

dc_2017_22

Kasza Péter

Magyar történelem Bécsből nézve

Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Szeged

2022

dc_2017_22

Tartalomjegyzék

Előszó	5
I. Magyar történelem Bécsből nézve: a Habsburg-udvari történetírás jelentősége a magyar historiográfiában	9
II. Accessus ad autorem avagy a szakirodalom hézagai	27
III. Lazius-kéziratok: Filológiai alapvetés egy kritikai kiadás elé	35
IV. Buda oppugnata – egy korszakváltó esemény és kortárs visszhangja	67
V. Lazius és a <i>Rerum Pannonicarum libri</i>	83
VI. Variációk egy témára: Wolfgang Lazius latin nyelvű beszámolója az 1556. évi dél-dunántúli hadjáratról	127
VII. Parafrázisok vonzásában: Lazius és az 1556. évi szigetvári ostrom narratívái	157
VIII. A szövegközlésről és a fordításról	185
IX. Szövegközlés	191
X. Fordítás	345
Irodalomjegyzék	487

dc_2017_22

Előszó

Waczulik Margitra mindig hálával gondolok. Ők kezdte el gyűjteni a Brodarics-leveleket, hogy megvesse egy majdani kritikai kiadás alapjait, de elhatalmasodó szembetegsége ennek folytatásában és befejezésében megakadályozta. Doktorandusz voltam, amikor alkalmam volt még személyesen találkozni vele és beszámolhattam neki első kutatásaimról a Brodarics-témában. Később, több mint 150, korábban ismeretlen levéllel sikerült gyarapítanom a gyűjtését, de ő sajnos a 2012-ben megjelent kiadást már nem érte meg. Azóta is remélem, hogy az a kötet olyan lett, amilyennek szerette volna. Akkor úgy gondoltam, közös történetünk ezzel véget ért, de másképp alakult. Waczulik Margit találta meg elsőként azt a Velius-kódexet, melyben fennmaradt a sziléziai humanista Mohácsról írott és évszázadokig elveszettnek hitt beszámolójának egy jelentős, autográf töredéke. Én az ő erről írt 1939-ben megjelent cikke alapján kezdtem nyomozni a II. világháború forrágában újra elkallódott kézirat után, és végül sikerült azt újra felfedeznem az OSZK Kézirattárában. Az erről publikált cikket ezért dedikáltam az ő emlékének.

Végül, de a jelen disszertáció szempontjából különösképp nem utolsó sorban Waczulik Margit könyvében találkoztam először Lazius nevével és mivel latin nyelvű, kézirat, tehát kiadatlan történeti szövegről volt szó, ez nagyon felcsigázta az érdeklődésemet. Jegyzeteimhez már akkor tettem egy megjegyzést, hogy a Lazius-témára érdemes lehet majd visszatérni. Erre 2015-ben jött el az idő, Brodarics-monográfiám megjelenése után: egy bécsi CH-ösztöndíj adta lehetőséggel élve kezdtem el foglalkozni a szöveggel és hamar világossá vált, hogy mind mennyiségileg, mind minőségileg nagy kihívást jelent a *Decades*. Nemcsak a szöveghagyomány nem volt kellően tisztázva, de az összesen három kódexben megőrzött többszörös átdolgozás miatt az sem volt első pillantásra világos, mely szövegek, kéziratok sorolhatók a szerző szándéka szerint is a *Decades*hoz, általában és főképpen pedig, hogy melyik a magyar tudományosság szempontjából is legérdekesebb V. decas valódi főszövege. A feladat mindenesetre nagyon izgalmasnak tűnt és örömmel töltött el, hogy a bécsi Lazius-kéziratok katalóguscéduláján felfedeztem Margit néni kézjegyét, aki fiatal tanárként, nyári szünetekben kutatott Bécsben és ott olvasta végig Lazius szövegét kézirat formában.

2016-ban elnyertem egy nagy NKFIH (OTKA) kutatási pályázatot *Buda oppugnata – Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve* címmel. A pályázat egyik pillére egy forráskiadás összeállítása volt, mely Buda (és Pest) 1540–1542. évi ostromainak kortárs forrásait kívánta közreadni jegyzetelt magyar fordításban. Ez a téma úgy kapcsolódott szorosan Laziushoz, hogy az V. decas magvát képező *Rerum Pannonicarum libri quattuor* alapvetően Buda ostromainak történetét dolgozta fel három könyvben, majd egy negyedik könyve a török hódoltság kiépülését mutatta be 1543–1547 között. Ezen kötetek későbbi jegyzeteléséhez kezdtem kortárs forrásokat gyűjteni, amikor feltűnt, hogy Buda 1540–42. évi ostromai igen nagy visszhangot váltottak ki a kortársak között, amit nagyszerűen ki lehetne aknázni egy Lazius-kiadás jegyzetelése során, ám ezek a szövegek nincsenek összegyűjtve, és levéltári kutatások is hiányoznak a témához. A forráskiadás tehát lényegében a majdani Lazius-kiadás melléktermékeként és segédanyagaként jött létre, és *Buda oppugnata* címen 2021 végén meg is jelent.

A pandémia okozta lezárások miatt 2022 május végéig meghosszabbított OTKA-projekt másik fő célkitűzése volt a *Rerum Austriacarum decades* V. decasa szöveghagyományának tisztázása, a szöveg átírása és a kézirati változatok kollacionálása egy készülő kritikai kiadás előmunkálataiként. A végső cél az V. decas teljes szövegének kritikai igényű kiadása digitális és nyomtatott formában, a teljes szöveg megjelentése kommentált magyar fordításban és egy monográfia megjelentetése elsősorban Lazius történetírói tevékenységére koncentrálva. Doktori dolgozatom ezen kutatásaim eredményének legfontosabb elemeit tartalmazza.

Alapvetően filológiai jellegű dolgozatól van szó, melynek legfontosabb eleme egy kritikai igényű szöveggözlés. A későbbi cél az V. decas teljes szövegének, vagyis mind a tíz könyvnek sajtó alá rendezése lesz, de az egész terjedelmi okokból nem emeltem át a dolgozatba. Disszertációmban a filológiailag legizgalmasabb, mert három kézirati változatban is megőrzött kiinduló szöveg, a *Rerum Pannonicarum libri* négy könyve szerepel teljes körű kritikai apparátussal. Emellett ízelítőt akartam adni a későbbi bővítés jellegéből, ezért a IX. könyv egy részletét és a X. könyvet találja még a dolgozat szöveggözlés részében az olvasó.

Ugyanakkor kifejezetten koncepcionális kérdés volt számomra, hogy a szövegek magyar fordításban is megjelenjenek. Abból indultam ki, hogy a 21. században egy terjedelmesebb történeti szöveg nemcsak kéziratos volta miatt marad kiaknázatlan, de egy hosszabb latin szöveg nyomtatott formában is igen kevesekhez jut el, még szakmán belül is. Emiatt tervezem a kritikai kiadás befejezése után az V. decas teljes szövegét kommentált

magyar fordításban is közreadni. A koncepció részeként a dolgozatba most azokat a szövegeket emeltem be magyarul, amelyek a latin szövegközlésben is olvashatók. A tudományos teljesítmény ez esetben nem elsősorban a fordítás, hanem a több évi levéltéri kutatás eredményeit és a Buda-forráskötet anyagát is alaposan kiaknázó tárgyi jegyzetapparátus, mely segít kontextusba helyezni Lazius szövegét, illetve rávilágít véletlen vagy szándékos pontatlanságaira, de arra is, ha állítását más forrásokkal alá lehet támasztani.

A dolgozatot bevezető tanulmányok lényegében a készülő monográfia azon fejezeteit tartalmazzák, melyek a közölt szövegek értelmezési keretét adják. Egyrészt szó esik Lazius és az udvari történetírás jelentőségéről, szerepéről és az okokról, amelyek miatt ezek a szerzők és szövegek kimaradtak a kánonból. A rövid kutatástörténeti kitekintés célja, hogy rámutasson: bár Lazius sokrétű tevékenységével számos kutató foglalkozott az elmúlt másfél évszázadban, a történetíró Lazius életműve mindeddig egyfajt *terra incognita*-nak számított, ahol a filológiai aprómunkától kezdve, a szövegek kontextusának, forrásainak feltárásán át, a szerzői szándékok kihüvelyezéséig jóformán az alapoktól kellett kezdenem a munkát. A harmadik fejezet a kulcs a Lazius-szövegközléshez, egyben eddigi Lazius kutatásaim fundamentuma is: az V. decas kéziratának áttekintése után érveket hozok egy valódi stemma felállításához, mely cáfolja Michael Mayr és Waczulik Margit erről kialakított korábbi álláspontját. Joggal tekinthetjük ezt a dolgozat legfontosabb fejezetének, mert, ha az ott leírtak megállják a helyüket, akkor az validálja a dolgozat szövegközlés részét is. A további három fejezet a *Rerum Pannonicarum libri* illetve a IX. és X. könyv keletkezéstörténetének, kontextusának, forrásainak és Lazius törekvéseinek megrajzolására vállalkozik.

Ezek a szövegek így együtt valószínűleg soha nem jelennek meg majd együtt. Készül majd egy különálló szövegkiadás, rövid, 30–50 oldalas bevezető tanulmánnyal, kritikai és tárgyi jegyzetekkel. Reményeim szerint köteté szervezhető majd a teljes magyar fordítás, bőséges tárgyi apparátussal, és külön ezektől egy önálló Lazius-monográfia. Ezek mindegyike önmagában kitesz 800.000-1.000.000 karaktert, egyben közölve tehát még egy akadémiai doktori disszertáció kereteit is feszegették volna, a válogatással az volt a célom, hogy ésszerű keretek között betekintést adhassak Lazius-kutatásaim mindhárom aspektusába: szövegkiadás, annotált fordítás és feldolgozás.

Köszönetnyilvánítással kezdtem, szeretném azzal is befejezni ezt az előszót. A dolgozat létrejöttéhez szükséges kutatások megvalósítását az NKFIH K–119237 azonosító számú, *Buda oppugnata – Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve* című kutatási projektje tette lehetővé. A jegyzetek készítéséhez ezen kívül óriási segítségemre volt, hogy az elmúlt

hét év alatt több alkalommal kutathattam Bécsben CH- vagy OeAD-ösztöndíjasként, illetve 2017–2018 folyamán a Richard Plaschka Stipendium ösztöndíjasaként is.

Köszönöm számos kollégám és barátom segítségét és támogatását, aki közelről vagy messzebről, de hozzájárultak e dolgozat megszületéséhez. Petneházi Gáborét, aki az általam átírt és fordított latin szövegek éles szemű nyelvi lektora is volt. Neki köszönhető, hogy fordítóként nem ugrok védőháló nélkül. Fazekas Istvánét és Oross Andrásét, akik bécsi levéltári delegátusként mindig a segítségemre voltak. Pálffy Gézáét, Varga Szabolcsét, B. Szabó Jánosét Végh Andrásét (és mindazokét), akik az elmúlt évek alatt elolvasták e dolgozat különböző fejezeteit, és tanácsokat adtak a jegyzeteket, a struktúrát, az érvelést illetően rengeteg mindenben, és bíztattak, ha csüggedtem. Míg a hibákért és hiányosságokért magam felelek, a dolgozat erényeiben osztozom velük.

Köszönöm kollégáimnak az SZTE BTK Klasszika-Filológia és Neolatin Tanszékén, hogy az elmúlt években akár terheket is átvállaltak tőlem, hogy a kutatómunkára koncentrálhassak. Remélem, lesz módom megszolgálni ezt nekik. Köszönöm doktoranduszaimnak és hallgatóimnak, Csapó Fanninak, Kintli Dórának, Bakos Dzszenifernek, Majoros Máténak és Tomkó Zoltánnak, hogy az elmúlt években aktívan vettek részt óráimon és számos észrevételt, inspirációt vittem magammal a közös gondolkodás jóvoltából. Azt pedig kiváltképp, hogy a dolgozat befejezésének fázisában segítségemre voltak a formázási aprómunkában.

Végül, de messze nem utolsó sorban a legnagyobb hálával és köszönettel a családomnak tartozom: szüleimnek, akik lehetővé tették, hogy ezt a pályát válasszam és mindig mellettem álltak mindenkor; nagybátyámnak, aki remekül tudja motiválni az unokaöcsét, de legfőképpen feleségemnek, Sacinak és gyerekeimnek, Vilmának és Simonnak, akik nap mint nap háttérrel és értelmet adnak ahhoz, hogy dolgozzam, és nemcsak rendszeres távolléteimet, kutatóútjaimat viselték türelemmel, de a dolgozat írásának utolsó fázisát is, amikor már többnyire csak a számítógép előtt ülve láttak. Nekik üzenem, hogy befejeztem és köszönöm.

I. Magyar történelem Bécsből nézve: a Habsburg-udvari történetírás jelentősége a magyar historiográfiában

Aki 16–17. századi magyarországi historiográfiával foglalkozik, aligha tagadhatja, hogy Bartoniek Emma méltán sokszor citált köteténél mindmáig nemigen találunk jobb és átfogóbb összefoglalást a témában. Adatait ugyan gyakran kiegészítjük, olykor cáfoljuk, de a „Bartoniek” fogalom, az a kályha, ahonnan kiindul a kora újkori historiográfia további kutatása. Éppen az említett átfogó teljességre törekvés miatt feltűnő, hogy bizonyos szerzők feltűnően hiányoznak, vagy alig kapnak szerepet Bartoniek kötetében. Ez a megállapítás a 16–17. századi Habsburg-udvari történetírókra vitán felül áll: I. Ferdinánd két udvari historikusát, Caspar Ursinus Veliust (1493–1539), majd utódát, Wolfgang Laziust (1514–1565) egyáltalán nem említi a kötet, miképpen teljességgel kimarad a 17. század első felében a posztot évtizedekig betöltő Berger Illés (1562–1644) is. A Lazius és Berger közti évtizedek két megbecsült bécsi történetírója, Johannes Sambucus (Zsámboky) (1531–1584), illetve a Báthory István lengyel király halála után Habsburg-szolgalatba lépő Gian Michele Bruto (Brutus) (1517–1592) ugyan kapnak egy-egy fejezetet, de az embernek az az érzése, hogy szinte vonakodva: a jegyzeteket leszámítva Sambucus öt, Brutus alig több, mint három oldalt kap a kötetben.¹ Tekintve Bartoniek alaposságát, mindez nem lehet véletlen, joggal sejtethünk mögötte koncepcionális okokat. Sambucus történetírói teljesítményét (tegyük, hozzá: némi joggal), Bartoniek nem tartja olyan jelentősnek, hogy több szót vesztegessen rá, Brutus esetében pedig világosan megmondja, hogy hiába írt az olasz humanista egy monumentális, a 16. század nagyobb részét lefedő magyar történetet, mivel Erdélyben mindössze két és fél évig, később, már Habsburg-szolgalatban, Pozsonyban négy évig lakott, vagyis alig több, mint hat évet töltött Magyarországon, életművét az olasz történetírás keretei között kell

¹ BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi történetírás történetéből*, Budapest, 1975, 91–101 és 252–257.

tárgyalni.² Ami a másik három historikust, Veliust, Lazius és Bergert illeti, valószínűleg fel sem merült, hogy foglalkoznia kellene velük.

Bartoniék tekintélye ebben az irányban befolyásolta a későbbi historiográfiai áttekintéseket is: Gunszt Péter is csak Sambucusról szól részletesebben,³ Brutust csak érinti,⁴ a másik három tudós nem szerepel nála sem. Romsics Ignác (elsősorban persze a 19–20. századi történetírásra koncentráló) újabb összegzésének korábbi századokat tárgyaló bevezető fejezetébe pedig már egyikük sem fért be, holott számos humanista (Ransanus, Bonfini, Brodarics, Oláh, Szamosközy, Istvánffy stb.) ugyanitt azért még helyet kapott.⁵

Az, hogy a későbbi összefoglalókban nem szerepeltek, Bartoniék hatásával is magyarázható, de hogy Bartoniék a Velius–Lazius–Berger triáoszt nem is említi, még régebbi hagyományra megy vissza. Elég kézbe vennünk ehhez Bod Péter irodalomtörténetünk kezdeteit jelentő művét, a *Magyar Athénást*, ahol kisebb-nagyobb szócikkek olvashatók szinte az egész kora újkori magyar történeti irodalom szerzőgárdájáról. Brutus és Zsámboky helyet kapnak itt,⁶ Velius, Lazius és Berger természetesen nem. Ha a Bod Pétertől Bartoniékon és Gunszton át Romsicsig húzható két és fél évszázados ívet nézzük, joggal mondhatjuk, hogy a Habsburg-udvari történetírók nem részei a magyar kánonnak: a magyar historiográfia vonatkozásában nem szokás róluk beszélni, műveiket vizsgálni és kutatni.

Még inkább hangsúlyozza ezt a megállapítást, ha tekintetbe vesszük, hogy Veliusról és Laziusról relatíve részletesen egyetlen magyar nyelvű összefoglalóban olvashatunk, mégpedig Waczulik Margit 1937-ben megjelent kismonográfiájában, mely a 16. század, magyar vonatkozásban is fontos *külföldi* történetíróiról szól. Itt, Giovio, Sleidanus, Bongars és de Thou társaságában, tehát olasz, német és francia írók között tárgyalja Waczulik a két Habsburg udvari historikus Magyarországgal kapcsolatos történeti műveit.⁷

Nem vitás tehát, hogy az említett szerzők egyszerűen nem részei a magyarországi irodalmi kánonnak. De miért? Dolgozatom bevezető fejezetében elsősorban a két 16. századi történetíró, Velius és Lazius esetét szem előtt tartva arra keresem a választ, hogy ezek a

² BARTONIEK, *Fejezetek...*, 252–253.

³ GUNSZT Péter, *A magyar történetírás története*, Történelmi Kézikönyvtár, Debrecen, 2000, 105–107.

⁴ GUNSZT, *A magyar történetírás...*, 118.

⁵ ROMSICS Ignác, *Clio bővületében: Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Budapest, 2011, 30–37.

⁶ BOD Péter, *Magyar Athénás*, szerk., vál., utószó, TORDA István, Magyar Hírmondó, Budapest, 1982, 291–292 és 408–409.

⁷ WACZULIK Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században*, Budapest, 1937, 45–56.

szervezők, akik kétségtelenül Habsburg-szolgálatban álltak, de elvitathatatlan módon a magyar történelemről írtak, miért váltak a kánonképződés veszteseivé, illetve, hogy érdemes-e velük ennek ellenére mégis a magyar historiográfia keretei között foglalkozni, vagy másképpen fogalmazva, mit nyerünk azzal, ha kicsit jobban megismerjük és használjuk műveiket.

A kánon a Lajtán túl van

Nézzük először azt a kérdést, mi okozhatta, hogy Veliust és Laziust teljességgel mellőzte a magyar historiográfiai hagyomány. Első pillantásra ugyanis ez egyáltalán nem tűnik indokoltnak. Velius élete⁸ utolsó bő évtizedét leszámítva inkább költői babérokra tört: poétikai életműve már önmagában elég, hogy helyet biztosítson számára a 16. század jeles humanistái között. Mohácsot követően azonban pályája komoly fordulatot vett: a magyar és a cseh trónt is elnyerő Habsburg főherceg, I. Ferdinánd szolgálatába fogadta és udvari historikusként alkalmazta Veliust. Bár a sziléziai születésű humanista addig alig írt prózai szövegeket, kiválóan megállta a helyét új pozíciójában is. Írnivalója ugyanis akadt bőven, hiszen kenyéradó gazdája már 1527 nyarán háborúba keveredett a magyar királlyá szintén megválasztott Szapolyai Jánossal, így a köztük zajló harcok megörökítése lett Velius legfontosabb feladata. Kétségtelen, hogy amit Velius történeti művéből ma ismerünk, az tartalmaz ugyan olyan részleteket, melyek néhol kitérnek Habsburg Ferdinánd Magyarországon kívüli ügyeire is, ennek ellenére cseppet sem volt indokolatlan, hogy amikor Kollár Ádám bécsi főkönyvtáros 1762-ben sajtó alá rendezte a fennmaradt Velius-kéziratokat, a műnek a *De bello Pannonico* címet adta.⁹ Valóban: a Kollár által tíz könyvre osztott szöveg túlnyomó része magyar eseményekkel foglalkozik, mi több, Velius munkája az 1527–1531 közti évek egyik legaprólékosabb és legmegbízhatóbb krónikája.¹⁰

Velius 1539-ben meghalt, művét nem tudta befejezni, posztja azonban nem sokáig maradt üresen. Nem tudjuk pontosan, mikortól, de az 1540-es évek közepén már bizonyosan

⁸ Velius életének nincs modern, újabb kutatásokra épülő feldolgozása, ez még a jövő feladata. Máig az egyetlen részletesebb életrajza Gustav Bauch 19. század végén írt német nyelvű kötete. Vö.: Gustav BAUCH, *Caspar Ursinus Velius, der Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II.*, Budapest, 1886. Veliusról újabban lásd: KASZA Péter, szerk., *Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról.* / *Caspar Ursinus Velius: De interitu regis Ludovici et clade Hungariae. A Long-Lost Report about the Battle of Mohács.* A kötetet összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket készítette: KASZA Péter; bevezető tanulmányok: KASZA Péter és TÓTH Gergely, Budapest, 2020.

⁹ *De Bello Pannonico Libri Decem Ex codicibus manu exaratis Caesareis nunc primum in lucem prolati... illustrati, studio et opera* Adami Francisci KOLLARI, Vindobonae, 1762. – 2013 óta Szebelédi Zsolt jóvoltából magyarul is olvasható: Caspar Ursinus VELIUS, *Tíz könyv a magyar háborúról*, Máriabesnyő, 2013).

¹⁰ Szinte pontosan ugyanezt az évkört illetően a legrészletesebb Szerémi krónikája is, de megbízhatóságban, az adatok pontosságában Velius lekörözi.

Ferdinánd háziorvosa, a nagy tekintélyű egyetemi tanár, Wolfgang Lazius írja neve alá a *historiographus regius* vagy a *secretarius a historiis* titulust. Lazius, aki 1541-ben tábori orvosként személyesen is részt vett Roggendorf Buda elfoglalására induló hadjáratában, már 1548-ra elkészült egy jelentékeny magyar tárgyú szöveggel. A kéziratos munka a *Rerum Pannonicarum libri IV* címet viselte és a magyar történelem rövid összegzése után négy könyvben tárgyalta az 1540–1542 között Budáért és Pestért folytatott harcokat, illetve a török hódoltság kiépülésének első lépéseit 1543–1546 között. Lazius később koncepciót váltott és (ahogy erre később részletesebben is visszatérünk: talán az 1543-ban részlegesen kiadott Bonfini-féle *Decades* hatása alatt is) belefogott egy grandiózus vállalkozásba: *Rerum Austriacarum decades* címmel hat tizedre osztva meg akarta írni a Habsburg-ház uralma alatt álló területek történetét a római hódítástól kezdve saját koráig. A mű java ugyan (mai ismereteink szerint) csak terv maradt, de ami elkészült belőle (a teljes V. decas és a VI. valamivel kevesebb, mint fele) javarészt inkább magyar, mint osztrák történelem. Lazius teljes egészében beépítette az V. decasba a korábbi *Rerum Pannonicarum* szövegét, majd ezt az 1550-es évek második felében további könyvekkel egészítette ki, így ez a *decas* végül egy 1526–1556 közti időszakra vonatkozó magyar történelmi munka lett.¹¹ A VI. decasból csak négy könyv készült el, ebből kettő a schmalkaldeni háborúval foglalkozik, de a Miksa főherceg koronázásait tárgyaló másik két könyv megint számos magyar vonatkozást tartalmaz. Ha ehhez hozzávesszük Lazius chorografikus műveit, a szintén kéziratban maradt *Descriptio Daciae sive Transilvaniae*-t, illetve az Oláh Miklósnak ajánlott *Archelogiae Hungariae*-t, munkássága alapján Lazius szinte magyar történetírónak tűnik.¹²

Velius és Lazius esetében tehát két olyan szerzőről van szó, akik nem Magyarországon születtek, hivatalos történetíróként I. Ferdinánd udvarának fizetett tagjai voltak, de kétségkívül magyar történelmi tárgyú műveket alkottak. Miért nem kerültek be akkor soha a kánonba? Felvethető, hogy talán azért, mert nem voltak magyarok. De jobban meggondolva ez nem komoly érv. Egyrészt a Nagyszombatban született Zsámboky mellett legalább

¹¹ A sokoldalú Lazius történetírói működéséről eddig német nyelven is egyetlen könyv született: Michael MAYR, *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs, Ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts, Mit Nachträgen zur Biographie*, Innsbruck, 1894. Az V. decas tartalmáról és kézirati hagyományáról bővebben a következő fejezetben lesz szó.

¹² Lazius magyar témájú chorográfiai műveivel egy kiváló doktoranduszom, Csapó Fanni foglalkozik, aki már több tanulmányt is publikált a tárgyban. A fontos, idevágó szövegek a következők: CSAPÓ Fanni, *Erdély népei egy osztrák humanista szemével*, in *Biográfia és identitás*, szerk. TÓTH Orsolya, Debrecen, 2020, 255–268.; CSAPÓ Fanni, [On the manuscript\(s\) of Lazius' description of Transylvania](#), Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 56 (2020), 309–323. CSAPÓ Fanni, *Wolfgang Lazius magyar vonatkozású földrajzleírásai*, in: *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, KISS Farkas Gábor, Szeged, 2021, 145–154.

érintőlegesen meg szokás emlékezni a Velencében született Brutusról, miközben a breznóbányai születésű Berger kimarad, a magyar származás tehát nem lehet igazi *differentia specifica*. Másrészt el kell vetnünk ezt a magyarázatot amiatt is, mert miközben Veliust vagy Laziust nem tekinti a szakirodalom a magyar historiográfia részének, senkinek nem jutna eszébe a magyarországi humanista történetírás történetét tárgyalni Ransanus vagy Bonfini mellőzésével, holott mindketten olaszok voltak. Igaz, Bonfini utóbb magyar nemességet, így kvázi „állampolgárságot” kapott és Magyarországon is halt meg, de Ransanus alig töltött több időt Budán, mint Velius, mégis elképzelhetetlen nélküle egy historiográfiai összefoglaló. De éppígy nem szokás a lengyel vagy a német humanista történetírásról beszélni, Filippo Buonaccorsi (1437–1496), azaz Callimachus Experiens, vagy Enea Sylvio Piccolomini (1405–1464) említése nélkül. A származás tehát ebben az értelemben nem lehetett volna akadály a életműjük feldolgozásának.

Ha okokat keresünk, megfogalmazott koncepciót eddigi tudásom szerint nem fogunk találni: szerzőinket egyszerűen nem említik, nem veszik figyelembe, külföldinek, idegennek tekintik. Mivel a származás nem lehet ennek kizárólagos oka, feltételezhetjük, hogy pozíciójukkal magyarázható mellőzésük, vagyis azzal, hogy a Habsburg-udvar szolgálatában állva írták műveiket. Hangsúlyozom, erre a megállapításra írott adatom nincs, de persze nehéz is a „nincset” indokolni. Személyes gyanúm az, hogy a 16. század sajátossá váló viszonyai közepette idegennek kezdték tekinteni őket. Nem azért, mert nem voltak magyarok, nem azért, mert nem vagy alig éltek Magyarországon, hanem mert a Mohács után polarizálódó politikai térben a tradicionális magyar gondolkodás számára idegennek tekintett Habsburg-uralkodók szolgálatában álltak. Ennek a „függetlenségi” logikának és retorikának a mentén pedig a magyarokkal ellenséges(nek tekintett) Habsburg-udvar történetírói, ha magyarok voltak, ha nem, ha érvényes historiográfiai teljesítményük volt, ha nem, nem válhattak a magyarországi kánon részévé. Mivel a Lajtán túl írták műveiket, nem fértek be a nemzeti irodalomba, így kimaradtak a nemzeti történetírásból is.

A továbbiakban azt érdemes megvizsgálnunk, jogos-e ez a felfogás, nyer-e azzal bármit a magyar tudományosság, ha vizsgálat tárgyává teszi ezeket szerzőket és műveiket, vagy udvari pozíciójuk annyira kompromittálja őket, hogy mind ők, mind szövegeik érdektelenek a kutatás figyelmére.

Udvar és történetírás

Az teljesen nyilvánvaló, hogy Velius, Lazius, Sambucus, majd Brutus és Berger egyaránt fizetett történetírók voltak, így nem egyszerűen kötődtek az udvarhoz, de kimondottan a Habsburg-udvar alkalmazottai voltak. De valóban problémaként kell erre a tényre tekintenünk? Korántsem. Ha alaposabban meggondoljuk akár csak a magyarországi történetírás előzményeit, azt látjuk, hogy a história az egész középkor folyamán kifejezetten udvari műfaj. A magyar középkori historiográfia taglalása itt most nem lehet feladatunk, de elég is az ezzel kapcsolatban írt alapvető művekre utalni, hogy belássuk: akik a 15. század előtt személyükben megragadhatók, Kézai Simon, Küküllei János vagy 14. századi krónika-kompozícióval összefüggésbe hozható Kálti Márk, mind a legszorosabban kötődtek az udvarhoz és természetes módon képviselték műveikben vagy átdolgozásaikban az adott uralkodó és dinasztia érdekeit és álláspontját. Kristó Gyula kutatásai mutattak rá arra, mennyi átírás nyomát viseli magán a magyar krónikás szöveganyag, mire a 14. században megkapja ma ismert formáját: csak az Árpád-házon belüli hatalmi harcok miatt több esetben újraírják a korábbi krónikaszüvegeket a korai századokban még többnyire névtelen, de bizonyosan az adott uralkodó szolgálatában álló klerikusok.¹³

A 15. század végének három fontos történetírói teljesítménye még nyilvánvalóbban kötődik az udvarhoz. Thuróczy ugyan nem történetíróként kap fizetést, de ítélmesterként a Mátyás-kori adminisztráció tagja.¹⁴ Ransanust kifejezetten az uralkodópár kéri fel, hogy a kor legszínvonalasabb humanista ízlésének megfelelően dolgozza át a frissen kiadott Thuróczy-krónikát, amit az olasz püspök el is végez 1489-re, vagyis azalatt az idő alatt, amit a magyar udvarban tölt. Bár Ransanusról feltételezhető, hogy szolgálataiért csak jutalmat, nem pedig fizetést kapott, a másik olasz humanista, Antonio Bonfini már Mátyás udvarának tagjaként kezdi írni a magyar történelem monumentális összegzését, a *Decadest*, amit 1490 után Jagelló Ulászló szolgálatában maradva folytat és fejez be. Bonfini már egyértelműen udvari történetíró, akit elsősorban a tőle elvárt történeti mű megírásáért fizetnek.¹⁵

¹³ KRISTÓ Gyula, *História és kortörténet a Képes Krónikában*, Gyorsuló idő, Budapest, 1977; KRISTÓ Gyula, *Magyar historiográfia I: Történetírás a középkori Magyarországon*, Budapest, 2002.

¹⁴ Thuróczyról és művéről máig az egyik legjobb összefoglaló: MÁLYUSZ Elemér, *A Thuróczy-krónika és forrásai*, Tudománytörténeti tanulmányok 5, Budapest, 1967.

¹⁵ Érdemes megjegyezni, hogy Bonfini udvari kötődése és így művének bizonyos tendenciózussága annyira nyilvánvaló, hogy Kulcsár Péter ezzel magyarázta a munka mellőzését 1506, de kiváltképp 1515 után: Mátyás, majd a magyar trónért a Habsburgokkal szintén harcban álló Ulászló alkalmazottjaként Bonfini Habsburg-ellenes éllel írta meg Magyarország 15. század végi históriáját, megfelelően kenyéradó gazdái politikai céljainak.

Természetesen nem minden história képviselte az udvari álláspontot. Elég csak a Mátyással erősen kritikus variánsra, a *Dubnici Krónikára* gondolni, de bizonyos értelemben a ferencesek által készített *Budai Krónika* is távolságtartóbb az udvarral. De ezek a kivételek. A szabály az egész középkorban egyértelműen az, hogy a történetírás alapvetően udvari kötődésű műfaj.

A 16. század, illetve egészen pontosan a Mohács utáni évtizedek valóságos robbanást hoznak a hazai történetírásban, ez lesz a század egyik vezető műfaja, legalábbis a prózában írt latin nyelvű irodalomban. Azt gondolhatnánk, hogy a 16. századi alkotók már sokkal lazábban, ha ugyan egyáltalán kapcsolódnak valamelyik magyar királyi vagy fejedelmi udvarhoz, hiszen Mohács után (és ez nagyon is jelentős változás!) már állandó jelleggel két udvart és két centrumot kell tételezni az országban. Valójában ennek épp az ellenkezője igaz.

A mohácsi csata legfontosabb krónikása, Brodarics István 1528-ban száműzetésben, de Szapolyai rendíthetetlen híveként írja meg a *Historia verissimát*, és tisztázza benne, mintegy melleleg, Szapolyait az árulás és Lajos király cserbenhagyásának vádjá alól. Brodarics püspök természetesen nem húz fizetést, mint történetíró, és úgy tűnik, munkáját nem is megbízásból írja, de a mű Szapolyaival szembeni elfogultsága, ahogy erre később majd látunk példákat, egyértelmű. A Szapolyaihoz csatlakozó Brodarics tehát Szapolyai érdekeit figyelembe véve számol be az középkori Magyar Királyságot maga alá temető tragédiáról.¹⁶

A nagyívű összegzést tervező, de azzal soha el nem készülő Verancsics Antal történetírói működése, ahogy egy frissen megjelent tanulmányában¹⁷ ezt Gyulai Éva nagyon meggyőzően kimutatja, egyetlen rövidebb töredéket leszámítva szinte teljes egészében 1549 előttre, tehát Verancsics „Szapolyai-korszakára” datálható. Gyulai Éva különböző Verancsics-művekből vett példákkal igazolja, hogy Verancsics a „mi” és az „ők” terminológiai elhatárolása miatt lényegében ellenfélként tekint a *factio Germanica* tagjaira, és szimpátiája egyértelműen a Szapolyai-híveké. Talán ezzel is magyarázható, hogy pártváltása után szövegét nem folytatta és fejezte be, mert Habsburg-szolgalatban annak irányultsága már nehezen volt vállalható.

Amikor azonban a Habsburg-Jagelló házassági szerződés 1515-ben végleg pontot tett a két dinasztia vetélkedésére, Bonfini szövege időszerűtlenné vált, így évtizedekig egyszerűen megfeledkeztek róla. KULCSÁR Péter, *Humanista történetírás Magyarországon: Tanulmányok*, Budapest, 2008, 102.

¹⁶ A *Historia verissima* keletkezéséről bővebben: KASZA Péter, *Egy elveszett kiadás nyomában. Brodarics István Históriajának első kiadásáról*, in: *Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról. A Kosáry Domokos 100. születésnapjának emlékére rendezett konferencia előadásai* szerk. Tóth Gergely, Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes, Budapest, 2014, 39–65.

¹⁷ GYULAI Éva, *Két udvar vonzásában: a historikus Verancsics Antal*, in: *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, KISS Farkas Gábor, Szeged, 2021.

Az erdélyi hagyomány azonban nem marad folytató nélkül Verancsics távozásával. Igaz, az 1567-ben Erdélybe költöző, egykori Habsburg-párti főpap, Forgách Ferenc aligha tekinthető udvari historikusnak, de mégis ő hívja Erdélybe a kor egyik legkiválóbb, nemzetközi hírű történétíróját, az olasz Brutust, aki 1574-től Báthori István erdélyi fejedelem hivatalos, fizetett történétírója lesz, majd követi urát Lengyelországba, és 1576-tól így már lengyel királyi történétíró is. Brutust éppen az erdélyi udvarban, és az erdélyi udvar *érdekében* írt műve kapcsán említi egyáltalán a magyar historiográfia, az ő esetében tehát, úgy tűnik, nem akadály az udvari szolgálat, ha az a *megfelelő* udvar számára történik.¹⁸ Brutus annál is inkább kiváló példa a történétíró udvari kötődésére, mivel Báthori István 1586 decemberi halálát követően sem marad megbízó nélkül: meglepő fordulattal a Rudolf császár szolgálatába lép, így 1587-től 1592-ben bekövetkezett haláláig maga is a Habsburg udvari történétírók sorát gyarapítja.

Végül csak két példa, hogy ne nyúljon túl hosszúra ez a fejtegetés. Azt eddig is tudtuk, hogy a 16–17. század fordulójának egyik legképzettebb és legtehetségesebb történétírója, Szamosközy István, mint udvari historikus Bocskai, utóbb Rákóczi Zsigmond szolgálatában állt. Újabban Gálfi Emőke mutatta ki, hogy udvari történétírói működése már 1597-től adatható, de meggyőzően érvelt amellett is, hogy ez még korábbról, akár már 1593-tól okkal feltételezhető. Vagyis Szamosközy már Báthori Zsigmondnak is a történétírója volt,¹⁹ és talán éppen az ő alkalmazása volt a legfőbb gát Baranyai Decsi János előtt, aki viszont nem állt fejedelmi szolgálatban, de kétségkívül szeretett volna.

Egyértelműen vannak a 16. században nehezen kategorizálható, nagy, magányos csillagok, mint Forgách vagy Istvánffy, akik nem udvari szolgálatban és mindenképpen egyfajta szellemi függetlenség birtokában írtak. Ezt a szellemi autonómiát persze hiba lenne elvitatni udvari kötődésű szerzők, például épp a fentebb említett Szamosközy esetében. De a lényeg most nem is ez. Amit a fentebbi néhány bekezdésben igazolni kívántam, az, hogy legalábbis a 16. század még nem hoz radikális változást a középkori sémában abból a szempontból, hogy a rendkívül megszorodó történétírók zöme így vagy úgy, de szoros udvari kötődéssel és szemlélettel rendelkezik, a kánonból mégis kimaradó Habsburg-udvari történétírók tehát ebből a szempontból nem a kivételt, hanem a szabályt erősítve a fősodor részét képezik.

¹⁸ Brutus magyarországi tevékenységének feldolgozása még a jövő adóssága. Újabb, részletes munkák hiányában, máig a legátfogóbb, bár adataiban több szempontból meghaladott Toldy Ferenc bevezető tanulmánya a szövegkiadás első kötetében. BRUTUS János Mihály, *Magyar története*, közli TOLDY Ferenc, MHH II 12, Budapest, 1863), V–LXXXIV.

¹⁹ GÁLFI Emőke, *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690)*, Erdélyi Tudományos füzetek 283, Kolozsvár, 2015, 74–83.

Vissza a kánonba? A Habsburg-udvari történetírás lehetséges szerepéről

De kell-e velük a magyar tudományosságnak foglalkoznia, ha egyszer Habsburg-udvari történetírók voltak? Ha az olvasó sarkítottnak és kissé direkten provokatívnak érzi a kérdést, nem téved. Valóban az. Hiszen a teljes egészében el- és kifejejtett Velius és Lazius, illetve az éppen csak említett Sambucus, ha Bécsben éltek is, a magyar király szolgálatában is álltak. Velius olyannyira, hogy amikor 1539-ben meghalt, I. Ferdinándnak uralkodóként még mindig a magyar királyi cím volt a második legrangosabb titulusa, de ez igaz Lazius időszakának java részére is, hiszen Ferdinánd csak 1556 után követte bátyját a német-római császári trónon. A Habsburg udvari történetírás alakjaival tehát nemcsak amiatt kell foglalkoznunk, mert műveik jelentős hányada vegytisztán magyar történelem, hanem azért is, mert a Habsburg összetett monarchia idején egyszerűen anakronizmus idegenként tekinteni a magyar királyi címmel is rendelkező Habsburgok történetíróira.

Már kevésbé hangzik provokatívnak, ha azt a kérdést is megkockáztatjuk, hogy merő elvi szempontokon túl tartalmi, köztörténeti oldalról kínálhat-e nekünk még újat, relevánsat, történeti, irodalom- vagy épp esztétikai szempontból is érdekeset pár olyan történetíró, akik a rengeteg narratív forrást kínáló 16. század kortörténetét választották műveik tárgyául? Egyszerűbben fogalmazva: ha egy történetírót munkája forrásértéke miatt becsülünk elsősorban, rendelkeznek-e számba vehető forrásértékkel Velius vagy Lazius művei.

Erre a válasz egyértelműen igen. Veliusról az utóbbi két évben jelentős mennyiségű, eddig ismeretlen, kiadatlan és így feldolgozatlan töredék került elő,²⁰ ami tovább gazdagítja majd a róla alkotható képet, de forrásértéke már akkor is elvitathatatlan, ha csak az eddig ismert és 2013 óta szerencsére már magyar fordításban is olvasható tíz könyvet vesszük alapul. Velius a János és Ferdinánd között folyó polgárháború krónikása, a szöveg, amit Kollár tíz könyvbe rendezve 1762-ben *De bello Pannonico* címen kiadott, az 1527–1531 közti eseményeket tartalmazza. A magyar fordításban 154 oldalas kis kötet fele azonban csak az 1527–28. évi harcokat, a János és Ferdinánd közt kitörő háború első szakaszát beszéli el. Velius itt maga is az események sűrűjében élt: Ferdinánddal utazott Magyarországra 1527 őszén, ő írta a székesfehérvári koronázó beszédet és úgy tűnik, az országban maradt egészen 1528 tavaszáig, amikor a szinai csata Ferdinánd sikerével lezárta a polgárháború első felvonását.²¹ A Kollár-

²⁰ Erről lásd: KASZA Péter, „Kézirat sosem ég el.” Caspar Ursinus Velius mohácsi csatáról írott beszámolójának és egyéb töredékeinek kézirata az OSZK-ban, Magyar Könyvszemle 135 (2019/1), 36–49.

²¹ Velius magyarországi kötődéseiről részletesebben: TÓTH Gergely, *Velius mutilatus: Caspar Ursinus Velius csonkán fennmaradt Mohács-története*, in: *Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról. / Caspar Ursinus Velius: De interitu regis*

féle kiadás első négy könyve, mely terjedelmében a kötet felét teszi ki, csak ennek az 1527 nyarától 1528 tavaszáig tartó pár hónapnak a krónikája. Veliusnál részletesebb és pontosabb leírást nem említhetünk erről az időszakról. Nem az ő hibája, hogy e harcok története máig nincs megírva.²² Amikor majd elkészül alapos hadtörténeti elemzésük, Velius szövege megkerülhetetlen forrása lesz az eseményeknek. De említhetnénk a frissen előkerült kétiratos anyagból Kőszeg 1532. évi ostromának leírását, melyről egyetlen más kortárs sem számol be.²³ Vagyis Velius nagyon is megérdemli a figyelmet.

Lazius ellentmondásosabb figura. Jóval többet is írt, művének bizonyos részei szinte a plágium határát súroló kompilációk,²⁴ de nála is vannak olyan részek, melyek forrásértéke nagyon is becsülendő. Elsőként kell említeni a *Decades V.* részének alapjául szolgáló eredeti művet, az 1548-ra elkészült *Rerum Pannonicarum libri*-t, mely jelen dolgozat szűkebben vett tárgyát is képezi. Ahogy erre fentebb utaltam, ez a szöveg az 1540–1546 közti időszak krónikája, de súlypontilag Buda három ostromának (1540, 1541, 1542), illetve az 1543-as nagy oszmán hódító hadjáratnak az elbeszélése, rövid, pár oldalas kitekintéssel a 1544–1546. évi utóvédharcokra. Jelentőségét egyrészt az adja, hogy bár a budai ostromokról rengeteg kortárs beszámolóval rendelkezünk,²⁵ Lazius azon kevesek egyike, aki szemtanúként számolt be a Roggendorf táborában történt eseményekről. Ennél is fontosabb azonban azt a tényt hangsúlyozni, hogy Lazius elsőként ismeri fel ennek a magyarországi helyzet szempontjából sorsfordító pár esztendőnek az alapvető összetartozását. Szinte a sallustiusi történeti monográfia módjára egyetlen jól körülhatárolható eseményt tesz meg a mű tárgyául, mégpedig Buda sorsát, majd az ezt beteljesítő hadjáratot, melynek révén az ország közepén kialakul a hódoltsági zóna. Ezeket az eseményeket Lazius szuverén módon beszéli el, saját élményeire, esetleg más szem- és fültanúkra támaszkodva.

Ludovici et clade Hungariae. A Long-Lost Report about the Battle of Mohács szerk. KASZA Péter, Budapest, 2020, 63–86.

²² Újabb B. Szabó János szentelt egy friss szemléletű tanulmányt a témának, amelyben idézte a korábbi, nem túl bőséges szakirodalmat is. Vö.: B. SZABÓ János, *János király döntő csatái: Tokaj, 1527 és Szina, 1528*, in: *Elfelelt háborúk: Középkori csaták és várostromok a 6–16. században*, szerk. PÓSÁN László–VESZPRÉMY László, Budapest, 2016, 426–442.

²³ OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 4596 fol. 38r–52v.

²⁴ Ez különösen igaz az V. decas tizedik könyvére, mely Szigetvár 1556. évi ostromáról szól. Itt Lazius szinte szó szerit követi Zsámboky pár évvel korábban megjelent szövegét. Erről bővebben: KASZA Péter, *Parafrázis parafrázisa: Narratívák Szigetvár 1556. évi ostromáról*, in: *Imitáció és parafrázis: Szövegváltozatok a magyar régiségben. Tudományos konferencia Pécs, 2019. május 23–25*, szerk. BARTÓK István–JANKOVITS László–PAP Balázs, Pécs, 2020, 117–140.

²⁵ A legfontosabb forrásokat egy frissen megjelent kötet tartalmazza. KASZA Péter (szerk.), *Buda oppugnata: Források Buda és Pest 1540–1542. évi ostromainak történetéhez*. Mohács 1526–2026 Rekonstrukció és emlékezet, Budapest, 2021.

De példaként említhetnénk még a későbbi V. decas II. könyvét is, mely javarészt Katzianer seregének 1537. évi vereségét tárgyalja. Ez a tragikus és nagy horderejű kudarc az eredeti, 1548-ra elkészült részben alig kilenc sort kapott, de utóbb Lazius kilenc oldalassá bővítette a hadjárat leírását, hangsúlyozva, hogy a hadjáratban részt vevő, akár fogságba is eső és onnan szabaduló tisztek és katonák beszámolóit vette alapul. Egy ilyen beszámoló forrásértéke aligha lenne megkérdőjelezhető, ha sor kerülne az eszéki hadjárat feldolgozására, melyre eddig csak egyetlen kísérlet történt.²⁶ E kiragadott példák talán kellően demonstrálják, hogy a bécsi történetírásnak igenis lenne elolvasásra és megfontolásra érdemes mondandója a magyar történelem egyes pillanatairól, akár a konkrét eseménytörténet szintjén is. De jelentősége, kutatásának igazi hozadéka véleményem szerint mégis másban rejlik. Ez pedig egy másfajta szemlélet, egy eltérő narratíva megismerése és tudatosítása lenne, így historiográfiai síkon várhatók igazán fontos eredmények.

Teljesen egyértelmű ugyanis, hogy Mohács után nemcsak az ország, de a történetírás helyzetében is radikális változás következett be. Az ország elitje Lajos király halála után egy éven belül két legitim királyt is megválasztott, és a köztük kitört hatalmi harc pillanatok alatt két részre szakította a Magyar Királyságot, 1541 után pedig, a hódoltsági övezet kiépülésével az ország három részre szakadt. Mindennek következtében már 1526-tól kezdve legalább két hatalmi centrummal számolhatunk az országban. Trónviszályokra, ellenkirályok vetélkedésére, külföldi hatalmak beavatkozására az Árpád-kortól kezdve vannak példáink, és ezeknek megvan a historiográfiai lenyomata is. De arra, hogy az ország másfél évszázadra két, illetve három részre szakadjon, korábban soha nem volt példa. Ezt a rendkívüli hatalmi széttagolódást csak még inkább aláhúzta, hogy az egyik hatalmi központ az országhatáron kívülre került, miközben az ország egykori centruma (a *medium regni*) teljes területe egy idegen kultúrájú hatalom fennhatósága alá került. Ha a (középkori) történetírás, ahogy fentebb láttuk szinte lényegénél fogva udvari műfaj, akkor az udvari központok polarizációja szükségképpen váltja ki a történetírás polarizációját is.

Mindez egy soha nem tapasztalt krízishelyzetben megy végbe, ahol a krízis, vagyis az ország széthullásának, súlytalanná válásának megélése, a krízis okainak és folyamatának keresésére sarkallja a politikai és szellemi elitet. Joggal mondhatjuk, hogy Mohács, mint kataklizma és annak minden következménye (kettős királyválasztás, polgárháború, az ország részekre szakadása, oszmán megszállás) olyan katalizátorként hat a magyar történetírás felvirágzására,

²⁶ Leopold KUPELWIESER, *Johann Katzianer's Zug gegen die Türken 1537*, Wien, 1899. Jellemző, hogy Lazius kéziratot beszámolóját az osztrák hadtörténész sem használta fel.

mint az 1494-es francia invázió (a *calamità*) hatott az olaszra. A Bonfini és Brodarics közti három évtizedes szünet nem a Jagellók nemtörődömségével magyarázható, inkább a „boldog békeidők” hangulatával. Bonfini megírja a magyar középkor nagy szintézisét és egy darabig egyszerűen nincs miért folytatni ezt a munkát. Moháccsal és Mohács után ez drámaian megváltozik. Oláh Miklós két rövid szövegét leszámítva nincs olyan történeti alkotás a 16. században, mely ne kortörténeti tárgyú lenne. A közelmúlt és a jelen vizsgálata és megírása pedig nem magyarázható csak azzal, hogy Bonfinit szeretnék folytatni, ezért többnyire Mátyás halálától veszik fel a fonalat azok, akik szintézisre törekcsenek (Verancsics, Brutus, Istvánffy, bizonyos értelemben Szerémi). A kortörténet iránti igény mindenképpen az aktuális krízisre adott válasz is egyben: a történetírás és a történetírók feladata lenne feltárni a bukás okait és egyúttal megteremteni az új helyzetre, az új viszonyokra alapozott beszédmódot, egy új narratívát, vagy új narratív kereteket adni az összeomlott régi helyébe. Mivel pedig Mohács után két uralmi centrum jön létre, mindkettő igyekszik történetileg is igazolni saját létét és legitimitását, így a megosztott helyzetben szárba szökkenő polarizált történetírás szükségképpen versengő narratívákat hoz létre. A történetírás, mely mindig is politikus műfaj volt, valóban politikai tetté és tényezővé válik: történelmet írni (vagy íratni) azt is jelenti, hogy birtokba venni és uralni a múltat, létrehozni azt a narratívát, mely az adott uralkodó, dinasztia vagy hatalmi központ érdekét szolgálja.

A történetírás soha nem lehetett igazán objektív műfaj, de a kortörténetírás fokozottan nem az. Igazán izgalmas, új adalékkal abban a tekintetben szolgálhatnak az eddig a kánonból kihagyott, mellőzött és alig ismert Habsburg-udvari historikusok, ha nemcsak arra figyelünk, mit mondanak, hanem arra is, hogy egy adott témáról hogyan beszélnek. Ha összevetjük az egymástól eltérő narratívákat, nem elsősorban arról szerezhetünk alaposabb ismeretek, hogy mi történt a 16. század adott évében vagy évtizedében, hanem hogy azt az egyes történetírók (bizonyos érdekek mentén akár) hogyan akarták láttatni. Modern szóval ezt nevezik emlékezetpolitikának. A bevezető fejezet zárásaként nézzünk néhány példát markáns eltérésekre.

Ki a hibás?

Arra, hogy milyen eltérő megközelítéseket eredményezhet az udvari történetírás beemelése a kutatásba, két példát szeretnék hozni. Az egyik Caspar Ursinus Velius összevetése

Brodariccsal, a másik egy Lazius-hely Istvánffy tükrében. A példákkal azt kívánom demonstrálni, hogy az újdonság nem feltétlenül az adatokban, a szigorúan vett eseménytörténetben várható, hanem abban, ahogy a „*res gestae*” okait, mozgatórugóit magyarázták az egyes történetírók. Vagyis nem elsősorban a tényanyag fog különbözni, hanem az értelmezés.

Első példám egy különösen fajsúlyos kérdéshez, a mohácsi vereség okaihoz, helyesebben szólva a király halálának körülményeihez kapcsolódik. A kora újkori magyar történelem kvázi nyitányát jelentő sorsdöntő csata legjobb, szemtanútól származó leírását az ütközetben részt vevő Brodarics István kancellárnak köszönhetjük. Brodarics egyetlen történeti művet írt, a Mohácsról szóló *Historia verissimát*, de ezzel örök időkre beírta magát a magyarországi historiográfia történetébe, hiszen Mohácsról az övéen kívül nem ismertünk egykorú és hasonló hitelességű, a történeteket keresztény oldalról elbeszélő szöveget. Unikalitása magyarázza, hogy Brodarics mindig is elsődleges forrása volt és lesz a csatával foglalkozó történészeknek és szövege máig megkerülhetetlen viszonyítási pont bármilyen rekonstrukciós kísérlethez.

Érdeemes ugyanakkor felidézni, hogy Brodarics szövegének alig a tizede foglalkozik a csata tényleges elbeszélésével, a szövegben sokkal nagyobb hangsúlyt kapnak az előzmények. Mindez különösen érthető annak fényében, hogy a harcnak utóbb Lajos király is áldozatul esett és ez tette igazán tragikussá a katonailag amúgy is súlyos vereséget. Közhely, hogy Brodarics egyik fő motivációja a szöveg megírására az volt, hogy válaszolni akart a bécsi történetíró, Johannes Cuspinianus a magyarokat gyávasággal és uralkodójuk cserben hagyásával vádoló beszédére.²⁷ Az igazi kérdés ugyanis a kortársak számára nem az volt, hogyan szenvedhetett vereséget a magyar sereg, hanem hogy miért nem tudták megvédeni és kimenekíteni Lajos királyt. Brodarics 1528 tavaszán írta a *Historiát*, már Szapolyai szolgálatában. Arra a kínzó kérdésre, ki tehető felelőssé Lajos király haláláért nem ad ugyan egyenes választ, de azt világosan megfogalmazza, ki, helyesebben kik nem.

A szöveg egy kulcspillantában a következőt olvashatjuk:

„Eszébe jutott a királynak az erdélyi vajda és Kristóf gróf tanácsa, [...akik] kárhoztatták azok elgondolását, akik a királyt időnek előtte az ellenséghez oly közeli

²⁷ Erről bővebben: KASZA Péter–PÁLFFY Géza, *Brodarics-életrajz: Egy különleges pártváltás a mohácsi csata után*, Budapest, 2011, 32–36; KASZA Péter, *Cuspinians Oratio protreptica und ihr Echo in Ungarn* in: *Würzburger Humanismus*, Thomas BAIER, Jochen SCHULTHEIB (hgg.) NeoLatina 23, Tübingen, 2015, 175–185.; TÓTH Gergely, *Bűnbakkegés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)*, in: *Több mint egy csata: Mohács: Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben* szerk. FODOR Pál–VARGA Szabolcs, Budapest, 2019, 76–83.

helyre vezették: a királynak vagy Budán kellett volna várakoznia, vagy valami más, az ellenségtől távolabb eső helyen tartózkodnia addig, míg az ország minden ereje és a segédcsapatok összejönnek, óva intették volna a királyt, hogy legalább az ő megérkezésük előtt össze ne csapjon az ellenséggel.”²⁸

Cuspinianus egyik fő vádpontja az volt, hogy nem akadt, aki figyelmeztesse a királyt, ne rohanjon a végzetébe. Brodarics erre világos választ ad: ez nem igaz, volt, aki óva intette az uralkodót a csatától, mégpedig nem más, mint éppen Szapolyai János és Frangepán Kristóf, akik azt is megüzenték neki, ne kezdjen csatát, amíg ők oda nem érnek.

A királyi udvar „héjái” azonban nem hajlandók elhalasztani az ütköztet, sőt:

„azokat is elrettentik, akik józanabb megfontolásokat követtek, és elhatároltatik a csata anélkül, hogy akár a vajda, akár Kristóf, akár a csehek időben leendő megérkezésére remény maradna”²⁹

Pár éve került elő váratlanul egy régóta keresett Velius-szöveg, melyet az udvari történetíró a mohácsi csatáról írt. Sajnos a munka csak töredékesen maradt ránk, a csata kezdetén a szöveg megszakad, de a mi szempontunkból fontos részek még éppen megvannak. Velius is fontosnak tartja, hogy bemutassa, igenis voltak, akik távol akarták tartani az ütközettől a fiatal királyt. De nála hiába keressük Szapolyai vagy Frangepán üzenetét. A rövid kis munka elején viszont maga Mária királynő az, aki egy csodásan megkomponált szónoklatban igyekszik lebeszélni férjét arról, hogy elhamarkodottan vállalja a veszélyt:

„Könyörgök, hadd tegyelek apává még azelőtt, hogy én árván, az ország pedig örökös nélkül marad! De ha már eltökélt szándékos, hogy szembeszállsz az ellenséggel, legalább várd be a Csehországból hamarosan megérkező, sokkal jelentősebb segéderőket.”³⁰

Brodarics szövegében egyetlen szónoklat hangzik el, az is függő beszédben, ezt a szerző saját magával mondatja el. Eszerint a szcenárió szerint pár nappal a csata előtt a király magát Brodaricsot küldi a harcias urak sátrába, hogy lebeszélje őket az ütközetről. Veliusnál is találunk egy nagyon hasonló helyzetben elmondott beszédet, de az nem Brodarics, hanem Szalkai érsek szájából hangzik el.

²⁸ Brodarics szövegét Kulcsár Péter fordításában idézem. KULCSÁR Péter, szerk., *Humanista történetírók*, Magyar remekírók, Budapest, 1977, 310–311.

²⁹ KULCSÁR, *Humanista történetírók...*, 311

³⁰ Szebelédi Zsolt fordítása. Vö.: KASZA, *Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról...*, 127–129.

Brodarics	Szalkai
nyilvánvaló vég fenyegeti az országot, ha a király annyi sok előkelővel, egész Magyarország nemességének és vitézségének színe-virágával ilyen biztos veszélynek teszi ki magát. Mert ha megtörténik az, ami, az ellenség tömegét és felszereltségét az övéik kis számával egybevetve, igencsak féltő, hogy a király elesik, mi marad aztán, ami képes lenne az ellenséget késleltetni vagy föltartóztatni abban, hogy egész Magyarországot könnyűszerrel a hatalmába hajtsa? ³¹	De ha úgy határoznánk, hogy síkra szállunk és megütközünk, félek, hogy ilyen kicsiny csapat nem lesz elegendő arra, hogy a megszámlálhatatlan ellenség szinte kimeríthetetlen erejét feltartóztassuk Ha ugyanis az életét kockára tevő király a csatában elesne – amely csapástól az Isten őrizzen –, abban a pillanatban nekünk és az egész országnak vége lenne. ³²

A két beszéd érvkészlete igen hasonló, akár mind a kettő el is hangozhatott, Szalkai és Brodarics pedig (bár nem kedvelték egymást) a csata halasztása és főleg a király biztonsága kérdésében akár egyet is érthettek. Pár évvel később Brodarics mégis „agyonhallgatja” Szalkai szerepét, Velius pedig Brodaricsról nem ejt egy hangot sem.

Miután arra, hogy Szapolyai és/vagy Frangepán írtak-e levelet és ha igen, milyen tartalommal, Brodaricson kívül nincs más forrásunk, mint ahogy arról sem, hogy a kancellár mondott-e beszédet a csata halasztását sürgetve, így ebben a kérdésben tisztán sosem fogunk látni. Ahogy abban sem, hogy inkább apai/férji kötelességére figyelmeztette-e Mária a harcra készülő Lajos királyt, és hogy Szalkai tartott-e bármilyen szónoklatot a csata előtt, hiszen ezeket meg csakis Veliustól tudjuk. A tények alighanem örökre homályban maradnak. Az viszont teljesen világos, hogy pár évvel Mohács után, ha tetszik, legitimációs kulcskérdés is volt, ki milyen szerepet játszott, illetve milyen felelősséget viselt Lajos király haláláért. Abban a kérdésben aligha akart bármelyik szerző is csúsztatni, hogy ki vezette a jobb- vagy a balszárnyat. De abban, hogy ki, milyen módon járt el Lajos király kapcsán, a két mű teljesen eltérő valóságot igyekszik konstruálni. Brodaricsnál csak olyanok kapnak pozitív szerepet, akik utóbb a Szapolyai-táborhoz csatlakoztak, Veliusnál pedig a Habsburg-orientáció volt és

³¹ KULCSÁR, *Humanista történetírók...*, 314

³² KASZA, *Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról...*, 133.

jelenlegi hívei, illetve prominensei lépnek fel szimpatikus, higgadt szereplőként. Elképzelhető, hogy mind eljátszották a nekik tulajdonított szerepet: az akkor is szimptomatikus, hogy a Mohács emlékezetéért a történetírás terepére átkerült küzdelemben az egyik fél csak ezeket, a másik csak amazokat emelte ki és említette meg.

Végül egy rövid példa Laziustól. 1552-ben Losonczi István védte Temesvárt, ám hosszas ostrom után végül szabad elvonulás fejében feladta a várat. A történeti hagyomány azonban azt sugallja, hogy Losonczi nem egészen önszántából cselekedett így. Csakhogy egész más az olvasat, ha Istvánffy-t és akkor is, ha Laziust kérdezzük az okokról:

Istvánffy	Lazius
Losonczy ki is tartott volna, hacsak a német katonák és főként a spanyolok ... nyilván meg nem mondták volna, hogy még Losonczy akarata ellenére is tárgyalni fognak a megadásukról és inkább a várat fogják nekik otthagyni, semmint életük végső veszedelembé kerüljön. ³³	fide tamen contumaci ac indefesso labore Lossontii ad longius adhuc tempus tutatum in fide caesaris mansisset, ni perfidum genus peditum Hungarorum, quos dictum est Heydockios nominari , venale omnibus ac saevum prae ceteris, proditionem clam cum hoste composuisset, mercatique vitam ac pecunia corrupti ducem suum, militem strenuum ac longiori vita dignum clam structis insidiis Beglerbego una cum castro tradidisset. ³⁴

A propalatinus a német és spanyol zsoldosok gyávaságának tulajdonítja Temesvár feladását, és Lazius is gyávaságot, hűtlenséget említ, de idegen zsoldosok helyett magyar hajdúk viselik a felelősséget. Joggal van tehát az embernek az az érzése, hogy nem ugyanazt a történetet olvassa, Hasonló példák pedig még idézhetőek lennének, ám ezek szaporítása helyett nézzünk inkább egy rövid konklúziót.

A tények korabeli levéltári források bevonásával sok esetben tisztázhatók, és ma már komoly történész nem is hagyatkozhat csak narratív források beszámolóira. De abban, hogy jobban

³³ Juhász László fordítása. ISTVÁNFY Miklós, *A magyarok történetéből*, Budapest, 1962, 247.

³⁴ ÖNB, cod 7688. fol 309** v

értsük a 16. század világát, az azt uraló és irányító gondolatokat, törekvéseket, nagyon is komoly szerepük lehet a más megközelítést alkalmazó, mást kiemelő, másképpen torzító, de mindenképpen izgalmas Habsburg-udvari történétíróknak is. Közülük pedig az egyik legkomolyabb életművet maga után hagyó, mégis a legkevésbé ismert és kutatott Wolfgang Lazius, ennek a dolgozatnak a tárgya. A következő fejezet rövid szakirodalmi áttekintésében azt vesszük szemügyre, hogy Lazius közös adóssága a magyar és az osztrák történétírásnak, mert számos latin és német nyelvű műve ellenére, történétírói működésével éppúgy keveset foglalkoztak a Lajtán innen és túl.

dc_2017_22

II. Accessus ad autorem avagy a szakirodalom hézagai

Wolfgang Lazius (1514–1565) életrajza, bár a 16. században a bécsi humanizmus meghatározó alakja volt, máig nincs kimerítő jelleggel megírva. Adatokért a kutató elsőként az alapos, bár olykor több, mint százéves német lexikoncikkekhez fordulhat. Adalbert Horawitznak az ADB-ben 1883-ban megjelent szócikkében az olvasható, hogy Lazius apja, a svábföldi Stuttgartból származó Simon Latz orvos volt, egyben és doctor philosophiae. Crato keze alatt együtt tanult Beatus Rhenanusszal Schlettstadtban, de jóban volt a kor nagy hebraistájával, az Erasmus által méltatott Reuchlinnal is. Az apa 1511-ben költözött Bécsbe, ahol orvosként dolgozott és élénk kapcsolatokat ápolt a bécsi humanistákkal. Három évvel később a tekintélyes polgárcsaládból származó Otilia Schallauzertól született fia, Wolfgang is élénk intellektuális közegben, igazi humanista családban nőtt fel. A gyermek Lazius Bécsben a grécista Georg Ritheymernél tanult, és már tizenhat évesen *magisteri* fokozatot szerzett. Ezt követően Bécsben és Ingolstadtban járt egyetemre, közben Stahremberg báró egyik fiának kísérőjeként beutazta Észak-Némerországot, Belgiumot és Franciaországot. Orvostudományi címét végül Ingolstadtban szerezte meg. Előbb Bécsújhelyen praktizált, majd családot alapított, de Horawitz szerint kifejezetten anyagi okokból mint katoniorvos csatlakozott az 1541. évi Roggendorf vezette hadjáratához. (Mint látni fogjuk, ez a tény egész későbbi életére kihatással volt.) Hazatérése után a bécsi egyetemen kapott állást, ahol huszonöt évig tanított, nyolcszor választották az orvoskar dékánjává, és kétszer, 1546-ban és 1561-ben az egyetem rektorává is. Kiváló kapcsolatokat ápolt a Habsburg udvarral: Ferdinánd király saját házi orvosává (*Leibarzt*), majd udvari történetíróvá (*Hofhistoriker, historiographus regius*) nevezte ki,³⁵ sőt titkos tanácsosi pozícióra (*geheimer Rat*) emelte, és nemességet is kapott. Lazius sokat utazott (Ausztria, Svábföld, Svájc, Breisgau), előszeretettel kutatott kolostorokban oklevelek, érmék, címerek, források után. Szervezete, melyet a munka mellett kutatással és írással is gyötört, végül feladta, és 51 éves korában, 1565. július 19-én halt meg Bécsben.³⁶

³⁵ Ez a párosítás egyáltalán nem volt szokatlan a korban. Gondoljunk a mohácsi vereséget elsőként megörökítő Johannes Cuspinianusra, vagy éppen Zsámboky Jánosra, aki udvari történetíróként Lazius örökébe is lépett.

³⁶ Adalbert HOROWITZ, *Wolfgang Lazius*, Allgemeine Deutsche Biographie, Leipzig, Band 18 (1883), 89–93.

Száz évvel Horawitz után Max Kratochwill csupán elenyészően kevés új adattal tudta kiegészíteni Lazius életrajzát a *Neue Deutsche Biographie* kötetében.³⁷ Pontosítja Horawitz adatát, miszerint Lazius 1538-ban szerez orvosdiplomát, majd orvosi karrierjét kiegészíti a Bécs város kvázi tiszti főorvosának rangját jelentő *magister sanitatis* 1551-ig viselt pozíciójával. Kratochwill hangsúlyozza Lazius sokirányú tudományos érdeklődését: orvosi karrierje mellett komoly gyűjteménye volt könyvekből, kéziratokból, feliratokból és érmékből, érdeklődött a kartográfia iránt is, de mindkét szócikk egyetért abban, hogy igazi hírnevét történeti munkáinak köszönheti. Ezek közül a nyomtatásban megjelenteket tartja számon a szakirodalom: elsőként a hírnevét meghozó bécsi várostörténetet, az 1546-ban megjelent *Rerum Viennensium Commentarii*-t.³⁸ 1551-ben és 1558-ban ezt követi két Bécsben megjelent ókori tárgyú műve, a *Reipublicae Romanae commentariorum libri XII* és a *Commentationum rerum Graecarum libri duo*. E kettő között, 1557-ben lát napvilágot a népvándorlásnak is nevet adó, német területeken leginkább elterjedt és idézett műve, a *De gentium aliquot migrationibus... libri XII*. Lazius életművének tetemes, kéziratban maradt részét viszont egyik szócikk sem említi.

Szögezzük le, hogy mindkét életrajz sokat köszönhet a zwickau-i Diomedes Cornariusnak, aki Lazius temetésén mondott, és 1565-ben nyomtatásban is megjelent temetési beszédében lényegében elsőként írta meg Lazius életrajzát.³⁹ Az egyetem felkérésére készült beszéd jól jelzi Lazius rangját és tekintélyét a kortársak között, amit csak hangsúlyoznak a nyomtatványban közölt barátok, tisztelők és pályatársak által írt búcsúversek. A kötet 13r–21r lapjain összesen tizenegy latin és görög epigramma olvasható Laziusról, köztük is kiemelkedik az utód, Zsámboky János két latin és egy görög költeménye.

Laziust az ő költségén renovált, akkor a legrégibb bécsi templomnak tartott *Peterskirché*ben temették el. Sírköve máig megtalálható a barokk stílusban átépített templom vestibulumában.⁴⁰

³⁷ Max KRATOCHWILL, *Wolfgang Lazius*, Neue Deutsche Biographie, Berlin, Band 14 (1985), 14–15.

³⁸ *Rerum Viennensium commentarii IV* (Basiliae: ex officina Oporini, 1546).

³⁹ Oratio in funere magnifici et clarissimi viri doctoris Wolfgangi Lazii Viennensis, sacrae Caesariae Mti consiliiarii et historici etc. scripta et habita in templo divi Petri, die XXII. Junij per Diomedem Cornarium Zviccauiensem. Addita sunt epitaphia aliquot cum epicedijs clarissimorum virorum ac poetarum. Viennae Austriae excudebat Micael Zimmerman. Anno MDLXV. ÖNB, 301883-B Alt Rara.

⁴⁰ Magnifico, nobili, clarissimo/summa eruditione ornatissimo/viro, domino Wolfgango Latzio/Viennensi, philosophiae et medicinae/doctori et professori primario/celeberrimi archigymnasii/Viennensis rectori et super-/intendenti caesareo et eiusdem/sacratissimae caesariae maiestatis Ferdinandi/sanctissimae memoriae consiliiario/et historico peritissimo/defuncto Anno Domini MDLXV/die XIX Iunii positum MDLXXXV.

E rövid összefoglalás nem helyettesíthet egy valódi életrajzot, de ennek megírása nem is jelen dolgozat feladata. E rövid összefoglalással csupán az volt a célom, hogy jelezzem, a maga korában Lazius a bécsi szellemi elit legkiválóbbjaihoz tartozott, aki megérdemelte előbb- utóbb egy valódi életrajzot is. Bár ezt korántsem monografikus igénnyel, de nagy áttekintéssel részben pótolja a korábbi lexikoncikkek adataira is támaszkodó térképtörténész, Petra Svatek tanulmánya, mely egyben a humanista terjedelmes életművének legfontosabb darabjait is listázza.⁴¹

⁴¹ Petra SVATEK, *Wolfgang Lazius: Leben und Werke eines Wiener Gelehrten des 16. Jahrhunderts*, Wiener Geschichtsblätter 61 (2006), 1–22.

Sokszíniú tevékenysége és egykori elismertsége ellenére az osztrák humanistával elég mostohán bánt az utókor emlékezete, bár nem állíthatjuk, hogy a kutatók teljes egészében mellőzték volna Laziuszt. A magyar és a közép-európai kartográfiai és művelődéstörténeti szakirodalom mindig is számontartotta például az osztrák tudós 1556-ban készített Magyarország-térképét.⁴² Az osztrák kutatók pedig elsősorban Lazius jelentős, halála után a *Hofbibliothek*ba (jelenleg: Österreichische Nationalbibliothek) került könyvtárával,⁴³ orvosi működésével,⁴⁴ illetve 1546-ban megjelent Bécs-monográfiájával foglalkoztak, mely a várostörténeti kutatások etalonja lett. Újabbban a koronakutatások kapcsán Pálffy Géza foglalkozott érintőlegesen Laziuossal.⁴⁵ Sajátos módon azonban Lazius történetírói tevékenysége jószerével teljesen elkerülte a kutatás figyelmét. Az utóbbi években ugyan örvendetesen megélnék az érdeklődés a bécsi udvari történetírás fontos szereplői iránt, amennyiben Lazius utódának, a magyar Zsámboky Jánosnak a levelezésével, illetve filológusi, szövegkiadási tevékenységével Kiss Farkas Gábor és Almási Gábor foglalkozott;⁴⁶ Lazius elődjének, Caspar Ursinus Veliusnak csupán 1762-ben kiadott *De bello Pannonicó*ja 2013 óta Szebelédi Zsolt jóvoltából pedig végre magyarul is olvasható.⁴⁷ A két történetíró közti összekötő láncszemet jelentő Lazius azonban eddig nem kapott különösebb figyelmet sem a magyar, sem az osztrák történetírásban. Hogy Lazius történetírói működése mennyire távol került a kutatók érdeklődésének fókuszától, és hogy ennek következtében mennyire elfeledkeztek róla, azt két aránylag friss nemzetközi példával lehet illusztrálni.

2014 októberében egy kétnapos konferenciát rendeztek Bécsben Lazius születésének 500. évfordulójára. Bár a gazdag és tartalmas program tizenöt előadást ígért, melyek Lazius érdeklődési körének számos aspektusát felölelték a várostörténettől a kartográfián át a régészetig vagy a történetírásig, illetve szóltak előadások Lazius recepciójáról is, a történetíró

⁴² Néhány példa: TARDY János, *Néhány adalék a Lazius személyére és Magyarország-térképeire vonatkozó megállapításokhoz*, *Geodézia és Kartográfia*, 30. (1978/6) 452–458.; HRENKÓ Pál, *Lazius magyarországi térképei*. Uo. 31. (1979/4) 276–287. és (1979/5) 362–367.; PLIHÁL Katalin, *Egy „ismeretlen” Wolfgang Lazius térkép*, Uo. 41. (1989/3) 200–203. Petra SVATEK, *Wolfgang Lazius als Kartograph: eine Analyse seiner Karten in Bezug auf die Werke anderer Kartenmacher des 16. und 17. Jahrhunderts*, Wien, 2005.

⁴³ Ernst TRENKLER, *Wolfgang Lazius, Humanist und Büchersammler*, Biblos, 1978, 186–203.

⁴⁴ Nancy G. SIRAI, *History, medicine, and the traditions of Renaissance learning*, University of Michigan Press, 2007.

⁴⁵ PÁLFFY Géza, *A Szent Korona Sopronban. Nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei*. Sopron–Bp., 2014, 23–25.

⁴⁶ ALMÁSI Gábor, *The Uses of Humanism. Andreas Dudith (1533–1589), Johannes Sambucus (1531–1584), and the East Central European Republic of Letters*, Leiden, 2009.; ALMÁSI Gábor–KISS Farkas Gábor, *Szöveggondozás és kapcsolattápolás. Zsámboky János életműve a reneszánsz filológia tükrében*, Irodalomtörténeti Közlemények 117 (2013), 627–691; ALMÁSI Gábor–KISS Farkas Gábor, *Johannes Sambucus*, Turnhout, 2015.

⁴⁷ Caspar Ursinus VELIUS, *Tíz könyv a magyar háborúról*, Máriabesnyő, 2013.

Laziust egyetlen előadás sem választotta tárgyául.⁴⁸ A másik példa kifejezetten az udvari történetírás felől igazolja a hiányt. 2009-ben Berlinben jelent meg egy kiváló tanulmánykötet, kifejezetten a 16–18. századi udvari történetírás tárgykörében. Ebben egy német kutató, Norbert Kersken írt egy remek összegzést a magyarországi történetírásról, és ebben szólt a bécsi udvarhoz kötődő történetírókról, így Lazius elődjéről, Caspar Ursinus Veliusról, illetve utódjáról, Johannes Sambucusról (Zsámboky) is. Laziusnak azonban, aki az összekötő láncszem kettejük között, ráadásul egy kifejezetten izgalmas és hozzá terjedelmes életmű birtokosa, a neve sem bukkan fel a cikkben.⁴⁹ Az utóbbi években Arno Strohmeyer⁵⁰ historiográfiai kutatásai igyekeztek osztrák részről Laziusra irányítani a figyelmet, a megfelelő apparátussal publikált szöveg hiánya azonban továbbra is gátat szab az elmélyültebb Lazius-kutatásnak.

Ez a jelenség természeténél fogva Lazius kéziratban maradt műveit érinti leginkább. Szerzőnk balszerencséjére ugyanis éltében az antik görög vagy római történelemtől, illetve a népvándorlásról írt művei jelentek meg nyomtatásban, melyek, ha a maguk korában frissnek hatottak is, mára elvesztették jelentőségüket, így csak egy nagyon alapos történetírás-történeti munka számolhatna velük. Kéziratban maradt művei közül lényegesen több figyelmet érdemelne azonban a joggal élete fő művének szánt, ám végül befejezetlenül maradt *Rerum Austriacarum Decades*, mely a 16. század közepén az Habsburg-ház uralma alatt álló területek (praktikusan: Közép-Európa) történetének megírását tűzte ki célul a római hódítástól Lazius saját koráig. A hat tizedre tervezett *Decades*nek csak bizonyos részei készültek el, de egyetlen, a Tiroli Ferdinánd 1556. évi hadjáratával foglalkozó rész kivételével semmi nem jelent meg belőlük nyomtatásban, sem Lazius életében, sem később. Holott a mű V. decasa

⁴⁸ A konferencia programját lásd az alábbi linken:

http://wissenschaftsgeschichte.ac.at/files/tagungen/Lazius_30.-31.10.2014.pdf

A konferencia 2021-ben megjelent kötetében viszont már van egy összefoglaló írás az V. decasról és annak kézirati hagyományáról: ez annak köszönhető, hogy 2017-ben egy bécsi ösztöndíjam során beszéltem a Lazius kutatásaimról Elisabeth Kleckernek, a kötet egyik szerkesztőjének, aki megkért, írjak egy tanulmányt *Decades*ről a formálódó kötetbe. Vö.: Péter KASZA, Wolfgang Lazius als Hofhistoriker Ferdinands I. Vorbemerkungen zur kritischen Ausgabe der fünften Dekade der *Rerum Austriacarum Decades*, in: Stefan DONECKER–Petra SVATEK–Elisabeth KLECKER (hgg.), Wolfgang Lazius (1514–1565): *Geschichtsschreibung, Kartographie und Altertumswissenschaft im Wien des 16. Jahrhunderts*, Singularia Vindobonensia 8 (Wien: Praesens Verlag, 2021), 201–217.

⁴⁹Vö.: Norbert KERSKEN, *Hofhistoriographen im frühneuzeitlichen Ungarn, Höfe – Historiker – Texte* in: Markus VÖLKE und Arno STROHMEYER (hrsg.) *Historiographie an europäischen Höfen (16–18. Jahrhundert): Studien zum Hof als Produktionsort von Geschichtsschreibung und historischer Repräsentation*, Berlin 2009 (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft, 43), 155–176.

⁵⁰ Arno STROHMEYER, *Geschichtsbilder im Kulturtransfer: Die Hofhistoriographie in Wien als Rezipient und Multiplikator* in: Andrea LANGER/Georg MICHELS (Hg.), *Metropolen und Kulturtransfer in Ostmitteleuropa (15., 16. Jahrhundert)*, Prag–Krakau–Danzig–Wien–Stuttgart, 2001, 65–83.; Arno STROHMEYER, *Höfische und ständische Geschichtsschreibung* in: Josef PAUSER, Martin SCHEUTZ, Thomas WINKELBAUER (Hg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16–18. Jahrhundert)*, München–Wien, 2004, 881–897.

két okból is figyelmet érdemel: egyrészt ez a szöveg teljes egészében elkészült és fenn is maradt, illetve ez a *Decades* legizgalmasabb része abból a szempontból is, hogy Lazius ebben kortörténetet (*Zeitgeschichte*) ír, mégpedig alapvetően az 1526–1556 közti három évtized magyar történelmét tárgyalja sajátosan bécsi nézőpontú megközelítésben.

Az V. decas fontosságára Lazius első és mindmáig egyetlen monográfiája, Michael Mayr is felhívta a figyelmet 1894-ben Innsbruckban megjelent habilitációs dolgozatában. Mayr osztrák történész létére is olyan érdekesnek és fontosnak tartotta a magyar történelmi tárgyú, de más olvasatban a Habsburgok dunai monarchiája születésének évtizedeiről beszámoló szöveget, hogy maga is tervezte a kiadását, de ez végül nem valósult meg.⁵¹ Mayr kísérelte meg elsőként, hogy az ÖNB állományára alapozva szisztematikusan számba vegye és áttekintse Lazius grandiózus, latin és német nyelvű történetírói életművét, a nyomtatott művek mellett tekintetbe véve a kéziratban maradt szövegeket is. Sorra vette az ÖNB-ben levő Lazius-kéziratokat és igyekezett azokat egy nagyobb koncepció részeként meghatározni. A Mayr-monográfia felismerése volt, hogy a *Rerum Austriacarum Decades* számít Lazius főművének, azt pedig, hogy ennek ötödik decasát milyen jelentőségűnek ítélte, az előbb láthattuk. Ő volt az első, aki az V. decas három kéziratáról stemmát próbált meg felállítani. Mayr műve mint áttekintés és teljességre törekvő kézirati lista továbbra is megkerülhetetlen kiindulópontja minden Laziusra vonatkozó kutatásnak.

Mayr nyomán figyelt föl a szövegre egy német történész, Otto Eduard Schmidt is, és ő írta az első elemző cikket a *Decades*ről, mégpedig a schmalkaldeni háborúról írt, a VI. decasba sorolt két könyv kapcsán. Schmidt igen sommásan és elítélően nyilatkozott Laziusról, akit egyszerű kompilátornak tartott, a schmalkaldeni háborúról írt két könyvet pedig olyan műnek, mely semmi újszerű mondanivalóval nem rendelkezik.⁵² Schmidt azt az egyetlen, ám igen fontos apróságot nem vette figyelembe, hogy Lazius éppen amiatt érdemel figyelmet, mert a háborúban Ferdinánd részvételére és szerepére helyezi a hangsúlyt, így markánsan mást mond, mint a mintaként használt, V. Károly környezetéhez tartozó Avila de Zuniga.⁵³

⁵¹ Die wichtigsten Arbeiten des Lazius, welche die eingehendste Betrachtung verdienen, sind die erhaltenen Bücher der fünften Dekade, weil er hier die Geschichte seiner Zeit schreibt. [...] Ich gedenke in nächster Zeit die ganze Dekade kritisch zu untersuchen und ganz oder theilweise zu veröffentlichen. Michael MAYR, *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs*, Innsbruck, 1894, 42.

⁵² Otto Eduard SCHMIDT, *Wolfgang Lazius, ein Geschichtsschreiber des Schmalkaldischen Krieges [1551]*, Neues Archiv für sächsische Geschichte, 24 (1903), 111–133.

⁵³ Avila de ZUNIGA, *Commentariorum de bello Germanico libri duo*, Antwerpiae, 1550.

Míg a kartográfusok mind osztrák, mind pedig több magyar tárgyú térképének okán magyar részről is rendszeresen foglalkoztak Laziusszal,⁵⁴ a magyarországi történész és irodalomtörténész szakma alapvetően nem vett róla tudomást. Sem az irodalomtörténeti összefoglalók, sem a szűkebben vett historiográfiai munkák nem számoltak vele és művével. A máig mérvadónak tekinthető Bartoniek-féle összefoglaló kötet egyszer sem említi a nevét. Az egyetlen kivétel Waczulik Margit 16. századi, de magyar tárgyú európai historiográfiáról írott kismonográfiája volt, mely a német szerzők között, ha csak tíz oldal erejéig is, de foglalkozott Laziusszal. Waczulik Margit, ahogyan ezt a kéziratok kötetében található kis füzetek bejegyzései mutatják, 1934 és 1937 között több hónapot töltött Bécsben a három kézirat tanulmányozásával. Eredményeit *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században* címmel megjelent könyvében tette közzé.⁵⁵ A rövid kis munkában sok hely nem jutott Laziusnak, mégis Waczulik Margité az érdem, hogy az újabb kori magyar történészek közül elsőként hívta fel a figyelmet a kéziratok munka magyar történeti részeinek unikális forrásértékére. Waczulik szerepét az is kiemeli, hogy maga is igyekezett egy stemmát felállítani az V. decas kéziratairól, vitába szállva közben Mayr dolgozatának megállapításaival. De egyikőjük törekvéseit sem koronázta siker, sem az osztrák, sem a magyar tudományosság nem jutott közelebb ahhoz, hogy Lazius e fontos és magyar tárgyú művét kiszabadítsa a kéziratosság börtönéből, és kritikai kiadásban, illetve kommentált fordításban eljuttassa a szakmai és a szélesebb olvasóközönséghez. Hogy erre sikerrel kerülhessen sor, legelőször is a *Decades* meglehetősen kusza kéziratok hagyományában kellett rendet vágni. 2015-ben megkezdett kutatásaimnak ez volt az első kihívása. Ennek eredményeiről a következő fejezetben adok számot.

⁵⁴ Eugen OBERHUMMER und Franz R. von WIESER, *Wolfgang Lazius: Karten der österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus dem Jahre 1545–1563*, Innsbruck, 1906, 49–53. Újabban Petra Svatek foglalkozott részletesen Lazius kartográfiai tevékenységével. Svatek 2005-ben írt disszertációjának (*Wolfgang Lazius als Kartograph. Eine Analyse seiner Karten in Bezug auf die Werke anderer Kartenmacher des 16. und 17. Jahrhunderts*. Wien, 2005.) idevágó eredményeit aztán több tanulmányban is közölte. Vö.: Petra SVATEK, *Die Geschichtskarten des Wolfgang Lazius: Die Anfänge der thematischen Kartographie in Österreich*, *Cartographica Helvetica* 37 (2008), 35–43.; Petra SVATEK, *Wolfgang Lazius und seine kartographischen Werke: Kartenanfertigung - künstlerische Kartenelemente - wissenschaftlicher Stellenwert der Karten im internationalen Vergleich*, *Mensch-Wissenschaft-Magie. Mitteilungen Österreichische Gesellschaft für Wissenschaftsgeschichte* 25 (2008), 1–39. Petra SVATEK, „*Rei contra Turcas gestae anno MDLVI brevis descriptio*« *Eine Geschichtskarte des Wolfgang Lazius aus dem Jahre 1557*, in: Dieter BEINEKE, Otto HEUNECKE, Thomas HORST und Uwe G. F. KLEIM (hrsg.), *Festschrift für Univ.-Prof. Dr.-Ing. Kurt Brunner anlässlich des Ausscheidens aus dem aktiven Dienst*, Schriftenreihe des Instituts für Geodäsie der Universität der Bundeswehr München, 87 (2012), 237–248.

⁵⁵ WACZULIK Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században*, Budapest, 1937, 56–60.

dc_2017_22

III. Lazius-kéziratok: Filológiai alapvetés egy kritikai kiadás elé

Hogy Wolfgang Lazius (1514–1565) monumentális történeti műve, a *Rerum Austriacarum Decades* miért nem talált kiadóra a maga korában, csak találgathatjuk. Bizonyosan közrejátszott ebben, hogy Lazius élete végéig dolgozott a művön, befejeznie azonban nem sikerült, így érthető, hogy életében ő maga nem rendezte sajtó alá. Halála után talán a befejezetlenség is a kiadás útjában állt, de az sem zárható ki, hogy az új uralkodó, II. Miksa nem rajongott olyan őszintén az öreg történetíróért, mint apja, így nem támogatta a kiadást.⁵⁶ A későbbiekben az Ausztria korai történetére vonatkozó részek már kevésbé tűnhettek vonzónak a kutatók számára, de hogy még a mű, kortörténeti jellege miatt legnagyobb forrásértékű részlete, az V. decas sem talált kiadóra, abban bizonyosan nagy szerepe volt a szöveg meglehetősen kaotikus kézirati hagyományának. Az V. decas egyes könyvei ugyanis minimum két változatban maradtak ránk, de a legtöbb szövegről három változat is található, sőt, van olyan könyv, melynek négy különböző kézírata ismert.

Egy kiadást, és az annak alapjául szolgáló, a szerző szándékát a lehetőségekhez képest híven tükröző szövegváltozat megállapítását, ezért szükségképpen komoly filológiai előkészületeknek kellett megelőzniük.

Mint az előző fejezetben láthattuk, a Lazius-kutatásnak soha nem volt központi eleme a bécsi humanista történetírói tevékenységének vizsgálata, olyannyira hogy erre osztrák részről csak Michael Mayr, magyar oldalról pedig Waczulik Margit tett kísérletet. A két szerzőt ezen túlmenően az a tény is összeköti, hogy bár eltérő álláspontra jutottak, mindketten megpróbálták állást foglalni a *Decades* kézíratainak helyes sorrendjét illetően is, így egy lehetséges stemmát felvázolva, megtették az első lépéseket egy majdani kritikai kiadás felé.⁵⁷

⁵⁶ Tudjuk, hogy Lazius írt egy beszédet I. Ferdinánd király temetésére, ennek szövege is fennmaradt (vö.: ÖNB cod 7996 1r–14v). A vonatkozó kéziratot kötetben, közvetlenül a beszéd után található két, Laziusnak írott levél, mindkettő szerzője egy bizonyos Seldius. Az első levélben megígéri, hogy Lazius valamely kérését közvetíti Miksa császár felé, majd a második alapján úgy tűnik, ez a kérés engedély volt arra, hogy Lazius kinyomtathassa a Ferdinándról írt beszédet. Seldius azonban sajnálattal tudatja a történetíróval, hogy ez előtte is érthetetlen okból akadályokba ütközik. (Remitto tibi orationem funebrem abs te compositam, quam ego lubenter legi, est enim, quantum video, summa pietate ac diligentia composita, et plane digna, quae in manus hominum perveniat. Ita, ut eo magis mirar, quatenus causae esse possint, quod eiusdem editio prohibeatur. ÖNB cod 7996 16v).

⁵⁷ Mayról tudható, hogy tervezte is az V. decas kiadását, de ez végül terv maradt. Vö.: MAYR, Michael, *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs, Ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts, Mit Nachträgen zur Biographie*, Innsbruck, 1894, 42.

Dolgozatom harmadik fejezetében arra teszek kísérletet, hogy saját kutatásaim alapján újragondoljam Waczulik és Mayr álláspontját, és megfelelő tartalmi és filológiai érvek alapján megállapítsam az egyes kéziratok keletkezésének, ha időpontját nem is, de legalább a sorrendjét. Egy ilyen vizsgálat elengedhetetlen előfeltétele annak, hogy eldönthessük, melyik rendelkezésünkre álló kéziratot kell a témája miatt magyar szempontból is kiemelkedő jelentőségű V. decas tervezett kritikai kiadásának alapszövegéül választanunk. A továbbiakban a három kézirat fizikai és tartalmi ismertetését követően előbb összegzem a kutatásban előttem járó két tudós véleményét és főbb érveiket, majd kifejtem saját, az V. decas III. (más olvasatokban I–III.) könyvének teljes körű kollacionálásán alapuló álláspontomat.

Az V. decas kéziratai

Az V. decasnak jelenleg három kézirata ismert, mindhárom Bécsben, az *Österreichische Nationalbibliothek* (ÖNB) állományában található, a cod 7967, cod 7937 és cod 7688 jelzetek alatt. Az egyes változatoknak nincs szakmai körökben bevett, egyértelmű rövidítése vagy betűjele. Az olvasó dolgának megkönnyítése érdekében ezért magam a továbbiakban az alábbi jelölést alkalmazom: cod 7967-et W1-nek, cod 7937-et W2-nek, végül cod 7688-at W3-nak nevezem. A három kézirat közös vonása, hogy egyik sem autográf, valamennyi egy-egy scriptor által készített korabeli másolat a szerző, Lazius kezétől származó javításokkal. A kéziratok minden bizonnyal már Lazius halála (1565) után nem sokkal az ÖNB elődjének számító Udvari Könyvtárba (*Hofbibliothek*) kerültek, ugyanis már szerepelnek Hugo Blotius 1576-ban keletkezett jegyzékében.⁵⁸ Fizikai jellemzőik is több közös vonást mutatnak. Mindhárom kézirat íróanyaga papír, melyeket (W2 kivételével, melyet eleve összefűzött füzetekre írtak), utólag kötöttek egybe. A katalógus adatai szerint mai, fehér pergamenkötésüket a 18. század közepén, 1753-ban kapták. További közös elem, hogy mindhárom kézirat közel hasonló nagyságú levelekből áll. Ez W2 esetében 254 x 350 mm, W1-nél 220 x 315 mm, W3-nál pedig 220 x 307 mm méretű lapokat jelent, melyeknek – néhány kivételtől eltekintve – mindkét oldalára írtak.

⁵⁸ MENHARDT, Hermann, *Das älteste Handschriftenverzeichnis der Wiener Hofbibliothek von Hugo Blotius 1576*, Kritische Ausgabe der Handschrift Series nova 4451 vom Jahre 1597 mit vier Anhängen, Wien, 1957 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 76).

A legegységesebb képet mind formai, mind tartalmi szempontból a W2 kézirat mutatja. Egyrészt ugyanis az összesen 107 számozott levélből álló teljes kötet egyetlen másoló munkája, másrészt ez az egyetlen kézirat a három közül, amelyik az V. decas szövegének egy variánsán kívül semmilyen más szöveget nem tartalmaz. A kézirat valószínűleg mindig is egybekötött füzetekből állt, melyet az is megerősít, hogy csak egyetlen régebbi jelzetszámot tartalmaz: eszerint a Blotius-féle katalógus még N° 436 jelzet alatt tartotta nyilván ezt a szöveget. A kéziratban egyaránt találunk levél- és lapszámozást is, amelyek közül a lapszám az eredeti, ezt ugyanis ugyanolyan tintával írták, mint magát a szöveget. Ezt alapul véve a kézirat szövege az első levél rectóján indul (fol. 1r, lapszám: 1), és a 106. levél rectóján (fol. 106r, lapszám: 211) ér véget. 106v, illetve 107r–v egyaránt üres. Az utolsó lapszámot 106v-n találjuk, 212-t. Szintén üresen maradt a 30r–v (59–60. lap) is.

Nézzük most röviden a W2-ben található variáns tartalmát! A mű címe az első lap tetején található, és ebben az olvasatban a következőképp hangzik: *Rerum Pannonicarum, quas ab obitu Joannis weyvodae inclitus Romanorum, Hungariae, Bohemiaeque rex Ferdinandus in Hungariae regno praeclare gessit libri quattuor autore Wolfgango Lazio Viennensi medico eiusdem regis a consiliis et historiis*. Eszerint – és ennek a későbbiekben még lesz jelentősége – a szerző a János vajda, vagyis Szapolyai I. János király halálától (1540) kezdődő időszak magyar történelmét (*Rerum Pannonicarum*) kívánja tárgyalni és bemutatni négy könyvben. Az ígért négy könyvet azonban egy *Praefatio* előzi meg, melynek címe szintén beszédes: *Praefatio in eosdem libros, in qua capita annalium eorumque, quae a Casparo Ursino Velio sunt perscripta eiusdem quondam regis historiographo, breviter retexerunt*. Lazius tehát nem *in medias res* kezdi az események tárgyalást, de nem is illeszt például földrajzi bevezetőt a műve elé, ehelyett 33 lapon át (fol 1r–17r) nagy ívű áttekintést ad Magyarországról, helyesebben talán a Kárpát-medence történetéről a népvándorlás korától egészen Szapolyai János haláláig. Ennek kapcsán felhasználja elődje, a sziléziai humanista, Caspar Ursinus Velius hagyatékának bizonyos szövegeit.

Velius történeti műve – Laziuséhoz hasonlóan – kéziratban, sőt a szerző 1539-ben bekövetkezett váratlan halála miatt alapvetően befejezetlen maradt. A hagyatékot Lazius kezdte rendbe szedni, amit az is jelez, hogy Velius szövegének megmaradt kéziratokai ma különböző Laziushoz köthető kötetekben lelhetők fel.⁵⁹ Kiadásra azonban a mű egészen 1762-ig nem került, amikor is Kollár Ádám Ferenc – akkori bécsi udvari könyvtáros – sajtó alá

⁵⁹ Cod 8055 tartalmazza a Kollár-féle IV., VIII., IX. könyvet, cod 8657 a Kollár-féle I–III., V–VII. könyvet, cod 7688 fol. 352r–363v a Kollár-féle X. könyvet.

rendezte a megmaradt anyagot, és *De bello Pannonico* címmel kinyomtatta.⁶⁰ Kollár tíz könyvre osztotta a szöveget, melyben Velius alapvetően a Szapolyai és Ferdinánd közt dúló polgárháború éveit örökítette meg. A szöveg azonban 1531-gyel félbeszakad, és egészen a legutóbbi időkig nem is ismerünk 1531 utáni időszakra vonatkozó kéziratos Velius-anyagot sem.

Ez a helyzet először 1939-ben változott meg, amikor Waczulik Margit a *Történetírás* című folyóirat hasábjain közzétett egy kis tanulmányt beszámolva arról, hogy Scholz János soproni műgyűjtő jóvoltából a kezébe került egy kódex, mely több, addig ismeretlen és kiadatlan Velius-töredéket tartalmazott.⁶¹ A magyar tudományos közvélemény azonban (talán már a háború árnyékában is) nemigen vett tudomást a szenzációs felfedezésről, így nemcsak Waczulik cikke sikkadt el, de a kódex is eltűnt a 2. világháború viharában. 2018-ban Tóth Gergely kollégám hívta fel a figyelmemet az obskúrus cikkekre, majd ennek nyomán kezdtem lázasan nyomozni az egykori kézirat után és végül 2018 júniusában az OSZK Kézirattárában sikerült is rábukkannom az elveszettnek vélt szövegegyüttesre.

A kolligátum legfontosabb darabja vitán felül Velius ebben megőrzött Mohács-beszámolójának töredéke volt,⁶² de az alapos vizsgálat arra is rámutatott, hogy egyetlen korábban is ismert részletet leszámítva a kódex több olyan szöveget, hosszabb-rövidebb, több esetben autográf töredéket tartalmazott, melyek a *De bello Pannonico*-ba is kerülhettek volna, és mind 1531 utáni eseményekről szóltak, viszont alighanem már Kollár sem ismerte a kódexet a 18. század közepén.⁶³ A szöveg ugyan így sem fedi le a Ferdinánd és János közti polgárháború közel tizenöt esztendejét 1526 és 1540 között, de az frissen előkerült kiegészítések azt mutatják, hogy Veliusnak mindenképpen voltak további évekre szóló szövegei (1533-ig most ez adatolható). Sőt, egy Lazius-kézirathoz kötve megőrzött pár

⁶⁰ *De Bello Pannonico Libri Decem Ex codicibus manu exaratis Caesareis nunc primum in lucem prolati... illustrati, studio et opera Adami Francisci KOLLARII, Typis Joannis Thomæ Trattner, Vindobonae, 1762.* – 2013 óta Szebelédi Zsolt jóvoltából magyarul is olvasható: VELIUS, Caspar Ursinus, *Tíz könyv a magyar háborúról*, Máriabesnyő, Attraktor, 2013.

⁶¹ WACZULIK Margit, *Ismeretlen magyar vonatkozású részek I. Ferdinánd udvari történetírójának munkájából*, *Történetírás*, 1939/3–4, 149–160.

⁶² Szövegét latinul és magyarul bevezető tanulmányokkal lásd: *Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról.* / *Caspar Ursinus Velius: De interitu regis Ludovici et clade Hungariae. A Long-Lost Report about the Battle of Mohács.* A kötetet összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket készítette: KASZA Péter; bevezető tanulmányok: KASZA Péter és TÓTH Gergely, szerk., KASZA Péter, Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

⁶³ A kolligátum részletes ismertetését lásd: KASZA Péter, „Kézirat sosem ég el.” *Caspar Ursinus Velius mohácsi csatáról írott beszámolójának és egyéb töredékeinek kézirata az OSZK-ban*, *Magyar Könyvszemle* 2019/1, 36–49

oldalal töredék arra mutat, hogy még Vels 1537-es felvidéki hadjáratáról is lehetett valami anyaga.⁶⁴

Ennek fényében Lazius, belefogott a maga művébe lényegében felvette a Velius által elejtett fonalat, hiszen részletesen tényleg csak János király halálától, vagyis 1540-től tárgyalta a magyarországi eseményeket.

A mű elejére illesztett *Praefatio* ugyanakkor azt is feltételezni engedi, hogy Lazius pusztán folytatáson túl önállóan is megálló munka elkészítésében gondolkodott. Hiszen korántsem nem elégszik meg azzal, hogy tömören, akár Velius hagyatékában talált és mára elveszett szövegdarabok beépítésével összefoglalja az 1531–1540 közti, közel egy évtized történetét. A bevezetés a hunoktól és avaroktól kezdve a magyar honfoglaláson át áttekintést ad az egész középkori magyar történelemről, habár az kétségtelen, hogy a *Praefatio* jelentős részét (fol. 7v–fol. 17r) már a Mátyás halála után időszak, vagyis az utolsó fél évszázad (1490–1540) eseménytörténetének bemutatása teszi ki. Eközben mindössze kétszer utal elődjére. Először Buda 1529-es, Velius által is megörökített török ostroma kapcsán jegyzi meg a margón, hogy a részletesebb tárgyalástól szándékosan tekint el, mivel azt Velius már megírta.⁶⁵ Másodjára a bevezetés végén írja, hogy azért elégedett meg az 1540 előtti események pusztán összefoglalásával, mert arról tudós elődje, Velius már részletesen és hitelt érdemlően beszámolt.⁶⁶ Ez erősen fokozza a gyanút, hogy Lazius több kéziratot ismert, mint a 18. században Kollár, ezért (is) döntött úgy, hogy csak 1540-től tárgyalja ténylegesen és részletesen a magyarországi eseményeket.

Ezek képezik a tárgyat a címben ígért négy könyvnek, mégpedig az alábbi bontásban. Az I. könyv (fol. 17v–29v), ahogyan címe is ígéri (*Rerum Pannonicarum liber primus de his rebus, quas Leonhartus Baro a Vels in expugnatione Vischegradii et occupatione Peschtii et Albae Regalis oppidorum anno gessit salutis MDXL autore Volfgango Lazio Viennensi medico, historiographo regio*), Leonhard Vels 1540. évi hadjáratával foglalkozik. A végső stratégiai célt ugyan nem sikerült elérni, de Visegrád, Pest és Székesfehérvár elfoglalásával megteremtődött a lehetősége egy következő évi, kimondottan Buda ellen irányuló támadásnak, melyet Vels utóda, Wilhelm Freiherr zu Roggendorf vezetett. Az ő híres-hírhedt 1541. évi vállalkozása és annak tragikus kudarca adja a II. könyv anyagát (*Rerum Pannonicarum liber secundus de his rebus, quas Vilhelmus Baro a Rogendorf ad Budam*

⁶⁴ Lásd: ÖNB cod 7688 364r-v.

⁶⁵ Quam historiam, quia Ursinus Velius, antecessor meus prolixè enarravit, consulto haec ommitto. Vö: ÖNB, cod 7937. fol. 13v.

⁶⁶ Quoniam reliqua, quae hic a nobis in compendium congesta sunt, fusius ad fidem rerum ab Ursino Velio, doctissimo viro et nostro in scribendi munere antecessore ad posteritatem transmissa sunt. Vö: ÖNB, cod 7937. fol. 17r.

gessit et de miserando nostrorum discessu. Authore Wolfgango Lazio Viennensi medico, regio historico, fol. 31r–57r). Szintén Buda körüli eseményekkel foglalkozik a III. könyv is, melyben Lazius az előző évben török kézre került Buda visszavívására indított nagy birodalmi hadjárat történetét taglalja (*Rerum Pannonicarum liber tertius de his gestis rebus, quas Joachimus Marchio Brandenburgensis Elector ductu et nomine regis inclyti Ferdinandi aliorumque Germaniae principum in Hungaria anno gessit 1542. Authore Wolfgango Lazio Viennensi medico, regio historico*, fol. 57v–76r). Ezzel elértünk a IV. könyvhöz, mely alapján véve nemcsak abban különbözik a többi háromtól, hogy ennek középpontjában már nem csak Buda ostromaival összefüggésbe hozható események állnak, de abban is, hogy tárgya, ahogy erre a cím is utal (*Rerum Pannonicarum liber quartus de his gestis rebus, quae in regno Hungariae gesta sunt cum ab Ungnadio, tum a Velsio nomine et auspicio regis inclyti Ferdinandi ab anno Domini MDXLIII. usque ad annum MDXLVI. Autore Wolfgango Lazio Viennensi medico, regio historico*, fol. 76v–106r) már nem egy, hanem három év eseménytörténete. Lazius ebben a könyvben tárgyalja Hans Ungnad, majd a helyére ismét katonai főparancsnoknak kinevezett Leonhard Vels 1543–1545. évi magyarországi hadműveleteit, a hangsúly azonban alapvetően az első két esztendőre esik. Az utolsó itt tárgyalt 1545. évre alig jut öt lapnál több (fol. 103r–106r, de 106r-n csak másfél sor áll), és a zárása alapján Lazius egyfajta átvezetésnek tekinti az 1546-tól kezdődő, de már nem magyarországi eseményeket, hanem a protestáns birodalmi rendek és fejedelmek ellen vívott schmalkaldeni háborút bemutató könyvek elé.⁶⁷ A W2 kézirat tartalmát az alábbi táblázat foglalja össze:

W2 kézirat (cod 7937)	Tartalom
fol 1r–17r	Történeti áttekintés 1540-ig (<i>Praefatio</i>)
fol. 17v–29v	Vels hadjárata (I. könyv)
fol. 31r–57r	Roggendorf hadjárata (II. könyv)
fol. 57v–76r	Brandenburgi Joachim hadjárata (III. könyv)
fol. 76v–106r	1543–1546. évek eseményei (IV. könyv)

⁶⁷ *Iamque depulso Gallico bello, et qui a Turcarum instabat minis metu remoto, nova sensim in Germania succendi fax cooperat, autoribus, et qui frigidam reliquis suffuderant, Ioanne Friderico, Saxoniae duce electore et Philippo Hassiae Landgravio. Qui novarum rerum studiosi magnam in Germania et eam plane pestiferam adversus Caesares coniurationem excitaverant. [...] Quo de bello proximis nobis libris omnis nostra ad fidem rerum oratio constituetur. Vö. W2, fol. 105v–106r.*

A szöveg végén a másoló kezétől származó bejegyzést találunk: *Deo soli gloria 48*. Ez minden bizonnyal arra utal, hogy az imént bemutatott kézirati variáns 1548-ra készült el. Tartalma alapján ezt nincs is okunk megkérdőjelezni, hiszen minden ebben tárgyalt esemény 1546 előtti, viszont a szöveg végén a szerző utal egy olyan háborúra, mely 1546–1547 során, két évig dúlt a Német-római Birodalomban, és amiről Laziusnak 1548-ból visszatekintve már lehetett ismerete.

A fentiek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a W2 kézirat kerek, egész, önmagában lezárt művet tartalmaz, és ennek a befejezettségnek a kézirat külső állapota sem mond ellent. Egy olyan műről van szó, mely 1548-ra ma ismert formájában biztosan elkészült, és amely egy, a magyar történelemben nem járatos olvasó számára nagyon hasznos ismereteket nyújtó, áttekintő jellegű bevezetés után négy könyvben, részben kifejezetten évkönyvszerűen tárgyalta az 1540–1545 közti évek kizárólag magyarországi eseményeit. Az időhatár mutatja, hogy kimondottan kortörténetről van szó, a cím és a tartalom pedig egymást erősítve bizonyítja, hogy a *Rerum Pannonicarum libri* elnevezés alatt egy magyar kortörténet született a bécsi Lazius tollán, hiszen a mű minimális formában, pár alkalmi sor erejéig tér csak ki Ferdinánd uralkodásának azon eseményeire, melyek az adott időszakban nem Magyarországon történtek. Nagyon világos ugyanakkor a mű tematikai súlypontja is. Lazius a négyből három könyvet Buda 1540–1542 közti három ostromának szentel, vagyis annak az eseménysornak állít emléket, melynek révén a Közép-Európában jelentős hatalomnak számító Magyarország fővárosa, a kulturálisan is meghatározó Buda oszmán kézre került, majd, miután a visszafoglalására tett kísérlet sem járt sikerrel, oszmán kézen is maradt. Ettől a tematikától csak látszólag visz messzebbre a IV. könyv, minthogy lényegében azokat az utóvédharcokat mutatja be, melyeket Habsburg-hadvezérek a következő két év alatt Magyarországon folytattak, illetve azokat a lépéseket, melyek során az 1543. évi újabb szultáni hadjárat Pécs, Siklós, Esztergom, Tata, Székesfehérvár, majd a határ menti bégek akciói 1544-ben Visegrád és Nógrád bevételével kikerekítették a Buda körüli hódoltsági övezetet, biztosítva ezzel az oszmánok Buda feletti uralmát. 1543–45 tehát a Buda eleste utáni végjátéknak tekinthető, mely megszilárdítja az új helyzetet, és megalapozza a török tartós jelenlétét Bécstől 200 kilométer távolságra. Mindenképpen jogosnak tűnik, hogy Lazius 1545-tel zárja az eseményekről szóló beszámolót, hiszen a következő évben jelentősebb harcok már nem folytak az országban, az 1547-ben megkötött drinápolyi béke pedig rögzítette a kialakult *status quót*, és a harcok nem is újultak ki Magyarországon 1550-ig. De erről 1548-ban még Lazius nem is tudhatott.

A befejezettségre utal az egységes íráskép is. Egyértelműnek tűnik, hogy a W2 esetében tisztázatról van szó. A szövegben eredetileg alig található javítások, a másoló kifejezetten gondos munkát végzett. A margókon ugyan megfigyelhetünk több kéztől származó és más-más tintával írt feljegyzéseket, de ezek alapvetően a szöveg tartalmára utalnak. Afféle széljegyzetnek tűnnek, melyek megkönnyítik az olvasó dolgát, hogy a fejezetekre nem osztott könyvekben megtaláljon egy-egy jelentősebb témát: ostromokat, biografikus részeket, városleírásokat, csatákat, stb. Nem tudhatjuk, ezek mikor kerültek a kézirat szélére. Vannak olyanok, melyeket a főszövegével azonos tintával írtak, bár az eltérő betűméret miatt azt nehéz megállapítani, azonos kéztől származnak-e. Lehet, hogy a nyomdai előkészítést jelzik, mert a korabeli nyomtatványokban nem szokatlan, hogy margón levő megjegyzések utalnak a főszöveg tematikai egységeire. Más margináliák fekete tintával íródtak, bizonyosan más kézírással. Ezek esetében inkább az gyanítható, hogy a kézirat egy későbbi használója jelölte, emelte ki így a fontosabb részeket.

Végül meg kell említeni, mert a további argumentáció szempontjából is kiemelt jelentőségük lesz, a főszöveghez illesztett utólagos javításokat. Ezek részben a sorok közé vagy a margóra írt kiegészítések, a főszövegben áthúzott szavak, végződéses, tagmondatok fölé vagy mellé írt javítások, sokszor nyelvtani, stilisztikai vagy kifejezetten tartalmi jellegűek. Ez utóbbiak mind egy kéztől, véleményem szerint Laziusétól származnak, de különböző árnyalatú tintával íródtak. Ez pedig arra utal, hogy Lazius 1548-ra elkészített és lényegében végleges formában lemásoltatott egy *Magyar történetet*, mely azonban nem jelent meg, és a következő évek alatt saját maga tovább javítgatta, csiszolta a szöveget, ennek pedig egy későbbi változatban következményei lettek. De mielőtt erre rátérnénk, vegyük előbb szemügyre a másik két kéziratot.

A W2-höz sok szempontból hasonló szerkezetű a W1 kézirat is, ugyanakkor a különbségek is számottevőek. A kódex valójában 242 levélből áll, de mivel az ívek összekötése után készült levélszámozás hibás,⁶⁸ az utolsó lap 225r-n ér véget. Ez a kötet is kizárólag Lazius-szövegeket tartalmaz, de többet, mint az előző verzió, és a W2-vel összevetve a számos beragasztott cetli, marginália, javítás miatt a kötet általában véve meglehetősen rendezetlen benyomást kelt. Bár csak Lazius-szövegek vannak benne, tematikailag sokszínűbb, mint a W2. A kötet fol 1r–70r egy chorográphiai résszel indít: Erdély és Magyarország földrajzi leírását tartalmazza. Címe szerint *Wolfgangi Lazii Viennensis Pannonii Commentariorum Rerum Austriacarum liber primus, qui reliquorum et*

⁶⁸ A 17., 24., 25., 26., 29., 50., 52., 54., 58., 152. számú levél kétszer, a 35. és 68. levél háromszor, a 20. pedig négyszer szerepel, vagyis összesen 17 plusz levél adandó a 225-höz.

sequentium Isagogen ac Transsylvaniae descriptionem comprehendit. Blotius katalógusa szerint ez a kézirat eredetileg a N° 414-es jelzetet viselte. N° 417-es jelzet alatt katalogizáltak egykor egy másik kéziratot, melyet utóbb a W1-hez fűztek hozzá. Jelenleg ez a fol. 156r–225r-n található, és a kötet elején olvasható Erdély-leírásnak más kézírással, elenyésző számú javítással leírt tisztázata. Sajnos nem teljes. Erre utal a lapokon található eredeti lapszámozás is, mely a *Svevorum regnum, quod et Vaninarum a Vanino Svevorum rege apellatur* incipittel kezdődő szöveget a 21. lapon hozta, vagyis az eredeti változat első 10 levele ma már hiányzik. Csonka a vége is. A szöveg az eredeti lapszámozás szerint a 159. lapon (fol. 225r) „*Latinis inscriptus litteris, erantque qui talia...*” szavakkal mondat közepén szakad meg. Ez lényegében azt jelenti, hogy az utólag a W1-hez kötött szöveg az első 70 levélen olvasható Erdély-leírás fol. 5r–51v-n levő szövegének egy másolata, vagyis cap. II.-vel kezdődik, és a cap. VII. közepén szakad félbe, így nem tartalmazza az I. és VIII–XIII. caputokat. A szöveg tágan értelmezett Erdély-leírás, mert Lazius *Erdély* címszó alatt lényegében az egész Kárpát-medence vagy még inkább a Habsburgok uralta területek földrajzával foglalkozik, illetve mindazokkal a népekkel, melyek véleménye szerint Erdélyből kivándorolva terjedtek el szerte Európában. Nagyon fontos részletről van szó, hiszen címe szerint is *Isagogénak* vagyis bevezetésnek készült, mégpedig a humanista szerzők esetében szinte kötelező érvényű földrajzi bevezetésnek. Pontos funkciójára később még visszatérünk. De előbb lássuk a kézirat többi elemét.

Ha az Erdély-leírás második változatától visszafelé lapozunk, a fol. 152r–155v találunk egy szöveget *Gesta aestate anni 1556 in Hungaria autore Wolfgango Lazio* címmel. Ez annak a munkának egy verziója, melyet Lazius Tiroli Ferdinánd 1556-os magyarországi hadjáratának szentelt és amely *Rei contra Turcas gestae anno M. D. LVI. brevis descriptio cum adiecta chorographia* címmel 1557-ben jelent meg Baselben, majd számos utánnomást ért meg.⁶⁹ Ez a szövegváltozat azonban csonka. Az elég közkeletű Schardius-kiadás szövegét alapul véve, annak utolsó 13 sora hiányzik belőle a szöveget záró Claudianus-versrészlettel együtt. Biztos, hogy a hiány nem koncepcionális, csupán másolási hiba. Bár helyesebb, ha inkább papírhiányról beszélünk. A szöveg ugyanis az utolsó, még olvasható mondatoknál már befordul a jobb oldali margóra, mintha a másolónak nem lett volna több üres lap a keze ügyében, és remélte volna, hogy az utolsó sorokat sikerül a margóra beszorítania. Nos, nem

⁶⁹ Vö.: SCHARDIUS, Simon, *Historicum opus*. Vol. 2. Basiliae, 1574, 1810–1816; BONGARS, Jacques *Rerum Hungaricarum scriptores varii, historici, geographici, Ex veteribus plerique, sed iam fugientibus editionibus reuocati, quidam nunc primum ed. etc.* Cura Jac. Bongarsii, Francofurti, Apud heredes Andreae Wecheli, 1600, 438–443; REUSNER, Nicolaus, *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus gestarum*, Francofurti, 1603, 119–127; ill. SCHWANDTNER, Johann Georg, *Scriptores rerum Hungaricarum II.*, Vindobonae, 1768, 290–299.

sikerült, a szöveg a *Non paucos denique, qui in reditu...* szavakkal félbeszakad. Ez egyben azt is igazolja, hogy ezt a változatot eredetileg lapokra írták, melyeket utólag kötöttek abba a kódexbe, ahol most található. Külön katalógusszáma nincs, vagyis korábban nem kezelték külön. A kézírás egyetlen más, a kötetben levő szövegével sem egyezik.

Végül eljutottunk a kolligátum tárgyunk szempontjából legfontosabb részéhez, a fol. 72r–151r leveleken olvasható szöveghez. Itt ugyanis a W2 kapcsán részletesen ismertetett szöveg egy verzióját találjuk közel ugyanolyan tagolásban. 72r-n olvashatjuk a címet, mely így szól: *Rerum Pannonicarum, quas ab obitu Joannis weivodae inclitus Romanorum, Hungariae, Bohemiaeque rex Ferdinandus in Hungariae regno praeclare gessit libri quattuor autore Wolfgango Lazio Viennensi medico eiusdem regis a consiliis et historiis*. Vagyis szó szerint megegyezik W2 címével. Ez a verzió is négy könyvből áll, azzal a különbséggel, hogy külön *praefatio* itt nincs, helyette a fol. 72r–93v-n levő első könyv Vels hadjárata mellett magában foglalja a külön nem jelölt *praefatio* szövegét is. Ettől eltekintve a többi könyv tagolása azonos: Roggendorf hadjárata 1541-ből (fol. 94r–112v), Joachim von Brandenburg hadjárata 1542-ből (fol. 113r–127v), majd az 1543–46 közti évek eseményei (fol. 128r–151r) zárják a művet. Igaz, ebben a verzióban a címek nem utalnak az adott könyv tematikájára. A könyvek elején csak annyi áll: *Rerum Pannonicarum incipit liber secundus/tertius/quartus autore Wolfgango Lazio regis incliti Ferdinandi a consiliis et historiis*. A jelenleg fol. 72r–151r közti szöveget eredetileg saját, 1–80-ig futó lapszámozással látták el, és már Blotius is egységnek kezelte, így a N° 413-as jelzettel látta el. Ez a teljes *Rerum Pannonicarum*-rész egy másoló munkája, mind a kézírást, mind a tinta színét tekintve, de ez a kéz nem azonos a W2 másolójáéval.

Első pillantásra, bár a W1-es kolligátum összességében rendezetlenebb, mint a W2, mivel a *Rerum Pannonicarum* W1-ben olvasható verziója sokkal kevesebb javítást, margináliát tartalmaz, mint W2, az előbbi tűnik a tisztázott verziónak. Később még erre a kérdésre is visszatérünk. Ami javítást itt találunk, az ugyanattól a kéztől származik, akitől W2 szövegközi bejegyzései is valók, vagyis minden bizonnyal Laziustól. A W1 kézirat tartalmát az alábbi táblázat foglalja össze:

W1 kézirat (cod 7967)	Tartalom
fol. 1r–70r	Erdély-leírás
fol. 72r–84v, 84v–93v	Történeti áttekintés 1540-ig; Vels hadjárata (I. könyv)
fol. 94r–112v	Roggendorf hadjárata (II. könyv)

fol. 113r–127v	Brandenburgi Joachim hadjárata (III. könyv)
fol. 128r–151r	1543–1546. évek eseményei (IV. könyv)
fol. 152r–155v	<i>Gesta aestate anni 1556</i>
fol. 156r–225r	Erdély-leírás (csonka másolat)

Nézzük végül a harmadik verziót a W3-as kéziratot. Ez 285 levélből áll, kizárólag levélszámozást tartalmaz. A számozás 79r-val kezdődik. Blotius-féle katalógusszáma nincs. Alapvetően szintén Lazius-szövegeket tartalmaz, de az utolsó oldalakon (fol. 352r–364v) töredékek találhatók Lazius elődjének, Caspar Ursinus Veliusnak *De bello Pannonico* című művéből. A *Decades* szempontjából ez a kézirat tartalmazza a legtöbb szöveget. Fol. 79r–91v a másik két kéziratban IV. könyvként szereplő, 1543–46 közti események egy változata olvasható. Csonka szöveg, a könyv eleje *Dum haec in Bohemia gerunturtól a nova oblata hostes extemplo ducumig* bezárólag hiányzik. Fol. 92 hiányzik, fol 93. üres. A mű valójában fol 94r-en kezdődik, mégpedig a következő címmel: *Decadis quintae rerum Austriacarum liber primus, qui Ferdinandi caesaris res gestas pro regno Hungariae, cuius hereditatem adierat, complectitur ab obsidione Pannoniae Viennensi, qua a Solymanno anno XXIX pressa fuerat, autore Wolfgango Lazio historico*. Innen fol. 117r-ig Lazius két könyvben foglalja össze a magyar történelmet a kezdetektől 1540-ig. Vagyis ez a változat már jelentősen kibővíti az eredetileg külön kezelt, de lényegében egy könyv méretű *praefatiót*. A III. könyv (fol. 117v–151r) összevonva tárgyalja a Buda körüli harcokat (1540–1542), majd következik a IV–VI. könyv (fol. 151v–169r), mely az 1543–1546 közti évek krónikája. Vagyis Lazius ez esetben az eredetileg egy könyvben tárgyalt eseményeket három könyvre bontotta szét. A némileg eltérő tagolást és a főcímet leszámítva a törzsszöveg eddig egybeesett a másik két kötetben megőrzött verziók szövegével. A továbbiakban azonban kitágul az időhatár: a VII. könyv (fol. 171r–182r) Niklas Graf zu Salm 1549. évi magyarországi harcait beszéli el, a VIII. (fol. 182v–190r) Giovanni Baptista Castaldo erdélyi hadjáratát (1550–1551), a IX. (fol. 191r–202v) az 1552–1556 közti évek magyar eseményeit tárgyalja,⁷⁰ végül a rövid X. könyv (fol. 203r–205v) Szigetvár 1556-os ostromát.⁷¹ Fol. 206 üres, fol 207 hiányzik. Fol. 208r–258v között ugyanazzal a kézírással, mint eddig, nem magyar tárgyú események következnek.

⁷⁰ Vö.: KASZA Péter, *Wolfgang Lazius beszámolója az 1552–1556 közti évek magyarországi eseményeiről* in: *Lymbus*, 2017, 89–117.

⁷¹ Ennek latin és magyar nyelvű kiadása, bevezető tanulmányokkal együtt már 2016-ban megjelent: *Egy elfeledett ostrom emlékezete, Szigetvár 1556*, a szövegeket válogatta, jegyzeteket készítette KASZA Péter, bevezető tanulmányok KASZA Péter és B. SZABÓ János, szerk., FODOR Pál, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016.

Ezekon a lapokon Lazius a schmalkaldeni háború történetét írta meg két könyvben. Fol. 259r–291v között egy cím nélküli szöveget találunk, melynek kézírása eltér a kötet eddigi másolójának kezétől. Az elé beragasztott cetlin az áll: *Ista pertinent ad octavum librum de triplici coronatione Maximiliani caesaris*. Ez alapján a szöveg a csak részben elkészült VI. decas VIII. könyve vagy annak egy részlete lenne, akárcsak a fol. 326r-től 351v-ig terjedő rész, mely teljes egészében II. Miksa 1563. évi koronázásainak, több kéztől származó leírása. A két VI. decashoz tartozó rész között (fol. 292r–323r) azonban még egyszer felbukkannak a kötet szövegeinek többségét jegyző kéz írásával az V. decas VII–X. könyvének szövegei. A W3 kézirat tartalmát az alábbi táblázat foglalja össze:

W3 kézirat (cod. 7688)	Tartalom
fol. 79r–91v	1543–1546. évi események (csonka)
fol. 94r–117r	Történeti áttekintés 1540-ig (I-II. könyv)
fol. 117v–151r	Buda körüli harcok 1540–1542 (III. könyv)
fol. 151v–169r	1543–1546. évi események (IV–VI. könyv)
fol. 171r–182r	Niklas Graf zu Salm hadjárata 1549 (VII. könyv)
fol. 182v–190r	Castaldo erdélyi hadjárata, 1550–1551 (VIII. könyv)
fol. 191r–202v	1552–1556. évek harcai (IX. könyv)
fol. 203r–205v	Szigetvár ostroma 1556 (X. könyv)
fol. 208r–258v	Schmalkaldeni háború (VI. decas, I–II. könyv)
fol. 259r–291v	Töredék Miksa koronázásáról (VI. decas, VIII. könyv)
fol. 292r–302v	Niklas Graf zu Salm hadjárata 1549 (VII. könyv)
fol. 302v–309/1r	Castaldo erdélyi hadjárata, 1550–1551 (VIII. könyv)
fol. 309/1r–320r	1552–1556. évek harcai (IX. könyv)
fol. 320v–323r	Szigetvár ostroma 1556 (X. könyv)
fol. 326r–351v	II. Miksa koronázása 1563
fol. 352r–364v	Caspar Ursinus Velius töredékek

Az egész kéziratot kötetre, de az V. decashoz tartozó szövegekre kiváltképp igaz, hogy a másolat nagyon tiszta, rendezett munka. Bármilyen javítás, marginália csak elvétve található a lapokon, így teljesen egyértelműen egy tisztázott, véglegesített változatról van szó. A kérdés most már az, milyen viszonyban vannak egymással ezek a szövegvariánsok, és egy kritikai kiadás elkészítéséhez melyiket kell alapszövegnek választanunk. De nem kevésbé

fontos annak megállapítása sem, mit szánt ténylegesen Lazius a soha meg nem jelent V. decas szövegébe, vagyis mi lesz majdani kiadásunk főszövege.

Kutatástörténeti visszatekintés

Ahogy fentebb már említettem, a *Rerum Austriacarum Decades* jelentőségére lényegében két kutató hívta fel korábban a figyelmet, az osztrák Michael Mayr, aki kisebb monográfiát szentelt Lazius történetírói működésének a *Rerum Austriacarum Decadesszel* a középpontban, a magyarok közül pedig Waczulik Margit. Kettejük további közös vonása, hogy a kéziratok helyszíni tanulmányozása után véleményt formáltak a szövegek keletkezési sorrendjéről, vagyis egy lehetséges stemmára tettek javaslatot.

Waczulik Margit, ahogyan ezt a kéziratok kötetekben található kis füzetek bejegyzései mutatják, 1934 és 1937 között több hónapot töltött Bécsben a három kézirat tanulmányozásával. Eredményeit *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században* címmel megjelent könyvében tette közzé.⁷² A rövid kis munkában sok hely nem jutott Laziusnak, mégis Waczulik Margité az érdem, hogy az újabb kori magyar történészek közül elsőként hívta fel a figyelmet a kéziratok munka magyar történeti részeinek unikális forrásértékére. A Laziusnak jutó négy-öt oldalon részletesebb argumentációra nem volt lehetőség, de Waczulik úgy gondolta, a három kézirat közül az általam W2-nek nevezett cod 7937 a legkorábbi, amely 1548-ra elkészül, ezt követi az ötvenes években szerkesztett változat a W3 (cod 7688), végül az utolsó verzió a század hatvanas éveiben, Lazius halála előtt nem sokkal elkészített W1 (cod 7967). Az nyilvánvaló, hogy W2 esetében a kötet végén található, 1548-ra utaló bejegyzés miatt jutott arra az, alapvetően helyes, következtetésre, hogy ez a változat a negyvenes évek végére elkészült. Arra nem utal semmi, mi alapján gondolta úgy, hogy W3 az ötvenes évek alkotása. Ez annál is furcsább, hiszen ez az egyetlen kötet, melyben Miksa 1563. évi koronázását is megörökítő részek szerepelnek, ami aligha íródhatott az 1550-es évek folyamán...

W1 esetében viszont bizonytalanság az abban található, 1556-s hadjátról szóló rész befolyásolhatta. Emiatt gondolhatta úgy, hogy a W1 Lazius utolsó szerkesztése, de mindenképp későbbi, mint a W2 szövegei. Holott, ahogy fentebb utaltam rá, a W1 kódexet utólag fűzték egybe szálak, kéziratok lapokból, így az, hogy ebbe bekerült egy 1556-ról szóló szöveg is, legfeljebb annyit bizonyít, hogy a lapokat 1556 után kötötték egybe, de semmit nem

⁷² WACZULIK Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században*, Budapest, 1937, 56–60.

mond a benne található többi szöveg *keletkezési* vagy *lejegyzési, másolási* idejéről. Pusztán egy 1556-ról szóló szöveg ittléte miatt semmiképpen sem tekinthetjük a W1-et 1556 utáni, legkésőbbi szerkesztésnek, ahogy Waczulik Margit gondolta. Mindesetre szögezzük le, hogy Waczulik a W2, W3, W1 (cod 7937, 7688, 7967) sorrendet tartotta valószínűnek.

Más, és nézetem szerint megalapozottabb következtetésre jutott Michael Mayr 1894-ben megjelent művében. Mayr hangsúlyozta, hogy a *Decades* legértékesebb, a történeti forrásként leghasználhatóbb része a kortörténeti jellegű V. decas. Ennek kiadását tervezte is, de a terv nem valósult meg.⁷³ Evidenciaként kezelte, hogy a legutolsó verziót a W3 tartalmazza, minthogy kétséget kizáróan ez hozza legtöbb magyar vonatkozású szöveget. Nemcsak a bevezetés két könyve bővebb, mint a másik két változat *Praefatiója*, de, ahogy láttuk, csak ebben a kéziratban találunk 1546 utáni időszakról szóló szövegeket. Ami a másik két kéziratot illeti, Mayr is megállapította, hogy mindkettő közel azonos szövegváltozatot tartalmaz, de csak 1540–1546-os időhatárral közöl szövegeket négy könyves bontásban. Világos volt számára, hogy W2 és W1 a két korábbi változat. Ami a két kézirat egymáshoz való viszonyát illeti, arra jutott, hogy a számos javítást, margináliát tartalmazó W2 a korábbi változat, mely 1548-ra készen áll, W1-et pedig, mely valóban jóval kevesebb szövegközi javítást mutat, mint W2, ez utóbbi javított, átdogozott verziójának tartotta.⁷⁴ Mayr szerint tehát a kéziratok keletkezési sorrendje W2, W1, W3 (cod 7937, 7967, 7688) volt.

A végkövetkeztetést, miszerint W3 a legutolsó verzió, bátran helyesnek fogadhatjuk el. Más a helyzet azonban a két másik kézirat sorrendjével. Érvelése alapján úgy tűnik, Mayr – bár jól ismerte az egyes kéziratokat – nem végzett részletes filológiai vizsgálatokat, nem vetette össze egymással a változatok szövegeit. Így véleményét végső soron külső jegyekre, tulajdonképpen a látszatra alapozta. A látszat pedig valóban az, hogy ha megnézzük a W1-ben, illetve a W2-ben található szöveget, akkor az utóbbi sokkal, de sokkal több javítást tartalmaz. A kérdést azonban úgy kell feltennünk, bizonyosan az-e a későbbi és a jobb, értsd filológiailag megbízhatóbb változat, amelyik kevesebb javítást tartalmaz? A válasz pedig egyértelműen nem. Ahhoz, hogy ebben a kérdésben tisztán lássunk, egyedül a szövegek összevetése, kollacionálása segíthet hozzá.

⁷³ MAYR, *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber...* 42.

⁷⁴ MAYR, *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber...* 53–54.

A Decades-szövege

Mielőtt azonban részletesebb elemzés alapján felállítanánk a kéziratok stemmáját, érdemes azt tisztázni, mely szövegek tartoznak egyáltalán az V. decashoz, melyek azok tehát, amelyekre a tervezett kiadást megelőző vizsgálatnak ki kell terjednie, illetve mik tartoztak korábbi vagy későbbi, deacsokhoz.

Az vitán felül áll, hogy azok a részek, melyek kisebb-nagyobb változtatásokkal ugyan, de mindhárom kézirati változatban megtalálhatók, vagyis az 1540–1546 közti évek történetét leíró könyvek, egyértelműen az V. decas részét képezik. Bizonyosan ide értendők a W3-ban található VII–X. könyvek szövegei is, melyek szintén magyar eseményekkel foglalkoznak. Kérdés ugyanakkor, mi a helyzet a *praefatió*kkal, illetve a W3-ban ezt helyettesítő I–II. könyvvel, nemkülönben a jelentős részben Erdély, illetve Magyarország leírásának szentelt, a W1 elején található szöveggel, illetve a 1546–1549 közti hézagot kitöltő, a schmalkaldeni háborút bemutató résszel. A bizonytalanságok mögött maga Lazius áll, aki menet közben többször is módosította terveit, de a kéziratok alapján a koncepcióváltások elég jól nyomon követhetők és a végső cél is megnyugtatóan tisztázható.

Ahogy a kéziratok bemutatásánál már utaltam rá, valószínűsíthető, hogy Lazius a magyar történelmet illetően eredetileg egy Veliust alapvetően folytató, bevezetéssel ellátott kortörténet megírásában gondolkodott. A W1 és a W2 lapjain megőrzött, mindkét esetben *Rerum Panonicarum libri* címet viselő szöveg is erre utal. Egy ilyen szöveg 1548-ra biztosan elkészült, bevezetővel, tisztázott átiratban, bár nem jelent meg. Azt is tudjuk, hogy Lazius az 1545. év eseményei leírása végén utalt rá, hogy németországi ügyekkel folytatni kívánja a művet, bár ennek sem W1-ben, sem W2-ben nincs nyoma.

Az is adathozható ugyanakkor, hogy már az 1540-es évek közepétől foglalkoztatta egy átfogó Ausztria-történet megírásának a terve. A Bécs város történetét feldolgozó, 1546-ban megjelent könyve előszavában már említi, hogy tervezi egy, akkor még *Commentarii rerum Austriacarum*ként emlegetett mű megírását.⁷⁵ Erre 1545-ig bezárólag több utalást is tesz. A terv talán nem lehetett független attól, hogy 1543-ban épp Bécsben jelent meg Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades*ének első három decasa, mely koncepciójában (földrajzi bevezetővel ellátott magyar történet az ősidőktől Bonfini, illetve megbízója, Mátyás saját koráig) jól lefedi

⁷⁵ Quare cum certis rerum Austriacarum *commentarios* [kiemelés tőlem – KP], maiorum etiam nostrorum genealogias complectentes, longo studio et multorum annorum cura, lucubratione et vigiliis, ut accepimus, confeceris, eosque in octo libros distinctos unacum charta chorographica conducto abs te impressore aliquo edere in manus hominum statueris... MAYR, *Wolfgang Lazius* ..., 3. A szöveg kézírata: ÖNB cod 8664, fol 82.

azt a tervet, amit Lazius majd a maga *Decades*ában meg kívánt valósítani. (Ennek taglalására később még visszatérünk.) Ennek a monumentális vállalkozásnak lett volna a bevezetője az az Erdély-leírás, mely a W1 első hetven levelét tölti meg. Ennek már a címe (*Commentariorum Rerum Austriacarum liber primus, qui reliquorum et sequentium Isagogen ac Transsylvaniae descriptionem comprehendit*) is beszédes. Az alakuló koncepció viszonylag korai fázisában készülhetett, hiszen Lazius később soha nem használta a *Commentarii* megjelölést, az 1550-es évektől konzekvensen *Decades*nak nevezte a nagy művet. De a földrajzi bevezető belső adatai is azt mutatják, hogy az 1540-es évek közepén, nagy valószínűséggel legalábbis részben, 1544-ben írt szövegről van szó. Esztergom leírása kapcsán ugyanis utal rá, hogy a várat az előző évben foglaltál el a törökök (*anno tamen superiori a Turcarum tyranno [...] ad deditionem subactum est*),⁷⁶ márpedig erre 1543-ban került sor. Szintén a negyvenes évek közepének viszonyait tükrözi az is, hogy Lazius részint a Vág folyót, részint a Tiszát tartja a török hódoltság határának,⁷⁷ illetve 1543 utáni hadi eseményt ebben a szövegben nem említ.

Mindebből az következik, hogy Lazius az 1540-es évek közepén már tervezte egy nagyobb Ausztria-történet megírását, és 1544–45-re el is készítette ennek földrajzi bevezetőjét, mely messze több, mint egy Erdély-leírás, hiszen Lazius ebben lényegében az osztrák Habsburgok kezén levő területekről ad áttekintést. Ennek megfelelően ugyanakkor, bár a címben szereplő Erdély miatt csábító lenne arra gondolnunk, hogy ez a szöveg a sajátosan magyar tematikájú V. decas elé szánt bevezető, ez nincs így. Lazius bizonyosan az egész mű legelső könyvének, *Isagogéjának* szánta, és bár számos érdekes és értékes magyar vonatkozása van,⁷⁸ nem része az V. decas szöveganyagának.

Lazius biztosan ennek megírását követően fogott bele a *Rerum Pannonicarum* címen ismert szövegek lejegyzésébe, hiszen azok 1546 után, minden jel szerint 1548-cal bezárólag keletkeztek. Talán már ekkor foglalkoztatta a gondolat, hogy ezt a nagy anyagot bedolgozza az Ausztria-történetbe, de a címadás és a lezártág miatt ebben nem lehetünk biztosak.

Az ugyanakkor megint jól adatolható, hogy a koncepció az 1550-es évek közepére megváltozott. Mivel a W3 magyar vonatkozású részei – Miksa 1563. évi koronázásának leírását is beleértve – egységes kézírással készültek, ez a másolat valamikor a szerző 1565-ben bekövetkezett halála előtt nem sokkal keletkezhetett. Lazius ekkorra már decasokban gondolkodott, vagyis olyan művet akart írni, melynek minden egysége 10-10 könyvből áll. Ennek kapcsán merülhetett fel az gondolat, hogy a korábbi pannon történet könyveit

⁷⁶ Vö.: ÖNB, cod 7967, fol. 19r.

⁷⁷ Vö.: ÖNB, cod 7967, fol. 30r–32r.

⁷⁸ Jelenleg doktorandusz hallgatóm, Csapó Fanni készíti elő ezt a szöveget kommentált kiadásra.

felhasználja egy decas kitöltéséhez. Eredetileg ehhez négy könyv már megvolt egy egy könyv méretű előszóval, bevezetéssel kiegészítve. A W3 változata alapján jól látható az új koncepció alakulása. Az első könyv fölé írt cím itt: *Decadis quintae rerum Austriacarum liber primus, qui Ferdinandi caesaris res gestas pro regno Hungariae, cuius hereditatem adierat, complectitur ab obsidione Pannoniae Viennensi, qua a Solymanno anno XXIX pressa fuerat, autore Wolfgango Lazio historico*. Mivel Ferdinándot már császárnak titulálja, a cím bizonyos 1556 utáni állapotot tükröz, másrészt itt már a decades megnevezés szerepel. Hogy a tíz könyves terjedelmet elérje, Lazius fogta az eredeti, W1-ben és W2-ben olvasható előszót, és jelentős mértékben kibővítve két könyv terjedelműre növelte. Így a korábban megírt négyvel meglelt volna hat könyve, csak hogy valamilyen okból, talán a tematikai együvé tartozás miatt, az egykori I–III. könyveket, mint láttuk, összevonta és így kapott egy Buda-tematikájú III. könyvet. Az eredeti tagolás azonban erősen átüt a szövegen, olyannyira, hogy bár az egykor Vels hadjáratának szentelt Liber I. új címe egyszerűen *Historiae Hungaricae decadis V. liber tertius*, de a Roggendorf-féle 1541. és a Brandenburgi Joachim vezette 1542. évi hadjárat is megőrizte ebben a másolatban is eredeti címét,⁷⁹ olyannyira, hogy a *Rerum Pannonicarum* kifejezés is bennük maradt! Ide szépen illeszkedett az eredetileg is IV-nek számozott könyv, mely az 1543–1546 közti, 1545-tel záruló évek krónikáját hozta. A kézirat további magyar tárgyú szövegei közül az első, ahogy láttuk, Niklas Graf zu Salm 1549. évi magyarországi harcairól számol be, és a sorban ez a VII. Innentől a Sziget 1556. évi ostromát tárgyaló X.-ig a sor hiánytalan. Vagyis megvan a tíz könyv, csak V–VI. nincs. Vagyis eredetileg volt, ez szólt volna a schmalkaldeni háborúról.

A koncepcióban van logika. Lazius már 1548-ban is azt ígérte, hogy a IV. könyv utáni folytatást ezen harcoknak szenteli. A W3-ban ennek megfelelően, az eddigi részekkel teljesen egyező kézírással meg is találjuk a 208r–258v lapokon az idevágó szöveget. Ennek eredeti címe úgy hangzott: *Incipit Liber V. de bello Schmalcaldico, quod ad Ingolstadium ac loca vicina gestum fuit in autumno anni 1546*. Mivel Lazius két könyvet szentelt a németországi eseményeknek, meg is lett volna a hiányzó V–VI. könyv, ráadásul megmaradt volna az évkönyvszerű jelleg is, mert az V. decas folyamataiban tárgyalta volna a Ferdinánd király uralma idején, 1540–1556 közötti fontosabb eseményeket, bárhol történtek is azok. Lazius azonban utóbb meggondolta magát. Hogy miért, arra nincs adat. Annyi bizonyos, hogy a

⁷⁹ *Rerum Pannonicarum liber tertius de his rebus, quas Vilhelmus Baro a Rogendorf ad Budam gessit et de miserando nostrorum discessu, Authore Wolfgango Lazio Viennensi medico, regio historico*; ill. *Rerum Pannonicarum liber tertius de his gestis rebus, quas Joachimus Marchio Brandenburgensis Elector ductu et nomine regis inclyti Ferdinandi aliorumque Germaniae principum in Hungaria anno gessit 1542, Authore Wolfgango Lazio Viennensi medico, regio historico*.

schmalkaldeni háborúról szóló szöveg címe fölé utólag, meglehetősen bizonytalan kézírással odaírták: *Decadis VI. De bello Germanico, Bohemico, conventibusque caesarum Ferdinandi patris ac Maximiliani filii coronationibus et sollennibus quibusdam, autore Wolfgango Lazio Viennensi*. Az eredetileg olvasható címben pedig ugyanaz a reszketeg kéz, ugyanazzal a tintával az V. könyvre utaló római számot átjavította I-re. Ezzel a schmalkaldeni háború tárgyalása a VI. decas első két könyvévé vált. Szintén nem része tehát, Lazius végső döntése szerint, az V. decasnak.

Ahonnán viszont ezzel eltűnt két könyv. Hogy a hiányt pótolja, Lazius kissé fura módon úgy döntött, hogy nem az eredetileg is három könyvből álló Buda-krónikát bontja szét ismét, hanem a IV. könyvet osztotta inkább három részre. A fol. 157v-n a margón jelölte, hogy: *Incipit liber quintus decadis quintae*, majd a fol. 164v-n újra a margón, hogy: *Liber VI. Dec[adis]*. Ezzel megőrizte a Buda-ostromokkal foglalkozó könyv egységét, és tematizálni tudta a IV. könyvet is. Az új felosztásban a IV. könyv foglalkozott Esztergom 1543. évi elestével, az V. Székesfehérvár ugyanezen évi török kézre kerülésével, a VI. könyv pedig 1544–1545. évek záróakkord jellegű eseményeivel. A tologatással végül mégis kijött a szükséges tíz könyv, mely így vegytisztán Ferdinánd magyarországi tetteinek állított emléket 1540 és 1556 között. Egy olyan munka tehát, amely a *Rerum Austriacarum Decades V.* decasának kiadásra vállalkozik, azokat a szövegeket kell, hogy közölje, melyek a W3 számozása szerint Liber I–X.-ig következnek. Ez a két könyvnyi bevezetővel ellátott másfél évtizednyi magyar történelem az V. decas páratlanul izgalmas főszövege. Az ide tartozó szövegeket és lelőhelyeiket az alábbi táblázat foglalja össze:

	W1 kézirat (cod. 7967)	W2 kézirat (cod. 7937)	W3 kézirat (cod. 7688)
Történeti áttekintés 1540-ig	fol. 72r–84v	fol. 1r–17r	fol. 94r–117r
Vels hadjárata (1540)	fol. 84v–93v	fol. 17v–29v	fol. 117v–124v
Roggendorf hadjárata (1541)	fol. 94r–112v	fol. 31r–57r	fol. 125r–139v
Brandenburgi J. hadjárata (1542)	fol. 113r–127v	fol. 57v–76r	fol. 140r–151r
1543–1546. évi események	fol. 128r–151r	fol. 76v–106r	fol. 151v–169r / fol. 79r–91v (részlet)
Niklas Graf zu Salm hadjárata 1549	–	–	fol. 171r–182r / fol. 292r–302v
Castaldo erdélyi hadjárata, 1550–1551	–	–	fol. 182v–190r / fol. 302v–309/1r
1552–1556. évek harcai	fol. 152r–155v (részlet)	–	fol. 191r–202v / fol. 309/1r–320r
Szigetvár ostroma 1556	–	–	fol. 203r–205v / fol. 320v–323r

Mielőtt rátérnénk azonban az V. decas fennmaradt kézirateinak stemmájára, még egy adalékot fűznék a mű átszerkesztésének és koncepciójának kérdéséhez. Ennek alapjául pedig nem egy klasszikus értelemben vett, Bécsben őrzött Lazius-kézirat, hanem egy kései, ma Esztergomban őrzött másolat áll.

A Mannagetta-kézirat tanulságai

Filológiai közhely az a Carel Gabriel Cobet holland klasszika-filológusnak tulajdonított maxima, miszerint: *codices descripti conburendi sunt, non conferendi*. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy egy kéziratban maradt szövegnek számos későbbi másolata, leirata (*codex descriptus*) lehet, de mivel ezek a szerző halála után jöttek létre, filológiai szempontból érdektelenek. Egy stemmának, szövegkiadásnak nem kell velük foglalkoznia, hiszen bármilyen eltérés van ezekben más, a szerző életében keletkezett és ismert kéziratokhoz képest, azok nem származhatnak a szerzőtől, a másolás folytán keletkezett véletlen szövegromlás vagy tudatos szövegrontás következményei, így nem kell velük számolni egy kiadás során. A Cobet véleményét osztó álláspont szerint egy *codex descriptus*, tehát egy kései másolat csak akkor lehet értékes és érdekes, ha nem áll rendelkezésre hitelesebb autográf vagy originális szöveg. Ha igen akkor maximum egy lábjegyzetet érdemelnek a szövegkiadásban mint ismert, de nem komolyan vehető szövegtanúk.

Személyes tapasztalatom azonban, hogy adott esetben, ha nem is a főszöveg szempontjából, de a mű keletkezése, kézirati hagyományozódása kapcsán nagyon is fontos információkat rejthetnek ezek a kései másolatok is, így mindenképpen érdemes, ha módunkban áll, ezeket is tanulmányozni egy kiadás előkészítése során.

Az, hogy valamilyen Lazius-kézirat található az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban, régóta ismert, hiszen a könyvtár nyomtatott katalógusa Beke Margit jóvoltából már 1991-ben megjelent.⁸⁰ Ennek 118. oldalán olvasható utalás arra, hogy a *Tit. II.* jelzet alatt őrzött kiadatlan kéziratok közt van egy Velius és Lazius szöveget is tartalmazó darab,⁸¹ de sokkal többet a katalógus alapján nem lehetett tudni róla.

⁸⁰ BEKE Margit, *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*, Budapest, 1991.

⁸¹ Uő., 118.

Elutaztam Esztergomba és rászántam egy napot, hogy megnézzem magamnak a szöveget, és mint kiderült, nagyon is megérte. A kézirat provenienciája nem volt ismert, viszont a kötésén egy jól kivehető családi címer volt látható, amit utóbb a könyvtár munkatársainak egy másik kötetben levő *ex libris* alapján sikerült azonosítaniuk.⁸² A címerkép alapján a kötet egykor Johann Wilhelm von Mannagetta tulajdonát képezte, és így már nem is olyan nehéz kikövetkeztetni, miért szerzett be Velius- és Lazius-szövegeket. Mannagetta (1588–1666) ugyanis – Laziushoz hasonlóan – udvari orvos (*Leibarzt*) és udvari történetíró (*Hofhistoriker*) volt. Titkon azt reméltem, hogy ha Mannagetta kézírata csak kései másolat is, talán megőrzött olyan elemeket a *Decades*-ből, melyekről Lazius-korabeli, eredeti kéziratunk már nincs.

Nos, a Mannagetta-kézirat áttekintése során hamar világossá vált, hogy új, addig ismeretlen szöveget nem tartalmaz a kézirat, és bár szoros filológiai összevetésekre nem volt módom, a kéziratban található szövegek sorrendje, a kézirat struktúrája alapján egyértelmű volt, hogy a kézirat az ÖNB-ben található cod 7688-as (W3) kódex másolata. A másoló olyan szorosán követte a mintául szolgáló W3 kéziratot, hogy még azokat a szövegeket (VII–X. könyvek) is változtatás nélkül lemásolta, amelyek valamilyen oknál fogva kétszer szerepelnek a kötetben.

Van azonban a Mannagetta-kéziratnak egy jelentős többlete: mégpedig az, hogy az első 118 oldala nem Lazius, hanem Velius szövegeket tartalmaz, mégpedig a később Kollár által tíz könyvre bontva kiadott *De bello Pannonico* teljes szövegét az utolsó, X. könyv kivételével. Egész pontosan nem is 118 oldalon, hanem csak 98-on, mert a IX. könyv a 99. oldal hatodik sorában ér véget, majd ezt követően átmenet és jelölés nélkül Lazius szöveg következik: „suorum nutu imperioque aversi a proelio...” kezdettel.

Csakhogy ez a kezdet megvan a W3-ban is, hiszen az ÖNB-kódex egy csonkult Lazius-féle IV. könyvvel kezdődik, éppen a *suorum nutu imperioque aversi a proelio*-kezdéssel. A cod 7688-as bécsi kódex lapszámozása szerint pedig ez a szöveg a 79r-n indul. Ma a bécsi kötet 1-78 levele hiányzik, vagyis összesen 156 oldalnyi szöveg. Ez valamikor bizonyosan a cod 7688 elejéhez tartozott, mert senki nem kezdene lapszámozást a 79r oldallal, de utóbb egy újrendezés, újrakötés során leválaszthatták innen, ami korábban itt volt.

⁸² Itt köszönöm meg a segítséget az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár minden munkatársának, akinek része volt a címerkép azonosításában és kiváltképp Szalay Katalinnak, aki megosztotta velem az értékes információt.

A Mannagetta-kéziratban meglevő Velius-szövegmennyiség alapján erős a gyanúm, hogy a 17. század közepén, amikor Mannagetta lemásoltatta magának elődei, Velius és Lazius kéziratosa művét, a két szöveget még egybekötve találta. Az a szolgálai pontosság, amivel a másoló a W3 kódex ma ismert összes (!) Lazius-szövegét átmásolta, arra enged következtetni, hogy pontosan lemásolt egy egész kötetet: mivel a Mannagetta-kézirat elején most annyi Velius-szöveg van, ami minden további nélkül elérhetett a cod 7688 kötet első 78 levelén, okkal feltételezhető, hogy a bécsi kódex eredetileg szintén egyben hozta Velius és Lazius szövegeit.

További fontos hozadéka a Mannagetta-kéziratnak, hogy támpontot ad nemcsak a Velius-szöveg beosztásának kérdéséhez, de Lazius szerkesztői módszeréhez is. A jelenleg ismert és Bécsben őrzött Velius-kéziratokban semmi nyoma sincs a szöveg tagolásának. Ha Velius könyvekre osztotta is a művét, ezt a kéziratok alapján nem lehet bizonyítani. Mivel azonban a Kollár-kiadás tíz könyvre osztva adta ki a szöveget 1762-ben, eddig azt lehetett feltételezni, hogy Kollár maga tagolta könyvekre az addig ömlesztve olvasható szöveget. A Mannagetta-kézirat azonban alapvetően már könyvekre bontva hozza a Velius-szöveget. Csak az első kilenc könyv van meg benne, és a számozást tekintve vannak kisebb eltérések a Kollár-kiadáshoz képest,⁸³ de a beosztás, a könyvhatárok lényegében ugyanazok. Ez arra enged következtetni, hogy Kollár nem magától találta ki a fejezetbeosztást, ismerhette akár a Mannagetta-féle másolatot, de még inkább az annak eredetijével szolgáló, és ez esetben már könyvekre is osztott Velius-szöveget tartalmazó cod 7688-as kéziratot. Melynek elején a fentebbi bizonyítás fényében ott kellett állniuk a Velius-szövegeknek is.

Talán épp azért hiányzik most a cod 7688 első 78 levele, mert, hogy egy másik nagy klasszikus, Kulcsár Péter bon mot-ját idézzem: „a nyomda megeszi a kéziratot”. Vagyis, ha Kollár a cod 7688 alapján adta ki a szöveget, elképzelhető, hogy kiemelte onnan az őt érdeklő Velius-kéziratosa részt, ami már soha több nem került oda vissza. Ez kissé spekulatív megállapítás, de messze nem kizárható.

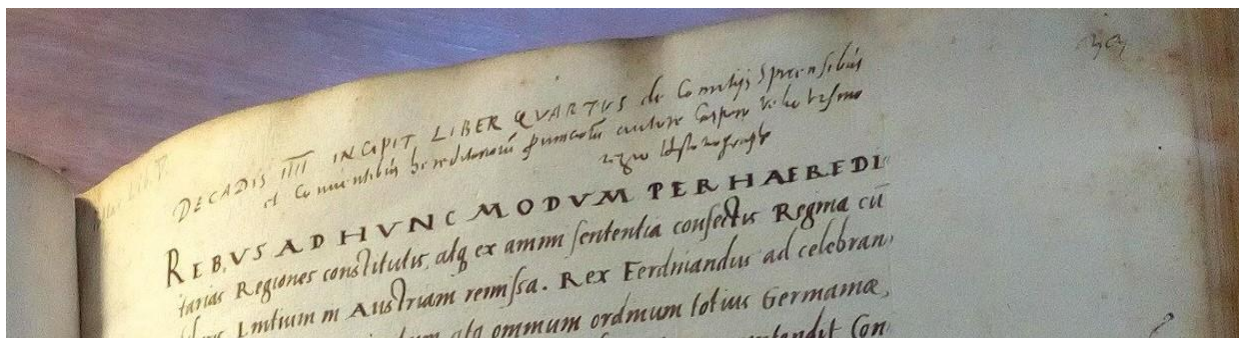
Ennél is fontosabb azonban, hogy ha nem Kollár osztotta tíz könyvre a Velius-szöveget, ami épp a pontos, 17. században készült Mannagetta-másolat fényében okkal feltételezhető, hanem már egy készre tagolt szöveget adott közre a 18. század közepén, akkor kitől származik a beosztás. Nos, Lazius szerepe teljes joggal felvethető.

⁸³ A Mannagetta-kézirat Liber secundus-ként egyben kezeli a Kollár-kiadás II-III. könyvét; a III. könyv szövege nincs meg (az Kollár IV-nek felelne meg), de a Liber septimusként közli azt, ami Kollárnál a IV. könyv. Tehát a könyvek számozása kicsit kaotikusabb, de az incipitek-excipitek szintjén a beosztás már pontosan megfelel a későbbi Kollár-kiadásnak.

Tudjuk, hogy szerzőnk egy darabig *commentarius* címben gondolkodott, de aztán a decasokra osztás mellett döntött és ez maradt a végső forma is. Már Mayr is azon a véleményen volt, hogy Lazius igen egyenetlenül dolgozott a nagy művön: az I. és II. decas javarészt chorográfiai természetű volt, az egyes területek őstörténeti, népvándorláskori történetével vegyítve. Szerinte a III. és IV. decas csak töredékesen készült el, és csak az V. teljes, illetve a VI-ból van meg részlegesen négy könyv.

Lazius azonban (ahogy később erre az V. decas X. könyve esetében is látunk majd példát!), korántsem riadt vissza attól, hogy a koncepciójába illő szövegeket kölcsönözzön másoktól. Az *Rerum Pannonicarum libri* írásakor még alighanem csak olyan elődnek kezelte Velium, akinek művét folytatni kell. De amikor a decades gigantikus koncepciója megfogalmazódott benne, úgy tűnik meglátta a lehetőséget, hogy Velius-szövegét is beépítse és a decades könyveit is gyarapítsa. Ma a Velius-szövegek az ÖNB három kódexébe vannak szétszórva: a cod 8657 tartalmazza a *De bello Pannonico* I–III, illetve V–VII. könyveit; a cod 8055 a IV, VIII–IX. könyveket és a cod 7688 végre van kötve a X. könyv. Ezek a kéziratok nagyon szép tisztázatok, javítások szinte egyáltalán, de még margináliák is csak elvétve fordulnak bennük elő. Néhány megjegyzés azonban Lazius saját kezéről származik és ezek jelentőséggel bírnak.

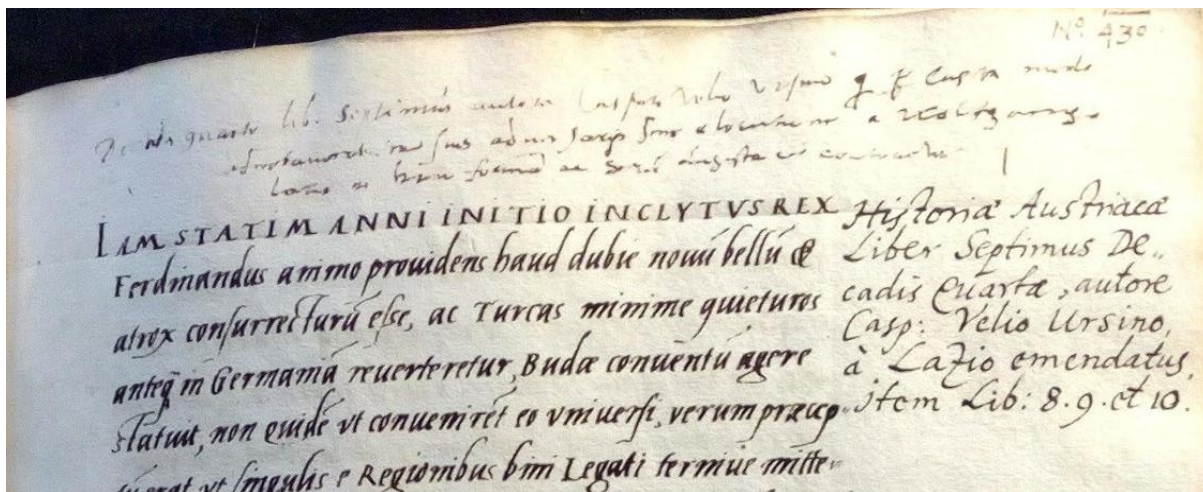
A cod. 8657 33r oldalán kezdődik a *Rebus in hunc modum per haereditarias regiones constitutis* kezdetű szöveg, ami később a Kollár-kiadás V. könyve lesz. Ez megvan a Mannagetta-kéziratban is a 29r oldalon. Ott a kezdősor előtt azonban címet is olvashatunk, mely így szól: *Decadis IV Liber quartus De comitiis Spirensibus et conventibus haereditariarum provinciarum authore Casparo Velio Ursino regio historiographo*. Vagyis IV. Decas 4. könyvéről van szó. Kollár tehát ezt később másképp osztotta be, de a Mannagetta-kézirat másolója előtt olyan példány feküdt, ami ezt IV. könyvként határozta meg és megadta a tartalmát is, amennyiben ez a speyeri gyűlésről, illetve az örökös tartományokban tartott gyűlésekről szól. A cod 8657 33r oldalán is találunk egy bejegyzést, mégpedig Lazius saját kezével: mely így szól: *Decadis IIII incipit Liber quartus de comitiis Spirensibus et conventibus haereditariarum provinciarum authore Casparo Velio Ursino regio historiographo*

A kézírás vitathatatlanul Laziusé, a szöveg pedig gyakorlatilag azonos.

Még biztosabb nyom, ha a cod 8055 első lapján kezdődő szöveget vesszük szemügyre, mely később a Kollár kiadásban a IV. könyv anyaga lett. Ez a *Iam statim anni initio inclytus rex Ferdinandus* kezdetű szöveg szintén megvan a Mannagetta-másolatban, ott azzal a megjegyzéssel az 57r oldal tetején, hogy: *Decadis IIII liber septimus auctore Casparo Velio Ursino*. Vagyis ezt a szöveget Kollárhoz képest radikálisan máshogy, a IV. decas 7. könyvének nevezte a másolat alapjául szolgáló szöveg.

Ha megnézzük a cod 8055 vonatkozó oldalát, azt látjuk, hogy ott is van a felső margón egy Lazius-autográf megjegyzés, miszerint ez az itt következő szöveg a *Decadis quartae liber septimus auctore Casparo Velio Ursino ... a Wolfgango Lazio in hanc formam ac seriem digesta et contracta*.

Lazius itt praktikusán megnevezi önmagát, mint Velius hagyatékának gondozóját, aki kellő formába öntötte és sorba rendezte Velius-szövegeit. A Mannagetta-kézirat tehát, kiegészítve a bécsi Velius-kéziratokban található Lazius bejegyzésekkel azt mutatja, hogy a tíz könyves elrendezés nem Kollár ötlete, hanem maga Lazius rendezte el így az anyagot és azért tíz

könyvben, mert (ahogy a címzések mutatják) Velius szövegét szánta az általa meg nem írt IV. decas testének.

De a Mannagetta-kéziratnak van még egy nagyon érdekes adaléka: a szöveg, mint láttuk, alapvetően a Veliusra alapozott IV. decas és a Lazius által megírt teljes V., illetve a VI. decas bizonyos szövegeit tartalmazza. A 324. oldalon viszont találunk egy tartalomjegyzéket, mely a tervezett, de csak részben elkészült VI. decas tartalmát vázolja föl az alábbi bontásban:

In hac decade sexta continentur libri

1. Primus de obsidione Viennensi a Solymano Turcarum tyranno tentata anno 29
2. Secundus de coronatione regis Ferdinandi in Romanorum caesarem anno 31
3. Tertius de comitiis insignibus Augustanis 32 anni et investitura regis Ferdinandi in archiducem Austriae
4. Quartus de comitiis regis Ferdinandi religionis causa ab anno 33 usque ad annum 36 partim Wormatiae Hagenoviaeque partim Norimbergo et Ratisbonae habitis
5. Quintus de bello Schmalcaldico ad Ingostadium Bavariae inceptum ... anno 46
6. Sextus de bello Saxonico et victoria in illo Caesaris ad Mallenburgum anno 47
7. Septimus de bello Bohemico et victoria illius Ferdinandi caesaris anno 47
8. Octavus de tribus coronationibus Maximiliani regis
9. Nonus de ingressu Maximiliani regis in Viennam Austriae metropolim
10. Decimus de morbo et obitu Ferdinandi imperatoris

A koncepció itt elég világos: az V. decas a végső átalakítás során kizárólag magyarországi eseményeket tartalmazó szövegekre szűkült. A VI. decas pedig olyan eseményeket tárgyalt volna, melyek Ferdinánd uralma idején, az ő közreműködésével zajlottak zömmel a Birodalomban vagy az Örökös Tartományokban. Némi zavart okozhat, hogy az első három könyv olyan téma, amit Velius is megírt, így a IV. decasban is olvasható (lett volna), de a negyedik könyvtől kezdve tisztul a kép. Hogy ennek témáját megírta-e valamelyikük, az bizonytalan. Jelenleg nem ismerek sem olyan Velius, sem olyan Lazius kéziratot, mely az 1533–36 közti évekkel foglalkozna. A cod 7961-ben vannak még azonosításra váró Velius-töredékek, de teljes szöveg aligha áll rendelkezésre.

A schmalkaldeni háború két könyve viszont benne van a cod 7688-ban. Ez a tartalomjegyzék megerősíti, hogy valóban a VI. decasba szánta utóbb Lazius. Ugyanitt található a VIII. és IX. könyv egy részlete is. A cseh felkelésnek szentelt VII. könyv legalább részben szintén fennmaradt. Az ÖNB cod 7959 őrzött meg egy részletet a fol. 39r–51v-n a következő címmel: *[Historia]*⁸⁴ *Belli adversus coniurationem Bohemicam a Ferdinando*

⁸⁴ Maga a szó nem olvasható, de a *belli* genitivusa miatt valami hasonló odaértendő.

Augusto Hungariae Bohemiaeque rege gesta. Incipit huius operis liber tertius authore Wolfgango Lazio Viennensi medico et philosopho. A 26 oldal terjedelmű, a végén bizonyosan csonka könyv tehát a harmadik könyve lett volna egy decasnak. Mivel Lazius a cod 7688-ban a schmalkaldeni háború két könyvét a VI. decas I. és II. könyveként jelölte, az 1547–48-as eseményeket tartalmazó cseh felkelés kifejezetten logikus lett volna harmadik könyvnek. A Mannagetta-másolat azt mutatja ugyanakkor, hogy a tíz könyv összevadászása érdekében Lazius folyamatosan sakkozott a már megírt vagy még megírandó anyaggal, hogy a végén tematikailag és a könyvek számát illetően is rendben legyenek az egyes decasok. A Ferdinánd haláláról szóló X. könyvnek nincs nyoma, de azt tudjuk, hogy Lazius két változatban⁸⁵ is megírta az uralkodó gyászbeszédét, azt minden bizonnyal felhasználta volna a X. könyv szövegéhez.

Összegezve a fentebb leírtakat: a Mannagetta-kézirat kései másolat volta ellenére filológia kincsesbánya, hiszen ennek segítségével tisztázható egyrészt Lazius szerepe a Velius-hagyaték gondozásában, egyben a *Decades*-koncepció alakulása, ahogy a IV. decast Velius-szövegekkel akarta feltölteni, az V-et javarészt korábban megírt saját szövegek újrahasznosításával, illetve kiegészítésével, a VI. decas pedig Ferdinánd uralmának nem magyarországi aspektusait tárgyalta volna. A tartalomjegyzék abban is segít, hogy a különböző Lazius-kéziratokban szétszórta fennmaradt, de a koncepció szerint a VI. decasba szánt szövegek alapján később rekonstruálni lehessen az utolsó tized java részét is. Ez azonban messze túlmutat e dolgozat keretein, így a fejezet utolsó pontjaként szeretnék végül visszatérni a filológia mezejére, igazolandó, milyen sorrendben íródtak a disszertáció fő tárgyát képező V. decas szövegei.

Érvek egy stemma elé

Vizsgálódásunk kezdetén fontos ismét leszögezni, hogy mindhárom kézirat más-más kézírással készült ugyan, de egy kéziraton belül, legalábbis az V. decashoz tartozó szövegek esetében az írás mindig ugyanazon kéztől való. Ez egyben azt is jelenti, hogy az egyes verziókat egy-egy másoló készítette viszonylag rövid idő alatt. Ha nem is tudjuk feltétlenül évhez kötni tehát az egyes verziók keletkezését, azt biztosra vehetjük, hogy az íráskép és tinta azonossága miatt egy adott kézirat egyszerre készült el.

⁸⁵ Cod. 7996 1r-14v és cod 9027 50r-59v.

Mint fentebb utaltam rá, Waczulik és Mayr más-más keletkezési sorrendet tartott valószínűnek. A magyar kutató a W2, W3, W1 (cod 7937, 7688, 7967) sorrendet tartotta valószínűnek, míg Mayr úgy vélte W2, W1, W3 (cod 7937, 7967, 7688) a helyes sorrend.

Abban, véleményem szerint, már csak tartalmi okokból is bizonyosan Mayrnak van igaza, hogy a W3 (cod 7688) a legkésőbbi verzió. Csak ez tartalmaz ugyanis 1546 utáni eseményekről szóló könyveket. A W1-ben levő rövid szöveg Tiroli Ferdinánd hadjáratáról nem perdöntő, mivel egy önállóan, 1557-ben megjelent munka kézírata, és csak utólag kötötték a kódex többi kéziratához, azoktól írásképe alapján is eltérő. Belső érvek alapján az is valószínűsíthető továbbá, hogy W3 változatát Lazius 1556, de inkább 1558 után írhatta. 1556 utánra vall, hogy erről az évről még megemlékezik a szerző, továbbá Ferdinándot császárnak címezi, ami csak V. Károly 1556-ban történt lemondása után képzelhető el. Az 1558 utáni keletkezést pedig az valószínűsíti, hogy az 1556. évi szigetvári ostromról szóló beszámoló számos ponton szövegszerűen egyezik Zsámboky Jánosnak ugyanerről az ostromról írt, és 1558-ban nyomtatásban is megjelent munkájával.⁸⁶ Az pedig sokkal valószínűbb, hogy Lazius használta a nyomtatott könyvet forrásul, mint hogy Zsámboky kölcsönözte volna Lazius kéziratban maradt gondolatait. Ráadásul Zsámboky forrásai között pedig magyar nyelvű munka is akad, amihez Lazius nyelvi okokból nem fért volna hozzá. Mivel pedig a munka V. decashoz tartozó részeit egységes kézírással másolták le, ez a másolat pedig a fentebbi okokból nem születhetett 1556, de inkább 1558 előtt, így a W3 változatának létrejöttét az 1550-es évek végére, 1560-as évek elejére datálhatjuk. Mivel W2 végén a bejegyzés 1548-ra utal, az ebben őrzött szöveg pedig nem különbözik érdemben W1 vonatkozó szövegétől, bizonyos, hogy ezek korábbi szerkesztések, így joggal tekinthetjük W3-at a legutolsó verzióknak.

Mivel bizonyítottan tekinthetjük, hogy W3 az utolsó verzió, csak azt a kérdést kell megválaszolnunk, milyen viszonyban van egymással a két korábbi kódex? Láttuk, hogy W2 1548-ra biztosan elkészült. W1 végén ilyen bejegyzés sajnos nincs, tartalmi okokból mégis biztosra vehetjük, hogy ez a változat sem lehet korábbi 1548-nál. Lazius ugyanis az 1542. évet tárgyaló (ebben a változatban a III.) könyvben beszámol arról, hogy Ferdinánd király lecsukatta az árulással vádolt Perényi Pétert, majd azt is megjegyzi, hogy Perényi hat évvel később (vagyis 1548-ban!) meghalt a börtönben.⁸⁷ Ezt nyilván nem írhatta 1548 előtt. Mivel pedig a szöveget W1 is főszövegben hozza, az ott nem utólagos betoldás, ez arra mutat, hogy

⁸⁶ Vö.: *Egy elfeledett ostrom emlékezete...* 2016, i. m. 21–23.

⁸⁷ ... iam miser neque sui iuris in captivitate usque consenuit et anno postea sexto vitam cum morte commutavit. Vö. ÖNB, cod 7967 fol. 125r.

a W1 szövegváltozata is már Perényi sorsának ismeretében, 1548-ban vált véglegessé. Ez eddig nem is mond ellent Mayr sorrendjének, aki úgy vélte, W1 a későbbi változat. Mivel a két szövegváltozat nagyjából azonos, tartalmi érvekkel ezt nem lehet eldönteni, csak a filológia segítségével. Mivel a probléma csak azon szövegeknél merül fel, melyek mindhárom változatban megtalálhatók, ha egy ezekre alapozott, kellően reprezentatív minta alapján sikerül kellő bizonyítékot találni a megfelelő sorrendre, a kérdés megoldottnak tekinthető. Mivel a *praefatiót* Lazius utóbb átdolgozta, így azt nehéz mindhárom változatban egyöntetűen vizsgálni, úgy határoztam, hogy a Buda ostromaival foglalkozó három könyv szövegét vetem össze sorról sorra, szóra-szóra mindhárom változatban, keresve azokat a változásokat (*errores*), melyek segíthetnek a döntésben.

Munkahipotézisként fogadjuk el, hogy Mayrtól eltérően nem W1-et másolták W2-ről, hanem fordítva, így a kéziratok sorrendje W1, W2, W3 (cod 7967, cod 7937 és cod 7688). Az általam javasolt sorrendet akkor sikerül hitelesen bizonyítani, ha a változások jellege és iránya a következő mintákat követi:

1. W1-ben szerepel egy szó/kifejezés/nyelvtani alak, melyet már ebben a változatban áthúztak és/vagy javítottak, majd W2-ben és W3-ban már minden további nélkül ez az szó/kifejezés/nyelvtani alak szerepel.
2. W1-ben szerepel egy szó/kifejezés/nyelvtani alak, mely ugyanebben a formában bekerült W2-be is, de ott áthúztak és/vagy javítottak, majd W3-ba már ez az szó/kifejezés/nyelvtani alak öröklődött tovább.
3. fordított irányú mozgásra nem találunk példát

Ha ugyanis W1 már tartalmaz egy javítást, kiegészítést áthúzás, margójegyzet stb. formájában, amely javítás már elfogadott főszöveggént található meg W2-ben (majd W3-ban is), az kizárólag azzal magyarázható, hogy W1 készült először, majd ezt a tisztázatot átnézve Lazius valamilyen javítást alkalmazott, amit W2 másolója már figyelembe vehetett, hiszen az a változat készült később. Ez a logika visszafelé nem működhet.

Ugyanez a helyzet a második típusú javítással. Ilyenkor W1 hoz egy verziót, amit W2 is átvesz. Itt elvileg megfordítható lenne a másolási folyamat, hiszen nincs eltérés. Ha viszont W2-ben ezt a szöveghelyet korigálja Lazius, majd a korigált verzió kerül bele W3-ba, az megint csak azzal magyarázható, hogy 1) azért W2-ben korigál, mert az a jobb változat, 2) W3 másolója is tisztában volt vele, hogy többé nem W1 eredeti, hanem W2 korigált verziója az irányadó, így az ott talált marginális, szövegekzi javításokat magától értetődő természetességgel vette át az utolsó másolatba.

dc_2017_22

Végül az is fontos kritérium, hogy bár a három könyv szövege teljes körű összevetés után több mint 1400 helyen mutat kisebb-nagyobb eltérést, de ezek között soha nincs olyan változás, melynek iránya ellentmondana a fenti elvekből levonható következtetésnek.

A változtatások jellege nagyon sokféle lehet. A leggyakoribb típusok a következőképp foglalhatók össze.

- kihagyás: Lazius kihúz egy vagy több eredetileg beírt szót
- betoldás: az eredeti szöveg kiegészítése egy vagy több szó betoldásával.
- lexikai változtatás: más szóval, jobb(nak gondolt) szinonimával helyettesíti az eredeti kifejezést.
- grammatikai változtatás: főleg igék esetében változtat az eredeti alakon, adott esetben a tagmondat struktúráján.

Ezek a főbb változatok megfigyelhetők mindkét fentebb említett korrekciós ütemben. Az alábbiakban jelzés értékkel említek néhány illusztratív példát, elsőként arra az esetre, amikor egy W1-ben levő *locus-t* már ott javít a szerző, és ez a helyesbített alak kerül át W2-be és W3-ba.

Kihagyás:

W1	W2	W3
gravi quiete milites fessos haberet et adflietos	gravi quiete milites fessos haberet	gravi quiete milites fessos haberet
ut sine ullo detrimento Pesthenses milites oppressi eo etiam magis exhilararentur subsidiis in ipso tempore eonspectis et Budenses, qui prope incolunt	uti Budenses quique prope incolunt,	uti Budenses quique prope incolunt,

Betoldás

W1	W2	W3
a cuius ulteriori, quae moenia respicit , ripa	a cuius ulteriori, quae moenia respicit, ripa	a cuius ulteriori, quae moenia respicit, ripa
dum inter primos confertosque pugnat, et partim suos e periculo recipere conatur , partim praeclari facinoris casum quaerit	dum inter primos confertosque pugnat, et partim suos e periculo recipere conatur, partim praeclari facinoris casum quaerit	dum inter primos confertosque pugnat, et partim suos e periculo recipere conatur, partim praeclari facinoris casum quaerit

Lexikai változtatás

W1	W2	W3
ad eastrum : vallum nostrum expugnandum	ad vallum nostrum expugnandum	ad vallum nostrum expugnandum
ad regem Poloniae nuncios : legatos mittere	ad regem Poloniae legatos mittere	ad regem Poloniae legatos mittere

Grammatikai változtatás

W1	W2	W3
noctis partem remorum sulcatione dimittebant : dimiserunt.	noctis partem remorum sulcatione dimiserunt.	noctis partem remorum sulcatione dimiserunt.
qui sibi autoritatem eo vendicare : vendicabant	qui sibi autoritatem eo vendicabant	qui sibi autoritatem eo vendicabant

Másodjára nézzünk arra példákat, amikor egy W1-ben levő *locus* csak W2-ben módosul, és ez a változás öröklődik W3-ba is:

Kihagyás:

W1	W2	W3
Igitur mortuo rege Joanne	Igitur mortuo Joanne rege	Igitur mortuo Joanne
iram primum vindictamque,	iram primum vindictamque	iram vindictamque

Betoldás

W1	W2	W3
familiae in Hungaria nobilissimae virum	familiae in Hungaria nobilissimae virum propinquum suum	familiae in Hungaria nobilissimae virum propinquum suum
quae in Bavaria passim, Sveviaque scriptae ante Pentecostes	quae in Bavaria passim, Sveviaque atque Tyrolis comitatu scriptae sub auspicio, qui summam tum in re militari scientiam habuerant, Ekio a Reyscha et Joanne a Grimenstayn Rhetis, ante Pentecostes	quae in Bavaria passim, Sveviaque atque Tyrolis comitatu scriptae sub auspicio, qui summam tum in re militari scientiam habuerant, Ekio a Reyscha et Joanne a Grimenstayn Rhetis ante Pentecostes

Lexikai változtatás

W1	W2	W3
arbitrum cupiebat	arbitrum cupiebat : elegit	arbitrum elegit
in casis suis tentoriisque	in casis suis tentoriisque : papilionibusque	in casis suis papilionibusque

Grammatikai változtatás

W1	W2	W3
omnem operam impenderet	omnem operam impenderet impendebat	omnem operam impendebat
triticum avenaque deponebantur.	triticum avenaque deponebantur: deponerentur.	triticum avenaque deponerentur.

Az ilyen típusú eltérések számszámra citálhatók, de ez célunk szempontjából szükségtelen, a dolgozat második felében közölt szövegkiadás filológiai apparátusa az összes esetet hozza. Számunkra most csak annak van jelentősége, hogy ezek a változások mind abba az irányba mutatnak, hogy Lazius elsőként a W1 kódex változatát készítette el, majd javította. Erről készült – W1 szórványos javításait figyelembe véve – a W2 változat. Ez a két munkaszakasz 1548-ra lezárult. Lazius később további alapos javításokat, kiegészítéseket alkalmazott W2 tisztázott szövegén, ami ennek következtében kelthetett olyan benyomást az olvasóban, hogy csak piszkozatról van szó. Mayrtn valószínűleg ez tévesztette meg. Valójában viszont az a következtetés vonható le a filológiai vizsgálódás alapján, hogy W2 javított verziója szolgált alapul W3 azon szövegei számára, melyek már az első két verzióban is szerepeltek. Arra természetesen szintén lehet példákat hozni, hogy bizonyos szöveghelyek W1–W2-ben azonosak, és csak W3-ban módosulnak valamiképp, kihagyás, betoldás, lexikai vagy grammatikai módosítás folytán. Bizonyításunkhoz azonban ezek sem tesznek hozzá új elemet, hiszen az már tartalmi érvek alapján is egyértelmű volt, hogy W3 a legkésőbbi, egyben legbővebb változat.

A fenti bizonyítással eljutottunk arra a pontra, hogy nemcsak azt tudjuk, mely szövegeket kell beválogatnunk az V. decas megjelentetését célzó kiadásba (vagyis, hogy mi a főszöveg), de immár biztos stemmával is rendelkezünk, hogy megállapítsuk, melyik lesz kiadásunk alapszövege (W3) és mely verziók kerülnek majd az apparátusba (W1, W2).

Dolgozatomban ugyanakkor alapvetően az V. decas alapját képező, egykor *Rerum Pannonicarum libri* címmel megírt szövegrésszel foglalkozom és csak mutatványként közlök két részletet a IX. és X. könyvből. A döntésnek (a terjedelmi szempontokon túl), filológiai okai is vannak. A Lazius- szöveg filológiai szempontból is izgalmas, valódi kihívást jelentő részeit az 1540–1545 közti évek eseményeit tárgyaló könyvek jelentik. Csak ezekről van több

releváns kéziratunk, amit a filológia apparátus nagy terjedelme is mutat. A későbbi kiegészítésként elkészült VII–X. könyvekről csak egyetlen kéziratot ismerünk a W3 kódexből, igaz, mind megvan két leíratban, de a különbség ezek között, ahogy azt az apparátus is mutatja, valójában az emberi hibahatár alatt marad. Csak a IX. könyv vége képez izgalmas anyagot, illetve a X. könyv esetében van szó vendégszövegről, ezért szerepelnek még ezek a könyvek mutatványként a szövegközlést és fordítást tartalmazó fejezetben.

A mű legfontosabb és mind filológiailag, mind koncepcionálisan legizgalmasabb részét azonban a Buda körüli harcokat és azok lecsengését bemutató III–VI. könyvek képezik. A továbbiakban így ezek elemzésére koncentrálok. Ahhoz azonban, hogy helyén tudjuk kezelni Lazius Buda kapcsán írt szövegeit, előbb érdemes röviden megismerkednünk a Buda ostromai kapcsán létrejött szövegekkel.

IV. Buda oppugnata – egy korszakváltó esemény és kortárs visszhangja

A szélesebb olvasóközönség számára alighanem Gárdonyi Géza – pár éve a legközkedveltebb magyar regénynek választott – műve alapján ismertek Buda török kézre kerülésének körülményei. Az *Egri csillagok* második, *Oda Buda* című részének középpontjában ugyanis az 1541. augusztus 29-i események állnak. Ezen a napon vonultak be a várba Szulejmán török szultán (hivatalosan a magyar védők megsegítésére érkező) csapatai, hogy a következő 145 évre a magyarországi török Hódoltság központjává tegyék az egykori magyar fővárost.

Bár a középiskolai történelemkönyvek megemlítik Buda 1541. évi elestét, a főváros török kézre kerülésénél nemcsak a köztudatban tűnik nagyobb jelentőségűnek a tizenöt évvel korábbi mohácsi vereség, de a szűkebb szakma is sokkal többet foglalkozott a mohácsi csata okainak és lefolyásának elemzésével. Míg a mohácsi vereséget könyvtárnyi szakirodalom elemezte,⁸⁸ és az eseményre vonatkozó források is több gondos és nagyszabású forráskiadványban⁸⁹ érhetők el nemcsak a kutatók, de a magyar fordításoknak hála a

⁸⁸ Az idevágó irodalom olyan bőséges, hogy még válogatást adni sem könnyű. Mindenképpen érdemes kiemelni, hogy 1926-ban és 1976-ban, vagyis a csata 400., illetve 450. évfordulójára is jelent meg egy-egy, kiváló tanulmányokat tartalmazó emlékkönyv: LUKINICH Imre (szerk.), *Mohácsi emlékkönyv 1526*, Budapest, 1926. RÚZSÁS Lajos–SZAKÁLY Ferenc (szerk.), *Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*, Budapest, 1986. Emellett számos monográfia is foglalkozott a csata történetével és körülményeivel: SZAKÁLY Ferenc, *A mohácsi csata*, Budapest, 1975. (Sorsdöntő Történelmi Napok, 2). PERJÉS Géza, *Mohács*, Budapest, 1979. B. SZABÓ János, *A mohácsi csata*, Budapest, 2006. B. SZABÓ János, *Mohács: régi kérdések – új válaszok: A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában*, Budapest, 2015. 2017–2020 között az MTA BTK és PTE együttműködésében létrejött „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című kutatási projektjének keretében jelentek meg fontos kiadványok a csata kapcsán: B. SZABÓ János–FODOR Pál (szerk.), *Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*, Budapest, 2019. FODOR Pál–VARGA Szabolcs (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, Budapest, 2019.

⁸⁹ Néhány példa a legfontosabbak közül: FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország a mohácsi vész előtt: A pápai követek jelentései alapján*, Budapest, 1884. BARTONIEK Emma (szerk.), *Mohács Magyarországa: Báro Burgio pápai követ jelentései*, Budapest, 1926. KATONA Tamás (szerk.), *Mohács emlékezete: A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források: A csatahely régészeti feltárásának eredményei*, Budapest, 1979. B. SZABÓ János (szerk.), *Mohács*, Budapest, 2006. Ez utóbbi kötet jelentősen átdolgozott és bővített változata: B. SZABÓ János–FARKAS Gábor Farkas (szerk.), *Örök Mohács: Szövegek és értelmezések*, Budapest, 2020. II. Lajos haláláról: FARKAS Gábor Farkas–SZEBELÉDI Zsolt–VARGA Bernadett (szerk.), „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos rejtélyes halála és különböző temetései, Budapest, 2016. Egy újabb, frissen közölt forrás a csatáról és ennek értelmezései: Caspar Ursinus Velius: *Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról. / Caspar Ursinus Velius: De interitu regis Ludovici et clade Hungariae. A Long-Lost Report about the Battle of Mohács*, A kötetet összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket készítette: KASZA Péter; bevezető tanulmányok: KASZA Péter és TÓTH Gergely, szerk., KASZA Péter, Budapest, 2020.

nagyközönség számára is, Buda elestének körülményeit mindaddig nem dolgozta fel a tudomány,⁹⁰ ami részben azzal is magyarázható, hogy az összegzést, alaposabb értékelést lehetővé tevő alapkutatások, a források szisztematikus összegyűjtése és közzététele sem történt meg korábban.

Holott Buda eleste mindenképpen korforduló a magyar történelemben. Egyrészt mindaddig példa nélküli módon az ország szíve, fővárosa került hosszú időre egy idegen, ráadásul merőben más kultúrájú hatalom fennhatósága alá, ami radikálisan átrendezte a magyar politikai és kulturális elit lehetőségeit. Másrészt bebizonyosodott, hogy a magyar vezető rétegek által a Mohácsot követő másfél évtizedben kipróbált két út, vagyis a Habsburg-orientáció, illetve a Szapolyai által képviselt laza török vazallusi kísérlet egyike sem képes megnyugtató választ adni az ország problémáira. Míg a Habsburgok Szapolyai halála után is képtelenek voltak kézre keríteni és megvédeni Budát, 1541-ben az is világossá vált, hogy a törökös politika önmagában szintén katasztrófához és az ország megszállásához vezet. Ennek ellenére ma, közel ötszáz év távlatából Buda veszte inkább csak tankönyvi adat, holott érdekes módon a korabeli Európában összehasonlíthatatlanul élénkebb visszhangot váltott ki, mint a korábbi magyar vereségek, Nándorfehérvár eleste vagy akár Mohács.⁹¹

A tragikus augusztus 29-ék⁹²

Buda elestéhez hosszú út vezetett, és a főváros török kézre kerülése csak a betetőzése annak az eseménysornak, mely húsz évvel korábban Nándorfehérvár elfoglalásával vette kezdetét. Az új szultán, I. Szulejmán első hadjáratát a régóta komoly ellenfélnek számító Magyar Királyság ellen vezette, és hetekig tartó ostrom után bevette a déli végvárvonal kulcserődjének számító Nándorfehérvárt, ezzel pedig megnyílt az út az ország belsejébe

⁹⁰ Viszonylag részletesen és a nagyközönség számára is olvasható módon írt Buda 1540–42. évi ostromairól Sugár István (SUGÁR István, *A budai vár és ostromai*, Budapest, 1979, 69–118.); számos bécsi levéltári forrást felhasználva rekonstruálta az eseményeket Iványi Béla (IVÁNYI Béla, *Buda és Pest sorsdöntő évei 1526–1541*, Tanulmányok Budapest Múltjából 9 [1941], 32–84.), illetve mindenképp említendő a Budapesti Történeti Múzeumban 2016-ban rendezett, Buda 1541. évi elestének szentelt műhelykonferencia, melynek tanulmányá érlelt előadásai a TBM tematikus számaként jelentek meg (*Buda oppugnata 1541 – Egy korszakhatár a magyar történelemben*, Tanulmányok Budapest Múltjából 42 [2017].).

⁹¹ Alapos, de még így sem teljes áttekintést ad a korszak Turcica-irodalmáról Carl GÖLLNER, *Turcica: Die europäische Türckendrucke des XVI. Jahrhunderts. I. Band MDI–MDL*, București–Berlin, 1961.

⁹² Augusztus 29-e jelentőségéhez lásd: FODOR Pál, Az oszmán-törökök szerencsenapja: augusztus 29./Osmanlı Türklerinin Uğurlu Günü: 29 Ağustos. In *Félhold és kereszt. Konferencia és kiállítás a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban 2001. október 17. / Hilal ve haç. Başkent Szabó Ervin Kütüphanesinde bilimsel konferans ve sergi*. Budapest, 2002, 23–30/129–137.

vezetendő további hadjáratok előtt. Nándorfehérvár eleste önmagában még nem jelentette a középkori Magyar Királyság bukását, de védtelenné tette az országot egy újabb oszmán hadjáratl szemben, így mindenképpen ez az esemény tekinthető az ország majdani részleges török megszállása felé vezető első közvetlen lépésnek. Nándorfehérvár elestének jelentőségére jellemző, hogy a 16–17. század vitathatatlanul legnagyobb hatású magyarországi történetírója, Istvánffy Miklós ezzel az eseménnyel indítja a *Historiae VII.* könyvét, és liviusi mintára, valóságos kis *proemiumot* ír a könyv elejére, érzékeltetve, hogy az elbeszélés szakaszhatárra ért: és inntől minőségileg más események, az ország hanyatlásának bemutatása következik.⁹³ Öt évvel Nándorfehérvár bukása után, Mohács mezején az oszmán sereg egy, a kor viszonyai közepette jelentékeny számú magyar sereget söpört el egy rövid ütközetben,⁹⁴ de a nagyarányú vereségnél is súlyosabban esett a latba, hogy az ország királya, II. Lajos is életét veszttette a csatát követő menekülésben.⁹⁵

A trónutódlás kérdése polgárháborúba torkollott, ami kiváló lehetőséget biztosított az oszmánoknak, hogy további lépéseket tegyenek az ország bekebelezése felé. Bár 1529-ben és 1532-ben is sikertelenül kísérleteztek Bécs elfoglalásával, a 1520-as évek végétől az is világossá vált, hogy az utolsó nemzeti királynak is tekintett Szapolyai János⁹⁶ (1526–1540) csak török segítséggel tudja megtartani az uralma alatt álló keleti országrészt Habsburg I. Ferdinánddal (1526–1564) szemben. Így, bár adót (legalábbis eleinte) nem kellett fizetnie, János király lényegében az oszmánok vazallusa lett, országrésze pedig betagozódott a Török Birodalom érdekszférájába. A patthelyzet János 1540. évi halálával mozdult ki a holtpontról, amikor csecsemő fiának gyámjai török segítséggel próbálták megőrizni az eddig uralt országrészeket, míg Ferdinánd fegyverrel próbált változtatni az 1538-as váradi béke óta fennálló *status quón*. A bizonytalan helyzet szükségessé tette az oszmánok katonai beavatkozását, a szultán pedig 1541 augusztusában úgy határozott, hogy csapataival megszállja Budát, amely köré a következő három év harcai során újabb várak és városok

⁹³ ISTVÁNFY Miklós, *A magyarok történetéből*. Ford. Juhász László. Budapest, 1962, 78.

⁹⁴ A kérdés hadügyi vonatkozásairól lásd: B. SZABÓ JÁNOS, A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom” I. rész. *Hadtörténelmi Közlemények* 117 (2004), 443–480; ill. Uő., A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom.” A magyar hadsereg a mohácsi csatában II. rész. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005), 573–632.

⁹⁵ A Lajos király halálát körülöngő legendák születésével kapcsolatban lásd: FARKAS Gábor Farkas, II. Lajos rejtélyes halála I. *Magyar Könyvszemle* 116 (2000) 443–463., ill. Uő., II. Lajos rejtélyes halála II. *Magyar Könyvszemle* 117 (2001), 33–66. A király halálának mikéntjéről a közelmúltban ismét élénk vita bontakozott ki. Újabbban interdiszciplináris jelleggel, történészek mellett filológusok, orvosszakértők, antropológusok bevonásával vizsgálták a kérdést. FARKAS Gábor Farkas–SZEDELÉDI Zsolt–VARGA Bernadett (szerk.), „*Nekünk mégis Mohács kell...*”. A király halálának helyét illetően lásd még újabbban: VARGA Szabolcs, Megjegyzések II. Lajos király halálához. *Történelmi Szemle* 62 (2020:1), 57–71; illetve PAP Norbert–GYENIZSE Péter–KITANICS Máté–SZALAI Gábor, II. Lajos halálának helye. *Történelmi Szemle* 62 (2020:1), 73–109.

⁹⁶ Róla újabbban: FODOR Pál–Varga Szabolcs (szerk.), *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak*. Budapest, 2020.

elfoglalásával védőgyűrűt vont. Ezzel az ország három részre szakadt, középső része pedig vilájetként török tartománnyá vált.⁹⁷

Mi veszett Buda alatt?

Bár Buda volt az első és egyetlen latin keresztény főváros, mely oszmán kézre került, ez önmagában aligha magyarázná azt az élénk érdeklődést és heves reakciót, melyet az esemény mind az európai politikában, mind a szellemi élet jelesei körében kiváltott. Mi állt e roppant érdeklődés hátterében?

A magyar diplomácia ugyan már Nándorfehérvár eleste után igyekezett felhívni Európa figyelmét a növekvő török veszélyre,⁹⁸ a fontos végvár elvesztése mégis alapvetően magyar belügy maradt. Annál is inkább, mert 1522-ben az ispotályos lovagok székhelyének, Rodosznak az elfoglalása hamar el is homályosította a korabeli köztudatban Nándorfehérvár vesztének jelentőségét. Mohács már sokkal élénkebb visszhangot váltott ki,⁹⁹ ami érthető is, hiszen a csatában egy király is életét vesztette, de a vereség után egyrészt látszólag nem történt radikális változás, hiszen a törökök nem szállták meg Magyarországot, így a veszély továbbra is távolinak tetszett, másrészt alig fél évvel a csata után V. Károly csapatai bevették és barbár módon kifosztották Rómát. Az 1527. május 6-án bekövetkező *Sacco di Roma* híre mélyen megrázta az egész kontinenst,¹⁰⁰ a távoli magyar esemény így megint lekerült a

⁹⁷ Az oszmán döntések hátteréről lásd: FODOR Pál, *Magyarország és a török hódítás*. Budapest, 1991. Illetve újabban FODOR Pál, *The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Centra-Europe – A Failed Attampt at Universal Monarchy*. Budapest, 2016.

⁹⁸ Brodarics István Rómában, Macedóniai László Nürnbergben tartott beszédében emelte ki a vár jelentőségét. Macedóniai László beszéde magyarul is olvasható (KLANICZAY Tibor (szerk.), *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták*. Budapest, 1982, 902–912.), Brodaricsé, ami mindössze egy példányban maradt fenn, csak latinul (Csaba CSAPODI (ed.), *Stephanus Brodericus: Oratio ad Adrianum VI. pontificem maximum*. Budapest, 1985.). A beszédről újabban: KASZA Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja: Brodarics István pályaképe*. Budapest, 2015, 52–62.

⁹⁹ Jó összefoglalót ad a Mohács-tematikájú német újságlapokról és népénekekről: PUKÁNSZKY Béla, *Mohács és az egykorú német közvélemény*. In: LUKINICH Imre, *Mohácsi emlékkönyv*, 277–294. FRAKNÓI Vilmos, *A mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában*, Magyar Könyvszemle 1 (1876), 8–14. BLEYER Jakab, *Magyar vonatkozású német történeti népénekek 1551-ig*, Egyetemes Philológiai Közlöny 21 (1897), 334–347, 417–436. HUSZÁR Imre, *Hazánkra vonatkozó külföldi újsághírek a XVI–XVII. századból*, Századok 46 (1912), 517–520. Az újságlapok történeti forrásértékéről máig mérvadó: BENDA Kálmán, *A törökör német újságirodalma XV–XVII. században*, Budapest, 1942. A Német Birodalomban gyakorolt hatásokról: HORVÁTH Magda, *A törökveszedelem a német közvéleményben*, Budapest, 1937. Az 1526-ban megjelent német újságlapokról több forrásból is lehet tájékozódni. APPONYI Sándor, *Hungarica*, Budapest, 2004. KERTBENY Károly, *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok*, Budapest, 1880. Carl GÖLLNER, *Turcica*. HUBAY Ilona, *Röplapok, újságok, röpiratok az OSZK-ban 1480–1718*, Budapest, 1948. NÉMETH S. Katalin, *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720. Katalog der HAB Wolfenbüttel*, München–New York–London–Paris, 1993.

¹⁰⁰ A *Sacco di Roma* visszhangjáról a kortárs humanisták körében: Kenneth GOUWENS, *Remembering the Renaissance. Humanist Narrations of the Sack of Rome*, Leiden–Boston–Köln, 1998.

napirendről. Buda 1541. évi török kézre kerülése azonban több szempontból is más megítélés alá esett. Buda egy európai középhatalom fővárosa volt, mely meghatározó szerepet játszott a térség gazdasági és kulturális életében. Bár a közvélekedés úgy tartja, hogy Mátyás fényes korszaka után az 1490–1526 közé eső Jagelló-kor a hanyatlás időszaka – amellett, hogy újabban a történettudomány is más színben látja a Jagelló uralkodók regnálását –,¹⁰¹ az irodalom- és művelődéstörténet már régebb óta hangoztatja, hogy ez a három és fél évtized a reneszánsz kultúra egyik fénykora volt Magyarországon.¹⁰² Buda igazi szellemi központ volt, és a dinasztikus kapcsolatok adta előnyöket is kihasználva a magyar humanisták, művészek élénk kapcsolatokat építettek ki osztrák, cseh és lengyel pályatársaikkal. II. Ulászló és II. Lajos egyaránt voltak magyar és cseh királyok, így a Buda és Prága közti élénk kapcsolatok adottak voltak. Krakkóban, ahol a térség egyik leghíresebb egyetemén amúgy is számos magyar diák tanult, Ulászló testvére, Lajos király nagybátyja, I. Zsigmond uralkodott. Bécs pedig az 1515-ös Habsburg–Jagelló kettős házassági szerződés után szintén rokoni kapcsolatokkal csatlakozott a térséghez. Budán a kor számos híres humanistája megfordult, és őrzött emlékeket a királyi udvar pompájáról, főleg pedig a nagyszerű könyvtárról. Aki nem járt Budán, annak is jó eséllyel volt magyar ismerőse, barátja, amikor tehát Buda török kézre került, és kiszakadt az addigi kulturális hálózatból, törvényszerű volt, hogy a helyhez direkt vagy indirekt szálakkal kötődő humanisták azonnal reagáltak a hírre.

De komoly szerepet játszott abban, hogy Buda „hírré” vált, az is, hogy az érte folyó harcok évekig elhúzódtak.

Buda ostromai

Ha Buda elestéről van szó, kevés kivétellel még a szakirodalom jelentős része is az 1541. augusztus 29-ei török hadicselre, vagyis az oszmán csapatok beszivárgására és Buda váratlan megszállására fókuszál. Kétségtől ez a nap az események egyfajta esszenciájának tekinthető, de ez a megközelítés mégis azt a csalóka látszatot kelti, mintha Buda sorsa egyetlen nap alatt dőlt volna el. Holott ez korántsem sincs így. Buda tényleges oszmán

¹⁰¹ NEUMANN Tibor–C. TÓTH Norbert–PÁLOSFALVI Tamás, *Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról* in: FODOR Pál–VARGA Szabolcs (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, Budapest, 2019, 11–73.

¹⁰² Lásd például: JANKOVITS László, *Aranykor a Mohács előtti Magyarországon: Taurinus Stauromachiájának felépítéséhez*, in BITSKEY István–OLÁH Szabolcs (szerk.), *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, Debrecen, 2004, 74–82. JANKOVITS László, *A Mohács előtti humanista költészet szakaszai*, in JANKOVITS László–ORLOVSZKY Géza–JÓZAN Ildikó–SZEGEDY-MASZÁK Mihály (szerk.), *A magyar irodalom története I.: A kezdetektől 1800-ig*, Budapest, 2007, 146–152.

megszállása 1541. augusztus utolsó napjaiban ugyanis egy két évig tartó eseménysor fontos láncszeme, és kontextusából kiragadva nehezen értelmezhető.

János király 1540 júliusában halt meg Erdélyben, és egy alig pár hetes fiú örökös maradt utána. Ferdinánd és hívei rögvést érvényesíteni akarták a váradi béke azon cikkelyét, miszerint János halálával, akár van örököse, akár nincs, Ferdinánd kapja meg az egész országot. Bár a lengyel diplomácia igyekezett közbenjárni, hogy Izabella és tanácsosai tartsák magukat a megállapodáshoz, a török ellenlépések miatt aggódó magyar urak, élükön Fráter Györggyel, Török Bálinttal és Petrovics Péterrel, a királyfi gyámjaival, nem járultak hozzá, hogy Izabella átadja Budát Ferdinándnak. A Habsburg-uralkodó, hogy nyomatékot adjon követelésének, kipróbált tábornokát, Leonhard Velset küldte egy közel tízezres sereggel Buda elfoglalására. Vels sikerrel vette be a Buda védőövezetét jelentő várakat, Visegrádot, Vácot és Pestet, a jól megerősített Buda ostromához azonban nem érezte magát elég erősnek, így hamarosan feloldotta az ostromzárát, és visszavonult. Pesten azonban jelentékeny német helyőrség maradt. Pest ebben az időben komoly falakkal megerősített város volt, melynek védői a legkorszerűbb technikát alkalmazva belső árkokkal és sáncokkal egészítették ki a régebbi építésű falak véderejét. Erre nagy szükségük is volt, mert a határ menti bégek csapataiból összeálló török sereg magyar egységekkel is kiegészülve 1541 tavaszán több mint két hétig ostromolta Pestet, de a védőknek sikerült megtartaniuk a rájuk bízott várost.

1541. április végén újabb, közel negyvenezer fős Habsburg-sereg érkezett Buda alá Wilhelm Freiherr zu Roggendorf vezénylete alatt, és egészen július 10-ig ostrom alatt tartották Budát, ahol Izabella és tanácsosai elszántan védekeztek. A védők több heves rohamot, aknatámadást is átvészeltek, sőt egy árulást is sikerült elhárítaniuk. A török felmentő sereg érkezésének hírére Roggendorf kénytelen volt ugyan megszüntetni Buda körülvételét, de a harcok még nem értek véget. A Habsburg-sereg ugyanis a Gellérthegyen sáncolta el magát, és augusztus második feléig elkeseredetten védekezett az immár őket ostromló magyar és oszmán csapatokkal szemben, rendületlenül várva a Német Birodalomból érkező, megígért segítséget. Végül a szultán közeledésének hírére a sereg vezérei rávették a sebesült Roggendorfort, hogy vonuljon vissza. Az augusztus 21-ről 22-re virradó éjszakán megkísérelt, dunai átkeléssel járó hadművelet azonban tragédiába torkollott: a németek szándékáról értesülve a törökök és a várbeli magyarok összehangolt támadást indítottak az pesti oldalra igyekvő sereg ellen, jelentős részét lemészárolták vagy fogságba ejtették.

A szultán már a német had felmorzsolása után érkezett Buda alá. Ekkor került sor az *Egri csillagokból* is jól ismert jelenetre, amikor a szultán a sátrába invitálta a magyar

vezetőket, eközben pedig a janicsárok elfoglalták Budát. Az ország szíve török megszállás alá került, Izabella és fia vazallusként Erdélyt és a keleti területeket kapta csak meg, a veszélyesnek ítélt Török Bálintot pedig a szultán rabként vitte magával Isztambulba.

A sokk végre tényleg mozgásba hozta az európai erőket is. A 1542. évi speyeri birodalmi gyűlés két *Romzugnyi* katonát, vagyis negyvenezer gyalogost és nyolcezer lovast szavazott meg az azévi, Buda visszafoglalását célzó hadjáratra. És bár a sereg egy része sosem gyűlt össze, a Brandenburi Joachim vezette, Ferdinánd-párti magyar urak csapataival kiegészített sereg így is tekintélyes haderőt jelentett.¹⁰³ Szervezési és ellátási gondok miatt azonban a haderő csak Pest ostromát kezdhette meg, de egy hét után azzal is felhagyott, és a nagy várakozások ellenére eredménytelenül tért haza.

A Budáért három éven át, egyre nagyobb erők bevonásával folyó harcok – melyekbe 1542-ben már jelentős német birodalmi csapatok is bekapcsolódtak, akiknek az élén olyan birodalmi fejedelmek álltak, mint Joachim brandenburi örgróf vagy Szász Móríc herceg, a csapatokat pedig a kor leghíresebb zsoldosvezérei kommandírozták – jelentős publicitást biztosítottak e hadjáratoknak.

De nem elválasztható a Budáért folytatott küzdelem az európai és földközi-tengeri hadszínterek egyéb eseményeitől sem. Elég csak arra utalni, hogy Ferdinánd testvére, V. Károly császár 1541 őszén részben a budai oszmán diadal horderejét próbálta csökkenteni az oszmánokkal szorosán együttműködő kalózfészek, Algír megtámadásával. A későn induló tengeri hadjárat azonban az őszi viharok miatt katasztrófába torkollott, és a sereg java odaveszett a berber partokon.¹⁰⁴ 1542-ben kiújult a háború azzal a Franciaországgal is, amelyik ekkor már nyílt szövetségi viszonyt ápolt az oszmánokkal, és hadműveleteiket is összehangolták. 1543-ban, miközben Szulejmán Magyarországon Esztergom, Pécs és Fehérvár bevételéért hadakozott, flottája Nizzát fosztotta ki, majd francia területen, Toulonban telelt át.

¹⁰³ A hadjárattal több kötet és tanulmány is foglalkozik. A legfontosabb talán: Hermann TRAUT, *Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug von Jahre 1542*, Gummersbach, 1892. A hadjárat diplomáciai előkészítésével kapcsolatban mindmáig a legjobb összefoglaló: KÁROLYI Árpád, *A Német Birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542*, Századok 14 (1880), I–V. közlemény. A hadjáratra vonatkozó iratanyagot lásd: Christian MEYER, *Die Feldhauptmannschaft Joachims II, im Türckenkriege von 1542*, Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde 16 (1879), 480–544. A hadjárat kudarcának okairól újabban: BAGI Zoltán, *Joachim brandenburi örgróf 1542. évi sikertelen magyarországi hadjáratának okai*, Tanulmányok Budapest Múltjából XLII (2017), 103–119.

¹⁰⁴ Az algíri hadjáratra vonatkozóan kiváló kortárs forrás: Nicolas Durand de VILLEGAIGON, *Caroli V. Imperatoris Expeditio in Africam ad Argieram*, Norimbergae, 1542. A budai ostrom és az algíri akció összefüggéseiről újabban: KÖRÖSI Zoltán, *Buda–Algír–Buda: A magyarországi és a mediterrán oszmánellenes küzdelmek kölcsönhatásai 1538–1541*, Tanulmányok Budapest Múltjából XLII (2017), 85–100.

Buda tehát nemcsak amiatt került az európai érdeklődés homlokterébe, mert a humanisták rokonszenvvel tekintettek a városra, hanem azért is, mert éveken át két világhatalom vetélkedésének színtere lett, illetve más oldalról közelítve a több helyszínen folyó európai hatalmi vetélkedés egyik fontos, a többitől nem elválasztható frontvonalává vált. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy 1541 körül nem volt olyan európai esemény, mely elhomályosította volna a magyarországi harcokat. Buda eleste ugyanakkor nem tekinthető kizárólagosan magyar eseménynek. Mert bár a legmagasabb árat a fővárosát vesztett Magyarországnak kellett megfizetnie, az 1540-es évtized első éveiben Buda, melyet előbb nem tudtak időben elfoglalni a török előtt, majd nem tudták tőle visszafoglalni, a nemzetközi összefogás kudarcát is jelentette a diadalmasan előrenyomuló oszmánokkal szemben.

Buda ostromainak kortárs visszhangja

Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy Buda ostromai igen élénk, visszhangot váltottak ki már a közvetlen kortársak között is, de az érdeklődés, mint látni fogjuk, még a főváros eleste után közel tíz évvel sem lankadt. Bár Buda ostromai bizonyos tekintetben jelentősebb reakciókat eredményeztek, mint a mohácsi csata, és a korabeli hadi események közül talán csak a *Sacco di Roma*-ra adott visszhanggal állíthatók párhuzamba, ezen források hosszú ideig nem álltak rendelkezésre egy gyűjteményes kötetben. 2021 decemberében azonban végül megjelent a *Buda oppugnata* című forráskiadvány, mely, ha nem is az összes idevágó szöveget tartalmazta, de minden szempontból reprezentatív és a legfontosabb narratív forrásokra nézve közel teljességre törekvő válogatásnak tekinthető. Az alábbi összefoglalás során ezért alapvetően ennek a forráskiadványnak a szövegeire támaszkodom.

A két évig elhúzódó, változatos intenzitású harcokra rengeteg különféle műfajú és nyelvű forrás áll rendelkezésünkre, de érdemes ezeket legalább három szempontból tipologizálni.

Érdemes megkülönböztetni a közvetlen kortárs híradásokat a később, pár évvel vagy évtizeddel később kelt beszámolóktól; szintén fontos arra figyelni, hogy a szerző szemtanú vagy csupán mások elbeszélései, esetleg írott/nyomtatott források alapján készíti el a maga beszámolóját; végül az sem érdektelen, hogy teljes vagy részleges beszámolókról van-e szó,

vagyis, hogy a hosszú, kétéves eseménysornak mely részéről, részeiről tudósít az adott szöveg. Számos szöveget említhetünk ugyanis, amelyek egy-egy részlet kapcsán nagyon is megbízható, adatgazdag forrásnak tekinthetők, de más eseményekre egyáltalán nem térnek ki. Az utóbbi szempont jelentőségét kiemelendő érdemes figyelembe venni, hogy a kétéves ostrom legalább nyolc jól elkülöníthető szakaszra osztható. Ezek a következők:

1. Vels 1540. évi hadjárata: felvonulás Buda alá, Pest megszállása, a környező várak elfoglalása (1540. szeptember–1541. január)
2. Pest védelme 1541 tavaszán (1541. február–április)
3. Roggendorf 1541. évi hadjárata: Buda ostroma, ágyúzás, több roham, vagyis a tényleges harci cselekmények időszaka (1541. április–1541. június)
4. Külön tényező a budai polgárok árulási kísérlete 1541. június 13-ról 14-re virradó éjszakán, mely Roggendorf legnagyobb lehetősége volt Buda megszerzésére, de amely csúfos kudarcba fulladt.
5. Jól elkülöníthető szakasz a gellérthegyi csata, az a két hónap, amikor Roggendorf serege makacsul kitartott Buda alatt a török felmentő sereggel szemben (1541. július 10–augusztus 19.)
6. Roggendorf hadjáratának tragikus végkifejlete, az augusztus 20-i nagy, de még sikerrel visszavert török támadás, illetve az ezt követő, tragédiába fulladó evakuációs kísérlet (1541. augusztus 20–22.)
7. Természetesen külön részként kezelhető Buda török megszállásának története, melynek augusztus 29. a kulcsmozzanata, de a folyamat a szultán érkezésétől Izabella távozásáig közel két hétig eltart (1541. augusztus 26–1541. szeptember 5.)
8. Brandenburgi Joachim hadjárata (1542. június–október)

Látni fogjuk, hogy a Budával kapcsolatos források elenyésző része szól minden szakaszról, java részük inkább csak egy vagy két periódushoz nyújt adatokat.

a) Közvetlen reakciók

Közvetlen reakciónak az olyan szövegeket tekinthetjük, melyek az események sodrában vagy napokkal, maximum hetekkel-hónapokkal azt követően készült beszámolók. Mindenképp ilyennek tekinthetők, a korban nagy népszerűségnek örvendő német nyelvű *Neue*

Zeitungok. Ezek a pár lapos nyomtatványok szinte a kor összes fontos háború és vallási viszályáról számot adnak, és bár sokszor fantasztikus és megbízhatatlan adatokat, „híreket” is közölnek, mégis fontos forrásai a kör történetének. Csekély értékű, apró nyomtatványokról van szó, így biztosra vehetjük, hogy sok nem maradt ránk, de egy esemény európai hírértékét mégis mutatja, ha igazolható, hogy német újságlap is beszámolt róla. Buda esetében három ilyen tudósítást is ismerünk. Az első Pest 1541 évi tavaszi török ostromáról és megvédéséről ad számot,¹⁰⁵ a másik kettő pedig (talán egymástól sem teljesen függetlenül) Roggerndorf seregének pusztulásáról készült beszámoló.¹⁰⁶ Mindről okkal feltehető, hogy hetekkel az általuk elbeszélte esemény után már nyomdában voltak, egyben az is, hogy a műfaj természetének megfelelően nem nagy, átfogó tudósítások, hanem részbeszámolók. Ugyanakkor a Florian Rabucher neve alatt fennmaradt tudósítás egy szemtanútól származik, így adatai kifejezetten értékesek.

Ezt alighanem már nagy nürnbergi mesterdalnok, Hans Sachs is így gondolta, mivel egyik költeményének bizonyosan Rabucher nyomtatásban megjelent beszámolója volt a forrása. Sachs összesen három német nyelvű verset szentel a budai eseményeknek: az egyik Erhard Schön fantasztikus és részletes metszete alatt jelent meg afféle kísérő énekként, már 1541 végén, 1542 elején, ez lényegében Rabucher nyomán haladva Roggerndorf vereségének verses krónikája;¹⁰⁷ ezen kívül még egy költemény szól az 1541-es ostromról, ez a fogságba esett német zsoldosok lemészárlásának iszonyú históriája.¹⁰⁸ Végül Sachs megverselte Brandenburgi Joachim hadjáratát is.¹⁰⁹ Ez utóbbi forrása nem ismert, de jó eséllyel lehetett ez is egy újságlap, csak hogy ilyen tudósítás, bár majdnem biztosan született a nagy birodalmi hadjáratról, nem maradt ránk.

Ha már versekről van szó, mindenképpen meg kell említeni Tinódit, aki amellet, hogy a relatíve kései keletkezésű *Erdélyi históriában* is emléket állított Buda török kézre kerülésének, már 1541 végén egy csodálatos költeményben siratta el Buda vesztét és urának, Török Bálintnak elhurcolását.¹¹⁰ A költemény ugyan csak 1554-ben jelent meg a *Krónika* kolozsvári kiadásában, de bizonyos, hogy már 1541-ben egy változatban készen volt.¹¹¹

¹⁰⁵ Vö.: KASZA Péter (szerk.), *Buda oppugnata: Források Buda és Pest 1540–1542. évi ostromainak történetéhez*, Budapest, 2021, 112–114.

¹⁰⁶ Vö.: KASZA, *Buda oppugnata...*, 248–259.

¹⁰⁷ Vö.: KASZA, *Buda oppugnata...*, 260–264.

¹⁰⁸ Vö.: KASZA, *Buda oppugnata...*, 264–266.

¹⁰⁹ Vö.: KASZA, *Buda oppugnata...*, 506–509.

¹¹⁰ Vö.: KASZA, *Buda oppugnata...*, 400–411.

¹¹¹ Tinódi Buda vesztét megéneklő históriás énekeiről és az életműben betöltött szerepükről bővebben: VADAI István, *Tinódi Sebestyén Buda vesztéséről*, *Tanulmányok Budapest Múltjából* 42 (2017), 151–164.

De az 1542. évi fiaskó ellenére, dicsőítő versek születtek Brandenburi Joachimról vagy Szász Móricról, megemlítve természetesen az 1542. évi hadjárat némely eseményét is.¹¹² Buda vesztének híre az Adria partján is visszhangzott: Mavro Vetranović bencés szerzetes több száz soros horvát gyászenekben siratta el Buda és Magyarország sorsát,¹¹³ de latin gyászelégiát szentelt a fővárosnak Klemens Janicius¹¹⁴ lengyel és Johann Lange¹¹⁵ költő is. Ezen költemények közös jellemzője, hogy egyik szerző sem szemtanú, de a legtöbb szöveg elkészül 1541–42 folyamán, és Lange három epigrammája is legkésőbb 1544-ben már nyomtatásban olvasható.

Az újságlapok és versek mellett természetesen számos levél keletkezett az ostromok kapcsán. Bár talán nem csak véletlen iratpusztulás, hanem tudatos iratmegsemmisítés is állhat amögött, hogy Roggendorf tragédiába fulladó hadjáratának kapcsán sem tőle, sem hozzá írt levelet nem ismerünk, és az hadjárat idejéből nagyon kevés levél áll rendelkezésünkre Brandenburi Joachimtól is. Kiemelkedő ugyanakkor a lengyel követi beszámolók forrásértéke, melyek az elérhető legfrissebb híreket továbbították a lengyel udvarba,¹¹⁶ de még ezek közül is a legfontosabb Izabella királyné szervitorának, Piotr Porębskinek az ostromról, illetve Buda megszállásáról írott két levele.¹¹⁷ Ezek már 1541 végén nyomtatásban, sőt német fordításban is megjelentek,¹¹⁸ hiszen Porębski szemtanúként számolt be az 1541. évi harcokról és a Buda megszállásának napjairól.

b) Emlékiratok, rövidebb beszámolók

Porębski szövege inkább formailag levél, lényegét tekintve közelebb áll és át is vezet bennünket a Budával kapcsolatban keletkezett szövegek másik nagy csoportjához, a hosszabb-rövidebb beszámolókhöz, emlékiratokhoz. A *Buda oppugnata* kötet fényében részletesebb elemzésre, bemutatásra itt nincs szükség, és messzebbre is vinne minket a tárgytól, ha ebbe belemennénk. Ehelyett csak röviden felvillantom a legfontosabb pár szöveget és jellegzetességeiket.

Az egyik leginformatívabb beszámoló, ami minden jel szerint már 1541 végén Erdélyben elkészült, a Verancsics Antal gyűjteményében fennmaradt, talán az ő ösztönzésére

¹¹² Vö.: KASZA, *Buda oppugnata...*, 509–515

¹¹³ Vö.: KASZA, *Buda oppugnata...*, 411–423.

¹¹⁴ Vö.: KASZA, *Buda oppugnata...*, 395–399.

¹¹⁵ Vö.: KASZA, *Buda oppugnata...*, 394–395.

¹¹⁶ Vö.: KASZA, *Buda oppugnata...*, 115–117, 235–236, 241–247.

¹¹⁷ Vö.: KASZA, *Buda oppugnata...*, 208–212, 270–278.

¹¹⁸ A *Vier warhafftige Missiven* című gyűjteményben van kiadása Augsburgban, Ulmban és Regensburgban is. KASZA, *Buda oppugnata...*, 270.

készült, de bizonyosan a tőle származó kísérőlevelekkel hagyományozott *Obsidio Budae* című szöveg. Ez tulajdonképpen egy nagy léptékű történelmi áttekintés után röviden érinti a János király halála utáni eseményeket, Vels 1540. évi hadjáratát, majd szinte napi bejegyzéseket tartalmazó ostromnaplónak válik az 1541 áprilisa és augusztus vége közti időszakra. A török megszállás körülményeit csak futólag említi, de a szemtanútól származó beszámoló az egyik legrészletesebb és legmegbízhatóbb, amit a város ostromáról ismerünk.¹¹⁹

Szintén szemtanútól származik az egyik legtöbbet idézett emlékirat, Borenmisza Tamás *Emléközete*. Szerzője budai polgár, aki tagja volt a város feladását tervező összeesküvő csapatnak, így bár korántsem elfogulatlan tanú, de páratlan forrásértékű, aki ugyan a szöveget valószínűleg évekkel később (talán szintén Verancsics ösztönzésére?) írta meg, emlékei igencsak elevenek. Az események középpontjában viszont nem általában az ostrom áll, hanem inkább annak döntő pillanata, a buda polgárok 1541. június 13–14 éjjelén kudarcba fulladó akciója.¹²⁰

Szintén nem okvetlen közvetlen kortárs szöveg a *Memoria rerum* néven ismert magyar nyelvű emlékirat, mely 1504–1566 közti évekről kínál eltérő mélységű és részletességű bejegyzéseket.¹²¹ Az évkönyvszerűen megírt szöveg messze legterjedelmesebb része az 1541. évi bejegyzés, mely stílusa és szemléletmódja miatt aligha egyetlen szerző munkája, és amely önmagában a teljes szöveganyag egyharmadát teszi ki. Vele összevetve szinte csenevésznek hat az 1540-re és 1542-re vonatkozó bejegyzés egy-két oldalas szövegmenyisége. Az 1541-re vonatkozó bejegyzés bizonyosan legalább két ember munkájának kompilációja, és így akár közvetlen szemtanútól is származhat, még ha a kompiláció csak évtizedekkel Buda eleste után is készült el ma ismert formájában.

Bár latin nyelvű szöveg, jellege folytán erősen szubjektív szemléletű Szerémi György Magyarország romlásáról írott hosszú munkája, mely bizonyosan Verancsics biztatására készült. Szerémi, bár a szakirodalom híresen megbízhatatlannak kezeli,¹²² éppen Buda 1541. évi ostroma kapcsán nem elvetendő forrás: Szerémi a várban élte át az ostromot, és ugyan az események okaival, magyarázataival kapcsolatban sokat konfabulál, más forrásokkal összevetve adatai, értesülései az 1541-es ostromra a legtöbb esetben visszaigazolhatóak. A Vels-féle 1540. évi ostromot viszont egyáltalán nem említi, a Brandenburgi Joachim vezette 1542. évi hadjáratnak pedig már nem volt a szemtanúja, mert addigra az udvarral együtt

¹¹⁹ Vö.: KASZA, *Buda oppugnata...*, 213–229. Az eredeti latin szöveget Csapó Fanni és Pesti Gábor rendezte sajtó alá: *Ismeretlen forrás Buda 1541. évi ostromáról*. Fons 25 (2018), 225–246.

¹²⁰ A szövegnek több kiadása is van, legutóbb a korábbiak említésével: KASZA, *Buda oppugnata...*, 203–207.

¹²¹ Teljes kiadása modernizált szöveggel és bevezető tanulmánnyal: BESSENYEI József, *1504–1566. Memoria rerum*, Budapest, 1981.

¹²² Kulcsár Péter azt sem tartotta kizártnak, hogy skizofrén volt...

Erdélybe menekült, így az arról írott beszámolója már inkább mendemondákon, szóbeszédén alapszik, illetve a történelmet személyek sorsán keresztül mutatja be, így szöveg sokszor olyan, mint egy Török Bálint (1541) vagy Perényi Péter (1542) fogságba jutását megéneklő históriás ének latin prózai változata.

A legprecízebb emlékirat nem meglepő módon egy velenceitől származik. Antonio Mazza szövegét már a 19. században felfedezte és közölte Nyáry Albert báró,¹²³ de fordítása csak most készült el a *Buda oppugnata* kötet számára.¹²⁴ Mazza a velencei *relazione*-k legjobb hagyományát követve tájékoztatja (véltetőleg fiktív) rokonát a magyarországi harcokról, igen nagy részletességgel. Az egyetlen gond a szöveggel, hogy a budai polgárok árulásának leírása után félbeszakad és bár Mazza azt írta, a további eseményekről egy másik levélben számol majd be, ez vagy soha nem készült el vagy elveszett.

Jóval pontosabb annak a német tisztnek, Melchior Hauffének a naplója, aki éveken keresztül harcolt a magyar hadszíntéren, és Budát illetően részt vett Vels hadjáratában, 1541. tavaszán Pest védelmében, csatlakozott Roggendorf ostromló seregéhez, végigélte és túlélte a Gellért-hegyi csatát, majd 1542-ben ott volt Pest alatt is a brandenburgi választó seregében.¹²⁵ Hauffe egy párját ritkító forrás: egyrészt minden eseménynek, amiről ír, a szemtanúja; Buda török megszállásának történetét leszámítva beszámol az ostromok valamennyi szakaszáról, mert részt vett benne, vagyis egy szemtanú hitelességű, lényegében teljes beszámolót hagy maga után. Az egyetlen, ami megkülönbözteti a nagy narratív beszámolóktól, hogy mivel napló- vagy talán inkább évkönyvszerűen ír, bejegyzései viszonylag rövidek, két-három oldalt semmiképpen nem haladja meg egyik évről írt beszámolója sem.

c) Nagy narratívák

Magyarország történetének nagy narratív összefoglalói, Brutus, Istvánffy vagy a 17. század végén Bethlen Farkas természetesen igen részletesen írtak a Buda körüli harcokról. Hosszú fejezeteket, egész könyveket szenteltek e sorsfordító eseménynek.¹²⁶ Ők azonban már

¹²³ NYÁRY Albert, *Buda 1541. évi bevételéről Mazza Antal egykorú jelentése*, Magyar Történelmi Tár 2 (1875), 193–242. Az eredeti kézirat alapján a korábbi kiadás kisebb hibáit, tévesztéseit, hiányait kiküszöbölve Domokos György és Mátyus Norbert közölték újra az eredeti olasz szöveget a Lymbus 2016-os kötetében (DOMOKOS György–MÁTYUS Norbert, *Antonio Mazza és Buda ostromáról írott jelentése*, Lymbus 2016, 43–73.)

¹²⁴ KASZA, *Buda oppugnata...*, 70–94, 187–202.

¹²⁵ A napló szövegét Peter Ratkoš adta ki: *Memoár Habsburského žoldniera Hauffeho (1526–1543)*, Sborník Filofickéj Fakulty Univerzity Komenského. Historica 17 (1966), 141–158. Az érintett részeket magyarul, jegyzetekkel lásd: KASZA, *Buda oppugnata...*, 97–99, 230–233, 491–492.

¹²⁶ Brutusnál szintén központi jelentősége van a *medium regni* elvesztésének. A hús könyvből álló *Rerum Ungaricarum Libri IX.* könyve a váradi béketárgyalásokkal és a paktum bemutatásával kezdődik, de a könyv java része már az 1540. évi eseményeket beszéli el. Innentől szinte évkönyvszerű a történet: a X. könyv az 1541.,

igen távol, Brutus esetében is évtizedekre, Istvánffy vonatkozásában több mint fél évszázadra voltak a tárgytól, és ez a távolság Bethlen esetében még nagyobb. De nem csak arról van szó, hogy évtizedes vagy épp évszázados távolságból adataik már nem elég megbízhatóak, sokkal inkább arról, hogy mivel művük e korai időszakával kapcsolatban szemtanúk beszámolóira már nem hagyatkozhattak, írott forrásokból dolgoztak, a fő forrás pedig mindhármójuk esetében Paolo Giovio. Érdekes módon ez még Bethlen esetében is így van, aki pedig már Istvánffyt is követhetné, hiszen nyomtatásban megjelent addigra, de a sajátos erdélyi narratívát író történétíró, ahol csak lehet, kerüli magyarországi elődjét, és így Buda kapcsán inkább azt a Brutust követi, aki viszont Giovio nyomán ír. Giovótól vett adataikat ugyan mind kiegészítik, módosítják itt-ott saját értesüléseik függvényében (ez főleg Brutusra és Istvánffyra jellemző), de szövegtest sokszor szóról-szóra Giovio átvételét jelenti.¹²⁷

Giovio hatalmas terjedelmű kortörténete, a *Historiarum sui temporis libri* elsőként 1552-ben jelent meg Firenzében.¹²⁸ A mű több szerkesztésen is átesett, egyes részei elvesztek, másokat Giovio talán soha nem is írt meg. Annyi bizonyos, hogy a magyar események az 1544-ig vitt történetben egyre nagyobb szerepet kapnak,¹²⁹ így az olasz humanista joggal válhatott későbbi pályatársai, mintájává: Buda összes 1540–42 közötti ostromáról részletes és kimerítő leírást ad, sőt nem mellőzi a török hódoltság kiépülését jelentő 1543–44. évi török hadjáratokat sem.¹³⁰ Nyomtatásban egészen az Istvánffy-féle *Historiae* 1622-es kiadásáig, nem volt ennél részletesebb és átfogóbb leírása a budai eseményeknek.

Minden érdeme ellenére nem ő volt az első, aki felismerte, hogy Buda három ostroma, és az azt közvetlenül követő török hadjáratok olyan sorsdöntő változásokat eredményeztek, hogy az megér egy önálló, szinte monografikus igénnyel megírt történeti művet. Az, aki ezt elsőként észrevette és meg is valósította, eredetileg nem történész volt, hanem orvos: Wolfgang Lazius. Az ő 1548-ra befejezett *Rerum Pannonicarum libri quattuor* című műve

a XI. az 1542. évről szól, a XII. pedig javarészt az 1543–44. évi hadjáratról. Vagyis Brutus négy egész könyvet szentel öt év eseménytörténetének. Istvánffy két könyvet szentel a Budaért, illetve a köré vont védőgyűrűért folytatott harcoknak: a 14. és a 15. könyvben tárgyalja az 1540–1544. évi várháborúkat. De még Bethlen Farkas is, aki már inkább az erdélyi történelemre koncentrál, hatalmas kompilációjának 3. könyvét a János halála és a drinápolyi béke (1547) közti időszakról írja.

¹²⁷ Istvánffy esetében részben Brutusra és Bethlenre is kitérve lásd erről bővebben: KASZA Péter, „Írtanak pedig akkor esztendő számának 1541-et.”: Istvánffy Miklós Buda elestéről, in: ÁCS Pál, TÓTH Gergely (szerk.), „A magyar történet folytatója.” *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*, Budapest, 2018, (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) 165–189.

¹²⁸ Giovióról bővebben: T. C. Price ZIMMERMANN, *Paolo Giovio: The Historian and the Crisis of Sixteenth-Century Italy*, Princeton, 1995.

¹²⁹ A *Kortörténet* magyar vonatkozású részeiről lásd: SULICA Szilárd, *Adalékok Jovius „Historiarum sui temporis” magyar vonatkozásainak forrásaihoz*, Budapest, 1907.

¹³⁰ Brutushoz hasonlóan Giovio is egész könyveket szentel a Buda körüli harcoknak, még ha műve európai látószöge miatt ezek nem is csak magyar eseményekkel foglalkoznak. Az 1540–41. 1vi harcokat a 39–40. könyvben tárgyalja, Brandenburgi Joachim hadjáratát a 42. könyvben, az Esztergomért és Fehérvárért folyó harcokat a 43-ban.

dc_2017_22

volt az első olyan szöveg, mely egyrészt közvetlen kortárs tollából származott, aki legalább részben az események szemtanúja is volt, másrészt arra vállalkozott, hogy az egész jelentős eseményláncolatot egyetlen nagy narratívába fogja össze. Hogy ezt milyen szempontok szerint, és milyen eredménnyel tette, annak a következő fejezetben eredünk a nyomába.

dc_2017_22

V. Lazius és a *Rerum Pannonicarum libri*

Amikor Waczulik Margit többször idézett kismonográfiájában először olvastam Lazius művéről, azt gondoltam, izgalmas feladat lehet egy még kiadatlan, magyar történelmi tárgyú humanista szöveggel megismerkedni és adott esetben sajtó alá rendezni. Amikor elkezdtem Laziusszal foglalkozni, és a vonatkozó szakirodalom elejtett megjegyzései alapján világos lett, hogy személyesen is járt Buda alatt az 1541. évi ostrom idején, azt gondoltam, megkerülhetetlen forrás, egyben nagy hiánya a magyar történetírásnak, hogy eddig nem fordított rá kellő figyelmet. Végül, amikor a Buda-kötet forrásainak összeállítása, majd jegyzetelése során szorosán olvasva a szövegét és összevetve azt más szerzők műveivel szembesültem Lazius művének bizonyos jellegzetességeivel, arra jutottam, hogy ugyan roppant koncepciózus, de erősen tendenciózus író is egyben, akit sok szempontból nagy óvatossággal és kifejezett forráskritikával kell kezelni. Bárhogy alakult is azonban a Laziusszal szembeni attitűdöm, azt most is fenntartom, hogy a témát éles szemmel és szinte elsőként fedezte fel, s írta meg, és még ha adatait néhol hozzá is igazította a koncepcióhoz, historiográfiailag ez annál izgalmasabbá teszi művét és személyét egyaránt. A *Rerum Pannonicarum libri* (továbbiakban: *RPL*) volt Lazius első, kifejezetten magyar tárgyú műve, mely később betagozódott ugyan a *Rerum Austriacarum Decades* V. decasába, de különállását még ott is megőrizte bizonyos mértékéig. Az *RPL* három kéziratra alapozott, kritikai igényű szövegközlése, illetve a szövegközlés alapján készített jegyzetelt magyar fordítás a dolgozat második felében olvasható. Ebben a fejezetben azt szeretném elemző jelleggel megvizsgálni, hogy mennyiben volt hiteles szemtanú Lazius a budai eseményeket illetően, ha saját tapasztalatain túl voltak egyéb forrásai, azt ki lehet-e mutatni, illetve mik azok a koncepcionális szempontok, aminek időnként a tényeket és az időrendet is hajlandó volt alárendelni. A fejezet végén szeretnék, hasonló szempontok alapján, kitérni az *RPL*-t záró könyvre, mely már nem a budai, hanem az azokat mintegy lezáró, véglegesítő 1543–44. évi oszmán hadjáratokkal foglalkozott.

A *Rerum Pannonicarum libri* jellege

Ahogy a szövegkritikai fejezetben láthattuk, az *RPL*-nek jelenleg három kézirati variánsa ismert, illetve az egykori IV. könyvből szétbontott IV–VI. könyvek egy negyedik, csonka leirata is megvan a W3 (cod 7688) kódex kezdő lapjain, de ez a W3-ba bemásolt végső verzióval szinte tökéletesen azonos. Arra vonatkozólag, hogy mikor kezdte Lazius a munkát, nincs számottevő adatunk. Annyi bizonyos, hogy az *RPL* W1 és W2-es verziója is készen állt 1548-ra. Ezt, ahogy fentebb írtam, részben a cod 7937 (W2) végén álló *Soli Deo gloria* '48 bejegyzés igazolja, részint, hogy mindkét szövegben főszövegben említi Lazius Perényi 1548-as halálát, ez tehát mindenképpen egy fontos *terminus post quem*. Ha abból indulunk ki, hogy Lazius gyorsan és könnyedén fogalmazott (az életmű mennyisége alapján minden bizonnyal ritkán volt „írásgörcse”), nem elképzelhetetlen, hogy 1547–1548 fordulóján, akár már a schmalkaldeni háború befejezése után kezdete a művet és még abban az évben el is készült vele. Ha 1548-ban fogott is neki, vagyis 4–8 évvel a benne tárgyalt események után, az *RPL* az első nagy narratív összegzése lett az eseményeknek. Még ha későbbi beillesztése a *Decades*-ba ezt kicsit el is fedi, a szöveg eredetileg véleményem szerint kifejezetten monografikus igénnyel íródott.

Egyrészt merőben külső szempontok alapján erre mutat a kéziratok jellege. Már a W1 sem Lazius kézírása, és hacsak nem diktált, kellett lennie egy már elveszett autográf fogalmazványnak. De még ha az ókori szerzők módjára diktált volna is, ilyen tiszta szöveget, mint amit a W1 tartalmaz (láttuk, a javítások kicsiny száma félre is vezette Mayrt a szövegek filológiai sorrendjét illetően), első diktálásra lehetetlen létrehozni. Az a legvalószínűbb tehát, hogy a W1 az elkészült *RPL* egy lapokra jegyzett írnoki tisztázatait tartalmazza. Az, hogy ma a kötetben több Lazius szöveg is mellé van kötve, szerintem azt mutatja, hogy ezt eredetileg nem füzetekre írták, hanem csak lapokra, amiket Lazius még átnézett, javított, és csak utólag, a hagyatékából kötötték be őket más Lazius-szövegekkel együtt.

Ennek a számos javításnak a nyomát a W2 szövegváltozata viseli magán. Az viszont már eleve egy kéziratos kötetbe készült: ezt mutatja, hogy nincs hozzákötve semmilyen más szöveg, a fejezetek/könyvek kezdőoldala, címei gondosan kidolgozottak és az íráskép is nagyon egységes és rendezett. Persze azt Lazius utóbb, számos kiegészítéssel, margómegjegyzéssel látta el, úgy összefirkálva ezzel a kötetet, hogy ma szinte piszkozatnak

tűnik, de ha eltekintünk ettől a harmadik fázistól, láthatjuk, hogy 1548-ban egy nagyon tiszta, rendezett, *kész* szöveg került rögzítésre.

De a külső szempontok mellett befejezettségre és önállónak tekintett munkára utal a tartalom is. A W1-ben ugyan még nem különül el a bevezető, hanem része az első könyvnek, de W2-ben a magyar történeti áttekintés a magyarok bejövételétől, az államalapításon át nagy léptékkal halad Mátyás koráig, majd érinti a Jagelló-Habsburg viszonyt és jut el végül oda, hogy a Ferdinánd és János közti polgárháború másfél évtizedét is felvázolja. Ez a 106 levélből álló kézirat első 17 levelét tölti meg, vagyis hozzávetőlegesen a mű 15%-a a bevezetés.

Az ez után következő, ténylegesen is könyvekre osztott főszöveg koncepcionális egysége kitapintható. A Magyarország történelmét, majd romlását felvázoló előszó után eljutunk egyfajta sorsfordító mélypontra: Buda és Pest, majd Pécs, Esztergom és Székesfehérvár, elfoglalásával a török az ország szívéét, államigazgatási, vallási és kultikus központját jelentő *medium regni*-t szerzi meg, és ezzel radikálisan átformálja Magyarországot, de tulajdonképpen Közép-Európa hatalmi viszonyait is. A hangsúly Buda (és Pest) három egymást követő ostromán van, a 17v–76r levélen, közel 120 oldalon beszéli el Lazius az eseményeket, de a 76v–106r leveleken, vagyis 60 oldalon teret ad a Buda elfoglalását beteljesítő, megpecsételő, a Hódoltság létrejöttét lehetővé tevő 1543–44. évi hadjáratoknak is, sőt, a könyv végén a háborút lezáró drinápolyi béke (1547) is említésre kerül, vagyis a történet egyfajta nyugvópontra ér.

Egy olyan munka, ami bevezetővel kezdődik (magyar történelmi áttekintés), egy konkrét témát (Buda ostromai) és annak következményeit (Hódoltság kiépülése) járja körül, majd eljut egy világos zárásig (békekötés), joggal tekinthető önálló egységnek. Ha 1548 után nyomtatásban megjelent volna, ma fel sem merülne, hogy ezt bárki kétségbe vonja. Lazius tisztában volt vele, hogy a magyar történelem fordulópontjáról számol be, egyben arról is, hogy a Habsburgok által régóta vágyott, de csak nemrégiben megszerzett ország meglehetősen ismeretlen Lajtán túli olvasók előtt. Művét egy rövid történeti áttekintéssel indítani, mindenképpen indokoltnak tűnt. Lazius legfontosabb történetírói érdemének látom, egyben kvalitásai bizonyítékának, hogy felismerte és elsőként megírta azt a folyamatot, mely pontot tett a Mohácsnál, sőt már Nándorfehérvár 1521. évi elestével megindult agóniára és létrehozta azt a történelmi helyzetet, mely meghatározta Közép-Európa következő másfél évszázadát. A 16. századból számos történetírói alkotást ismerünk, több töredékesen elkészült vagy fennmaradt szöveget is, de ilyen gondosan megválasztott, egy jól azonosítható témát monografikusan feldolgozó szöveget, Laziusén kívül egyet sem.

Nem véletlenül használom a korban talán kissé anakronisztikusan ható *monográfia*-kifejezést, az ugyanis az antik történetírás kapcsán is előforduló fogalom, egyészen pontosan Sallustius vonatkozásában szoktak monografikus feldolgozást emlegetni, és nem ok nélkül. Sallustius a római történetírás virágkorának egyik első szerzője. Őt időben az *in extenso* ránk maradt, latin nyelvű prózai történeti művek esetében csak Caesar előzi meg a *commentariusaival*, de azok kissé más műfajt képviselnek. A későbbi nagy volumenű műveket író szerzőktől, mint Livius vagy Tacitus Sallustius három műve közül kettő, a *De coniuratione Catilinae* és a *Bellum Jugurthinum* esetében koncentrált és fókuszált témaválasztásában különbözik. Sallustius egyik esetben sem egy nagy, átfogó mű megírását tűzte ki célul, hanem kvázi egy-egy esettanulmányt írt meg: Catilina esetében egy előkészületeivel együtt is két évig tartó mozgalom történetét, Jugurtha esetében pedig egy pár évig elhúzódó háború történetét. Lazius lényegében ugyanezt a technikát követi, ha tehát mintát keresünk a mű számára, azt elsősorban nem a kortárs szövegek közt, hanem inkább Sallustiusban kell megtalálnunk.

Szintén sallustius-i jellegzetesség, hogy a két mű elején rövid pár caputban mintegy felvillantja a római állam történetét eljuttatva az olvasót a romlás lépcsőfokain át egy komoly válság bemutatásáig. Lazius a *Praefatió*ban hasonló módszerrel él: Sallustiusnál ugyan hosszabban, de áttekinti a magyar romlás lépcsőfokait, hogy eljusson a nagy fordulatot hozó döntő esemény bemutatásáig.

Lazius kiváló, humanista képzésben részesült, emiatt okkal lenne feltételezhető minden további nélkül, hogy olvasta és ismerte a 16. század elejére már számos kiadásban elérhető antik történetírót.¹³¹ Szerencsére azonban nem is kell feltételezésekre hagyatkoznunk, két okból sem. Egyrészt az ÖNB-ben megtalálható számos korabeli Sallustius-kiadás közt megvan az az 1525-ben Andreas Cratander baseli nyomdájában készült példány, mely kézírásos bejegyzése szerint Lazius sajátja volt.¹³²

¹³¹ Sallustius amúgy is kifejezetten népszerű minta volt a korban. Hatását Taurinus *Stauromachiájára* már több mint fél évszázada kimutatták (V. KOVÁCS Sándor, *Taurinus és Sallustius „Catilinája”*, Irodalomtörténeti Közlemények 60 (1956:3), 319–322.), a Dózsa-parasztháború ábrázolása kapcsán hatását a korabeli történetírásra Tóth Gergely vizsgálta (TÓTH Gergely, *Értelmezések fogságában: Az 1514. évi parasztháború a kora újkori magyarországi történetírásban*, Történelmi Szemle 61 (2014:4), 563–586.), újabban pedig Kiss Farkas Gábor mutatta ki, hogy Sallustiusszal komoly egyetemi előadások foglalkoztak a 16. század elején Bécsben (KISS Farkas Gábor, *Taurinus Parasztháborúja: Kéttérműség és paradoxitás a Jagelló-kor humanista irodalmában*, Történelmi Szemle 61 (2014:4), 549–562.).

¹³² ÖNB Sign 53. y. 44. Online elérhetősége:
http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ174332402

Bár a kötetben további Laziustól származó bejegyzések, margináliák, esetleg aláhúzások nincsenek, azt, hogy alaposan ismerte és kiaknázta Sallustiuszt, az ókori írótól származó vendégszövegekkel kiválóan lehet bizonyítani.

Önmagában erősíti a sallustiusi hatás gyanúját a *Praefatio* néhány helye, mely utóbb ugyan beolvadt az V. decas I. és II. könyvébe, így dolgozatunknak szorosabban most nem képezi tárgyát, de a sallustiusi reminiszcenciákra két példát mégis érdemes idézni belőle. Az Árpádok romálása kapcsán erős a gyanú, hogy ha szó szerinti idézetek nincsenek is, az uralomvágy és az ambíció romboló erejének bemutatása nagyon hasonlóná teszi a két szöveget.

Az Árpádok hanyatlása, Lazius, RPL (cod. 7937, 5r)	Sallustius, Cat, 12.
factum est iterum ambitione et regnandi cupidine, quae multa magna regna exhaustit, cum satraparum stirpes paulatim favore regum succrescerent, uti nulla deinceps iura, nullae leges, nihil iusiurandum valerent, sed pro viris observantia vis summa pro legibus, libido potentissimi cuiusque succederent. Quas res necessario latrocinia, caedes, rapinae, seditiones, partiumque factiones et ad postremum interitus ipsius regni est consecutus	Postquam divitiae honori esse coepere et eas gloria, imperium, potentia sequebatur, hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci coepit. Igitur ex divitiis iuventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasere: rapere, consumere, sua parvi pendere, aliena cupere, pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere

Beszédes az a részlet is, ahol Szapolyai hatalmi vágyból maga köré gyűjti és agitálja az ország rossz életű (*pravissimi quique*) embereit. Különösen érdekes, hogy a *pravus* jelző Sallustius Catilinájában egyszer fordul elő, ott is éppen Catilina jelzője (*ingenio malo pravoque*).

Szapolyai toborozza a híveit, Lazius, RPL (cod. 7937, 10r–v)	Sallustius, Cat, 14.
Nam Joannes, ubi consilia sua, quae diu occultaverat, felicem tandem sortita eventum fuisse perspexit, uti vivente Ludovico eo nemo fuit in regno contumacior, ita post interitum domini omnibus iam liberatus impedimentis curisque [20] iam non clam, sed aperte regnum ambire, sollicitare in partes suas pravissimum quemque. Quod quidem in re quaquam facere solent, qui novis student rebus, alios precibus et pollicitationibus invitare, alios pecunia corrumpere quamplurimorum in se animos accendit et vota conciliavit	In tanta tamque corrupta civitate Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se tamquam stipatorum catervas habebat. 2 Nam quicumque inpudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene bona patria laceraverat quique alienum aes grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret, 3 praeterea omnes undique parricidae, sacrilegi, convicti iudiciis aut pro factis iudicium timentes, ad hoc, quos manus atque lingua periurio aut sanguine civili alebat, postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, ii Catilinae proximi familiaresque erant. 4 Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam eius inciderat, cotidiano usu atque illecebris facile par similisque ceteris efficiebatur. 5 Sed maxime adulescentium familiaritates adpetebat: eorum animi molles et fluxi dolis haud difficulter capiebantur. 6 Nam ut cuiusque studium ex aetate flagrabat, aliis scorta praebere, aliis canes atque equos mercari; postremo neque sumptui neque modestiae suae parcere, dum illos obnoxios fidosque sibi faceret

A Catilina-helyek inkább csak erősítik a gyanút, egyfajta szemléleti hatást mutatnak, de konkrét szövegátvételt nem lehet velük bizonyítani. Nem így a másik Sallustius-monográfia, a *Bellum Iugurthinum* esetében!

Első példánk Ferdinánd fontos diplomatájának, Niklas Graf zu Salm und Neuburgnak 1540. őszi budai követségéhez kapcsolódik. Salm feladata az volt, hogy tárgyaljon az özvegy Izabella királynéval, illetve magyar tanácsosaival és vegye rá őket, hogy tartsák magukat az 1538-ban kötött váradi béke pontjaihoz és adják át Budát Ferdinándnak. Lazius *oratio obliquá*ban foglalja össze Salm mondandójának lényegét, mely az alábbi táblázat bal oldalán olvasható. A beszéd logikája és számos tartalmi eleme remekül illeszkedik a helyzethez, így nagyon hitelesnek hat, ha azonban szemügyre vesszük a táblázat jobb oldali oszlopában olvasható Sallustius szöveget, rá kell ébrednünk, hogy a Salm-beszéd nem igazi forrás, csak ügyes applikáció.

(Salm követségéről 1540 őszén)	(Sallustius, Iug, 83.)
Rogans ad postremum amice, ne temere et sine causa amplissimum praedae regnum exponant, et fidem semel litteris datam violent habere pupillum distinctam litteris provinciam. Ob haec magnum aditum ipse patefactum ad iungendam connectendamque arctius amicitiam, quae bello, uti securior, ita sane potior esset. Et quamquam opibus hi suis confiderent, Thurcarumque tyranni amicitia niterentur, non debere tamen incerta pro certis mutare. Facile esse bellum incipere, ceterum non eodem semper eventu, quo suscepta erant, desinisse. Neque in eiusdem potestate finem esse, in cuius proclivitate initium extiterant. Incipere cuivis,	[Sulla] legatos ad Bocchum mittit postulatum, ne sine causa hostis populo Romano fieret: habere tum magnam copiam societatis amicitiaeque coniungendae, quae potior bello esset, et, quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare. Omne bellum sumi facile, ceterum aegerrime desinere; non in eiusdem potestate initium eius et finem esse; incipere cuivis etiam ignavo licere, deponi cum victores velint. Proinde sibi regnoque suo consuleret neu florentis res suas cum Iugurthae perditis misceret.

atque adeo etiam ignavis licere, ceterum felicem rebus imponere finem non, nisi a numine divino imperandum. Quod iustiori semper causae suffragetur proinde pupilli suo consulere, ne florentes eius res cum patris quondam sui perditis miscerent.	

Lazius ugyan mutatis mutandis, lényegében azonban mégis szóról szóra felhasználja azt a részt Sallustius *Bellum Iugurthinum*ából, ahol Sulla küld követet Bocchus numida királyhoz, hogy saját érdekeire hivatkozva eltántorítsa őt a Iugurthával kötött veszedelmes szövetségtől. A szituáció mindkét esetben hasonló és ez tálcán kínálta a lehetőséget Laziusnak, hogy applikálja a római történetíró sorait a másfél ezer évvel későbbi helyzetre. Felmerülhet persze az ötlet, hogy esetleg már Salm követutasítása is tartalmazott sallustiusi gondolatokat, ez azonban nincs így. A bécsi levéltárban megvan Salm pontos utasítása (vö.: ÖStA, HHStA, UA fasc. 44. Konv A, fol 100a–j), mely ugyan nagyon gondosan retorizált szöveg, a fenti sallustiusi elemeket azonban nem tartalmazza, így azok alkalmazása Lazius leleménye. Ebből tehát nem azt tudjuk meg, mit mondott Salm Budán, hanem hogy Lazius szerint mit kellett (volna) mondania, illetve azt, hogy az *RPL* szerzője igencsak verzátus volt Sallustius szövegében.

Második példaként citálható egy részlet az *RPL* harmadik könyvéből. Itt a Pest felé vonuló birodalmi sereg előhadát képező Hans Ungnad csapatainak helytállásáról és vitézségéről van szó (ami, mint később erre még visszatérünk, főleg annak fényében különösképp érdekes, hogy Ungnad a közelében sem volt a birodalmi hadnak a jelzett időpontban). Azon túl, hogy az idézett szöveg eleje és vége is szinte szó szerinti átvétel, esetleg néhol más szinonimákkal, a köztes rész szerkezetileg hasonló funkciót tölt be mindkét esetben és a kérdéses sereg lázas tevékenységét ecseteli. Itt, mivel másról ír, a szavakat Lazius nem kölcsönözheti Sallustiustól, tehát változtat, de az infinitivusok használata stílusosan is egységbe olvasztja a két szöveget.

Hans Ungnad csapatainak viselkedése 1542-ben	(Sallustius, Iug, 100,4.)
Qui omnes <i>haud secus</i> ac si hostis in conspectu adesset, <i>iter facere, castra munire</i> , reliquum imperii exercitum praecedere, huic viam ostendere, per medios hostes et loca inculta asperaque ignotos deducere, praeterea de rationibus omnibus Marchionem docere et animare, ne itinere tam necessario coeptoque desistat, <i>non tam diffidentia futurorum, quae consuluissent, quam uti his exaequatus cum Marchione</i> ceterisque imperii ordinum consiliariis <i>labor volentibus esset.</i>	<i>Neque secus atque iter facere, castra munire</i> , excubitum in porta cohortis ex legionibus, pro castris equites auxilios mittere, praeterea alios super vallum in munimentis locare, vigiliis ipse circumire, <i>non tam diffidentia futurum quae imperavisset, quam uti militibus exaequatus cum imperatore labor volentibus esset.</i>

Mindezek fényében azt gondolom, eléggé megalapozottnak tekinthetjük, hogy Lazius tudatos döntést hozott, amikor Sallustius nyomán monografikus formát adott az által meglelt nagy témának, és így jött létre 1548-ra az *RPL* bevezetővel ellátott négy könyve. Ha a témaválasztás mögé nézünk, akkor azonban óhatatlanul a személyes érintettség is felmerül.

Wolfgang Lazius, szemtanú a vár tövéből

Laziust elsőrangú forrássá tenné már az is, hogy valóban kortársként és az elsők között írt az eseményekről, de Roggendorf 1541-es hadjáratára vonatkozólag külön kiemeli szavai hitelét, hogy katonarvosként személyesen is részt vett a hadjáratban, mi több, Roggendorf szűkebb stábjához tartozott. Erre utalnak kinevezésének körülményei is.

Lazius ugyanis nem egyszerűen odacsapódott a sereghez: férje távollétében maga Jagelló Anna nevezte ki egyfajta tábori főorvossá (*Physicus beim Heer*) havi 24 forintos fizetéssel. A kinevezési adatokat megőrző Gedenkbücherekben így együtt szerepel a hadjárat név szerint említett katonai vezetőivel a 100 forintos fizetésre jogosult Balthasar von

Puechheimmal, a hadbiztosként (*Kriegscommisär*) említett, 600 forintért szolgáló Niklas Graf zu Salmmal, Eitteleg von Reischach gyalogsági parancsnokkal (450 ft) és Hans von Weispriach lovassági kapitánnyal (300 ft).¹³³ Vagyis, bár nem volt katona, mindenképpen a tágabb értelemben vett vezérkarhoz tartozott. Bizonyos szakirodalmi adatok alapján kérdéses ugyanakkor, hogy valóban végig Buda alatt maradt-e az ostromló sereggel.

Már Adalbert Horawitz megemlítette Laziusról írott szócikkében,¹³⁴ hogy a fiatal bécsi orvos elsősorban pénzügyi okokból csatlakozott az 1541. évi hadjáratához, de egy ránk maradt levélre hivatkozva úgy vélte, felesége sürgetésére még a hadjárat vége előtt hazatért Bécsbe.¹³⁵ Ha Horawitznak igaza van, és Lazius nem maradt végig az ostromló sereggel, az nem ássa ugyan alá, de kissé kétségkívül csorbítja beszámolója hitelét. De hazatért-e valóban Lazius? A feleség Horawitz által is hivatkozott levele, melyben sürgette férje hazatértét, az ÖNB cod 9472 jelzetű kódexében található és dátuma szerint 1541. július 26-án kelt Bécsben. Már a dátumból is látható, hogy még ha Lazius meg is kapta a levelet, az adott viszonyok között, egy háborús zónában aligha érhetett oda augusztus közepénél hamarább. Akkorra pedig, még ha Lazius haza is akart volna menni, a német tábor körül már bezárult a felmentő török csapatok ostromgyűrűje, így kijutnia igen kockázatos lett volna. Ez a dokumentum tehát aligha bizonyítja azt, hogy az osztrák orvos az augusztus 21–22-i tragédia előtt jóval elhagyta volna Roggendorf táborát. Még tovább erősítik ezt a vélekedést a Lazius szövegében található személyes utalások.

Már az is sokat elárul a szerző elbeszélői pozíciójáról, hogy a többi könyvvel ellentétben, az 1541. évi eseményeket tárgyaló II. könyt egy-egy szám első személyben beszéli el, mintegy aláhúzva a tényt, hogy ez esetben nem hallomás vagy forrásgyűjtés alapján, hanem személyes tapasztalatból ír. De ahogy fentebb is említettem, nem csak, hogy jelen volt, bizonyos jelek arra mutatnak, hogy ténylegesen közel állt a döntéseket hozó vezérkarhoz. Nézzünk erre néhány bizonyító erejű idézetet!

Lazius beszámol arról, hogy nyár közepén már híre jár a táborban a török sereg közeledténél. Roggendorf biztosat akarván tudni az ellenség számáról, haladási sebességéről és főleg arról, hogy valóban a szultán vezeti-e őket,¹³⁶ felderítőket küld ki. Amikor pedig az egyik rác kéme visszatér, Lazius segítségére van szüksége, hogy jelentést tehessen az agg

¹³³ Karl OBERLEITNER, *Finanz- und Kriegswesen unter Ferdinand I. von Jahre 1522 bis 1564*, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 22 (1860), 78–79.

¹³⁴ ADB 1883. 89–93

¹³⁵ Doch ging er wohl finanzieller Gründe halber als Militärarzt nach Ungarn, bis ihn dringende Bitten seiner sehr besorgten Gattin bewogen, 1541 wieder nach Wien zu kommen. *Uo.*

¹³⁶ Ekkor még csak a Mehmed pasa vezette előhad közeledett Buda felé.

német parancsnoknak. A rác felderítő ugyanis nem tud németül, Roggendorf pedig se szerbül, se latinul, így a kém jobb híján mégis latinul tesz jelentést, amit legalább Lazius ért és tolmácsol a fővezérnek.¹³⁷

Kicsivel korábban, mint orvost látjuk Roggendorf körül forgolódni. Mint ismeretes, a német vezért reggeli közben egy eltévedt ágyúgolyó vagy repeszdarab eltalálta a kezén. A törést a jelen levő orvosok és sebészek (*medici et chirurgi*), *akik között Lazius is ott van*, erejükhez képest próbálják ellátni, de a letargiába süllyedő vezér szervezete nem reagál a kezelésekre.¹³⁸ A diagnózis, a törésből kialakuló sebláz, majd a kezdődő vérhas tünetei is sokat mondóak, de számunkra most mégis az a közbevetés a legjelentősebb, hogy Lazius megemlíti, hogy ő maga is jelen volt az eseményeknél.

Egy másik passzusból úgy tűnik, valójában a tapasztalt bécsi doktor volt az orvosi stáb vezetője. Lazius legalábbis a legfontosabb személyek közt említi magát, amikor arról számol be, hogy az elbizonytalanodó Roggendorf Ferdinándhoz fordult levélben, engedélyt kérve az ostrom feloldására. A levelet Niklas Graf zu Salm vitte az uralkodóhoz. Úgy tűnik, őrá bízta saját külön beszámolójukat a tábori orvosok is, akik közt Lazius *primo loco* szerepelt.¹³⁹

Ezek az idézetek arra mindenképp alkalmasak, hogy alátámasszák, Lazius valóban fontos szerepet töltött be az ostromlott seregben, így beszámolója egy belső információkkal is bíró szemtanú hitelével bír. A kérdés csak az, meddig maradt ténylegesen a táborban a bécsi humanista orvos? Ha megkapta, engedett-e felesége unszolásának és hazafelé vette-e az irányt még az augusztus 22-i katasztrófa előtt? Szintén a II. könyv szöveghelyei alapján elég nagy biztonsággal meg lehet mondani, meddig alapul Lazius beszámolója saját élményanyagán. Egész bizonyosnak látszik, hogy a német sereg augusztus 21–22-e éjszakáján megkísérelt visszavonulásának és az ebből kibontakozó harcnak majd mérsárlásnak tanúja volt. Azt írja ugyanis, saját szemével látta, hogy úszva vagy hajókon csak igen kevesen érték el a pesti

¹³⁷ Quem mox et explorator Rascianus ad penitiora Pannoniae, qua adventare Turcae dicebantur, emissus reversusque cum haud grato nuncio confirmavit me interprete, qui Latine excepta Germanice duci tum retuli. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 134r–134v.

¹³⁸ Is quippe, cum a prandio sedens, in sella operam somno daret, globo tormenti hostilis brachium tenus contactus, fractoque osse brachiali, primum manus officium amiserat, deinde ipse febrem paulatim dilapsus est. Quibus etsi malis medici chirurgique (inter quos et ipsi fuimus) operam pro se quisque et ex arte, quam maxime poterat, curam impenderet, animi tamen morbo omnem methodum excludente et fractura consolidationem refugit, et febris quotidie auctior, in profluvium tandem et ipsa ventris desiit. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 132r.

¹³⁹ ...Rogendorffii nil sine regis sui iussu atque autoritate faciendum existimans, cum prius frequentes litteras scripsisset, Nicolaum comitem a Salmis collegam ... ad regem Ferdinandum misit. Inter haec cum et medici, inter quos et ipsi fuimus primo loco idem ad regem perscripsissent, ducis valetudinem adversam et quanta vi lues in castris immedicabili prope malo. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 134v.

oldalt, miután a törökök elfoglalták a gellérthegyi táborn. Többes szám első személyt használ, és egyértelműen azt állítja, ekkor még maga is az események sűrűjében forgolódott.¹⁴⁰

Amikor viszont arról számol be, hogy a magukat megadó német katonákat a törökök látványosságképpen fákhöz kötözték, és a budai polgárok örömujjongása közepette halálra nyilazták, már csak annyit ír, hogy ez a hír járta.¹⁴¹ Mivel az egész könyvben konzekvensen első személyben beszél, ha olyan eseményekről van szó, melynek maga is tanúja volt, ez a *fama est* fordulat arra enged következtetni, hogy mire a győztes törökök mészárlást rendeznek a foglyok között, Lazius már nincs Buda környékén. Vagy nincs abban a helyzetben, hogy kövesse az eseményeket.

Tudjuk ugyanis, hogy a német sereg egy részének végül is a sebesült vezérrel, Roggendorffal együtt sikerült kitörnie és a Duna mentén megkezdte a visszavonulást. Joggal feltételezhetnénk, hogy Lazius is a menekülők között volt. Akad azonban egy érdekes okirat, ami azt sugallja, hogy szerzőnk sorsa még ennél is kalandosabban alakult. I. Ferdinánd egy 1550. február 12-én Augsburgban kelt levele szerint ugyanis Lazius doktor, aki az ő személyes parancsára vett részt az 1541. évi török elleni hadjáratban Magyarországon, nem csupán javait tette kockára a háborúban, de török fogságba is esett.¹⁴² Ha ez valóban így van (és az uralkodói levél hitelében nincs okunk kételkedni), akkor Lazius nemcsak bátor ember volt, aki végig a sereg mellett maradt, de szerencsés is, hogy utóbb (ennek körülményeit sajnos a levél nem részletezi), kiszabadult és nem jutott a lenyilazott vagy lefejezett foglyok sorsára. Akárhogy is történt, Lazius túlélte a kalandot, így történeti munkájában be is számolhatott az események alakulásáról, és tehette egy beavatott szemtanú hitelével.

Tudomásunk szerint azonban sem előbb, sem később nem járt Budán, vagy egyáltalán Magyarországon, így klasszikus szemtanúként csak az 1541. évi hadjárat kapcsán számolhatunk vele. Valószínűleg annak sem volt tagja a kezdetektől. Ezt nemcsak megbízólevelének (*Bestallung*) nyári datálása jelzi, de az is, hogy a Roggendorf hadjáratáról

¹⁴⁰ Pauci adeo in tutam Pesthiensium ripam, posteaquam Turcae castra nostra occupaverant, aut lintribus traiicientes aut natando salutem, quam petebant, consecuti fuere. [...] ipsi, qui rebus omnibus interfuimus, conspeximus. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 136v.

¹⁴¹ multis cadentibus exanimis traditis armis et vexillis funesta deditione vitam pacti sunt. Quos (fama est) postea violata fide in spectaculum productos et arboribus passim in proximo nemusculo alligatos et, quod atrocius est, inspicientibus rem tam horrendam haud miserantibus oculis ipsis, qui Budae erant, Christianis, emissis ceu ad metam sagittis longe omnium crudelissime fuisse interfectos. Vö.: ÖNB, cod 7688, fol. 137r-v.

¹⁴² Dieweyll wir uns nun gnädiglich zu erinnern wissen, dass ermelter doctor Latz sich hiervor in verschinen 41. jar auf unser gnädigst begeren und verordnungbey unser general obristen weyllend Wilhelbnen von Rogendorff freyherrn etc, und unsern khriegsfolckh in Hungern gehorsamlich gebrauchen hat lassen, daselbst vor Ofen nicht allein umb sein hab und guet, so vill er dessen bey ime gehabt, khomen, sondern auch von den Turckhen gefangen worden. Vö.: *Acta facultatis medicae universitatis Vindobonensis Bd. III. (1490–1558)*. Hgg.: Karl SCHRAUF, Wien, 1904, 252.

írt második könyv igen sommásan tárgyalja az eseményeket július közepéig, ami szintén arra utal, hogy Laziusnak erről az időszakról nem voltak saját élményei. Viszont nála részletesebben senki nem ír a július-augusztusi gellérthegyi harcokról, ami azzal magyarázható, hogy ezeknek már valóban szemtanúja volt. 1541. évi utazásának tapasztalatai ugyanakkor bizonyos mértékig beépülnek a Velsről szól I. és az 1542-es hadjáratnak szentelt III. könyvbe, sőt akár a IV. könyvbe is: egyrészt az útvonal ismerete, a Duna menti városokról (Esztergom, Visegrád, Vác, Pest) szerzett személyes tapasztalat, illetve a földrajzi viszonyok ismerete konstans elem, bármelyik könyv esetében. Mivel pedig az 1541. évi hadjáratban számos olyan katona és tiszt vett részt, aki már Vels seregében is szolgált, Lazius könnyen szerezhette az adatokat a korábbi időszak eseményeiről ottléte alatt. Giovióhoz képest mindenképp egy helyismerettel rendelkező, személyes tapasztalatból is író szerzőről van tehát szó, így, ha műve bizonyos helyeken és események kapcsán kissé kozmetikázza, vagy kifejezetten átírja a valóságot, az nem az ismerethiányból, hanem minden bizonnyal tudatos döntésből fakad. Márpedig a történelmi kép retusálására Laziusnál igen sok példát találhatunk.

Hősök és bűnbakok, avagy retusált történelem

Ha az *RPL*-t készítő Lazius írói habitusát, történetírói karakterét vizsgáljuk, úgy gondolom, két tényező érdemel mindenképp figyelmet. Egyrészt a szöveg erős, szinte irodalmi megformálása, másrészt a sikerekért piedesztálra emelhető hősök, illetve a kudarcokért felelőssé tehető bűnbakok világos felmutatása. Irodalmi megformáltság alatt nem elsősorban a latin szöveg stiláris minőségét értem. Lazius mondatai ugyanis olykor nagyon is túlbonyolítottak, keresettek, adott esetben logikai láncolatuk sem mindig megkérdőjelezhetetlen, egyszerűbben szólva nem könnyen olvasható, kissé nehézkes szerző. Nagy latin stilsztának semmiképpen nem mondanám. De a cselekmény bonyolításához, igenis van érzéke.

Ez látszólag fölösleges tudás, hiszen egy történetíróról van szó, aki *non fiction* (korabeli megnevezéssel: *res gestae*) műfajban alkot, tehát a cselekményt nem ő találja ki és nem ő szövi, csak lejegyz, dokumentálja azokat. Egy humanista történetíró esetében maximum az lehet a jogos elvárás, hogy a tényeket kellően míves, retorizált formában adja vissza, de el ne térjen attól. Lazius azonban nagyon is hajlamos arra, hogy ha kell, kifejezetten

szabadon kezelje például az időrendet, eseményeket vonjon össze, vagy egy *happy end* kedvéért eseményeket hagyjon el. Ez a fajta erős konstrukciós hajlam és a hőskeresés pedig óhatatlanul egymást erősítik annyiban, hogy ha Lazius (okkal vagy ok nélkül, de) kedvel valakit, akkor az ő tetteit igyekezik, akár azon az áron, kedvező színben feltüntetni, hogy kudarcairól nem beszél, sőt esetleg mások sikereit is neki tulajdonítja. Erre a technikára kiváló példák idézhetők az *RPL* első, Leonhard Vels 1540. évi hadjáratát elbeszélő könyvéből.

a) Történetírás vagy forgatókönyv: Vels 1540. évi hadjárata

Vels azt a megbízást kapta Ferdinándtól, hogy toborozzon sereget és igyekezzen még az előtt Budára érni és megszállni a fővárost, hogy Szapolyai híveinek csapatai nagyobb számban visszernek Budára Erdélyből, ahol uruk 1540. július 22-én elhunyt. Vels szeptember közepén értesítette Nádasdy Tamást, hogy hamarosan útnak indul Bécsből Győr felé. Október 1-jén már Tata környékén, október 4-én Esztergomban volt. Október 8-án kezdte lövetni a Szapolyai-párti csapatok által védett Visegrádot, amit védői október 13-án feladtak. Vels seregei október 25-én értek Buda alá, állásokat, sáncokat építettek, alkudoztak a védőkkel a város átadásáról, de végül klasszikus ostromhoz Vels sem a seregét nem érezte elég erősnek, sem a késő őszi időt alkalmasnak. Így miután november 14-én megszállta a lényegében üresen hagyott Pest városát, visszavonult Visegrád irányába. A köd miatt a Fellegvárát csak napok múlva tudta elkezdni lövetni, így az csak november 25-én kapitulált. Vels, aki Pest védelmére tekintélyes őrseget hagyott hátra, ezután téli szállásra vezette csapatait, majd elhatalmasodó vesebaja miatt 1540 végén lemondott a főparancsnoki posztról. Utódául Ferdinánd átmeneti megoldásként már 1541 január elején Reinprecht von Ebersdorffot nevezte ki.¹⁴³ A hadjárat nem volt maradéktalan siker, hiszen a legfontosabb célt, Buda megszerzését nem sikerült Velsnek elérnie, mégis komoly eredményekkel zárhatta a pár hónapos hadjáratot: Tata, Visegrád és Vác bevételével teljes egészében biztosította a Buda felé vezető Duna menti felvonulási útvonalat, Pest megszállásával és megerősítésével hídfőállást és támaszpontot épített ki a következő évi, Buda vívását célzó hadjárat számára, végül azzal, hogy Perényi Péter lovasai Fehérvárat is Ferdinánd hűségére vonták, Budát ha nem is hermetikusan záródó, de elég szoros gyűrűbe vonta, jelentősen megkönnyítve a további hadműveleteket. Bár 1541 márciusában, amikor Mehmed bég seregei magyar

¹⁴³ Az itteni adatok levéltári és már forrásokra alapozott alátámasztására, lásd az I. könyvhöz írt jegyzeteket.

csapatokkal kiegészülve ostrom alá vették a pesti német őrséget, már nem Vels volt a parancsnok, előrelátását mutatja, hogy olyan készletekkel és annyi csapattal látta el a túlparti iker-fővárost, hogy az Otto von Dieskau és Varkocs György vezette őrség sikerrel állta a kéthetes, rövid, de heves ostromot. Vels hadjárata tehát egy olyan történet, ami színezés nélkül is megállná a helyét, sem a főparancsnoknak, sem az uralkodónak nem kellene szégyenkeznie miatta. Lazius ennek ellenére látványosan, szinte forgatókönyvírói kvalitásokat megcsillantva rajzolja át a történet kontúrjait.

Kisebb csúsztatásként hat, és egyfajta tömörítést is szolgál Visegrád esete. Ahogy fentebb írtam, Vels Visegrádot két lépésben foglalta el: előbb a dunai felvonulási út biztosítása miatt kulcsfontosságú Alsóvárat még október közepén, majd a Fellegvárat csak visszavonulás közben, november utolsó napjaiban. Laziusnál ez a második ostrom nem szerepel: ha csak az ő műve állna rendelkezésünkre, az lenne benyomásunk, hogy Vels komoly harcok árán ugyan, de első alkalommal, Buda felé haladtában bevette a visegrádi alsó és felső várat is, így a későbbiekben ezzel nem kellett foglalkozni. Felmerülhet, hogy pusztán tévedésről van szó, Lazius még nem vett részt személyesen ebben a hadjáratban, így esetleg félretájékoztatták, vagy felületesen kezelte az információkat. De míg Visegrád esete lehet pusztán malőr is, más módosítások nagyon is tudatos szerkesztési szempontokra vallanak.

Az egyik legfeltűnőbb jelenség, hogy Lazius egyetlen szóval sem említi, hogy Vels megpróbálkozott volna Buda megvívásával vagy akár csak tábor is vert volna a város körül. Bár kezdetben ő is azt írja, hogy Vels fontosnak tartotta Buda bevételét:

„Vels pedig, miután felismerte, hogy mind magának, mind királyának micsoda dicsősége származik majd abból, ha ilyen rövid idő alatt befejezheti a háborút, elhatározta, hogy az ország fővárosa, Buda ellen vonul.”¹⁴⁴

Ez meg is felel a levéltári források által is alátámasztott igazságnak, hiszen Velsnek határozott parancsa volt a királytól, hogy minden más félretéve Buda megszerzését tekintse elsődleges feladatának.¹⁴⁵ Lazius el is juttatja Buda közelébe Velset és seregét, de aztán a következőképp fogalmaz:

¹⁴⁴ Quae postquam gloriosa sibi et regi suo Velsius profutura cognovit, si tam brevi spatium belli facultatem haberet, Budam constituit caput regni tentare.

¹⁴⁵ Ferdinánd király október 2-án kelt levelében tájékoztatta Thurzó Elek helytartót, hogy Velset arra utasította, minden mást félretéve törekedjen Buda elfoglalására („Buda postpositis omnibus rebus aliis petatur”) (ÖStA, HHStA, UA Fasc 44. Konv. A, fol. 19.).

„Vége felé járt már az ősz, és a tél kezdte legyengíteni a katonák védtelen testét, amikor Vels az év eme legnehezebb időszakában, mivel embereit nem akarta nehéz hadakozás elé állítani, és úgy gondolta, elegendő számú helyet, földet és férfit hódoltatott meg, mégis, nehogy új háború csírája sarjadjon abból, hogy a nép fővárosa, Buda, és a vele átellenben fekvő Pest, az ország két legfontosabb városa még ellenáll, elhatározta, hogy ha Budát ezen a télen nem is tudja elfoglalni (ebben nem bízott), mégis előkészíti az utat ennek bevételéhez.”¹⁴⁶

Lazius itt nyilvánvalóan azt a hatást kelti, mintha Vels eleve meg sem próbálta volna Buda ostromát. Holott október 25-én Óbudára ért, hadállásokat épített ki, és bár rohamot nem kísérelt meg, november 10-ig Buda alatt táborozott. Csak ekkor döntött úgy, hogy Pestet őrséggel erősíti meg, és Visegrádra vonul vissza. Lazius ezt szisztematikusan agyonhallgatja, helyette Vels Pest elfoglalására tett erőfeszítéseit emeli ki. Ezzel ugyan csorbul a történeti igazság, de a szerző elkerüli, hogy Velset egy olyan vállalkozásban szerepeltesse, mely nem hoz igazi eredményt.

Az időrend kifejezetten merész átrendezése viszont a pesti ostrom esete. Vels visszavonulása előtt jelentős csapatokkal erősítette meg a hídfőállásnak szánt Pestet és az óvatosság nem is volt indokolatlan, hiszen tudni lehetett, hogy már közelednek az oszmán segédc csapatok Buda felé. Csakhogy a kemény tél meggátolta a hadműveletek folytatását: a török szállítóhajók belefagytak a Dunába, így Mehmed bég csapatai egy részét téli szállásra vezette, mások pedig Mohács környékén sátrakban teleltek át. Pest ostromára azért sor került: mint fentebb írtam, tavaszra, március 20-körül értek a falak alá az ostromló török csapatok.

Lazius igen nagy teret ad a pesti ostromnak az *RPL* első könyvében. A szöveg közel fele a pesti ostrom eseményeiről és viszontagságairól ír. Messze ez a legszínesebb, a leglebilincselőbb, bizonyos értelemben a legrészletgazdagabb leírás is az 1541. tavaszi pesti ostromról, nagy kár, hogy Lazius szavahihetősége itt erősen megkérdőjeleződik. Amit bemutat, az több hétig, talán egy hónapnál is hosszabb ideig eltartó, kemény ostrom a tél kellős közepén, ahol az ostromlottak is sokat szenvednek a zord időjárástól, de legalább védett helyre húzódnak:

¹⁴⁶ Exactum iam prope autumnale tempus erat et bruma iam militum nuda corpora invalida reddere coeperat, cum Velsius anni tempore difficillimo, quia nollet gravem suorum reddere militiam, satisque haberet tot loca, tot agros virosque in fidem recepisse, ne quod tamen initium novi belli nasceretur, Buda, capite gentis, et quae illo obiicitur, Pestha, praecipuis regni oppidis restantibus, statuit, si Budam ea adhuc hieme (quod diffidebat) capere [121v] non posset, tamen aditum ad illam expugnandam viamque praeparare.

„(113) Miközben pedig a mindkét fél számára kimerítő küzdelem után már a pihenés foglalkoztatta az elcsigázottakat, és még bizonytalan volt, melyik fél felé hajlik majd a szerencse, szokatlan hideggel együtt újabb és erősebb havazás következett, mely jobban megviselte az ostromlókat, mint az ostromlottakat. (114) Ezek ugyanis a vár- és a házfalak oltalmában kályhákat és kemencéket emeltek, és így távol tudták tartani a fagy okozta gyötrelmeket és a zorddá vált időjárás viszontagságait.”¹⁴⁷

Az ostromló törökök eközben kötésig gázolnak a hóban és súlyos fagyásokat szenvednek el:

(115) Amazok viszont a szabad ég alatt, a nyílt mezőn, menedék nélkül helyezkedtek el, és bár kivágott fákból tüzet raktak, hogy tagjaikat melengessék, de ahogyan minden hirtelen változás veszedelmes, így, mivel az erős áthűléshez a tűz átható forrósága társult, sokaknak lefagyott és megbénult a lába. (116) Akik pedig a tűz közelében álltak, ha előlről melengették is magukat, a hátuktól nem tudták elűzni a hideget. Mivel pedig tető és falak nélkül a mély hóban vertek tábor, az eső és a hó miatt a legnagyobb viszontagságokat voltak kénytelenek kiállni. (117) Így aztán a törököket legyűrték a tél nehézségei...”¹⁴⁸

Lazius orvos volt, így a fagyásról írott megfigyelései rendkívül plasztikusak, az egyetlen probléma, hogy pesti ostrom *nem* hetekig és *nem* télvíz idején zajlott. Március 20. és április 6. között bő két hétig tartott a város ostroma. Kora tavasszal az igaz, de mégsem télen, úgyhogy komoly fagyokkal, jelentős hóval aligha kell már számolni. Még ha fel is tesszük, hogy a klimatikus viszonyok másképp festettek a 16. század közepén, ami bizonyos határokig tény, és elvileg nem zárnánk ki a kora tavaszi nagy fagyokat, három ellenérv akkor is felhozható.: 1) Lazius kifejezetten telet ír, holott március vége, április eleje, ha esik, ha fúj: tavasz; 2) az oszmán csapatok éppen azért jutnak el végül Pest alá, a vártnál és tervezettnél ugyan később, mert már nincs jég a Dunán és a befagyott hajóik is eljutnak Pestig; 3) egyetlen más forrás

¹⁴⁷ (113) Interea dum post improbum utrunque¹⁴⁷ laborem quiet tandem fessos teneret et anceps esset, in quam partem fortuna inclinaret, nix nova¹⁴⁷ iterum altior¹⁴⁷ cum insolito frigore incidit. Quae obsidentes tamen magis quam obsessos adfligebat. (114) Hi quippe et moenium¹⁴⁷ et domorum parietibus exstructisque in his vaporariis et caminis profligare algoris subinde incommoda coelique, sicubi inciderat, iniuriam poterant.

¹⁴⁸ (115) At illi sub dio longe patentibus campis positi sine repagulis, tametsi caesis roboribus ignem succenderent, quo membra fovebant, tamen, uti omnis subito alteratio pernicioza est, ita ad vehementem in frigidationem succedens intensior ignis calor multorum praecipue pedes in stupefactionem siderationemque convertit. (116) Simul qui ad ignem adstantes [124r] anteriora fovebant depellere frigus a tergo nequebant. Et quia sine tectis et parietibus profunda in nive castrametati fuerant, pluviarum nivisque iniuriis expositi asperrima quaeque ferre cogebantur. (117) Ita oppressi Turcae hiemis difficultate...

sem tesz utalást különösebben zord időjárási viszonyokra, és a pesti védők sikerét Laziuson kívül senki nem tulajdonítja a farkasordító hidegnek.

Miért jár el így Lazius? Az író szándékot csak találgathatjuk. Azzal, hogy téltre teszi az ostromot, a sikert még Vels főparancsnokságához számítja az olvasó, így ez alkalmas Vels jelentőségének további megemelésére is. A pesti ostrom nélkül meglehetősen sovány lenne az I. könyv anyaga, így szerkesztési meggondolás is állhat a háttérben. Ha pedig ebben a könyvben számol be a védekezésről, pozitív kicsengéssel, egy sikertörténettel zárhatja az első részt. De ezek mind spekulatív magyarázatok, valódi válaszuk nincs. Annyi tény, hogy Lazius alaposan átszerkeszti az időrendet, de ennek igazi oka az ő titka marad.

Még azt vehetjük biztosra, hogy nem információhiány áll a háttérben: Lazius megnevez három csapattisztet, akiket Vels erősítésként küld Pestre a török had érkezésének hírére:

(93) Bár ezek mindegyike nem tudott az ellenségén keresztül áttörni Pestre, mert a várost mind a szárazföld, mind a Duna felől körülzárták a törökök, három zászlóaljnak, Stampsius, Fueger és Rabenstein vezérletével mégis sikerült Pestre bejutnia.”¹⁴⁹

A három tisztre nem ismerek más adatot, de Pestre folyamatosan érkezett erősítés, Lazius utóbb beszélhetett is e tisztekkel, az információ mögött nagyon is lehet valóságtartalom. Ahogy ő számol be egyedül a pesti védők egy, végül is kissé balul, de legalább nem tragédiával végződő éjjeli kitöréséről, melyet egy Bonifác nevű bécsi nemesúr tervez el és vezényel.

„Ekkor néhány német katona Bonifác bécsi nemesúr vezényletével, aki megfigyelte, hogy az ellenség éjszakánként elhanyagolja az őrséget, arra az első pillantásra is inkább vakmerő, mint bátor tervre szánta el magát, hogy önállóan, parancs nélkül, mintha az őrséget ellenőriznék, megkísérlik odakint a falak előtt megtámadni a cselvetéssel szemben nem is annyira készületlen ellenséget.”¹⁵⁰

¹⁴⁹ **(93)** Quae tametsi per medios hostes Pesthium penetrare omnes non possent, civitate ea undique a Turcis et continenti et Danubio circumvallata tres tamen cohortes ductoribus Stampsio, Fuegero et Rabenstaino intra Pesthium receptae sunt

¹⁵⁰ quidam Germani ductore Bonifacio nobili¹⁵⁰ Viennensi exploratis noctu hostium rationibus, qui negligentius excubias agebant, ad consilium prima specie temerarium magis, quam audax animum adiecere, ut ultro sine imperio tanquam vigilias lustrarent, insidiis non admodum securis hostes foris ante **[123r]** moenia aggredi conarentur.

Mivel a történet hőse egy bécsi nemes, akinek Lazius a nevét is tudja, akár meg is történhetett az eset. Vagyis Lazius adatok betoldásával alaposan kiszínez egy valós eseménysort. A lényegét tekintve kifejezetten valótlant nem mond, hiszen végül is Pestet valóban megvédték a Habsburg-csapatok, Vels bevette Visegrád mindkét várát és Buda alatt sem folytatott ostromtevékenységet, de a végeredmény egy több szempontból fikciós, de kétségkívül nagyon olvasmányos, szinte forgatókönyv-szerű lebeszélés, egy megfontolt és mindig sikeres főparancsnokkal (Vels) és kiváló csapattisztekkel (Dieskau, Varkocs), akik rátermetten hajtják végre a parancsait. Lazius a jelek szerint nem csak Sallustius, de Caesart is sűrűn forgatta.

b) „Die another day”: az 1542. évi birodalmi hadjárat

Ha az 1540-es hadjárat esetén az az érzésünk, hogy a pusztá tények, a kozmetikázatlan valóság lejegyzése is elég lett volna, hogy az olvasóban egy sikeres hadjárat képe maradjon meg, de, mint láttuk, Lazius ennek ellenére kicsit retusálta az amúgy sem kedvezőtlen képet, a Brandenburgi Joachim vezette 1542. évi nagy birodalmi hadjárat kapcsán viszont igencsak össze kellett szednie magát, ha pozitív fejleményeket akart találni az események között.

Az 1542. évi hadjárat egy közel összeurópai reakció volt a Buda előző évi elvesztése kiváltotta sokkhatásra. A regensburgi birodalmi gyűlés már 1541-ben jelentős segílyt szavazott meg a török elleni hadjáratra, de ez a had már nem gyűlt össze időben, hogy be tudjon avatkozni a magyarországi hadszíntéren. Viszont 1542 tavaszán-nyár elején valóban tekintélyes had gyűlt össze Bécsnél a kor legkiválóbb hadvezéreinek irányításával, hogy visszafoglalja Budát és Pestet. A komoly ellátási nehézségekkel és zsoldfizetési gondokkal küzdő sereg azonban csak igen lassan ért e műveleti területre: szeptember utolsó napjaiban jutottak Pest alá, sáncokat ástak, majd lövetni kezdték a falakat. Október 5-én került sor az egyetlen rohamra, amit Alessandro Vitelli olasz zsoldosvezér pápai pénzen fogadott olasz katonái vezettek, de a fizetelenség miatt elégedetlenkedő német alakulatok nem csatlakoztak a rohamhoz, mely így kudarcba fulladt. A fizetelenség miatt a sereg fokozatosan irányíthatatlanná vált, így a vezérkar a török felmentő had közeledtének hírére jobbnak látta visszavonulni. Pest ostromát alig tíz nap után, 1542. október 8-án feladta az egyesült keresztény sereg. Vajúdtak a hegyek, de egeret szültek.

A hadjárat megítélése ellentmondásos: német humanisták ünnepelték Brandenburgi Joachimot és Szász Móricot, amiért hadba mertek szállni a pogányok ellen és ezzel egyrészt a régi kereszties eszmény igaz képviselőinek bizonyultak, másrészt, még ha Pestet és Budát nem is sikerült visszahódítaniuk, a sereget épségben hazavezették, nem szenvedtek vereséget és így megmaradt a lehetőség, hogy a következő évben újrakezdjék a hadjáratot. Ez utóbbi remény persze puszta illúzióknak bizonyult, de Roggendorf előző évi katasztrofális veresége és seregének felmorzsolódása után láthatóan már ez is sikernek számított. Más oldalról a hadjárat óriási csalódást okozott a magyarok körében, de Ferdinánd is úgy fogalmazott, hogy rég érte ilyen szégyen a német fegyvereket. Paolo Giovio némi kárörömmel szintén úgy vélte, hogy az 1537-es eszéki, az 1541-e Buda alatti vereség és az 1542-es hatalmas fiaskó a német hadi nimbusz alkonyát jelenti.

Lazius ebben a hadjáratban sem vett részt személyesen, így értesülései valószínűleg szóbeli forrásokból, levelekből, esetleg nyomtatványokból, újságokból dalokból származtak. Bár ma egyetlen Neue Zeitungot sem ismerünk, ami az 1542. évi hadjáratról foglalkozott volna, tekintve, hogy abban fél Németország részt vett, igen valószínűtlen, hogy ne készültek volna ilyenek. Mindenesetre Lazius forrásait nem könnyű azonosítani ebben az esetben.

Hogy mennyire önálló munka az 1542-es hadjárat elbeszélése, illetve milyen nehezen igazolható az ismert szövegek forrásként való használata, az jól igazolható Szász Móric esetével. Szász Móric herceg több német fejedelemhez hasonlóan részt vett a hadjáratban és október 1-jén egy Pest alatti összecsapás alkalmával csaknem az életét vesztette. Csak egy katonája önfeláldozó hősiességének köszönhető megmenekülését, aki saját lovát kínálta föl a hercegnek, aki így el tudott menekülni a törökök gyűrűjéből. Az esetet szinte minden forrás megemlíti, és Lazius sem hallgatja el. Az ő olvasatában a hőstettet egy magyar katona követi el:

„Miközben az ellenség közé vegyülve harcolt, a törökök körülvették, lovát leszúrták, így a földre esett: és bizony szomorú kimenetele lett volna ennek a vitézkedésnek az egész sereg számára, ha egy magyar lovas történetesen észre nem vette volna ezt, és saját paripáját átadva nem sietett volna a herceg segítségére.”¹⁵¹

¹⁵¹ inter quos Mauritius dux Saxoniae primus inter insequentes, dum hostibus immixtus pugnat, interceptus a Turcis et equo suffosso deiectus, nisi Hungarus eques, qui id forte erat conspicuus supposito proprio sonipede principi subvenisset, facinus miserabile exercitui ex virtute attulisset.

Szász Móric vakmerő haditettét egy hadjáratról készült naplószerű beszámoló is megemlíti az október 1-jei összecsapás kapcsán.¹⁵² A Móric herceg környezetéhez tartozó szerző szerint a herceg életét egy bizonyos Schnauber nevű testőre mentette meg néhány huszár segítségével, de közben ő maga elesett a harcban. Szász Móric magyarországi hadjárataról két költemény is született: mind Johann Cremer *De pugna illustrissimi ducis Saxoniae Mauricii in Pannonis*, mind Gaspar Bruschi *De illustrissimo principe ac domino Mauricio Saxoniae duce* című műve¹⁵³ megemlékezik Móric herceg haditettéről. Szerintük a herceg életét, sajátját feláldozva, egy Reibisch nevű katonája mentette meg. Magyar katonáról egyetlen forrás sem tudósít. Lazius, ha ismerte is a nyomtatásban is megjelent költeményeket, adataikra nem támaszkodott. Vagy saját értesülések, szóbeszéd alapján tájékozódott, vagy olyan mára elveszett beszámoló adatát örökítette tovább, mely az ő korában még a rendelkezésére állt.

A hírek bizonytalansága néha furcsaságokat is szül. A hadjárat számos halottja között is jelentős a már visszavonulás közben, október 9-én elesett Jakob von Waldburg, akit hivatala folytán több forrás csak Truchsessként említ. A másnapos asztalnokmester (aki, ahogy Lazius némi kajánsággal írja: előző este alaposan felöntött a garatra) Ungnad figyelmeztetése ellenére a lest vető törökök üldözésére indul, csapdába esik, és lekaszabolják. Halálát nagyon színesen beszéli el Lazius, de nem költ hozzá sokat, mert a Truchsess végzetéről is szinte minden számottevő forrás hasonlóképp hírt ad, így bizonyosan közszájon forgott a történet. Lazius esetében az érdekesség az, hogy a Truchsess ekkor már másodjára hal meg a harmadik könyvben. Helyesen az október 9-i összecsapás során, de haláláról már korábban, Szász Móric csetepatéja kapcsán is beszámol, vagyis kilenc teljes nappal korábban már elparentálja a sváb nemest. Ez a lapsus azért furcsa, mert a szöveg mindhárom változatában benne van, vagyis a ma ismert három átszerkesztés során senkinek, sem Laziusnak sem az írnokainak nem tűnt föl, hogy a Truchsess kétszer hal meg.

Vannak persze olyan részek, ahol Lazius támaszkodhat saját megfigyeléseire. A hadgyülekezőhelye egy *im Wolff* névre hallgató dunai sziget volt: az érkező hadak, a sok

¹⁵² A *Feljegyzés* az egyik legfontosabb kortárs forrásunk az 1542. évi pesti ostrom eseményeiről. Szövegét Christian Meyer közölte (vö.: *Die Feldhauptmannschaft Joachims II, im Türckenkriege von 1542*, Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde 16 (1879), 518–523.) Szerzője ismeretlen, de olyan szemtanú, aki jelen volt az általa leírt eseményeknél, és jól ismeri a fejedelmi rangú vezéreket, mind Brandenburgi Joachimot, mind Szász Móric herceget. Meyer szerint a választófejedelem tábori kancelláriáján készült hivatalos jelentésről van szó, amit alátámaszt az is, hogy a szöveg több ponton emlékeztet Brandenburgi Joachim, szintén egyfajta jelentésnek szánt, október 9-én kelt hosszú levelére. A szöveg fő értékét az adja, hogy ilyen részletes, az eseményeket napi bontásban bemutató ostromnaplóval ezt leszámítva nem rendelkezünk. KASZA, *Buda oppugnata*... 485–490.

¹⁵³ Ez utóbbit magyar fordításban lásd: KASZA, *Buda oppugnata*... 512–515.

kereskedő, az árut szállító parasztok stb. leírása olyan élénk és plasztikus, hogy feltételezhető, hogy Lazius járt a helyszínen. A továbbiakban azonban már csak hírekből tájékozódik, és abban nem sok a pozitív elem. A hadjárat akkora kudarc, hogy azt lehetetlen szőnyeg alá söpörni, de Lazius láthatóan vonakodik vegytiszta fiaskókról írni. Ezért, hogy a történet tényeit se kelljen teljesen elferdíteni, de eredményekről, pozitív szereplőkről is beszámolhasson az általános eredménytelenség közepette, Lazius elkezd osztrák történetíróként viselkedni. Az egész könyvben végig kitapintható az igyekezet, mely szembeállítja a sereg gerincét alkotó birodalmi csapatok lassúságát, szervezetlenségét és fegyelmezetlenségét a Hans Ungnad vezette, Ferdinánd zsoldjában álló hadak felkészültségével, elszántságával és fegyelmezettségével.

Ez már a felvonulás megmutatkozik:

„Az utat olyan lassan tették meg, nem tudni, vajon a katonák lustasága vagy a vezérek gondatlansága volt-e az ok, hogy több mint egy hónapot vett igénybe az Esztergomig tartó huszonnégyszáz mérföldes út.”¹⁵⁴

Bár az osztrák és magyar tisztek mindent megtesznek, hogy ráncba szedjék és felkészítsék a szétzúlló német hadat, a birodalmi vezérek nem partnerek ebben:

„És bizony ezek a férfiak, és még mások is Magyarországról inkább kénytelenségből, mint kötelességből a hadjárat egész ideje alatt tanáccsal és segítséggel álltak az őrgróf és más vezérek oldalán, hogy a dőzsölésben széthulló német katonaságot ráncba szedjék, és lassanként testben és lélekben hozzászokva az idegen vidékhez és a törökök módszereihez, egészségesen bocsátkozhassanak ütközetbe nagy hasznára és dicsőségére a német névnek, ha azok, akikről mondtuk, hogy a birodalmi rendek vezérnek jelölték őket, a fülük botját mozgatták volna.”¹⁵⁵

¹⁵⁴ (55) Hoc iter adeo tardum fuit militumne pigritia, an ducum incuria incertum est, uti plus mensem in ea, quae Strigonium via ducit viginti quattuor milliariorum consumpserint.

¹⁵⁵ (53) Et sane hi viri et ex Hungaria plerique illoque aliisque temporibus huius expeditionis ductoribus necessitate magis, quam ex officio consilio atque adiumento fuere, uti Germani milites in luxu soluti cohercerentur et paulatim alieno solo moribusque Turcarum assuefacti corporibus et mentibus integri pugnam capesserent, insigni lucro et nominis Germanici gloria, si eorum, quos diximus ab ordinibus Imperii designatos duces fuisse, aures oboedientes habuissent.

Lazius itt igazi osztrák történetíróként viselkedik, amikor a birodalmi német hadak lassúságával és tapasztalatlanságával magyarázza a hadjárat sikertelenségét, akiket Ungnad csapatai vezetnek fel egészen Pestig, és próbálják felkészíteni őket. A valóságban Ungnad csapatai csak Esztergom mellett csatlakoztak a főszereghez 1542 szeptemberében, így a felvonulás során nem ők képezték az előhadat, így sem a felvonulás sebességére, sem a birodalmi had állapotára semmilyen számottevő befolyásuk nem volt.¹⁵⁶

Míg a birodalmi csapatok fegyelmezetlenek, Ferdinánd seregében mintakatonák szolgálnak:

„De míg a birodalmi rendek seregében a lehető legnagyobb nemtörődömség uralkodott, az osztrákok mindent terv szerint és parancsra intéztek. Hadvezéreink bölcsessége oly mértékben kézben tartott mindent, és mindazokat, akik a nemes király zsoldjában szolgáltak, áthatotta a kötelességtudat és szorgalom.”¹⁵⁷

Hasonlóképpen jól működik a hajóhad, amit Ferdinánd szerel fel és az ő kiképzett és fegyelmezett emberei irányítanak:

„A roppant sereg előtt egy Ferdinánd király költségén és fáradozása révén fegyverekkel, ágyúkkal felszerelt hajóhad haladt a Dunán jórészt Dalmáciából és Isztriából toborzott nagy számú legénységgel, melyet korábbi tapasztalt kapitányai már kiképeztek, ebben a háborúban pedig Malignana márki vezényelt, aki egyformán nagyszerű katona volt szárazon és vízen.”¹⁵⁸

Ungnad rátermettségén múlik az is, hogy a visszavonulás nem válik csúfos meneküléssé:

„Ám hogy ez nem fejvesztve, az ágyúkat és az ellátmányt ellenséges földön hátrahagyva történt, azt Ungnad rátermettsége és az osztrák sereg bátorsága akadályozta meg. Az ő katonáit ugyanis nem érdekelte a többiek lázongása, nem feledkeztek meg becsületükről és a nemes királynak tett esküjükről, és mialatt az örgróf tétovázott, illetve habozott, menjen-e vagy maradjon, a teherhajókra hordták az ágyúkat, az élelmet és az összes hadfelszerelést. (122) Mindenki más eszt megbénította a rémület. Úgyhogy még mielőtt a sereget felsorakoztathatták, a málhát

¹⁵⁶ Vö.: TRAUT, *Kurfürst Joachim...* 78.

¹⁵⁷ Quae cum ita in exercitu ordinum Imperii summa, quoad eius fieri poterat, negligentia fierent, nihil tamen sine consilio atque imperio ab Austriacis actum¹⁵⁷ fuit. Adeo prudentia nostrorum ducum cuncta regebat et studium laborque omnes exercuit, qui regis inclyti stipendio merebant.

¹⁵⁸ (58) Hunc tantum exercitum classis in Danubio praecessit Ferdinandi regis sumptu et opera instructa, armorum, tormentorum virorumque robore et numero e Dalmatis praecipue Istrisque conflata,¹⁵⁸ uti antea iam edocta erat a naucleris exercitatissimis et in isto tum adeo bello gubernata a Marchione Malignana, viro terra et aqua praestantissimo.

összeszedhették volna, vagy mielőtt bármiféle jelzés vagy parancs érkezett volna, nem rendezett hadsorban, az úton, hanem össze-vissza, árkon-bokron át, véletlenszerűen összeverődve útnak eredtek.”¹⁵⁹

Az október 5-i egyetlen roham kudarca is a német csapatokon múlik. Ungnad ugyan maga sem vett részt a Vitelli vezette rohamban, de közismert mondás szerint: ami a birodalmi vezéreknél gyávaság, az Ungnad esetében óvatosság...:

„Közben Ungnad, akiről említettük, hogy az osztrák csapatokat vezényelte, amint látta, hogy elérkezett a rohamra kijelölt pillanat, csapatait lassanként egy sík helyre vezényelte. Miközben Tornielli gróf az olaszokkal rettenthetetlenül a fal felé tartott, a lóról szállt magyarok pedig gyalogosan követték a rohamozókat, ő maga is felállította hadrendjét, és mit sem törődve a veszéllyel, embereivel együtt el volt rá szánva, hogy felhág a falakra. **(111)** De miután látta, hogy az olaszok és a magyarok többsége már átmászott a falon, Bemelberg és Dietrich [von Pfirt] csapatai viszont cserben hagyták az övéit, minthogy távolabb álltak egyenes sorban, és szemlátomást egy tapodtat sem mozdultak semmi szín alatt, attól tartva, hogy emberei a veszükbe rohannának, ha felismerve a helyzetet hamarjában a harcolók segítségére sietnének, legelőbb is széjjelebb húzta a hadrendet, melyet korábban a katonák csekély száma miatt szorosan állított fel. **(112)** Amikor pedig azt látta, hogy sem az örgróftól, sem Bemelbergtől nem érkezik semmilyen támogatás a falaknál küzdőkhöz, hiszen a német fejedelmek katonái mozdulatlanul álltak hadrendben és nem buzdították egymást, csak pénzt követeltek, bármennyire nehéz volt is a helyzet, Ungnad nem rémült meg és éppúgy nem csüggedt, ahogy korábban sem, hiszen vakmerően fel s alá járkálva hol harcoló katonáinak sietett segítségére, hol puskával kergette el az ellenséget, akik a falakon tömörülve fenyegették őket. **(113)** Végül, mivel az egész zűrzavaron nem tudott úrrá lenni (és már amúgy is a nap fele eltelt ebben a küzdelemben), visszavonulót fúvatott, és nehogy veszélybe sodorja a csapatait, visszavezette őket a falaktól távol a táborba.”¹⁶⁰

¹⁵⁹ **(121)** Quod ne fieret extemplo machinis et commeatu in solo hostili relictis prudentia Ungnadii Austriacique exercitus audacia avertit. Cuius milites nihil reliquorum seditione commoti, virtutis memores et iurisiurandi inclyto regi dicti, dum adhuc cunctaretur Marchio, dubiusque esset manendi discedendique, tormenta, commeatum et reliqua ad bellum necessaria in naves onerarias congesserant. **(122)** Ita omnes obstructas pavore mentes gerebant, et priusquam exercitus aut instrui aut sarcinas colligere, denique antequam signum aut imperium ullum accipere potuit, non acie directa, neque ullo modo itineris, sed dispersi palantesque, ut quosque fors conglobaverat, abire contendebant.

¹⁶⁰ Interea Ungnadius, quem Austriacis praefectum copiis diximus, ubi oppugnationis tempus praescriptum adesse videt, paulatim suos in aequum locum subducit. Ac dum comes Dorniella cum Italis murum intrepidus

A példák vég nélkül sorolhatók lennének, de még két filológiai észrevételt tennék, ami véleményem szerint nagyban alátámasztja, hogy Ferdinánd és katonáinak kedvező színben való feltüntetésekor milyen tudatos eljárásról van szó: az egyik Ferdinánd és a birodalmi rendek viszonya, a másik Vitelli esete.

Láttuk, hogy a jól felszerelt és vezényelt flottát Lazius Ferdinánd érdemének tudja be. Hogy ez így is maradjon, adott ponton kicsit módosít saját szövegén is. A flottaállítás kapcsán a következőt olvassuk:

„Ezalatt Ferdinánd király, ahogy meghagyták neki, flottát állított fel és gondoskodott élelemről, szinte azonnal előteremtett mindent, segített mindenkinek, pénzt kölcsönzött azoknak, akik a távolság miatt nem kapták meg havi zsoldjukat.”¹⁶¹

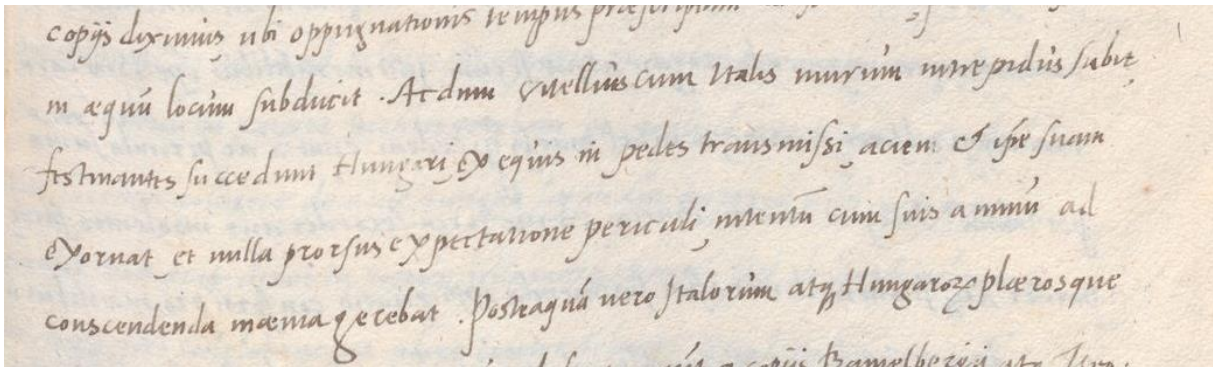
Ferdinánd tehát lényegében utasítást hajtott végre a flotta felállításával. Csakhogy a kézirat első (W1) verziójában a „iussus erat” (*meghagyták/parancsba adták*) ige mellett még szerepelt, hogy „ab imperii ordinibus”, vagyis, hogy *a birodalmi rendektől* kapott utasítást Ferdinánd. Ez utóbb a W2-ben már nem szerepelt és valószínűleg azért maradt ez el, mert azt hangsúlyozta volna, hogy a hadjárat során Ferdinánd a birodalmi rendektől függött. Ezzel ellentétben viszont a birodalmi had vezéreinek fentebb már idézett nemtörődömsége kapcsán siet hangsúlyozni, hogy azokról a katonákról van szó, „akikről mondtuk, hogy a birodalmi rendek vezérnek jelölték őket” (*quos diximus ab ordinibus Imperii designatos duces fuisse*).

Ennél is jellemzőbb Vitelli ügye. Alessandro Vitelli, a kiváló zsoldosvezér irányította a pápai csapatokat a hadjáratban, és forrásaink egybehangzó állítása szerint ő volt a hadműveletek egyik lelke, végül ő vezette az egyetlen rohamot is Pest falai ellen. Ezt Lazius

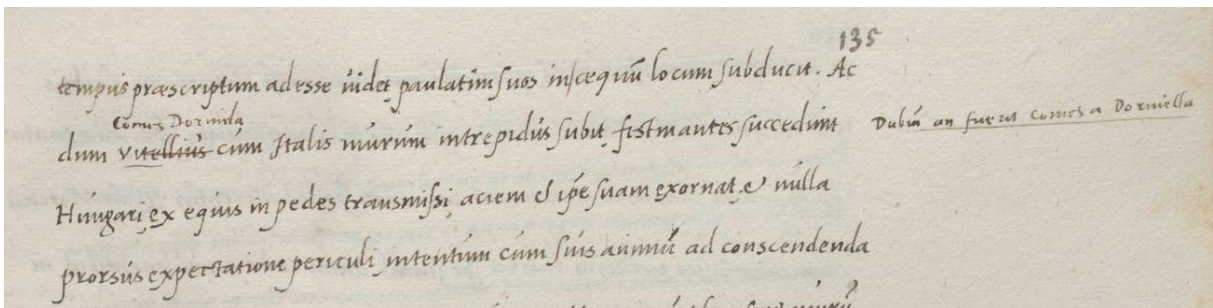
subit, festinantes succedunt Hungari ex equis in pedes transmissi, aciem et ipse suam exornat et nulla prorsus exspectatione periculi intentum cum suis animum ad conscendenda moenia gerebat. **(111)** Posteaquam vero Italarum atque Hungarorum plerosque murum superasse conspicatur, desertos autem suos a copiis Bamelbergii atque Theoderici, quae procul directa acie subsistebant, nec procedere ullo modo videbantur, veritus, ne sui re cognita laborantibus auxilio intempestivo si venissent, in discrimen praecipitentur, primo aciem, quam diffidens paucitati militum stricte statuerat, latius porrigit. **(112)** Deinde ubi nullum animadvertit laborantibus ad murum a Marchione Bamelbergioque subsidium accedere immobilibus in acie militibus procerum Germaniae consistentibus et pecuniam non animis adhortationem ingeminantibus, tametsi in **[146v]** tam aspero negotio nihil territus, nec magis, quam antea Ungnadius demisso animo fuerit, cum audacissimus vagando modo laborantibus suis succurreret, modo hostes, ubi confertissimi e muro imminebant, tormentis propulsaverit. **(113)** Tamen quia imperare turbatis omnibus non poterat (namque medium diei eo iam in labore consumptum erat) receptui canere iussit, atque suas ne in periculum legiones daret, procul a moenibus in castra reduxit.

¹⁶¹ **(49)** Rex simul ipse Ferdinandus, uti iussus erat, classem instruere et rem frumentariam curare, quasi nulla interposita mora omnia providere, apud omnes adesse, pecuniam his mutuare, quibus longinquitas loci stipendium menstruum negabat.

is pontosan tudta, és a W1 verzióban még Vitellit szerepeltette az ostrom megfelelő helyén. Ő volt az, aki katonáival a falak közelébe vonult (*Ac dum Vitellius cum Italis murum intrepidus subit*).

Vitelli neve minden további nélkül bekerült a tisztázott W2 változatba, de aztán Lazius meggondolta a dolgot, kihúzta Vitelli nevét és fölé írta, hogy comes Dorniella. A margón ugyan még ott van a saját kezű megjegyzés, mely bizonytalanságot tükröz, vajon Dorniella (vagyis: Philippo Torniello gróf) vezette-e a rohamot (*Dubium, an fuerat Comes a Dorniella*), de a W3 átírásakor már nem hezitál senki: Vitelli neve egyszer sem fordul többé elő a szövegben, minden általa végrehajtott haditettet Torniello grófnak tulajdonít Lazius.

És ez nem véletlen, nem tévedés, mert Torniello/Dorniellát teszi meg a pápai csapatok parancsnokává is, holott az első változatban még ott is Vitelli neve állt. Torniello javára szólt viszont, hogy ugyan ő is olasz volt, de közvetlenül Ferdinánd zsoldjában állt, így, ha Vitelli hőstetteit Torniello követi el, az tovább erősíti azt a szándékolt benyomást, hogy ha történt is bármi említésre méltó ebben a balul sikerült hadjáratban, azt Ferdinánd katonái követték el, és ha volt, aki katonához méltóan viselkedett, akkor azok, mint Ungnad vagy Torniello, Ferdinánd zsoldjában álltak.¹⁶²

¹⁶² Talán nem ilyen léptékű, de jellegében azonos célt szolgáló húzásokat Istvánffy is megenged magának. Tőle tudjuk, hogy Zrínyi csak később csatlakozott a Pestet ostromló sereghez. Ő egészen pontosan tudni véli, hogy Zrínyi lovasai október 1-jén értek Pest alá, és döntő módon járultak hozzá a Pesttől délre éppen zajló összecsapás sikeréhez. Istvánffy ezt az ütközetet teljesen egészében Giovio nyomán beszéli el, de hozzáfűzi, hogy a döntő

De talán még ebben az esetben sem lett volna minden veszve, hiszen azt, hogy csak egyetlen ostromra került sor, nem lehet csak a birodalmi csapatok züllésével magyarázni. Való igaz, hogy Magyarország egyik vezető zászlósurát, a köpönyegét többször is érdekei szerint megfordító Perényi Pétert Ferdinánd parancsára elfogták, majd további tárgyalás nélkül évekre a bécsújhelyi börtönbe zárták, ahonnan csak 1548-ban szabadult, már halálos betegen. Láttuk, hogy Perényi halálának említése még a szöveg datálásának szempontjából is fontos.

Hogy Perényit árulással vádolta az udvar, az közkeletű hír lehetett. Lazius nagyszerűen fűzi fel erre az ostrom végkimenetelét. Ezúttal is játszik az idővel, ahogy az első könyvben is: ott a pesti ostromot tette télvíz idejére, itt pedig egy hónapot ad a birodalmi hadnak Pest alatt, holott két hetet sem töltöttek ott. Majd megírja Perényi árulását, s ezzel lényegében őt teszi a vereség felelősévé. Mivel már a falak ágyúzása közben kiderül, hogy Perényi paktál a törökkel, Joachim a fővezér csak egyetlen rohamot engedélyez (Lazius szerint szeptember végén), hogy ne vonuljanak el dolgavégezetlen, de Perényi árulása miatt többet nem mernek megkockáztatni. A valódi bűnbakká így a magyar nagyúr lép elő, aki a pesti kudarc legfőbb okozója lesz. Bűnbakként mégis eltörpül amellet a hadvezér mellett, aki a korszak szinte minden hadszínterén megfordult és diadalt diadalra halmozott, de utolsó, kényszerből vállalt hadjáratával minden korábbi dicsőségét homályba borította.

c) Kézikönyv bűnbakkészítéshez: Roggendorf, és az 1541. évi hadjárat

Lazius leghosszabb és messze a legrészletesebb beszámolója Roggendorf 1541. évi hadjáratával foglalkozik. Ez nem véletlen, hiszen adatolható, hogy Lazius katonaorvosként részt vett a hadjáratban, így testközelből szemlélte az eseményeket, mely jelentősen emeli a beszámoló forrásértékét. Az is erősen valószínűsíthető ugyanakkor, hogy Lazius nem rögtön az induláskor csatlakozott Roggendorf stábjához, így nem volt kezdettől fogva az események szemtanúja. Ezt erősen alátámasztani látszik az a tény, hogy a 1541. május-júniusi harcok, vagyis Buda tényleges, fordulatokban bővelkedő ostroma, a június 2-ai nagy rohammal, majd

csapást Zrínyi Miklós épp megérkező és friss erőként harcba szálló 400 lovása mérte a törökökre. Nos, Zrínyi szerepét más forrás nem említi. A szemtanú Christoff Carlowitz naplójának tanúsága szerint ugyanakkor Zrínyi már szeptember 25-én legkésőbb a táborban tartózkodott.

a budai polgárok árulásával együtt, egészen a török felmentő sereg megérkezéséig és a Gellért-hegyi védőállások kiépítéséig mindössze a beszámoló negyedét teszi ki. Ezzel szemben Lazius nagyon részletesen beszél a Gellért-hegyen elsáncolt Habsburg-sereg küzdelmeiről, a tábor viszonyairól, a vezérek közti vitákról és végül az augusztus végi nagy török-magyar rohamról, mely megelőzte a végül tragédiába fulladó augusztus 21-i kitörési kísérletet. Bízvást mondhatjuk, hogy a július-augusztusi harcokra Lazius az egyik legjobb forrás. Valószínű, hogy csak 1541 június végén-július elején érkezett a sereghez, így a korábbi harcokról mások beszámolóiból értesült. Személyes érintettsége abban is megnyilvánul, hogy a szöveg egy pontján elkezd egyes szám első személyben írni. Egészen a pesti átkelésig, augusztus 21–22-ig a sereg mellett tartózkodik és csak után vált vissza személytelenebb, harmadik személyű elbeszélésbe.

Nem pusztán résztvevő azonban, hanem – mint azt a fejezet második részében láthattuk – a vezérkar döntéseit közlő tapasztaló szemtanú, aki ha nem is volt a vezérkar szorosabban vett tagja, úgy tűnik, afféle „törzsorvosként” valóban közeli kapcsolatban állt a főtisztékkel.

Beszámolója azonban minden szemtanúi erénye ellenére ez esetben sem nélkülözi a tendenciózus jelleget. A Buda alatt elszenvedett kudarcért egyértelműen Roggendorft teszi felelőssé, az ő személyes hibáiban keresi a fő okokat. Vele állítja ellentétbe a szinte Hektór-i erényeket mutató, fegyelmezett, önfeláldozó, sztoikus Eck von Reischachot, aki Roggendorf dőlőfős parancsainak engedelmeskedve még saját fiát is kész feláldozni a sereg érdekében, majd ő maga is a járvány áldozatául esik. Reischach halála és Roggendorf sebesülése után a főszerepet a Pest védelmének is kulcsszerepet játszó Varkocs György veszi át, és Lazius javarészt az ő érdemének tudja be, hogy az oszmán csapatok hetekig nem tudnak megbirkózni a Gellért-hegyen védekező Habsburg-sereggel. Ebben az alfejezetben azt fogom bemutatni, milyen eszközökkel éri el Lazius, hogy végül Roggendorft lássa az olvasó felelősnek a hatalmas kudarcért és a katasztrofális vereségért. Mert minden látszat ellenére Lazius nem volt könnyű helyzetben.

Roggendorft könnyű volt ugyan a kudarcért felelőssé tenni, annál is inkább, mert az idős hadvezér a hazaúton belehalt az ostrom során szerzett sebesülésébe, így a föld alól nem volt módja védekezni. Csakhogy Lazius udvari történetíróként fogott neki az események elbeszélésének és ahogy az 1542. évi hadjárat kapcsán láttuk, kiemelten fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy ha bárki is felelős a kudarcokért, az nem lehet az uralkodó, I. Ferdinánd. A kényes helyzet amiatt állt elő, hogy Roggendorft maga Ferdinánd vette, szinte

kényszerítette rá, hogy átvegye a főparancsnoki tisztet a veseköve miatt leköszönő Velstől, bár Roggendorfnak ehhez cseppet sem fűlött a foga. Az eset valószínűleg elég közismert lehetett, úgyhogy Lazius meg sem próbálta letagadni vagy elhallgatni:

„[...] arra kérte [ti.: Velset], hogy május elejéig maradjon a táborban, amíg alkalmas utódról gondoskodni tud. (7) Ez azután Wilhelm von Roggendorf, ausztriai helytartó lett, aki a hosszú és küzdelmes spanyol háborúban szerzett hírnevet. (8) **Bár már őt is egyként megtörték a kor és a betegségek, és csupán nyugalomra vágyott, a király parancsára mégis elvállalta a fővezérséget,** majd kora tavasszal Magyarországra utazott, és a főparancsnoksággal együtt átvette Velstől a hadsereget is, mely részben Óbudától nem messze egy táborban, részint Otto von Dieskau vezérletével Pest városában tartózkodott.”¹⁶³

Mivel pedig ő kérte, sőt utasította a Roggendorft a feladatra, ha Lazius az első perctől kezdve alkalmatlannak titulálja, azzal óhatatlanul az uralkodó döntését vonja kétségbe. Ennek megfelelően Roggendorft egészen a június közepi időszakig energikus és tettekre kész vezetőnek láttatja. Nézzünk pár példát a tetteit vagy hozzáállását érintő részekből:

„Roggendorf ugyanis [...] **gyorsasága révén** a már elfoglalt helyeket is a maga oldalán tartotta, a tétovázókban pedig rémületet keltett”

„Már egészen közel jártak őrszemeinkhez, amikor az a zászlóalj, melyet **Roggendorf, aki minden eshetőségre alaposan felkészült,** időközben az őrség megerősítésére küldött, értesülvén az ellenség közeledtéről, riadót fúvatott, a katonákat hadrendbe állította, és **tétovázás nélkül az ellenség ellen** vonult.”

„Roggendorf [...] **nem időzött hosszan a táborban,** ahogy a német katonáknak ez korábban szokásuk volt, **miközben elillan és odavész a jó alkalom,** az időt pedig hosszas tanácskozásokkal mulatják és fecsérlik el, hanem elővontatta és a falak előtt körben elhelyeztette nagyobb ágyúit, és a legnagyobb golyókkal lövetve kezdte éjjelnappal töretni a falakat.”

¹⁶³ hominem rogavit, dum de idoneo successore dispicere interea posset. (7) Is postea Vilhelmus a Rogendorf, Austriae satrapa fuit, longo et difficili apud Hispanos bello cognitus. (8) Qui tametsi aetate pariter et morbis confectus unice semper quietem amplecteretur, tamen iussus a rege militiae magisterium suscepit. Profectusque in Hungariam primo vere exercitum a Velsio cum imperio accepit. Qui non longe a Buda veteri partim in castris, partim in Pesthiensi oppido duce Ottone a Disca constiterat.

Ez a kép szinte egyöntetűen pozitív: Roggendorf ugyan öreg, de gyors, határozott, nem tétovázik és alaposan felkészül minden eshetőségre. Mindez igazolja, hogy Ferdinánd helyesen döntött, amikor reaktiválta az öreg generálist.

Említettem, hogy Lazius csak július elején érhet a táborba és emiatt elég sommásan ír az azt megelőző eseményekről. Így összesen egyetlen rohamot említ meg, azt is dátum nélkül, de más forrásokkal összevetve minden bizonnyal a legkomolyabb, június 2-ai ostromról van szó. Itt kapjuk az első kritikát a hadvezérről:

„Ugyanis a **vezér, akinek ott kellett volna lennie és bíztatnia a katonákat a küzdelemben**, néhányadmagával megállt a hegy alján és a táborból nézte a csata kimenetelét, amikor pedig azt látta, hogy a mieinket elűzik állásaikból, **akár tétovaságból, akár a félelemtől hajtva elmulasztotta, hogy a kimerült csapatokat újakkal váltsa le. (35)** A budaiak tehát meghiúsították a mieinknek ezt a rohamát.”¹⁶⁴

A roham kudarcában tehát Roggendorfnak már komoly felelőssége van. De ahhoz, hogy igazán komolyan vádolhassa Roggendorfort úgy, hogy közben nem kérdőjelezi meg Ferdinánd döntésének és választásának helyességét, Laziusnak szüksége volt egy olyan külső körülményre, ami alapvetően változtatja meg Roggendorf viselkedését, de amivel eredetileg az uralkodó nem számolhatott. Ez pedig nem lesz más, mint Roggendorf fiának, Christof von Roggendorfnak a táborba érkezése.

Egy jól védett, készletekkel is rendelkező vár elfoglalásának legbiztosabb módja a korban még mindig az árulás. Erre a budai polgárok június közepi akciója kínál lehetőséget, akik úgy döntenek, hogy a Boldogasszony-templom mögötti Kisajtón át egy éjjel beengedik Roggendorf katonáit a városba. Csak annyi kikötésük van, hogy azok magyarok legyenek, nehogy beszédük és ruházatuk idő előtt leleplezze őket. Az árulási kísérlet a budai ostrom kulcsfontosságú pillanata, minden forrás beszámol róla. Lazius abban specifikus, hogy rajta kívül csak az *Obsidio Budae* szerzője írja azt, hogy a budai polgárok Roggendorf ösztönzésére léptek volna akcióba. Minden más forrás, főképpen az összeesküvésben érintett Bornemisza Tamás emlékirata azt állítja, hogy az akció belülről indult, és a polgárok önálló kezdeményezése volt, amit igyekeztek egyeztetni Roggendorffal. Abban viszont minden forrás egyetért, hogy az akció meghiúsulásának legfőbb oka az volt, hogy Roggendorf nem hallgatott a polgárok javaslatára és német katonákat küldött a városba, akik hamar

¹⁶⁴ Nam qui adesse debuerat dux et milites in opere adhortari, sub infimo colle a castro cum paucis constitutus eventum pugnae exspectabat, et sive tardans, sive metu percussus, quo tempore nostros loco depulsos viderat, integras neglexit fatigatis copias substituere. (35) Ita elusa nostrorum ea a Budensibus oppugnatio fuit.

lelepleződtek, illetve az akció vezetését a fiára bízta, neki akarván juttatni a város bevételének dicsőségét, a fiatal Roggendorf azonban bátorságból elégtelenre vizsgázott, a lábát sem merte betenni a városba és így a vezér nélkül maradt kommandó megzavarodott, a várbeli katonaság ellenakciója pedig kiveri őket a városból. Ezzel Roggendorf a sikerrel kecsegtető legnagyobb lehetőséget szalasztja el. Lazius pedig tökéletesen kihasználja az alkalmat, hogy ráhúzza a vizes lepedőt az agg tábornokra.

Parancsnoki működésében mindenképpen végzetes fordulópontként értékeli a vezér fiának táborba érkezését. Ez előre nem látható esemény, ami teljes kicseréli Roggendorft: ettől kezdve felfuvalkodottan, uralkodója érdekénél is fontosabbnak tartja, hogy saját fiát juttassa kedvező pozícióba, számára biztosítson kiugrási lehetőséget:

„Eleinte ugyanis, **mielőtt a fia meg nem érkezett, maga is meglehetősen tetterős és sikeres is volt**, éjjel-nappal más sem csinált, csak a hadsorokat igazgatta, rettenthetetlenül közel merészkedett a falakhoz, s vagy megfogadta mások józan tanácsait, vagy maga adott ilyeneket, és semmi mástól nem tartott, csak a gyalázattól. **(71) De azután, hogy a fia, aki puhány ember volt** (és akit előbb egy grófnővel, majd egy hercegnővel segített házasságra lépni), **megérkezett a táborba, teljesen megváltozott** és (mint mondta) nem volt többé önmaga: **nagyravágyó és gőgös lett, s nem királya, hanem saját és fia javát kezdte keresni**, és arra vágyott, hogy ez is részt kapjon a zsákmányból és a dicsőségből.”¹⁶⁵

Ez vezet oda, hogy dacára Pálczán Péter és Bornemisza Tamás kérésének, hogy magyar tiszt irányításával, magyar katonákat küldjön Buda ellen, Roggendorf a fiát bízta meg azzal, hogy vezesse a német katonák éjszakai rajtaütését, hogy neki jusson a város bevételének dicsősége:

„Miután Roggendorf elolvasta ezt a levelet, nem úgy [járt el], ahogyan ezek a derék emberek tanácsolták, és amiben kétség kívül reménykedtek: egyáltalán nem tudatta ezeket a terveket az egész sereggel, csak kevés, hűséges emberében bízott meg, és őket

¹⁶⁵ Primum, antequam natus illi suis aderat, industrius ipse sic satis et felix, nihil sibi reliqui noctu dieque faciebat, ordines componere, ad murum intrepidus accedere, consilia sana partim colligere ex aliis, partim ipse dare, in omnibus nihil magis, quam turpem famam metuebat. **(71)** Dein vero, ubi natus advenit, homo scilicet molliculus (quem matrimonio primum comitissae atque inde etiam principis iuvarat) totus immutatus atque (ut ille inquit) multum diversus ab illo per ambitionem et superbiam sibi et suae prosapiae, quod regi debebatur, commodum quaerere, illum in gloriae fortunaeque partem venire cupiebat.

avatta be, **valamint ezt a dicsőséget saját fiának akarta juttatni (aki ekkor apja és e hadjárat végzetére épp ott tartózkodott)**, így, amennyire csak tudta, titkolta a dolgot.¹⁶⁶ **(65)** Ezért, bár a szokottnál nagyobb létszámú őrséget állított fel, és azokat a falakhoz közelebb helyezte el, az említett kiskapuhoz azonban a megjelölt órában egyedül a fiát küldte el körülbelül ötszáz vallon és olasz kíséretében, miközben a sereg többi része a táborban hortyogott. **(66) Természettől fakadó általános hiba ugyanis, hogy az emberek jobban bíznak gyerekeikben és rokonaikban, és az ő javukat és dicsőségüket igyekeznek előmozdítani.** A szeretetnek ez a meglehetősen alkalmatlan fajtája számos virágzó államot sújtott le és tett tönkre nem egyszer.”¹⁶⁷

A fiú azonban, aki csak kárára volt apjának és a seregnek, alkalmatlan a feladatra, be sem megy embereivel a kapun, és rettegetve a sebesüléstől, idejekorán megfutamodik, ahelyett, hogy bátorítaná és lelkesítené a katonáit, nagy szégyent hozva ezzel a német névre:

„Nem volt ugyanis, aki hátulról a támogatta volna a lankadó katonákat, **ő pedig gyáván csak attól reszketett, nehogy megsérüljön, ezért még mielőtt odabent harcra került volna sor, már inába szállt a bátorsága, és meghátrált, embereit semmivel sem buzdította, mire valamennyien futva keresték a kijáratot**, s ezzel a szerencsétlen cselekedetével rettenetes szégyenfoltot ejtett hazáján (amit ez a gazember – mint mondják – még szégyellt is) és a német néven.”¹⁶⁸

Roggendorf legfőbb bűne tehát, hogy személyes érzelmeit az uralkodó érdekei elé helyezi, és így elpuskázza a diadalra kínálkozó legnagyobb lehetőséget:

¹⁶⁶ Hauffé naplója is azt mutatja, hogy még a főtisztek, mint Eck von Reischach sem voltak beavatva az akcióba. KASZA, *Buda oppugnata...*, 231.

¹⁶⁷ His litteris lectis Rogendorfius aliter atque boni viri praescripserant et futurum procul dubio sperabant, haudquaquam his ad universum exercitum consiliis relatis, paucis modo et fidis quibusdam credere, illos docere, et filio suo (qui magno tum patris eiusque belli exitio forte aderat) eam gloriam quaerere, rem omnem, quoad potuit, occultabat. **(65)** Quare etsi maiores tum solito excubias constituisset et oppido propiores etiam, filium tamen solum quingentis circiter comitatum Belgis Italisque universo reliquo in castris paene exercitu stertente ad horam *praefinitam* ianuae, de qua diximus, submiserat. **(66)** Communi enim fere fit naturae vitio, ut liberis ac propinquis homines plus semper confidant et favere soleant commodi laudisque. Qui intempestivus amor multas saepenumero ac florentissimas republicas adflixit atque desolavit.

¹⁶⁸ Neque enim erant a tergo, qui fessis in opere succederent, et pavidus ipse nihil magis, quam vulnera timebat, ultro, antequam ad arma intus concursus adhuc fuerat, trepidare, loco cedere, suos nihil quicquam adhortari, omnes ad fugam exitus quaerere, patriae suae (cuius facinorosum ferunt etiam puduisse) universoque Germanico nomini maximam ea tempestate eoque facto notam inussit.

„Roggendorf így, rosszul időzített személyes érzelmei miatt, nem ugyanazzal a szakértelemmel folytatta az ostromot, ahogyan elkezdte, és végül be sem tudta befejezni, hiába adódott ez a kiváló alkalom.”¹⁶⁹

Ez a jelenet és az ítélet Roggendorf hibája felett megalapozza a későbbi események megítélését is. Az olvasó tulajdonképpen elő van készítve arra, hogy Lazius lepergesse az eseményeket egy olyan forgatókönyv mentén, ahol az egymást követő krízishelyzetekben az agg hadvezér rendre rossz döntéseket hoz, ezzel előbb csapdába zárja a sereget, majd egy sikertelen és rosszul szervezett kitörési kísérlet eredményeként katasztrófába vezet.

A budai polgárok akciójának kudarca után Roggendorf fokozatosan apátiába süllyed és a török felmentő had érkezéig hátra levő közel egy hónap alatt már nem is kerül sor érdemleges harci cselekményre, csupán a város kiéheztetésébe veti minden reményét, ami célravezető, de hosszadalmas és meglehetősen passzív technika.:

„minthogy éppen fiának gyávasága és esztelensége tette tönkre a nagyszerű tervet, melyet számára előkészített, ez a nagyszerű és Spanyolországban számos diadalt arató férfiú **jobban megrendülve annál, mint illendő és üdvös lett volna, meglehetősen férfiatlanul viselte a kudarcot. (73)** Ebbe pedig aztán olyannyira **beleroppant, hogy lelki betegsége testi nyavalyává alakult.** Ezt némelyek **az öregkori zavarodottságnak tulajdonították,** mások arra gondoltak, hogy a méltánytalanság, amivel akarata ellenére a háborúba kényszerítették, **megtörte józan ítélőképességét,** sokak szerint pedig amiatt volt ez, mivel ilyen könnyűszerrel kiengedte a kezéből a remélt győzelmet, amit később, Mehmed pasa harmincezres felmentő seregének közeledtével és a tábor alá érkezéssel már lehetetlen volt bármiféle erőfeszítéssel vagy csellel kicsikarni. **(74)** Roggendorf részéről tehát így végződött a vár és a város ostroma.”¹⁷⁰

¹⁶⁹ Ita privato isto intempestivo favore factum est postea, ut non iisdem artibus, quibus Rogendorfius obsidionem coeperat et postquam ea processit, tanta oblata occasione finire deinceps potuerit.

¹⁷⁰ ob ignaviam et vecordiam nato interturbante vir egregius et plerisque in Hispania trophaeis clarus supra bonum atque honestum percussus nimis molliter fortunam adversam patiebatur. **(73)** Denique sic est posthac adfectus, ut morbus animi in morbum corporis transierit. Quam rem alii in senectutem deliram vertebant, alii, quod invitus ad hoc bellum raptus esset, bonum ingenium indignatione corruptum putabant, multi, quod sperata victoria e manibus tam levi occasione erepta fuisset. **(74)** Quam Mahumeto Bascha cum triginta milibus Turcarum in auxilium properante et iam castris suis proximo recipere deinceps nullo labore atque arte posset. **(74)** Is finis Rogendorfii fuit ea parte arcem oppidumque oppugnandi.

A patthelyzetet a török felmentő sereg közeledtének a híre mozdítja ki a holtpontról. Dönteni kell, hogy feladják-e az ostromot vagy elsáncolják magukat valahol és kitartanak addig, amíg további utánpótlás érkezik, akikkel együtt nyílt csatában is összemérhetik erejüket a törökökkel. Lazius élénk színekkel ecseteli a vezérkar tanácskozását, ahol „többen voltak, akik azt javallották, hogy az ostromot fel kell adni. A józanabb ítélőképességűek azonban azt tanácsolták, hogy ismét aknákkal kell próbát tenni.”¹⁷¹

Roggendorf végül a maradás mellett dönt, de további vita folyik arról, hol legyen a megerősített tábor. A fővezér a Gellérthegy tövébe akarja a tábort áthelyezni, ami védelmet biztosít a budai ágyúk ellen, a gyalogság parancsnoka a tiroli Eck von Reischach viszont a Margitsziget mellett érvel. Lazius egyértelművé teszi, hogy szerinte Reischachnak van igaza, mert a Budától északra fekvő Margitsziget könnyen védhető és a flottafölény birtokában onnan, ha szükséges, a visszavonulás is könnyebb. Roggendorf azonban végül lesöpri a tiroli tiszti javaslatát:

„Roggendorf azonban **pökhendiségből vagy (a közhit szerint) valamiféle büszkeségből** nem kívánta megfontolni ezeket, így végül július 1-jén, nem sokkal azelőtt, hogy Mehmed a mieinkkel szembeszállt volna, a bizonytalan helyzet, **a vezér esztelensége**, a váratlanul felbukkanó ellenség, nem utolsó sorban pedig a lelkekben meggyökeresedett komoly remény, mely a háborúkat rendszerint meghosszabbítja, hogy tudniillik a hadjáratot meg lehet nyerni, arra készítette a mieinket, hogy a Roggendorf által korábban kijelölt helyre telepítsék át a tábort, még ha az nem is volt eléggé alkalmas.”¹⁷²

A Lazius által megjelenített haditanács több szempontból is tanulságos. Bár más forrásunk ezzel kapcsolatban nincs, Lazius forrásértékét épp az emeli ki, hogy ő az egyetlen szemtanú a német táborból. Az teljes joggal feltehető, hogy haditanács döntött e fontos kérdésben és a felvetett lehetőségek mind ésszerűek, úgyhogy nézetem szerint itt a tény, hogy erről hasonló keretek közt vita folyt, nincs okunk elvitatni. Az utólag történtek fényében az is nyilvánvaló, hogy Lazius Eck javaslatát tartja jobbnak, mert az nem zárna (később!) halálosnak bizonyuló csapdába a sereget. Csakhogy Lazius itt mégis szisztematikusan igyekszik rossz színben

¹⁷¹ In eo concilio multi fuere, qui mox solvendam obsidionem suadebant. Alii, quibus sanius iudicium erat, cuniculis iterum rem aggrediendam consulebant.

¹⁷² Quae posteaquam sive impudentia Rogendorfius, sive fastu quodam (ut credebatur) considerare noluisset, primo tamen Iulio, paulo antequam Mahumetus se nostris opposuisset, res trepidae, vecordia ducis, hostes improvisi, ad haec propinquitatis montis, et quae omnia solent¹⁷² trahere bella, spes animorum patrandi belli ingens coegere tandem nostros, uti ad eum, qui a Rogendorfio designatus fuerat locus, tametsi haud satis aequum, castra permutarent.

feltüntetni a bukott hadjárat parancsnokát, mert az általa keltett látszat ellenére Roggendorf terve nagyon is alapos megfontoláson alapult. Pest számított az ostromlók bázisának, ide rakodták ki az utánpótlást, és a hajón érkező csapatok is Pesten szálltak ki, majd a hajóhídon jutottak át a budai oldalra. A Pesttel átellenben fekvő Gellért-hegy birtoklása ezért volt stratégiai jelentőségű. Ha Reischach állítólagos javaslatát fogadták volna el, sorsára kellett volna hagyniuk a pesti hídfőállást. Roggendorf tehát valójában helyesen döntött, de Lazius ezt nem így láttatja. Nála tehát a vezér esztelensége miatt kényszerülnek egy rosszul megválasztott, alkalmatlan helyen tábort verni, ahol a Vár és a Kelenföldön álló török tábor között harapófogóba kerülnek. Az öreg vezér pedig elbizonytalanodik, és nem mer dönteni, meneküljenek-e vagy folytassák az ostromot:

„Sokszor gondolt a menekülésre, de aztán hirtelen mégis a fegyverekbe vetette bizodalját. Őrlődött, hogy inkább a regensburgi gyűlésen neki ígért jelentős segélyben bízzon-e, ami eleinte nagy reményt ébresztett benne, vagy inkább a nyilvánvaló veszedelemre legyen tekintettel. Így bármerre nézett, nem látott kiutat.”¹⁷³

Az helyzetet végül az pecsételi meg, hogy Roggendorf megsebesül, a seb pedig nehezen gyógyul. Lazius, mint orvos látja és diagnosztizálja a helyzetet:

„Emiatt a kellenél jobban felszaporodott benne a fekete epe, és napról napra mindinkább elhagyta testi erő és az elszántság is. Ez a balszerencse pedig a mi dolgainkat is akadályozta, és később is komoly károkat okozott.”¹⁷⁴

A korabeli orvoslás alapvető elmélete volt az ókori gyökerekre, főleg Galénoszra visszavezethető humorálpatólógia. Eszerint az ember egészségéért a négy alapvető nedv: a vér, a nyák, a sárga és a fekete epe egyensúlya felelős. Ha ez felborul, az ember megbetegszik. A fekete epe túlsúlya melankóliát okoz. Mai fogalmaink szerint tehát Lazius lényegében azt állítja, hogy kora, a gondok és sebesülése okozta fizikai gyötrelmek okán Roggendorf súlyos depresszióba esik. Innentől pedig az irányítás végképp kicsúszik a kezéből, már nem is az ő érdeme, hogy az oszmán harapófogóban még hetekig kitart az ellenséges rohamok és járványok által tizedelt sereg:

¹⁷³ Saepe in fuga et paulo post spem in armis habere, denique dubitare, eine in quam erectus spem fuerat, tanto in comitiis Ratisponensibus supplemento promisso, an periculis magis praesentibus crederet. Ita quocumque intenderat, res adversae erant.

¹⁷⁴ In quo atro melancholico succo [132v] plus quam par erat excreto et corporis viribus uti animo destitui quotidie coeperat. Qui casus nostris rebus¹⁷⁴ et impedimenta attulit et damna posthac maxima accersunt.

„Mivel Roggendorf ettől kezdve teljesen elvesztette a lelkierejét, a többiek mindent elkövettek, ami nemcsak az egyes emberek megmentését, de a nemes király dicsőségét és hírnevét, illetve az egész tábor védelmét szolgálta. (134) Elsősorban Varkocs, Otto von Dieskau és Reinpecht von Ebersdorf javígtatták naponta a védműveket, járták körül az őrszemeket, és növelték vagy csökkentették a számukat, aszerint ahogy az idő és a helyzet kívánta. Mindig elöl álltak az ostromok során, vitézségre buzdították a többieket, egyszóval **magukra vállaltak minden gondot és feladatot, mely tiszténél és e hadjárat óvatlanul reá bízott vezetése révén Roggendorfra várt volna. (135)** Rajta viszont napról napra jobban elharapódzott a lelki betegség, és lassan már testi ereje is elhagyta.”¹⁷⁵

Menekülésre azonban nincs mód, Roggendorf pedig makacsul várja a regensburgi birodalmi gyűlés által ígért felmentő sereget. Végül híre jön, hogy a maga szultán közeledik. Erre a tisztek

„együttesen felkeresték a súlyos betegen **ágyban fekvő, gondoktól megviselt és saját sorsát sirató Roggendorfort**, figyelmeztették és kérlelték, hogy idejében gondoskodjon a hadseregről, mert azt végveszély fenyegeti.”¹⁷⁶ Aki végül, „az idő és a veszély szorításában mások javaslatára parancsba adta, hogy a nagyobb ágyúkat apránként szállítsák át a szemközti pesti partra.”¹⁷⁷

A kéziratok összevetése ennek a helynek a kapcsán jól mutatja, hogyan igyekezett Lazius egyre kifinomultabb módszerekkel rossz színben feltűntetni Roggendorfort. Itt ugyanis azt írja, hogy mások tanácsára döntött úgy, hogy Pestre szállíttatja át az ágyúkat, de korábban, a W1 kéziratban még úgy fogalmazott: „Rogendorfius [...] communicatis prius cum suis consiliis machinas maiores paulatim in adversam ripam Pesthii traiecit” (azaz: *Közölve tisztjeivel a terveit a nagyobb ágyúkat fokozatosan a pesti oldalra vitette át*). Az átdolgozás során tehát egy cselekvőképes hadvezérből retorikai eszközök alkalmazásával is tehetetlen öregemberré formálja Roggendorfort. Ezek után az olvasót már nem lepi meg, hogy a menekülési tervet

¹⁷⁵ Ab eo tempore, ut Rogendorfius animum remittere coeperat, ita a ceteris nihil est intermissum, quod non ad salutem singulorum, regis inclyti gloriam et decus, denique castrametationis totius defensionem pertineret. (134) Ipse inprimis Warkhesius, Otto a Disca et Reimbertus ab Ebersdorf vallum quotidie reficere, vigiliis circuire et eas pro qualitate loci temporisque nunc adaugere, nunc imminuere, in oppugnationibus primi adesse, ceteros ad virtutem adhortari, eam in sese omnem curae partem provinciamque recipiebant, quae ex officio auspiciisque belli tam inprudenter positus Rogendorfio incumbat.

¹⁷⁶ Rogendorfium graviter lecto decumbentem anxium curis et tum forte miserantem fortunas suas simul adeunt omnes, monent atque obtestantur, uti exercitui in summo periculo versanti in tempore provideat.

¹⁷⁷ Rogendorfius obrutus tempore et discrimine ex aliorum consilio machinas maiores paulatim in adversam ripam Pesthii traicere iussit.

rosszul kivitelezik, a seregnek csak a töredéke jut át a túlpartra, miközben a maradékot az oszmánok lemészárolják. Másnap pedig a rendezett visszavonulás Pest kaotikus kiürítésébe torkollik, miközben a teljesen szétszúllott sereg pánikszerűen menekül Bécs irányába. A kudarc nyilvánvaló felelőse már nem adhat számot tetteiről, út közben éri a halál.

A budai ostrom leírása olyan gazdag és sokrétűen elemezhető, hogy további tanulmányozásra csábítja az embert. Itt most azt szerettem volna bemutatni, hogy Lazius milyen technikát alkalmaz annak érdekében, hogy írói eszközökkel világossá tegye, ki és miért hibáztatható a kapitális bukásért.

Mindezen tendenciózussága ellenére Lazius nagyszerű forrása is az 1541. július-augusztusi eseményeknek. Nincs nála jobb és részletesebb beszámoló a gellérthegyi csata fázisairól, miközben leírása szemléletes és magával ragadó. Adatai pedig más források szórványos utalásaival összevetve többnyi valóban pontosak.

Orvosként éles szemmel veszi észre a szűkös táborhelyen összezsúfolt katonákra leselkedő járványveszélyt és ad pontos elemzést a ragály kitörésének és elharapózásának okairól, mely szintén döntő szerepet játszott abban, hogy Roggendorf seregének harcértéke jelentősen lecsökkent a nyár végére. Beszámolója méltán tekinthető az egyik legfontosabb tanúbizonyságnak a Budaért 1541-ben folyó gyilkos küzdelemről.

d) Végjáték Pannóniában

Az RPL-t bemutató nagy fejezet zárásaként még ejtsünk pár szót az eredetileg egyben megírt IV. könyvről, mely a végső rendezési terv szerint három könyvre tagolódott volna. Az a határozott benyomásom, hogy ez az átrendezés nem tett (volna) jót ennek a könyvnek. Elsősorban is megtöri a korábbi könyvek annalsztikus jellegét, hogy már az 1543. év két fő eseményét, Esztergom vívását és annak előzményeit, majd Fehérvár ostromát két könyvre bontja, vagy bontotta volna Lazius. Az utolsó könyve pedig végképp egyfajta kontúrtalan egyvelegnek hat önmagában. Míg, ha ezeket egyben kezeljük azt a jól átgondolt koncepciót tapinthatjuk ki mögött, amelyről a fejezet elején volt szó, tudniillik, hogy Lazius képet ad a Buda elvesztését megpecsételő, az oszmán hódítást és a hatalmi helyzet végleges átrendezését bebiztosító eseményekről, mintegy az előző három könyv záróakkordjaként. Ami együtt hatásos, részekre bontva kevésbé az.

Annál is inkább igaz ez, mert Lazius, aki komoly forrásértékű tanúja a korábbi évek eseményeinek, a IV. könyv fő eseményeit adó esztergomi és fehérvári ostrom kapcsán sokkal

kevésbé tűnik jól informálnak. De talán nem is ez a jó szó. Információ vannak, de eléggé hézagosak, és ez a szöveg adatain nagyon is meglátszik. Laziusnak mindenképp van hajlama és érzéke is a hangulatok ábrázolásához, a színes leírásokhoz és hagyományosan kevés dátumot említ, de Esztergom és Fehérvár ostroma kapcsán ez hatványozottan jelentkezik. Úgy tűnik, szórványos ismeretei lehettek az ostromokról, és ezeket dúsította fel lényegében szépírói eszközökkel. Ha sáncok emeléséről, védelmi intézkedésekről, rohamokról, összecsapások részleteiről olvasunk, itt fokozottan az a benyomásunk, hogy egy archetipikus várostrom leírását olvassuk, mely végső soron bármilyen ostromra igaz lehet. Ami Buda ostromai kapcsán Lazius előnye, az tudniillik, hogy vagy saját tapasztalatból ír, vagy pedig közvetlen szemtanúk elbeszélésére hagyatkozik, így primér írott forrássá válik (szemben például Istvánffyval, aki Giovio nyomán ír és őt egészíti ki vagy módosítja bizonyos helyeken), Esztergom és Fehérvár ostromainál a kárára válik. Saját anyaga nincs, ismert forrásokra nem támaszkodik, cserébe viszont látványos és kalandos, de kevésbé hiteles információkkal szolgál. Ha Fehérvár ostromát akarná az ember csakis Lazius beszámolója alapján megírni, még az ostrom kezdetének és végének a dátuma, vagy a puszta időtartam sem lenne adathozható. Világos lenne, hogy Varkocs hősiessége szinte eposzba, de ez inkább prózában megírt dicsőítő ének, mint történetírás.

Persze nem is volt olyan könnyű helyzetben Lazius, hiszen 1548-ig nemigen volt olyan írott és nyomtatásban is elérhető szöveg, mely alapján dolgozhatott volna. Az egyetlen kivétel a rejtélyes Martinus Stella, akinek *Négy levele* latin nyelven megjelent beszámoló az 1543–44. évi magyarországi harcokról.¹⁷⁸ Stelláról szinte semmit nem tudunk. Annyi bizonyos, hogy a jelzett években Magyarországon tartózkodott, saját utalásai alapján Óváron és Bécsben, közvetlen tapasztalatai tehát neki sem lehettek az ostromról. Szövege viszont egyes adatok szerint 1543-ban Antwerpenben nyomtatásban is megjelent, igaz ebből ma fizikai példányt nem ismerünk.¹⁷⁹ Lazius elvileg hozzáférhetett az antwerpeni nyomtatványhoz, ha valóban volt ilyen, legalábbis erre következtethetnénk abból, hogy Esztergom ostromának lépéseit Stellával összhangban beszéli el. Csakhogy erre van más, talán kézenfekvőbb magyarázat is.

Maga Stella írja meg a második levél elején, hogy Esztergom ostromának első fázisairól Bécsben nemcsak híresztelések keringtek, hanem „a kormány és a királyi tanács utasítására prédikációban mondta el Fridericus Nausea püspök, jámbor és ékesszóló férfiú,

¹⁷⁸ *De Turcarum in regno Hungariae gestis epistolae IV.*

¹⁷⁹ KULCSÁR Péter, *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700*, Budapest, 2003, 501.

hogy milyen férfiasan viselik magukat az ostromlottak, nemcsak abban az első támadásban, amelyről a múltkor ezt a beszédet követve írtam, [...] hanem ezen kívül három másikat is a leghevesebben vertek vissza [...] Ez, mondom, vasárnap, augusztus idusának előnapján prédikációban hangzott el.”¹⁸⁰

Ha Stella egy prédikációban hallottakat vetett papírra, azt megtehetette Lazius is, így közös forrásuk magyarázhatja a két szöveg közti rokonságot. De Stella mutat rá az információszerzés további útjára is: amikor kiderül, hogy Esztergom elesett, „én az effélékre kíváncsi lévén, alaposan és buzgón tájékozódtam a németektől meg a hispánoktól, akik hozzánk visszatértek.”¹⁸¹ Ha forrásokat keresünk, Lazius esetében is valószínűleg ilyen beszámolók álltak a háttérben. Tudjuk, hogy élt ilyen gyakorlattal.

Erre kiváló példát kínál a cod 7688-ban levő (W3) változat második könyve. Ez szorosabban véve még egyfajta bevezető fejezet, de már csak a Mohács (1526) és Szapolyai János király halála (1540) közti tizenöt év történetét tárgyalja. Éppen ez az a rész ugyanakkor, amelyet Lazius jelentősen kibővített az átdolgozás során, és ebben, némely esetben, nyilvánvalóan az is közrejátszott, hogy időközben több adatra tett szert. Példánk a Hans Katzianer vezette 1537. évi hadjárat. Ez a hadművelet a Mohács utáni évtized legnagyobb szabású katonai vállalkozása volt. Az ellátási nehézségekkel küzdő keresztény sereg azonban csak nagy nehezen jutott el a fontos átkelőt védő eszéki vár alá, a rendszeres ostromra azonban már sem ereje, sem ideje nem maradt. Az éhező és járványoktól tizedelt sereget pedig a visszaúton felmorzsolták a határ menti török szandzsákok csapatai. Az 1537. évi eszéki (vagy goriani) vereséget már az 1548-ra elkészült verzió bevezetője is megemlítette. Ebben Lazius kifejezetten lakonikusan fogalmazott és 8–9 sort szentelt az eseménynek (vö.: ÖNB, cod 7937, fol. 31–32). Az átdolgozott verzióban az eszéki események bemutatása viszont már közel nyolc oldalt tesz ki (vö.: ÖNB cod 7688, fol. 113r–116v)! A szöveg alapos vizsgálata és forrásainak feltárása még előttünk áll, az azonban bizonyos, mert Lazius maga írja le, hogy új keletű ismereteinek legalább egy része a hadjáratban részt vevő tisztektől származott, „qui capti ea clade posteaquam redempti in Austriam incolumes redierunt, excepimus”. Vagyis (pár sorral feljebb név szerint is megnevezett) adatközlői fogságba estek a hadjárat során, és csak miután onnan kiváltották őket és visszatértek Ausztriába, volt módja kikérdeznie őket és adataikkal gazdagítania szövegét. Ilyen technikákkal az 1543-as ostromok kapcsán is élhetett.

¹⁸⁰ Johannes Martinus STELLA, *Négy levél a törökök 1543. és 44. évi sikereiről Magyarországon*, in: *Krónikáink magyarul III/3*, Budapest, 2008, 141. (Stella szövegét Kulcsár Péter fordításában idézem.)

¹⁸¹ STELLA, *Négy levél...*, 142.

Olyan adatot, amit csak tőle tudunk, alig közöl, itt inkább a szöveg irányultsága érdekes, mely az udvari, bécsi álláspontot tükrözi. Máig vitatott, hogy Esztergomot indokolatlanul vagy józan megfontolást követve adták-e fel a védők. Az bizonyos, hogy a tárgyalást az olasz katonákat vezető Salamanca vezette és Lazius szerint az olaszok is erőltették első ízben, és végül az ő gyávaságuk vezetett a vár feladásához:

„A védők, akiknek bátorsága eddig sem hagyott kívánnivalót maga után, és a most fenyegető veszedelemmel is tisztában voltak, mindent elkövettek a védekezés érdekében, ami ebben a vészterhes pillanatban módjukban állt, és minden kétséget kizáróan ennek a rohamnak is ellenálltak volna – mert létszámban és lehetőségekben alulmaradtak ugyan, de bátorságban nem, illetve erejük és szerencsésük megmérettetésére készültek –, ha az olaszok elszántsága és hűsége felért volna a németekével és a spanyolokéval. [...] végül oda jutott a dolog, hogy a már amúgy is védők nélkül maradt főntebbi falszakaszokat az olaszok áruló módon kiszolgáltatták az ellenségnek.”¹⁸²

Bűnbakot talál később Székesfehérvár védői között is. Itt a hajdúkra keni az árulást, akik zsoldjuk elmaradása miatt megegyeznek a törökkel, védtelenül hagyják a rájuk bízott falszakaszt, így jut be az ellenség a külső várba:

„Volt a városban néhány száz magyar abból fajtából, akik marhákat szoktak terelni és közben hozzászoknak a fosztogatáshoz: faragatlan és vad emberfajta, akik szabad ég alatt élnek, kenyéren és vízen kívül nem ismernek más ételt. A magyarok a maguk nyelvén hajdúknak hívják ezeket, akiket vakmerőségük miatt, mivel oly sok sereg pusztulása után hiány mutatkozott katonákban, az útonállás helyett rendes hadi szolgálatra fogtak.¹⁸³ [...] **(60)** Ezeknek ingatag hűségű parancsnokát az ellenség pasáknak nevezett vezérei pénzzel és rendkívüli ígéretekkel megvesztegették, ami annál is könnyebben ment nekik, mivel a szorult helyzetben lévő Varkocs kevesebb zsoldot fizetett neki, legalábbis nem annyit, amennyire számított. **(61)** Miután ez a fickó megegyezett az ellenséggel a város átadásáról, megragadva a kellő alkalmat és pillanatot, az egyik hajnalon, mintha csak a szokásos portyára indulna az

¹⁸² Contra quae castrenses, uti superiorum temporum contentionem animorum nullam remiserant, ita instantis diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant, quae parari eo in tempore necessitateque potuere; neque animo, sed numero locoque inferiores, virtutem tamen et fortunam experiri contendeabant, victores proculdubio et isto oppugnationis casu, si pares Germanis Hispanisque animos Itali fidemque aequalem habuissent. [...] factum est postremo, ut nudata superiori ex parte moenia proditione insuper ab Italis hosti exponerentur.

¹⁸³ Ez az egyik legkorábbi leírás a hajdúkatonaságról és eredetéről, ami egyébként minden tendenciózussága ellenére is igen pontos. Lazius egyébként különös ellenszenvvel tekint a hajdúkra és ha csak lehet, bűnbakot farag belőlük. Nemcsak Fehérvár, de később, a 9. könyvben Temesvár elárulásáért is őket teszi felelőssé.

ellenség ellen, csapatával elhagyta a várost, és így őrizetlenül hagyta az elővárosnak azt a részét, mely az ő gondjára volt bízva.”¹⁸⁴

Mindenképpen Lazius javára írandó, hogy ez az egyik legkorábbi leírás a hajdúkatonaságról és eredetéről, ami egyébként minden tendenciózussága ellenére is igen pontos. Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy Lazius különös ellenszenvvel tekintett a hajdúkra és ha csak lehet, bűnbakot faragott belőlük. Nemcsak Fehérvár, de később, a IX. könyvben Temesvár elárulásáért is őket teszi felelőssé. A hajdúk árulását viszont egyetlen más forrás sem említi, így azt vagy Lazius „leleményének” kell tartanunk, vagy azt feltételeznünk, hogy egy katona beszélte el így az eseményeket Laziusnak. Akárhogy is történt, annyi leszögezhető, hogy a bűnbakkeresés Lazius igen jellegzetes technikája.

Fehérvár kapcsán azonban van egy adata, melyet senki másnál, sem kortárs, sem későbbi szövegben nem olvashatunk, ám pontosságában még sincs okunk kételkedni. Amikor Varkocs szörnyűséges, szinte már groteszk módon részletezett halála után a belső vár védői a megadáson törik a fejüket, végül két tárgyaló delegátust választanak: egy tisztet a katonaság, és egy civilt a polgári lakosság nevében:

„Az egyik követet, mégpedig Johann Gortschak lovassági tisztet, egy hadi dolgokban igen tapasztalt férfiút a katonaság delegálta, a másikat, Bornemisza Ferenc fehérvári főesperest pedig a polgárok és a klérus. Az ő közbenjárásuk és könyörgéseik hatására, s mert Szlavóniából hozott nyelvismeretük révén szót értettek a barbárokkal, végül oda jutott a dolog, hogy adott feltételek mellett az életben maradt őrség szabadon távozhattott.”¹⁸⁵

Bornemisza (Abstemius) Ferenc életútja még tisztázásra vár.¹⁸⁶ 1529-ben egy Franciscus Abstemius de Tholna nevű személy beiratkozik a bécsi egyetemre. 1543-ban már, mint fehérvári kanonok és főesperes bukkan fel a neve. Fehérvár eleste után valószínűleg korábbi

¹⁸⁴ Erant in oppido Hungarorum aliquot centum ex ea hominum colluvie, qui boves agitando simul rapinis adsuescunt, incultum genus hominum et ferox, sub dio, praeter panem et aquam nullos cibos norunt, gentilitia Hungaris lingua Heydokhii appellati, et a latrociniis ob audaciam in ista penuria militum, tot caesis exercitibus, ad belli aperti speciem traducti. [...] (60) Horum praefectum dubiae saepe fidei, barbarorum [162r] duces, quos basschas dicunt, dato aere et ingentibus factis promissis corrumpunt, atque ea maiori occasione, quod illi stipendium a Warkhesio in ea rei necessitate aut imminutum aut non pro arbitrio penderetur. (61) Is posteaquam cum hostibus consilia de tradenda urbe communicasset, capto tempore et loco, cum cohorte sua prima luce, veluti excursionem in hostes pro more suo factururus, exivit, et eam suburbanorum partem statione nudavit, cui praesidium erat destinatus.

¹⁸⁵ Horum alterum praesidium dedit, Johannem Gortschakhium equitum signiferum, haud postremae in re militari scientiae virum, et cives clerusque alterum item dederant, Franciscum Abstemium archidiaconum Albensem. Horum interpellatione, precibus et linguae, quod habebant ex Schlavonica, commercio cum barbaris, factum est postremo, ut in has condiciones vita concessa praesidio discedere liceret.

¹⁸⁶ Az itt közölt adatokért Fazekas Istvánnak tartozom köszönettel!

patrónusának, Kretschmer Lőrincnek a támogatásával Bécsben építi újra a karrierjét: 1544-ben már dürnsteini prépost, 1545-től I. Ferdinánd udvari káplánja, 1553-tól 1558-ban bekövetkezett haláláig bécsújhelyi püspök. Bár a városi polgárok küldöttjéről nincs más adat, Bornemissza Ferenc szerepéről csak Lazius emlékezik meg, az adat nem valószínű, hogy légből kapott lenne. Lazius történeti művéhez általában vagy nyomtatott forrásokat használ, vagy saját élményei alapján ír, vagy szemtanúk beszámolóit követi. Bornemissza, aki 1544-től sűrűn megfordul a bécsi udvarban, sőt udvari káplánként Ferdinánd belsőbb köreiből tartozott, ahogyan az udvari orvos, Lazius is, lehetett a történetíró egyik adatközlője. Bornemissza Ferenc egy 1545. novemberében kelt levele pedig megerősíteni látszik, hogy valóban végigélte az 1543-as török ostromot.¹⁸⁷ Ha pedig Bornemissza ott volt Fehérváron, utóbb Lazius egyik adatközlője is lehetett. Sőt, akár több is ennél.

e) Egy „osztrák Bonfini”: úton a *Decades* felé

Minden analógia veszedelmes fegyver, mert olyan képzettársításokat eredményez, melyek esetleg túlmutatnak használójuk eredeti szándékain. Ennek tudatában mégis megkockáztatom, hogy a fenti címet adjam ennek a rövid zárófejezetnek, mely felvetéseket fogalmaz meg a *Decades* ötletének genezisével kapcsolatban. Messze többről van szó, mint pusztán a két monumentális történeti munka címének egybecsengéséről. Sokkal többet nyom a latban egyrészt az, hogy az olasz Bonfini éppúgy udvari történetíróként alkotta meg a magyar történelmet tárgyaló *Rerum Ungaricarum Decades*-t, ahogyan Lazius is udvari szolgálatban, esetében persze már nem Mátyás, hanem Habsburg Ferdinánd megbízásából fogott bele a maga Ausztria-történetébe. A hasonló címnél, az ebből következő hasonló szerkezetnél és a hasonló pozíciónál sokkal fontosabb a hasonló célkitűzés: mind Bonfini, mind Lazius azzal a szándékkal ragadtak tollat, hogy a legkorábbi kezdetektől saját korukig mutassák be, a latin nyelv választása révén egész Európa számára érthető módon, megbízójuk országának történetét. Bonfini esetében ez a hun hagyomány bemutatásától kezdve Jagelló Ulászló első éveiiig terjedő időhatárt jelentett, Lazius pedig a római korról kezdte és Ferdinánd uralkodásának végéig tervezte írni a maga művét. További hasonlóság, hogy mindkét szöveg csonka maradt. Bonfini kezéből a szélütés csavarta ki a tollat, így a munka az 1490-es évek közepéig eseményeiig haladt, Lazius pedig, noha valamivel túlélte megbízóját, az események rendszeres tárgyalásával csak 1556-ig jutott, az utolsó decas csonkán maradt és

¹⁸⁷ Martin ROSNAK, *Memoria Provinciae Hungaricae Augustiniana antiquae*, Graecii, 1778, 44–45.

csak szórványos eseményeket (főleg Miksa koronázási ünnepségeit 1563-ból) örökített meg az 1556–1564 közti évtizedből.

De vajon hogyan figyelt fel Bonfini művére Lazius? Bonfini első három decasa 1543-ban jelent Baselben Brenner Márton gondozásában.¹⁸⁸ Abban, hogy ez Lazius számára fontossá vált, nem elképzelhetetlen, hogy Bornemisza Ferenc is szerepet játszott.

Bonfini-kiadásának 1543. szeptemberében kelt előszavában Brenner maga beszéli el, hogy gyakorta beszélgetett Bornemisza Ferencsel annak bécsi látogatásai alkalmával a fehérvári katonák hősiességéről, és sajnálkozva állapították meg, hogy Európa nemcsak erről nem kap hírt, de a magyarok régi vitézségéről sem értesül. Bornemisza erre megnyugtatta, hogy legalább az utóbbira van forrászöveg, mert neki van egy kéziratos példánya Bonfiniből, amit át is adott Brennernek. Ő pedig kapva az alkalmon, emendálta, majd sajtó alá rendezte a szöveget.¹⁸⁹ Bonfini a 16. század közepére szinte feledésbe merült, Brenner kiadása így komoly teljesítménynek számított és beemelt a köztudatba egy minden terjedelmében, mind koncepciójában monumentális munkát. Brenner Márton annak a Kretschmer Lőrincnek volt az unokaöccse, aki Ferdinánd király gyermekeinek volt az egyik nevelője,¹⁹⁰ vagyis igen közel állt az uralkodóhoz és családjához. Bornemisza, akitől a Bonfini-kézirat származott, Brenner szívbéli jóbarátja volt az előszó tanúsága szerint, 1544-től pedig, ahogy Fazekas István valószínűleg jól sejt, Kretschmer hathatós pátfogásának köszönhetően építette újjá karrierjét Bécsben és lett udvari káplán. Adva van tehát egy szoros udvari kör: a királyi nevelő, Kretschmer, az udvari káplán Bornemisza és az udvari orvos és történétíró Lazius. Éppen a fehérvári adat támasztja alá, hogy Lazius minden bizonnyal ismerte Bornemiszt, talán tájékozódott is tőle, de mindenesetre a neve már a W1 kéziratban is megtalálható, vagyis 1548-as alapváltozathoz már hozzájárulhatott.

Csapó Fanni Lazius chorográfiáival kapcsolatos kutatásai mutattak rá arra, hogy Lazius az 1540-es évek közepén írt szövegeit *utóbb*, a margináliákon található Bonfini-utalásokkal egészíti ki.¹⁹¹ Ami azt mutatja, hogy nem rögvest vette kézbe a nyomdából frissen kikerült

¹⁸⁸ Brennerről bővebben: ALMÁSI Gábor, *Egy különleges életút a 16. század első feléből: Martin Brenner erdélyi száz humanista*, Magyar könyvszemle (2016), 14–30.

¹⁸⁹ Brenner előszavát lásd: KULCSÁR, *Humanista történétírók...*, 7–13.

¹⁹⁰ Életéhez lásd FAZEKAS István, *Besztercei Kretschmer Lőrinc székesfehérvári prépost, királyi nevelő in: Portré és Imázs*, szerk. ETÉNYI G. Nóra, HORN Ildikó, Budapest, 2008, 63–71.

¹⁹¹ „Bár az *Archeologiae* első könyvében nem, a másodikban már találkozhatunk Bonfini névvel a tizedik fejezetben, ahol Pozsegáról és Siklósról értekezik Lazius. A Bonfinire történő hivatkozás nem utólagos beszúrás, ahogyan az a *Descripito* egyes szövegvariánsaiban látható, hanem itt a folyószövegben olvasható, így az *Archeologiae*nek már igencsak valószínűen azután kellett íródnia, hogy Lazius rendelkezésére állt egy nyomtatott Bonfini is, amit kézenfekvően felhasználhatott műve megírásához.” CSAPÓ Fanni, *Wolfgang Lazius*

kötetet. Veszélyes spekulációkba nem bocsátkoznék, de a felvetést megkockáztatom: ha a Bonfini-kiadásban érintett Brenner-Bornemisza páros hívja fel Lazius figyelmét erre a fontos, magyar tárgyú munkára, akkor közvetve abban is szerepük lehetett, hogy Lazius nagyobb léptékben kezdett gondolkodni és a Mátyás-féle Magyarország tekintélyét történelmi távlatban alátámasztó Bonfini nyomán egy új közép-európai narratívában kezdett gondolkodni, amely megindokolja a Habsburgok Duna-medencei dominanciáját. Talán ennek eredménye lett, hogy a *Rerum Pannonicarum libri* monografikus kötete egy hatalmas, immár *Rerum Austriacarum decades* címet viselő szintézis irányába mozdult el. A következő fejezetekben két esettanulmányban kívánom szemléltetni ennek a bővítésnek a természetét.

magyar vonatkozású földrajzleírásai, in: *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*, szerk. BÉKÉS Enikő–KASZA Péter–KISS Farkas Gábor, Szeged, 2021, 148.

VI. Variációk egy témára: Wolfgang Lazius latin nyelvű beszámolója az 1556. évi dél-dunántúli hadjáratról.

Az előszóban említett okokból sem a teljes V. decas szövegének kritikai közlése, illetve jegyzetelt fordítása nem képezi a dolgozat tárgyát. Vizsgálódásaimat javarészt az *RPL* szöveganyagára szűkítettem le és azt tükrözik a dolgozat végén olvasható latin és magyar szövegközlések is. Ennek ellenére úgy gondoltam, hogy Lazius történetírói portréja az indokoltnál is vázlatosabb maradna, ha az V. decas későbbi bővítéseiről semmilyen formában nem esne szó. Az előző fejezetben bőségesen láthattunk arra példát, hogy Lazius számos értékes adata, éles szemű megfigyelése ellenére is komoly óvatosságra készíti az olvasóit, hiszen elkötelezett udvari historikusként bármikor hajlandó arra, hogy az események időrendjét módosítsa, a szereplő személyét megváltoztassa, bűnbakot keressen a Habsburg-fegyvereket ért kudarckért és általában véve a céljaihoz igazítsa a tényeket. Dolgozatom utolsó fejezeteiben ki szeretnék lépni az *RPL* hatósugarából, és két esettanulmánnyal kívánom megvilágítani, hogy Lazius írói habitusának jellegzetességei megragadhatók a későbbi szöveganyagon is. Ennek érdekében előbb a hosszú IX. könyv önmagában is értékelhető egy jelentősebb részletét, illetve a viszonylag rövid X. könyvet vesze górcső alá a következő két fejezetben. Kezdjük a Tiroli Ferdinánd sikeres, 1556. évi magyarországi hadjáratát megörökítő szöveggel, mely a IX. könyv zárórészlete, de sorsa jóval korábban és kalandosabban kezdődött.

Dolgozatom előző fejezeteiben rendszeresen említettem, hogy az V. decas teljes egészében kéziratban maradt és abból a szerző életében lényegében semmi nem jelent meg. Ez alól egyetlen aprócska töredék képez kivételt: az osztrák humanista feldolgozta az 1556. évi dél-dunántúli harcok történetét, és ez a szöveg 1574-ben, kilenc évvel szerzőjének halála után Simon Schardius monumentális történeti kompendiumában a *Historicum opus* második kötetében, nyomtatásban is megjelent.¹⁹² A *Rei contra Turcas gestae anno M. D. LVI. brevis descriptio, cum adiecta chorographia* (a továbbiakban a rövidség kedvéért nevezzük *Brevis descriptio*-nak) címéhez méltóan rövid, de lényegre törő beszámoló a vonatkozó év magyarországi harcairól. Az előzmények, helyesebben inkább a hadi helyzet frappáns

¹⁹² Simon SCHARDIUS, *Historicum opus*. Vol. 2., Basiliae, 1574, 1810–1816.

összefoglalása után a hangsúly a Szigetvár birtoklásáért, illetve felmentéséért folyó küzdelem bemutatásán van, de érinti a szöveg az észak-magyarországi eseményeket éppúgy, mint Adam Gall győri főkapitány Székesfehérvár és Esztergom megsarcolására vezetett portyáit. Végül részletesen tárgyalja Tiroli Ferdinánd főherceg (1529–1595), I. Ferdinánd fia 1556 őszen a Dél-Dunántúlra vezetett hadjáratát.

Hosszú ideig ez volt az egyetlen Lazius-részlet, mely magyarul is elérhető volt Kulcsár fentebb említett fordításában. Bár a fordításhoz megadott cím¹⁹³ alapján úgy tűnik, Kulcsár nem Schardius, hanem a pár évtizeddel későbbi Nicolaus Reusner-féle kiadásából dolgozott, de tisztában volt vele, hogy az első kiadás Simon Schardius nevéhez köthető, ahogy *Inventarium*ának tanúsága szerint azzal is, hogy Schardius nyomán a szöveg hamar népszerűvé vált és egyre másra beválogatták különböző török elleni harcokkal vagy Magyarországgal kapcsolatos gyűjteményekbe. Elsőként Jacques de Bongars jelentette meg újra az 1600-ban Frankfurtban kiadott *Rerum Hungaricarum scriptores varii* lapjain.¹⁹⁴ Bongars a *repetita a Schardio* megjegyzéssel rögvest jelezte, hogy szövege Schardius kiadásán alapszik, miként erre ment vissza az említett Reusner 1603. évi, illetve Johann Georg Schwandtner 1768. évi utánközlése is.¹⁹⁵ Mindkét szöveg szorosán követi a Schardius-kiadást, bár Reusneré valami okból csonka: hiányzik belőle a Schardius-kiadás utolsó 23 sora és a szöveget záró Claudianus-versrészlet.¹⁹⁶ Vagyis Reusner a hadjárat krónikáját közli, a Tiroli Ferdinándról írt panegyricus-jellegű záró részt nem. Schwandtner esetében pedig, aki az eseményektől már bő kétszáz év távolságban válogatja be ismét a maga gyűjteményébe a szöveget, annyit érdemes megjegyezni, hogy bár azt állítja, ő is Schardius alapján dolgozott, de a *Scriptores rerum Hungaricarum II.* kötetébe beválogatott szövegei sorrendjükben is pontosan egybeesnek Bongars már említett *Rerum Hungaricarum scriptores-ének* szövegeivel.

A fenti listával elsősorban azt kívántam jelezni, hogy az 1556. évi dél-dunántúli eseményekről írt Lazius-beszámoló jóval saját korán túl is népszerű maradt. Épp ezért lehet meglepő, hogy a maga idejében úgy tűnik nem nyomtatták ki, holott az 1556 nyári-őszi

¹⁹³ *Rerum contra Turcas in Pannonia ad Baboczam et Sigethum gestarum narratio*. Ilyen címen csak Reusner közli a szöveget.

¹⁹⁴ Jacques de BONGARS, *Rerum Hungaricarum scriptores varii, historici, geographici. Ex veteribus plerique, sed iam fugientibus editionibus reuocati, quidam nunc primum ed. etc.* Cura Jac. Bongarsii, Francofurti, Apud heredes Andreae Wecheli, 1600, 438–443.

¹⁹⁵ Nicolaus REUSNER, *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus gestarum* Francofurti, impensis Claudii Marnii et heredum Ioannis Aubrii, 1603, 119–127; ill. Johann Georg SCHWANDTNER, *Scriptores rerum Hungaricarum II.*, Vindobonae, 1768, 290–299.

¹⁹⁶ Kulcsárnál ez megvan, úgyhogy ha a Reusner-kiadás latin címét közli is, aligha csak ez alapján fordított.

hadjárat kimondottan nagy visszhangot váltott ki a korabeli nyilvánosságban. Nem csoda, hiszen a Mohács óta eltelt négy évtized kudarcai után 1556-ban értek el először jelentős sikert Habsburg-hadak a magyarországi hadszíntéren.

Szigetvár sikeres védelme és Tiroli Ferdinánd hadjárata a korabeli irodalomban

Az 1556. évi év az Erdély 1551. évi pártváltása által kiváltott várháborúk fél évtizedére tett végre pontot, és a mérleg Habsburg-szempontról cseppet sem volt kedvező. Mint ismeretes, az 1549. évi nyírbátori egyezmény értelmében a keleti országrész tényleges ura, Fráter György kormányzó 1551-ben beengedte Erdélybe Ferdinánd király Castaldo vezette hadait. Izabella királyné Kolozsvárott átadta a Szent Koronát a Habsburg király megbízottainak, majd fiával együtt elhagyta az országot. A jól kezdődő országegyesítési kísérlet azonban azonnali török ellenlépéseket váltott ki, melynek nyomán Lippa már 1551-ben török kézre került és még abban az évben Temesvárt is megostromolták egyszer az oszmán csapatok. György barát 1551. decemberi meggyilkolása nem segített az erdélyi Habsburg-adminisztráció gondjain és bár 1552-ben Egert a védők hősiessége révén sikerült megvédeni, ez alig feledtette a máshol sorozatban elszenvedett kudarccokat. 1552-ben elesett Temesvár, Szolnok, Veszprém és Várpalota, a palásti csatában Ali budai pasa csapatai teljesen szétverték az Erasmus Teufel és Sforza Pallavicini vezette mezei hadat. Sőt ugyanő északon Drégely, Szécsény, Hollókő, Buják, Ság és Gyarmat várait is a szultán birodalmához csatolta, miközben ekkor a Dráva–Száva köze nagy része is oszmán fennhatóság alá került. 1554-ben török kézre került Fülek is, a korábbi hódoltsági terület így majdnem a duplájára nőtt. Erdélyt ugyan még nem veszítette el ekkor a Habsburg-kormányzat, de ottani állásai egyre tarthatatlanabbak voltak. Hiába indult követség Sztambulba, hogy békét kérjen a szultántól, ennek ára egyértelműen Erdély átengedése lett volna az 1540-ben elhunyt Szapolyai I. János király fiának, János Zsigmondnak.

1556-ra világossá vált, hogy Erdély menthetetlen és megtarthatatlan. Az erdélyi rendek egyhangúlag visszahívták lengyelországi száműzetésükből János Zsigmondot és Izabellát, Ferdinánd vajdáit pedig bebörtönözték. Nem termett sok babér a Felső-Magyarországon operáló seregeknek sem. Bebek Ferenc oszmán segédcsapatokkal kiegészített hada csúfos vereséget mért Marcellus Dietrich egységeire, megpecsételve ezzel az egykori Szapolyai-országrész feletti stabil Habsburg uralmat. A Dél-Dunántúlon sem festett

rózsásabban a helyzet: Babócsa és Kaposvár már 1555-ben elesett, Tojgun pasa pedig a fontos fővár, Szigetvár ostromával is megpróbálkozott. Úgy tűnt, a királyi fegyverekre mindenütt kudarc vár. Erdély végleges elvesztésének évében, 1556-ban azonban legalább a Dél-Dunántúlon fordult a kocka.

A keleti országrészben elért sikereket kikerekítendő, Ali pasa határ menti bégek csapataival kiegészült serege 1556 júniusában újra ostrom alá vette Szigetvárat, amelyet Horváth Márk várkapitány elszántan védett.¹⁹⁷ Az ostrom hetekig elhúzódott, ez pedig lehetőséget biztosított a Kanizsa mellett gyülekező felmentő hadaknak, hogy Babócsa megtámadásával elterelő hadműveletbe fogva igyekezzenek elvonni Sziget alól a török ostromlókat. A terv bevált, és bár Babócsát nem sikerült visszafoglalni, sőt a Rinya partján vívott ütközet is legfeljebb döntetlennel, de mindenképp a keresztény hadak visszavonulásával végződött, ám a stratégiai cél teljesült: Ali kénytelen volt megszakítani Sziget vívását, így a védők lélegzethez jutottak, az újrakezdett ostrom befejezéséhez pedig a budai pasának már nem maradt elég ereje, így Szigetvár megmenekült. Négy évvel 1552 után újra egy Eger megvédéséhez fogható diadal kerülhetett a krónikák lapjaira.

A hadászati idény azonban még nem ért véget. Szeptemberben egy Tiroli Ferdinánd vezette nemzetközi erőkből, osztrákokból, csehekből, morvákból, magyarokból, horvátokból álló sereg érkezett a térségbe és több kisebb végvár elfoglalásával, illetve részben lerombolásával biztosította a Szigetvárra vezető utánpótlási útvonalakat, hozzájárulva ezzel ahhoz, hogy Sziget és a Dél-Dunántúl nagy része még tíz évig magyar kézen maradjon.¹⁹⁸ Bár a Habsburg-csapatok óriási ellátási nehézségekkel küzdöttek, az oszmán hadak pedig Pécs térségében gyülekeztek, Tiroli Ferdinánd nemcsak Szigetvár biztosítását oldotta meg, de október végén seregét is épségben hazavezette. Mezei had sikeres akciót Mohács óta nem hajtott végre az ország területén, és 1526 óta, harminc éve arra sem volt példa, hogy királyi család sarja személyesen jelenjen meg a küzdőtéren.¹⁹⁹ A máshol elszenvedett kudarok még látványosabbá tették a dunántúli sikert, és mivel annak záróakkordja egy Habsburg-főherceg

¹⁹⁷ Az ostromról részletesebben vö.: SUGÁR István, *Szigetvár és viadala*, Budapest, 1976, 80–102 és 106–109, illetve BENDE Lajos, *Szigetvár 1556. évi ostroma* in: *Szigetvári emlékkönyv: Szigetvár 1556. évi ostromának 400. évfordulójára*, szerk. RUZSÁS Lajos, Budapest, 1966, 61–104.

¹⁹⁸ A hadjáratról bővebben: SUGÁR, *Szigetvár és viadala...*, 102–105 és 110–112, illetve B. SZABÓ János, *Kinek példa – kinek tanulság. Szigetvár első oszmán-török ostroma és az 1555–1556. évi dél-dunántúli hadjáratok* in: *Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár 1556*, vál. KASZA Péter, szerk., FODOR Pál, Budapest, 2016, 27–45.

¹⁹⁹ Ennek jelentőségét már a Habsburgokkal szemben meglehetősen kritikus Forgách Ferenc is kiemelte: „Nem vitás, hogy ezt az ijedelmet [ti. a törökökét – KP] Isten után a király neve idézte elő, hiszen a mohácsi vész óta nem volt királyunk, aki a sereg élére állott, nem volt herceg, aki szembezállt volna ez ellenséggel.” Vö.: FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsege alatt* in: *Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR Péter, Budapest, 1977, 690–691.

személyéhez kötődött, érthető, ha ez a két körülmény kiemelt publicitást biztosított az eseményeknek.²⁰⁰

Mivel a Sziget ostromával foglalkozó szövegekkel a következő fejezetben részletesen foglalkozom majd, itt csak röviden utalnék a legfontosabb, a hadjárat egyes eseményeit feldolgozó munkákra. Horváth Márk szigeti várkapitány egyszerű latinsággal, adatszerűen megírt beszámolója már 1557 márciusában megjelent Wittenbergben,²⁰¹ ám ekkor már nem volt egyedül a könyvpiacon. Egy rövid, négy lapos, anonim újságlap mellett (*Newe Zeitung aus Hungern, Bericht über das Treffen von Bobocsa*),²⁰² Wolfgang Schmeltzl *Der Christlich und Gewaltig Zug in das Hungerland* című műve (Bécs, 1556) tájékoztatta a német nyelvű közvéleményt a magyarországi hadszíntér aktuális híreiről.²⁰³ Szintén 1557-ben Baselben, Johannes Oporinus nyomdájában látott napvilágot Johannes Heroldt, a török felett diadalt arató Ferdinánd királyra írott panegyricusa, illetve ugyanebben a nyomtatványban egy, a szigetvári eseményeknek szentelt dialógus.²⁰⁴ De akadt magyar nyelvű munka is, mégpedig a Szigetvártól nem messze fekvő Alsóindva protestáns lelkésze, Tőke Ferenc jóvoltából, aki Tinódi modorában írt egy roppant adatgazdag, nyilvánvalóan szemtanúk beszámolóját alapul vevő tudósító éneket még 1556 decemberében.²⁰⁵ A siker még két évvel később is hálás téma volt: ekkor jelentette meg Zsámboky János a maga opusát Szigetvár védelméről a Horváth Márk-jelentés kissé rudimentális szövegét öltöztetve humanista köntösbe.²⁰⁶ A szövegek és megemlékezések ilyen áradatában nem is az a meglepő, hogy a bécsi udvari történetíró Lazius is írt egy verziót, inkább az, hogy az ő szövege csak közel húsz évvel az események után jelent meg első ízben Schardius 1574. évi említett kiadványában. Pontosabban a kutatás túlnyomó része ez ideig így tudta.

²⁰⁰ Ennek ellenére, ahogy arra Pálffy Géza is felhívta a figyelmet, az 1556. évi hadjárat története nincs feldolgozva a szakirodalomban. Vö.: PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 70–71.

²⁰¹ *Historia obsidionis et oppugnationis arcis Zigeth in Ungaria*, Wittembergae, haeredes Petri Seitzii, 1557. Magyar fordítását lásd: *Egy elfeledett ostrom...*, 49–57.

²⁰² Vö.: App. H. 343.

²⁰³ Vö. App. H. 342.

²⁰⁴ Johannes HEROLDT, *Princeps Iuventutis sive panegyricus Ferdinando. Adieimus eiusdem authoris Turcici Belli MDLVI anno gesti historiolum Dialogo descriptam*, Basiliae, 1557. Heroldt szövegéről újabban: KASZA Péter, „Párhuzamos történetek”: *Johannes Herold dialógusa az 1556. évi dél-dunántúli hadjáratról* in: FARMATI Anna–GÁBOR Csilla (szerk.), *A dialógus formái a magyar régiségben*, Kolozsvár, 2021, 259–272.; MAJOROS Máté, „Ferdinánd arcai” – *Tiroli Ferdinánd a humanista történetírásban: Wolfgang Lazius, Johannes Herold, Forgách Ferenc és Istvánffy Miklós Ferdinánd-ábrázolásai* in: BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, KISS Farkas Gábor (szerk.), *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*, Szeged, 2021, 155–166.

²⁰⁵ TŐKE Ferenc, *Historia obsidionis insulae Anthemi*. Újabban lásd: *Egy elfeledett ostrom...*, 77–99.

²⁰⁶ Johannes SAMBUCUS, *Obsidio Zigethiensis brevissima et uti regi, quod actum sit quotidie, notabatur, vera expositio*, Viennae Austriae, Raphael Hofhalter, 1558. Zsámboky szövegének magyar fordítását lásd: *Egy elfeledett ostrom...*, 57–67.

Az első kiadás nyomában

Hogy 1556. évi eseményekről már Schardius előtt is született humanista igényű beszámoló, arra az első halvány utalást Zsámbokynál találhatjuk. Az *Obsidio Zigaretensis* ugyan kizárólag a Sziget alatt történetekkel foglalkozik, de Zsámboky egy helyütt úgy fogalmaz, hogy a török „*a másutt elbeszélendő babócsai ostrom miatt...*” vonult el a vár alól. Tudomásom szerint ilyen szöveget végül nem írt, de az csak merész találgatás, hogy talán azért nem, mert tudta, hogy létezik ilyen.

Az már nyomósabb érv lehet egy, már 1558 előtt megjelent első kiadás keresésére, hogy Schardius, aki a szöveget 1574-ben bizonyosan megjelentette, alapvetően utánközlő volt. A *Historicum opus* monumentális, sok ezer oldalnyi szövegének elenyésző része csak az, amit ő maga írt, a munka sokkal inkább egyfajta szöveggyűjtemény, amely a 16. századi európai háborúkról megjelent legfontosabb latin nyelvű szövegeket szedte csokorba. Arra tudtommal nincs példa a műben, hogy egy szöveg más szerzőtől elsőként itt jelent volna meg, magyar tárgyú szövegei pedig kivétel nélkül korábbi nyomtatványokra mennek vissza.

Gyanúnkat csak fokozhatja a Lazius-mű címe. A Schardius-féle kiadás szerint ez így hangzik: *Rei contra Turcas gestae anno M. D. LVI. brevis descriptio cum adiecta chorographia*. Vagyis (némileg szabad fordításban): *Az 1556. évi törökellenes hadjárat rövid leírása, térképpel*. A cím tehát kétséget kizáróan egy nem túl hosszú művet ígér, melyhez térkép is tartozik. Csakhogy Schardius kiadásában ilyen nem találunk. A szöveget 1603-ban harminc éven belül harmad ízben közlő Reusnert ez az ellentmondás már annyira zavarta, hogy inkább megváltoztatta a mű címét, mely nála a *Rerum contra Turcas in Pannonia ad Baboczam et Sigethum anno MDLVI gestarum narratio* címen szerepel. Kicsit pontosította tehát a helyszínt, és kihagyta az utalást a szöveghez tartozó térképre, melyet nyilván nem ismert.²⁰⁷ A Schardius szövegét szintén átvevő Bongars majd a 18. században Schwandtner nem foglalkoztak a problémával és megtartották a *cum adiecta chorographia* kifejezést, mely térkép hiányában valóban enigmatikusnak hat. Akárhogy is, a cím alapján Lazius olyan szöveggel rukkolt elő, mely narráción kívül vizuális élményt is kínálva térképmellékletet is tartalmazott. Maga a térkép jól ismert, létezik számos utánnomása, színes verziója, sőt 1557-ben német feliratokkal is megjelent. Csakhogy az általunk ismert térképek minden esetben

²⁰⁷ Megjegyzendő, hogy hasonló eljárásra tudunk példát Zsámbokynál. Amikor az 1568. évi Bonfini-kiadásban először közli az addig kéziratban maradt Brodarics-féle *Historiát*, szembesül azzal, hogy Brodarics az országleíró rész végén úgy nyilatkozik: „ezért fekvését az itt következő térképen kívánjuk az olvasó szemé elé tárni, hogy könnyebben áttekinthető legyen”. Zsámboky az általa bírt kéziratban már nem látta nyomát térképnek, ezért érthetően kihagyja a számára és így majdani olvasói számára is értelmetlenné vált utalást.

önállóan jelentek meg a dél-dunántúli hadszíntér ábrázolásával, szöveget nem tartalmaztak, csak a térkép közepén egy négyzet alakú *cartouche*-ba írt rövid ajánlást, mely Ulrich Fuggernek szól. Ez ráadásul nem is puszta ajánlás, vagyis *dedicatio*. Lazius ugyanis a rövid kis szöveget *Praefatio*-nak titulálja, fokozva ezzel a hatást, hogy a térkép, közepén az ajánlással nem önállóan értelmezendő, hanem valamikor úgymond bevezetőként szolgált valamihez. Van tehát szövegünk több kiadásban térkép nélkül és van térképünk szintén több kiadásban szöveg nélkül. Amit keresünk nyilvánvalóan egy olyan nyomtatvány, mely a kettőt együtt tartalmazza és ha Zsámboky esetleg tudott róla az *Obsidio* íráskor, ez esetben még 1558 előtt meg kellett jelennie.

Végiglapozva a megfelelő, magyar vagy Magyarországon közkeletű bibliográfiákat ilyenek nem találjuk nyomát: nem említi az Apponyi-féle *Hungarica*; ahogyan nem tud róla Kulcsár *Inventariuma* sem, végül nincs nyoma ilyen kiadásnak sem a VD16, sem Göllner *Turcicájának* lapjain. Ha volt is ilyen kiadás, úgy tűnik elveszett, de legalábbis az irodalmi bibliográfiák lapjairól kiszorult.

Számomra gyanúm első igazolását Michael Mayr kis Lazius-monográfiájának egy lábjegyzete jelentette. Mayr a 19. század végén írt habilitációs dolgozatában elsőként és máig lényegében egyedüliként foglalkozott a *Decades* szerkezetével, és emelte ki forrásérték szempontjából a kortörténeti jellegű V. decast, mely éppen az 1556. évi magyarországi eseményekkel zárul. Ennek kapcsán, mintegy mellesleg, lábjegyzetben utalt arra, hogy az innsbrucki Schloss Ambras kastély gyűjteményében, a régi „kacatok” közt talált egy szemlátomást elfeledett nyomtatványt az alábbi címmel: *Rei contra Turcas gestae anno 1556 brevis descriptio cum adiuncta chorographia*, amely nemcsak a máshonnan is ismert szöveget tartalmazta, de egy térképet is.²⁰⁸ Mayr nemcsak a kiadvány leltári számát, de megjelenési dátumát is megadta. Ez alapján az ambrasi kastélymúzeum kurátoraival folytatott gyors levélváltás után máris a kezemben volt a nyomtatvány digitális másolata, melyen jól látszott, hogy a Mayr ugyan kicsit félreolvasta a címet, az ugyanis nem *cum adiuncta chorographia*-t, hanem a már ismert *cum adiecta chorographia* kifejezést tartalmazza, de a megjelenés helyét és idejét helyesen olvasta le a nyomtatvány aljáról: *Basiliae, ex officina Joannis Oporini, anno salutis MDLVII Mense Martio*. Vagyis a szöveg Bázselban jelent meg, a benne foglalt tartalomhoz képest igen korán, 1557 márciusában. Már Mayr is megállapította, hogy a nyomtatvány szövege alapvetően megegyezik a Schardius- vagy a Schwandtner-féle kiadás

²⁰⁸ „Interessant ist ein bisher anscheinend unbekannter Druck des Lazius ... in Form einer Zeitung mit einer kleiner Karte des Kriegsschauplatzes in der Mitte.” MAYR, *Wolfgang Lazius...*, 58.

szövegével, de érdekes módon nem vonta le azt az evidens következtetést, hogy amit Innsbruckban talált, az nem általában egy nyomtatvány volt, hanem a Lazius-mű *editio princeps* 1557-ből, mely a szövegazonosságok alapján előbb az 1574. évi Schardius-, majd abból átvéve minden más kiadás alapját képezte.

Legyünk azonban igazságosak: ha az irodalmárok nem is, de a kartográfusok²⁰⁹ számon tartották ezt a feledésbe merült nyomtatványt. A magyar szakirodalomban egyetlenként Szathmáry Tibor *Descriptio Hungariae* című műve utalt rá, hogy térképhez szöveg is tartozott és ez együtt első ízben Bázelen jelent meg 1557-ben.²¹⁰ Szathmáry szerint a ma Innsbruckban őrzött példány immár unikális, az egyetlen,²¹¹ ami Lazius *Brevis descriptio*jának első kiadásából fennmaradt

Lazius tehát nem egyszerűen írt egy beszámolót az 1556. évi dél-dunántúli eseményekről, de azt szinte az elsők között, már 1557 márciusában publikálta egy időben a

²⁰⁹ Lazius eddig eleve több figyelmet kapott kartográfiai, mint történeti munkássága révén, és ez fokozottan igaz az osztrák térképtörténetesekre, ahol a magyar kutatóktól eltérően evidenciaként kezelik, hogy az 1556-os hadjárat térképéhez szöveg is tartozott, ami azzal együtt 1557-ben megjelent. Elsőként Eugen Oberhummer és Franz Wieser állapították meg, hogy a Mayr által talált nyomtatvány lényegében a mű első kiadását jelenti. (Vö.: Eugen OBERHUMMER und Franz R. von WIESER, *Wolfgang Lazius: Karten der österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus dem Jahre 1545–1563*, Innsbruck, 1906, 49–53. Újabban Petra Svatek foglalkozott részletesen Lazius kartográfiai tevékenységével. Svatek 2005-ben írt disszertációjának (*Wolfgang Lazius als Kartograph. Eine Analyse seiner Karten in Bezug auf die Werke anderer Kartenmacher des 16. und 17. Jahrhunderts*, Wien, 2005.) idevágó eredményeit aztán több tanulmányban is közölte. Vö.: Petra SVATEK, *Die Geschichtskarten des Wolfgang Lazius: Die Anfänge der thematischen Kartographie in Österreich*, *Cartographica Helvetica* 37 (2008), 35–43.; Petra SVATEK, *Wolfgang Lazius und seine kartographischen Werke: Kartananfertigung - künstlerische Kartenelemente - wissenschaftlicher Stellenwert der Karten im internationalen Vergleich*, *Mensch - Wissenschaft - Magie. Mitteilungen Österreichische Gesellschaft für Wissenschaftsgeschichte* 25 (2008), 1–39. Petra SVATEK, „*Rei contra Turcas gestae anno MDLVI brevis descriptio*« *Eine Geschichtskarte des Wolfgang Lazius aus dem Jahre 1557*, in: Hrsg. Dieter BEINEKE, Otto HEUNECKE, Thomas HORST und Uwe G. F. KLEIM, *Festschrift für Univ.-Prof. Dr.-Ing. Kurt Brunner anlässlich des Ausscheidens aus dem aktiven Dienst*, Schriftenreihe des Instituts für Geodäsie der Universität der Bundeswehr München, 87(2012), 237–248. Végül meg kell említeni a 2017-ben Innsbruckban rendezett, Tiroli Ferdinándnak szentelt kiállítást, ahol az eredeti nyomtatványt is kiállították. Vö.: *Ferdinand II. 450 Jahre Tiroler Landesfürst - Jubiläumsausstellung: eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien in Kooperation mit der Tschechischen Nationalgalerie und dem Institut für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik : 15. Juni bis 8. Oktober 2017*, Innsbruck–Wien, 2017, 158–159., illetve ennek prágai párját, melynek katalógusában szintén szerepel a bázeli nyomtatvány. Vö.: Blanka KOBÍKOVÁ, Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, Sylvia DOBALOVÁ eds., *Arcivévoda Ferdinand II. Habsburský. Renesanční vladář a mecenáš mezi Prahou a Innsbruckem*, Praha, 2017, 115. (Köszönöm Gödölle Mátyásnak és Pálffy Gézának, hogy a katalógusok adatára felhívták a figyelmemet.) A kartográfiai munkák ugyanakkor csak érintőlegesen foglalkoztak a térképhez tartozó szöveggel és végképp nem törődtek annak szöveg-hagyományával és az esetleges változatokkal. Lásd még: PILHÁL Katalin, *Egy »ismeretlen« Wolfgang Lazius térkép*, *Geodézia és Kartográfia* 41(1989), 200–203.

²¹⁰ SZATHMÁRY Tibor, *Descriptio Hungariae: Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477–1600*, Fusignano, 1987, 119–121.

²¹¹ Ebben Szathmárynak nincs igaza, bár a térképet és szöveget együtt tartalmazó kiadás valóban rendkívül ritka. Az Ambrasban őrzött példány mellett található egy-egy darab Rostockban (UB Rb-4220), illetve a Yale Egyetem könyvtárában (Yale, 43 1556A), a párizsi *Bibliothèque Nationale*ban pedig kettő (BN M-6190, M-6192), illetve Szathmáry maga is említ egy, a Bázeli Egyetemi Könyvtárban található példányt, bár tudtommal ott csak a térkép van meg, szöveg nélkül. (Az itt közölt adatokért Farkas Gábor Farkasnak tartozom köszönettel.)

Wittenbergben megjelent Horváth Márk jelentéssel, vagy Johannes Heroldt már említett dialógusával. Mindenki mást felülmúlt azonban azzal, hogy szövegét Ulrich Fugger anyagi támogatásával a hadszínteret bemutató térképpel is kiegészítette. Az pedig, hogy az alig néhány példányban fennmaradt kiadvány egyik darabja épp Ambrasban található, aligha véletlen, hiszen az ambrasi kastély nevezetes gyűjteményét az a Tiroli Ferdinánd alapította, aki az 1556. évi hadjárat vezére, Lazius szövegének pedig vitathatatlanul a főhőse volt. Így számára Lazius rövid, térképes beszámolója az 1556. évi eseményekről különleges jelentőséggel bírt.

Filológiai háttér, avagy a *Brevis descriptio* létrejöttének fázisai

Hogy a filológia milyen hasznos *ancilla historiae* lehet, arra kiváló példa Lazius szövege. Ha ugyanis alaposan megvizsgáljuk a *Brevis descriptio* szövegforrásait, a filológiai eredményeken túl sokkal konkrétabb, historiográfiai jellegű megállapításokat is tehetünk a bécsi udvari történetíró munkamódszerét és művének jellegét illetően. A fejezet második felében erre teszek kísérletet. Kezdjük a filológiai háttér felrajzolásával.

Ami a *Brevis descriptio*t illeti annak a fent elmondottak fényében 1557 márciusában jelent meg az első kiadása. Mivel Lazius ekkor még életben volt, ez nem pusztán *editio princeps*nek, hanem *editio originalis*nak, szerzői változatnak is tekintendő. A bázeli nyomdahely okán a továbbiakban jelöljük ezt B-vel. Ennek megléte a filológus szempontjából azért kedvező, mert a Schardiustól kezdődő összes többi kiadás immár csak hatástörténeti szempontból fontos, filológiailag, mivel kivétel nélkül Lazius 1565-ben bekövetkezett halála után jelentek meg, irrelevánsak.²¹² Szintén filológiai alaptétel azonban az is, hogy az *editio princeps* nem biztos, hogy a szerző végleges szándékát tükrözi, az első kiadást ugyanis felülírja az *ultima manus* elve. Vagyis, ha a szerző tovább dolgozik a művön, változtat rajta, akkor értelemszerűen az utolsó szerzői változatot kell hitelesnek vagy legalábbis végső szerzői példánynak tekinteni. Ebből a szempontból alapvető fontosságú a Lazius-kéziratok bevonása a vizsgálatba.

²¹² Alapos összevetés után világos, hogy Schardius és nyomában a későbbi kiadók szorosan ragaszkodtak a bázeli kiadás szövegéhez. Az egyetlen, már említett kivétel Reusner, aki a *Quanta vero*-tól kezdődő szövegrészt, vagyis a Tiroli Ferdinánd magasztalását tartalmazó, panegyricus jellegű sorokat ismeretlen okból mellőzte a maga kiadásából. A Schardius-kiadás hat helyen tér el a bázeli első kiadástól, de mind nyomdahiba jellegű. Néhány példa: Schardiusnál *magnum* terrorem helyett *magnam* terrorem; *gregariique militis* helyett *gregariique milites*; *ad sequentis aestatis belli opportunitatem* helyett *ad sequentes aestatis belli opportunitatem* áll, illetve a záróversben *Immunis qui clade fuit* helyett *Immunis qui alade fuit*. Ez esetben az *alade* ráadásul értelmetlen, az 'al' 'cl' betűkapcsolat viszont könnyen félreolvasható.

Mint arról a harmadik fejezetben részletesen írtam, Lazius *Decades*ének három szerkesztése ismert. A három Bécsben található kódex (cod 7967, cod 7937 és cod 7688) egyike sem autográf, valamennyi korabeli másolat, a szerző kezétől származó javításokkal. Közülük a legteljesebb szöveget a cod 7688 tartalmazza, mely két könyvnyi bevezetés után az 1540–1556 közti évek magyar történelmét tárgyalja. A cod 7937 ehhez képest sokkal rövidebb, csupán egy könyvnyi *praefatiót* hoz és az 1540–1546 közé eső időszak elbeszélését. A szöveg végén található bejegyzés szerint ez a változat 1548-ra elkészült, így értelemszerűen nem tartalmazhatott 1556-ra vonatkozó szöveget. A cod 7967 alapvetően a cod 7937 szövegeit hozza, de két helyen bővebb annál. Részint tartalmaz egy hosszú, de tárgyunk szempontjából most irreleváns országleírást, melyet a másik két kódex nem, illetve a 152r–155v oldalakon egy *Gesta aestate anni 1556 in Hungaria autore Wolfgango Lazio* című szöveget, mely, bár címe nem teljesen egyezik a bázeli kiadás címével, a dunántúli hadjáratról szól és szövege alapvetően a bázeli szöveggel azonos. A 7967-es kódexre és a benne levő Lazius-kéziratra a továbbiakban a már jól ismert W1 jelöléssel utalok. Emlékezzünk rá, hogy Waczulik Margit épp ennek a szövegnek az okán volt azon a véleményen, hogy a cod 7967 Lazius utolsó szerkesztése, de mindenképp későbbi, mint a cod 7937 szövegei.²¹³ Ezzel az a gond, hogy a cod 7967 kódexet utólag fűzték egybe szálas, kéziratok lapokból, így az, hogy ebbe bekerült egy 1556-ról szóló szöveg is, legfeljebb annyit bizonyít, hogy a lapokat 1556 után *kötötték* egybe, de semmit nem mond a többi benne található szöveg *keletkezési* vagy *lejegyzési, másolási* idejéről. Ez a szövegváltozat ráadásul csonka. Az elég közkeletű Schardius-kiadás szövegét alapul véve annak utolsó 13 sora hiányzik belőle a szöveget záró Claudianus-versrészlettel együtt. Biztos, hogy a hiány nem koncepcionális, csupán másolási hiba. Bár helyesebb, ha inkább papírhányról beszélünk. A szöveg ugyanis az utolsó, még olvasható mondatoknál már befordul a jobb oldali margóra, mintha a másolónak nem lett volna több üres lap a keze ügyében, és remélte volna, hogy az utolsó sorokat sikerül a margóra beszorítania. Nos, nem sikerült, de ez egyben azt is igazolja, hogy ezt a változatot eredetileg lapokra írták, melyeket utólag kötöttek abba a kódexbe, ahol most található. A csonka szöveg ugyanis *verso* oldalon van, a most a kódexben utána következő *recto* viszont teljesen üres. Vagyis a másoló nyilván oda folytatta volna az átírást, ha eleve a kódexbe másol. Ez a csonkulás egyben azt is jelenti, hogy bizonyosan nem ez a kézirat szolgált a bázeli kiadás alapjául, hiszen az teljes.

²¹³ WACZULIK, *A török korszak kezdetének...*, 56–60.

Végül meg kell említenünk a cod 7688-at, melyben szintén megtalálható a *Brevis descriptio* egy változata, de már nem önállóan. A teljes V. decast tartalmazó kódexben az 1552–1556 közti évek eseményeit tárgyaló IX. könyvbe illesztette Lazius, immár egy nagyobb egész részeként a *Descriptio* szövegét.²¹⁴ A IX. könyvet ráadásul ugyanaz a kéz kétszer is lemásolta és mindkét másolat bekerült a kódexbe. Az egyik a 191r oldaltól a 202v oldalig tart, a második a 309*v-n²¹⁵ kezdődik és a 320r-n ér véget. Mindkettő ugyanattól az egy kéztől származó másolat. Tisztázott szövegek, javítások, húzások elvéve található csak bennük és a két variáns alig-alig mutat eltéréseket, lényegében azonos értékű szövegekről van szó. Mivel a kódexbe került lapokat utólag fűzték össze és számozták meg, semmiféle támpontunk nincs a szövegek másolásának idejéről és arról sem, hogy melyik készült korábban. Így pusztán a kódexben elfoglalt helyük alapján nevezem a 191r–202v közti szöveget W3a-nak, a 309*v–320r oldalakon levőt pedig W3b-nek. Bár Michael Mayr úgy gondolta, hogy W3b a korábbi változat és annak ellenőrzött, tisztázott verziója a W3a, ergo az a jobb szöveg,²¹⁶ a magam részéről ebben egyáltalán nem vagyok ilyen bizonyos. Kétségtelen, hogy a margóra írt, utólagos betoldási javaslat a W3b-ben kettő van, míg a W3a-ban csak egy, és az is csak egy szóra vonatkozik. Ez valóban azt sugallná, hogy a W3b sikerületlenebb másolat, aminek hibáit, margón jelzett kihagyásait azután a W3a másolásakor korrigálták. Talán így van. A W3b-ben található margóbejegyzések, a néhány, sorok fölé írt beszúrás azt kétségkívül bizonyítja, hogy ez is csak egy másolat, ugyanakkor ellenőrzött másolat. A kihagyásokra utaló betoldások száma azonban olyan csekély, hogy ezek nem utólagos, szerkesztésbeli változásokra utalnak, inkább csak az emberi hibahatáron belül maradó, másolásból fakadó tévesztések.

Ugyanakkor a W3a szövege, ha szavak szintjén nézzük, több hibás, az adott kontextusban vagy tartalmilag helytelenebb, vagy grammatikailag nem koherens szóalakot tartalmaz, ezért véleményem szerint a betoldások ellenére összességében W3b a jobb szövegváltozat.²¹⁷

Mindez tehát azt jelenti, hogy a *Brevis descriptio* szövegforrásait vizsgálva négy változatot említhetünk. Létezik az 1557-es bázeli *editio prinpcps* (kiadási helye alapján

²¹⁴ Vö.: KASZA Péter, *Wolfgang Lazius beszámolója az 1552–1556 közti évek magyarországi eseményeiről*, Lymbus (2017), 89–117.

²¹⁵ A lapokat utólag számozták be, és a 309r után tévedésből megint 308r majd újra 309r következett volna. Ezt úgy korrigálták, hogy a téves 308r-ből 309*r lett, a rákövetkező 309r-ből pedig 309**r. 310r-től az oldalszámzás ismét korrekt.

²¹⁶ Vö.: MAYR, *Wolfgang Lazius...*, 59.

²¹⁷ A Lymbus szövegközlésnél emiatt döntöttem úgy, hogy W3b szövegét veszem alapul. Az ottani kiadásban W3a-t még a CP (copia prima), W3b-t CS (copia secunda) elnevezéssel jelöltem.

nevezzük B-nek), a Bécsben őrzött kéziratos hagyatékban pedig egy önálló szöveggként hagyományozott változat a cod 7967 lapjain (W1) és két további másolat egy nagyobb egész részeként a cod 7688 kötetében (W3a és W3b).

Ha stemmában gondolkodunk, akkor a sor végén bizonyosan W3a és W3b áll, melyek már nem önállóan, hanem a nagy műbe illesztve tartalmazzák a *Brevis descriptio* szövegét. A W1 és a B sorrendje sem nagyon lehet kérdéses. Incipiteket és excipiteket tekintve (leszámítva, hogy W1 a végén csonka), a két szöveg ugyanaz. Számos kisebb változtatás akad ugyanakkor, alapvetően lexikai szinten, stiláris vagy grammatikai okból: szórend, igealak, más szinonima használata. Nézzünk néhány példát a teljesség igénye nélkül:

W1	B	Eltérés jellege, vélhető oka
Quod ubi Regi allatum est	Quod ubi Regi inlyto allatum est	az <i>inlyto</i> jelző miatt B „udvariasabb” szöveg
qui in Transylvania res novas molitus erat	qui in Transylvania res novas moliebatur	a <i>moliebatur</i> grammatikailag megfelelőbb igealak
Hungarorum Posenii congregationes absolvisset	Hungarorum Posenii conventum absolvisset	a <i>conventum</i> lexikailag pontosabb szó a magyar országgyűlésekre
ut hostem ab oppugnatione Segethi removeret	ut hostem ab obsidione Segethi removeret	majdnem azonos értékű szinonimák
machinaeque omnes incolumes ex via recipiuntur	machinaeque omnes incolumnes ex via recipiuntur	Itt W1 változata helyesebb, de ez tipikus nyomdahiba
quorum nomina posteror celandi non reor	quorum nomina posteris celandi non reor	Itt is W1 változata jobb, de ez is nyomdahiba gyanús hely

Alapos összevetés után azt találjuk, hogy W1 és B között összesen 188 helyen van eltérés. Ezek teljes körű felsorolása nem a fejezet feladata, de annyi remélhetőleg már a fentebbi példákból is látszik, hogy a változtatások vagy szinte indifferensek (mint az *oppugnatione–obsidio* csere esetében), vagy B javára szólnak, míg W1 kizárólag (!) az itt citált két (!) esetben hoz csak jobb alakot, ami a 186 helyes vagy indokolható korrekcióval szemben elenyésző. Ennek alapján W1 egyfajta utolsó előtti fogalmazványnak tekinthető, mely tartalmában már nem változik, de Lazius még csiszolt rajta, mielőtt a végleges verzió, melynek kézirata nem maradt fenn, Bázelen nyomdába került. Ennek alapján W1-t valamikor 1557 márciusa előtt vetették papírra.

Ezekről a kéziratos verziókról részben Mayr könyve, részben az ÖNB-kéziratait feldolgozó Joseph Chmel monográfiájából is lehetett tudni.²¹⁸ Arra azonban egy amerikai

²¹⁸ Vö.: Joseph CHMEL, *Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien I.*, Wien, 1840, 659–689.

orvostörténész, Nancy G. Siraisi hívta fel a figyelmet 2007-ben megjelent könyvében,²¹⁹ hogy a bécsi egyetem orvoskarának középkor óta vezetett hivatalos értesítőjében, az *Acta facultatis medicae Universitatis Vindobonensis*-ben az 1556. évben, azaz akkor, amikor Lazius épp hatodszor töltötte be az orvoskari dékán posztját, található egy bejegyzés *Res memoria dignae gestae hac ipsa mutatione* címmel, mely lényegében egy rövid beszámoló az 1556. év eseményeiről. Nevezzük ezt az *Acta universitatis*-ban megőrzött szövegforrást AU-nak. A 189r-n kezdődő és a 190r-n véget érő szöveg²²⁰ kimondottan rövid, négy és fél oldal, de első pillantásra is látszik, hogy egyfajta első verziója a később hosszabban kidolgozott és nyomtatásban is megjelent *Brevis descriptiónak*. Nézzük az incipiteket:

AU	B
Expediatio in Hungariam adversus Thurcas suscepta hanc causam habuit, eumque sortita est finem. Cum inducias quinquennio elapsas Tirannus Ferdinando Regi renunciasset, confestim munitissimum castrum haud procul Quinqueecclesiis situm, Sigeth nomine, quod solum in medio hostilis agri in fide Regis virtute praefecti manserat, obsidione cingere coepit sub exitu fere Martii mensis. ²²¹	Quum inducias quinquennio elapsas Turcarum tyrannus Ferdinando regi renunciasset, ut qui iam pridem patefacere sibi viam omnem in Austriam, Styriam atque Carniolam cogitasset, extemplo munitissimum castrum, haud procul Quinqueecclesiis situm, Sigeth nomine, quod solum in medio hostilis agri in fide Regis virtute praefecti manserat, obsidione cingere coepit primo Aprili, anno, quo haec scribimus, a reparata Salute 1556.

Kicsit lentebb:

AU	B
Et ne mora praesentibus obsesset, collecta ex censu pecunia et ex proprio fisco, quidquid erat concessa, militem duobus in locis	Et ne mora praesentibus obsesset, collecta ex censu pecunia, et quod in proprio fisco supererat insuper elargitus, militem duobus

²¹⁹ Vö.: Nancy G. SIRAI, *History, medicine, and the traditions of Renaissance learning*, Ann Arbor, 2007, 207–208.

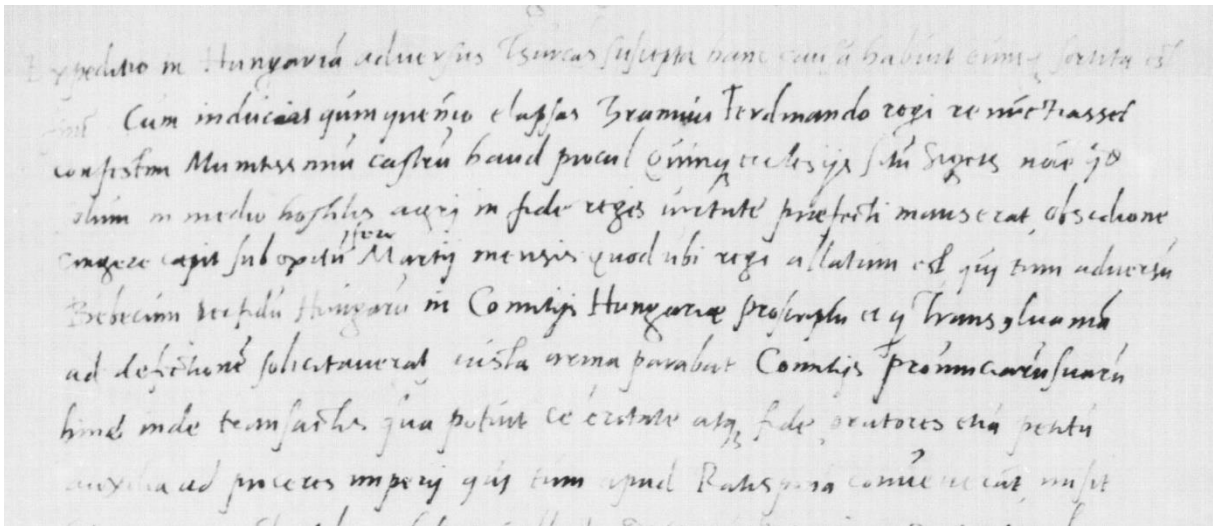
²²⁰ Kézirata is megvan, de nyomtatásban is elérhető. Vö.: Karl SCHRAUF (Hgg.), *Acta facultatis medicae universitatis Vindobonensis, Bd. III. (1490–1558)*, Wien, 1904, 281–286. Hivatkozásaim erre a kiadványra vonatkoznak.

²²¹ SCHRAUF, *Acta facultatis...*, 281–282.

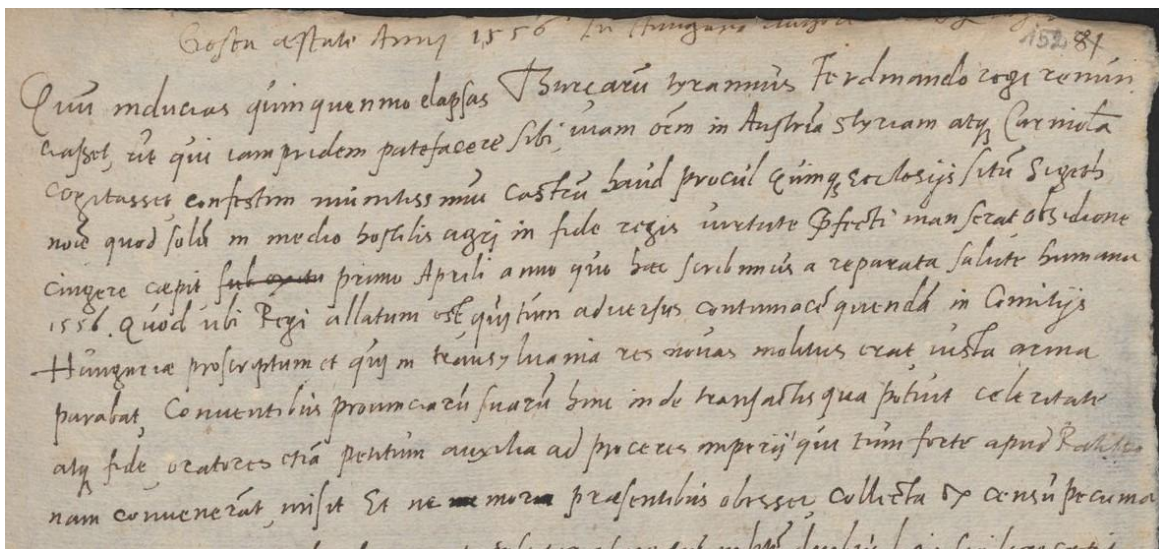
scribere ocepit dato negotio Nicolao a Bolvila Alsatae, impigro homini, ut per Sueviam ac ad lacum Acronium legionem peditum, quam regimentum vocant, tum in verba adactam celerrimis itineribus Viennam deduceret. In Austria interim aliam Theodericum Marcellum scribere iussit.²²²	in locis scribere pergit: dato negotio Nicolao a Bolwila Alsatae impigro homini, ut per Sueviam ac lacum Acromium legionem peditum, quam regimentum vocant, in verba adactam magnis itineribus Viennam deduceret. In Austria interim aliam Theodericum Marcellum scribere iussit

A két szöveg közti azonosság, kisebb fogalmazásbeli különbségeket leszámítva, szembeötlő. Közeli viszonyukat tovább erősíti a két kézírás erős hasonlósága.

AU kézirat részlete:

W1 kézirat részlete:

²²² SCHRAUF, Acta facultatis..., 282.

Azt nem merném biztosra mondani, hogy Lazius saját kézírásáról van szó, bár ez sem kizárt. Az viszont biztos, hogy az AU és a W1 szövege ugyanattól a kéztől származik, legyen az Lazius vagy egy írnok munkája.

Az *Actában* található szöveg (AU) szerkezetét tekintve is több ponton azonosságokat mutat a bázeli kiadással, de jóval rövidebb annál. Még hírt ad Tiroli Ferdinánd őszi hadjáratáról, de a visszavonulást fontolgató tanácskozás leírásánál félbeszakad. Így sem a sereg hazaútjáról nem számol már be, sem pedig a főherceg dicséretét zengő utolsó bekezdést nem tartalmazza. Ez azonban érthető, ha a dátumokra nézünk. Az *Acta* ugyanis egyfajta évkönyvként funkcionált, melybe szoros kronológiai rendben, többnyire dátummal ellátva írtak bejegyzéseket. A Lazius-féle *Res memoria dignae gestae* sajnos datálatlan, de az előtte levő bejegyzés dátuma szeptember 18-a, az utána álló pedig október 13-a. Ennek megfelelően a négy oldalnyi beszámoló e két dátum között került az *Acta* lapjaira, ennél fogva nem is tudósíthatott a főherceg október végi visszaútjáról, hiszen még a hadi események közepette született.

Kétségtől azonban egy olyan verzióról van szó, mely megelőz minden eddigi ismertetett szövegforrást, így a stemmát úgy módosíthatjuk, hogy annak elején a kéziratos AU áll, ebből jelentős átdolgozással jön létre a W1 kézirat, amely kisebb csiszolások után a nyomtatott (térképes) B jelű bázeli kiadás alapja lesz, majd ez épül be W3a és W3b kéziratokba.

Az, hogy egy szövegről több variáns, másolat létezik, egészen mindennapi dolog a filológiában. De az, hogy egy szöveg kialakulásáról lényegében eléggé jól datálható „fázisfotókkal” rendelkezünk, elég ritka a 16. század közepén. Itt pedig ez a helyzet. A filológiai aprómunka alapján ugyanis az állapítható meg, hogy Lazius már 1556 október 13-a előtt készen volt egy első verzióval (AU), amely másolatban az egyetemi *Acta*-ban maradt fenn. Ezt átdolgozta és bővítette 1556. október 13-a és 1557 márciusa között (kéziratos W1), majd kicsit csiszolva nyomdába adta 1557 márciusában (nyomtatott, térképes B).²²³ Később pedig ezt a külön készült, abszolút aktuális témáról írt művét beledolgozta nagy történeti áttekintésébe, amelyről két, minden bizonnyal 1558 utáni másolatunk is van (W3a és W3b). Ez páratlan lehetőséget kínál számunkra arra, hogy megvizsgáljuk, mit, miért és hogyan

²²³ Érdemes megemlíteni, hogy a bázeli kiadás még ugyanabban az évben német szöveggel is megjelent. A német nyelvű változat nem klasszikus értelemben vett fordítás, inkább rövidített összefoglalása a latin szövegnek, és csak fele olyan hosszú. Ennek egy fennmaradt példányáról tudok, amit az ÖNB-ben volt módomban tanulmányozni. *Warhaffte beschreibung deß ruhmreichen von Gott verlihenen siegs wider den erbfeind der Christenhait*. ÖNB, Kartensammlung, a. B. 9. B. 28.

változtatott Lazius a művön az első lépésektől a végső kidolgozásig és így közelebb kerülünk történetírói módszeréhez és koncepciójához. De mielőtt erre rátérnénk, vizsgáljuk meg, milyen forrásai lehettek egy olyan történeti műnek, melyet Lazius, bár a hadjáratban nem volt jelen, mégis szinte azzal egy időben írt.

Lazius forrásai

Könyvtörténeti és filológiai megállapításokon túl mind történeti, mind irodalomtörténeti szempontból egyaránt fontos a lehetőségekhez képest feltérképezni azt a forrásbázist, ahonnan Lazius ismeretei származ(hat)tak. Történeti szempontból ez a mű forrásértékének megállapítása miatt fontos, irodalomtörténeti szempontból pedig segít elhelyezni a szöveget az 1556. évi események kapcsán született, fentebb már említett művek között.

Vizsgálódásaink szempontjából kiemelt jelentősége van az AU-kéziratnak. Ennek léte ugyanis datálásánál fogva azt bizonyítja, hogy Lazius nagyon korán, már 1556 őszén, minden bizonnyal már a szigetvári ostrom végét (július 31.) követően, de még bizonyosan Tiroli Ferdinánd főherceg hadjáratának lezárulta (október vége) előtt kezdett hozzá egy első változat, afféle alapvázlat kidolgozásához. Az AU-kézirat szövege még tartalmazza a főherceg hadjáratának legfontosabb eseményeit, a sereg felvonulását, a kis Korotna várának visszafoglalását, a cseh Karel Žerotin Szigetvár megerősítésére vezetett akcióját, majd ott szakad félbe, ahol a főhercegi stáb elkezdí fontolgatni a visszavonulást a kedvezőtlenre forduló időjárásra, illetve a közelben ólalkodó török csapatokra való tekintettel. A visszavonulás rendjéről és a csapatok Bécs közelébe érkezteről a szöveg már nem tudósít, ennek okát fentebb már tisztáztuk.

Úgy tűnik tehát, hogy Laziusnak valóságos „forró drótja” volt a hadszíntérhez, hiszen szinte az eseményekkel egyidőben jutott információkhoz. Mivel nincs adatunk arra, hogy személyesen is részt vett volna a hadjáratban, ez csak úgy magyarázható, ha feltételezzük, hogy a bécsi udvarban tartózkodó történetíró hozzáfért a főhercegi táborból szép számmal küldött írásbeli beszámolókhöz, levelekhez (vagy legalábbis azok egy részéhez) és/vagy beszélt a hadszínterről Bécsbe visszatért tisztekkel, katonákkal, futárokkal. Arra a *Decades* más helyén is utal, hogy bizonyos események kapcsán élt a szóbeli beszámolók kínálta lehetőségekkel. A *Decades* II. könyvében, az 1537. évi eszéki hadjáratról írva megjegyzi, hogy értesüléseit részint az akkor fogságba esett, majd kiváltott és Bécsbe visszatérő

katonáktól szerezte, akik közül többet név szerint is megnevez.²²⁴ Szemtanúk kikérdezése tehát nem volt tőle idegen. Írásos beszámolókat jóformán napi szinten küldtek Bécsbe a hadszíntérről: a főherceg leveleinek jelentős része ma is olvasható a HHStA magyar vonatkozású legfőbb fondjában.²²⁵ Az udvari történetíró pozíciójában levő Lazius akár ilyen értesülésekhez is hozzájuthatott. Mivel azonban saját levelezése sajnálatos módon nem maradt fenn (vagy lappang), ennél biztosabbat ez ügyben felelősséggel jelenleg nem lehet állítani. Az viszont bizonyos, hogy bármilyen értesülései voltak is eredetileg, miközben megjelenésre készítette elő a szöveget, részint átdolgozta, részint további információkkal egészítette ki. Az első kiadás 1557 márciusában megjelent. Ahogy láttuk, a W1 kézirat ezzel már tartalmában, felépítésében teljesen azonos, a kettő között csak stiláris változtatások fedezhetők fel a bázeli kiadás javára, vagyis Lazius 1557 elejére már birtokában volt azon kiegészítő információknak, melyeket beépített a *Descriptio* szövegébe. Ezen azonban nem csodálkozhatunk, hiszen ekkora a hadi események teljességgel véget értek, s híreik is eljutottak a Bécsbe is.

A módosításra, kiegészítésre remek példa Korotna elfoglalásának históriája. A kis véghely megrohamozásának, gyors és sikeres bevételének története már az AU-kéziratban is szerepelt, majd lényegében szó szerint bekerült a nyomtatott verzióba is, azonban némi kiegészítéssel– ezt most magyar fordításaikban közöljük:

AU-verzió	B verziója
a főherceg saját csapatával előreküldte Bolavilust [ti: Bollweilert] a tartományok vértés lovasságával együtt, hogy foglalják el Korotna várát, amely három mérföldre feküdt Babócsától. Azok, mivel minden eseményre és fordulatra számítottak, olyan vitézül támadták meg a várát, hogy azt egyetlen rohammal bevették, majd megölték azokat a törököket és magyarokat, akik ott	Bolavilert a csapatával meg az ausztriai vértés lovasokat néhány más fölfegyverzett lovas seregszárnyal előreküldött, hogy előzetesen foglalják el Karotnát, amely három mérföldnyi távolságra fekszik Babócsától. Ezek minden eseményre és fordulatra fölkészülve nagy lelkesedéssel odanyomultak, és az első összecsapással azonnal kiostromolták. Roppant hévvel

²²⁴ Cum narrationem, cum ab antecessore meo Velio Ursino, qui altero mox anno amissus erat, neglecta sit, intexere ad fidem rerum volumus, ut ea secundum capita ab Aurspergero, Welczero, Wilhelmo Veltzero, Sterfio et Lapizio Cosenstonioque atque Christophero Heppelio Franco, qui capti ea clade posteaquam redempti in Austriam incolumes redierunt, excepimus. Vö.: ÖNB cod 7688. fol. 116v.

²²⁵ Az ÖStA HHStA UA fasc. 76–77-ben olvashatók Tiroli Ferdinánd apjának, illetve bátyjának, Miksa főhercegnek küldött német nyelvű jelentései.

őrség gyanánt tartózkodtak, akikről a többség úgy hitte, hogy számuk nem kevesebb, mint 500 volt. Így hát a mieink visszafoglalták Korotnát.²²⁶ (Majoros Máté fordítása)²²⁷	kegyetlenkedtek a törökök és a magyarok ellen, akik ott az őrséget tartották, mint sokan vélekednek, számuk 600 volt, úgyhogy mindenkit lemészárolva foglyul alig kettőt ejtettek. Az innen visszatérő Bolwilert a fényes tett híre kísérte, mivel a természettől erődített, derék őrséggel és ágyúkkal védett helyet úgyszólván vér nélkül, alig húszat veszítve, a legcsekélyebb fáradság nélkül egy pillanat alatt megszerezte. <i>Azt beszélnek, hogy a katonák itt a törökök felhasított gyomrában aranyat találtak, amelyet azok, a reményt feladva, hirtelenében lenyeltek, hogy ne kerüljön a keresztényekhez.</i> Így Karotnát a mieink visszavették.²²⁸

Vagyis a későbbi szöveg 500 helyett már 600 főre teszi Korotna védőinek számát, illetve utóbb megadja, hogy az ostrom húszt keresztény katona életébe került, viszont a védők közül két ember kivételével, akik fogságba estek, mindenkit lemészároltak. Az igazán izgalmas új elem azonban az a rémtörténet, miszerint a keresztény katonák aranyat találtak a törökök gyomrában, amit azok előzőleg lenyeltek. Erről az AU-ban még nem esett szó. A W1

²²⁶ Archidux Bolavilum cum sua legione et equites provinciarum cataphractos ad preocupandum castrum Carothnam, trium miliariorum spatio separatum a Babocza, praemittit. Qui in omnem eventum ac fortunam intenti, ingentibus animis adgressi castrum, prima oppugnatione expugnant, interfectis iis, qui ibi praesidium agitaverant Thurcis Hungarisque, quos plerique quingentis haud pauciores exstitisse autumant. Ita Carothna a nostris recipitur. Vö.: SCHRAUF, *Acta facultatis...*, 285.

²²⁷ Vö.: MAJOROS Máté, *Előjáték a Szigeti veszedelemhez, avagy az 1556-os magyarországi hadjárat és annak körülményei Wolfgang Lazius művében*, (szakdolgozat), Szeged, 2017.

²²⁸ Bolawilerum altero ab adventu suo die cum legione sua et equites Austriae cataphractos cum aliquot alis expeditoris equitatus, ad praeoccupandum munimentum Karothnam, trium milliariorum spatio separatum a Babocza, praemittit. Qui in omnem eventum ac fortunam intenti, ingentibus id animis adgressi primo statim insultu expugnant, tantoque ardore saevitum tum fuit in illos, qui ibi praesidium agitaverant Turcas, Hungarosque (ut multi coniciunt DC numero), ut iugulatis omnibus vix duo in captivitatem rapti fuerint. Hic rursus Bolwilerus egregii facinoris famam consecutus est, quum paene sine sanguine, XX modo desideratis, absque etiam operibus ullis locum natura munitum, praesidioque probe et machinis firmatum momento temporis cepisset. *Ferunt a militibus aurum in ventribus Turcarum dissectis tum repertum fuisse, quod illi desperatis rebus, ne Christianis cederet, re subita devoraverant.* Ita Karothna a nostris recipitur. A fordítás, ha külön nem jelzem, minden esetben Kulcsár Péter munkája.

már tartalmazza, vagyis, ha a borzalmas eset nem merő kitaláció vagy korabeli topikus elem,²²⁹ 1557 márciusa előtt elérhetővé vált forrásból kell származnia.

A rémes esetet több szöveg is említi, de ezek más és más okból fontosak Lazius forrásának meghatározásához. Mindenképpen utalnunk kell Johannes Heroldt már említett *Dialogus*ára, melyben szintén megtalálható, hogy a katonák kincset kerestek a lekaszabolt ellenség gyomrában.²³⁰ Ez fontos nyom, jól mutatja, hogy a történet népszerűvé vált, Heroldt ugyanakkor nem lehetett Lazius forrása, mivel mindkét mű 1557 márciusában jelent meg egyaránt Bázelen Oporinusnál. Heroldt viszont, aki Oporinus nyomdájában dolgozott, ismerhette Lazius nyomdába adott szövegét és felhasználhatta annak adatait.

Arra ugyanakkor, hogy nem pusztán szerzői fogásról van szó, amivel véresebbé és izgalmasabbá lehet tenni egy csataleírást, kiváló kontrollforrás Petrus Raymundus Amadonus beszámolója. Amadonus Laziushoz hasonlóan orvos volt, az olmützi püspök szolgálatában állt, és mint a püspöknek írott dedikációjából kiderül, kalandvágából csatlakozott Tiroli Ferdinánd hadjáratához, majd onnan visszatérve írt arról egy latin nyelvű beszámolót.²³¹ Míg tehát sem Lazius, sem Heroldt nem vettek részt a hadjáratban, Amadonus beszámolója a szemtanú hitelességével bír. És Korotna kapcsán ő is megemlíti a gyomrokban talált aranyakat. Sőt, nála a bizarr eset lényegében az öldöklés kulcsává válik. Azt írja ugyanis, hogy a várba betörő katonák meglehetősen kevés zsákmányra akadtak, ami érthetően kedvüket szegte, ám egyikük egy hasba szúrt török gyomrában aranyakat talált, erre a katonák vérszemet kaptak, és további lenyelt vagyonok után kutatva minden foglyot lemészároltak és felhasogatták a gyomrukat.²³² A történetet tehát több, egymástól független forrás is ismeri, így

²²⁹ Levéltári adatot eddig nem találtam a történet hitelességére. Tiroli Ferdinánd 1556. szeptember 15-én kelt hadijelentésében (ÖStA, HHStA, UA, fasc 76. Konv C fol 3r-v) számolt be apjának, I. Ferdinándnak Korotna elfoglalásának körülményeiről, illetve megvan az ostromot vezető egyik főtsízt, Sforza Pallavicini szeptember 18-án kelt, szintén I. Ferdinándnak címzett levele is (ÖStA, HHStA, UA, fasc 77. Konv A fol. 82.). A törökök gyomrában talált aranyakat egyik sem említi.

²³⁰ HEROLDT, *Princeps Iuventutis*..., 161.

²³¹ A dedikáció egy bizonyos Wilhelm nevű püspöknek szól, aki minden bizonnyal a morva nemesi családból származó Wilhelm Prusinovský von Víckovval (1534–1572) azonos. Mivel Prusinovský csak 1565-től, elődje, Martin Khuen halála után nyerte el az olmützi püspökséget, a neki szóló dedikáció alapján Amadonus műve csak majd tíz évvel a hadjárat után készült el.

²³² *Ipsi itaque hac tam subita potiti victoria praedas agunt. Inter equos et supellectilia armaque Turcica pro numero caesorum parum auri argentique inveniunt. Nam Turcae suis rebus diffidentes sua aurea argenteaque numismata deglutierant aut haec victoribus invidentes, aut certe sperantes se in servitute inter excrementa sua reperire posse. Quae res ipsis [...] interencionis causa fuit. Siquidem regii milites sive forte inter resecandum excaesorum cadaveribus adipem, sive ex mulieris rarae venustatis indicio, quae servata fuerat, impulsi, reseratis caesorum visceribus demum quandam vim argenteorum aurerorumque nummorum invenerunt Unde postmodum nulli parvum est. Vö.: Petrus Raymundus AMADONUS, *Historia vera expeditionis anni 1556*, Sitzungsberichte der königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, (1887): 24–38, 29–30.*

aligha puszta kitaláció. Ugyanakkor forrásként Amadonus sem jöhet szóba, hiszen beszámolója a 19. század végéig kéziratban maradt, Lazius így aligha ismerhette.

Csak olyan szöveg állhat az információ háttérében, mely szintén említi a korotnai mézjárlást, ugyanakkor 1557 január–február előtt már elérhetővé válhatott Lazius számára is. A vizsgálódás ezzel egyetlen műre szűkíthető, mégpedig Wolfgang Schmeltzl már említett *Der Christlich und Gewaltig Zug in das Hungerland* címmel Bécsben kiadott művére. A német nyelvű verses krónika részletesen tájékoztatja az olvasóit a hadjárat eseményeiről, köztük Korotna bevételének körülményeiről is.

Todt Türcken lagen in dem Schloß
 Das bluet heraus in graben floß
 Kain namens gfangen, halff kain bittn
Der maist tail wurd affgeschnittn
Und fanden gelt in iren magen
 Faist Türcken wie die schwein da lagen.²³³

A rohammal bevett várban egymás hegyén-hátán fekszenek a holtak, az árokban folyik a vér, foglyokat nem ejtenek, nem használ a könyörgés, mindenkit lekaszabolnak és pénzt találnak a holtak gyomrában – tudósít a német költő.

Schmeltzl minden szempontból szóba jöhető forrás. Műve Bécsben, azaz Lazius akkori tartózkodásának helyszínén jelent meg még 1556-ban és Amadonuséhoz hasonlóan egy szemtanú beszámolóját tartalmazta, hiszen Schmeltzl mint pap szintén részt vett a hadjáratban. A költemény már csak azért is lehetett kiváló nyersanyag Lazius számára, mivel németül íródott, így eleve más közönséget célzott meg, a humanistáknak pedig kedvelt fogása volt, hogy latinra ültessenek át vagy megfelelő stílusban átírjanak egy már eleve latinul megjelent szöveget. Épp Szigetvár kapcsán elég, ha Zsámboky (a következő fejezetben még részletesebben is taglalt) vállalkozására gondolunk, aki 1558-ban jelentette meg saját – Horváth Márk nehézkes stílusú jelentésére, illetve Tőke Ferenc magyar históriás énekére alapozott – humanista szellemű verzióját az ostrom történetéről.

Talán akkor sem vetjük el nagyon a sulykot, ha megkockáztatjuk, hogy Schmeltzl egyike lehetett azoknak, akik már a táborból hírekkel látták el az udvar egyes főméltóságait, de akár még magát Lazius is. Értékelhető levelezés hiányában a köztük lévő közvetlen kapcsolat

²³³ Vö.: Wolfgang SCHMELTZL, *Der Christlich und Gewaltig Zug in das Hungerland*, Wien, Raphael Hofhalter und Casparn Krafft, 1556, Br.

nem igazolható ugyan, közvetett bizonyítékok azonban arra mutatnak, hogy a két férfi személyesen is ismerhette egymást. Schmeltzl, mielőtt 1554-ben megkapta volna St. Lorenz am Steinfeld plébániáját, éveken át a bécsi Schottenstift iskolájának tanára volt. Ilyen minőségében számos német nyelvű, moralizáló iskoladráma, illetve egy népszerű énekeskönyv szerzője, aki jelentős bécsi potentátok támogatását mondhatta a magáénak. Patrónusai közt volt két bécsi polgármester, Stephan Denk és Sebastian Schrantz, továbbá Georg Gienger titkos tanácsos (*Geheimrat*) mellett, Franz Igelshofer városi írnok is (*Stadtschreiber*). Schmeltzl neki dedikálta német nyelvű énekgyűjteményét.²³⁴ Igelshoferről pedig adatolható, hogy közeli kapcsolatban állt Laziuszal. Mayr szerint már Lazius apósának is dolgozott, de Laziuszal is munkakapcsolatban állt, sőt az sem kizárt, hogy rokonságba is kerültek.²³⁵ Az mindenesetre bizonyos, hogy Lazius a *Decades*ben emléket állított Igelshofer Buda alatt 1541-ben elesett unokaöcsének.²³⁶ Talán nem túlzott merészség feltételezni, hogy ha máshogyan nem, Igelshofer révén Lazius és Schmeltzl ismerték egymást. Akár így volt, akár nem, akár küldött tudósításokat a táborból Schmeltzl, akár máshonnan származtak Lazius első adatai, az bizonyos, hogy a St. Lorenz-i plébános német költeményét a korotnai eseten túl is alaposan kiaknázta a *Brevis descriptio* írásakor. Ez jól látható mind az egyszerűbb tények, adatok, mind pedig a szerkezet szintjén. Néhány példával szeretném illusztrálni, milyen fontos forrása lehetett Laziusnak a Schmeltzl-költemény.

A plébános-poéta Tiroli Ferdinánd hadjáratának megindoklásával kezdi a költeményt. A kegyes herceg nem tűrhette tovább, hogy a Sziget megvételeiben mesterkedő törökök tovább pusztítsák, zaklassák a keresztényeket, ezért elszánta magát, hogy királyi atyjától engedélyt kér, hogy személyesen vezethessen hadat ellenük. Ferdinánd a fiával folytatott párbeszéd végén engedélyezi a hadjáratot, melyre a herceg hírneve miatt valósággal özönlének a minden rendű és rangú önkéntesek. A sereg augusztus 24-én, Szent Bertalan napján bont táborát a Bécs alatt üdvözlésükre összegyűlt tömeg ujjongása és sűrű könnyhullatása közepette.

Lazius szövege jóval korábbról indít. Már az AU-verzióban is tárgyalja az 1556. évi hadjáratok többségét: Sziget ostromát csak megemlíti, de szót ejt a Marcellus Dietrich vezette

²³⁴ Vö. Manfred KNEDLIK, *Wolfgang Schmeltzl: Schuldramatiker, Chronist und Musiker im Reformationszeitalter*, Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie 37(1993): 92–104, 94.

²³⁵ MAYR, *Wolfgang Lazius...*, 73.

²³⁶ Erant in cornu castrorum, quod dictum est primo a Thurcis fuisse occupatum, mille circiter Bohemi iaculatores et una cohors Germanorum peditum, ductore *Laurentio Iglshouer*, homine audacissimo et multis praeclare gestis nominatissimo. Qui praecedentis diei vesperi, cum aliis cohortibus duabus ex Austria primum Pesthium advenerat nostris auxilio. Vö.: ÖNB cod 7688. fol. 135r.

Észak-Magyarországra küldött seregestről, illetve a Kanizsa alatt gyülekező, Babócsát ostrom alá fogó felmentő hadról, és csak ezt követően, az alapverzió utolsó harmadában kerít sort Tiroli Ferdinánd hadjáratának bemutatására. A módosítások, bővítések egy része azonban minden további nélkül származhat Schmeltzl költeményéből. Az AU-szövege még elég szűkszavúan nyilatkozott a főherceg útnak indulásáról: csak annyit közölt, hogy a király *sub exitum paene Augusti*, vagyis augusztus vége felé Magyarországra küldte a főherceget. A W1-től kezdve azonban már minden verzióban szerepel a Schmeltzlnél is olvasható pontos indulási dátum: augusztus 24-e, Szent Bertalan napja. A Bécsben élő Lazius ezt akár személyesen is láthatta, nem kellett hozzá a költeményt nyomtatásban olvasnia, de annyi biztos, hogy az eredeti szöveghez képest a későbbiekben pontosít. Szintén Schmeltzlnél felbukkanó elem, hogy a főherceg nyilvánosan imádkozik indulás előtt, ami rajongó lelkesedést vált ki a tömegeből. Ennek a jelentnek az AU szövegében még nyoma sincs, W1-től már azt olvashatjuk, hogy a főherceg „először nyilvános könyörgést tartott a szent istenséghez, mely minden hadi eseménynél ott szokott állni, elsősorban azok mellett, akik az ő nevéért és dicsőségéért harcolnak, majd Szent Bertalan apostol ünnepnapján sokak könnyezése közepette, akiket részint az együttérzés, részint az öröm töltött el, hogy ekkora fejedelmet látnak, aki az ő védőszentjeik és alattvalók üdvéért szánta el magát.”

Schmeltzl hosszan és részletesen írja le a sereg vonulásának útvonalát, amit Lazius szövege nem tartalmaz, de a mellékelt térképen az irányt pontozott vonal jelöli. Majd elérünk a Kanizsa alatti táborba. Azt már az AU-ban is megírta Lazius, hogy erre szeptember 1-jén került sor, ehhez nem kellett Schmeltzlt nyomtatásban olvasnia. A főherceg fogadtatásának körülményei azonban erősen rímelnék egymásra:

Schmeltzl	Lazius
Den Hauffn fand wir zu Canisa Ehrlich Kriegßleut und außers Vor Bowosch im Scharmützl gwesn Sich frewt das volck ja überal Man schutz das in dem Lufft erhall Der helle Hauff entgangen gieng Den frossien Fürsten schon emphieng.	primo tamen Septembri sine omni maleficio eorum, per quos transibat agros, comitatum videlicet Soproniesem et Castri ferrei, ad exercitum pervenit, qui ad Canisiam in finibus Styriae hilaris adventum eius iam inde exspectabat, progressusque obviam instructa acie more militari, atque exoneratis cum machinis omnibus, tum sclopetis singulorum publicam eo die laeticiam testabatur

Az üdvlövéseket leadva a herceg elé vonuló kanizsai sereg valószínűleg Schmeltzl nyomán került be a *Brevis descripti*óba. Korotna elfoglalását már idéztük, és láttuk, hogy Schmeltzl is megemlíti a törökök gyomrában talált aranyak esetét.

De szerkezetileg is sok hasonlóság van a két, merőben eltérő műfajú és nyelvű, más-más közönségnek szánt szöveg között. Korotna elfoglalása után egyaránt olvashatunk mindkét szerzőnél a török által elhagyott, felégetett várak soráról. Mindketten említik Ferdinánd főherceg hadjáratának mintegy kísérőjelenségeként Adam Gall győri főkapitány két sikeres portyáját, Esztergom és Székesfehérvár megsarcolását, miként a Szigetből kitörő és Pécsig jutó Horváth Márk (Schmeltzlnél németesen: Marco Herbat alakban) vitézkedését. Teljesen összezseng a hadjárat végének leírása is: a főherceg hidat veret a Dráván és a Murán, majd seregét két részre osztja. Az egyik Bolweiler vezetésével Győr felé tart, a másik a főherceggel Stájerországon keresztül Bécs felé. Végül, miként Laziusnál, úgy Schmeltzlnél is a mű vége Tiroli Ferdinánd dicsőségének magasztalásába torkollik. A módszer más és más, de a panegyrikus jelleg mindkét mű zárásában egyformán tetten érhető.

Fejtegetéseim ezen részének lezárásaként óvatosan összegeznék. Semmiképpen nem állítható, hogy Lazius a *Brevis descripti*ót kizárólag Schmeltzl hatása alatt írta. A *Descriptio* több az évi előzményről is szót ejt, amelyikről a német nyelvű költemény egyáltalán nem; az AU-verzió meglepte továbbá arra mutat, hogy Lazius nagyon korán, az eseményekkel szinte egy időben elkezdte papírra vetni a mű első vázlatát, amikor még nemcsak Schmeltzl költeménye nem készült el, de az azt ihlető őszi hadjárat is épp csak elkezdődött, vagyis Laziusnak mindenképpen voltak egyéb forrásai is. Az ugyanakkor szintén világos, hogy több adat szerepel a szemtanúként író Schmeltzlnél, amit Lazius a költemény megjelenése előtt elkészült AU-verzióban nem ismert vagy nem említett; illetve számos olyan szerkezeti elem akad, melyek párhuzamosságokra utalnak a két szöveg között, és ezek olyan nagy számúak és annyira pontosak, hogy kizárható, hogy pusztán véletlenről van szó. Érdeemes még arra is utalni, hogy Laziustól nem volt idegen, hogy egy már elkészült művet hasznosítson saját céljaira. Épp az V. decas utolsó, X. könyve esetében, amely egészében Szigetvár 1556. évi ostromát tárgyalja, dokumentálható, hogy Lazius erősen támaszkodott Zsámboky 1558-ban ezen tárgyban megjelent szövegére. A más regiszterben mozgó Schmeltzl-vers esetén ezt még könnyebben megtehetette.

A fentiek alapján annyit mindenképpen bizonyíthatónak és bizonyítottnak látok, hogy az udvari történetíró Lazius a nagy visszhangot kiváltó és propagandisztikus szempontból is jól kiaknázható 1556. évi sikerről beszámoló szövege írásakor, a témában ma elérhető,

fennmaradt narratív források közül elsősorban Wolfgang Schmeltzl 1556 decemberében Bécsben megjelent költeményét hasznosította. Emellett számolhatunk levelekkel és szóbeli beszámolókkal is, de ilyenekre konkrét adatot nem tudok mondani.

A történetíró műhelyében

A fejezet végén még egy problémát szeretnék a keretek adta lehetőségekhez képest kibontani, ez pedig annak kérdése, hogy a több változatban fennmaradt mű és a vele való filológiai munka közelebb visz-e bennünket Lazius alkotói módszerének és főleg céljainak megismeréséhez.

Ha ugyanis összevetjük azt a szöveget, amelyet Lazius valamikor 1556 őszen az orvosi fakultás *Actájába*, mint első fogalmazványt leírt, azzal, amely végül 1557 tavaszán Bázelen megjelent, azt tapasztaljuk, hogy jóval többről van szó, mint egyszerűen adatok pontosításáról (mint pl. a főherceg seregszempléjének napra pontos időpontja, Korotna védőinek létszáma stb.), vagy később ismertté vált és az első verzióból ezért még szükségképpen hiányzó események betoldásáról (a korotnai aranyak története, a főherceg hazaútja). Lazius az AU verziójában még meglevő elemek kihagyásával, illetve más adatok betoldásával – hangsúlyozandó – koncepcionálisan is megváltoztatta a mű jellegét. A történet ráadásul nem is ért véget 1557-tel, hiszen, mint fentebb láttuk, Lazius az 1557-ben nyomdába adott szöveget később beillesztette a *Decades IX.* könyvének végére, és ennek során a koncepció újabb finomhangolására került sor. Nézzük, miről is van szó!

Az *Acta* változata az egész 1556. esztendő bemutatásának szándékával íródott. Lazius az első mondatokban tájékoztatja az olvasót, milyen gondokkal kellett Ferdinánd királynak szembenéznie Magyarországon. Két fontos hadszínteret említ: egyrészt Felső-Magyarországot, ahol a királynak a pártütő és az országgyűlés által törvényen kívül helyezett Bebek-testvérekkel gyűlt meg a baja, illetve a Dél-Dunántúlt, ahol a törökök Szigetvár elfoglalására készülnek. Ferdinánd, hogy elejét vegye a bajnak, két sereget is felszerel, az egyiket Bolweiler vezetésével a Dunántúlra küldi, a másikat Marcellus Dietrich és Wolfgang Puchheim parancsnoksága alatt Felső-Magyarországra Bebekék ellen. Az események innentől két szálon futnak: az AU-kézirat hol Bolweiler, hol Dietrich seregének útját és tevékenységét követi. A bevezetőben olvasható áttekintésből emlékezhetünk rá, hogy míg Bolweiler és magyar vezértársai, Zrínyi Miklós horvát-szlavón bán és Nádasdy Tamás nádor Babócsa ostrom alá vételével elérik a kívánt stratégiai célt, azaz az ostromlott Szigetvár

tehermentesítését, addig Dietrich egységeit Bebek törbe csalja, és csúfos vereséget mér rájuk. Az Au szövege, rövidségéhez képest (alig több, mint négy nyomtatott oldalról van szó), elég részletesen foglalkozik az északi sereg kudarcának okaival, melyet Bebek ravaszsága, helyismerete, és a török segédc csapatok mellett a két Habsburg főtiszt közti széthúzásban, a kooperáció hiányában vél felfedezni. Bármily keserű is a pirula, hogy Erdély elvesztése mellett (ezzel egyébként sem az AU, sem a bázeli nyomtatvány nem foglalkozik), még Felső-Magyarországon is kudarcok érik a királyi fegyvereket, egy 1556-ról szóló beszámolóhoz ez a kudarc is hozzátartozik. Ha úgy tetszik, annál inkább kiemelhetné egyrészt Bolweilerék vitézkedését Babócsa alatt, de még inkább Tiroli Ferdinándnak, az AU végén már olvasható sikereit. Mire azonban a szöveg végleges formát ölt (ezt tartalmilag már a W1 kézírata is jelentheti) és nyomdába kerül, Lazius átdolgozza a szöveget.

Ennek első jelei már a bevezető mondatokban tetten érhetők, ahol a szultán fenyegetése mellett Bebekről is szót ejt Lazius.

AU-verzió	W1 illetve bázeli kiadás
Amint a királyt erről értesítették, aki épp akkor jogosan fegyverkezett Bebek , egy hitszegő magyar ellen, akit a magyar országgyűlés is elítélt ²³⁷ (Majoros Máté fordítása)	Amikor ezt megjelentették a nemes királynak, ő éppen jogos háborút készített elő egy bizonyos makacskodó ellen, akit a magyar országgyűlés is elítélt. ²³⁸

Lényegében teljesen azonos a két szöveg, csak a későbbi változatból épp Bebek neve marad ki és így a pártütő kilétét ott homály fedi. Ez első pillantásra akár egyfajta *damnatio memoriae*nek is tűnhet, mintha Lazius nem kívánná nyomtatásban is megörökíteni a lázadó főúr nevét, de ennél többről van szó. Marcellus Dietrich seregének útjáról szólva ugyanis Lazius, mintha elfeledné, hogy korábban Bebek nevét már egyszer törölte a szövegből, beszámol arról, hogy a Habsburg-sereg a pártütő három várát is bevette Felső-Magyarországon, és ezúttal meg is nevezi, kiről van szó:

²³⁷ Quod ubi Regi allatum est, qui tum adversum Bebecum, perfidum Hungarum in comitiis Hungariae proscriptum, et qui Transylvaniam ad defectionem sollicitaverat, iusta arma parabat. Vö.: SCHRAUF, *Acta facultatis...*, 282.

²³⁸ Quod ubi Regi inlyto allatum est, qui tum adversus contumacem quendam in comitiis Hungariae proscriptum, et qui in Transylvania res novas moliebatur, iusta arma parabat.

AU-verzió	W1 illetve bázeli kiadás
Amíg ezek szerencsésen megtörténtek Pannoniában, Theodoricus Marcellus saját hadosztályával és magyar lovasságával, és nem kevesebb, mint 600 nehézfegyverzetű némettel május vége felé megindult Bebek ellen, aki nem késlekedett Magyarország túlsó részét fellázítani. Szerencséjét és kedvező útját kihasználva Kassa határában Bebek három megerősített várát megadásra kényszerítette. ²³⁹	Míg ezek Pannoniában sikeresen végbementek, Theodoricus Marcellus a légiójával és magyar lovasokkal, meg hatszáznál nem kevesebb német nehézfegyverzetűvel május hónap majdnem a végén megindult Bebek ellen, aki nem hagyott fel Ausztria túlsó vidékének a háborgatásával, és út közben Kassa meg Szepes környékén megadás útján elfoglalta Bebek néhány erősebb várát. ²⁴⁰

Apróbb eltérésektől (pl. hogy Kassa Magyarország vagy Ausztria túlsó végét jelenti-e) eltekintve a két szövegrész itt szinkronban halad, de a bázeli szövegváltozatban ez az utolsó hely, ahol Bebekről vagy Dietrichről szó esik. Míg ugyanis az AU-szövege, mint fentebb említettem, oly hosszan taglalja Dietrich Krasznahorka alatt törbe csalt seregének vereségét, hogy az a szöveg közel negyedét teszi ki, addig ez a későbbi változatokból teljes egészében kimarad. Bolweiler babócsai haditettei után rögtön Ferdinánd főherceg hadjáratának előkészületeire tér át Lazius, és annak leírását már csak két intermezzóval szakítja meg. Egyrészt, miként az AU-ban is tette, beszámol Horváth Márk pécsi portyájáról, melynek eredményeképp visszafoglalták Szentlőrinc várát, illetve Adam Gall győri főkapitány két vállalkozásáról, melyek során előbb Székesfehérvárt majd Esztergomot sikerült megsarcolnia. E két utóbbi portya még nem szerepelt az AU-ban, holott Laziusnak tudomása éppenséggel lehetett volna róla. Mint láttuk, Schmeltz is említi Gall merész húzásai közül legalábbis az esztergomit, de aligha (csak) ez az oka, hogy a Bebektől elszenvedett vereség „helyére” Gall portyáiról szóló tudósítás került.

²³⁹ Dum haec in Pannonia secunda aguntur, Theodericus Marcellus cum sua legione et equitibus [189v] Hungaris gravisque armaturae Germanis haud paucioribus DC adversus Bebecum, qui agrum Hungariae ulteriorem infestum reddere non cessabat, paene sub exitu Maii mensis movit, ususque et fortuna et itinere haud sane incommodo in finibus Cassoviae arces munitiores Bebeci tres in deditionem accepit. Vö.: SCHRAUF, *Acta facultatis...*, 282.

²⁴⁰ Dum haec in Pannonia secunda aguntur, Theodericus Marcellus cum sua legione et equitibus Hungaris, gravisque armaturae Germanis haud paucioribus DC adversus Bebecum, qui Austriae agrum ulteriorem infestum reddere haud desinebat, paene sub exitum Maii mensis movit, et exitinere aliquot in finibus Cassoviae ac Cepusii munitiores Bebeci arces in deditionem accepit.

Az AU-hoz képest tehát a W1 és B szövege egy jelentősen átszerkesztett változat, mely egészen más összbenyomást tesz az olvasóra. Míg az AU-ban megőrzött szöveg még aránylag kendőzetlenül tárgyalta az 1556-ban történt legfontosabb hadi eseményeket, addig a Bázélban nyomdába kerül szöveg már egy „kozmetikázott” verziót tartalmazott. W1 és B ugyanis, és ez az alapvető különbség, nem állít semmi valótlant, adatai több esetben pontosabbak is, mint a korábbi szövegé, de a tények megfelelő csoportosításával, illetve más tények szisztematikus mellőzésével sokkal kedvezőbb színben tünteti föl az 1556. év eseményeit, mint amilyenek a valóságban voltak. A bázeli kiadványban alapvetően Bolweiler babócsai hadjárata kap szerepet, ami ugyan Lazius szerint csak félsiker, de semmiképpen nem kudarc, mivel pedig közvetlenül hozzájárul Szigetvár sikeres megvédéséhez, az összkép ez esetben is inkább pozitív. A Bebek ellen vezetett hadjárat lényegesen háttérbe szorul: a szerző csak addig szól Dietrich seregének hadműveleteiről, amíg azok sikereket érnek el Felső-Magyarországon, a hadműveletek alapvető kudarcát jelentő krasznahorkai vereséget elhallgatja a szerző. Helyére a Gall-portyák kerülnek, melyeket hangsúlyozandó a nyomtatványhoz készült térkép is pontozott vonallal jelez, és amelyek, ha jelentőségükben nem is mérhetőek a dél-dunántúli eseményekhez, de ahhoz hasonlóan alapvetően sikeres hadműveletek. Sem Fehérvárat, sem Esztergomot nem sikerül ugyan visszafoglalni (bár ez nem is lehetett a portyák célja), de a török orra alá borsot tör a vitéz győri főkapitány és Lazius inkább ezt említi a krasznahorkai fiaskó helyett.

Lazius tehát 1556 őszen elkezdi kidolgozni egy első változatot, amely viszonylag objektív beszámolóként indul, de a nyomtatott szöveg már sokkal inkább egyfajta sikerpropagandává változik, mely jó érzékkel emeli ki azokat az elemeket, melyek alátámasztják, hogy a Habsburgok magyarországi erőfeszítései nem hiábavalók a kereszténység védelme szempontjából. A *Brevis descriptio* nem mond valótlant, forrásértékéből a változtatások mit sem vonnak le, de az előző változat megléte jól mutatja, hogy milyen koncepcionális változásokon ment át a szöveg, mire nyilvánosságra került. Ezt egyébként már az egyes verziók címe is kifejezi. Az *Acta* még azt ígérte, hogy beszámol a *Res memoria dignae gestae*, vagyis az említésre, feljegyzésre érdemes eseményekről. A W1-ben olvasható cím átmeneti állapot, mivel ott *Gesta aestate anni 1556 in Hungaria* áll, vagyis az 1556. esztendő nyarán történt magyarországi eseményeket ígéri, míg a bázeli kiadás hosszú címe (*Rei contra Turcas gestae anno M. D. LVI. brevis descriptio, cum adiecta chorographia, ubi praeliorum, pugnae, oppugnationum et expugnationum, locorum item, in quibus praeclare quidque gestum est, regionisque situs et confinia elegantissime exprimuntur*

Wolfgango Lazio Viennensi, Regio historico ac Medico autore Wolfgango Lazio) már kifejezetten azt mondja, hogy a *dicsőségesen (praeclare)* véghezvitt csatákról és ostromokról számol majd be.

Ám, ahogy már utaltam rá, a történetnek itt nincs vége, hiszen Lazius a *Descriptio* java részét bedolgozta a *Decades* IX. könyvébe. A koncepció alapjaiban nem változott, a babócsai események, Tiroli Ferdinánd hadjárata, sőt Adam Gall portyája is benne maradt a szövegben, de mivel itt egy lényegesen hosszabb változatról van szó, ebben már több mindenre kellett és lehetett kitérni. A IX. könyv az 1552–1556 közti, meglehetősen eseménydús évek krónikája. A nagyívű összegzésben már helyet kap Erdély elvesztése éppúgy, mint az AU-ban már egyszer megörökített, majd a bázeli kiadásból kihagyott krasznahorkai vereség története. Úgy látszik azonban, hogy Laziusnak nagyon kedvére való volt, hogy a *Zucker kommt zuletzt* jegyében vitathatatlan sikertörténetek zárják az V. decast. A IX. könyv végére így a bázeli kiadásban is olvasható győzelmek kerültek, a decast záró rövid X. könyv pedig kizárólag Szigetvár hősie és főleg sikeres 1556. évi védelmét tárgyalta. Ebbe a harmonikus zárásba csak bezavart volna két olyan súlyos kudarc, mint Erdély ugyanez évi elvesztése, vagy Dietrich seregének veresége. De ezek megtörténtek, nem lehetett őket teljesen mellőzni. Ennek megfelelően Lazius szól is róluk, csak hogy meglehetősen átrendezve az időrendet. Előbb Erdély elvesztésének folyamatát mutatja be, a felelősöket az áruló erdélyi urakban és a köpönyeget fordító Haller Péter szász királybíróban vélve megtalálni, akik visszahívják Szapolyai János özvegyét és fiát a száműzetésből, így „Dacia rursus **tertio anno, ex quo in potestatem Austriadum pervenit** comitis Salmensis ac Castaldi Itali consiliis atque ope, eorum praecipue proditione, de quibus bene meritus caesar erat, et in quorum fide subsidiisque secundum deum spem omnem collocarat, **in Joannis quondam regis filii obsequium redacta fuit.**”²⁴¹ Akárhonnan is számoljuk, akár Castaldo Erdélybe érkezésétől (1550) vagy György barát megölése után a tartomány tényleges birtokba vételétől (1551), ha Erdély *három évvel* ezen események után került vissza a Szapolyaiak kezére, akkor ennek legkésőbb 1554-ben kellett megtörténnie. Növeli ennek valószínűségét, hogy Lazius egy olyan rész után illeszti be az Erdélyről szóló szakaszt, ahol kimondottan 1554. évi eseményekről szól.

Majd következik a pártütő Balassa és Bebek elleni akció, ahol hiteles beszámolót kapunk a történetekről. Lazius sok mindent átemel az AU-ban olvasható szövegből, de egyben jelentősen ki is bővíti azt, csak hogy zárásként azt olvashatjuk: „Accepta erat haec clades

²⁴¹ Vö.: ÖNB, cod 7688 fol. 314v

adulto Septembri **anni, de quo scribimus, quinquagesimi quinti.**”²⁴² Vagyis a krasznahorkai kudarcot 1555 szeptember végére teszi. A bécsi humanista nyilvánvalóan tudta, hogy Bebek nem 1555-ben, hanem 1556-ban csalta tőrbe Dietrich seregét, hiszen az AU-ban még ilyen értelemben fogalmazott. A vereséget később kihagyta, majd visszaillesztette, de hogy ne zavarja az 1556. esztendő kedvező összképét, meglehetősen vitatható eljárással egy évvel korábbra, 1555-re datálta!

Végezetül még egy adalék a változtatások pikantériájára. Lazius az 1557-ben kiadott *Descriptiōt* Ulrich Fuggernek ajánlotta, és az ajánlást, *Praefatiō*ként a nyomtatványhoz tartozó térkép közepére helyezte. A Fugger-család azonban helyet kapott a főszövegben is: amikor Lazius beszámol a fontosabb potentátokról, akik 1556 késő nyarán csatlakoztak Tiroli Ferdinánd hadjáratához, megemlíti köztük Anton Fugger fiát, az ajánlás címzettjének unokaöcsét is, aki 50 lovassal vett részt a hadi vállalkozásban.²⁴³ A nagy összegzésbe azonban az egykori mecénás unokaöccse már nem fért bele. A *Decades* szövege, miután felsorol egy sor résztvevőt, már csak annyit mond, hogy a főherceghez számos jeles férfi csatlakozott saját költségén, de a Fugger-fiú említése elmarad...²⁴⁴

Ez utóbbi inkább csak érdekes adalék Laziusához, hiszen a Fuggerek említése joggal kap más súlyt egy alkalmi kiadványban, melyet esetleg részben finanszíroztak is, mint egy nagy, összegző történeti műben. Sokkal fontosabb tanulság az, hogy a Lazius-filológia, mely egy majdani kritikai kiadás előkészületeihez tartozik, cseppet sem öncélú időtöltés. Nagyon is fontos tanulságok vonhatók le abból, hogyan alakul a szerző kezén egy szöveg és annak koncepciója. A Bebek-epizód arra kell intsen bennünket, hogy óvatosan kezeljük azt a páratlanul értékes forrást, melyet Lazius monumentális művének V. decasa a magyar történelem szempontjából kínál. Lesznek adatai, melyek csak nála őrződtek meg és melyek jól kiegészítik majd eddigi ismereteinket. De láthatjuk, hogy Habsburg-szolgalatban, bécsi udvari történetíróként adott esetben, ha a Habsburg-dinasztia dicsősége megkívánta, nem riadt vissza akár tendenciózus csúsztatásoktól sem.

²⁴² Vö.: ÖNB, cod 7688 fol. 316r

²⁴³ Nec defuere, qui propriis sumptibus huic tam honestae necessariaeque expeditioni nomina darent, **e quorum numero et fratruelis tuus**, Hulriche splendidissime, illustris viri ac de domo Austriae bene meriti, **domini Antonii Fuggeri filius fuit quinquaginta equitibus comitatus**, qui omnes nullum non periculum cum tanto principe adire, nullumque adeo laborem sumptumque suscipere detrectabant.

²⁴⁴ Nec defuere, qui propriis sumptibus huic tam honestae necessariaeque expeditioni nomina darent **summi nominis viri**, qui omnes nullum non periculum cum tanto principe adire, nullumque adeo laborem sumptumque suscipere detrectabant, Vö.: ÖNB, cod 7688 fol. 317v

Ha Lazius tudósítását olyan szerzőkével vetjük össze, mint Istvánffy Miklós vagy Forgách Ferenc, az a benyomásunk támadhat, mintha Lazius egy másik történetet mondana el. Jól látható ez a korotnai diadal példáján: 1556-ban Korotna kicsiny várát Bolweiler csapatai veszik be rohammal – legalábbis Lazius szerint. Forgách vitriolos *commentarius*a szerint a várat Fráter György egykori gyilkosa, Sforza Pallavicini kezdi ostromolni, de mivel semmire sem megy, a horvát–szlavón bán, Zrínyi jön a segítségére, és a katonák aztán rohammal beveszik a várat. Bolweiler neve fel sem merül... Ez a narratív történetírás erősen konstruált jellegére mutat rá, melyben Lazius, ha olykor talán túlzásokba esik is, alapvetően nem különbözik a korabeli történetírás más képviselőitől.

A sokat említett Korotna kapcsán megjegyzendő, hogy bármit ír vagy hallgat el Lazius vagy Forgách, a hadműveletet vezető Sforza Pallavicini, amikor 1556. szeptember 18-án kelt, már hivatkozott levelében beszámol I. Ferdinándnak a véghely ostromáról, magától értetődő természetességgel említi meg, hogy a hadművelet irányításában rajta kívül még Bolweiler, Zrínyi gróf, Tahy Ferenc, Lenkovics János is részt vett, sőt az ágyúmester, Johannes Fatiska nevét sem hagyja ki.²⁴⁵

Láttuk, hogy Lazius nem ment a szomszédba némi áthangolásért. De ilyet Forgáchnál vagy Istvánffynál is találunk. Ám historiográfiai szempontból az ilyen megoldások éppoly izgalmasak, mint a történeti olvasat felől az unikális tények. Hiszen, miközben narratívák mögötti valóság levéltári kutatásokkal, kontrollforrások bevonásával sok esetben meghatározható, ezek a konstruált beszámolók segítenek azt megvilágítani, miképpen nézett ki a magyar történelem az 1526 után kényszerűen Bécsbe került királyi udvar szemszögéből nézve. De azt érdemes fejben tartani, hogy nemzeti önismeretünk szempontjából a bécsi olvasat megismerése ugyanolyan fontos, mint a fülünknek ismerősebben csengő ellenállási retorika. A Lazius-kutatások ehhez (is) adhatnak támpontokat.

²⁴⁵ Vö: ÖStA, HHStA, UA fasc. 77. Konv A. fol. 82

VII. Parafrázisok vonzásában: Lazius és az 1556. évi szigetvári ostrom narratívái

Az 1556-os esztendő meglehetősen mozgalmas volt a magyarországi hadszíntéren: ekkor zajlott az ötvenes évek várháborúinak utolsó felvonása, és meg kell hagyni, nem sok babér termett a magyar király fegyvereinek. Habsburg Ferdinánd hadai csúfos és meglepő vereséget szenvedtek Felső-Magyarországon, ahol Bebek Ferenc török segédcsapatokkal kiegészített hada mért vereséget rájuk Krasznahorka közelében. Szintén erre az esztendőre vált egyértelművé, hogy a nagy anyagi és jelentős véráldozat árán megszerezett egykori Szapolyai-országrész, nemcsak Erdély, de egész Kelet-Magyarország sem tartható tovább, így a területet kiürítették a Habsburg-csapatok, és ide még ebben az évben visszatért Izabella özvegy királyné és tizenhat esztendő fia, János Zsigmond, választott magyar király. A keleti területek feladásával vált világossá, hogy az ország 1541-ben kezdődő három részre tagolódása nem múló állapot, hanem az erőviszonyok ismeretében tartósnak tekintendő helyzet. Lényegében 1556-ban kezdődik az a folyamat, mely az 1568-ban megkötött drinápolyi békével ér nyugvópontra, hosszú időre megszilárdítva az országon belüli határvonalakat.

A kudarc sorozat alól egyetlen térség képezett jelentős kivételt, mégpedig a Dél-Dunántúl. Eleinte semmi nem utalt arra, hogy ez az országrész lesz a Mohács óta eltelt harminc év legnagyobb keresztény sikerének helyszíne. 1555-ben Tojgun budai pasa elfoglalta Kaposvárt, Babócsát és a környék számos kisebb erősségét, ezzel teljes egészében elvágta a hátszágtól a Dél-Dunántúl fővárat, Szigetvárt. Ennek ostromával szintén megpróbálkozott, de az őszi időjárás miatt hamar az ostrom feladására kényszerült. Bizonyosra lehetett azonban venni, hogy a leköszönő várkapitány, Kerecsényi László helyébe lépő Horváth Márknak is szembe kell majd néznie egy még koncentráltabb jövő évi támadással. Ez be is következett az újonnan kinevezett budai pasa, Hadim Ali vezérletével. Szigetvár ostrománál, és tegyük hozzá: megvédésénél azonban sokkal több minden történt ebben az évben a Dél-Dunántúlon. A vár sikeres védelméhez döntően járult hozzá a Nádasdy

Tamás vezényletével, magyar, német, stájer és horvát katonákból összeálló felmentő had érkezése. Ez a sereg 1556 júliusában ostrom alá vette Babócsát, ezzel Sziget ostromának átmeneti felfüggesztésére kényszerítette Alit, aki ugyan Babócsát fel tudta menteni, de sem a keresztény sereget nem sikerült legyőznie, azok ugyanis rendezetten és harcra kész állapotban vonultak vissza Kanizsára, sem pedig Szigetvárat nem tudta elfoglalni. Ennek őrsége ugyanis a pár napnyi szünetet a falak kijavítására használta fel, olyan sikerrel, hogy mire Ali visszaért, jószerevével újra kezdhette az ostromot. Erre azonban megfogyatkozott csapataival sem ereje, sem pedig az újabb felmentő sereg érkezésének hírére ideje sem maradt. Így 1556 július 31-én éppúgy kénytelen volt elvonulni Szigetvár alól, ahogyan négy évvel korábban Eger alól is.

A diadalt Tiroli Ferdinánd Habsburg-főherceg előző fejezetben említett 1556 kora őszi hadjárat tette teljessé: nyílt csatára ugyan nem került sor, Tiroli Ferdinánd hadműveletei azonban nem maradtak eredménytelenek. Csapatai iszonyú mészárlást rendezve elfoglalták Korotnát, erre a környező kisebb várak, így Babócsa, Görösgal, Kálmáncsah helyőrségei pánikba esve felgyújtották és sorsukra hagyták a véghelyeket. A főherceg ugyan nem vállalt csatát a Pécs körül gyülekező török erőkkel, de eredményesen számolta fel a Szigetvárat körülzáró török gyűrűt, és a fővárat is jelentős mennyiségű utánpótlással és hadianyaggal látta el.²⁴⁶ A három egymáshoz kapcsolódó hadművelet, Szigetvár megvédése, Babócsa elterelő jellegű ostroma és végül a főherceg színre lépése biztosította Szigetvár helyzetét és garantálta, hogy a Dél-Dunántúl nyugati fele megmeneküljön a török hódítástól. Erre csak tíz évvel később, 1566 után Szigetvár elestét követően került sor.

A dél-dunántúli hadműveletek, egyrészt a régóta várt keresztény siker, másrészt a főherceg tevőleges közreműködése miatt jelentős visszhangot váltottak ki a kortársak között, és az eseményeket több mű, köztük Lazius is megörökítette, sőt: az V. decas rövid zárókönyvét teljes egészében az 1556. évi a szigetvári ostrom bemutatásának szentelte. Korántsem Lazius volt azonban az egyetlen, sőt nem is az első, aki emléket állított Szigetvár hős védőinek. Joggal mondhatjuk, hogy az ő verziója itt egy kortárs szöveguniverzum részét képezi, és ahhoz, hogy helyén tudjuk kezelni, érdemes a Szigetvárral foglalkozó többi munkával is részletesebben megismerkedni. Egy ilyen vizsgálat eredményeképp tisztábban láthatjuk, hogy Lazius, aki adott esetben, például Buda ostromainak leírásakor, koncepciózus

²⁴⁶ Az 1555–56-os hadjáratról bővebben lásd: SUGÁR István, *Szigetvár és viadala*, Budapest, 1976, 72–112; B. SZABÓ János, *Kinek példa – kinek tanulság. Szigetvár első oszmán-török ostroma és az 1555–1556. évi dél-dunántúli hadjáratok*, in: *Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár 1556*, vál. KASZA Péter, szerk. FODOR Pál, Budapest, 2016, 27–47; B. SZABÓ János, „...neveteket pedig megőrzi majd az örökkévalóságig”. *Az 1555–1556. évi hadjárat és Szigetvár védelme*, in: „Vár állott...” *Tudományos történelmi konferenciák. Vajdahunyadvár 2013–2016*, szerk. HERMANN Róbert, Budapest, 2017, 121–129.

és autonóm írónak bizonyult, hajlamos volt merőben eltérő, mai ésszel szinte plágiumgyanús módon szöveget kölcsönözni. Mentségére szolgálhat ugyanakkor, hogy a szigetvári ostrom elbeszélése esetében valójában sorozatos kölcsönzésekről, parafrázisok parafrázisairól beszélhetünk.

Szigetvár-narratívák

Az első beszámoló már 1556. augusztus 23-án elkészült. Ez volt Horváth Márk várkapitány jelentése: egy rövid, lakonikus tömörségű szöveg, inkább ostromnapló, adatokkal, dátumokkal, mely csak a legfontosabb rohamok kapcsán válik összefüggő szöveggé. Ma ismert kéziratát a bécsi *Haus-Hof und Staatsarchiv Hungarica* anyagának 76. fasciculusa őrzi.²⁴⁷ Az alig hét oldalas jelentés kapcsán nem is az a meglepő, hogy elkészült, hiszen egy ostromlott és sikerrel megvédett vár kapitányának mindenképpen illetl tájékoztatnia a felettes szerveket, sokkal inkább az, hogy a következő, 1557-es évben a szöveg Wittenbergben nyomtatásban is megjelent. *A magyarországi Szigetvár megszállásának és ostromának története* című kiadvány²⁴⁸ Peter Seitz német nyomdász, illetve ekkor már örököseinek officinájában készült, és önmagában jól mutatja, micsoda hírértéke volt a szigetvári sikernek. Nem tudjuk, hogy jutott a Seitz-nyomda a várkapitány jelentéséhez, de az összesen 12 oldal terjedelmű kis kötet a címében hirdeti, hogy a szöveg Horváth Márk 1556 augusztusában készült jelentésének nyomtatott változata.²⁴⁹ Ismereteim szerint Horváth jelentését többé sehol nem nyomtatták ki, de mint később látni fogjuk, ez az egyetlen kiadás is elég volt, hogy a kifejtse hatását.

De nemcsak a nemzetközi közvélemény érdeklődött a sikeres ostrom részletei iránt, a tudósítást értelemszerűen szívesen hallgatták magyar nyelvű közegben is. A 16. század közepi magyarországi események (várívások, híres köpönyegfordítások, jelentős személyiségekkel kapcsolatos hírek) páratlan jelentőségű és tehetségű hírnöke volt a vándorlantos, Tinódi Sebestyén. 1554-ben Kolozsvárott kiadott *Krónikája* az 1540-től kezdődő, közel másfél évtized versben elbeszélte, de történeti hitelességében prózai szövegeket megszégyenítő

²⁴⁷ ÖStA, HHStA, UA, fasc. 76, Konv B. 65r–68r.

²⁴⁸ *Historia obsidionis et oppugnationis arcis Zigeth in Hungaria Wittembergae*, Haeredes Petri Seitzii, 1557.

²⁴⁹ A teljes cím a következőképpen szól: *Historia obsidionis et oppugnationis arcis Zigeth in Hungaria, a Marco Horwath loci illius capitaneo, ad regiae maiestatis mandatum descripta et transmissa XXIII. die augusti M.D.LVI.*

forrása. Horváth Márk balszerencséjére azonban 1556 január végén a hányatott életű lantos Sárvárott végképp befejezte földi pályafutását, így a szigetvári hősök diadaláról már nem tudósíthatott. A szigeti katonák és az utókor szerencséjére azonban munkásságának akadt folytatója a Szigetvártól nem messze fekvő Alsólindva protestáns lelkésze, Tőke Ferenc személyében. Tőkét leginkább két műve miatt tartja számon a magyar irodalomtörténet. Az egyik egy rekatolizáló tudósról szóló verses példázat,²⁵⁰ a másik pedig éppen a Szigetvár 1556. évi ostromát megverselő históriás ének. A *Historia obsidionis insulae Antemi* esetében a latin cím megtévesztő, mivel a 628 soros költemény teljes egészében magyar nyelven íródott. Nemcsak Tőkéről, de versének születéséről is igen keveset tudni. A kolofonként funkcionáló utolsó strófában annyit árul el, hogy:

*Ezt énekbe szerzék Alsó-Lindvába,
Tőke Ferencz, de nem mulatságában,
Szigetiekhez való szerelmében,
Ezer ötszáz ötvenhat esztendőben.*²⁵¹

Mivel Szigetvár ostromát 1556. július 31-én hagyta abba a török, a vers pedig erről beszámol, az év utolsó öt hónapjában, december végéig kellett elkészülnie. Publicitásáról szintén nem sokat tudunk. Bár nem kizárt, hogy nyomtatásban is megjelent,²⁵² jelenleg ilyen példány nem ismeretes. Az egyetlen fennmaradt, nem autográf, de korabeli kéziratot az OSZK őrzi. Ez sajátos módon egy 1554-es kolozsvári Tinódi *Krónika* végére van bekötve.²⁵³ A szöveget közlő Szilády Áron azonban még nem ebből dolgozott, amikor 1896-ban az RMKT VI. kötetében megjelentette a históriát, hanem abból a 19. századi másolatból, amelyhez Toldy Ferenc jóvoltából jutott. Ez a változat ma szintén olvasható a *Krónika* elejéhez kötve, és a későbbiek során még mindkettőre vissza kell majd térnünk.

A kapitány jelentésének rudimentális latinja és a külföldiek számára érthetetlen magyar históriás ének után nem kellett sokat várni az első veretes latin feldolgozásra sem. Ez a beszámoló az akkor még pályája elején járó, de később Európa szerte ismert és ünnevelt humanista, Johannes Sambucus, vagyis Zsámboky János nevéhez köthető. Bár az *Obsidio Zigaretensis* címen a bécsi Hofhalter nyomdájában 1558-ban megjelent kis kötet lapszámra

²⁵⁰ TŐKE Ferenc, „Spira doktor hitehagyása”, *Tőke Ferenc históriás énekei*, s.a.r. TŐKEI Ferenc, Eötvös Klasszikusok 9, Budapest, 1996, 19–35.

²⁵¹ RMKT VI (1545–1559), 150.

²⁵² RMNy 321.

²⁵³ Jelzetszáma: OSZK Oct. Hung. 731.

alig haladja meg a Horváth Márk-jelentés terjedelmét, a kettő közti felfogásbeli különbség nyilvánvaló: míg a várkapitány beszámolója kissé száraz, de adatgazdag szöveg, mely az első mondatával az események tárgyalásába fog, Zsámbokyé igazi műgonddal megírt humanista opus. Nem is csodálható, hogy hamar beárnyékolta az eredeti jelentést: míg a kapitány szövegének egyedül az 1557-es wittenbergi kiadása ismert, Zsámbokyé számos utányomást megért. A 17. század végéig négyszer (1568, 1581, 1606, 1690) jelent meg a Bonfini-kiadások függelékeként, de bekerült Simon Schardius (1574, 1673) és Nicolaus Reusner (1603, 1627, 1770) gyűjteményeibe is.

Végül, de nem utolsó sorban szólnom kell dolgozatom főszereplőjének, Wolfgang Laziusnak a művéről. Mint az előző fejezetben láttuk, Lazius 1557-ben Baselben külön művet jelentetett meg a dél-dunántúli harcokról, ehhez térképet is mellékel, de ebben a feldolgozásban Szigetvár még csak futólag került elő, a hangsúly Tiroli Ferdinánd hadjáratán volt. Ezt a Baselben megjelent szöveget később kisebb módosításokkal beledolgozta a *Rerum Austriacarum Decades* V. decasának IX. könyvébe.²⁵⁴ Valamikor ezen átdolgozás környékén merülhetett fel benne az igény, hogy a hadjárat epicentrumát jelentő szigetvári harcoknak is emléket állítson, így az V. decas utolsó, X. könyvét ennek a témának szentelte. A *Rerum Austriacarum Decades* többi szövegéhez hasonlóan azonban a X. könyv is kéziratban maradt, és a maga korában jelent meg.

Adva van tehát négy szöveg, mely az események után néhány héttel, hónappal vagy maximum egy-két évvel keletkezett. Elsőként Horváth Márk latin nyelvű, prózában írt, kéziratosszerű jelentése. Időben minden bizonnyal ezt követően, de még az év vége előtt Tőke Ferenc magyar nyelvű históriás éneke, mely a jelek szerint kéziratban maradt. 1557 tavaszán Wittenbergben a várkapitány jelentése nyomdába került. A nyelv és a forma nem változott, de a szöveg médiumot váltott és sokkal több olvasó számára vált elérhetővé. Egy évvel ezt követően megjelent Zsámboky Horváth Márknak ajánlott beszámolója, majd valószínűsíthetően Zsámboky után készült el Wolfgang Lazius szintén latin nyelvű, ám kéziratban maradt változata a szigeti ostrom történetéről. A továbbiakban azt vesszük górcső alá, milyen viszonyban állnak egymással az említett szövegek.

A szövege összevetésének részletes munkájával itt nem szükséges bajlódni, mivel 2019 tavaszán egy miskolci történészhallgató, Végh Emese közzétette 2017-es, kiváló OTDK-dolgozatának cikké érlelt változatát és ebben apróra összehasonlította egymással nem csupán

²⁵⁴ A IX. könyv kiadását lásd: KASZA Péter, *Wolfgang Lazius beszámolója az 1552–1556 közti évek magyarországi eseményeiről*, *Lymbus* 15 (2017), 89–117. Lazius beszámolójának jellegéről bővebben: KASZA Péter, *Variációk egy témára. Wolfgang Lazius latin nyelvű beszámolója az 1556. évi dél-dunántúli hadjáratról. (Szöveghagyomány és források)*, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018/4), 417–443.

Horváth Márk beszámolójának két ismert (kéziratot és nyomtatott) változatát, de az analízisbe bevonta Tőke és Zsámboky szövegét is.²⁵⁵ Végh Emese tanulmánya két, jelen cikk szempontjából is fontos alaptanulással szolgált: egyrészt hitelt érdemlően igazolta, hogy bár a Horváth-féle jelentés most Bécsben őrzött kézírata radikálisan nem különbözik a nyomtatvány szövegétől, a kettő között olyan nagy számú apró eltérés van, hogy bizonyosra vehető, a wittenbergi nyomdász egy másik kéziratot példány alapján dolgozott. Annak a megállapításnak, hogy ezek szerint filológiailag kimutatható, hogy Horváth Márk jelentéséről még legalább egy másolat készült, vagyis a szöveget bizonyosan nem csak egy példányban állították elő, a továbbiakban még számomra is lesz jelentősége.

A Laziusé kivételével a másik három szöveg teljes körű összevetésén alapuló vizsgálat következő fontos eredménye az volt, hogy Végh Emese rendre kimutatta a helyeket, ahol Tőke Horváth Márk jelentéséből merített, majd azokat is, ahol Zsámboky Horváthra, illetve Tőke versére alapozta a maga beszámolóját. Tanulmánya alapján meggyőzően és kétség kívül bizonyítottnak tekinthető, hogy Tőke szorosán követte a kapitány jelentését, csak néhány ponton tért el az abban foglaltaktól, de az is bizonyítást nyert, hogy vannak olyan információi, amelyek nem a jelentésből származnak. Véghnek szintén sikerült igazolnia azt is, hogy Zsámboky is a kapitány jelentését vette alapul, de ezt bizonyosan kiegészítette Tőke adataival, tehát bizonyosan ismerte a történeti éneket. Mivel ilyenformán Végh Emese a szövegek egymás közti viszonyát, legalábbis az első három mű esetében kellőképp bizonyította, magam a továbbiakban ehhez Lazius szövegét teszem majd hozzá, de előbb érdemes alaposan megvizsgálni Tőke és Horváth viszonyát egyrészt a Végh Emese által is felfedezett eltérések, de főképpen azon részek kapcsán, amelyek forrása nem lehetett a jelentés. Ez azonban, ahogy majd látni fogjuk, nem zárja ki azt, hogy Tőke mégis Horváth Márktól jutott a kérdéses adatokhoz.

Latin prózából magyar vers(fordítás)?

Két részlet egymás mellé állításával mindenképp érdemes azért illusztrálni, valóban milyen szorosán követi Tőke Ferenc Horváth Márk beszámolóját. Az alábbi részletből kitűnik, hogy adataiban is lényegében teljesen egyezik a két szöveg. A példának választott részletben a kapitány jelentése szerint a törökök 12 ezer szekérre való fával töltik fel az

²⁵⁵ VÉGH Emese, „Méltoék erre a szigeti vitézek.” Horváth Márk szigeti kapitány ostromjelentésének továbbélése Tőke Ferenc versében és Johannes Sambucus elbeszélésében, *Fons* 25 (2018), 187–224.

árkokat. Ezt találjuk Tökénél is. Az ezt követő ostrom során a város négyszer cserél gazdát, végül az ötödik roham után a védők a várba húzódnak. Ez áll mindkét tudósításban. Horváth nyomán írja Tőke azt is, hogy a várost megszálló oszmánok sáncot emelnek a várral szemközt, ahová kitűzik hadijelvényeiket. A szigetiek azonban egy titkos ajtón át váratlanul kitörnek a várból, meglepik az ellenséget és még a városból is kiverik őket: ezt olvashatjuk mindkét szövegben. Az öldöklésnek számos török esik áldozatul, végül a diadalmas védők 29 fejet visznek magukkal a várba.

Horváth Márk	Tőke Ferenc
Miután becslések és a szökevények tudósítása szerint tizenkétezer szekérre való fát halmoztak föl az árokban, üvöltözve átkeltek rajta és négyszer hatoltak be a városba, ahonnan négyszer verték ki őket, végül az ötödik roham után a városlakók a várba húzódtak. A török elfoglalja a várost, sáncot és árkokat készít, hadijelvényeit kitűzi a várral szemben. De a szigetiek sem tétováznak, hanem ezalatt egy keskeny ösvényen kicsapnak, megrohanják az ellenséget, és végül visszahódítják a várost és falait. Ebben az ütközetben esett fogságba a janicsárok agája, vagyis kapitánya, és 29 török fejet vittek [a várba]. ²⁵⁶	Tizenkétezer szekér fának mondják, A paraszt nép, kik oda az fát hordták, Mert azok mind jobban megszámlálhatták 135 Hogynemmint kik csak a városból látták. A bástyákat mindenfelül felgyújtják, A városban hirtelen rohanának, Magyaroktul esmég kivágtatnak, Négyszer ízben városbul el-kihajták. 140 Azután ők az várba folyamának, Törököknek a várost pusztán hagyák Sok zászlókkal törökök belészállának, A vár előtt sáncot gyorsan rakának. [...] Gyorsasággal minnyájan készülének, A sebesek is magok nem kémélnék, 150 Egy ál ajtón a várbul kiütének, Törököket a sáncbul el-kiverék.

²⁵⁶ congerie lignorum, quae fuit iuxta existimationem et fugitivorum iudicium ad duodecim milia plaustorum, in fossam congesta transcendunt magnis clamoribus, et quater in oppidum ingressi, quater repulsi sunt, quinto demum incursu oppidani in arcem cesserunt. Turca Oppidum occupat, vallum et fossas extruit, signaque militaria ex opposito arcis erigit. Zigethienses, dum haec aguntur, nihil cunctantes ex Arce per semitam quandam erumpunt, hostem invadunt, vallo oppidoque denuo potiuntur. In hoc praelio aga sive capitaneus Ianizarorum captus est. Turcarum capita 29 inducta. *Egy elfeledett ostrom...* 53. Latin verzió uo. 179.

	Még a puszta városból is kivágák, Vitézeket, fő bégeket ölének, Ugyanakkor zászlókat is nyerének, 155 Huszonkilencz fejet a várba vének.²⁵⁷

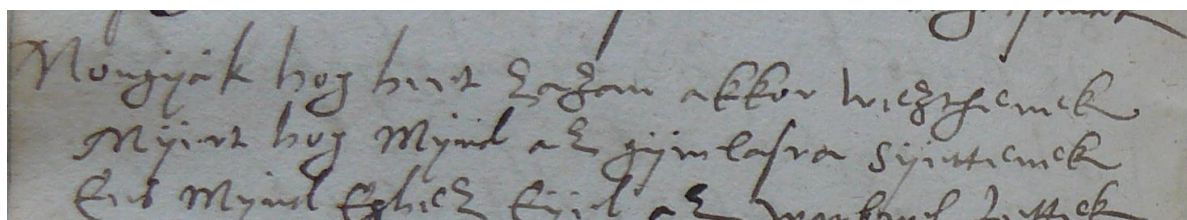
Mivel Tőke sehol nem utal arra, hogy maga is Szigetváron tartózkodott volna az ostrom idején, így személyes élményei nem lehettek, és ha jelenlétével nem számolhatunk, azt a lehetőséget is el kell vetnünk, hogy a várban tartózkodó írástudó és nyilván a latinban is jártas Tőke maga fogalmazta volna a jelentést, illetve annak verses magyar fordítását. De még ha nem is ő a szerzője, tényleges megfogalmazója a várkapitány latin beszámolójának, az a fenti példából világos, hogy Tőke nem egyszerűen kiterjedt ismeretekkel rendelkezett a szigetvári ostrom részleteiről, hanem írott szöveg alapján dolgozott. Az, hogy adatai egyeznek a jelentés adataival, bizonyos nagyvonalúsággal még lehetne azzal magyarázható, hogy azonos forrása volt: például Tinódi gyakorlatát követve az ostrom után járt a várban és jegyzetelt. Az viszont hogy – miként arra már Végh Emese is rámutatott – a Horváth Márk-féle jelentés minden adata visszaköszön Tőkénél, már valószínűtlenné teszi, hogy véletlen egybeesésről van szó. Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy nemcsak az adatok, de azok, illetve az események elbeszélésének sorrendje is *szorosán* egyezik a két szövegben. Két adatsor még lehet azonos, de hogy ezen kívül azok sorrendje, az eseménymenetbe való beágyazása is teljességgel megegyezik, bizonyossá teszi, hogy Tőke asztalán ott feküdt Horváth Márk jelentése. Másképp ilyen szorosán nem lehet követni egy szöveget.

Egyetlen olyan hely van, ahol Tőke mást mond, mint amit a kapitány ír. Az ostrom egy adott pontján a törökök építenek egy ostromtornyot, hogy másnap annak segítségével rohamozzák meg a falakat, de ezt a védők az éj folyamán sikerrel felgyújtják. Az oszmán harcosok megpróbálják eloltani a tüzet, ám ennek során több százan odavesznek. Hogy pontosan hányan, abban van eltérés a két szöveg között.

²⁵⁷ Egy elfeledett ostrom... 84.

Horváth Márk	Tőke Ferenc
Az ellenség odarohan, hogy megakadályozza ezt és eloltsa a tüzet. Soraikból több mint hétszáz estek el. ²⁵⁸	A gyúlásra törökök rohanának, 233 Hogy a meggyült rakás fát megoltanák, [...] Mondják, hogy kétszáz akkor vesztenek Mínhogy mind az gyúlásra sietnenek ²⁵⁹ 238

Ha magyar szövegekről lenne szó, gyanakodhatnánk félrehallásra, hiszen a *hétszáz* és a *kétszáz* könnyen elérhető. De mivel Horváth szövege eredetileg latin nyelvű, ahol a *hétszáz* helyén *septingenti* áll, az pedig a *kétszáz* jelentésű *ducenti*-vel nem összekeverhető, erről nem lehet szó. Mindenesetre nemcsak a népszerű kiadásokban,²⁶⁰ de Szilády 1896-os RMKT-kiadásában is *kétszáz* szerepel. Ha viszont két szöveg minden más ponton ennyire egyezik és csak egy eltérés van, ha módunk van rá, érdemes a lehető legmegbízhatóbb filológiai forrásig, a kéziratig visszamenni. Egy ilyen ellenőrzés okozhat meglepetést, ahogy jelen esetben is történt. Kikértem az OSZK-ban található ominózus Tinódi-kötetet, melynek végére bekötötték Tőke versének egyetlen ismert, 16. századi kéziratát. A kérdéses helyen, ahogy az a mellékelt fotón is látszik, egyértelmű, hogy Tőke *nem* kétszáz, hanem hétszáz elesett törökről beszélt.²⁶¹

Tudjuk ugyanakkor, hogy Sziládynak nem volt módja az eredeti kéziratból dolgozni. Egy Toldy Ferenc jóvoltából készült 19. századi másolathoz jutott hozzá és abból készítette a szövegkiadást. Kétségtelenül vitatható filológiai megoldás, de szükség törvényt bont. A

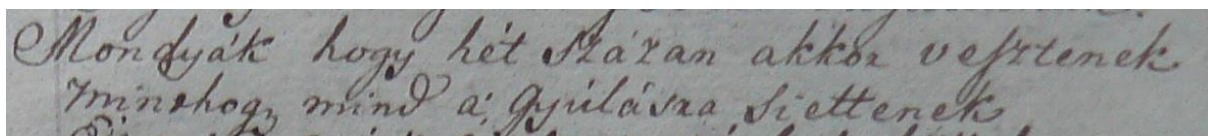
²⁵⁸ hostes ad prohibendum et extinguendum accurrunt, cecidere ex ipsis plus septingenti. *Egy elfeledett ostrom...* 54. Latin verzió uo. 180.

²⁵⁹ *Egy elfeledett ostrom...* 87.

²⁶⁰ TŐKE Ferenc, „Szigeti győzelem”, *Tőke Ferenc históriás énekei*, s.a.r. TŐKEI Ferenc, Eötvös Klasszikusok 9, Budapest, 1996, 37–58; *Balassi Bálint és a 16. század költői*, szerk. VARJAS Béla, Budapest, 1979, 674–696, *Egy elfeledett ostrom...* 79–101.

²⁶¹ OSZK Oct. Hung. 731, fol. 165v

kétszáz-hétszáz kérdésben ugyanakkor nem lett volna jelentősége, mert, ahogy az alábbi fotón látszik, a 19. századi másolat is hétszázat írt.²⁶²

Tehát vagy Szilády olvasott félre valamit, vagy utóbb a nyomda ördöge tréfálta meg, mindenesetre az RMKT nyomán minden későbbi kiadásba kétszáz került, így „létrejött” az egyetlen adatbeli különbség Horváth és Tőke szövege között. Némi filológiai aprómunkával azonban ez az eltérés is kiiktatható, ami tovább erősíti azt a megállapítást, hogy Tőke írott szövegből dolgozott.

Olyan pontosan követi Horváthot, hogy első pillantásra úgy tűnhetne, nem önálló alkotásról van szó, hanem lényegében a prózai latin nyelvű jelentés verses magyar fordításáról. Mintha a Pataki Névtelent olvasnánk, aki versben ültette át (fordította le?) magyarra Piccolomini *De duobus amantibus historia* című latin nyelvű novelláját. Vagyis Tőke szövege olyan parafrázis, amely nemcsak nyelvet vált, de műfajt is, hiszen prózából históriás énekké alakul, de közben szorosan követi az eredeti tematikát, csupán a környezete számára mind a nyelv, mind a forma révén könnyebben befogadhatóvá teszi a történetet.

Ez mind igaz, de még nem a teljes igazság. Tőke ugyanis, ahol lehetett, követte a kapitány beszámolóját, minden adatát átvette, a históriás éneknek ennek ellenére azonban vannak olyan részei és olyan információi, amelyek nem származhattak a jelentésből, mert abban egyszerűen nincsenek benne. Vagyis Tőke fordít, átdolgoz, megversel, de közben kiegészít és hozzátold, mert nyilvánvalóan vannak többletei.

Kiváló példa erre az elesettek felsorolása. A kapitány jelentése is törekszik arra, hogy számszerűsítse az egyes napok veszteségeit, de neveket ritkán említ, akkor is csak tiszteket. Topordi Benedek hadnagy halála kapcsán megemlíti, hogy akkor esett el Mohácsi Demeter tizedes is *tizenkét másikkal együtt*. Tőke a költemény végén ad számot az elesettekről. Ő is a főtisztekkal kezdi, majd sort kerít Mohácsi Demeter tizedesre is, ám ő folytatja a felsorolást, és négy név nélkül maradt mohácsi legény kivételével (de még róluk is megmondja, hogy mohácsiak voltak!) éppen nyolc nevet sorol fel. Vagyis épp annyit ahányan Horváth Márk szerint elestek Mohácsi Demeterrel, csak ő nyolcnak a nevét is megörökíti.

²⁶² OSZK Oct. Hung. 731, fol. 4r.

Horváth Márk	Tőke Ferenc
golyótól találva esett el Topordi Benedek a gyalogosok kapitánya, valamint Mohácsi Demeter tizedes tizenkét másikkal együtt ²⁶³	A Mohácsy Demeter egy tizedes, Meghala ott Tury Bálint tizedes, Ifjú Gáspár négy mohácsi legénnyel, Bogykay Mihály, Somody Bálinttal. Kápolnay Márk, Azokor Alberttal, 565 A Modráczy Péter, Ködi Bálinttal, Fizettenek ezek mind halálokkal, De megnyerik az életet Krisztussal.²⁶⁴

Ez a gyakorlat Tinódi esetében is ismerős. Vadai István akrosztichon-kutatásaiból tudható, hogy Tinódi átdolgozta szövegei egy részét a kolozsvári kiadás előtt.²⁶⁵ Az Eger vár viadalát megörökítő éneke eredetileg jóval rövidebb volt és utóbb főleg neveket tartalmazó strófákkal bővítette. Domokos Gyöngyi mutatta ki, hogy a Tinódi Eger-históriáját latin prózára átdolgozó Zsámboky még a korábbi verziót ismerte, mert szövege nem tartalmazza azokat az adatokat, melyek az 1554-es kiadás kibővített verziójában ma olvashatók.²⁶⁶ Tőke műve nem akrosztichonos jellegű, így egy esetleges bővítés nyomai nem mutathatók ki, de az biztos, hogy sokkal több nevet említ, mint a jelentés. Bizonyos tehát, hogy voltak egyéb forrásai is, mint a jelentés. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy ami egy Bécsbe szánt jelentésben nem fontos: elesett dél-dunántúli katonák nevei, az egy, a régióban énekelt, magyar nyelvű közönségnek szánt munkában szinte kötelező. Tőke jó eséllyel számolhatott vele, hogy versének hallgatósága több névre is ráismer majd az énekből, így volt jelentősége, hogy megörökítse emléküket. Így válik a mű pusztá fordításból információöbbletet is tartalmazó klasszikus tudósító énekké. Egyben olyan forrássá, amely, ahogy ezt majd Zsámboky esetében látjuk, jól kiegészíti Horváth Márk beszámolóját.

²⁶³ Benedictus Thopordi capitaneus peditum Zigethiensium globo traiectus ac Demetrius Mohazi decurio cum aliis duodecim occubuerunt. *Egy elfeledett ostrom...* 53. Latin verzió uo. 179.

²⁶⁴ *Egy elfeledett ostrom...* 99.

²⁶⁵ VADAI István, *A függőleges beszéd: Tinódi akrostichonjairól* in: BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŐ Gizella, ÖTVÖS Péter szerk., *Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserő Bálint tiszteletére*, Szeged, 1997, 617–638.

²⁶⁶ DOMOKOS Gyöngyi, *Függőbeszéd Zsámbokyra, avagy Az Eger vár viadaláról való ének szövegvariánsai*, in: szerk. CSÖRSZ Rumen István, *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika*, Kolozsvár, 2008, 55–77.

Tökénél azonban van még egy jellegzetesség, mely megkülönbözteti a kapitány jelentésétől. A históriás éneknek ugyanis vannak jelenetei, melyek a török táborban, sőt egyenesen Ali pasa sátrában játszódnak. Felmerülhet, hogy ezek esetében Tőke a fantáziájára hagyatkozott, hogy kiszínezza, gazdagítsa a történetet, mivel ilyen jelenetekre Horváth Márk jelentésében nincs példa. Legalábbis abban nem, amit eddig vizsgáltunk. Hogy Tőke ismereteinek további forrását feltárhassuk, meg kell ismerkednünk Patay Ambrus vallomásával.

A renegát színre lép

Tőke históriás énekében a 281–284 sorban a következőt olvashatjuk.

*A törökök levelet irnak vala,
És a várba nyilon belövik vala,
Kiben őket csak hitegetik vala,
Szigetiek azt mind elszagatták vala.*²⁶⁷

Hogy egy ostromló sereg nyíllal lődöz be a várba megadást sürgető leveleket olyan tipikus fordulat, hogy valójában nem tudhatjuk, Tőke tudott-e ilyen levélről vagy levelekről, vagy egyszerűen egy ostrom részének tekintette és hozzáköltötte a vershez ezt az epizódot. Ezt a bizonytalanságot a fantázia működése vagy a tények megverselése között még az sem oszlatja el teljesen, hogy ismerünk olyan levelet Horváth Márktól, melyhez mellékelve, eredetiben továbbítja Nádasdy Tamás nádornak azon levelet, amelyet a levél írása idején nyilaztak be Szigetre; bár nem tudja, hogy azt török vagy valamely keresztény lőtte-e be.²⁶⁸ Levelet tehát biztosan nyilaztak be a táborból, és bár a kapitány ezt a jelentésben nem említette, máshol igen, így akár egy ilyen levél is lehet Tőke forrása. De vajon ilyen levelek állnak az Ali pasa sátrában zajló jelenetek háttérében is? Tőke nagyon szemléletesen mutatja be azt a heves vitát, melyet a Sziget alá visszatérő Ali pasa a bégekkel folytat a vár elhúzódó ostroma miatti felelősség kapcsán. Ali ordítva hányja a bégek szemére tunyaságuk, és nemtörődömségüket:

²⁶⁷ Egy elfeledett ostrom... 89.

²⁶⁸ SZAKÁLY Ferenc, *Egy végvári kapitány hétköznapijai: Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561*, Somogy Megye Múltjából 18 (1987), 45–126, 87.

*Ti bennetek ennyi idő mulatság
Sziget alatt csak héjába fáradság
Titeket tart mert félelmes tunyaság
Nincs bennetek véjadalra bátorság.*

Azzal fenyegetőzik, hogy megírja a szultánnak a bégek tehetetlenségét:

*És a császárnak ezt nyilván mind megírom
Eleibe ti restségteket adom
Az tenéktek nem használ én jól tudom
Meg csak ezt is bánjátok én jól látom.*

A történészek több alkalommal vizsgálták az 1556. évi szigeti ostrom eseményeit és körülményeit,²⁶⁹ illetve több forráspublikáció is született a témában.²⁷⁰ Ezek közül külön ki kell emelni Szakály Ferenc Horváth Márkról írott tanulmányát, ami nemcsak minden addiginál részletesebben tárta föl a várvédő vitéz életrajzát, de magyar nyelvű regesztákban közreadta Horváth Márk Nádasdy Tamáshoz írott, Szigetvár ostroma szempontjából is nagy forrásértékű darabokat tartalmazó levelezését. Már ezekből az 1987-ben közzétett regesztákból lehetett tudni, hogy az ostrom végén egy szökevény érkezett a várba, aki részletesen beszámolt az ostrom során a török táborban zajló eseményekről, és mivel a pasa belső szolgálattelőjeje volt és így állandóan mellette tartózkodott, azokról a sokszor heves vitákról is, amelyeket Ali pasa a bégekkel folytatott.²⁷¹ Az MNL Országos Levéltárának Nádasdy-anyagában őrzött levélről Szakály jegyzetben azt írta: „A levél alsó részéből egy rész kiszakadt, ami különösen a Horváthhoz érkezett török szökevény vallomásának megfejtését nehezíti.”²⁷²

A Lazius-kiadás érdekében az utóbbi években folytatott bécsi kutatásaim során a magyar történelem közismert kincsesbányájának számító *Ungarische Akten* anyagában rábukkantam egy iratra, ami minden bizonnyal a fentit levélben említett szökevény még

²⁶⁹ A fejezet első lábjegyzetében említett szerzők mellett figyelmet érdemel még Bende Lajos tanulmánya is (vö.: BENE Lajos, *Szigetvár 1556. évi ostroma*, in: *Szigetvári emlékkönyv: Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára*, szerk. RUZSÁS Lajos, Budapest, 1966, 61–104.)

²⁷⁰ Néhány fontosabb kiadvány: SZÁDECZKY Lajos, *Szigetvár első ostromához [1556]*, Magyar Történelmi Tár 3/4. (1881) 268–282; VARGA Szabolcs, *Horváth Márk szigeti kapitány hagyatéki leltára 1561-ből: forrásközlés*, Somogy Megye Múltjából 38 (2007), 7–17.; SZAKÁLY, *Egy végvári kapitány hétköznapjai...*

²⁷¹ SZAKÁLY, *Egy végvári kapitány hétköznapjai ...* 88–89.

²⁷² *Uo.*

Szigetváron felvett teljes vallomása. A jelentésből megtudjuk, hogy neve Patay Ambrus. Eger alatt esett fogságba még 1552-ben, áttért, körülmetélték és az elmúlt három évben a pasa étékfogója volt, így valóban könnyen hozzájuthatott olyan belső információkhoz, amelyeket a jelentés rögzít.

Mivel a levélben nem említik a szökevény nevét (vagy említették, de az a rész sérült), elvileg nem mondhatjuk biztosra, hogy a bécsi levéltárban olvasható jelentés ugyanattól a szökevénytől származik, de a körülmények ezt mégis erősen valószínűsítik. Horváth Márk levele, amelyben a szökevény érkezéséről számolt be, 1556. július 31-én kelt, aznap, amikor a török ostromlók elvonultak a vár alól. Patay ugyanezen a napon szökött át Szigetvárba. A kapitány levele is azt mondja, hogy a jövevény a pasa udvartartásához tartozott és jelen volt a bégekkel folytatott tanácskozásain. Patayra ez mind igaz. Okkal feltételezhető tehát, hogy Patay Ambrus azonos a Horváth Márk-levél névtelen szökevényével. Jelentése újabb adatokkal egészíti ki a csonka levélben szereplő értesüléseket, ám ennél is fontosabb, hogy adalékokkal szolgálhat Tőke Ferenc szigeti ostromról írott históriás énekének forrásaihoz. A két, fentebb idézett strófa ugyanis szövegszerűen megtalálható Patay latin nyelven rögzített vallomásában is.

Tőke Ferenc	Patay Ambrus
<i>Ti bennetek ennyi idő multság</i> <i>Sziget alatt csak héjába fáradtság</i> <i>Titeket tart mert félelmes tunyaság</i> <i>Nincs bennetek véjadalra bátorság. 500</i>	et convocatis omnibus Beghis consultasset, quid porro sibi agendum foret, exprobrando illis eorum inertiam et castrensium diligentiam ²⁷³
<i>És a császárnak ezt nyilván mind megírom</i> <i>Eleibe ti restségteket adom</i> <i>Az tenétek nem használ én jól tudom</i> <i>Meg csak ezt is bánjátok én jól látom.</i> ²⁷⁴	Advocatoque secretario commitebat illi, ut statim omnem illorum Beghorum negligentiam ipsi imperatori perscriberet. ²⁷⁵

²⁷³ Összehívván a bégeket megtanácskozta velük, mit kellene tenniük, szemükre hányva tunyaságukat és a várbeliek eltökélttségét. Vö.: KASZA Péter, *Patay Ambrus jelentése Szigetvár 1556. évi török ostromáról*, *Lymbus* 17 (2019), 19–27.

²⁷⁴ *Egy elfeledett ostrom... 97.*

²⁷⁵ Majd hívatta a titkárát és meghagyta neki, hogy jelentse a bégek tunyaságát a szultánnak. KASZA Péter, *Patay Ambrus jelentése... 25.*

Véleményem szerint eléggé bizonyosra vehető, hogy Tőke éppúgy ismerte ennek a vallomásnak a szövegét, ahogy a várkapitány jelentését is, és a kettőt összedolgozva alakította ki a saját változatát. A históriás ének tehát egyszerre parafrázisa is Horváth Márk jelentésének, amennyiben azt igen szorosán követi, és lényegében verses formában ülteti át magyarra, de egyben túl is lép rajta, és kontaminálja a szöveget egy másik írott forrással, a renegát Patay Ambrustól származó információkkal. Ezt egészíthette ki olyan veszteséglistákkal, melyet eddig egyik ismert forrása sem tartalmazott. Tőke műve ezzel nem csupán az év elején elhunyt Tinódi által életre hívott tudósító ének egyetlen, nem Tinóditól származó darabja lett,²⁷⁶ de értékes és nem megkerülhető forrása is Szigetvár 1556. évi ostromának. De hogy jutott az ismeretlen alsólindvai lelkész a nagyhatalmú szigeti várkapitány jelentéseihez?

A Bánffy-család lelkésze

A kérdésre azért nehéz választ találni, mert Tőke Ferenc életéről jóformán csak annyit tudunk, amennyit két ránk maradt versében elárul önmagáról. Ebből annyi szűrhető le, hogy az 1550-es évek első felében Alsólindván szolgált a Bánffy-családnál, mint lelkész. Nem tudjuk, járt-e egyetemre, ha igen, hova. Nevének nincs nyoma ismert matrikulákban. Mivel viszonylag korai időszakról van szó, ha Tőke járt egyetemre az leginkább Wittenberg lehetett, de ezt a jelenleg ismert adatok fényében csak feltételezni lehet. Nemcsak tanulmányairól, de családi kapcsolatairól sem tudunk semmit, és ez a bizonytalanság nagyban kedvez a spekulációknak. Korábban magam is hajlottam egy olyan merész feltevésre, mely valamiféle rokonit kapcsolatot feltételezett Tőke és Horváth Márk között, és ez magyarázta volna, hogy miért voltak olyan pontos értesülései a lelkésznek az ostromról, illetve, hogy került hozzá a kapitány jelentése, sőt akár Patay Ambrus vallomása is. E fantáziadús konstrukció egyik építőköve az a tény volt, hogy szokatlan módon Horváth Márk nem éppen irodalmi értékű jelentését Wittenbergben 1557-ben nyomdába adták. Ha feltételezzük, hogy Tőke ott végzett, elképzelhetőnek tűnhet, hogy voltak ott kapcsolatai, és segíthetett nyomdászt találni a szövegnek. Az eseményt, ha már maga is megverselte, érezhette eléggé fontosnak, ugyanakkor tisztában kellett lennie azzal is, hogy egy magyar nyelvű szöveg csak szűk hallgatósághoz jut el, de ha latinul jelenik meg valami Szigetvárról, azt egész Európa olvashatja. De miért lett volna fontos, hogy Tőke gondot fordítson a kiadásra?

²⁷⁶ Ezt a műfaji rokonságot az is észrevette, aki a 16. század folyamán bemásolta Tőke versét Tinódi *Krónikájába*.

Itt lépett be a konstrukció másik eleme, a feltételezett családi szál. Bizonyos adatok szerint Tőke Ferencet hahóti Tőke Ferenként is emlegették.²⁷⁷ Horváth Márk második felesége pedig Porkoláb Krisztina volt, Porkoláb Márton és Hahóti Brigitta lánya.²⁷⁸ A nevekből kiindulva csak egy lépés azt feltételezni, hogy Hahóti Brigitta és hahóti Tőke Ferenc rokonok (testvérek?) voltak, így esetleg Tőke a kapitány feleségének is rokona (nagybátyja?) lehetett. Ha így lenne, vélhetnénk azt, hogy Tőke rokona dicsőségét akarta megénekelni, majd a nyomtatással európai közönséghez is eljuttatni. Szinte hibátlan konstrukció ez így, azt az apróságot leszámítva, hogy mondatok nagy része úgy kezdődik: ha...

Pedig van sokkal kézenfekvőbb megoldás is. Mégpedig maguk a Bánffyak.²⁷⁹ Azt biztosan tudjuk, hogy Tőke a kérdéses időszakban az ő szolgálatukban állt, és magát a tudósító éneket is Alsólindván szerezte. Ez a vár látszólag távol esik Szigetvártól, de annak eleste érzékenyen érintette volna a Bánffyak zalai birtokait is, hiszen a török portyák szabad utat kaptak volna az osztrák határig. A család élén álló két Bánffy-testvérnek, Istvánnak és Lászlónak ezért elemi érdeke volt, hogy segítsenek Sziget védelmében, illetve tájékozódjanak az ott zajló eseményekről. Azt, hogy a Bánffyak leveleztek-e Horváth Márkkal, további levéltári kutatásoknak kell majd tisztázniuk. Azt tudjuk, hogy a várkapitány rendszeresen tájékoztatta Nádasdyt az ostrom alakulásáról, ezt megtehetette a fontos hátszági birtokosoknak számító Bánffyakkal is. Annál is inkább, mert a két Bánffy-testvér ott katonáskodott abban a seregben, mely Nádasdy vezetésével Babócsa alá vonult, hogy elterelje a törökök figyelmét Szigetről. Erre két független adatunk is van: egyrészt az ún. Bánffy-napló bejegyzései. Ez a „napló” valójában Paul Eber roppant népszerű *Calendarium Historicum*-a, melynek 1551-es kiadását Bánffy István megvásárolta. Innentől kezdve közel kétszáz évig a családtagok rendszeresen tettek bejegyzéseket a kalendáriumba, mely így egyfajta naplóvá vált. Július 19-nél, 1556-os dátummal pedig a következő bejegyzés olvasható:

*Arx Babocha obsessa est per exercitum regis Ferdinandi per dominum paltinum Thomam Nadasdy, Banum Nicolaum Zrini, Franciscum Tahy, **Stephanum et Ladislaum Banffy**, Jacobum Zekel, Christophorum Ungnad et capitaneos Germanos.*²⁸⁰

²⁷⁷ VÉGH, *Méltók erre a szigeti vitézek...*, 198.

²⁷⁸ VÉGH, *Méltók erre a szigeti vitézek...*, 188.

²⁷⁹ Itt köszönöm meg Hubert Ildikónak, hogy a pécsi Rebakucs-konferencián erre a lehetőségre felhívta a figyelmemet.

²⁸⁰ TANTALICS Béla, *A Bánffy-család szellemi hagyatéka*, Lenti, 2009, 162.

Vagyis a két Bánffy-testvér olyan fontosnak tartotta Sziget védelmét, hogy maguk is ott katonáskodtak Babócsa alatt a királyi hadban. Ennek egy másik nyoma az a jegyzőkönyv, mely a Babócsa alatti haditanácskozásokat örökítette meg. Ennek ma egy 18. századi másolata ismert az ELTE EK Kaprinay-gyűjteményében *Diarium expugnationis castris Babocza* címmel.²⁸¹ A jegyzőkönyvben Nádasdy, Tahy, Zrínyi mellett ott szerepel Pamphi alakban a Bánffyak neve is. Az tehát kétségtelen, hogy aktívan részt vettek a Szigetvár körüli harcokban, az pedig okkal és joggal feltételezhető, hogy vártak és valószínűleg kaptak is híreket Horváth Márktól.

Annak egyelőre nincs konkrét nyoma, hogy a kapitány elküldte volna a Bánffyaknak (vagy akár Nádasdynak) az ostrom után készült beszámolót. De ez messze nem kizárt. Itt van annak különös jelentősége, hogy Végh Emese kétség kívül bebizonyította: a beszámoló ma Bécsben őrzött példánya *nem* lehetett az alapja a wittenbergi kiadásnak. Vagyis kellett lennie legalább még egy másolatnak. Hogy ez a Bánffyaké volt-e vagy sem, nem tudjuk. Az bizonyos viszont, hogy a kapitány nem csak Bécsset informálta az ostrom alakulásáról, de alighanem többeket is. Mivel Tőke bizonyosan írott szövegből dolgozott, és ráadásul nem csak a kapitány jelentését, de Patay vallomását is felhasználta, bár feltevés, de korántsem olyan kockázatos, mint a korábbi, hogy a Bánffyak kaptak ebből a szövegből és így jutott az verselő kedvű lelkészükhöz. Talán a Bánffyak gondoskodtak a kiadásról is, ezt sem tudjuk. De akárhogy is volt, az bizonyos, hogy a nyomtatott szöveg alapvető forrása lett az első humanista feldolgozásnak, mely Zsámboky János nevéhez köthető.

(Az első) humanista narratíva Szigetvárról

Végh Emese dolgozatának köszönhetően, Zsámboky esetében sem kell részletes bizonyításba bocsátkoznunk, igazolandó, hogy a jeles humanista alapvetően Horváth Márk beszámolóját dolgozta át mívesebb nyelvezetű és átgondoltabb szerkezetű művé, de egész biztosan felhasználta Tőke históriás énekét is. Ahogy Végh Emese is rámutatott, sokszor nehéz eldönteni, az egyes részletek Tőkétől vagy Horváthtól származnak-e, tekintve, hogy Tőke is jórészt a kapitány jelentése alapján dolgozott, így számos összecsengő részlet van, melyet Zsámboky itt is, ott is megtalálhatott. A kiindulópont viszont bizonyosan Horváth Márk jelentése volt. Ez már a Zsámboky-szöveg címéből is kitűnik: *Obsidio Zigethiensis brevissima*

²⁸¹ ELTE EK Coll. Kaprinay, A, Tomus 46. 3 fol 11–30.

et uti regi, quod actum sit quotidie, notabatur vera expositio. Vagyis Zsámboky Sziget ostromának rövid (*brevissima*), de igaz (*vera*) leírását (*expositio*) ígéri, úgy, ahogyan a napi eseményeket (*quod actum sit quotidie*) a királynak feljegyezték (*regi notabatur*). Ez teljesen egyértelműen a kapitány jelentésére áll, amelyet elsődlegesen a királynak készített, és naplószerűen, napi bontásban örökítette meg az ostrom eseményeit. Szintén a várkapitány szerepének fontosságát emeli ki, hogy Zsámboky neki, a serénységéről és vitézségéről ismert Horváth Márknak, ismételten kinevezett szigeti kapitánynak dedikálja a művet: *Industria et militari fortitudine cognito Marco Horvath alias Stansycz de Gradacz nunc denuo Zigethiensi praefecto Ioannes Sambucus D. D. MDLXVIII.*

Mivel a jelentés szövege 1557-ben megjelent, már nem nagyon kell firtatni, honnan jutott hozzá Zsámboky, hiszen olvashatta nyomtatásban. A dedikáció mégis azt mutatja, hogy jó kapcsolatban volt a kapitánnyal, amit csak megerősít, hogy olyan adatot is tud, mely elég személyes és a jelentésből nem derül ki. Zsámboky a műve végén utal arra, hogy Horváth Márk sebesülése ellenére sem hanyagolta el teendőit:

„Ő, jóllehet golyó érte – amit tanúbizonyiságként ma is szántszándékkal hord a lábszárában –, ezért meglehetősen rossz állapotban volt, mégsem felejtett vagy hanyagolt el soha semmit, amiről úgy vélte, hogy a virtus vagy a szükség megkívánja.”²⁸²

A jelentésből nem derül ki, hogy a kapitány is megsebesült volna, az pedig végképp nem, hogy a golyót nem sikerült eltávolítani a lábából. Szakály Ferenc tanulmányából tudható, hogy Horváth Márk egy lovasbalesetből szerzett lábsebét igyekezett bécsi orvosokkal is kezeltetni, de eredménytelenül, így pár év múlva ez a makacs, nem gyógyuló sérülés vitte sírba. Golyótól származó sebesülésről viszont nincs adat. Az, hogy Zsámbokynak tudomása volt a sérülés természetéről, és hogy a golyó benne is maradt a kapitány lábában (még ha nem is azért, mert ki sem akarta vetetni), nézetem szerint arra utal, hogy a humanista személyesen is találkozott a végvári tiszttel. A személyes kapcsolatra még visszatérünk, de lássuk előbb Tőke és Zsámboky viszonyát.

²⁸² Qui, etsi globo ictus, quem testem adhuc voluntatis praeclare in crure defert, aliquantum valetudinarius fuerit, quod tamen sua virtute ac necessitate dignum existimabat, nihil unquam praetermisit, aut neglexit. *Egy elfeledett ostrom...* 190.

A humanista szövegében több olyan hely van, ami nem származhat, csakis Tőke históriás énekéből. Mivel Végh Emese tanulmánya ebből a szempontból is irányadó, csak néhány fontosabb példát említek.

Zsámboky János	Tőke Ferenc
decreverat Marcus, sociis iureiurando in omnes eventus sibi obstrictis, integra fide istic aut mori aut impetum velle sustinere	Egyességben minden népivel vala, Igaz hittel Istent kiáltják vala. Horvát Markó ez a tisztartó vala, 55 Ki magában ezt elvégezte vala, Ott áldozni halálával kész vala, Üdvösségre, tisztességre néz vala ²⁸³
accepta memorabili ad Baboczam clade, animum hostis reiicit, et a Septentrione, prope silvam, Hazerdw dictam considit ²⁸⁴ (Horváth Márknál: Ad vigesimum sextum diem Iulii reversus Bassa a conflictu Babozensi, de integro obsidionem urget. Castra iam a Septentrione collocat) ²⁸⁵	Hatod napra törökök érkezének, Babolcsai véjadalbul jövének, Hás erdőnek végén tábort járanak ²⁸⁶ 399
hostium ad duo milia et amplius caesa ²⁸⁷	Kétezernél többen ott megholtanak ²⁸⁸

Az első példa olyan jelentet mutat, ami Horváth jelentéséből teljesen hiányzik: a kapitány tántoríthatatlan hittel minden társával együtt szent esküvéssel kötelezi magát arra, hogy a várat vagy megvédi, vagy életét adja érte. Ilyen heroikus elemek mindenestől hiányoznak a jelentésből: ami a beszámolóban még kínos öndicséretnek hatott volna, azt Tőke már hozzáírhatja a vershez, Zsámboky pedig latin prózát készíthet belőle.

²⁸³ Egy elfeledett ostrom... 81.

²⁸⁴ Egy elfeledett ostrom... 189.

²⁸⁵ Egy elfeledett ostrom... 181.

²⁸⁶ Egy elfeledett ostrom... 93.

²⁸⁷ Egy elfeledett ostrom... 190.

²⁸⁸ Egy elfeledett ostrom... 96.

A második példán jó látható, hogy milyen finom szövi össze két forrását Zsámboky: azt, hogy a Babócsa alól visszatérő Ali pasa észak felől vert tábor, a jelentésből tudja, mert arra Tőke nem is utal. Az viszont, hogy ezt a környéket Hárserdőnek hívják, csak Tőkétől veheti, mert az meg a jelentésben nincs benne. Végül különösen érdekes a harmadik párhuzam a Sziget alatt elesett törökök létszámáról. A jelentésben nincs benne, hogy 2000 török hullott volna el az ostrom során. Tőkénél van, de Tőke ezt valószínűleg Patay vallomásából veszi, aki említi ezt az adatot.

Szövegszerű párhuzamokkal lehet tehát igazolni, hogy Zsámboky forgatta, ismerte Tőke énekét. A kérdés, hogy honnan? Zsámboky könyvtára csak töredékesen maradt ránk, a jegyzéke viszont megvan. Eszerint pedig Zsámbokynak a birtokában volt egy példány Tőke históriás énekéből.²⁸⁹ Azt nem tudjuk, ez kézirat volt-e, de nem lenne kizárt, hiszen Zsámboky rengeteg kéziratot gyűjtött élete során, igaz leginkább latin és görög nyelvűeket. Az RMNY ugyanakkor feltételezi, hogy Tőke művének lehetett korabeli nyomtatott verziója.²⁹⁰ Ha ez így van, hihetőbb, hogy Zsámboky ahhoz juthatott hozzá. Ez viszont azt is jelentené, hogy a nyomtatványnak igen korán, 1558-ig meg kellett jelennie, mert Zsámboky merített belőle. A kérdés egyelőre eldönthetetlen, csak annyi bizonyos, hogy Zsámboky valamilyen, kézíratos vagy nyomtatott formában olvasta és felhasználta a magyar nyelvű históriás éneket.²⁹¹ Így az első Szigetvárról szóló humanista narratíva tulajdonképpen Horváth Márk jelentésének és egyben Tőke Ferenc magyar históriás énekének át- és egybedolgozásából kialakított, néhol saját adatokkal kiegészített parafrázisa.

Amin Zsámboky változtat, az leginkább a stílus, illetve a szerkezet. Részletes stiláris elemzésre nem vállalkoznék, de az alábbi részletből is látszik, hogy Zsámboky gazdagabb szókészlettel, választékosabban, több cirádával mondja lényegében ugyanazt, ami a jelentésben is olvasható. Néhol poétikus túlzásokat is megenged magának. Mert míg Horváth Márk azt írja, a július 12-i támadásban három katona veszett oda, Zsámboky konkrét számot nem ír, helyette azt állítja, hogy *számos* vitéz lovas és gyalogost esett áldozatul a török rohamnak.

²⁸⁹ MONOK István (szerk.), *A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587): Gulyás Pál olvasatában*, Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 12/2, Szeged 1992, n. 2283.

²⁹⁰ RMNY 321

²⁹¹ Pap Balázs kollégám hívta fel a figyelmemet arra a tényre, hogy a 16. századi históriás énekeknek lényegében nincs kortárs kéziratuk. Nyomtatványként maradnak fenn, illetve az ismert kéziratok később, már a nyomtatványok alapján készülnek, még a 17. században is. Pap szerint Tőke esetében is valószínűbb, hogy a verset elkészülte után rövidesen kinyomtatják, és a ma ismert kézirat annak lemásolásával keletkezik, miközben a nyomtatvány mostanra elveszett.

Horváth Márk	Zsámboky János
Duodecimo die Iulii ab oriente aggerem erigunt vallumque conficiunt, luce orta quattuor machinis Arcem portamque interiorem, propugnacula tam interiora, quam exteriora iaculantur, tunc periire tres milites ²⁹²	Duodecima Iulii per noctem ex opposito Arcis lignis ac terra colles proponit, unde omnis generis vi tormentorum ad expugnandum incumbat. Mane ergo interiorem Arcem cum eiusdem operibus et exteriorum una cum propugnaculis evastat, non paucos virtutis spectatae equites ac pedites fortissime obnitentes eripit. ²⁹³
Július 12-én keleti irányból emelnek töltést és készítenek sáncot, majd napkeltétől négy ágyúval lövetik a várat, a belső kaput, valamint a belső és a külső bástyákat. Ekkor három katona veszett oda. ²⁹⁴	Július tizenkettődikén éjjel a várral szemben fából, földből dombot épített, ahová mindenféle fajtájú ostromgépet helyezett. Reggel aztán pusztítja a belső várat védműveivel, a külsőt bástyáival együtt, számos kitűnő erényű lovast, ragyogó bátorságú gyalogost ragad el. ²⁹⁵

De a humanista történetíró feladata nem az, hogy mást mondjon, inkább annyi, hogy másképp. Már Ransanus is a stílust kifogásolta Thuróczy krónikájában, és adatait nem is nagyon változtatta meg, csak korszerűbb, humanista latinra dolgozta át a készen kapott szöveget. Stílis szempontról ugyanezt végezte el a jelentés darabos latinságú szövegével Zsámboky.

Lényegesebbek azok a változtatások, amiket a szerkezeten hajt végre. A kronológián, amit a jelentésben készen kapott értelemszerűen nem változtatott, de – mondjuk így – módszeresebbé alakította az elbeszélést. A kapitány jelentése mindenféle felvezetés nélkül, *in medias res* kezdődik az oszmán bégek csapatainak májusi felbukkanásával. Ez egy jelentéshez bőven elég, hiszen a vár elhelyezkedéséről, a harcok kiváltó okairól nem kellett tájékoztatni a bécsi udvart. De már Tőke is úgy érezte, ennél megalapozottabb bevezetés kell, így a vár történetével és leírásával kezdte a históriás éneket. Zsámboky még messzebből

²⁹² Egy elfeledett ostrom... 181.

²⁹³ Egy elfeledett ostrom... 188.

²⁹⁴ Egy elfeledett ostrom... 55.

²⁹⁵ Egy elfeledett ostrom... 66.

indít, és ezzel elsőként helyezi kontextusba a szigeti ostromot és így kiemeli a siker jelentőségét. Már az első mondattal utal a négy évvel korábbi nagyszerű egri győzelemre, mintegy emlékeztetve az olvasót (aki ideális esetben jól ismeri ugyanezen szerzőnek Egerről írott munkáját is), hogy a most előadandó szigetvári diadal semmiben sem alábbvaló az egri sikernél. Ahogy Eger a Felvidék kulcsa, úgy Szigetvár a Dél-Dunántúlé. Mindkét hadjáratban jelentős, de nem szultáni vezetés alatt álló török csapatok vettek részt, és mindkét vár lényegében önerőből, a várkapitány és az őrség hősiességének kitartása révén állt ellen a mindkét ízben több hetes ostromnak. Jogos tehát, ha Szigetvár is kap olyan figyelmet, mint Eger.

Az 1556-os események hasonlóan komplexek, mint az 1551–52-es hadjárat. Zsámboky ismeri fel és mutatja be az előzményeket, amennyiben Tojgun pasa 1555-ös hadjáratával kezdi az események bemutatását, minthogy ennek következtében került szinte az egész Dél-Dunántúl török kézre. Zsámboky az is megemlíti, hogy Tojgun, majd Ali hadjáratára békealkudozások közepette került sor, hiszen, mint írja, Eger ostromát követően a király Verancsics Antalt és Zay Ferencet küldte Isztambulba, hogy tárgyaljanak a békéről. Ezzel azt a benyomást sikerül keltenie, hogy a török család módon indított hadjáratot mind 1555-ben, mind 1556-ban, hiszen nem várta meg a tárgyalások végét. Ez a bevezetés teljes egészében Zsámboky saját invenciója, korábbi szövegekben nincs rá mintája. Ezt követően írja le a vár fekvését, amire Tökénél is található adatokat, majd eljutunk oda, hogy a bégek csapatai letáboroznak a vár körül, majd júniusban Ali is megérkezik és innentől már Horváth Márk jelentése a vezérfonal. Mindenképpen fontos megemlíteni, hogy a kontextust teremtő bevezetés az egész munka közel egyharmadát teszi ki, vagyis Zsámboky saját kontribúciója nem is csekély. Bár az ostrom leírásában szorosan követi a forrásait, itt is találunk olyan elemet, mely csak Zsámboky sajátja.

A legjellemzőbb részlet Nazuf koppányi bég halálának körülményei kapcsán említhető. Horváth Márk jelentése csupán utal rá, hogy Nazuf elesett az utcai harcokban. Zsámboky azonban miniatűr kis jelenetet kovácsol az esetből: „Mellesleg a koppányi szandzsákbégről meg kell jegyezni, hogy óriástermetű volt, valóságos herkulesi merészséggel, aki szívesen kockáztatta a halált is, ha valamelyes sikerre számíthatott, és tíz mástól sem ijedt meg; a hajdúk legkisebbike – mint Dávid Góliát ellen – váratlanul ráugrott, görbe kardjával a hasán keresztülszúrva az egész gyomrát szétvágta, úgyhogy kimúlt, és béle kiomlott.”²⁹⁶ A részletekre nem csak a jelentés, de Töke sem tér ki, Zsámbokynak ehhez saját forrása volt.

²⁹⁶ *Egy elfeledett ostrom... 24.*

Több olyan név is szerepel a humanista szövegében, melyeknek sem Tökénél, sem Horváthnál nincs nyoma. Mindez tovább erősíti azt a gyanút, hogy Zsámboky sem elégedett meg két ismert forrása összedolgozásával, de saját kutatásokat is folytatott a mű írása előtt. Érdekes adalék, hogy Tojgun pasa kapcsán azt írja, a pasa a szigeti katonák fosztogatásaival magyarázta akcióját. Meg akarta ugyanis torolni, hogy a hajdúk, a fegyverszünet ellenére rendszeresen portyáztak török területen és több ellenséges hajót is elfogtak a Dunán. Tojgun pasától nem ismerünk leveleket, de Alitól több is fennmaradt. Ezekben 1556 tavaszán ő is arra hivatkozva jelentette be, hogy Szigetvár ellen készül, hogy meg kell torolnia a dunai hajók elleni támadásokat. A szigeti vitézek ugyanis – így Ali pasa – olyan sok hajót fogtak el, hogy a szűkössé vált élelmiszer jelentősen megdrágult Budán, sőt legutóbb Budára tartó török hölgyeket is fogságba ejtettek, akik még most is a várban raboskodnak. Ezért a szultán parancsba adta neki, hogy *„hogy addig Budára se menjünk, hanem [ti. Szigetvárt] megvegyem.”*²⁹⁷ Zsámboky szinte szó szerint idéz ebből a levélből, amikor azt írja: *„Aly Bassam in Ungariam expediit ac iniunxit Budam, nisi Zigetho prius capto minime ingredi ausit.”*²⁹⁸ Vagyis a szultán Budára küldte Hadim Alit azzal a feltétellel, hogy a lábát be ne tegye oda, amíg Szigetvárat be nem veszi. Tudomásunk szerint Ali pasa több ilyen levelet is küldött, hasonló tartalommal, ezekből három maradt fenn. Az egyik magának I. Ferdinándnak szól, a másik Sforza Pallavicini örgrófnak, a harmadik Paksy Jánosnak. Nem lehetetlen, hogy Ali pasa Szigetvárba is küldött egy ilyen, vagy hasonló tartalmú levelet. Ha így van, Zsámboky talán éppúgy Horváth Márktól értesült a levelekről, mint a kapitány lábsebéről, vagy azon részletekről, nevekről, melyeket a nyomtatott jelentésben nem olvashatott.

Zsámboky tehát mint kiegészítő forrás sem elhanyagolható a szigetvári ostromot illetően, legfontosabb érdeme azonban nem az a pár adat, mellyel kiegészíti Horváth és Töke beszámolóit. Azzal, hogy egy esztétikailag kényesebb ízlést is kielégítő szöveg vált elérhetővé az európai olvasók számára, Zsámboky műve (illetve művei, ha az egri és temesvári ostromról írott beszámolóit is ide számítjuk) teljesítette legfőbb feladatát: tudatosította az európai közvéleményben a török veszedelem jelenvalóságát, és hangsúlyozta a Habsburgok, mindenekelőtt I. Ferdinánd szerepét az ellenük folyó harcban.²⁹⁹ A hatás nem is maradt el: a szigetvári ostromról szóló Zsámboky-mű (ez egri sikert bemutatóval együtt), bekerült Nicolaus Reusnernek, kifejezetten a török előretörés állomásait és az ellenük való harcot bemutató, a tizenöt éves háború vérzivatarára idején, 1603-ban megjelent nagy

²⁹⁷ SZÁDECZKY Lajos, *Szigetvár első ostromához [1556]*, Magyar Történelmi Tár 4 (1881), 268–282: 272.

²⁹⁸ *Egy elfeledett ostrom...* 184.

²⁹⁹ Ferdinánd fontosságát külön kiemeli az 1558-as kiadásban még megtalálható, de a későbbi szövegközlésekből, illetve fordításokból hiányzó panegyricus, szintén Zsámboky tollából.

kompéndiumába,³⁰⁰ majd annak 1627-es második kiadásába is, biztosítva ezzel a szigeti hősök emlékezetét. De Zsámboky szövege volt az is, amely közvetlen hatást gyakorolt, Wolfgang Laziusra is.

Előttem az utódom: Szigetvár egy bécsi narratívában

Bár az 1556-os siker propagálásában a később, II. Miksa idején udvari történetíróvá emelkedő Zsámboky érdemei elvitathatatlanok, egy különleges történeti mű volt az, mely elsőként teljes bonyolultságukban ábrázolta az 1555–56-os eseményeket: ez pedig nem volt más, mint I. Ferdinánd udvari historikusának, ebben a hivatalban Zsámboky közvetlen elődjének, Wolfgang Laziusnak szinte teljes egészében kéziratban maradt hatalmas műve, a *Rerum Austriacarum Decades*, illetve ennek V. decasa. Lazius ennek a végére illesztette be, kisebb, ám annál fontosabb módosításokkal azt a szöveget, melyet 1556 végén írt Tiroli Ferdinánd dél-dunántúli hadjáratáról, és amely önálló műként 1557-ben Baselben meg is jelent. Lazius már ebben a szövegben is utalt a hadjárat fő kiváltó okának számító szigetvári eseményekre, de csak pár sorban, hiszen ez a munka inkább a babócsai elterelő hadművelettel, majd főképp a főherceg hadi vállalkozásával foglalkozott. De a *Decades*ba már felvett egy Szigetvár-fejezetet, mely a magyar eseményeket tárgyaló V. rész záróköve lett.

Az V. decas alapjául szolgáló *Rerum Pannonicarum libri* még nem szólt a szigetvári eseményekről, nem is szólhatott, hiszen ahogy korábban láthattuk, az *RPL* szövegváltozata 1548-ra elkészült. Lazius csak az 1550-es években fogott hozzá a szöveg átdolgozásának, kibővítésének és ekkor került bele a ma ismert leghosszabb, W3 változatba a szigetvári ostromról szóló elbeszélés. Annak, hogy ez Zsámboky hatása alatt íródott (ahogy erre hamarosan visszatérek), egyben a W3 változat keletkezési ideje szempontjából is van jelentősége. Ha ugyanis Lazius valóban Zsámboky szövegét parafrázálta, akkor a maga Szigetvár narratívája sem keletkezhetett 1558, vagyis a Zsámboky-szöveg megjelenése előtt.

Tekintve, hogy Lazius 1557-ben kiadott egy rövid beszámolót a dél-dunántúli hadi eseményekről, Zsámboky pedig 1558-ban veretes humanista szöveget írt és adott ki Horváth Márk jelentése alapján, a két szöveget egymás mellett olvasva az érdeklődő közönség megkapta a 1556. évi dél-dunántúli harcok teljes körű krónikáját. Zsámboky maga is utalt rá, hogy a Szigetvár szempontjából is fontos babócsai ostromot majd máshol kell részletesebben

³⁰⁰ Nicolaus REUSNER, *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus gestarum*. (Francofurti: Claudii Marnii et haeredum Ioannis Aubrii, 1603), 112–119.

bemutatnia, de ilyen szöveget utóbb sosem írt, talán nem függetlenül attól, hogy tisztában volt vele, az udvari historikus Laziusnak már van egy e tárgyban kiadott munkája. Azt várhatnánk, hogy ennek szellemében Lazius sem foglalkozott többet a szigetvári ostrommal, de *Decades* kézírata más mutat.

A dél-dunántúli hadjáratról szóló munka mindenképpen önálló műként született és így is jelent meg 1557-ben. Utóbb azonban Lazius fontosnak érezte, hogy beledolgozza az V. decas anyagába, és ezt kikerekítendő még írt egy tizedik könyvet, melyet kizárólag Szigetvár 1556-os ostromának szentelt. A szöveget egyedül az ÖNB cod 7688-as jelzetű kódexe őrzi, de abban rögtön két, egymástól alig-alig eltérő másolatban is szerepel, mégpedig a fol. 203r–205v, illetve a fol. 320v–323r oldalakon. Láthatóan igen rövid szövegről van szó, átiratban sem több szűk öt oldalnál, ezzel messze az V. decas legrövidebb fejezete. Szemben a dél-dunántúli eseményeket tárgyaló beszámolóval, Lazius ezen írása soha nem jelent meg, 2016-ig kéziratban maradt.³⁰¹ Lazius nem utal rá, mikor írta a szöveget, keletkezési idejére így csak belső érveink vannak. Ferdinándot helyenként már császárként (*caesar*) említi, ami arra utal, hogy 1558-ban vagy utána keletkezett. Ismereteinek forrását nem adja meg, de értelemszerűen azok a szövegek jöhetnek leginkább számításba, melyeket főntebb, mint Szigetvár-narratívákat vizsgáltunk. Tőke Ferenc hatását ugyanakkor kizárhatjuk, mert még ha volt is nyomtatott korabeli kiadása, Lazius nem tudott magyarul, így Tőke adatait nem hasznosíthatta, de 1558-ban már rendelkezésére állt mind Horváth Márk, mind Zsámboky nyomtatásban is elérhető latin beszámolója. Zsámbokyé különösen kézenfekvő, hiszen Bécsben jelent meg. És valóban: ha a két humanista szövegét összevetjük, alig tagadható, hogy több ponton tartalmazznak szó szerinti egyezéseket.

Zsámbokynál azt olvassuk a június 21-i események kapcsán, hogy: „éjszaka a holdvilág segítségével nyugaton, a gabonaörlő malmok mellett [a török] sáros göröngyökből, földből, miegymásból ágyúállásokat épített.”³⁰² Lazius ugyanezt mondja, csak június 20-ra datálva: „a gabonamalmok közelében egy másik, még közelebbi sáncot emelt sáros rögökből, földből és más elérhető anyagokból.”³⁰³ Horváth Márktól tudjuk, hogy a helyes dátum 21-e, és az is biztos, hogy Lazius itt nem a kapitány jelentését követte, ahol azt olvassuk: „Június 21-én, ez vasárnap volt, pirkadatkor a törökök veszőfonatból és más anyagokból hatalmas sáncot

³⁰¹ *Egy elfeledett ostrom...* 191–197.

³⁰² Vigesima prima Iunii nocte, beneficio lunae ab occasu iuxta molas frumentarias de limosis glebis, terra et similibus ex usu tormentorum opera extruit. *Egy elfeledett ostrom...* 62. Latin verzió *uo.* 185–186.

³⁰³ XX. Iunii aliud, ac quidem propius propugnaculum iuxta molas frumentarias de limosis glebis, terra aliaque materia ad manum occurrente excitavit *Egy elfeledett ostrom...* 72. Latin verzió *uo.* 193.

emelnek nyugat felől az ágyúk és mozsarak számára.”³⁰⁴ Míg itt hasonló leírást olvasunk, Zsámboky és Lazius között szó szerinti egyezések is vannak, a kölcsönhatás tehát ott bizonyos.

Még jobban tetten érhető Zsámboky hatása annál a résznél, ahol a város feladása utáni éjszakai harcok veszteségeit sorolja fel Lazius.

Zsámboky	Lazius
„mindenki szomorúságára és közös fájdalomra odaveszett egynéhány származásra és bátorságra nézve igen-igen nemes lovas, köztük elsősorban Macedóniai György, Palágyi György, Hagymási János, Hosszúthóti János, Székely György a vajdákkal és jónéhány gyalogskapitánnyal együtt elesett.” ³⁰⁵	„a jelentős számú veszteség mellett a vitézi hírnek örvendő tisztak közül akkor esett el Macedóniai György, Pallady György, Hagymássy János, Hosszútóti János és Székely György. ” ³⁰⁶

Vagyis még az elesettek nevének sorrendje is azonos. Szinte szó szerint ugyanazt írják Radován hadnagy sebesülése kapcsán:

Zsámboky	Lazius
„Másokkal egyetemben Radován is megsebesült akkor, de a vártnál gyorsabban felépülve, derekasan viselte magát.” ³⁰⁷	„Sebet kapott a gyalogosok parancsnoka, Radován is, de a vártnál hamarabb felépülve, a továbbiakban is serényen tette a dolgát.” ³⁰⁸

De egy adott ponton Lazius is elszólja magát: a veszteségek összesítésekor *írott* forrásra utal, a számok pedig egyértelműen Zsámbokyra vezethetők vissza. Horváth Márk csak a várvédők veszteségeit összegezte, az oszmán csapatokról nem ejtett szót. Láttuk, hogy a kétezer főre tehető török veszteség Patay Ambrus vallomása nyomán kerülhetett be Tőke Ferenc versébe, és Zsámboky innen vehette az adatot. Lazius pedig minden bizonnyal Zsámbokytól.

³⁰⁴ Vigesimo primo die eiusdem mensis, qui fuit Dominicus, prima luce ab occidente prope locum Molendini, Turcae vallum ingens virgis aliisque rebus coactis communiunt, fossis circa factis pro bombardis et machinisEgy *elfeledett ostrom...* 23. Latin verzió uo. 178.

³⁰⁵ Egy *elfeledett ostrom...* 63.

³⁰⁶ Egy *elfeledett ostrom...* 72.

³⁰⁷ Egy *elfeledett ostrom...* 63.

³⁰⁸ Egy *elfeledett ostrom...* 72.

Zsámboky	Lazius
tény, hogy az ellenségből kétezernél több veszett oda , a mieink közül alig találtak száztizenhatot , aki távozott az élők sorából ³⁰⁹	Némelyek azt <i>írják</i> , hogy az ellenségből kétezret vágta le , míg a mieink közül alig száztizenhat ember esett el ³¹⁰

A legárulkodóbb részletet azonban Nazuf koppányi bég halálának körülményei jelentik. Horváth Márk jelentése csupán utal rá, hogy Nazuf elesett az utcai harcokban, de láttuk, hogy Zsámboky véres csatajelenetet kanyarít az adat köré, ahol naturalisztikus részletességgel taglalja, hogy belezi ki a kis termetű hajdú, mint afféle kora újkori Dávid, a Góliát méretű, herkulesi bátorságú béget. Laziusnál szintén megvan ez a rész, lényegében szó szerint.

Zsámboky	Lazius
„Mellesleg a koppányi szandzsákbégről meg kell jegyezni, hogy óriástermetű volt, valóságos herkulesi merészséggel, aki szívesen kockáztatta a halált is, ha valamelyes sikerre számíthatott, és tíz mástól sem ijedt meg; a hajdúk legkisebbike – mint Dávid Góliát ellen – váratlanul ráugrott, görbe kardjával a hasán keresztülszúrva az egész gyomrát szétvágta, úgyhogy kimúlt, és béle kiomlott.” ³¹¹	„A koppányi szandzsákbég hatalmas termetű, herkulesi bátorságú ember volt, akit, miközben a mieinket szorongatta, egy igen alacsony hajdú terített le, mint Dávid Góliátot: ráugrott és szabljáját a hasába döfte.” ³¹²

A dolog jelentősége abban van, hogy Nazuf halálának körülményeiről nemcsak a várkapitány jelentése nem ad számot, de nem említi Tőke históriás éneke sem. A három, Lazius számára is elérhető szövegből egyedül Zsámbokynál szerepel, vagyis itt Lazius forrása csakis a magyar humanista lehetett.

Némi óvatosság persze nem árt, hiszen végső soron nem tudjuk biztosan, mikor írta Lazius a maga verzióját, így elméletileg nem lehetne azt sem kizárni, hogy Zsámboky használta fel

³⁰⁹ Egy elfeledett ostrom... 67.

³¹⁰ Egy elfeledett ostrom... 77.

³¹¹ Egy elfeledett ostrom... 63.

³¹² Egy elfeledett ostrom... 73.

Laziust. Zsámboky szövegéről azonban tudjuk, hogy megjelent, Lazius Szigetről írt beszámolója viszont nem, így sokkal valószínűbb, hogy Lazius aknáztta ki fiatal kollégájának, egyben majdani utódjának nyomtatásban is elérhető művét, és nem Zsámboky fért hozzá, Lazius kéziratához. Nazuf halálának leírása döntő bizonyíték arra, hogy Lazius szövege mögött Zsámbokyét kell keresünk, és ezt csak kikerekítik a korábban említett egyéb összecsengések.

Lazius esetében lényegében már nem is beszélhetünk klasszikus parafrázisról. Az átvételek olyan szorosak, a két mű szerkezete annyira egyforma, hogy megkockáztathatnánk, Lazius nem parafrázeálja, hanem inkább már plagizálja Zsámbokyt. Ennek megfelelően Lazius szövegének klasszikus értelemben önálló forrásértéke nincs, hiszen adatai Zsámbokytól is jól ismertek. Jelentősége mégis abban áll, hogy egy nagyobb, összefüggő narratívában helyezi el a szigetvári eseményeket. Mint láttuk, már Zsámboky is törekedett rá, hogy kontextusban tárgyalja a szigetvári ostromot. Lazius a 10. könyvben nem megy túl ezen, de azzal, hogy a Zsámbokytól átvett ostromtörténetet az V. decas végére helyezi, beilleszti azt egy 1540–1556 közti időszak eseménytörténetébe. Egy olyan időszakéba, mely – valljuk meg – Habsburg oldalról messze nem volt sikertörténet. Lazius viszont ügyes fogással, lényegében happy enddel zárja a decast. Már a kilencedik könyv is Tiroli Ferdinánd egyértelműen sikernek beállított hadjáratával ért véget, és ezt a pozitív hangulatot csak erősíti az olvasóban, hogy a záró, tizedik könyv egy eredményes várvedés és egy jelentős oszmán kudarc krónikája. Nem a szöveg maga mond mást, hanem a tágabb kontextusban a helyiértéke változik meg, és ez egyfajta parafrázissá teszi ezt a szöveget is.

Arra nincs adatom, hogy Zsámboky tudott-e művének ilyen jellegű, legalábbis tervezett felhasználásáról. De hogy Laziusnál nem volt idegen a gondolat, hogy a Dceadest adott esetben vendégszövegekkel töltsse fel vagy kerekítse ki, azt már láthattuk a dolgozat harmadik fejezetében említett Managetta-féle másolatban megőrzött tervezetből. Eszerint Lazius terve az volt, hogy a IV. decast javarészt Velius kéziratban maradt hagyatékával tölti ki és erre utaltak a Bécsben őrzött Velius-kéziratok Laziusnál származó egyes margináliái is. Velius esetében azonban mégis egy halott előd hagyatékáról volt szó, melynek beillesztése és így megjelentetése (főleg ha egy nyomtatott kiadásban utalás történik a szerzősége) akár kegyes cselekedetnek is számíthatott, de mindenképpen az udvari történetírás kontinuitásának bizonyítéka lett volna.

Zsámboky esetében azonban egy élő, fiatal pályatárs művének kisajátításáról van szó, és semmi nem utal arra, hogy Lazius a leghalványabb célzást is tenné (vagy tette volna) arra, hogy a szöveg nem a saját leleménye. Motivációira közvetlen források hiányában aligha derül fény valaha is. De mivel Lazius 1565-ben bekövetkezett halála után utóda éppen Zsámboky lett, úgy is mondhatjuk, hogy a plágium az udvari történetírás belső köreibben maradt.

VIII. A szövegközlésről és a fordításról

Disszertációm alapvetően filológiai jellegű dolgozat, melynek egyik legfontosabb része az eredeti latin szöveg kritikai igényű közreadása. Ennek elkészítéséhez a filológia bevett eszköztárát alkalmaztam. A munka kezdetén összegyűjtöttem a rendelkezésre álló szövegforrásokat (*recensio*). Mivel ennek során az derült ki, hogy a dolgozatban közölt szövegek három kéziratoss változatban is ránk maradtak (ÖNB cod 7967, cod 7937 és cod 7688 – ezeket a dolgozatban és a kritikai apparátusban W1, W2 és W3 szíglákkal jelölöm) elsőként azt kellett megállapítani, mi a kéziratok keletkezési sorrendje, vagyis melyik lesz a kiadás alapszövege, és mely kéziratok változatai, eltérései kerülnek az apparátusba (*stemma*). Ezt követően átírtam az alapszövegnek választott cod 7688-as kötetben megőrzött szöveget, majd ezt összevettem a másik két kézirat szövegével (*collatio*), és az eltéréseket a kritikai apparátusban jelöltem (*apparatus criticus*). Bár az átírás és a *collatio* az V. decas egészére elkészült, végül több okból is úgy döntöttem, hogy a dolgozatban csak részleteket közlök a szövegből.

Ennek egyrészt terjedelmi okai vannak: a teljes latin szöveg közel a kétszerese lenne a most itt közölt mennyiségnek, mivel pedig a koncepció szerint ehhez jegyzetelt fordítást is adok, az így felduzzadó terjedelem még egy akadémiai doktori kereteit is feszegette volna. De részben szakmai szempontok alapján is indokolhatónak véltem, hogy a szövegközlést leszűkítsem a Lazius által eredetileg írt *Rerum Pannonicarum libri* négy könyvére, melyek számozása a későbbi átdolgozások során, ahogyan erről a dolgozat harmadik fejezetében írtam, részben megváltozott. Az eredeti 1548-ig meglévő beosztás szerint (W1 és W2) az I. könyv az 1540-es, a II. könyv az 1541-es, a III. könyv pedig az 1542-es hadjáratról foglalkozott. A IV. könyv lépett ki legalább részlegesen az annalsztikus felosztásból, amennyiben javarészt az 1543. évi szultáni hadjáratot tárgyalta ugyan, de szó esett benne Visegrád 1544. évi ostromáról és az 1547-ig elhúzódó béketárgyalásokról is. Lazius ezt a *Decades*ba való beillesztéskor úgy módosította, hogy a Buda-tematikájú könyveket összevonta egyetlen harmadik könyvvé, de ezen belül még a W3 kézirat is megőrizte a korábbi hármas tagolást, olyannyira, hogy a címeket is tartalmazta. A IV. könyvet pedig egy hirtelen(nek tűnő) ötlettel, a margón jelölt utólagos megjegyzésekkel három részre osztotta. A

IV. könyv lett az Esztergom bevételét tárgyaló fejezet, az V. tárgya Székesfehérvár ostroma és Varkocs György végzete lett, a VI. pedig az 1544–1547 közti évek összefoglalását adja.

Csak ez a szöveganyag az, amelyről három kézirati variánst ismerünk, így a legizgalmasabb filológiai kihívást ennek az átírása és jegyzetelése jelentette, emiatt is szerepelnek elsősorban ezek a szövegek a dolgozatban. A dolgozat harmadik fejezetében olvasható indoklás szerint a W3 az *ultima manus* szövegváltozat, ezért ezt választottam a szöveggözlés alapszövegéül, a W1 és W2 szíglákkal jelzett korábbi változatok eltérései az apparátusban olvashatók.³¹³

Mindenképpen szerettem volna viszont ízelítőt adni az RPL megírása után, már eleve az V. decasba szánt, az 1550-es évek végére datálható bővítésekből is, melyek a decas I–II. illetve VII–X. könyveit jelentik. Ezeknek csupán a W3 kötetben található kéziratai, de mivel ott a VII–X. könyveknek minden esetben két-két, szinte azonos leirata megtalálható, valamennyi filológiai munka ezekkel is akadt. Itt azonban olyan kicsik az egyes leiratok közti eltérések, hogy ezeket már nem is tekinthetjük klasszikus értelemben vett szövegváltozatnak. Ennek ellenére dönteni kell az alapszöveget illetően. Ennek megoldását mutatja be esettanulmányként a IX. könyv részlete és a X. könyv egésze. Mivel ezek a szövegek csak a cod 7688-as kódexben (W3) kéziratban található meg, külön szíglát nem vezettem be a változatokhoz. Ehelyett az első elfordulást W3a-val, a második előfordulást W3b-vel jelölöm.

A kötetben levő szövegek mindegyikére, így a IX. és X. könyv két változatára is egyformán jellemző, hogy egyik sem autográf, mindkettő ugyanattól az egy kéztől származó másolat. Tisztázott szövegek, javítások, húzások elvéve található csak bennük és a két variáns alig-alig mutat eltéréseket, lényegében azonos értékű szövegekről van szó. Mivel a kódexbe került lapokat utólag fűzték össze és számozták meg, semmiféle támpontunk nincs a szövegek másolásának idejéről és arról sem, hogy melyik készült korábban. Így pusztán a kódexben elfoglalt helyük alapján nevezem a IX. esetében 191r–202v közti szöveget W3a-nak, a 309*v–320r oldalakon levőt pedig W3b-nek. A X. könyv esetén a 203r–205v oldalakon levő változat a W3a, a 320v–323r pedig a W3b-vel jelölt variáns.

Mindkét esetben olyan csekély a különbség, hogy nem könnyű eldönteni, melyik legyen a megbízható alapszöveg. A *Decades* bemutatásakor Michael Mayr még azt írta, hogy

³¹³ Elsősorban a word program korlátai miatt döntöttem úgy, hogy a kritikai apparátus lábjegyzetként jelenik meg, le kell azonban szögezmem, hogy egy későbbi print alapú kiadásban a szöveg kétszintű apparátussal jelenik majd meg, ahol a kritikai apparátust a mondat-számhoz igazítva fogom közölni. De ennek tördelési megvalósítása szimpla szövegszerkesztővel elég bonyolultnak tűnt, ezért döntöttem a lábjegyzetes forma mellett, mely az érdemi munkát demonstrálja, és a dolgozatban ez volt a fő cél.

W3b a korábbi változat és annak ellenőrzött, tisztázott verziója a W3a, ergo az a jobb szöveg.³¹⁴ A magam részéről ebben egyáltalán nem vagyok ilyen biztos. Kétségtelen, hogy a margóra írt, utólagos betoldási javaslat a W3b-ban kettő van, míg a W3a-ban csak egy, és az is csak egy szóra vonatkozik. Ez valóban azt sugallná, hogy a W3b sikerületlenebb másolat, aminek hibáit, margón jelzett kihagyásait azután a W3a másolásakor korrigálták. Talán így van. A W3b-ben található margóbejegyzések, a néhány, sorok fölé írt beszúrás azt kétségkívül bizonyítja, hogy a W3b is csak egy másolat, ugyanakkor ellenőrzött másolat. A kihagyásokra utaló betoldások száma azonban olyan csekély, hogy ezek nem utólagos, szerkesztésbeli változásokra utalnak, inkább csak az emberi hibahatáron belül maradó másolásból fakadó tévesztések. Ugyanakkor a W3a szövege, ha szavak szintjén nézzük, több hibás, az adott kontextusban vagy tartalmilag helytelenebb, vagy grammatikailag nem koherens szóalakot tartalmaz, ezért véleményem szerint a betoldások ellenére összességében mindkét könyv esetében a W3b a jobb szövegváltozat. Emiatt döntöttem úgy, hogy ennek szövegét veszem a kiadás alapjául, W3a eltérő változatait pedig a kritikai apparátusként szolgáló lábjegyzetekben tüntetem föl.

Ezek tehát a dolgozatban közölt latin szöveganyag kiválasztásának és a filológiai apparátus készítésének szempontjai. A latin szövegeken belül kétféle számozás található. Szögletes zárójelben [] adom meg az alapul vett kézirat oldalszámait *recto* és *verso* oldalakat is külön számozva.³¹⁵ Emellett kerek zárójelben () mondat, helyesebben szakaszszámozást is adok. Ez egyrészt megkönnyíti majd a kritikai apparátus kezelését, ahol nem a szöveg oldalanként újratekintendő sorszámozása, hanem a mondatszámozás lesz a visszakeresési alap, másrészt a mondatszámozás végigfut a magyar fordításon is, így nagyon könnyű összevetni és megfeleltetni egymással a latin és a magyar szövegdarabokat. Nem tartom valószínűnek, hogy a Lazius-szöveg valaha megjelenik klasszikus bilingvis kiadásban, most a dolgozatban is egymás után, nem egymás mellett találja az olvasó a latin és a magyar szövegeket. De ezzel a megoldással a dolgozatban is könnyebb keresni, illetve később, ha print vagy digitális alapú latin szövegközlésben akar majd egy konkrét passzust megkeresni a magyar fordítás alapján valaki (vagy fordítva), akkor a mondatszámozás előnye nyilvánvaló.³¹⁶

³¹⁴ Vö.: MAYR, *Wolfgang Lazius ...*, 59.

³¹⁵ A IX. és a X. könyv esetében a szövegközi oldalszámok értelemszerűen az alapul vett W3b variáns lapszámaira utalnak.

³¹⁶ Mintaként említhető Kulcsár Péter Bonfini-fordítása (Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, Budapest, 1995.), mely a két háború között készült latin Bonfini-kiadás decas, könyv és szakaszszámozása mentén tagolódik, illetve újabban a Tóth Gergely által készített, mintaszerű Révay-kiadás, ahol bilingvis szöveg egymásra vonatkoztatóságát is a mondatszámozás könnyíti meg. RÉVAY Péter, *De Monarchia et Sacra*

Az átírás során a kézirat ortográfiáját a ma használt akadémiai helyesírást, illetve a BSMRAe-sorozat kiadási elveit alkalmazva egységesített helyesírással közlöm. Teljes egészében mellőztem a humanista ortográfia, egyébként is következetlenül használt sajátosságait. A szöveg megkülönbözteti az *u* és a *v* betűt, *j* betűt nem, csak *i*-t tartalmaz (jam helyett iam); a humanista *e* (*ę*) helyett mindig diftongus (ae) áll (*hec* helyett *haec*), az alkalmilag előforduló, nem szabályosan használt *ci* betűkapcsolat helyett *ti* (*eciam* helyett *etiam*), *th* helyett sima *t* (*Thurci* helyett *Turci*). Ez alól csak a tulajdonnevek képeznek kivételt, ahol minden esetben megtartottam a Lazius által használt alakot, még akkor is, ha azok használata a szövegen belül is ingadozást mutat (pl. Bolavila, Bolwiler, Bolvuyler).

A latin szövegközlésen túl azonban, még ha hagyományosan egy szöveg eredeti nyelven való kiadása számít is csupán elismert tudományos munkának, koncepcionális kérdés volt számomra, hogy a szövegek magyar fordításban is megjelenjenek. Abból indultam ki, hogy a 21. században egy terjedelmesebb történeti szöveg nemcsak kéziratos volta miatt marad kiaknázatlan, de egy hosszabb latin szöveg nyomtatott formában is igen kevesekhez jut el, még szakmán belül is. Ezért a kritikai kiadás elkészülte után mindenképpen tervezem Lazius művének magyarra fordítását is, így ebből a dolgozatban is szerettem volna ízelítőt adni. Disszertáciomban most azoknak a szövegeknek a fordításai olvashatók, melyeket latinul is közlök. Ez alól csak a IX. könyv részlete kivétel, még pedig azért, mert annak fordítását 2007-ben Kulcsár Péter már megjelentette magyarul,³¹⁷ így az a részlet egy majdani teljes Laziusban is az ő fordításában lesz majd olvasható. Egy disszertációban viszont furcsa lett volna egy ilyen, mégoly illusztris fordítótól vett vendégszöveg is, így úgy döntöttem, ezt a részt kihagyom a dolgozat fordításai közül.

Egy történeti szöveg esetében kifejezetten fontos, hogy alapos jegyzetanyag támogassa az olvasót. Ez Lazius esetében, akiről az előző fejezetekben igyekeztem bebizonyítani, hogy igen koncepciózus író, de nem mindig megbízható forrás, kiváltképp elengedhetetlen. A dolgozat összeállításakor, már csak a word formátum adta korlátok miatt is, azt a megoldást választottam, hogy a Lazius-szövegekhez írt tárgyi jegyzetapparátust a fordítás szövegéhez illesztettem. Egy majdani kritikai kiadásban ezek (angol vagy német nyelven) a latin szöveghez fűzött jegyzetként jelennek majd meg, de jelenleg a két jegyzettípust elválasztva találja az olvasó: a kritikai apparátust a latin szöveg lábjegyzeteiben, a tárgyat a fordítás lábjegyzetként. A tárgyi apparátus írásakor maximálisan kihasználtam az általam

Corona Regni Hungariae centuriae septem/A Magyar Királyság birodalmáról és a Szent Koronáról szóló hét évszázad I-II., TÓTH Gergely (szerk., jegyz. bevezető tanulmány), Budapest, 2021

³¹⁷ KULCSÁR Péter, *Krónikáink magyarul II*, Budapest, 2007, 51–56.

összeállított és jegyzetelt, 2021-ben megjelent *Buda oppugnata*-kötet forrásanyagát, illetve az idevágó szakirodalmat így teremtve kellő kontextust Laziusz szövegének.

A kritikai apparátusban használt rövidítések jegyzéke

<i>add. ab autore</i>	<i>additus ab autore</i>
<i>add. in marg. ab autore</i>	<i>additus in margine ab autore</i>
<i>corr. ab autore</i>	<i>correctus ab autore</i>
<i>del.</i>	<i>deletus</i>
<i>emend. ex</i>	<i>emendavi ex (csak saját szövegjavításaim jelölésére!)</i>
<i>om.</i>	<i>omittit</i>
<i>suprascr. ab autore</i>	<i>suprascriptus ab autore</i>

dc_2017_22

IX. Szövegekölés

**(1) Rerum Pannonicarum liber primus de his rebus, quas Leonhartus
Baro a Vels in expugnatione Vischegradii et occupatione Peschtii et
albae Regalis oppidorum anno gessit salutis MDXL autore Volfgango
Lazio Viennensi Medico Historiographo Regio**

[117v] Mortuo Joanne, cum quo Hungariae regnum post variam utrinque fortunam Ferdinandus rex inclytus partitus fuerat, tametsi nullo iure aut belli necessitate ea permissa divisione regis inclyti beneficio tantum, neque ultra vitam Joanni gubernacula regni concedebantur, tamen ea consecuta post obitum eius, de quo locuti fuimus, Joannis tempora fuerunt, ut nihil iam fides, nihil iusiurandum valerent, omnia in regno factiones et vis summa obsequia turbarent. (2) Quaeque ipso caesare Poloniaeque rege (quos diximus viros se in pacificationem partium interposuisse) constituta semel amice et litteris cauta³¹⁸ fuerant, ea iam irrita facta et violata omnium temporum eorumque hominum dignitatem praevenisse videbantur, quorum res tantae opera paulo ante atque autoritate confectae fuere.

(3) His rebus permotus³¹⁹ rex Ferdinandus, etsi nihil minus, quam bellum vellet turbatique regni motum, tamen ne aut fidem datam scriptamque desereret, aut ius stirpis suae destituisse videretur, simul admonitus a fratre caesare, cum quo per id commodum³²⁰ temporis apud Ratisbonam Bavariae comitia Germaniae transegerat, quod quantum momenti in bello adversus Turcas praestare posset, si ea in fide provincia maneret,³²¹ negotium, uti erat, in

³¹⁸ litteris cauta] litteris sancte cauta **W1**

³¹⁹ permotus] commotus **W1**

³²⁰ commodum] *ex fere corr. ab autore* commdum **W1**

³²¹ maneret, negotium] maneret, iam res comperta omnibus foret, negotium **W1** *post maneret del. res iam comperta omnibus foret, suprascr. ab autore* haud obscurum esset **W2**

consilium retulit procerum Germaniae, qui consultaturi³²² advenerant, quo pacto Turcae a Germaniae cervicibus removeri possent.³²³ (4) Horum ipsiusque adeo caesaris³²⁴ visum fuit³²⁵ ex consilio³²⁶ ipsa non solum Germaniae, sed omnium paene gentium veteri permittente consuetudine, uti amice per legatos gubernacula³²⁷ regni repeterentur,³²⁸ quae vi retineri a quibusdam, qui sibi auctoritatem eo vendicabant³²⁹ in regno, videbantur.

(5) Moriturus namque³³⁰ rex Joannes, cum coniunx illi sua paulo ante³³¹ filium esset enixa, in re tam accelerata tutores filio constituerat, quos tum habebat maxime familiares et uti credebat sua in parte regni fidissimos summaeque auctoritatis viros,³³² fratrem Georgium Paulini instituti monachum, aulae suae largitionum supremum magistrum³³³ et quendam Petrum Wick³³⁴ familiae in Hungaria nobilissimae virum,³³⁵ propinquum suum. Quibus in laboris participatum iunxerat propter singularem scientiam in re militari Valentinum Turekhy et Bebecum, quod armis retinendum filio regnum prudens princeps cogitarat, quod iure stirpi suae communi negabatur.

(6) Ab [118r] his viris misso Budam³³⁶ Nicolao comite a Salm a cubiculis suis primario³³⁷ postulabat³³⁸ rex inclytus gubernacula³³⁹ aviti regni, quod a morte Ludovici ad sororem illius germanam, coniugem suam devolutum litteris quoque et plerisque transactionibus decertum et confirmatum esset. (7) Convenisse ad haec omnia interponentibus auctoritatibus summo pontifice, caesare Carolo et Poloniae rege, suffragantibus regni proceribus, ut extincto Joanne ipse vel liberi ex haerede coniuge nati succederent filio, si quem genuisset, in comitatum Cepusiensem misso. (8) Rogans ad postremum amice, ne temere et sine causa amplissimum praedae regnum exponant,³⁴⁰ et fidem semel litteris datam violent.³⁴¹ Habere³⁴²

³²² consultaturi] consulturi **W2**

³²³ qui consultaturi... removeri possent] qui simul convenerant non dissimili de causa, ut quo pacto removeri a Germaniae cervicibus tandem Turcae possent, cogitarent. **W1**

³²⁴ Caesaris visum] ex Caesaris visum visum *corr. ab autore* **W2**

³²⁵ Horum... visum fuit] Horum visum fuit **W1**

³²⁶ ex consilio, ipsa] ex consilio Caesarisque auctoritate confirmata res postea fuit, ipsa **W1**

³²⁷ gubernacula] pars **W1** ex pars *corr. ab autore* gubernacula **W2**

³²⁸ repeterentur] repeteretur ea **W1** ex repeteretur ea *corr. ab autore* repeterentur **W2**

³²⁹ vendicabant] ex vendicare *corr. ab autore* vendicabant **W1**

³³⁰ namque] enim **W1**

³³¹ coniunx illi sua paulo ante filium] coniunx illi parum antequam animam ageret, filium **W1**

³³² summaeque auctoritatisque viros] *om.* **W1**

³³³ largitionum supremum magistrum] quaestorem **W1**

³³⁴ Petrum Wick] quendam Bebecum **W1** ex Bebecum: *corr. ab autore* Petrum Wick **W2**

³³⁵ virum] *om.* **W1** post virum *suprascr. ab autore* propinquum suum **W2**

³³⁶ misso Budam] misso Buda [!] *suprascr. ab autore* **W1**

³³⁷ a cubiculis ... primario] legato [post legato *del.* misso] **W1**

³³⁸ postulabat] ex postulavit rex inclytus *corr. ab autore* rex postulavit **W1**

³³⁹ gubernacula aviti... temere et] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

³⁴⁰ exponant] exponere velint **W1** ex exponere velint *corr. ab autore* exponant **W2**

pupillum distinctam litteris provinciam.³⁴³ **(9)** Ad haec³⁴⁴ magnum aditum esse patefactum³⁴⁵ ad iungendam connectendamque arctius amicitiam,³⁴⁶ quae bello uti securior, ita sane³⁴⁷ potior esset. Et quamquam opibus hi suis confiderent, Turcarumque tyranni amicitia niterentur, non debere tamen incerta pro certis mutare. **(10)** Facile esse bellum incipere, ceterum non eodem semper eventu, quo suscepta erant, desiisse, neque in eiusdem potestate³⁴⁸ finem esse, in cuius proclivitate initium exstiterat. **(11)** Incipere cuivis, atque etiam³⁴⁹ ignavis licere, ceterum felicem rebus imponere finem³⁵⁰ non, nisi a numine divino impetrandum,³⁵¹ quod iustiori semper causae suffragetur. Proinde pupillo suo consulerent, ne florentes eius res cum patris quondam sui perditis miscerent. **(12)** Regem suum paratum esse omnia ea perficere, quae publicis litteris continentur, futurumque honestum³⁵² locum pupillo, si metropoli regni cederet, vel in paternis bonis vel alia quavis Pannoniae parte.³⁵³

(13) Ad ea Monachus, et qui illi muneris socii erant, satis superbe responderunt sese tutores a patre filio datos, cum in lucem primum esset editus, illorumque³⁵⁴ esse fidei, quicquid adhuc supersit regni, esse commissum.³⁵⁵ **(14)** Quare³⁵⁶ turpe illis fore nulla coactos necessitate aut temere³⁵⁷ deserere, aut non ad ultimos id spiritus, si impeteretur, velle tueri.³⁵⁸ Pacem tamen cupere, sed quae cum pupilli dignitate coniuncta sit.³⁵⁹ Si testamentum regis sui Ferdinandus vellet rex ratum habere, reliqua facile omnia conventura.

(15) Contra haec responsa rex inclytus³⁶⁰ ad regem Poloniae legatos³⁶¹ mittere decrevit. Et quia omnia magis, quam bellum volebat, hunc venerandum aetate principem et

³⁴¹ violent] violare **W1** *ex violarent corr. ab autore violent [post violent del. Quippe] W2*

³⁴² Habere] *ex* Iam pupillum habere *corr. ab autore* Quippe habere pupillum **W1** Quippe *del. ab autore* **W2**

³⁴³ distinctam...provinciam] et matrem eius distinctas litteris provincias **W1**

³⁴⁴ Ad haec] Tum **W1** *ex* Tum *corr. ab autore* Ad haec **W2**

³⁴⁵ esse patefactum] patefactum esse **W1**

³⁴⁶ iungendam connectendamque arctius amicitiam] iungendam mutuo arctiusque connectendam amicitiam **W1**

³⁴⁷ sane] *add. ab autore.* **W1**

³⁴⁸ potestate] *ex* potestatem *corr. ab autore* potestate **W2**

³⁴⁹ atque etiam] atque adeo etiam **W1**

³⁵⁰ ceterum...finem] ceterum felicem finem imponere rebus, quae exorsus sit **W1**

³⁵¹ numine divino impetrandum] numine impetrandum divino **W1** *ex* numine impetrandum divino *corr. ab autore* numine divino impetrandum **W2**

³⁵² honestum] *post* honestum *del* regi suo **W2**

³⁵³ Regem suum [...]quavis Pannoniae parte] *om.* **W1**

³⁵⁴ illorumque] *ex* suaeque *corr. ab autore* illorumque **W1**

³⁵⁵ esse comissum] comissum **W1** **W2**

³⁵⁶ Quare] *add. suprascr.* **W1**

³⁵⁷ temere] *ex* amitter *corr. ab autore* temere **W1**

³⁵⁸ aut non ad ultimos[...] velle tueri] aut non ad ultimos spiritus id tueri, si impeteretur, velle. **W1**

³⁵⁹ sit] siet **W1** **W2**

³⁶⁰ rex inclytus] *post* rex *del.* iterum **W1**

³⁶¹ legatos] *ex* nuncios *corr. ab autore* legatos **W1**

stirpi utrique sanguine³⁶² et amicitia vinctum³⁶³ et qui conciliationi proximae coniunctus erat, arbitrum elegit.³⁶⁴ (16) Atque is tametsi suscepta provincia alternis sedulo ageret, tamen tempus in dies magis magisque cum animis trahebatur, dum alia tutores probant, alia abnuunt, multa astute retorquent. Eo modo utrinque missis et remissis nuntiis tempus producere³⁶⁵ et ex [118v] tutorum voluntate diligentiaque limites firmari, denique Buda opera³⁶⁶ manumque validari.

(17) Quae rex Ferdinandus posteaquam fieri animadvertit neque amicitiam ultro oblatam, neque placida verba quicquam effecisse,³⁶⁷ acrius incitatus, quae ad bellum necessaria videbantur, omnia parare, cohortes scribere, auxilia a proximis principibus accersire, praeterea in³⁶⁸ Tyrolensi comitatu fortissimum quemque scribere,³⁶⁹ iusti tandem speciem exercitus complevit.³⁷⁰ Ita ante adhuc autumnum Budam sperabat, caput regni et ubi Georgius Monachus cum praecipui nominis Hungarorum caterva tyrannidem exercebat, si acceleraret, in potestatem redigere posse.

(18) Ad hoc tantum bellum, etsi plerosque rex et in aula et in provinciis suis haberet, qui summam scientiam³⁷¹ in re militari consecuti et praeclaris³⁷² editis facinoribus feliciterque iis, quae imponebantur,³⁷³ administratis muneribus in praetio tum³⁷⁴ fuerant,³⁷⁵ ex omnibus tamen multis de causis magistrum palatii sui, Leonhartum a Velsio Tyrolensem baronem delectum designavit. (19) Erant in hac causa et provinciae suae hereditariae, quae hunc anxie virum requirebant multo belli usu nemini non³⁷⁶ cognitum, partim quod adversus corruptiones invictum animum gereret,³⁷⁷ partim vero quod apud se nihil remissum in tanta licet corporis imbecillitate pateretur omnia illa edoctus,³⁷⁸ quae sine pretio honesta sunt itinera explorare, insidias hostium praevenire, hiemem ac aestatem iuxta pati, praesidia pro loco ac tempore

³⁶² hunc venerandum ... utrique sanguine] *ex* Hunc utrique parti principem venerandum aetate *corr. ab autore* **W1**

³⁶³ et qui ... coniunctus erat] *om.* **W1** *add. in margine* **W2**

³⁶⁴ elegit] cupiebat **W1** *ex* cupiebat *corr. ab autore* elegit **W2**

³⁶⁵ producere] procedere **W1** **W2**

³⁶⁶ opera] opere **W1** **W2**

³⁶⁷ effecisse acrius] effecisse iam antea ignobili fatalique prosapiae infensus, tum vero acrius **W1** *post* effecisse *del.* iam antea ignobili fatalique prosapiae infestis, tum vero **W2**

³⁶⁸ in] *ex* **W1** *ex* *ex* *corr. ab autore* in **W2**

³⁶⁹ scribere] postulare **W1** *ex* postulare *corr. ab autore* scribere **W2**

³⁷⁰ complevit] explevit **W1**

³⁷¹ summam scientiam] summam erant in re militari scientiam **W1**

³⁷² praeclaris] praeclare **W1**

³⁷³ iis ... imponebatur] impositis **W1**

³⁷⁴ tum] *add. ab autore* **W2**

³⁷⁵ in pretio ... fuerant] *om.* **W1**

³⁷⁶ non] iam **W1**

³⁷⁷ gereret] *ex* gerebat *corr. ab autore* gereret **W1**

³⁷⁸ edoctus] doctus **W1**

distribuere, denique cum is consilio omnia, prius quam armis semper gessisset,³⁷⁹ in his omnino nihil, nisi turpem famam declinabat. **(20)** Is vir, posteaquam regis autoritate et precibus provinciam³⁸⁰ designatam recepisset,³⁸¹ ab eo exorsus, quod in omnibus suscipiendis bellis maxime esse necessarium solet, rem diligenter frumentariam Viennae, Posonii ceterisque vicinis locis procurabat. **(21)** Quam navibus Lilienbergus pro qualitate loci temporisque Jaurinum et Comorum³⁸² iussus quotidie devehebat.

(22) Interea dum in scribendis cohortibus contrahendisq[ue] auxiliis Velsius apud Viennam moratur, ne tempori deesset, quod prope exacto iam autumnino incommodum castrametationi videbatur, Ottonem a Disca Misnensem et exercitum in bellis virum cum parte exercitus in Hungariam praemisit. **(23)** Id factum [119r] alii providentia ducis memorant, ne opinione roboris hostium copias auferent,³⁸³ qui ad ea usque tempora praesidiis tantum loca exiguis de bello securi muniebant,³⁸⁴ alii, quod Norimbergensium, Augustanorum Ulmensiumque tardius auxilia advenirent et viro sane magnanimo et ad victoriam intenti opportunissima ea visa³⁸⁵ ratio fuit, qua hostibus divisim animos simul et loca partirentur.³⁸⁶ **(24)** Ita ratus hostem aut nudatum praesidiis iri, aut proelio coactum certare, antequam³⁸⁷ a Turcis robur accepisset, facilius³⁸⁸ succumbere posse.

(25) Igitur Velsius cum aliquanto tempore Viennae moratus esset consilio suo, quoad eius fieri potuit, occultato, tandem rebus omnibus instructus ad exercitum, qui ad Jaurinum castrametatus iam fuerat, contendit cohortibus, quas secum retinuerat aut auxiliares e Germania acceperat, Danubii navigatione descendere iussis. **(26)** Eo posteaquam pervenit expletis et regiis et auxiliariis cohortibus, quas hodie vexilla Germani dicunt, quia anni tempus maturandum suadebat, classem Danubio invectam, cui Hieronymus praeerat a Sara denominatus, vir Dalmata aetate et prudentia maturus, Strigonium praemittit, quod perpetuo in ea usque tempora praesidio in fide regis inclityi retentum fuerat. Ipse in agrum fertilem et praeda onustum proficiscitur ad Thatam.

³⁷⁹ gessisset] *ex gesserit corr. ab autore* gessisset **W1**

³⁸⁰ provinciam] provinciam in se **W1** *post provinciam del in se* **W2**

³⁸¹ recepisset] *recepit* **W1 W2**

³⁸² Comorum] *Comoron* **W1**

³⁸³ auferent] *auferet* **W1 W2**

³⁸⁴ qui ad ea ...securi muniebant] *qui ad ea usque tempora praesidiis tantum loca exiguis de bello securi munierunt* *add. in marg. ab autore.* **W1**

³⁸⁵ visa] *ex via erat corr. ab autore* *visa* **W1**

³⁸⁶ partirentur] *partiretur* **W1 W2**

³⁸⁷ antequam] *antequam adhuc* **W1**

³⁸⁸ facilius] *facile* **W1**

(27) Is locus quattuor non pluribus miliaribus a Jaurino abest, castro splendido magis, quam natura aut opere munito celebris, Mathiae quondam Corvini opus, quo ex venatione divertere aliquando is rex florentibus adhuc Hungariae rebus solitus fuerat et genio indulgere.

(28) Qua de causa coenaculis et hortis piscinisque insolentibus ita exstructa arx fuit, ut nihil aequae ad mentem exhilarandam animumque a curis reducendum iuvare eo in regno³⁸⁹ videretur. (29) A castro oppidulum excurrit, ut fere omnia sunt in Hungaria modice cultum, foris nemora parva iuxta arva virentia latissime exporrecta, mox montes et colles obiecti calvi vertice situm³⁹⁰ iucundum aspectu reddunt et non tam incolis, quam etiam exteris gratum.³⁹¹

(30) Ad hunc vix Velsius locum³⁹² castra posuerat, cum oppidani petitis induciis et acceptis conditionibus deditionem faciunt. (31) Nec diu cessaverat praesidium, quod castro ab hostibus impositum fuerat,³⁹³ quia ad defensionem impar³⁹⁴ erat,³⁹⁵ adepta vita et sarcinis impetratis castro excessit, locumque Velsio contradidit. Qui novum mox praesidium suo de exercitu imposuit et sexto posteaquam ad Thatam venerat die, ex stativis iterum movit. (32) Quo in itinere tametsi castra et castella quaedam, ut est captus gentis, munita³⁹⁶ in verba adegisset, mediocria tamen in progressu contra ius victoris omnia gerebat, et a praeda [119v] milites,³⁹⁷ quoad eius fieri potuit, temperare iussit, existimans Monachum vel opinione clementiae ad aequas tandem condiciones decensurum, vel ante regni depopulationem de summa rerum periculum facturum. (33) Sed ubi illum procul abesse et ad muniendam Budam Vishegradiumque³⁹⁸ intentum accepit, concessa militibus praeda, Hungaros levis armaturae equites in proxima loca pabulatum emisit dato negotio,³⁹⁹ ut ad certamen hostes ex aequo loco, si ita fors ferret, allicerent. (34) Ipse suorum sedulo hostiumque res attendebat, quid boni utrisque aut contra esset, prudenter considerabat,⁴⁰⁰ explorandoque omnia itinera hostium⁴⁰¹ consilia universa insidiasque praevenire conabatur. (35) Itaque et equites quosdam⁴⁰² contra se emissos, posteaquam e Strigonio versus Vischegradium movisset, aggressus ex itinere

³⁸⁹ regno videretur] regno principem videretur **W1**

³⁹⁰ situm] *ex* locum *corr. ab autore* situm **W1**

³⁹¹ etiam exteris gratum] gratum exteris etiam **W1**

³⁹² Ad hunc...locum] Ad hunc Velsius vix locum [*post vix del.* castramet] **W1**

³⁹³ fuerat] fuit **W1**

³⁹⁴ impar] impares **W2**

³⁹⁵ quia ad defensionem impar erant] quia defendere hoc posse diffidebat **W1**

³⁹⁶ castra ...munita] castra et castella natura et viris parum munita quaedam **W1** *ex* castra et castella natura et viris parum munita quaedam *corr. ab autore* quaedam ut est captus gentis **W2**

³⁹⁷ milites] *suprascr. ab autore* **W1**

³⁹⁸ Vishegradiumque] Vischegradiumque **W1**

³⁹⁹ dato negotio] dato illis negotio **W1**

⁴⁰⁰ prudenter considerabat] *ex* considerabat prudenter *corr. ab autore per numeros* **W3**

⁴⁰¹ itinera hostium] itinera et hostium **W1**

⁴⁰² equites quosdam] equites quosdam hostium **W1**

fuderat et omni ea terra sine sanguine potitus, quae ab Arrabone ad montem usque extenditur Schyldbergum, ingentem ex eo metum nos solum Monacho et complicibus illius, verum adeo Turcarum etiam tyranno iniecerat. Qui eius regni limitibus occupatis totus ad subiugandum id per occasionem nitebatur.

(36) Quae postquam gloriosa sibi et regi suo Velsius profutura cognovit, si tam brevi spatio patrandi belli facultatem haberet, Budam constituit caput regni tentare. (37) Qua redacta in potestatem nihil dubitabat, quin citra laborem totum, quantum esset, regnum mox ero suo reciperet, et thesauris insuper Joannis regis potitus filioque regali et Monacho cum potissimis regulis, qui omnes Buda inclusi erant,⁴⁰³ in captivitate adsertis tuto posthac rex suus et sine turbis posset et opulenter regnare.

(38) Erat inter ingentia nemora mons excelsus ac editus promontorium eius de quo locuti⁴⁰⁴ fuimus montis, quem a casu Germanici exercitus sub Henrico Tertio caesare desertis clypeis profugi uterque in suo idiomate populus Clypeorum montem appellat. (39) Hic transeundus per anfractus ad Salvam⁴⁰⁵ oppidum Budam versus euntibus erat certa via compendioque exercitum accepturus.⁴⁰⁶ (40) Quam cum Velsius rem animo meditaretur, tum intelligebat etiam, quantum infesta ea via⁴⁰⁷ tota et cum haud minimo exercitus sui iuncta periculo foret arce longe omnium munitissima Vischegradio⁴⁰⁸ a tergo relicta. (41) Quae in arduo scopulo sita tribus paulo supra Budam miliaribus⁴⁰⁹ omnia posset felicis obsidionis consilia [120r] impedire. Maturat ea res inceptum Velsii et priusquam Budam tentaret, castris eius potiundi maxima virum cupido incessit, cum propter usum belli, tum quia res necessaria⁴¹⁰ videbatur et gloriam simul cum emolumento allatura. (42) Quamquam autem situs ipse castris adversissimus⁴¹¹ videretur, quod partim⁴¹² in editissimo monte, partim aedificium ita scopulo occultatum adsurgeret,⁴¹³ ut globis haud facile posset contingi, tamen explorato monte universo⁴¹⁴ et a fidis gnarisque loci edoctus expugnandae arcis tandem talem occasionem deprehendit.

⁴⁰³ erant] fuerant **W1**

⁴⁰⁴ de quo locuti] de quo supra locuti **W1**

⁴⁰⁵ Salvam] *add. n. margine*: Salva hodie Schalmas. Vide Ptolo. et Anton. **W2 W3**

⁴⁰⁶ accepturus] *ex ducturus corr. ab autore* accepturus **W1**

⁴⁰⁷ ea via] ea rursus via **W1 W2**

⁴⁰⁸ Vischegradio] Vischegradio **W1** Vishegradio **W2**

⁴⁰⁹ Budam miliaribus] miliaribus Budam *per numeros* **W3**

⁴¹⁰ necessaria] aspera **W1** *ex aspera corr. ab autore* necessaria **W2**

⁴¹¹ castris adversissimus] castris primo adversissimus **W1**

⁴¹² partim] et **W1**

⁴¹³ adsurgeret] adsurgat **W1** *ex adsurgat corr. ab autore* adsurgeret **W2**

⁴¹⁴ monte universo] universo monte *corr. ab autore per numeros* **W3**

(43) Ducebat ex vertice montis, ubi castrum specie tugurioli positum cernitur,⁴¹⁵ duplicatus ad collem a ripa Danubii adsurgentem murus, supra quem turris muro coniuncta,⁴¹⁶ quadrato lapide operose structa erat. (44) Quo ex loco aqua machinis quibusdam ex Danubio occulte hausta supra in castrum ceu per gradus asportabatur.⁴¹⁷ (45) Nam⁴¹⁸ nullos istic⁴¹⁹ puteos fontesque ipsa solida scopuli natura admittit. Hanc primum omnium Velsius expugnare decreverat, quod ea demolita tormentis aqua castrenses privare se posse sperabat. (46) Cuius penuria aut ad deditionem citius venirent, aut cruciati fessique siti in ipso labore conciderent. Neque ea res frustra fuit. (47) Nam maioribus machinis productis et in loco ad expulsionem commodo collocatis die noctuque in eam tamquam metam exonerare globos coepit.

(48) Aula est ad radicem montis ad dimidium fere iactum a turri magna ex latericiis eleganter et in altum constructa. In qua horti pensiles,⁴²⁰ arcus ingentes, coenacula ampla et ex arte picta laquearibus inauratis testudinibus atque turribus adeo exornata, ut vix aliud eius regni aedificium ullum. Mathiae Corvini Pannoniae regis ante patrum memoriam hoc opus esse commemorant.⁴²¹ Quem is ex venatione locum accedere et operam istic fessus genio⁴²² dare solebat.

(49) Ex adverso huius aulae oppidulum Hungarica humilitate structum in altera Danubii ripa occurrit a Germanis fere totum cultum, quos leviori imperio Hungariae principes ob omnis generis artes commertiaque et plane immunes habere ab exactionibus consueverant. (50) Quo ex eventu ipsi hoc Germani Oppidum Liberum, Hungari gentilitia lingua Maros appellant, a cuius ulteriori, quae moenia respicit⁴²³ ripa ad aulam usque, de qua supra locuti fuimus,⁴²⁴ arva late et amoena extenduntur accommodatissima ad felicem globorum iactum⁴²⁵ in eam turrim, quam Velsium oppugnare constituisse dictum fuit.

(51) Ea de causa Velsius, cum ex consilio suorum idem accepisset, omnes certo intervallo machinas in iis arvis disposuit, [120v] coeptoque labore, posteaquam diem unum et noctem globos in turrim ignitos vi magna tonitruque⁴²⁶ insolito eiecisset, ad postremum

⁴¹⁵ positum cernitur] cernitur positum *corr. ab autore per numeros* W3

⁴¹⁶ coniuncta] coniunctus W1

⁴¹⁷ asportabatur] asportatur W1 *ex asportatur corr. ab autore asportabatur* W2

⁴¹⁸ Nam] *ex quod corr. ab autore nam* W1

⁴¹⁹ istic] *ex in eo aut extra corr. ab autore istic* W1

⁴²⁰ horti pensiles] *suprascr. ab autore* W1

⁴²¹ commemorant] *memorant* W1 W2

⁴²² genio] *ingenio* W1 *genio* W2

⁴²³ quae moenia respicit] *suprascr. ab autore* W1

⁴²⁴ fuimus] *sumus* W1 *fuius* W2

⁴²⁵ iactum] *suprascr. ab autore* W1

⁴²⁶ tonitruque] *tonitruoque. post tonitruo del inge* W1 *ex tonitruoque corr. ab autore tonitruque* W2

quatefactam angulis deiecit. (52) Qui intus praesidium agitabant, centum fere milites Hungari (quia capax admodum turris erat et habitationibus distincta) perculsi timore cum⁴²⁷ neque tegere corpora valerent,⁴²⁸ neque tormentis suis in tanta tempestate uti possent⁴²⁹ et reliqua omnia adversa essent,⁴³⁰ conditionibus acceptis⁴³¹ deditionem fecerunt. (53) Ita expugnata turri haud magni negotii erat simul et arcem capere. In qua regni diadema, quod coelitus divo Stephano, primo eius gentis Christiano regi demissum memorant, superiores solebant⁴³² reges tanquam arce⁴³³ totius regni munitissima adservare.⁴³⁴ (54) Quae tametsi non moenibus modo armis virisque verum ipsa loci etiam videbatur⁴³⁵ asperitate plane esse inexpugnabilis, tamen, quia neque aquae illis amplius facultas ulla foret turri deiecta, etsi collectam in scopuli caveis⁴³⁶ aquam pluvialem haberent, eam tamen non minus ac reliquum⁴³⁷ commeatum in arcto esse cognoverant, sine quibus durare diu non possent.

(55) Quod natura negaverat, audacia Velsius atque manu evincere sperabat. Et hac de causa omnes aditus summa cum diligentia observabat.⁴³⁸ (56) His rebus exploratis atque ea vi amoris, qua hunc prae ceteris duces milites complexi fuere,⁴³⁹ confectis diem tandem et horam constituit expugnationis. (57) Interea milites, uti praeceptum erat, arma parare, scalas conferre, alia atque alia ascensu in montem⁴⁴⁰ itinera explorare, nihil prorsus sibi⁴⁴¹ ad rem tam difficilem tentandam reliqui fecerant.⁴⁴² (58) Sed nec cessatum eo in temporis spatium et a Velsio et a reliquis ducibus fuit. Qui machinas opportunis in locis et quo iumentis attrahi commode poterant, et ex his potissimum⁴⁴³ eas, quas morseras⁴⁴⁴ Germani appellant, ita collocavere, ut facili felicitique iactu castrorum contingere aedificia possent. (59) Cuius moenia a planitie et initio ascensus recta regione, si nullus intercederet anfractus, aberant circiter tribus passuum milibus adeo enim, ut quidquid his ambagibus ad molliendum collem accesserat, id totum spatium itineris augebat a parte anteriori, ut natura montis ferebat, propugnacula

⁴²⁷ cum] quia **W1** ex quia *corr. ab autore* cum **W2**

⁴²⁸ valerent] valebant **W1** ex valebant *corr. ab autore* valerent **W2**

⁴²⁹ possent] *om.* **W1** *suprascr. ab autore* **W2**

⁴³⁰ essent] erant **W1 W2**

⁴³¹ conditionibus acceptis] acceptis conditionibus **W1**

⁴³² solebant] *ex omnes fere* *corr. ab autore* soliti erant **W1**

⁴³³ arce] *ex loco* *corr. ab autore* arce **W1**

⁴³⁴ adservare] *ex solebant-corr. ab autore* adservare **W1**

⁴³⁵ etiam videbatur] videbatur etiam *corr. ab autore per numeros* **W3**

⁴³⁶ in scopuli caveis] in scopulo **W1**

⁴³⁷ reliquum] reliquum *suprascr. ab autore* **W1** reliquum **W2** *emend. ex reliquam* **W3**

⁴³⁸ observabat] *ex observare iusserat* *corr. ab autore* observabat **W1**

⁴³⁹ complexi fuere] complexi semper fuerunt **W1**

⁴⁴⁰ montem] monte **W1 W2**

⁴⁴¹ prorsus sibi] sibi prorsus *corr. ab autore per numeros* **W3**

⁴⁴² fecerant] *ex faciebant* *corr. ab autore* fecerant **W1**

⁴⁴³ potissimum] potissimas **W1**

⁴⁴⁴ morseras] morseros **W1 W2**

castrenses produxerant, atque inferiori spatio roboribus silvae impedito effecto, superiora loca abusque castris moenibus machinis quam plurimis⁴⁴⁵ compleverant.

(60) At milites nostri, ubi tempus oppugnationis adfuit, alacres⁴⁴⁶ accepto celeriter datoque signo tamquam plana⁴⁴⁷ et sine omni difficultate⁴⁴⁸ [121r] illis⁴⁴⁹ via esset emetienda, omnia impedimenta opinione celerius transgressi, simul propugnaculis, de quibus diximus, potiuntur. (61) Atque tanta fuit militum in superando monte⁴⁵⁰ celeritas atque audacia, ut admiratus primum, qui haec viderat, Velsius cum omnia consilio potius ageret et in discrimen paucas, quas habebat, dare copias⁴⁵¹ nolisset, antequam ad moenia adhuc pervenissent, receptui canere iusserit.⁴⁵² (62) At qui in castro erant praesidarii,⁴⁵³ tametsi nihil sibi⁴⁵⁴ arduum existimarent, quod non virtute consequi possent, sitis tamen angustia et quatefactis undique⁴⁵⁵ castris aedificiis vi machinarum, unde crebri superioribus aliquot diebus⁴⁵⁶ globi explodebantur,⁴⁵⁷ cum neque corpora foris tegere, neque alimonia potuque vires intus reficere possent, habito cum nostris colloquio⁴⁵⁸ et acceptis a Velsio conditionibus deditionem fecerunt, pactique vitam cetera omnia, uti habebant, in castro reliquerunt, quae quidem ad munitionem loci pertinere videbantur. (63) Quae consecutus, ut animo proposuerat, Velsius praesidio hostili dimisso castrum in fidem accepit, eidemque novum de suo exercitu praesidium imposuit.

(64) Ea fama expugnati Vishegradii⁴⁵⁹ ad hostes ubi erat perlata, qui ulteriora incolebant Hungari Joannis regis eiusque filii sacramento imbuti, calamitate ceterorum ducti, pars desertis vicis oppidisque dispersi in avia⁴⁶⁰ Budamque diffugiunt, pars acceptis conditionibus iussa fecerunt. (65) Ita victis magnanimus heros omnibus, quae eo tempore

⁴⁴⁵ quam plurimis] compluribus **W1**

⁴⁴⁶ alacres] *suprascr. ab autore* **W1**

⁴⁴⁷ plana] *ex planam corr. ab autore* plana **W1**

⁴⁴⁸ difficultate] difficultatibus **W1**

⁴⁴⁹ illis] *ex viam corr. ab autore* illis **W1**

⁴⁵⁰ superando monte] *ex ascensu montis corr. ab autore* superando monte **W1**

⁴⁵¹ habebat...copias] habebat secum copias dare **W1**

⁴⁵² antequam...iusserit] antequam ad machinas castris, hi moeniaque adhuc ascensu superaverint, pervenerant, receptui cani iusserit **W1**

⁴⁵³ praesidarii] praesidarii milites **W1**

⁴⁵⁴ sibi] sibi adeo **W1**

⁴⁵⁵ undique] *suprascr. ab autore* **W1**

⁴⁵⁶ diebus] *post diebus del perpetuis* **W2** diebus aliquot *corr. ab autore per numeros* **W3**

⁴⁵⁷ unde ...explodebantur] unde crebri superioribus diebus aliquot perpetuo globi explodebantur *add. in marg. ab autore* **W1**

⁴⁵⁸ habito...colloquio] habitis cum nostris colloquiis **W1**

⁴⁵⁹ Vishegradii] Vischegradii **W1**

⁴⁶⁰ in avia] avia **W1**

inciderant, difficultatibus, quaecumque venerant, civitates castellaque et castra in fidem accepit, clementerque pro more tractavit.

(66) Qua re cognita Albenses (quorum urbs regum tumulis coronationisque sollennibus percelebris⁴⁶¹ habetur) tametsi ulteriora incolebant et immunes ea hieme a belli possent tempestate esse,⁴⁶² tamen, quia videbant, clementia ducis reditum sibi in gratiam regis inclyti esse, missis legatis petierunt superiorum temporum veniam⁴⁶³ traditaque urbe, quae imperaret, ea se facturos omnia pollicentur. (67) Exactum iam prope autumnale tempus erat et bruma iam militum nuda corpora⁴⁶⁴ invalida reddere coeperat, cum Velsius anni tempore difficillimo, quia nollet gravem suorum reddere militiam, satisque haberet tot loca, tot agros virosque in fidem recepisse, ne quod tamen initium novi belli nasceretur,⁴⁶⁵ Buda, capite gentis, et quae illo⁴⁶⁶ obiicitur, Pestha,⁴⁶⁷ praecipuis regni oppidis restantibus, statuit, si Budam ea adhuc hieme (quod diffidebat) capere [121v] non posset, tamen aditum ad illam expugnandam viamque praeparare.

(68) Cumque quantum in ratione esset positum, exploratum haberet missis fidis quibusdam Hungaris in Pestham,⁴⁶⁸ qui amicitia et cognatione iunctos ibi⁴⁶⁹ habebant, proditionem opinione et spe celerius composuit. (69) Qua re cognita et quia oppidanorum proclinatam voluntatem habebat, qui magna ex parte Germanici nominis mobile infidumque reliquum Hungarorum vulgus, uti mercatores adsolent,⁴⁷⁰ beneficio obstrictum habebant, Ottonem a Disca cum quattuor cohortibus eo ire praecepit dato negotio, ut exploratis oppidanorum diligenter consiliis, quid illis esset credendum, diligenter⁴⁷¹ consideraret.

(70) Otto, uti praeceptum erat, acceptis cohortibus iter destinatum arripuit, deductusque a levi et fido Hungarorum equitatu mox ad Pesthii viciniam pervenit. Quam antequam ingredi civitatem vellet, etsi invitatus⁴⁷² amice a civibus esset, quia tamen, ne praeoccupati oppidanorum a Monacho ceterisque proceribus animi forent, verebatur, suis se

⁴⁶¹ sollennibus percelebris] sollennibus ea in gente percelebris **W1**

⁴⁶² a belli... esse] a belli tempestate esse potuissent **W1**

⁴⁶³ veniam] *ex culpam corr. ab autore* veniam **W1**

⁴⁶⁴ corpora] membra **W1**

⁴⁶⁵ nasceretur] nascentur **W1**

⁴⁶⁶ illo] illi **W1**

⁴⁶⁷ Pestha] Pesthio **W1**

⁴⁶⁸ Pestham] Pesthium **W1**

⁴⁶⁹ iunctos ibi] iunctos **W1** ibi iunctos **W2**

⁴⁷⁰ adsolent] solent **W1**

⁴⁷¹ diligenter] *om.* **W1 W2**

⁴⁷² invitatus] *ex salutatus corr. ab autore* invitatus **W1**

ante moenia tenebat praesidiis. (71) Tum vero rursus⁴⁷³ oppidani cum cunctantem Ottonem et de sua diffidentem fide cernerent,⁴⁷⁴ confirmata prolixius ea⁴⁷⁵ et missis obsidibus ex civium senatorumque numero praecipuis, uti oppidum tandem ingrederetur, homini⁴⁷⁶ persuaserunt.

(72) Erat tempus frigore infestum, quale circa⁴⁷⁷ autumnus⁴⁷⁸ exitum esse solet, neque metus ullus iam hostium erat, ut qui magno Budae silentio ceu⁴⁷⁹ conclusi custodia, omnem in Turcarum auxiliis, quae quotidie exspectabant, spem collocaverant. (73) Sine quibus nec campo sese credere satis tutum videbant,⁴⁸⁰ nec, si congredierentur cum nostris, sua esse ex re gloriaeque putabant. (74) At Ottoni interea omne in munienda recens⁴⁸¹ tradita urbe comitatibusque convehendis tempus⁴⁸² consumebatur,⁴⁸³ omnia aequae⁴⁸⁴ imperia ducis milites, qui non plures, quam quattuor⁴⁸⁵ cohortium erant, tum impigre, tum haudquaquam abiecto animo exsequebantur moenia reficere, propugnacula alia instaurare, alia a fundamentis suscitare, robora ex silvis proximis convehere et ex his opera quam maxima facere, eaque terra complere, lapides convolvere et denique omnia agere, quibus se pro moenibus aggeribusque ad futurae obsidionis necessitatem, si quae praeter spem accideret, praepararent. (75) Ceterum etsi haudquaquam tanto tum⁴⁸⁶ praesidio sic Pesthium a nostris firmatum erat, quanto Budam e regione positam [122r] hostes in fide tenebant,⁴⁸⁷ tamen apertis se Otto saepenumero campis credere ausus fuit,⁴⁸⁸ praedaque abacta sicubi viribus inferior loco cedere cogere⁴⁸⁹ (76) mox in oppidum sese recipere et suos moenibus ignisque calore tueri atque cibis fovere⁴⁹⁰ magnam his artibus atque⁴⁹¹ animi constantia hiemis partem in hibernis absumebat. (77) Quo in intervallo omnem observans diligentissime⁴⁹²

⁴⁷³ rursus] *ex iterum corr. ab autore* rursus **W1**

⁴⁷⁴ cernerent] cernebant **W1** *ex cernebant corr. ab autore* cernerent **W2**

⁴⁷⁵ confirmata...ea] *data fide* **W1** *ex data ea corr. ab autore* confirmata prolixius ea **W2**

⁴⁷⁶ homini] *suprascr. ab autore* **W1**

⁴⁷⁷ circa] *suprascr. ab autore* **W1**

⁴⁷⁸ autumnus] Octobris **W1**

⁴⁷⁹ ceu] *suprascr. ab autore* **W1**

⁴⁸⁰ videbant] videbatur **W1** *ex videbatur corr. ab autore* videbant **W2**

⁴⁸¹ recens] *ex urbe corr. ab autore* recens **W1**

⁴⁸² tempus] *om.* **W1** *suprascr. ab autore* **W2**

⁴⁸³ consumebatur] consumptum et **W1** *ex consumptum et corr. ab autore* consumebatur **W2**

⁴⁸⁴ aequae] *om.* **W1** **W2**

⁴⁸⁵ quattuor] duarum **W1**

⁴⁸⁶ Ceterum praesidio] Ceterum pari tametsi haudquaquam praesidio **W1** *ex Ceterum etsi haudquaquam pari tum corr. ab autore* Ceterum ...praesidio **W2**

⁴⁸⁷ tenebant] retinebant **W1**

⁴⁸⁸ fuit] erat **W1** *ex erat corr. ab autore* fuit **W2**

⁴⁸⁹ cogere] cogebatur **W1** **W2**

⁴⁹⁰ et suos...cibis fovere] et suos moenibus ignisque calore tueri atque fovere cibis *add. in marg ab autore* **W1**

⁴⁹¹ atque] eaque **W1**

⁴⁹² observans diligentissime] diligenter observans **W1**

occasionem et obsidionis a se amoliri difficultatem⁴⁹³ et tumultuaria pugna laudem spoliaque exercitui suo⁴⁹⁴ et simul animos adiicere ex labore volebat.⁴⁹⁵ **(78)** Ea diligentia per unum circiter mensem in hibernis Pesthii cohortes quattuor⁴⁹⁶ et aliquot equitum alas cum classe circiter duum milium Hungarorum in fide regis inclyti⁴⁹⁷ inter medios hostes, loco nudo et exposito, anni⁴⁹⁸ tempore difficillimo et sine prope re frumentaria Otto⁴⁹⁹ retinuit, **(79)** donec magnis itineribus Mahumetus Bascha ab usque Constantinopoli a Monacho accersitus cum quadraginta⁵⁰⁰ milibus Turcarum haud procul castrametari⁵⁰¹ nunciatus fuit.

(80) Ad hanc famam⁵⁰² adversam nec opinatam⁵⁰³ primum⁵⁰⁴ incertus Otto atque animo stupens haeserat, deinde vero confirmatus et a rege inclyto et a Velsio, qui cum parte copiarum haud procul substiterat, acceptisque subsidiis et supplementis militum, machinis tormentarioque pulvere⁵⁰⁵ atque commeatu, quantum satis erat, et in ea accelerati temporis festinantia iumentis adduci poterat, ipse ingentis spiritus heros durare ad quemvis casum obsidione difficiliorem accepit. **(81)** Et quia velocissima quaeque consilia in necessitate optima sunt, deiicere omnium aedium sacrarum privatarumque milites⁵⁰⁶ tecta iussit, collectisque inde tignis roboribusque⁵⁰⁷ et adaptatis pars opera pro muro facere, pars ad fovenda membra, si quae erant inutiliora,⁵⁰⁸ ignis materiam adservare. **(82)** Quae opera⁵⁰⁹ absumpta fuerant, sarmentorum strue lapidibusque et terra ita dux industrius⁵¹⁰ extulit, ut machinis in ea adductis hostium facile contingere castra posset. Operibus confectis in his milites disponit certis spatiis intermissis, in quibus machinas collocabat. **(83)** Ususque ipse in ea re fuit industria, ut Hungaris ac Croatis Bohemisque ad praecavenda prodicionis consilia Germanorum subinde ad latera robora misceret.⁵¹¹ **(84)** Deinde contra atque erat superiorum

⁴⁹³ difficultatem] *ex necessitate corr. ab autore* difficultatem **W1**

⁴⁹⁴ exercitui suo] *post exercitui suo add. ab autore* (qualencunque habebat) **W1**

⁴⁹⁵ volebat] *ex vole corr. ab autore* cupiebat **W1**

⁴⁹⁶ quattuor] duas **W1**

⁴⁹⁷ inclyti] *post inclyti add. in marg.* de quo mentionem fecimus, Otto **W1**

⁴⁹⁸ anni] annique **W1**

⁴⁹⁹ Otto] *om.* **W1**

⁵⁰⁰ quadraginta] sexaginta **W1**

⁵⁰¹ castrametari] castrametati **W1**

⁵⁰² adversam] incertam **W1** *ex incertam corr. ab autore* adversam **W2**

⁵⁰³ nec opinatam] *ex atque inopinatam corr. ab autore* nec opinatam **W1**

⁵⁰⁴ primum] primo **W1**

⁵⁰⁵ tormentarioque pulvere] tormentariiue pulveris **W1 W2**

⁵⁰⁶ milites] *suprascr. ab autore* **W1**

⁵⁰⁷ roboribusque] *om.* **W1** *suprascr. ab autore* **W2**

⁵⁰⁸ si quae erant inutiliora] *add. in marg. ab autore* **W1**

⁵⁰⁹ Quae opera] Quae in opera **W1**

⁵¹⁰ dux industrius] *om.* **W1** *suprascr. ab autore* **W2**

⁵¹¹ misceret] collocarit **W1** *ex haberet corr. ab autore* misceret **W2**

dierum consuetudo perpetuis vigiliis⁵¹² stationibusque omnem munitionem expleverat. **(85)** Tribunos militum ac praefectos circummittit, alias hortatur, omnes praesenti esse animo iubet, se neque rem, neque ipsos in summum periculum adducturum.⁵¹³ Scrire se, quantis copiis hostes adessent. **(86)** Qui etsi diu [122v] coeli iniuria⁵¹⁴ persistere nequeant, tamen et virtute ipsos et loco illis praestare magisque a tempestatibus securos et frigore fore, qui domorum subsidio⁵¹⁵ moeniorumque vallo⁵¹⁶ nitantur, modo ab eruptionibus caveant et singuli occultos exterorum praecipue hominum exitus⁵¹⁷ observent, ne qua componi proditio posset.⁵¹⁸ **(87)** Habere commeatum se praeterea⁵¹⁹ pulverisque tormentarii tantam copiam, quantum vel ad longissimam obsidionem opus foret et plura quotidie a Velsio exspectare. Qui occasione captata et loco per medios hostes propediem rerum necessariorum magnam esset vim fidis et gnaris itinerum ductoribus transmissurus.⁵²⁰ **(88)** Quibus auditis,⁵²¹ tametsi contentiones gravissimae proponerentur, tamen duce praesente et intrepido milites animati ad quaevis sese durissima paratos profitentur, neque ullum esse tam magnum discrimen, quod non pro rege inclyto libenter velint tolerare.

(89) Haec dum ad⁵²² Pesthium omnia utrinque⁵²³ et ab hostibus et a nostris geruntur, Velsius interea apud Vishegradium⁵²⁴ vulgata fama fidae urbis obsessae nihilo animo remissior, scriptis subito ad regem inclytum litteris et nuntiis transmissis subsidia et suis, quas secum in hibernis retinebat, copiis et simul obsessis serio expetebat. **(90)** Quae mox e Vienna locisque vicinis, uti postulaverat, regis inclyti senatus contrahebat. **(91)** Fuitque in scribendis cohortibus (quod antea factum legitur nunquam) tanta severitas adhibita, ut decimus quisque e contuberniis artificum nomen dare bello cogereetur. **(92)** Idem census ruri et in villis apud agrestes observatus, brevique iustae aliquot cohortes ea diligentia collectae sunt, et sine mora⁵²⁵ in Hungariam⁵²⁶ transmissae. **(93)** Quae tametsi per medios hostes Pesthium penetrare

⁵¹² vigiliis] *post* vigiliis *del.* atque **W3**

⁵¹³ se neque...adducturum] se rem in summum periculum non adducturum **W1**

⁵¹⁴ coeli iniuria] iniuria coeli **W1**

⁵¹⁵ subsidio] ope **W1** *ex* ope *corr. ab autore* subsidio **W2**

⁵¹⁶ vallo] *om.* **W1** *suprascr. ab autore* **W2**

⁵¹⁷ exterorum praecipue hominum exitus] exterorum hominum praecipue exitus [*post* exterorum *del.* nationu] **W1**

⁵¹⁸ posset] possit **W1**

⁵¹⁹ praeterea] (aiebat) **W1** *ex* (aiebat) *corr. ab autore* praeterea **W2**

⁵²⁰ transmissurus] *ex* esse missurus *corr. ab autore* transmissurus **W1**

⁵²¹ Quibus auditis] *post* auditis *del.* milites **W1**

⁵²² ad] *ex* apud *corr. ab autore* ad **W1**

⁵²³ omnia utrinque] omnia utrinque diligenter **W1 W2**

⁵²⁴ Vishegradium] Vischegradium **W1**

⁵²⁵ sine mora] sine omni mora **W1 W2**

⁵²⁶ Hungariam transmissae] Hungariam navigio transmissae **W1 W2**

omnes non possent, civitate⁵²⁷ ea undique a Turcis et continenti et Danubio circumvallata⁵²⁸ tres tamen cohortes ductoribus Stampisio, Fuegero et Rabenstaino intra Pesthium receptae sunt, reliquae apud Vischegradium in hibernis Velsii manserunt exspectaturae⁵²⁹ magis eventum obsidionis,⁵³⁰ quam inde quicquam moturae.⁵³¹

(94) Et iam aliquot septimanas Otto cum praesidio Pesthii a Turcis atque Budensibus obsessus difficillima quaeque experiebatur et in⁵³² aliquot oppugnationibus, uti virtute et fide praestabat, superior evaserat, cum quidam Germani ductore Bonifacio nobili⁵³³ Viennensi exploratis noctu hostium rationibus, qui negligentius excubias agebant, ad consilium prima specie temerarium magis, quam audax animum adiecere, ut ultro sine imperio tanquam vigilias lustrarent, insidiis non admodum securis hostes foris ante [123r] moenia aggredi conarentur.⁵³⁴ (95) Inter omnes is, de quibus⁵³⁵ diximus, adsumptis quibusdam ab excubiis audaciae notae viris cum his moenia clam noctu transcendit, progressusque cum his paululum a moenibus et se et illos in convallibus, quae circum plurimae sunt, in tenebris⁵³⁶ ordine occultavit. (96) Erant autem insidiae ita dispositae, ut alter alteri opem ferre et urgente necessitatis casu omnes in unum coniungi iterum cuneum possent.⁵³⁷ Ita collectis attractisque hostibus eorum plurimos prius interfecere, quam ea fama caesorum in castra Turcarum, quae late extenta erant, penetrare potuerit.

(97) Sed ut solet, audaces fortuna saepe in praecipua conicere, non contenti mediocri victoria atque iis spoliis, quae primo insultu⁵³⁸ comparaverant, magnam in insidiis noctem summo in frigore ante moenia Pesthii consumunt.⁵³⁹ (98) Qua re factum est, ut exploratis insidiis nostrorum hostes plenis agminibus suis in auxilium properarint. Itaque⁵⁴⁰ qua temeritate⁵⁴¹ processum in insidias ab illis fuit,⁵⁴² tum necessitatis imperio visis Turcarum

⁵²⁷ civitate] *suprascr. ab autore* W2

⁵²⁸ circumvallata tres ...reliquae apud] circumvallata civitate apud W1 *post circumvallata del. civitate in margine add. ab autore tres tamen...reliquae* W2

⁵²⁹ exspectaturae] exspectaturi W1

⁵³⁰ obsidionis] *emend. ex obsidionis obsidionis* W3

⁵³¹ moturae] moturi W1

⁵³² in aliquot] aliquot W1 W2

⁵³³ nobili] nobili quodam W1 *post nobili del. quodam* W2

⁵³⁴ conarentur] *ex conati fuerint corr. ab autore* conarentur W1

⁵³⁵ quibus diximus] quo diximus Bonifacius W1 quo diximus W2

⁵³⁶ in tenebris] *suprascr. ab autore* W1

⁵³⁷ omnes in unum ...cuneum possent] omnes in cuneum coniungi iterum possent *del cuneum suprascr. ab autore unum; cuneum.* W1

⁵³⁸ primo insultu] primo subito insultu W1

⁵³⁹ Pesthii consumunt] Pesthii prope Turcarum castra consumunt W1

⁵⁴⁰ Itaque qua] Itaque eadem W1 *ex Itaque eadem corr. ab autore* qua W2

⁵⁴¹ temeritate] temeritate qua W1 *ex temeritate qua corr. ab autore* temeritate W2

⁵⁴² tum necessitatis imperio] *om. W1 add. in marg. ab autore* W2

catervis a nostris prudenter⁵⁴³ disceditur. (99) Qui ut paulo ante⁵⁴⁴ ab his, qui pro moenibus stabant, et imprudentes ab audaciori facto dehortabantur, ita tum quoque coniecti in pedes irridebantur.

(100) Hanc eruptionem gravissima rursus secuta oppugnatio fuit. In qua tanta virtus nostrorum fuit eaque praesentia animi, ut cum partem moeniorum barbari continua globorum explosione quatefactam solo aequassent, telorumque multitudine atque atrocitate undique obsessi et impetentium numero premerentur, confirmati tamen ab Ottone omnes intrepidi in pectoribus tela globosque⁵⁴⁵ excipere, alia in hostes adsultantes congerere, ascendentes in tanta globorum grandine e moenibus⁵⁴⁶ deturbare, materiam ignis et saxa coniicere, prorsus morituri citius videbantur, quam moenia quamvis quatefacta et iam iam ruinam minantia desererent. (101) Neque postea finita oppugnatione ulla pars nocturni temporis ad laborem intermittebatur, non aegris, non vulneratis ab Ottone facultas quietis dabatur. (102) Ita omnes sine discrimine conditionis nulla habita imbecillitatis, sexus aetatisque consideratione sive scalis iniectis hostes ingressum moliebantur, sive in castris vires iterum reciperent, operibus faciendis incumbunt. (103) Eoque labore⁵⁴⁷ paucis horis milium passuum in circuitu munitionem perfecerunt⁵⁴⁸ et aliquot deinde⁵⁴⁹ noctibus ex ea materia, quam munitionis causa comportaverant, propugnacula nova in locum eorum, quae interdum a barbaris deiciebantur, exstruebant.

(104) Quibus de rebus per exploratores certior factus Velsius⁵⁵⁰ una iam [123v] erat cura liber, ne qua vis hostium pabulatum in proximos agros et adversus se adeo ipsum excurreret. (105) Qui fessi et labore et frigore in castris animos simul cum corporibus⁵⁵¹ inertes habere coeperant, et nedum ad excursiones, sed ne ad oppugnationes quidem sufficere amplius poterant. (106) Quare et suo et regis inclyti nomine confirmato Ottone finem certum ostendebat laborum⁵⁵² nive iam profunda agros opperiente et gelu in dies magis magisque⁵⁵³ intensiore hostium membra aggravante.

⁵⁴³ prudenter] *om.* **W1** *corr. ab autore* **W2**

⁵⁴⁴ ut paulo] multo ante. **W1.** *ex multo corr. ab autore* ut paulo **W2**

⁵⁴⁵ globosque] *suprascr. ab autore* **W1**

⁵⁴⁶ e moenibus] *suprascr. ab autore* **W1**

⁵⁴⁷ Eoque labore] *ex Nam corr. ab autore* Eoque labore **W1**

⁵⁴⁸ perfecerunt] *perfecerant* **W1**

⁵⁴⁹ deinde] *suprascr. ab autore* **W1**

⁵⁵⁰ certior factus Velsius] certior Velsius factus **W1**

⁵⁵¹ cum corporibus] *suprascr. ab autore* **W1**

⁵⁵² finem ... laborum] finem laborum ostendebat **W1**

⁵⁵³ magis magisque] magis magisque **W1** magisque **W2**

(107) At Turcarum praefectus, quem illi sua lingua bascham⁵⁵⁴ vocant, obsidionem semel finiturus divisis copiis omnibus viribus constituit Pesthium oppugnare, spe plenus aut nostros viso tanto agmine deditionem facturos,⁵⁵⁵ aut si perdurarent, ad inopiam se rerum omnium inclusos posse redigere credebat.⁵⁵⁶ (108) Contra nostri in oppido, qui omnem spem salutis post Christum in propria virtute ponebant, tametsi nec viribus nec numero integri erant,⁵⁵⁷ multis per tot oppugnationes eruptionesque desideratis, tamen quidvis facturi citius videbantur, quam urbem tanto tempore feliciter defensam, nunc tandem depulso periculo cum iam finis paene laborum appareret, hosti dedere. (109) Qui exclusus algore hiemis ab operibus faciendis magna suorum parte omissa ab imperatore⁵⁵⁸ suo insuper Constantinopolim revocatus esset. (110) Itaque nec territi pro moenibus nostri agmine⁵⁵⁹ aut longo aut feroci⁵⁶⁰ fuerunt, sed⁵⁶¹ ascendentes per scalas eadem audacia, qua murum superaverant, maiorique saepius felicitate deiecerunt.

(111) Erat quidem in dies gravior atque asperior oppugnatio, non ipsis hostibus modo, verum adeo nostris, qui obsidebantur, quod magna parte militum confecta res ad paucitatem defensorum pervenerat. (112) Sed non decreverant tamen animi et nihilo remissiores optimorum quorumque mentes ad victoriam finemque laborum salvo oppido nitebantur. (113) Interea dum post improbum utrunque⁵⁶² laborem quies tandem fessos teneret et anceps esset, in quam partem fortuna inclinaret, nix nova⁵⁶³ iterum altior⁵⁶⁴ cum insolito frigore incidit. Quae obsidentes tamen magis quam obsessos adfligebat. (114) Hi quippe et moenium⁵⁶⁵ et domorum parietibus exstructisque in his vaporariis et caminis profligare algoris subinde incommoda coelique, sicubi inciderat, iniuriam poterant. (115) At illi sub dio longe patentibus campis positi sine repagulis, tametsi caesis roboribus ignem succenderent, quo membra fovebant, tamen, uti omnis subito alteratio pernicioosa est, ita ad vehementem infrigidationem succedens intensior ignis calor multorum praecipue pedes in stupefactionem siderationemque convertit. (116) Simul qui ad ignem adstantes [124r] anteriora fovebant depellere frigus a tergo nequiebant. Et quia sine tectis et parietibus profunda in nive castrametati fuerant,

⁵⁵⁴ bascham] wascham W1

⁵⁵⁵ deditionem facturos] deditionis consilia capturos W1 W2

⁵⁵⁶ credebat] *om.* W1 credebat *add. in margine ab autore* W2

⁵⁵⁷ erant] essent W1

⁵⁵⁸ imperatore] tyranno W1

⁵⁵⁹ nostri agmine] agmine nostri W1 *ex agmine nostri corr. ab autore nostri agmine* W2

⁵⁶⁰ aut longo aut feroci] feroci et longo W1

⁵⁶¹ sed] et W1 *ex et corr. ab autore sed* W2

⁵⁶² utrunque] *om.* W1

⁵⁶³ nova] *suprascr. ab autore* W1

⁵⁶⁴ altior] *ex alta corr. ab autore altior* W1

⁵⁶⁵ moenium] moeniorum W1 *ex moeniorum: moenium* W2

pluviarum nivisque iniuriis expositi asperrima quaeque ferre cogebantur. **(117)** Ita oppressi Turcae hiemis difficultate cum terrore periculi imminentis consistere diutius non possent, magna denique suorum parte per oppugnationes crebras atque ipsas⁵⁶⁶ oppidanorum eruptiones et vi coeli amissa animos paulatim demissos gerere,⁵⁶⁷ uti iam pridem corpora habebant enervata, neque amplius incursu⁵⁶⁸ nostris minari, sed silentibus in castris omnes in patriam et, si daretur, in fugam cogitationes intendere, atque eo magis, quod scriptis novis cohortibus a Velsio et contractis undique copiis, a tergo ne et ipsi obsidione premerentur, verebantur.

(118) Hac re intellecta Wascha⁵⁶⁹ (ita praefectum exercitus Turcae cognominant) habito ducum suorum consilio discedere constituit. **(119)** Et quamquam a Monacho Budensibusque magnis pollicitationibus confirmatus manere persuaderetur, donec felix aliquando diuturnitate temporis expugnatio succederet, tamen victus durissimis tempestatibus suorumque miseria et vociferatione militum, simul quia satis putaret, tanto nostros distinuisse⁵⁷⁰ tempore, ne Budam occuparent, consulto obsidionem solvit. **(120)** Ceterum, ne is fugae opinionem discessus⁵⁷¹ haberet, Budenses iubet consensis navibus tamdiu Pesthiensibus negotium facere,⁵⁷² donec ipse cum Turcicis copiis aliquot miliaribus emensis iter iam foret tutum ingressus. **(121)** Et his ita constitutis cum toto exercitu nocte intempesta castris excessit. Budenses interea, uti praeceptum erat, quamquam⁵⁷³ sociorum graviter abitum ferrent, naviculis tamen, quantum prae frigore⁵⁷⁴ viam in Danubio habere poterant, opinione magis audaciae quam stimulo in Pesthensium ripam delati sunt, speciemque repetitae⁵⁷⁵ oppugnationis nostris fecere. **(122)** Quibus tamen extemplo consiliis patefactis a nostris coniciuntur in fugam, pulsique⁵⁷⁶ tumultum maiorem quam certamen praebuerunt.⁵⁷⁷

(123) Igitur nostri, qui antea clausi fuerant,⁵⁷⁸ accepto barbarorum discessu, animis et corporibus in laetitiam effusis⁵⁷⁹ cum eruptione tentata hostem possent a tergo urgere, diffisi

⁵⁶⁶ atque ipsas] ipsasque **W1**

⁵⁶⁷ animos...gerere] *ex demissos habere corr. ab autore gerere paulatim animos* **W1**

⁵⁶⁸ incursu] incursu insultuque **W1**

⁵⁶⁹ intellecta Wascha] intellecta suorumque imbecillitate accepta Wascha **W1**

⁵⁷⁰ tanto nostros distinuisse] tanto distinuisse nostros. tanto *suprascr. ab autore* **W1**

⁵⁷¹ is fugae opinionem discessus] is discessus fugae opinionem **W1**

⁵⁷² facere] facessere **W1 W2**

⁵⁷³ quamquam] tametsi **W1**

⁵⁷⁴ frigore] glacie **W1 W2**

⁵⁷⁵ repetitae] *ex novae corr. ab autore repetitae* **W1**

⁵⁷⁶ coniciuntur in fugam, pulsique] in fugam coniecti **W1**

⁵⁷⁷ praebuerunt] praebuere **W1 W2**

⁵⁷⁸ qui antea ...fuerant] *add in marg ab autore* **W1**

tamen numero viribusque et quia fessi diuturno obsidionis⁵⁸⁰ labore fuerant, satis et ad gloriam et ad virtutem profectum arbitantes corpora iam curare perfuncti curis et periculo,⁵⁸¹ Christo⁵⁸² auxiliatori gratias agere, Ottonem, ducem suum laudibus in coelum ferre, Budensibus illudere atque⁵⁸³ insultare, ea deinceps sine metu,⁵⁸⁴ quae constituerant, eodem in oppido hiberna peragere.⁵⁸⁵ **(124)** Quod satis in posterum⁵⁸⁶ et munitionibus **[124v]** et operibus praesidioque erat firmatum⁵⁸⁷ habita cunctis in locis diligenti exploratione, ne quid a repentinis incursionibus Hungarorum Budensiumque consiliis subito forsitan periculum accideret,⁵⁸⁸ in omnem eventum casusque bellis accidere solitos erant intenti.⁵⁸⁹ **(125)** Ita liberato tandem obsidione Pesthio Otto, quem diximus praesidio praefectum fuisse, laudatis pro concione militibus, qui brumalibus diebus, frigoribus intolerandis conclusi undique hostibus, hostili in agro tamen studiosissime in fide permansissent, muneribus quoque dignis prosecutus fuit.⁵⁹⁰

(126) Haec faciens⁵⁹¹ Pesthii in hibernis, quid adhuc hostes molirentur, sedulo exspectabat. Idem Velsius agit, qui nunc Jaurini, nunc in Comoro loca et consilia permutaverat. Atque ita quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabant, perpetuo suo labore uterque et in explicanda re frumentaria et in expediendis exploratoribus incumbabant, missisque litteris et nuntiis ad regem inclytum atque iisdem remissis in Hungaria iam prope recepta bellum et tempora trahebant.

(127) Eisdem in hibernis, quia pauci erant menses exantlandi aliquot utrinque tumultuariae pugnae commissae sunt, sed citra insigne utriusque partis damnum. Et quod mirum in tanta vicinia duo adversa⁵⁹² praesidia ambo intrepide oppida Danubii tantum latitudine separata in fide retinere. **(128)** Quorum alterum regis inclyti auspiciis Otto a Disca Misnensis elusa fortiter Turcarum obsidione tutatus fuit, alterum vero Georgius quidam Monachus, Schlavus natione et Paulini instituti, qui ex pravo ingenio versatoque apud

⁵⁷⁹ effusis] effusi **W1 W2**

⁵⁸⁰ obsidionis] *suprascr. ab autore* **W1**

⁵⁸¹ curare...periculo] functi curis periculoque curare **W1**

⁵⁸² Christo] *ex Deo corr. ab autore* Christo **W1**

⁵⁸³ illudere atque] *suprascr. ab autore* **W1**

⁵⁸⁴ deinceps sine metu] sine timore **W1**

⁵⁸⁵ peragere] *ex finire corr. ab autore* peragere **W1**

⁵⁸⁶ in posterum] *suprascr. ab autore* **W1**

⁵⁸⁷ erat firmatum] firmatum fuerat **W1**

⁵⁸⁸ in omnem eventum... rerum diceretur] *om. post accideret una pagina deficit* **W1**

⁵⁸⁹ In omnem...intenti] *add. in marg. ab autore* **W2**

⁵⁹⁰ muneribus ... fuit] *add. in marg. ab autore* **W2**

⁵⁹¹ faciens] *post Haec del. faciens simul donativa pro qualitate facti singulis distribunt. Manensque* **W2**

⁵⁹² adversa] *suprascr. ab autore* **W2**

Ioannem regem creverat et pro eius filio ad proximi veris initium in fide retinuerat. **(129)**
Atque is⁵⁹³ Monachus quam Pesthensibus nostroque istic praesidio perniciem dehinc⁵⁹⁴
intentaverit fidemque fefellerit non semel,⁵⁹⁵ proximo libro a nobis ad fidem rerum dicitur.⁵⁹⁶

⁵⁹³ Atque is] *ex* Qui quidem *corr. ab autore* Atque is **W2**

⁵⁹⁴ dehinc] *suprascr. ab autore* **W2**

⁵⁹⁵ fidemque fefellerit non semel] *ex* hanc cum suis postea complicibus a regiis obsessus in sese suaque capita omnem traxisse videtur. Qua de re *corr. ab autore* fidemque fefellerit non semel **W2**

⁵⁹⁶ diceretur] *post diceretur add.* Finis libri primi **W2**

**(1) Rerum Pannonicarum liber tertius⁵⁹⁷ de his rebus, quas Vilhelmus Baro
a Rogendorf ad Budam gessit et de miserando nostrorum discessu.⁵⁹⁸
Autore Wolfgango Lazio Viennensi Medico, Regio Historico⁵⁹⁹**

(2) [125r] Omni devincta prope Hungaria Velsius, cum a superiori autumno nullum unquam bellandi intermisisset tempus, tametsi hibernorum gravi quiete milites fessos haberet,⁶⁰⁰ ipse corpore etiam invalido et tum forte in valetudinem recidente itineri bellique rationibus impar esset, tamen quoad potuit, consiliis in lecto feliciter hiberna ad proximum usque ver protraxit, factoque rege suo certiore antequam calor adhuc solaris militiam renovaret,⁶⁰¹ et supplementum copiis suis postulavit et sibi constitui in officio⁶⁰² successorem. (3) Neque enim si diversa bella (quod metuebatur) diversi eodem tempore⁶⁰³ intulissent hostes, aut satis consilii in adflicta valetudine corporis fore aut roboris in copiis, quas reliquas adhuc⁶⁰⁴ apud Vischegradium⁶⁰⁵ habebat⁶⁰⁶ frigore prope belloque consumptas, tantum existimaverat futurum, quantum eius belli tempestas postularet.⁶⁰⁷ (4) Quod Turcarum adventantibus copiis opinione maius atrociusque timebatur.

(5) Quae rex de sensu Velsii ubi cognovit, primum graviter ferre, quod tanto duce privaretur, quem summam scientiam compererat⁶⁰⁸ in re militari habere,⁶⁰⁹ talemque⁶¹⁰ se erga omnes gessisse, ut gregariis aequae ac ducibus carus, multa saepe discrimina consiliis suis prudentiaque praecaverit. Deinde vero, quia fixum hoc illi mente intelligebat,⁶¹¹ noluit quietis intervallum emerito adflictoque negare.⁶¹² (6) Ne tamen, si talis fieret in suo exercitu re subita

⁵⁹⁷ liber tertius] incipit liber secundus **W1** liber secundus **W2**

⁵⁹⁸ quas Vilhelmus Baro ... nostrorum discessu] *om.* **W1**

⁵⁹⁹ Viennensi Medico, Regio Historico] regis inclyti Ferdinandi a consiliis et historiis **W1**

⁶⁰⁰ haberet] *post haberet del.* et adflictos **W1**

⁶⁰¹ renovaret] *ex renovabat corr. ab autore* renovaret **W2**

⁶⁰² constitui in officio] in officio constitui [constitui] *add. in marg. ab autore* **W1**

⁶⁰³ diversi eodem tempore] eodem tempore diversi **W1**

⁶⁰⁴ reliquas adhuc] *ex secum corr. ab autore* reliquas adhuc **W1**

⁶⁰⁵ apud Vischegradium] ad Vischegradium **W1**

⁶⁰⁶ habebat] *ex habuerat corr. ab autore* habebat **W1**

⁶⁰⁷ postularet] *add. ab autore* **W1**

⁶⁰⁸ compererat] *ex sciverat corr. et del. ab autore* intellexerat *suprascr. ab autore* compererat **W1**

⁶⁰⁹ habere] *ex habuisse corr. ab autore* habere **W1**

⁶¹⁰ talemque] eumque **W1** *ex eumque corr. ab autore* talemque **W2**

⁶¹¹ intelligebat] intelligeret **W1**

⁶¹² emerito adflictoque negare] emerito seni et adflicto denegare **W1**

mutatio, aut recepta se loca vendicare in libertatem possent, aut Budenses commodius⁶¹³ ex insidiis nostros adorirentur, uti ad Mai mensis initium perduraret in castris, hominem rogavit,⁶¹⁴ dum de idoneo successore⁶¹⁵ dispicere interea posset. (7) Is postea Vilhelmus a Rogendorf, Austriae satrapa fuit,⁶¹⁶ longo et difficili apud Hispanos bello cognitus. (8) Qui tametsi aetate pariter et morbis confectus unice semper quietem amplecteretur, tamen iussus a rege militiae magisterium suscepit. Profectusque in Hungariam primo vere exercitum a Velsio cum imperio accepit. Qui non longe a Buda veteri partim in castris, partim in Pesthiensi oppido duce Ottone a Disca constiterat.

(9) Quibus copiis, quia modicae videbantur, decem cohortes Germanorum peditum adiunctae fuere, quae in Bavaria passim, Sveviaque atque Tyrolis [125v] comitatu⁶¹⁷ scriptae sub auspicio, qui summam tum in re militari scientiam habuerant, Ekio a Reyscha et Joanne a Grimenstayn Rhetis, ante Pentecostes adhuc festum eodem omnes anno illo⁶¹⁸ in Hunagrium navigarunt. (10) Repentino adventu exercitus regii accidit,⁶¹⁹ quod in rebus turbatis accidere consuevit,⁶²⁰ uti Budenses,⁶²¹ quique prope incolunt, omnes subito metu⁶²² percussi intra munitiones confugerent, comparatoque largo comteatu obsidionis iam certae necessitatem exspectare viderentur.⁶²³

(11) Nam Rogendorfius celerrimis et tutis itineribus, cum omnia late loca in fide confirmasset, exercitumque iam iustum ad eam obsidendam urbem secum haberet, noluit dare spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi. (12) Qua celeritate et recepta loca in fide retinebat et dubitantes terrore perplexos reddiderat, Budenses praecipue, qui praesidio et comteatu affatim instructi, tamen divisi studiis,⁶²⁴ et quia magna ex parte Germanici nominis erant, deditionem facere existimabantur,⁶²⁵ si exercitum nostrum in campis coram aspexissent.

⁶¹³ Budenses commodius] commodius exultantes Budenses *post* commodius *del.* exultantes **W1**

⁶¹⁴ hominem rogavit] per litteras Velsium rogavit **W1**

⁶¹⁵ dum de idoneo successore] *ex* donec de apto successore *corr. ab autore* dum de idoneo successore **W1**

⁶¹⁶ Is postea Vilhelmus satrapa fuit] Is Rogendorf postea fuit **W1**

⁶¹⁷ atque Tyrolis comitatu] *om.* **W1**

⁶¹⁸ anno illo] illo anno **W1**

⁶¹⁹ accidit] accidit mox **W1**

⁶²⁰ consuevit] solet **W1**

⁶²¹ uti Budenses] *post* ut *del.* sine ullo detrimento Pesthenses milites oppressi eo etiam magis exhilararentur subsidiis in ipso tempore conspectis et **W1**

⁶²² metu] timore **W1**

⁶²³ viderentur] *ex* vellent *corr. ab autore* viderentur **W1**

⁶²⁴ studiis] post studiis *del.* fuerant **W2**

⁶²⁵ existimabantur] *ex* videbantur *corr. ab autore* existimabantur **W1**

(13) Hac animorum dubitatione animadversa Monachus, Valentinus Turekhy et Bebecus denique, qui⁶²⁶ praecipuae autoritatis⁶²⁷ loco regalis filii urbem defensuri credebantur, primo multa consultando alternis tandem in hanc sententiam convenerunt, ut tumultuariis partim certaminibus, dum iusti exercitus speciem a Turca acciperent, e Buda nostros morarentur, aut si intra munitiones defatigati arcerentur, vim nostrorum obiectis moenibus operibusque novis excitatis ad tempus exciperent. (14) Et hac de causa plebes ex incultis infestisque agris egestate et metu compulsas intra Budam adegere. Eorumque hominum, postquam aliquot collecta milia⁶²⁸ fuere, moderante omnia et providente eo, de quo diximus, Monacho opera ad moenia ex roboribus facere eaque terra ac alia materia⁶²⁹ complere, supra ea partim tormenta collocare, partim milites cum signis disponere. (15) Bipedalia erant tigna coniunctis inter se in speciem domus rusticae lignis. Quibus cuspides acuti praefigebantur ex ea parte, qua contignatio murum attingebat. (16) Is murus⁶³⁰ non omnibus locis moenium⁶³¹ erat, sed privatarum plerumque aedium in fossam parietes imminebant. (17) Intus saxa et sarmenta terraque in aggeris formam adsurgebat. Iuxta lapides ad iactum, aqua fervens et varia ad ignem concipiendum materia, quae proiecta colla adsultantium connecteret et ceu spicula vestibus adhaereret.⁶³²

(18) Quibus comparatis rebus, antequam adhuc castra nostri praemunivissent,⁶³³ Budenses ex oppido eruptionem facere decrevere.⁶³⁴ Quae ubi inter eos res convenit, delecti sunt ad hanc fortunam fortissimi quique, qui prima luce portam egressi⁶³⁵ consiliis occultis⁶³⁶ dexteram adiicerent. (19) Quos ad [126r] virtutem Monachus ipse⁶³⁷ nunc minando, nunc pollicitationibus adhortatur. Idem ceteri faciunt. (20) Proponunt nullum aliud tempus ad eos conatus aequae opportunum habituros et, si quibus in pugna vitae periculum accideret, existimarent, tempore dumtaxat eos, non atrocitate reliquorum casus praecessisse,⁶³⁸ qui non virtute, sed captivitate et longe omnium miserrima servitute ad sui necem tamen⁶³⁹ essent finiendi. (21) Quod si discrimina horrentes manerent, eis tamen, urbe capta, eandem mox et

⁶²⁶ denique, qui] et, qui W1

⁶²⁷ autoritatis] praecipui nominis W1 ex nominis corr. ab autore autoritatis W2

⁶²⁸ collecta milia] milia collecta W1

⁶²⁹ ac alia materia] aliaque materia W1

⁶³⁰ Is murus] ex tametsi corr. ab autore Is murus W1

⁶³¹ moenium] moniorum erat W1 moenium W2 emend. ex moeniorum W3

⁶³² adhaereret] adhaererent W1 W2

⁶³³ praemunivissent] ex communivissent corr. ab autore praemunivissent W1

⁶³⁴ Budenses ex ... facere decrevere] eruptionem ex oppido facere Budenses decrevere W1

⁶³⁵ prima luce portam egressi] egressi portam prima luce W1

⁶³⁶ occultis] om. W1

⁶³⁷ Monachus ipse] ipse Monachus W1

⁶³⁸ dumtaxat eos... casus praecessisse] dumtaxat, non atrocitate eos praecessisse reliquorum casus W1

⁶³⁹ tamen] om. W1

fortassis maiorem belli tolerandam fortunam.⁶⁴⁰ (22) Quare cohortarentur se ira atque furore ad virtutem, ut in quos incidissent Germanos, eos⁶⁴¹ sine indulgentia trucidarent, eorumque nullos captos, occisorum autem quamplurima capita⁶⁴² secum in urbem trophaea futura pulcherrimae⁶⁴³ victoriae referrent.

(23) Ita instructi et verbis et armis, qui ad eruptionem delecti fuerant, Budam per noctis tenebras egrediuntur gnari itinerum, et omnia spe magis quam eventu sibi promittebant. (24) Et iam excubiis hi nostris proximi fuerant, cum cohors, quam vigiliis interim Rogendorfius subsidio addiderat,⁶⁴⁴ qui omnes eos multo ante casus animo diligenter versabat, de praesentia hostium facta certior,⁶⁴⁵ extemplo dato signo militibusque in ordinem redactis⁶⁴⁶ obviam intrepida hosti procedit.⁶⁴⁷ (25) Consertaque audacter manu, tametsi neque virtute nostris cederent hostes, tamen quia tenebrae aspectum auferebant et clamore nostri ita se confirmabant, uti hostes tota castra contra se mota arbitrati,⁶⁴⁸ referre pedem omnes illi paulatim incipiunt.⁶⁴⁹ Quos per vepres et avia nostri insecuti multis caesis in urbem fugientes reiecere.⁶⁵⁰

(26) Ita Rogendorfius felici posito eius belli auspicio cincta⁶⁵¹ iam undique Buda et praemunitis castris, aut capta se urbe sperabat operae pretium facturum, aut si hostes in campis se obiecissent obsessis auxilio, proelio se de summa rerum finem facere posse existimabat. Nam callidus id modo curabat Monachus ambiguis responsis moras nectere, dum a Turcarum tyranno suppetiae advenirent. (27) Quae, postquam Rogendorfius fieri animadvertit, non exspectando supplementum a rege inclyto,⁶⁵² neque uti Germani milites antea consueverant,⁶⁵³ diu morando in castris, dum occasiones praestolantur et perdunt, dum tempus consiliis et terunt et trahunt⁶⁵⁴ longius, productis machinis⁶⁵⁵ maioribus atque in ambitu ante moenia dispositis, totum diem noctemque globis maximis explosis quatefacere

⁶⁴⁰ fortassis maiorem belli tolerandam fortunam] forsan maiorem belli fortunam tolerandam **W1**

⁶⁴¹ eos] *om.* **W1**

⁶⁴² quamplurima capita] capita plurima **W1**

⁶⁴³ futura pulcherrimae] *add. ab autore* **W1**

⁶⁴⁴ Rogendorfius subsidio addiderat] subsidio addiderat Rogendorfius **W1**

⁶⁴⁵ de praesentia hostium facta certior] facta certior de praesentia hostium **W1**

⁶⁴⁶ militibusque in ordinem redactis] ubi milites in ordinem redacti erant **W1**

⁶⁴⁷ obviam intrepida hosti procedit] intrepida obviam procedit **W1**

⁶⁴⁸ arbitrati] arbitrantur **W1 W2**

⁶⁴⁹ referre ... incipiunt] paulatim referre pedem incipiunt **W1**

⁶⁵⁰ caesis in urbem fugientes reiecere] caesis reliquos in urbem fugientes reiecere [*ex coniecere corr. ab autore* reiecere] **W1**

⁶⁵¹ cincta] *ex obsessa corr. ab autore* cincta **W1**

⁶⁵² a rege inclyto] *add. ab autore* **W1**

⁶⁵³ antea consueverant] consuevere **W1**

⁶⁵⁴ terunt et trahunt] terunt inaniter et trahunt **W1 W2**

⁶⁵⁵ productis machinis] machinis productis **W1 W2**

muros coepit; **(28)** melius esse ratus deiectis aedificiis moenibusque (quoniam in scopulo sita urbs erat) ex commodo oppugnationem aggredi, quam amissa occasione frustra postea in castris morari, atque, ut ex turpi otio milites vecordes fierent, fomitem praebere. **(29)** Hac relata re in consilium aliorum, qui illi in participatum [126v] laboris operisque societatem a rege inclyto iuncti erant (erant autem Ekhius a Reyscha Rhaetus, Warhesius,⁶⁵⁶ Otto a Disca, Reimbertus ab Ebersdorf, Henricus a Dresda, Dominus a Gruenstayn et alii plerique), ubi eos⁶⁵⁷ idem sentire animadvertit, diem et horam constituit oppugnationis.⁶⁵⁸

(30) Et hac de causa, cum toto die machinis muros quatefecisset, vesperi moenibus scalas admovere praecepit. **(31)** Quae postea nocte ingruente, quia clariori adhuc die appositae fuerant,⁶⁵⁹ aspicientibus rem oppidanis,⁶⁶⁰ intra urbem omnes abstractae, prima luce nostris accurrentibus ascensum negabant. Nam eorum, ut quisque primus moenia subibat pice ardente atque fervente aqua de muro laesus praecipitabatur. **(32)** Tametsi autem, qui sequebantur reliqui eo nihilo secius territi periculo conglobati progredierentur et ad ascensum niterentur, effecit tamen oppidanorum indefessus labor in materia succensa, iisque,⁶⁶¹ quae locus suppeditebat,⁶⁶² proiciendis, ut nostri paululum retrocederent. **(33)** Deinde cum hi, qui in postrema acie laborantibus ad murum auxilio succedere debebant, anceps malum evitaturi se in castra recepissent, reverti et primi laboris⁶⁶³ gravitate pulsus, partim vero discriminis terrore coacti sunt. **(34)** Nam qui adesse debuerat dux et milites in opere adhortari, sub infimo colle a castro cum paucis constitutus eventum pugnae exspectabat, et sive tardans, sive metu percussus, quo tempore nostros loco depulsos viderat, integras neglexit fatigatis copias substituere. **(35)** Ita elusa nostrorum ea⁶⁶⁴ a Budensibus oppugnationis fuit. In qua praeter notam Germanico nomini illatam iacturamque acceptam ingens nequicquam sumptus in expediendis erat machinis elocatus. Eo die milites sunt paulo minus trecenti desiderati.

(36) Itaque etsi difficillimam in reliquum tempus sibi futuram⁶⁶⁵ oppugnationem Rogendorfius consideraret,⁶⁶⁶ ubere intra Budam commeatu adservato et ipso armis virisque

⁶⁵⁶ Warhesius] Warkhesius **W1**

⁶⁵⁷ ubi eos] Quos ubi **W1**

⁶⁵⁸ constituit oppugnationis] oppugnationis constituit **W1**

⁶⁵⁹ clariori adhuc die appositae fuerant] clariore erant luce appositae **W1**

⁶⁶⁰ aspicientibus rem oppidanis] videntibus oppidanis **W1**

⁶⁶¹ iisque] aliisque **W1**

⁶⁶² suppeditebat] suppetebat **W1 W2**

⁶⁶³ primi laboris] primi partim laboris **W1**

⁶⁶⁴ elusa nostrorum ea] ea elusa nostrorum **W1**

⁶⁶⁵ sibi futuram] futuram sibi **W1 W2**

⁶⁶⁶ consideraret] considerabat **W1** *ex* considerabat *corr. ab autore* consideraret **W2**

natura, denique et arte munitissimo loco,⁶⁶⁷ quia tamen crebris⁶⁶⁸ eruptionibus hostes magnam excubiis quotidie caedem inferrent, simul ne⁶⁶⁹ de fortuna desperare videretur, quae plurimum habet in bellis momenti, praecipue vero, si nihil aliud tentasset, timoris suspicione hostibus novos animos adderet, alia ingressus via, quia priori non successerat, habuit cum suis consilium. (37) A quibus multis rationibus expugnandae civitatis propositis elegit ipse, quod sibi videbatur facillimum atque optimum. Videbat enim scopuli duritiem, unde moenia adsurgebant in altum⁶⁷⁰ magnitudinesque operum, et laborem simul ac odium obsessorum⁶⁷¹ in Germanicum nomen conceptum facile omnes posse administrationes impedire. (38) Quare accersito Maximiliano Leysser, qui eo bello machinis praeerat, iubet tormenta maiora in convalle profunda,⁶⁷² qua commodissime in castris parietem [127r] explodi poterant globi,⁶⁷³ ita collocare, ut omni ex parte angulis parietum decussis simul cum magno fragore muri ruinam dare cogerentur.

(39) Erat enim is fere Budae situs. Mollis a Danubio, sed ex solido saxo clivus attolitur, paulo altior scopulosiorque versus orientis plagam, ubi castris structuram excipit. (40) Suntque moenia et parietes⁶⁷⁴ castris atque a parte⁶⁷⁵ Danubii urbis etiam aedificia murique maiori ex parte scopulis inaedificata. (41) Parte vero ex altera, ut altiores reliquis, quae in Danubium prominent, existunt, ita collem, in quo sitae sunt, habent cum maiorem⁶⁷⁶ mollioremque, tum vero a summo aequaliter declivem et a saxea prope natura immunem. (42) Quae res facit, ut nulli commodi in urbe putei possunt cavari,⁶⁷⁷ cellaria autem tam profunda frigidaque in scopulis suffossa existant, ut nulla aequae civitas alia totius⁶⁷⁸ Pannoniae frigida⁶⁷⁹ natura vina et sine glaciei adminiculo adservet. (43) Sed in tanta abundantia rerum omnium, quae Budae semper fuit ob mercium opportunitatem, deficit praeclaro oppido aqua. Quae non nisi sitientibus ex Danubio petenda est, ambulacro in hunc usum ex duplicato muro effecto, quod a moenibus ad Danubii usque ripam ducit, qua parte regii stabuli amplum aedificium ad ripam extenditur. (44) A quo, sed difficiliore ascensu per arduos scopulos iter

⁶⁶⁷ munitissimo loco] loco instructissimo W1

⁶⁶⁸ Quia tamen] *ex* Tamen cum *corr. ab autore* Quia tamen W1

⁶⁶⁹ simul ne] *ex* et iniquo se undique loco obsidionem moliri videret, scopuli duricie, in quo haec posita urbs est, omnem administrationem tardante, ne tamen *corr. ab autore* simul ne W1

⁶⁷⁰ in altum] *add. ab autore* W1

⁶⁷¹ obsessorum] *add. ab autore* W1

⁶⁷² iubet tormenta maiora in valle profunda] eum maiores aliquot iubet in valle profunda machinas W1

⁶⁷³ poterant globi] globi poterant W1

⁶⁷⁴ et parietes] parietesque W1

⁶⁷⁵ atque a parte] et a parte W1

⁶⁷⁶ maiorem] minorem W1 W2

⁶⁷⁷ possunt cavari] cavari possunt W1

⁶⁷⁸ totius] *add. ab autore* W1

⁶⁷⁹ frigida] frigidiora W1 W2

in castrum est, turribus miri operis, propugnaculis insolentibus, totiusque adeo aedificii elegantia admodum forinsecus conspicuum. Id, qua parte ab ortu muro ambitur, solidiorem scopuli naturam habet, profunda sub hac valle extenta. **(45)** Unde alter iterum mons longe editissimus, sed sine saxo a Danubii ripa in immensum propagatur, totus vitibus consitus et generoso vino celebris. Quem Hungari a Divi quondam Gerhardi, gentis apostoli⁶⁸⁰ martyrio istic accepto Sancti Gerhardi montem appellant. **(46)** Ad radicem eius montis aquae salubres sunt⁶⁸¹ non procul ab ea convalle, qua castrum⁶⁸² suspicitur. E quarum opposito Pesthium oppidum ad alteram Danubii ripam situm est, si cum Buda conferas, et vilitate operis et intercapedine moenium⁶⁸³ minimum. **(47)** Qua parte collem a saxis liberum esse diximus et humiliorem, nostrorum castra erant apertis in campis late extenta, et ubi omnes hactenus oppugnationes administrabantur. **(48)** Istick, utpote paucis lapidibus collis aptissimus⁶⁸⁴ ad cuniculos suffodiendos videbatur. Quare simulato opere Rogendorfius omnes in convalle machinas versus castrum direxit, atque ex his in parietes castrum, quam maxima vi potest, globos dies noctesque coniicit opinione novae istic oppugnationis tentandae. **(49)** Quod dum a Maximiliano [127v] (cui id a Rogendorfio praeceptum fuerat) sedulo et feliciter perficeretur, essetque totum nostrum⁶⁸⁵ agmen ea parte instructum, ex altera parte, ubi a scopulis paene urbs libera erat et tum forte statione nudata, exercitos homines in mineralium suffossione cuniculos agere iussit, ne, quam iniquitas hactenus loci moram attulisset, ulla non posset arte eludere, eadem illa de successu fossionis cogitans, quae Turcarum tyrannum⁶⁸⁶ in obsidione Viennae consecutum memoria repetebat, cum supposito is pulvere⁶⁸⁷ tormentario magna ex parte moenia solo aequasset. **(50)** Quantopere namque rebus suis prosperitatem isthoc addere dolo posset, si urbem altera in parte nudasset, multa proposita exempla habebat. **(51)** Fuitque istud deinde opus tanta celeritate, utinam etiam pari felicitate perfectum, ut paucis horis labore procedente in urbis cellaria perventum sit, antequam omnia adhuc exonerata tormenta fuissent. **(52)** Quae res fecit, ut tametsi continuo fragore tonitruque⁶⁸⁸ globorum parietumque ruentium, fodientium ictus ab oppidanis non perciperentur,⁶⁸⁹ in paenariis tamen visu,⁶⁹⁰ quem

⁶⁸⁰ gentis apostoli] sui ipsius apostoli primi **W1**

⁶⁸¹ sunt] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

⁶⁸² qua castrum] qua in castrum **W1 W2**

⁶⁸³ moenium] moeniorum **W1**

⁶⁸⁴ utpote paucis lapidibus collis aptissimus] collis natura e terra paucisque lapidibus aptissimus **W1** *ex collis natura e terra* *corr. ab autore* utpote paucisque lapidibus aptissimus **W2**

⁶⁸⁵ nostrum] nostrorum **W1 W2**

⁶⁸⁶ Turcarum tyrannum] tyrannum Turcarum **W1**

⁶⁸⁷ supposito is pulvere] supposito pulvere is **W2**

⁶⁸⁸ tonitruque] tonitruoque **W1** *ex tonitruoque* *corr. tonitruoque* **W2**

⁶⁸⁹ perciperentur] *ex exciperentur* *corr. ab autore* perciperentur **W1 W2**

⁶⁹⁰ paenariis tamen visu] paenariis tamen cellariisque visu **W1 W2**

auditu non poterant, postremo nostrorum dolum Budenses deprehenderint. Actisque mox in adversum cuniculis omnem Rogendorffii irritum conatum fecere. **(53)** Quibus rebus graviter is motus, tametsi satis ad opinionem suum factum et in sese nihil desiderari posse crederet, ne tamen exploratam victoriam ex manibus emisisse⁶⁹¹ putaretur, quoniam parum armis procedebat, insidias urbi tendere per cives quosdam fidos et eorum perfidia pro armis uti parat.

(54) Erant ea in urbe partim commercio, partim lingua loquoque natali, qui Germanorum plus rebus favebant,⁶⁹² Gregorius Bornamissa et Thomas Dralling,⁶⁹³ quorum omnes res in mercibus positae fuerant,⁶⁹⁴ quas partim ex Germania, partim ex Italia Illyricove accipere consueverant. **(55)** Igitur quod eis per maximam, quam cum Monacho habebant, familiaritatem fidemque credebat facilem certamque⁶⁹⁵ fallendi esse copiam, per fidos quosdam multis illos⁶⁹⁶ pollicitationibus aggreditur, ac primo efficit, uti ad quosdam regulos Hungaros in nostris castris militantes colloqui gratia occulti venirent. **(56)** Deinde fide data, si urbem tradidissent, fore, ut rex illis Ferdinandus ampla donativa exhiberet⁶⁹⁷ et sua omnia concederet,⁶⁹⁸ quae intra et extra Budam possidebant, haud difficulter his viris persuadetur. Qui iampridem de mercibus suis anxii, quas in agris finibusque inclyti regis⁶⁹⁹ repositas habebant, aliquo conciliari pacto huic maxime heroi⁷⁰⁰ cogitaverant. **(57)** Sed erant hi propositis postulatis primo⁷⁰¹ magnitudine periculi percussi et trepidi timore eventus.⁷⁰² Ne tamen in pestem suam proposita praemia converterent, si negligenter, cupidi erant **[128r]** incepta perficere,⁷⁰³ consiliisque suis postremo talem viam occasionemque excogitavere.⁷⁰⁴

(58) Erat ianua in postica moenium parte colliculo paulo editiore, qua olim florentibus rebus aqua ex Danubio importabatur. Ea hostibus (ut fit) in accelerata obsidione aut non fuit

⁶⁹¹ emisisse] amisisse **W1**

⁶⁹² qui Germanorum plus rebus favebant] Germanis uti cognitissimi, ita rebus illorum favebant etiam magis **W1**

⁶⁹³ Gregorius Bornamissa et Thomas Dralling] *ex N corr. ab autore* Gregorius Bornamissa et Thomas Dralling e Germania oriundus **W1**

⁶⁹⁴ positae fuerant] positae erant **W1**

⁶⁹⁵ facilem certamque] certam **W1**

⁶⁹⁶ multis illos] illos multis **W1**

⁶⁹⁷ exhiberet] exhibeat **W1** *ex exhibeat corr. ab autore* exhiberet **W2**

⁶⁹⁸ concederet] concedat **W1** *ex concedat corr. ab autore* concederet **W2**

⁶⁹⁹ inclyti regis] regis inclyti principis **W1** *ex inclyti principis regis corr. ab autore* inclyti regis **W2**

⁷⁰⁰ heroi] principi **W1**

⁷⁰¹ primo] *add. ab autore* **W1**

⁷⁰² trepidi timore eventus] diu timore eventus trepidi pendebant **W1**

⁷⁰³ perficere] patrandi **W1** *ex patrandi corr. ab autore* perficere **W2**

⁷⁰⁴ Ne tamen in pestem...occasionemque excogitavere.] tamen cupidi incepta patrandi et ob promissa praemia quod ne in pestem suam converterent simul, postremo consiliis suis talem viam occasionemque excogitavere [*post praemia del. et ut merces suas salvarent add. in marg. ab autore* quod ne in pestem suam converterent simul] **W1**

observata aut quod non multum momenti in ea posuerint, eam roboribus materiaque impeditam reddere neglexerunt.⁷⁰⁵ **(59)** Poteratque noctis ea beneficio a praetore praesertim, qui claves habebat, nulla difficultate aperiri. Hac re intellecta, quos diximus a nostris fuisse sollicitatos litteras⁷⁰⁶ ad Rogendorfium per fidum quendam in castra transmittunt. **(60)** Quibus rem illi universam insinuant,⁷⁰⁷ simul monent, ut tota nocte milites in arma⁷⁰⁸ habeat, constitutisque Hungaris proxime ianuam, cum primum reclusa fuisset, eventu omni diligenter observato Hungaros praemitteret,⁷⁰⁹ qui specie armorum ac vestitus⁷¹⁰ noctu haud facile possent⁷¹¹ ab oppidanis dignosci. **(61)** Quibus ingressis, antequam ad arma prosiliant,⁷¹² gravem extemplo Germanorum armaturam,⁷¹³ uti substituat, rogant,⁷¹⁴ acceptoque dein ab iis, qui ingressi forent, signo⁷¹⁵ universa adversus moenia oppugnantium⁷¹⁶ producere agmina festinet,⁷¹⁷ fortunam interea⁷¹⁸ talibus consiliis⁷¹⁹ aliquam ad potiendum tam munita urbe viam ostensuram. **(62)** Ceterum in celeritate rem positam esse⁷²⁰ monent,⁷²¹ et ne patefactis ante lucem consiliis⁷²² clausi et comprehensi perirent, aut⁷²³ relictis coniugibus et liberis rebusque suis omnibus, si evadere datum sit, exilium perpetuum pati velint, id animadversione dignum⁷²⁴ esseque in magistri militiae⁷²⁵ potestate et prudentia situm, ne crudelis eiusmodi casus eveniat.⁷²⁶ **(63)** Poinde reputaret cum animo suo, praemiane eos ob talem fidem consequi cupiat vel cruciatum.

(64) His litteris lectis Rogendorfius⁷²⁷ aliter atque boni viri praescripserant et futurum procul dubio sperabant, haudquaquam his ad universum exercitum consiliis relatis, paucis

⁷⁰⁵ neglexerunt] *ex noluerunt corr. ab autore* Budenses neglexerunt **W1**

⁷⁰⁶ sollicitatos litteras] sollicitatos viri litteras **W1**

⁷⁰⁷ rem illi universam insinuant] rem ei omnem insinuabant **W1** *ex insinuabant corr. ab autore* insinuant **W2**

⁷⁰⁸ arma] armis **W1 W2**

⁷⁰⁹ praemitteret] iubent, praemittat, **W1** *ex praemittat corr. ab autore* praemitteret **W2**

⁷¹⁰ armorum ac vestitus] armorum vestitusque **W1**

⁷¹¹ possent] *ex poterant corr. ab autore* possent **W1**

⁷¹² prosiliant] accingant **W1**

⁷¹³ extemplo Germanorum armaturam] mox armaturam Germanorum **W1**

⁷¹⁴ uti substituat, rogant] substituat **W1**

⁷¹⁵ acceptoque dein ... forent, signo] acceptoque ab his signo **W1**

⁷¹⁶ oppugnantium] oppugnatum **W1 W2**

⁷¹⁷ producere agmina festinet] *ex subito prorumpat corr. ab autore* in aciem producere festinet **W1**

⁷¹⁸ interea] *om. W1 add. ab autore* **W2**

⁷¹⁹ talibus consiliis] *om. W1*

⁷²⁰ Ceterum in celeritate rem positam esse] Ceterum rem esse in celeritate rem positam **W1**

⁷²¹ monent] *om. W1 add. ab autore* **W2**

⁷²² ante lucem consiliis] consiliis ante lucem **W1**

⁷²³ aut] *an W1 ex an corr. ab autore* aut **W2**

⁷²⁴ animadversione dignum] id simul agitari esse **W1** *ex id simul agitari esse add. ab autore* animadversione dignum **W2**

⁷²⁵ magistri militiae] eius et **W1** *ex eius add. ab autore* Rogendorfii **W2**

⁷²⁶ ne crudelis eiusmodi casus eveniat] *om. W1 add. in marg. ab autore* **W2**

⁷²⁷ Rogendorfius] *add. in marg. ab autore* **W1**

modo⁷²⁸ et fidis quibusdam credere, illos docere, et filio suo (qui magno tum patris eiusque belli exitio forte⁷²⁹ aderat) eam gloriam quaerere, rem omnem, quoad potuit, occultabat. **(65)** Quare etsi maiores tum solito excubias constituisset et oppido propiores etiam, filium tamen solum quingentis circiter comitatum Belgis Italisque universo reliquo in castris paene⁷³⁰ exercitu stertente ad horam *praefinitam*⁷³¹ ianuae, de qua diximus, submiserat. **(66)** Communi enim fere fit naturae vitio,⁷³² ut liberis ac propinquis⁷³³ homines plus semper confidant et favere soleant commodi laudisque. Qui intempestivus amor multas saepenumero ac florentissimas respublicas adflixit atque desolavit.

(67) Igitur Rogendorfii filius, de quo dictum est,⁷³⁴ in primo statim ingressu, quia Germanico Italicoque vestitu atque insolito se suosque⁷³⁵ strepitu prodebat,⁷³⁶ agnitus concurrentibus oppidanis extra ianuam rursus opinione celerius profligatur.⁷³⁷ **[128v] (68)** Neque enim erant a tergo,⁷³⁸ qui fessis in opere succederent, et pavidus ipse nihil magis, quam vulnera timebat,⁷³⁹ ultro,⁷⁴⁰ antequam ad arma intus concursum adhuc fuerat,⁷⁴¹ trepidare, loco cedere, suos nihil quicquam adhortari, omnes ad fugam exitus quaerere, patriae suae (cuius facinorosum ferunt etiam puduisse)⁷⁴² universoque Germanico nomini maximam ea tempestate eoque facto notam inussit. **(69)** Ita privato isto intempestivo favore factum est postea, ut⁷⁴³ non iisdem artibus, quibus Rogendorfius obsidionem coeperat⁷⁴⁴ et postquam ea⁷⁴⁵ processit, tanta oblata occasione finire deinceps⁷⁴⁶ potuerit. **(70)** Primum,⁷⁴⁷ antequam natus illi suus aderat, industrius ipse sic satis et felix,⁷⁴⁸ nihil sibi reliqui noctu dieque

⁷²⁸ haudquaquam his ... paucis modo] haudquaquam his consiliis relata re ad universum exercitum, paucis et [his consiliis *add. ab autore*] **W1**

⁷²⁹ tum patris eiusque belli exitio forte] tum forte patris eiusque belli exitio **W1**

⁷³⁰ reliquo in castris paene] paene in castris **W1**

⁷³¹ praefinitam] *ex constitutam add. ab autore praefinitam* **W1**

⁷³² naturae vitio] vitio naturae **W1**

⁷³³ liberis ac propinquis] suis **W1** *ex suis add. ab autore liberis ac propinquis* **W2**

⁷³⁴ Qui intempestivus amor ... de quo dictum est] *om. W1 add. in marg. ab autore* **W2**

⁷³⁵ se suosque] se insuper **W1**

⁷³⁶ prodebat] *ex prodebat add. ab autore prodederat* **W1**

⁷³⁷ ianuam ... profligatur] ianuam opinione celerius profligatus fuit **W1**

⁷³⁸ a tergo] *om. W1 add. ab autore* **W2**

⁷³⁹ timebat] timens **W1** *ex timens corr. ab autore timebat* **W2**

⁷⁴⁰ ultro] *ex sua sponte corr. ab autore ultro* **W1**

⁷⁴¹ ad arma intus concursum adhuc fuerat] adhuc ad arma intus concursum fuerat **W1**

⁷⁴² cuius facinorosum ... puduisse] cuius pudebat *add. in marg. ab autore* **W1**

⁷⁴³ Ita privato ... postea, ut] Igitur **W1** *ex Igitur corr. ab autore Ita privato ... postea, ut* **W2**

⁷⁴⁴ quibus Rogendorfius obsidionem coeperat] cum obsidionem Rogendorfius incoepit **W1** *ex cum pater huius corr. ab autore quibus Rogendorfius obsidionem coeperat [ex incoepit corr. ab autore coeperat]* **W2**

⁷⁴⁵ ea] *om. W1 add. ab autore* **W2**

⁷⁴⁶ deinceps] *om. W1*

⁷⁴⁷ Primum] Primo **W1**

⁷⁴⁸ felix] modicus **W1**

faciebat,⁷⁴⁹ ordines componere, ad murum intrepidus accedere, consilia sana partim colligere ex aliis, partim ipse dare, in omnibus⁷⁵⁰ nihil magis, quam turpem famam metuebat. **(71)** Dein⁷⁵¹ vero,⁷⁵² ubi natus advenit, homo scilicet molliculus (quem matrimonio primum comitissae atque inde⁷⁵³ etiam principis iuvarat) totus immutatus atque (ut ille inquit) multum diversus ab illo⁷⁵⁴ per ambitionem et superbiam sibi et suae prosapiae, quod regi debebatur, commodum quaerere, illum in gloriae fortunaeque partem venire cupiebat. **(72)** Quod ubi fata negarunt, consilia tanta ipso, cui parabantur, ob ignaviam et vecordiam nato interturbante vir egregius et plerisque in Hispania trophaeis clarus supra bonum atque honestum percussus nimis molliter fortunam adversam patiebatur.

(73) Denique sic est posthac adfectus, ut morbus animi in morbum corporis transierit. Quam rem alii in senectutem deliram vertebant, alii, quod invitus ad hoc bellum raptus esset, bonum ingenium indignatione corruptum putabant, multi, quod sperata victoria e manibus tam levi occasione erepta fuisset.⁷⁵⁵ **(74)** Quam Mahumeto Bascha cum triginta milibus Turcarum in auxilium properante et iam castris suis proximo recipere deinceps nullo labore atque arte posset. **(74)** Is finis Rogendorfii fuit ea parte arcem oppidumque oppugnandi, reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quod arcem tenentes praeter munitiones ipsamque asperam naturam loci ad omnes casus omnia provisa habebant. **(75)** Urbs simul copia rerum omnium atque etiam aqua abundabat, quam in occulto illo ambulacro, de quo⁷⁵⁶ supra fecimus mentionem, certi quidam homines e Danubio asportabant militibus interea ex propugnaculis, quae circa erant,⁷⁵⁷ globos in adnavigantem classem eiaculantibus. **(76)** Nec opera inclusis gravis deinceps aut intolerandus continuusque⁷⁵⁸ labor videbatur sociis accedentibus⁷⁵⁹ et fine malorum tam propinquo. Facti enim de Turcarum Mahumetique Baschae adventu iampridem⁷⁶⁰ certiores omnes tolerabant ex facili difficultates.

⁷⁴⁹ faciebat] facere **W1**

⁷⁵⁰ in omnibus] *om.* **W1**

⁷⁵¹ Dein] Deinde **W1 W2**

⁷⁵² vero] *om.* **W1**

⁷⁵³ atque inde] deinde **W1**

⁷⁵⁴ multum diversus ab illo] multo alter ab illo **W1** *ex multo alter ab illo corr. ab autore multum diversus ab illo* **W2**

⁷⁵⁵ erepta fuisset] eriperetur **W1**

⁷⁵⁶ de quo] de **W1**

⁷⁵⁷ quae circa erant] *om.* **W1**

⁷⁵⁸ gravis deinceps aut intolerandus continuusque] continuusque gravis amplius **W1** gravis deinceps aut intolerandus continuus [*ex continuus corr. ab autore continuusque*] **W2**

⁷⁵⁹ sociis accedentibus] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

⁷⁶⁰ Baschae adventu iampridem] Waschae iampridem ceriores adventu **W1** *ex Baschae iampridem adventu corr. ab autore Baschae adventu iampridem* **W2**

(77) Quaere cum iniquo se undique loco obsidionem [129r] moliri Rogendorfius perspiceret, convocatis ad consilium rei militaris scientissimis viris et qui illi ab inlyto rege a consiliis iuncti erant, quorum supra nomina posuimus, omnia ea belli impedimenta obsidionisque moras exposuit: neque arcis tam munitae potiundae⁷⁶¹ viam cernere, neque obsidionis, nisi trahatur,⁷⁶² quicquam haberi⁷⁶³ spei. (78) Sed nec propagare quidem hanc facile⁷⁶⁴ posse, quod in propinquo Turcarum ingens esset exercitus. Rem adeo in celeritate positam et summam prudentiam postulare.⁷⁶⁵ (79) Quid censeant, rogat.⁷⁶⁶ Rene infecta discedendum foret?⁷⁶⁷ Turpiter agerent, simul et excursioni in Austriam viam occasionemque patefacerent. Deinde si manerent, ubi castra locarent conditione obsessorum in obsidentes conversa.⁷⁶⁸ (80) Neque enim, quos insedissent, agros tutos deinceps futuros cernebant,⁷⁶⁹ hinc a fronte globis sese et eruptionibus oppidanis⁷⁷⁰ impetentibus, illinc vero a tergo Turcarum auxiliis⁷⁷¹ ex Monte Sancti Gerhardi tanquam ad metam irruentibus. Et quo diutius traheretur bellum, eo variari magis res secundas adversasque. (81) In eo concilio multi fuere, qui mox solvendam obsidionem suadebant. Alii, quibus sanius iudicium erat, cuniculis iterum rem aggrediendam consulebant. (82) Nam in tumultu scopuloso oppidum ipsum situm cum sit, nulla parte adiri, nisi arduo et difficili ascensu poterat, unde iam antea nitentes deturbati suorum stragem ac cedem dederant.

(83) Inter haec, dum ita a ducibus belli consultatur, Mahumetus Bascha (quem a Turcarum tyranno Budensibus auxilio missum diximus) spatio unius milliarii a castris nostris cum triginta milibus barbarorum adesse nunciatur. (84) Quae res pro magnitudine negotii optimi cuiusque animum adfecit, ut alii essent, qui sine mora⁷⁷² redeundum domum censerent, alii permutanda castra dicerent et in locum transferenda aequiorem.⁷⁷³ (85) E quorum numero praecipuus Eckius a Reyscha fuit, supremus dux peditum, homo, qui ad hoc aetatis, quod ingravescens habebat, a puero castra secutus erat, et consilio aequae ac manu⁷⁷⁴ valebat. (86) Et

⁷⁶¹ potiundae] *om.* W1 *add. ab autore* W2

⁷⁶² trahatur] *ex propagatur corr. ab autore* trahatur W1

⁷⁶³ haberi] habere W1

⁷⁶⁴ quidem hanc facile] *add. ab autore* W1

⁷⁶⁵ summam prudentiam postulare] *om.* W1. *add. ab autore* W2

⁷⁶⁶ Quid censeant, rogat] Quid fieri censeant, rogat [rogat *add. ab autore*] W1 Quid fieri censeant, rogat W2

⁷⁶⁷ discedendum foret] discederent W1

⁷⁶⁸ conversa] recidente W1 *ex recidente corr. ab autore* conversa W2

⁷⁶⁹ cernebant] *om.* W1

⁷⁷⁰ oppidanis] oppidanis W1 *ex oppidanis corr. ab autore* oppidanorum W2

⁷⁷¹ Turcarum auxiliis] auxiliis Turcarum W1

⁷⁷² sine mora] *om.* W1

⁷⁷³ aequiorem] *ex tutiorem corr. ab autore* aequiorem W1

⁷⁷⁴ manu] *ex consilio corr. ab autore* manu W1

quamquam in eam pariter et⁷⁷⁵ Rogendorfius sententiam iret, non tamen reputavit cum animo suo, quae tempora secutura essent, et de eventu belli plus quam oportet securus manendum in eadem ripa statuit.⁷⁷⁶

(87) Erat mons ille castris nostris proximus, quem a convalle sub castro adsurgere in altum lateque a Danubii ripa exporrectum Divi Gerhardi et martyrio et nomine dictum supra ostendimus. Ad eius altera iuga, quae ortum spectant, transferenda Rogendorfius castra suadebat. Neque id ratione consilium carebat. (88) Videbantur enim ea nostri castrametatione ab [129v] omni Budensium insultu tuti fore, quod mons iste longe omnium altissimus interponeretur. (89) Et si Mahumetus se cum copiis Turcicis opponeret, aut cum his solum nostris negotium futurum arguebat, aut si numero viribusque praevalerent, quia ad Danubii usque ripam secundum montis essent radicem extenta, ad quamvis subinde occasionem casumque omnem⁷⁷⁷ et sine discrimine traicere exercitum posse sperabat.

(90) Contra existimabat Ekhius iniquum hunc nostris locum futurum, si aucto Turcarum exercitu aut clade quadam nostris adfectis, subito ad discedendum fortuna impelleret. (91) Et profecto res ita se habebat, quod mox eventus ostendit,⁷⁷⁸ cum conclusi undique nostri⁷⁷⁹ et tribus a castris ceu in medio iacerent hostium pressi,⁷⁸⁰ nec contra omnes eodem tempore opponere arma, nec sine cede relinquere castra poterant.⁷⁸¹ (92) Ad haec in montis iuga nuda castra descendebant certo globorum ictu exposita, quibus⁷⁸² veluti ad metam nocere quotidie Turcae poterant. Nec tantum praesidii adferre Danubius poterat⁷⁸³ his in locis latissimus vehementiusque diffluens et ad contexendum pontem navalem nulla facultate opportunus. (93) Itaque suadebat is⁷⁸⁴ ad proximam insulam Divae Virgini Margarethae sacram, quae haud procul aberat, transeundum,⁷⁸⁵ ubi quia undique flumine⁷⁸⁶ ambitur, et a iactu globorum Budaeque moenibus paulo remotior erat, quaecunque tandem suscepissent hostes consilia, si manendum videretur tuto omnem possent eventum belli expectare, et si ad discedendum⁷⁸⁷ postea casus aliquis cogeret, tuto rursus classis praesidio, quam nostri ad

⁷⁷⁵ pariter et] etiam **W1**

⁷⁷⁶ statuit] statuebat **W1** ex statuebat corr. ab autore statuerat **W2**

⁷⁷⁷ casumque omnem] om. **W1**

⁷⁷⁸ eventus ostendit] docuit eventus **W1**

⁷⁷⁹ cum conclusi undique nostri] conclusis undique nostris **W1**

⁷⁸⁰ pressi] pressis **W1**

⁷⁸¹ nec contra omnes... castra poterant] om. **W1** add. in marg. ab autore **W2**

⁷⁸² exposita, quibus] om. **W1** add. ab autore **W2**

⁷⁸³ adferre Danubius poterat] ex Danubius adferre potuit corr. ab autore adferre Danubius poterat **W1**

⁷⁸⁴ is] om. **W1**

⁷⁸⁵ transeundum] transeundum Ekhius **W1**

⁷⁸⁶ ubi quia undique flumine] In quia, quia undique fluvio **W1**

⁷⁸⁷ ad discedendum] discedendum **W1 W2**

manum habebant, et sine negotio⁷⁸⁸ universum in adversam ripam traicere possent⁷⁸⁹ exercitum. (94) Quae⁷⁹⁰ posteaquam sive impudentia⁷⁹¹ Rogendorfius, sive fastu quodam (ut credebatur⁷⁹²) considerare nolisset, primo tamen⁷⁹³ Iulio, paulo antequam Mahumetus se nostris opposuisset, res trepidae, vecordia ducis, hostes improvisi, ad haec propinquitas montis, et quae omnia solent⁷⁹⁴ trahere bella, spes animorum patrandi belli ingens coegere tandem nostros,⁷⁹⁵ uti ad eum, qui a⁷⁹⁶ Rogendorfio designatus fuerat locus,⁷⁹⁷ tametsi haud satis aequum, castra permutarent.

(95) Atque hoc tempus primum fuisse comperio, quo iam non in secreto, sed palam milites questi et belli iam diuturnitatem pertaesi contumelias inciperent in ducem suum⁷⁹⁸ iacere, eumque non solum avaritiae, verumetiam impudentiae stultitiaeque accusare. (96) Accessit ad publicam querimoniam morbus, quo paulatim contabescere novis maleque positus in castris milites nostri videbantur,⁷⁹⁹ et exercitus viribus numeroque quotidie minuebatur.⁸⁰⁰ Quo maximo [130r] tempore duplicato iam hoste robore fuerat opus.

(97) Praemunitis enim levi ex materia castris, uti ea iniquissimo loco posita⁸⁰¹ erant, uno eodemque ex loco potum milites petebant, ubi paulo ante victimae carnes extaque et intestina animalium a cruore mundabantur. (98) Quae et ipsae vix media parte et tepidae adhuc a morte⁸⁰² coctae, quia ligna⁸⁰³ et coqui deerant, ita ut plurimum crudae ingestae in corporibus morbos suscitarent labore iam temporeque imbecillis. (99) Deinde moram ex mora quaerendo contagionem⁸⁰⁴ longa militia adaugebat. Quae plus etiam,⁸⁰⁵ quam hostis saeviens optimos quosque fortissimosque viros nostro in exercitu rapuit.⁸⁰⁶

⁷⁸⁸ et sine negotio] *add. ab autore* W1

⁷⁸⁹ possent] posse *add. ab autore* W1

⁷⁹⁰ exercitum. Quae] *post exercitum del. ipsius ostendebat insulae situs* W1

⁷⁹¹ impudentia] imprudentia W1

⁷⁹² credebatur] videbatur W1 *ex videbatur corr. ab autore credebatur* W2

⁷⁹³ tamen] *om.* W1 *add. ab autore* W2

⁷⁹⁴ solent] solet W1

⁷⁹⁵ nostros] universum exercitum et qui illi praeerant, duces W1 *ex exercitum et qui illi praeerant, duces corr. ab autore* nostros W2

⁷⁹⁶ ad eum, qui a] *add. ab autore* W1

⁷⁹⁷ fuerat locus] *ex locum corr. ab autore locus fuerat* W1

⁷⁹⁸ ducem suum] ducem W1

⁷⁹⁹ contabescere novis...nostri videbantur] contabescere milites acceperant W1

⁸⁰⁰ quotidie minuebatur] diminuebatur W1

⁸⁰¹ loco posita] posita loco W1

⁸⁰² et tepidae adhuc a morte] *om.* W1

⁸⁰³ ligna] ligni W1 W2

⁸⁰⁴ contagionem] morbum W1

⁸⁰⁵ Quae plus etiam] Quae postea plus etiam W1

⁸⁰⁶ viros nostro in exercitu rapuit] nostro ab exercitu rapuit W1

(100) At Turcae, antequam haec⁸⁰⁷ radices adhuc in castris egissent, de quibus modo locuti sumus,⁸⁰⁸ quo primum tempore ductore Mahumeto in nostrorum conspectum pervenissent, positisque ex adverso castris nostros undique cinxissent, liberam eam dumtaxat reliquerant partem,⁸⁰⁹ qua Danubius e Buda affluens praeter radicem montis Sancti Gerhardi regia castra lambibat,⁸¹⁰ et ad evadendi casum traiciendique necessitatem, si fors ita ferret, aliquam adferre⁸¹¹ commoditatem videbatur. (101) Ita reliquis omnibus hostes⁸¹² locis potiti ab orientis, meridiei occidentisque plagis exercitum regium premebant. (102) Qui,⁸¹³ si fluminis defuisset facultas,⁸¹⁴ non minus ac si⁸¹⁵ intra moenia conclusus foret, commeatus penuria mox ad deditionem compelli⁸¹⁶ potuisset. (103) Qui tamen et ipse non sine discrimine ex Austria transvectus per medios hostes praeterque Budae moenia arcemque⁸¹⁷ navibus adferebatur et multis saepe tormentorum⁸¹⁸ tempestatibus ex itinire, antequam castra poterat attingere, impetitus in Danubio periculum non leve adierat.⁸¹⁹ (104) Ea sola nostrorum iis infaustis in castris⁸²⁰ adminicula fuerant. (105) Quae tamen et ipsa nobis hostes invadebant, magnaue invecti in Danubio⁸²¹ classe, posteaquam aliquot proximas insulas occupassent, omnem temporis et loci quaerebant opportunitatem, qua nostros ea⁸²² quoque ope privarent.

(106) Erant castris nostris duae vicinae insulae (uti Danubius iis aliquot locis partim ex stagnatione, partim vi latitudinis habet), in quas ponte contabulato iis, qui istic praesidium agitabant, momento omni poterant ex castris suppetiae transmitti, ex altera parte earum, qua navigatione hostiles in insulas iter erat, classis nostra instructissima stabat, perpetuisque excubiis et amplis consilia hostium omnia diligenter observabat. (107) Qui sua pariter⁸²³ obiecta classe aequali suas videbatur velle insulas tueri.⁸²⁴ (108) At reliqui, qui in continenti

⁸⁰⁷ haec] *add. ab autore* W1

⁸⁰⁸ locuti sumus] locuti sumus rebus *add. ab autore* W1

⁸⁰⁹ reliquerant partem] partem reliquerant W1

⁸¹⁰ regia castra lambibat] nostra lambibat castra W1

⁸¹¹ adferre] *ex facere corr. ab autore* adferre W2

⁸¹² hostes] *add. ab autore* W1

⁸¹³ Qui] Ut W1 *ex Ut corr. ab autore* Qui W2

⁸¹⁴ fluminis defuisset facultas] fluvii huic facultas defuisset W1

⁸¹⁵ non minus ac si] *ex ceu corr. ab autore* non minus ac si W1

⁸¹⁶ commeatus penuria mox ad deditionem compelli] commeatus potuisset ad deditionem paenuria compelli W1 *ex commeatus ad deditionem is tandem paenuria compelli corr. ab autore* commeatus penuria mox ad deditionem compelli W2

⁸¹⁷ arcemque] castrumque W1 *ex castrumque corr. ab autore* arcemque W2

⁸¹⁸ tormentorum] *ex globorum corr. in marg. ab autore* tormentorum W1

⁸¹⁹ periculum non leve adierat] perierat W1 *ex perierat corr. ab autore* periculum non leve adierat W2

⁸²⁰ iis infaustis in castris] iis in castris W1

⁸²¹ Magnaque invecti in Danubio] Magnaque Danubio invecti W1

⁸²² qua nostros ea] quibus ea nostros W1 W2

⁸²³ pariter] item W1

⁸²⁴ aequali suas videbatur velle insulas tueri] suas pari videbantur audacia insulas tueri W1

ad primum lapidem castra amplissima in iis campis extensa habebant, qui Germanis gentilicia lingua Chronveld appellantur, inter initia statim, antequam sua contra nos propugnacula excitassent atque aggeres egissent, quotidie fere tempus aut [130v] locum pugnae quaerebant,⁸²⁵ modo vallo adequitare, modo patentibus in campis aciem dirigere, tormentis continuis in castra nostra exoneratis⁸²⁶ terrere, ac si iam iam expugnaturi ea forent. (109) Quod si manum forte nostratum validiorem contra se erumpentem conspexissent, mox loco cedere et in sua regredi castra,⁸²⁷ rursus aliis post aliis tentare, nostris neque otium largiebantur, neque tamen animos prorsus adimebant, ut qui gentis huius insidias diuturno cognitas bello haberent. (110) Posteaquam vero eos nihil, neque machinae,⁸²⁸ neque quotidianae oppugnationes iuverunt, tametsi⁸²⁹ nihil sibi in labore consiliisque et insolitis insidiis⁸³⁰ reliqui facerent, uti est operibus ea gens et obsequio erga dominos usque ad sanguinem etiam adsueta, ea, quae tertia secuta est post primum adventum nocte, Mahumetes Basscha,⁸³¹ barbarorum praefectus eductis⁸³² adversus nostra castra⁸³³ mille fere cum vectibus et ligonibus⁸³⁴ eos ad medium iactum⁸³⁵ a vallo nostro consistere iussit. (111) Inceptoque ingenti opere eoque paucis horis confecto incredibilis molis aggerem e cespite, limo et argilla proxime nostris castris ad eam altitudinem extulit, unde facile et quae in castris agerentur videri, et globi e machinis sine impedimento⁸³⁶ eiaculari in nostros possent. (112) Quibus perfectis rebus⁸³⁷ tormenta in hunc aliquot minora⁸³⁸ et delectam manum iaculatorum e castris eduxit, eorum peditum, quos Ianizeros Turcae appellant. (113) Iisque dispositis in eo opere tanta grandine tonitruoque⁸³⁹ globos in nostra castra exoneravit, ut primo aspectu res neque toleranda, neque praesentis loci temporisque videretur.⁸⁴⁰ (114) Deinde vero, cum multos intelligeret ex felici tormentorum iactu quotidie oppetere, occasionem omnem quaerebat, qua

⁸²⁵ quaerebant] quaerebat **W1**

⁸²⁶ exoneratis] explosis **W1**

⁸²⁷ in sua regredi castra] in sua castra regredi **W1** *ex* sua regredi in castra *corr. ab autore* in sua regredi castra **W2**

⁸²⁸ machinae] tormenta **W1**

⁸²⁹ iuverunt, tametsi] *post* iuverunt *del.* ne tempori deesset Mahumetus Barbarorum praefectus **W1**

⁸³⁰ insolitis insidiis] insidiis **W1**

⁸³¹ Basscha] Wascha **W1**

⁸³² eductis] *ex* productis *corr. ab autore* eductis **W1**

⁸³³ nostra castra] castra nostra **W1**

⁸³⁴ ligonibus] ligis **W1 W2**

⁸³⁵ iactum] *add. ab autore* **W1**

⁸³⁶ impedimento] metu **W1**

⁸³⁷ Quibus perfectis rebus] Igitur **W1** *ex* Igitur *corr. ab autore* Quibus perfectis rebus **W2**

⁸³⁸ in hunc aliquot minora] in haec aliquot **W1**

⁸³⁹ tonitruoque] tonitruoque **W1** *ex* tonitruoque *corr. ab autore* tonitruoque **W2**

⁸⁴⁰ toleranda ... videretur] toleranda videretur neque praesentis loci temporisque **W1** *ex* toleranda videretur neque praesentis loci temporisque *corr. ab autore* toleranda, neque praesentis loci temporisque videretur **W2**

nostros castris posset⁸⁴¹ exuere.⁸⁴² **(115)** Neque difficile hoc sibi fore putabat, ut qui et numero hominum antecellebat, et viribus adhuc integris⁸⁴³ pugnabat cum nostris tempore, morbo ac coelo afflictis, lue⁸⁴⁴ paulatim e luxu et immunditie increbrescente,⁸⁴⁵ innumeris denique⁸⁴⁶ per tot leves pugnas absumptis. **(116)** Accesserat ad ea adiumenta iniquitas loci, quo nostri castra habebant, omni ex parte hostibus expositi.⁸⁴⁷ Erat enim situs castrorum nostrorum eiusmodi fere, ut ex iugo montis ad radicem et inde aliquantisper exporrecta ad Danubii ripam, opportuna omni iactui essent.

(117) Quae primum Rogendorfius ubi⁸⁴⁸ intellexit, quanto in periculo milites forent, quibus neque spatium ad cibum supererat, neque vires ad consistendum toties renovata oppugnatione et barbaris in nostros omni momento sine errore iaculantibus, tametsi consilii iam ipsum sui paeniteret, tamen ne maiorem notam incurreret, perdurandum **[131r]** censuit. **(118)** Relataque in suorum consilium re,⁸⁴⁹ quibus poterat modis discrimine praesenti inceptum suum liberare cupiebat. **(119)** At hi, cum et ipsi ea necessitate non solum terrentur, verum aliqua ex his iam⁸⁵⁰ accepissent damna, uti negotium poscebat tam asperum, circumveniendos noctis silentio tenebrisque eos statuerunt, qui in propugnaculis atque aggeribus cum machinis subsistebant. **(120)** Sed in numero mittendorum omnibus non conveniebat, Ekthio a Reyscha, qui peditatum universum ducebat, quattuor Germanorum cohortes et aliquot Hungarorum alas requirente, cum contra Rogendorfius duas sufficere cohortes dictitaret et conceptae ceu formidinis notam Ekthio emerito ac tot annis exercito militi⁸⁵¹ obtruderet. **(121)** At is se salubriter consuluisse docebat, rem neque levis momenti, neque negligendam esse, cum pro subiecta suspicione et numerus ibi esse aliquis hostium⁸⁵² crederetur⁸⁵³ et tormentorum haud exiguum, notas esse eius gentis insidias et multos summo cum discrimine deceptos, qui consiliis tamen et manu putarentur instructissimi.

⁸⁴¹ castris posset] castris tandem posset **W2**

⁸⁴² qua nostros...exurere] quibus castris nostros exuret **W1**

⁸⁴³ viribus adhuc integris] viribus cum nostris adhuc integris **W1**

⁸⁴⁴ cum nostris...afflictis, lue] nostros morbo **W1** *ex* nostros morbo *corr. ab autore* cum nostris tempore, morbo ac coelo afflictis, lue **W2**

⁸⁴⁵ increbrescente] increbrescentibus **W1**

⁸⁴⁶ innumeris denique] et defatigatione **W1** *ex* et defatigatione *corr. ab autore* innumeris denique **W2**

⁸⁴⁷ expositi] exposita **W1 W2**

⁸⁴⁸ ubi] ut **W1 W2**

⁸⁴⁹ re] *om.* **W1**

⁸⁵⁰ ex his iam] iam ex his **W1**

⁸⁵¹ emerito ac tot annis exercito militi] *om.* **W1** *add. in marg. ab autore* **W2**

⁸⁵² hostium] militum **W1**

⁸⁵³ crederetur] possit **W1** *ex* possit *corr. ab autore* crederetur **W2**

(122) Deinde mitto (inquit) in his pauci sint, qui praesidium agitent. At qui prope in insidiis⁸⁵⁴ collocati sient et in hoc forsitan occultati, ut paucitatis opinione ad sese nostros allicerent, esse attendendum. (123) Cum quibus, ut in omnem pugnae eventum instructis, robore et numero validis, si ita fors ferret, binae cohortes, nec integrae quidem illae⁸⁵⁵ satisque validae, tot quotidie morbis concidentibus, haud aequo Marte⁸⁵⁶ forent congressurae. (124) In se tamen, quando ita stet sententia, neque moram futuram, neque consilia audaciamque deesse. (125) En hoc (subiicit⁸⁵⁷), si libet, corpusculum aetate paene nunc morbisque⁸⁵⁸ confectum devoveo. Quod si administratio muneris hoc nostri prohibet, quo mihi carius est nihil, filium cum sua cohorte ad hanc expeditionem do.

(126) Excepta ista verba a plerisque, qui consilio interfuerunt, non sine lachrimis fuerunt,⁸⁵⁹ cum virum tantae auctoritatis et summa in re militari peritia flocci fieri ab altero intelligerent, qui nec praeclare gestis, nec nomine consiliisque conferri Ekhiio poterat.

(127) Ita compositis rebus, nocte ingruente, uti statutum erat, filium cum cohorte⁸⁶⁰ Ekhius ad infaustam⁸⁶¹ eruptionem hortatur. Is a pueris sub patre in castris educatus, multis praeclare in Italia atque Gallia et praecipue contra Helvetios gestis ad hoc nomen pervenerat, ut ad ducendae cohortis munus eo demum bello evectus sit.⁸⁶² (128) Quare haud difficile fuit hunc⁸⁶³ ad virtutem animare, praecipue a patre, a quo concepta audacia, uti omnem belli administrationem didicerat, ita iubentis non audire dicto⁸⁶⁴ turpe sibi et indecorum semper putabat.

(129) Igitur adiuncta is altera⁸⁶⁵ cohorte [131v] et paucis admodum equitibus, ubi ad Turcarum, quos diximus erectos fuisse, aggeres pervenit, quia hostium⁸⁶⁶ vigiles ad tormenta istic armis⁸⁶⁷ numeroque instructissimi, uti pro more habet hic populus, summam quietem agebant, avidus magni alicuius facinoris, simul, quia ita iussus a Rogendorfio fuerat, propius intra cavitatem propugnaculi suos introducit, hinc inde circumspectans fortunam illi praeclari

⁸⁵⁴ prope in insidiis] in insidiis prope W1

⁸⁵⁵ illae] hae W1

⁸⁵⁶ aequo Marte] aequo loco et Marte W1

⁸⁵⁷ subiicit] inquit W1

⁸⁵⁸ corpusculum aetate paene nunc morbisque] corpus meum aetate vulneribusque W1

⁸⁵⁹ fuerunt] fuere W1 W2

⁸⁶⁰ cohorte] cohorte sua W1

⁸⁶¹ infaustam] infelicem W1

⁸⁶² evectus sit] ex pervenerit *corr. ab autore* evectus sit W1

⁸⁶³ fuit hunc] hunc fuit W1 W2

⁸⁶⁴ dicto] edicto W1

⁸⁶⁵ adiuncta is altera] is altera adiuncta W1

⁸⁶⁶ hostium] *om.* W1 *add. ab autore* W2

⁸⁶⁷ istic armis] istic hostes armis *add. ab autore* W1 *post istic del. hostes* W2

facinoris casum daturam sperabat. **(130)** Et quo iam tempore ambitu munitione ipsa comprehensa in eos, quos raros ad currus videbat iacere,⁸⁶⁸ dirigere nostri infesti volebant. **(131)** Tum vero⁸⁶⁹ dato Turcae signo ex insidiis undique in nostros irruere, comprehendere, caedere alios, fugare alios, cominus⁸⁷⁰ urgere, prorsus ea nocte ita stationes suas tuebantur, ut vix nuncius tantae cladis ex illis binis cohortibus⁸⁷¹ nostra in castra redierit. **(132)** Adolescens magnanimus, quem ad hoc discrimen delectum diximus, dum inter primos confertosque pugnat, et partim suos e periculo recipere conatur, partim⁸⁷² praeclari facinoris casum quaerit, ictus tormento militari occubuit, dignus plane, cui longiora Parcae pensa duxissent.

(133) Ab eo tempore, ut Rogendorfius animum remittere coeperat, ita a ceteris nihil est intermissum, quod non ad salutem singulorum, regis inclyti gloriam et decus, denique castrametationis totius defensionem pertineret. **(134)** Ipse⁸⁷³ inprimis Warkhesius, Otto a Disca et Reimbertus ab Ebersdorf⁸⁷⁴ vallum quotidie reficere, vigiliis circuire et eas pro qualitate loci temporisque nunc adaugere, nunc imminuere, in oppugnationibus primi adesse, ceteros ad virtutem adhortari, eam in sese omnem curae partem provinciamque recipiebant, quae ex officio auspiciisque belli tam imprudenter positis Rogendorfio incumbebat.⁸⁷⁵ **(135)** Qui iam morbo animi in dies magis magisque increscente corpore coeperat similiter invalido uti. **(136)** At Ekhius a Reysscha, veteranus ille miles amisso filio, tametsi plurimum angeretur et non tam sui contemptu, quam quod⁸⁷⁶ tot praeclaros viros defleret, tamen publicum discrimen dolori privato praeponens⁸⁷⁷ et in isto Rogendorfii erga se concepto odio omnia diligenter administrabat, tribunos suos (quos vexillorum hodie duces vocamus) ad consilia et diligentiam, milites vero ad sobrietatem et virtutem, quibus poterat modis, hortabatur. **(137)** Et quia Turcae repetitis castrorum oppugnationibus nostris quotidie negotium facessebant, venerandus ille senex equo vectus multis comitantibus prius paene, quam ad arma conclamatum esset,⁸⁷⁸ suas peditum **[132r]** cohortes, suis quasque distinctas stationibus sistebat. **(138)** Et in primam ipse aciem⁸⁷⁹ ante omnes equo desiliens tremulus arrepta hasta,

⁸⁶⁸ videbat iacere] iacere videbat **W1**

⁸⁶⁹ vero] *add. ab autore* **W1**

⁸⁷⁰ cominus] *add. ab autore* **W1**

⁸⁷¹ ex illis binis cohortibus] *om.* **W1**

⁸⁷² partim suos ... conatur, partim] *add. in marg. ab autore* **W1**

⁸⁷³ Ipse] Ipsi **W1**

⁸⁷⁴ Reimbertus ab Ebersdorf] Reymbertus ab Obersdorf **W1** Reymbertus a Ebersdorf **W2**

⁸⁷⁵ incumbebat] incumbebant **W1 W2**

⁸⁷⁶ quod] *om.* **W1**

⁸⁷⁷ publicum ... praeponens] quae ipse poterat sine autoritate **W1** *ex quae ipse poterat sine autoritate corr. ab autore* publicum praeponens **W2**

⁸⁷⁸ conclamatum esset] conclamatum erat **W1 W2**

⁸⁷⁹ aciem] *add. ab autore* **W1**

filii (inquit) hoc nobis cimiterium, an aliud quaeritis? Praestate modo vos fortes, et patriae communi⁸⁸⁰ prosapiisque nostris dignos. **(139)** Iuvat fortuna audaces et ostendet hic finem illa nobis⁸⁸¹ tandem laborum. Reliqua⁸⁸² aequo iubet secum animo et se praesente hac in acie, his in castris⁸⁸³ cum virtute experiri.⁸⁸⁴

(140) Haec cum aliquoties supra vires conatus fuisset et variarent, quo diutius hoc funestum trahebatur bellum,⁸⁸⁵ secundae adversaeque res fortunam et animos nostrorum, heu proh dolor, magnanimus heros contagione tandem et ipse⁸⁸⁶ mali correptus in pestiferam luem,⁸⁸⁷ quae tum inter milites grassabatur, alvique⁸⁸⁸ profluvium incidit ingenti totius exercitus consternatione. **(141)** Nam tempore Syrii et loco cum ob situm, tum ob angustiam adverso, quia victimarumque cruore Danubius respersus potum sitientibus et cibi coquendi materiam⁸⁸⁹ praebebat, uti in obsidionibus fieri adsolet, milites Germani⁸⁹⁰ vino Hungarico immodice ingesto⁸⁹¹ in tabidas facile⁸⁹² febres corruere.⁸⁹³ **(142)** Auxit malum ipsa intemperantia militum et remediorum paenuria medicorumque paucitas atque imperitia. **(143)** Ita multis quotidie decedentibus contactus aegrorum vulgabat morbos, ut aut neglecti desertique, qui correpti fuissent⁸⁹⁴ (quia multitudo et continuae oppugnationes curam⁸⁹⁵ impediarent), morerentur, aut adsidentes curantesque eadem vis mali attraheret,⁸⁹⁶ et quotidiana adeo⁸⁹⁷ funera ob omnium oculos essent, quae metum auferent.⁸⁹⁸ Quo factum est, ut aucta paulatim contagione plura tabe, quam ferro corpora conficerentur.

(144) Tametsi nec hostes in eo intervallo cessaret, sed quotidianis oppugnationibus ita nos adfligeret, uti cuniculis, quibus⁸⁹⁹ quisque suo se occulere tentorio cogebatur et forinsecus

⁸⁸⁰ communi] communis **W1 W2**

⁸⁸¹ hic finem illa nobis] finem haec nobis **W1** ex hic finem haec corr. ab autore hic finem illa nobis **W2**:

⁸⁸² Reliqua] Quod superesset **W1** ex Quod superesset corr. ab autore Reliqua **W2**

⁸⁸³ his in castris] his in castris stationibus **W1**

⁸⁸⁴ experiri] experiantur **W1**: ex experiantur corr. ab autore experiri **W2**

⁸⁸⁵ hoc funestum trahebatur bellum] trahebatur funestum hoc bellum **W1**

⁸⁸⁶ tandem et ipse] add. ab autore **W1**

⁸⁸⁷ luem] om. **W1** add. ab autore **W2**

⁸⁸⁸ alvique] alvi **W1** alvique corr. ab autore **W2**

⁸⁸⁹ cibi coquendi materiam] cibi materiam **W1 W2**

⁸⁹⁰ Germani] Germanos **W1**

⁸⁹¹ immodice ingesto] vitioso (?) desuper impleto **W1** ex desuper impleto corr. ab autore immodice ingesto **W2**

⁸⁹² facile] add. ab autore **W2**

⁸⁹³ corruere] coniecit **W1** ex corruerat corr. ab autore corruere **W2**

⁸⁹⁴ correpti fuissent] incidissent **W1** ex incidissent corr. ab autore correpti fuissent **W2**

⁸⁹⁵ curam] om. **W1 W2**

⁸⁹⁶ attraheret] ex corripere corr. ab autore attraheret **W1**

⁸⁹⁷ adeo] om. **W1**

⁸⁹⁸ quae metum auferent] om. **W1** add. ab autore **W2**

⁸⁹⁹ quibus] quo **W1 W2**

aggeribus maximis excitatis, a tempestate vix⁹⁰⁰ se possent globorum, qui ab hostilibus machinis ceu ad metam coniciebantur, tueri.

(145) Factumque est eo discrimine, ut multis optimis maximisque viris sublatis pars tandem periculi⁹⁰¹ et Rogendorfium contingeret. (146) Is quippe, cum a prandio sedens, ut forte ad manum habebat, in sella operam somno daret,⁹⁰² globo tormenti hostilis brachium tenuis contactus, fractoque osse brachiali primum manus officium amiserat, deinde vero partim ex dolore, partim curarum cumulo accedente in tabidam et ipse febrem paulatim dilapsus est. (147) Quibus etsi malis medici⁹⁰³ chirurgique (inter quos et ipsi fuimus) operam pro se quisque et ex arte, quam maxime poterat, curam impenderet, animi tamen morbo omnem methodum excludente⁹⁰⁴ et fractura consolidationem⁹⁰⁵ refugit,⁹⁰⁶ et febris quotidie auctior in profluvium tandem et ipsa ventris⁹⁰⁷ desiit. (148) In quo atro melancholico succo [132v] plus quam par erat excreto et corporis viribus uti animo destitui quotidie coeperat. Qui casus nostris rebus⁹⁰⁸ et impedimenta attulit et damna posthac maxima accersunt. (149) Neque post eas clades aut Warkhesio aut ceteris a consiliis primo loco viris nox ulla quieti fuit, neque loco, neque tempori, neque labori satisfacere, vallum praesidio maiori firmare, excubias sedulo curare, circumspectare omnia et omni strepitu in armis esse.⁹⁰⁹ (150) Ita sollicitudine, quasi summa imposita necessitate optimus quisque agitabatur. (151) Rogendorfius praecipue, qui tametsi aetate confectus, multis saepe in periculis animo et corpore praesenti fuerat, eo tamen fatali bello conclusus undique hostibus, cum neque bellum geri anni tempus sineret, et in tanta militum suorum lue hostiumque propinquitate et⁹¹⁰ multitudine, si quid audacius conatus fuisset, periculosum etiam⁹¹¹ duceret, vagus incertusque agitabatur, promissisne imperii regisque sui iussu staret, an re infecta abiret et nihil⁹¹² faceret. (152) Et si abeundum foret, qua potissimum exercitum traduceret pontibus navalibus vi tempestatum ruptis,⁹¹³ animo trahebatur. Adeo illi neque res ulla, neque consilium, neque ipsa etiam satis vita placebat. (153) Saepe in fuga et paulo post spem in armis habere, denique dubitare, eine in

⁹⁰⁰ vix] *om.* **W1** *add. in marg. ab autore* **W2**

⁹⁰¹ periculi] eius periculi **W1 W2**

⁹⁰² sedens, ut ...somno daret] somno meridiano operam daret, sedens, ut forte ad manum habebat, in sella **W1**

⁹⁰³ medici] *add. ab autore* **W2**

⁹⁰⁴ excludente] impediante **W1** *ex impediante corr. ab autore* excludente **W2**

⁹⁰⁵ consolidationem] consolidationem omnem **W1**

⁹⁰⁶ refugit] effugit **W1 W2**

⁹⁰⁷ ventris] *add. ab autore* **W1**

⁹⁰⁸ nostris rebus] rebus nostris in castris **W1**

⁹⁰⁹ armis esse] armis esse alio atque alio loco **W1**

⁹¹⁰ et] *om.* **W1**

⁹¹¹ etiam] *add. ab autore* **W1**

⁹¹² abiret et nihil] abiret, nihil **W1 W2**

⁹¹³ vi tempestatum ruptis] tot tempestatum recessis **W1**

quam erectus spem fuerat, tanto in comitiis Ratisponensibus supplemento promisso, an periculis magis praesentibus crederet. Ita quocunque intenderat, res adversae erant.

(154) Neque in ea tamen negotii asperitate Warkhesius territus aut magis quam antea demisso animo fuit. Sed nunc equo, nunc pede vagari passim, ac modo laborantibus ad vallum succurrere, modo hostes a vallo protrudere, et ubi confertissimi extra constiterant, educta manu electa invadere. (155) Ita plus, quam in ipso erat, castris⁹¹⁴ vir optimus⁹¹⁵ consulebat, ne aliquo expugnarentur negligentiae casu.⁹¹⁶ Quae quotidie atrocissime hostis maximisque agminibus impetebat.

(156) Interea dum haec a Warkhesio in castris fiunt, extremo iam syrio de statu castrorum uterque factus⁹¹⁷ certior in comitiis Ratisbonensibus caesar, quia promissa auxilia tam cito contrahi non poterant, et plurima adhuc erant in comitiis definienda,⁹¹⁸ decrevere⁹¹⁹ tamen⁹²⁰ ad confirmandos nostros, dum haec expediuntur, legatos in Pannoniam mittere, qui et ducem consolarentur et de constitutione imperii certiore redderent. (157) Quod cum ceteris similiter principibus visum esset,⁹²¹ huic tantae legationi comes⁹²² Mirandulanus destinatur. Is paternis laribus ab agnato praeter ius et aequum pulsus in aula caesaris [133r] moderate exilium perferebat, et tum forte legationis munere suscepto, omni deposita⁹²³ mora Viennam navigarat. (158) Unde⁹²⁴ deductus in castra a Sigismundo libero barone ab Herberstain, quae in mandatis habebat,⁹²⁵ Rogendorffio exposuit, et de supplementis auxiliisque significavit, quae ab ordinibus iam⁹²⁶ imperii in id bellum constituta fuerant. (159) Aderat tum temporis in castris et Nicolaus comes a Salm, regis inclyti a cubiculis. (160) Qui, tametsi omnes eo essent nuncio exhilarati,⁹²⁷ et uti hactenus fecerant, tolerare arduissima quaeque pollicerentur, tamen morbo confectis quamplurimis,⁹²⁸ totius exercitus, quantus ad

⁹¹⁴ castris] *emend. ex crastris* W3

⁹¹⁵ vir optimus] optimus vir *add. in marg. ab autore* W1

⁹¹⁶ ne aliquo expugnarentur negligentiae casu] ne expugnarentur W1

⁹¹⁷ uterque factus] uterque iam factus W1

⁹¹⁸ definienda] tractanda W1 *ex tractanda corr. ab autore* definienda W2

⁹¹⁹ decrevere] statuere W1

⁹²⁰ tamen] *om. W1 add. ab autore* W2

⁹²¹ principibus visum esset] visum principibus esset W1 W2

⁹²² comes Mirandulanus] Iohannes Thomas *add. in marg. ab autore* W1

⁹²³ deposita] interposita W1 W2

⁹²⁴ Unde] Missus fuit comes Mirandulanus ut pacem constiteret inter Monachum et nostros, sed non est auditus aut admissus a Monacho *add. in marg.* W1

⁹²⁵ in mandatis habebat] habebat in mandatis W1

⁹²⁶ ab ordinibus iam] iam ab ordinibus W1

⁹²⁷ exhilarati] exhilarati W2

⁹²⁸ quamplurimis]. *om. W1 add. ab autore* W2

Budam missus fuerat,⁹²⁹ vix tertia pars supererat, et tormentorum tempestatibus morbisque quotidie deficiebant multi.⁹³⁰

(161) Venerat sub idem pariter tempus ex Turcia Ficinus,⁹³¹ quem rex inclytus ad Turcarum tyrannum miserat oratorem toto fere anno, dum suam barbarus instruit expeditionem,⁹³² Constantinopoli retentus. (162) Is Mirandulae contraria et nostris tum in castris adversissima retulerat⁹³³ Turcarum videlicet tyrannum cum ducentis milibus armatorum Constantinopoli egressum, quia una coactus fuerit ire, quinto ab eius castris⁹³⁴ die multis vix precibus dimissum, mutatisque ad festinationem iumentis properasse et nunc adeo adesse, uti vera narret et moneat nostros, in tempore faciamus, quod facere non ita multo post necessitas coget.⁹³⁵ (163) Iniquo cum barbaro,⁹³⁶ modis omnibus instructo congressuros, si expectare eventum⁹³⁷ velimus. Adfuturum autem⁹³⁸ multo ante, quam e Germania auxilia supplementaque promissa advenire possint.⁹³⁹ (164) Itaque cum et Mirandulanus cum Rogendorffio et ceteri principes viri, qui tum aderant Germanici Hungaricique nominis⁹⁴⁰ multa alternis egissent, quam rationem viamque ingrederentur,⁹⁴¹ ponte navali, quem ad commodiorem festinantioemque⁹⁴² traiectionem iam supra Istrum denuo construxerat,⁹⁴³ vi tempestatis rescisso. (165) Tandem cunctis⁹⁴⁴ visum fuit,⁹⁴⁵ uti exploratores primo vicina in loca mitterentur, qui tempus locumque castrametationis Turcarum, et an ipse in propria persona tyrannus expeditioni interesset, et quo tendat, diligenter inquirerent, et se primo quoque tempore de rebus omnibus certiores faciant.⁹⁴⁶

(166) Horum deinde plures in vicina loca⁹⁴⁷ dimissi sunt. Qui mature redeuntes posteaquam idem nunciassent, id modo salutare etiam in praesens videbatur Monachi animum

⁹²⁹ missus fuerat] missus erat **W1**

⁹³⁰ quotidie deficiebant multi] multi quotidie deficiebant **W1**

⁹³¹ sub idem ... Ficinus] eo quoque tempore Vicinus **W1**

⁹³² dum suam barbarus instruit expeditionem] dum suam occulte instruit expeditionem **W1**

⁹³³ Is Mirandulae ...adversissima retulerat] Is Mirandulae contraria retulit et quae nostris tum in castris erant unum omnium adversissima **W1**

⁹³⁴ eius castris] *ex eo corr. ab autore* eius castris **W1**

⁹³⁵ non ... coget] instituimus **W1** *ex institueramus corr. ab autore* non ita multo post necessitas coget **W2**

⁹³⁶ barbaro] hoste **W1**

⁹³⁷ eventum] *om.* **W1**

⁹³⁸ autem] vero **W1**

⁹³⁹ possint] queant **W1**

⁹⁴⁰ nominis] generis **W1**

⁹⁴¹ ingrederentur] ingrediantur **W1** *ex ingrediantur corr. ab autore* ingrederentur **W2**

⁹⁴² festinantioemque] *om.* **W1**

⁹⁴³ iam supra Istrum denuo construxerat] iam denuo supra Istrum contexerat **W1**

⁹⁴⁴ cunctis] universo **W1**

⁹⁴⁵ visum fuit] visum fuit ex consilio **W1**

⁹⁴⁶ certiores faciant] certiosem facerent **W1 W2**

⁹⁴⁷ plures in vicina loca] in vicina loca plures **W1 W2**

tentare, si sua sponte tradita Buda pupillo vellet partem regni retinere.⁹⁴⁸ **(167)** Ad cuius rei consilia Poloniae item rex legatum miserat, qui se in pacificatione partium interponere erat iussus.

(168) Itaque constituto tempore et loco colloquii, qui a Rogendorfio huic negotio destinabantur, Perennius et Bebecus, in quadam **[133v]** convalle haud procul Buda Monachum et Valentinum Thureky, Petrumque Wiki,⁹⁴⁹ qui tutor a Joanne rege filio datus erat, in haec fere⁹⁵⁰ verba conveniunt.

(169) „Accersitum in spem regni hostem adesse. Cuius victisne magis an victoribus arma timenda forent⁹⁵¹, ipsi ex consimilibus⁹⁵² casibus coniiicerent. **(170)** Neque enim tempori⁹⁵³ occasionique defuturum infensissimum⁹⁵⁴ Christiani nominis hostem,⁹⁵⁵ cum id sine sanguine tam pulchre subiicere regnum posset, ad quod subiugandum magno saepe sumptu cum multis milibus, dum regnum nullis adhuc scissum studiis floreret, nequidquam⁹⁵⁶ egressus esset.⁹⁵⁷ **(171)** Neque frustra tanto sumptu, ex tam remoto loco, tempore anni adversissimo ipsum in propria tyrannum persona fore venturum. Qui pecuniae eiusque praecipue regni cupidissimus nihil erga Christianos fidi unquam⁹⁵⁸ gessisset.⁹⁵⁹ **(172)** Tum satis magna in ea fide regni incommoda accepta, quae pro praeceptis habere possent, ut similes casus huius hostis⁹⁶⁰ vel socii timerent. Et quoniam castra adhuc movere citra detrimentum possent, tamen nobili emporio regnoque inclyto timere et⁹⁶¹ eam haudquaquam fortunam optare, quae in pretium laboris abrepturus dubio procul victor esset. **(173)** Proinde utrique consultum parti esse, dum tempus permetteret, depositis armis communicatisque benevole consiliis convenire. Quod iam confectum facile foret puero regali et Cepusiensi comitatu reddito et ipsi universo, qui ab eo Tibiscum⁹⁶² versus extentus est, agro

⁹⁴⁸ vellet partem regni retinere] regni partem vellet retinere **W1**

⁹⁴⁹ Petrumque Wiki] alterumque Bebecum **W1** ex alterumque Bebecum *corr. ab autore* Petrumque Wiki **W2**

⁹⁵⁰ fere] *om.* **W1**

⁹⁵¹ timenda forent] timenda sunt **W1**

⁹⁵² consimilibus] similibus **W1**

⁹⁵³ tempori] *om.* **W1**

⁹⁵⁴ infensissimum] infestissimum **W1**

⁹⁵⁵ hostem] hostem fore **W1**

⁹⁵⁶ nequidquam] *add. ab autore* **W1**

⁹⁵⁷ egressus esset] egressus siet **W1** ex egressus siet *corr. ab autore* egressus foret **W2**

⁹⁵⁸ fidi unquam] unquam fidi **W1**

⁹⁵⁹ gessisset] gesserit **W1**

⁹⁶⁰ huius hostis] eius **W1**

⁹⁶¹ timere et] *om.* **W1**

⁹⁶² Cepusiensi comitatu ... eo Tibiscum] Cepusiensi comitatu et universo ab eo Tibiscum **W1** Cepusiensi comitatu reddito et ipsi universo, qui ab eo Tibiscum [reddito et ipsi... qui *add. ab autore*] **W2**

Caesaris voluntate manente.⁹⁶³ **(174)** Aut si convenire non possent, conditiones pacis foederisque a Poloniae rege peterent. Qui utrique coniunctus aequae stirpi et pari esset in ambos favore propensus.⁹⁶⁴ **(175)** Interea dum utrique discrimen immineret et sibi et pupilli dignitati, utrique denique exercitui, quae profutura magis essent, in medium consulerent. Angustum admodum esse tempus de pace agendi et rem positam in celeritate.⁹⁶⁵ Proinde quod ex re utriusque siet, mature illos oportere⁹⁶⁶ et prudenter atque adeo ex commodo totius Christiani orbis constituere.

(176) Ad quae Monachus una cum sociis, uti antehac pluribus colloquiis superbe semper respondit, nihil quicquam remittens de suis postulatis, regnum prope universum puero regio armis barbaricis retinere cupiebat, eiusque gentis auxilio nitebatur,⁹⁶⁷ quae a fide Christiana⁹⁶⁸ non solum fuit iam inde ab initio alienissima,⁹⁶⁹ verum universam religionem etiam virtutesque cum populis et regnis tollere conetur.

(177) Ita discessum fuit utrinque re infecta, tentatumque postea eadem mente colloquium frustra semper fuit proditoribus **[134r]** patriae ex pavoris opinione et ob illud discrimen, quo nos oppressos iudicabant, insolentioribus⁹⁷⁰ et spem et audaciam concipientibus.

(178) Atqui Hungariae satrapae, qui castris tum rege⁹⁷¹ inclyto militabant et aliquot equitum alas ducebant, multis anxii curis, cum omnia frustra esse consilia animadvertissent, tum certis insuper nunciis Turcarum tyrannum acceperant⁹⁷² Constantinopoli cum ingenti exercitu egressum⁹⁷³ et haud longius a nostris castris abesse, quin octo dierum spatio ea cotingere queat,⁹⁷⁴ habito inter se consilio, Rogendorfium graviter lecto decumbentem anxium curis⁹⁷⁵ et tum forte miserantem fortunas suas simul adeunt omnes, monent atque obtestantur,

⁹⁶³ extentus est.. manente] extento adsensu Ferdinandi regis illorum tractu manente **W1** ex extento adsensu Ferdinandi regis illorum tractu manente *corr. ab autore* extentus est, agro Caesaris voluntate manente **W2**

⁹⁶⁴ et pari esset in ambos favore propensus] esset ac pari esset in ambos favore propensus *add. in marg. ab autore* **W1**

⁹⁶⁵ rem positam in celeritate] rem in celeritate positam **W1**

⁹⁶⁶ illos oportere] *add. ab autore* **W1**

⁹⁶⁷ nitebatur] *add. ab autore* **W2**

⁹⁶⁸ retinere... Christiana] retinere volebat eius, quae a fide Christiana **W1**

⁹⁶⁹ alienissima] alienissima gentis **W1**

⁹⁷⁰ iudicabant, insolentioribus] *ex videbant corr. in marg. ab autore* iudicabant, insolentioribus delito mentibus **W1**

⁹⁷¹ rege] pro rege **W1 W2**

⁹⁷² Turcarum tyrannum acceperant] acceperant Turcarum tyrannum **W1**

⁹⁷³ cum ingenti exercitu egressum] tametsi Syrio agros urente cum incredibilibus copiis egressum **W1**

⁹⁷⁴ queat] queant **W1 W2**

⁹⁷⁵ curis] *om.* **W1**

uti exercitui in summo periculo versanti⁹⁷⁶ in tempore provideat. **(179)** Compertum se habere Turcarum in propria persona imperatorem, illud orbis fulmen atque flagellum adversus se cum⁹⁷⁷ ducentis milibus hominum⁹⁷⁸ magnis⁹⁷⁹ ex Thracia itineribus movere, nec longius abesse, quin se inopinatos opprimat. **(180)** Cum quo nec numero pari possent, nec robore certamen adsumere, multis quotidie per oppugnationes et quae in dies crudelius grassaretur, luem absumptis. **(181)** Vix tertiam partem ex tantillis numeris superesse, quas inter initia belli⁹⁸⁰ ad obsidionem Budae habuissent, ac eum totum quidem⁹⁸¹ invalidum exercitum, ut larvae potius quam viri in aciem educendae contra tam potentem instructissimumque hostem forent,⁹⁸² ita omnes morbo prope incurabili detentos. **(182)** Tum qui commoda adhuc valetudine fruerentur, continuo eos⁹⁸³ laborare in defendendis castris magnisque faciendis operibus et ipso denique Syrio⁹⁸⁴ Solisque aestu defatigatos vix corpora trahere. **(183)** Deesse stipendia et opes esse comminutas.⁹⁸⁵ Satis diu iam et virtutem militum et fortunam tentatam. Caveat denique, rogant, ne ipso cunctante nimis cito adventuri barbari opprimant inopinatos⁹⁸⁶ et aut ad interneccionem sternant Quintilii Vari exemplo aut se exuant castris,⁹⁸⁷ quae⁹⁸⁸ quidem in lucro ponenda res foret. **(184)** Et quoniam⁹⁸⁹ potior aegrotorum militum pars esset,⁹⁹⁰ qui aequis passibus exercitum sequi⁹⁹¹ nequeant, hos⁹⁹² miseros relinquere post se et hostibus praedae obiicere, si tardius hoste magis propinquo movere vellet, haud⁹⁹³ humanum videri. **(185)** Denique⁹⁹⁴ tormenta se multa⁹⁹⁵ habere et magni ponderis, quae non, nisi multo tempore traduci et avehi possent. His atque talibus ad discessum miseri senis animum Hungari impellunt. **(186)** Quem mox et explorator Rascianus⁹⁹⁶ ad penitiora Pannoniae,⁹⁹⁷ qua

⁹⁷⁶ versanti] exsistenti **W1 W2**

⁹⁷⁷ imperatorem ... adversus se cum] tyrannum adversus se cum [adversus se *add. in marg. ab autore*] **W1**

⁹⁷⁸ ducentis milibus hominum] ducentis hominum milibus **W1 W2**

⁹⁷⁹ magnis] armaliter magnis **W1**

⁹⁸⁰ inter initia belli] *om.* **W1**

⁹⁸¹ quidem] *om.* **W1**

⁹⁸² ut larvae potius ... hostem forent] ut ne cum larvis congregari auderet **W1**

⁹⁸³ eos] hos **W1**

⁹⁸⁴ Syrio] Syrii **W1**

⁹⁸⁵ opes esse comminutas] opes regni comminutas **W1**

⁹⁸⁶ adventuri Barbari opprimant inopinatos] adventuri inopinatos Barbari opprimant [*post inopinatos del. Thurcae*] **W1**

⁹⁸⁷ exuant castris] castris exuant **W1**

⁹⁸⁸ quae] *ex* Quid *corr. ab autore* Quae **W1**

⁹⁸⁹ Et quoniam] Atqui **W1** *ex* Atqui *corr. ab autore* Et quoniam **W2**

⁹⁹⁰ potior aegrotorum militum pars esset] potioem aegrotorum militum esse **W1** *ex* potioem aegrotorum militum partem esse *corr. ab autore* potior aegrotorum militum pars esset **W2**

⁹⁹¹ sequi] subsequi **W1 W2**

⁹⁹² hos] neque **W1** *ex* neque *corr. ab autore* hos **W2**

⁹⁹³ si tardius ... vellet, haud] *om.* **W1** *add. in marg. ab autore* **W2**

⁹⁹⁴ Denique] *ex* Ad haec *corr. ab autore* Denique **W1**

⁹⁹⁵ se multa] multa se **W1**

⁹⁹⁶ Rascianus] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

adventare Turcae dicebantur, emissus [134v] reversusque cum haud grato nuncio confirmavit⁹⁹⁸ me interprete, qui Latine excepta Germanice duci tum retuli.

(187) Itaque tametsi in negotio tam aspero a consiliis Hungarorum Rogendorffii animus haud dissentiret, tamen nil sine regis sui iussu atque autoritate faciendum existimans, cum prius frequentes⁹⁹⁹ litteras scripsisset, Nicolaum comitem a Salmis¹⁰⁰⁰ collegam et in munere suo vicarium legatum ad inclytum regem Ferdinandum misit. (188) Inter haec cum et medici, inter quos et ipsi fuimus primo loco,¹⁰⁰¹ idem ad regem perscripsissent ducis valetudinem adversam et quanta vi lues in castris immedicabili prope malo grassaretur¹⁰⁰² insinuantes.

(189) Rogendorffius obrutus tempore et discrimine ex aliorum consilio machinas maiores paulatim in adversam ripam Pesthii traicere iussit. (190) Et quo consilia discedendi nata ex timore promptius hosti¹⁰⁰³ occultaret, statuit traductis in continentem machinis, veluti proximam insulam occupatam a Turcis et classi regiae maxime adversam oppugnaturus, ex necessitate dolum ostendere. (191) Ratus id, quod negotium poscebat, Turcas laborantibus suis auxilio venturos ibique, quia classe superabat, in ipso tumultuario certamine reliqua facile posse et absque suspicione in ripam adversam transvehere. (192) At illi, quae parabantur a nostris, edocti aspicientesque duas¹⁰⁰⁴ clara et manifesta adhuc luce e Pesthio secundum Danubii ripam cohortes descendere,¹⁰⁰⁵ quas Carolus Hayden ac Hennenseynd pridie ex Austria adduxerant,¹⁰⁰⁶ priusquam constituta eius negotii hora adesset,¹⁰⁰⁷ acie constructa et in equis subsistentes, donec globis¹⁰⁰⁸ explosis signum daretur, oppugnationis eventum exspectabant. (193) Itaque nostra consilia astutissimi hostes cum¹⁰⁰⁹ praevidissent, tum intellexerunt etiam eam magnam opprimendi Christianos occasionem offerri, cohortatique inter se, antequam omnia adhuc essent tormenta exonerata, plenis effusi copiis et qui in continenti erant alterum cornu castrorum regionum,¹⁰¹⁰ quod secundum Danubii ripam

⁹⁹⁷ penitiora Pannoniae] interiora Hungariae **W1**

⁹⁹⁸ cum haud grato nuncio confirmavit] cum haud equidem bono nuncio confirmare videbatur [cum haud equidem bono nuntio *add. in marg. ab autore.*] **W1**

⁹⁹⁹ frequentes] tot nequidquam **W1**

¹⁰⁰⁰ Salmis] Salm **W1** *ex Salm corr. ab autore* Salmis **W2**

¹⁰⁰¹ fuimus primo loco] locum habemus **W1** *post fuimus add. ab autore* primo loco **W2**

¹⁰⁰² et quanta vi ... malo grassaretur] *ex contagiique malum et periculum vitae in quo pendeat corr. ab autore* et quanta vi lues in castris immedicabili prope malo grassaretur **W1**

¹⁰⁰³ hosti] hostibus **W1**

¹⁰⁰⁴ duas] tres **W1** *ex tres corr. ab autore* duas **W2**

¹⁰⁰⁵ cohortes descendere] descendere cohortes **W1**

¹⁰⁰⁶ quas Carolus Hayden ... adduxerant] *om.* **W1** *add. in marg ab autore* **W2**

¹⁰⁰⁷ priusquam constituta ... adesset] priusquam adhuc constituta hora adfuerat **W1**

¹⁰⁰⁸ globis] tormentis **W1**

¹⁰⁰⁹ cum] *ex ubi corr. ab autore* cum **W2**

¹⁰¹⁰ castrorum regionum] nostrorum castrorum **W1**

adversus Turcarum moles praecurrebat,¹⁰¹¹ et qui in navibus erant insulam nostram adorti, quae magnam eo saepe bello commoditatem attulerat, paene prius expugnarunt, quam a nostris ad arma conclamatum esset. **(194)** Tantaque celeritate istae factae eo die expugnationes fuere, ut totus Danubius hostilibus naviculis, lembis triremibusque¹⁰¹² quasi obductus, classem nostram statione¹⁰¹³ cedere coegerit et insulam, quam diximus, deserere.¹⁰¹⁴ **(195)** Et qui in vertice montis erant, pressi ab altera¹⁰¹⁵ parte Budensibus vi summa,¹⁰¹⁶ **[135r]** parum abfuerit, quin montem relinquere et vallum deserere¹⁰¹⁷ cogentur, ita praecipites visi usque ad summa montis in iugis tum hostes scutis vexillisque rubere.

(196) Erant in cornu castrorum, quod dictum est primo a Turcis fuisse occupatum,¹⁰¹⁸ mille circiter Bohemi iaculatores et una cohors Germanorum peditum ductore Laurentio Iglshouer, homine audacissimo et multis praeclare gestis nominatissimo.¹⁰¹⁹ **(197)** Qui praecedentis diei vesperi cum aliis cohortibus duabus¹⁰²⁰ ex Austria primum Pesthium advenerat nostris auxilio. **(198)** Quem comperta res est, cum Rogendorfius unam in castra ex illis expeteret, collegarum autem neuter, nisi qui sorte cogeret, eo se conferre vellet, ipsum in ea tum exultantem contentione dixisse: **(199)** En istam in castra cohortem¹⁰²¹ sine periculo sortis traduco, ne contendite, ipsumque hoc meum lubens caput pro vobis devoveo. **(200)** Is itaque cum vix horas sex et eas quidem insomnes in ordine¹⁰²² istic traxisset, obrutus subito a Turcis in hoc iam olim instructis, neque praemonitus, neque adiutus, dum nihil sibi ad virtutem reliqui facit,¹⁰²³ fortiter¹⁰²⁴ cum universa subdita cohorte oppetiit. Oppetiere et Bohemi paucis, quibus natandi peritia opem attulerat, ex tanto numero salvatis.¹⁰²⁵

(201) In insula res ignavius gesta fuit, pari tamen periculo,¹⁰²⁶ (is fuit Sebastianus Krayner) duce suos in periculo destituente. Quorum cum essent ducenti duntaxat, ad unum omnes oppressi a navibus Turcarum capite caesi et interfecti sunt. **(202)** Ac nisi Warkhesius,

¹⁰¹¹ praecurrebat] procurebat **W1 W2**

¹⁰¹² naviculis, lembis triremibusque] *ad naviculis add. in marg. ab autore* triremibusque **W1**

¹⁰¹³ statione] stativis **W1**

¹⁰¹⁴ et insulam, quam diximus, deserere] insulamque deserere **W1**

¹⁰¹⁵ ab altera] ex altera **W1**

¹⁰¹⁶ Budensibus vi summa] a Budensibus summa vi **W1** a Budensibus vi summa **W2**

¹⁰¹⁷ montem relinquere et vallum deserere] montem deserere et vallum relinquere **W1**

¹⁰¹⁸ quod dictum ...fuisse occupatum] *ex de quo locuti fuimus corr. ab autore* quod diximus primo a Turcis fuisse invasum **W1**

¹⁰¹⁹ nominatissimo] *ex notissimo corr. ab autore* nominatissimo **W1**

¹⁰²⁰ cohortibus duabus] duabus cohortibus **W1**

¹⁰²¹ cohortem] *add. ab autore* **W1**

¹⁰²² in ordine] ibi in ordine **W1**

¹⁰²³ facit] faceret **W1** *ex faceret corr. ab autore* facit **W2**

¹⁰²⁴ fortiter] in eo certamine fortiter **W1** *post facit del.* in eo certamine **W2**

¹⁰²⁵ salvatis] evadentibus **W1**

¹⁰²⁶ periculo] pernicie **W1 W2**

qui iis in castris a consiliis regiis fuerat,¹⁰²⁷ homo praeter multarum linguarum peritiam, consilio, robore et animo praeclarus, eo in discrimine signa inferre cohortesque ad vallum distribuere properavisset, magna nostrorum pars oppressi et ab hostibus tum¹⁰²⁸ occupato vallo interfecti fuissent, tanta celeritate undique nostra castra hostes adorti fuerant.¹⁰²⁹

(203) Sed milites, qui in vertice montis erant Tyrolenses et Rhenenses,¹⁰³⁰ tametsi duobus ex locis pressi et a Budensibus et a filio Baschae¹⁰³¹ vix vallum defenderent, tamen confirmati inter se et a duce suo Teyssio sustentati, dum¹⁰³² maiori vi hostes per iuga ascendentes et globis propellunt et hastis paucis amissis eo die montem retinuerunt. (204) At Turcae duobus iam e maximis potiti ad vallum¹⁰³³ nostrum expugnandum adiumentis, etsi statuerant castris eo adhuc die nostros exuere, tamen satis et ad virtutem et ad commoditatem belli feliciter conficiendi gestum arbitrantes, receptui canentes¹⁰³⁴ omnes in sua¹⁰³⁵ redierunt, rati proxima [135v] nocte facilius integris viribus, in vaso vallo¹⁰³⁶ ea conficere posse.

(205) Finito conflictu Rogendorfius, cum pro tempore et loco omnia parasset et consiliis in lecto, quae poterat, praevidisset, accersitis postremo omnium nationum ducibus et militum tribunis,¹⁰³⁷ habitoque eorum, quos idoneos iudicabat, consilio, nocte proxima cum omnibus copiis traicere Danubium decrevit, ratus noctem, quae iam aderat, ad hunc sibi discessum praesidio futuram¹⁰³⁸ nonnihilque momenti, ripam alteram Danubii ubi attigissent, flumen interiectum allaturum,¹⁰³⁹ contra Turcis late castrametatis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore credebat.¹⁰⁴⁰ (206) Quo consilio ab omnibus probato, ut id quantum posset inceptum occultaret, toto eo die, qui Dominicus fuit, tumultuariis certaminibus cum hostibus decertavit, insulam recepit, et ex cornu¹⁰⁴¹ et parte castrorum, quod supra dictum est caesis

¹⁰²⁷ consiliis regiis fuerat] consiliis bellicis erat **W1**

¹⁰²⁸ tum] *om.* **W1**

¹⁰²⁹ adorti fuerant] sunt adorti **W1** *ex* adorti erant *corr. ab autore* adorti fuerant **W2**

¹⁰³⁰ Tyrolenses et Rhenenses] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁰³¹ Baschae] Waschae **W1**

¹⁰³² dum] postquam **W1** *ex* postquam *corr. ab autore* dum **W2**

¹⁰³³ vallum] *ex* castrum *corr. ab autore* vallum **W1**

¹⁰³⁴ receptui canentes] *om.* **W1** *add. in marg. ab autore* **W2**

¹⁰³⁵ in sua] *ex* in castra *corr. ab autore* in sua **W1**

¹⁰³⁶ in vaso vallo] occupato vallo **W1**

¹⁰³⁷ Rogendorfius cum pro tempore ... et militum tribunis] Rogendorfius etsi lecto gravi e morbo decumbens consiliis, quae poterat, omnia ageret, tamen pro tempore et loco paratis omnibus accersitis item omnium nationum ducibus **W1**

¹⁰³⁸ aderat, ad hunc ... praesidio futuram] aderat et victis sibi ad hunc discessum adiumento fore **W1**

¹⁰³⁹ nonnihilque momenti... interiectum allaturum] et si castris desertis evasissent nullo futuram(?) impedimento, quod Danubii praesidium ad manus haberent **W1** *ex* et si castris desertis evasissent nullo impedimento, quod Danubii adiumenta ad manus haberent *corr. ab autore* nonnihilque momenti, ripam alteram Danubii ubi attigissent, flumen interiectum allaturum **W2**

¹⁰⁴⁰ credebat] conpendebat vel proponebat (?) *add in marg. ab autore* **W1**

¹⁰⁴¹ recepit, et ex cornu] recepit, ex cornu **W1**

nostris fuisse invasum,¹⁰⁴² Turcas eiecit. **(207)** Et qui in montis denique iugo in insidiis latebant hostes,¹⁰⁴³ spe celerius fugarunt atque deiecerunt.¹⁰⁴⁴ Videbantur haec magna esse ad feliciter et sine sanguine copias in alteram ripam traiciendas adiumenta¹⁰⁴⁵ et discedendi simul consilia hostibus hoc posse modo occultari persuasum ducibus erat. **(208)** Quare designato tempore ad eam noctem, quae Dominicam exceperit, quia res tota in celeritate posita fuerat,¹⁰⁴⁶ ne timoris suspicionem apud hostes sui¹⁰⁴⁷ excitarent,¹⁰⁴⁸ tentoria atque ignes¹⁰⁴⁹ in castris relinquere milites iussi sunt,¹⁰⁵⁰ dispositisque aliquot pro ripa lembis,¹⁰⁵¹ quibus milites in adversam ripam traducerentur, istam¹⁰⁵² quantum potuit profectionem dissimulabat.

(209) Sed ea, uti sine consilio imprudenter suscepta fuerat, ita inprosperum habuit eventum. Nam cum duae tantum ex tanto numero, quae partim cum comite, partim vero ex classe adstabant, essent delectae naviculae, quae milites ordine transportarent, vix¹⁰⁵³ paucae cohortes in paucis horis potuere traduci. **(210)** Et hae magna ex parte, dum quisque res suas auferre conatur, equis et suppellectili refertae maiorem noctis partem remorum sulcatione¹⁰⁵⁴ dimiserunt.¹⁰⁵⁵ **(211)** Dumque alii monent, alii hortantur, aut corporibus nituntur huc illucque (quod in tenebris fit) aut remorum fragore aquam pulsant, inter ipsa initia consilia hosti patefecere. Nisi illa forsitan ad fidem pronior opinio quorundam existimanda sit, qua Petro Perennio primi loci in nostris castris Hungariae regulo tanta proditio adscribitur.

(212) Quodcunque factum siet, satis constat Monachum cognito nostrorum discessu, etsi eo adhuc vesperi ad ea¹⁰⁵⁶ occultanda consilia colloquium cum illo nostri habuissent, rem **[136r]** extemplo¹⁰⁵⁷ retulisse ad Bascham.¹⁰⁵⁸ Ex cuius consilio iussuque postea accensa ingenti face e scopulo¹⁰⁵⁹ Turcarum agminibus ille¹⁰⁶⁰ in castra nostra¹⁰⁶¹ irruentibus in

¹⁰⁴² invasum] occupatum **W1**

¹⁰⁴³ hostes] hostes praecipites **W1**

¹⁰⁴⁴ fugarunt atque deiecerunt] fugavit **W1** *ex* fugavit *corr. ab autore* fugarunt atque deiecerunt **W2**

¹⁰⁴⁵ adiumenta] *add. ab autore* **W1**

¹⁰⁴⁶ fuerat] videbatur **W1**

¹⁰⁴⁷ sui] *add. ab autore* **W1**

¹⁰⁴⁸ excitarent] excitaret **W1**

¹⁰⁴⁹ tentoria atque ignes] tentoria ignesque **W1**

¹⁰⁵⁰ iussi sunt] iussit **W1** *ex* iussit *corr. ab autore* iussi sunt **W2**

¹⁰⁵¹ lembis] *ex* lintribus *corr. ab autore* lembis **W1**

¹⁰⁵² istam] *add. ab autore* **W1**

¹⁰⁵³ vix] *add. ab autore* **W1**

¹⁰⁵⁴ remorum sulcatione] *om.* **W1**

¹⁰⁵⁵ dimiserunt] *ex* dimittebant *corr. ab autore* dimiserunt **W1**

¹⁰⁵⁶ ea] haec **W1**

¹⁰⁵⁷ extemplo] tamen **W1**

¹⁰⁵⁸ Bascham] Wascham **W1**

¹⁰⁵⁹ e scopulo] e scopulo posthac **W1**

¹⁰⁶⁰ ille] *add. ab autore* **W1**

¹⁰⁶¹ castra nostra] nostra castra **W1**

tenebris certam lucem¹⁰⁶² viamque ostenderat. **(213)** Ita dubia adhuc luce Mahumetes¹⁰⁶³ copias suas nobis insciis et rerum omnium securis in aciem eduxit, iisque, quam potuit silenti agmine, contra castra nostra¹⁰⁶⁴ processit ratus, quod postea evenit, vacuata iam media parte militum castra regia¹⁰⁶⁵ minori negotio occupari posse, iisque captis¹⁰⁶⁶ cum paucis non ad proelium sed ad fugam¹⁰⁶⁷ instructis prosperum in tenebris¹⁰⁶⁸ certamen adsumpturum.¹⁰⁶⁹ **(214)** Quae res ut feliciorem consequerentur eventum, Budensibus imperat, uti face accensa manu sese opereque iuvent, navigantes maxime Danubio, classem eosque omnes, quibus forte Pesthium adplicare contigisset, ne evaderent, tamdiu¹⁰⁷⁰ iubet urgere, donec classis¹⁰⁷¹ auxilio venire, ipseque caesa parte altera exercitus, quam in castris oppressisset, traicere in alteram ripam victor posset. **(215)** Negotium, uti praeceptum erat, a Budensibus diligenter fuit confectum. Ignis ingens in scopulo accensus barbaros¹⁰⁷² viam docebat, nostris vero, dum consilia fugae patefacit, egressus omnes atque salutis praesidia adimebat.

(216) Itaque vix media pars in adversam ripam pervenerat unda et labore fessa ad portas Pesthii. Socios exspectabat, cum Turcae sublato clamore per vallum iam desertum clam noctu irrumpunt et priusquam aut sarcinas colligere aut in ordinem redigi signa¹⁰⁷³ posset, denique antequam signum aut imperium ullum acciperent, non acie¹⁰⁷⁴ neque ullo modo proelii, sed catervatim, ut quisque invenerat viam, in nostros concurrunt ad iter magis quam ad proelium instructos, multosque passim in castris errantes sine ducibus (qui iam magna ex parte traiecerant) sine ordine et sine prope animo caedunt ac sternunt.¹⁰⁷⁵ **(217)** Qui omnes tametsi trepidi improvise metu, virtutis tamen et nominis memores aut arma capiebant aut capientes alios ab hostibus defendebant. Pars ad vallum vexillave¹⁰⁷⁶ concurrere, obviam hostibus ire, pedites equitibus permixti sine signis et ordine via caeca vagari, caedere alios, alios fugare. **(218)** Multos inermes contra armatos, pedites contra equites acerrime pugnantes neque virtus neque tenebrae satis tegebant, quod hostes numero plures et nostris undique

¹⁰⁶² lucem] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁰⁶³ Mahumetes] Mahumetus **W1**

¹⁰⁶⁴ castra nostra] nostra castra **W1**

¹⁰⁶⁵ regia] nostra **W1**

¹⁰⁶⁶ iisque captis] *add. ab autore* **W1**

¹⁰⁶⁷ fugam] *ex fugam corr. ab autore* iter **W1**

¹⁰⁶⁸ prosperum in tenebris] in tenebris prosperum **W1**

¹⁰⁶⁹ adsumpturum] adsumere sperabat **W1** *ex adsumere sperabat corr. ab autore* adsumpturum **W2**

¹⁰⁷⁰ tamdiu] *add. ab autore* **W1**

¹⁰⁷¹ classis] sua classis **W1**

¹⁰⁷² Barbaros] Turcas **W1**

¹⁰⁷³ signa] exercitus **W1** *ex exercitus corr. ab autore* signa **W2**

¹⁰⁷⁴ acciperent, non acie] accipere pars ulla quivit, non acie **W1** *ex accipere pars ulla quivit non acie corr. ab autore* acciperent, non acie **W2**

¹⁰⁷⁵ caedunt ac sternunt] *ex caedunt et sternunt corr. ab autore* caedunt ac sternunt **W1**

¹⁰⁷⁶ vexillave] vexillaque **W1**

circumfusi essent. **(219)** Ad postremum, qui partam rei militaris gloriam amittere turpe ducebant, si quos locus aut casus coniunxerat, cohortati inter se orbem faciebant, atque ab omnibus partibus simul tecti atque instructi hostium vim sustentabant. **(220)** Quibus tamen neque suppetiae ullae, quae succederent auxiliari, neque Danubius, si fugam inirent, praesidium ullum adferre poterat. Ita **[136v]** nostros ea nocte inopinatos, destitutos ducibus, armis, luce et ipso paene animo hostis invaserat, et priusquam socios navigantes adsequi potuerint, in ipso evadendi conatu oppressit.¹⁰⁷⁷ **(221)** Nam neque, ad ripam quibus¹⁰⁷⁸ evadere datum¹⁰⁷⁹ fuit, unica¹⁰⁸⁰ lemba in adversam ripam poterant traduci,¹⁰⁸¹ neque nautae hostes cum gladiis conspicati ad ripam strictis¹⁰⁸² traducere amplius milites noluerunt. **(222)** Igitur ad ripam congregati pars structo ordine pro conditione loci et temporis, pauci cum multis, inermes et nudi, pedibusque prope universi udo lapsi loco¹⁰⁸³ cum equitibus clypeis et loriceis apprimè instructis pugnam capessunt, pars se undis credentes natando salutis remedia quaerebant. **(223)** Quorum utrumque dum necessitatis imperio aggrediuntur, periire eo in conatu innumerum. Nam quos noctis tenebrae gladiis eripuerant, capti postea die adpetente in miserissimam servitutem abducti sunt et magna ex parte proximis diebus spoliati armis, exquisitis fuere tormentis per summam crudelitatem enecati. **(224)** Qui vero Danubii praesidio nitebantur, a classe Turcarum apprehensi in ipso labore confecti sunt, pars armis gravati, antequam in adversam ripam evadere potuerant, vi fluminis absorpti periire. **(225)** Pauci adeo in tutam Pesthiensium ripam, posteaquam Turcae castra nostra occupaverant, aut lintribus traicientes aut natando salutem, quam petebant, consecuti fuere. **(226)** E quibus equites gravissimis armis a vertice usque ad talos oneratos necessitatis tamen casu traiecisse in nostram ripam incolumes, etsi animis corporibusque fessos, ipsi, qui rebus omnibus interfuimus, conspeximus.

(227) Haec dum in castris ad Danubium fiunt, interea quos in vertice montis Sancti Gerhardi castra fuisse adversus hostium insultus tutatos¹⁰⁸⁴ diximus, rerum omnium ignari, ubi ex clamore barbarico capta castra intellexere, repentino motu¹⁰⁸⁵ percussi sibi quisque pro

¹⁰⁷⁷ oppressit] oppressere **W1** ex oppressere *corr. ab autore* oppressit **W2**

¹⁰⁷⁸ ad ripam quibus] quibus ad ripam **W1**

¹⁰⁷⁹ evadere datum] evadere per hostes datum **W1** ex evadere per hostes datum *corr. ab autore* evadere datum **W2**

¹⁰⁸⁰ unica] omnes unica **W1 W2**

¹⁰⁸¹ poterant traduci] traduci poterant **W1**

¹⁰⁸² gladiis conspicati ad ripam strictis] gladiis strictis conspicati ad ripam **W1**

¹⁰⁸³ nudi, pedibusque ... lapsi loco] nudi congregati, pedibusque universi loco udo lapsi **W1**

¹⁰⁸⁴ tutatos] ex tutos *corr. ab autore* tutatos **W1**

¹⁰⁸⁵ motu] metu **W1 W2**

conditione temporis et loci¹⁰⁸⁶ consulunt, alii fugere, alii arma capere, magna pars vulnerati aut occisi sunt.¹⁰⁸⁷ **(228)** Ceterum ex omni multitudine non amplius tres cohortes memores nominis Germanici¹⁰⁸⁸ congregati ac animantes se mutuo¹⁰⁸⁹ locum cepere paulo quam alii editiorem atque inde maxima vi adversus barbaricos insultus depugnarunt. **(229)** Sed impediti partim a semetipsis, dum in cuneum redacti invicem et properantes officerent, partim longo labore lassati, cum nemo succurreret, qui quietem indulgeret, tandem multis cadentibus exanimis traditis armis et vexillis funesta deditio vitam pacti sunt. **(230)** Quos (fama est) postea violata fide in spectaculum productos et arboribus passim in proximo nemusculo alligatos¹⁰⁹⁰ et, quod atrocius est, insipientibus rem tam horrendam haud miserantibus oculis ipsis, qui Budae erant, Christianis, emissis ceu **[137r]** ad metam sagittis longe omnium¹⁰⁹¹ crudelissime fuisse interfectos.

(231) Ita castra regis inclyti in Hungaria, quibus duce Rogendorfio duobus circiter mensibus Budam obsederat et tanto propemodum tempore¹⁰⁹² Turcarum vim cum paucis prohibuerat, tametsi exilia et vix octava pars, si cum Turcarum seu Mahumeti Budensiumque copiis conferas, ab atrocissimis Christiani nominis hostibus¹⁰⁹³ expugnata fuere,¹⁰⁹⁴ posteaquam milites illius contumaci veluti fide per tot labores, per luem pestiferam, extrema in fame post tot elusas oppugnationes in medio hostium ad extremum usque perdurassent. **(232)** Qui in tutam ripam Pesthii evaserant ea nocte, octo non integra signa,¹⁰⁹⁵ destituta magna etiam parte¹⁰⁹⁶ ducibus, uti in turbata festinatione fieri adsolet, facto cuneo¹⁰⁹⁷ diu an iter ingrederentur, an in Pesthio praesidii causa manerent, dubitavere. **(233)** Tandem Rogendorfio ceterisque ducibus discedentibus secuti et ipsi, sed non incomposito ordine,¹⁰⁹⁸ duces, ex tanto numero machinarum tres minores tantum ante se agentes, quos Germani colubros vocant, prima luce Pesthio¹⁰⁹⁹ solverunt. **(234)** Ingressique viam Vaciam versus

¹⁰⁸⁶ et loci] locique **W1**

¹⁰⁸⁷ occisi sunt] *om.* **W1**

¹⁰⁸⁸ Germanici] Germani **W1**

¹⁰⁸⁹ congregati ac animantes se mutuo] grege facto **W1** *ex grege facto corr. ab autore* congregati ac animantes se mutuo **W2**

¹⁰⁹⁰ alligatos] adalligatos **W1**

¹⁰⁹¹ longe omnium] *add. ab autore* **W1**

¹⁰⁹² tanto propemodum tempore] totidem fere **W1**

¹⁰⁹³ ab atrocissimis Christiani nominis hostibus] a Turcis **W1**

¹⁰⁹⁴ expugnata fuere] expugnata tandem fuere **W1**

¹⁰⁹⁵ signa] vexilla **W1**

¹⁰⁹⁶ parte] ex parte **W1**

¹⁰⁹⁷ cuneo] grege **W1** *ex grege corr. ab autore* cuneo **W2**

¹⁰⁹⁸ non incomposito ordine] incomposito ordine **W1 W2**

¹⁰⁹⁹ Pesthio] e Pesthio **W1 W2**

magnum aegrotorum numerum, machinas plures quam¹¹⁰⁰ triginta maiores, ingentem vim argenti, merces incomparabiles, quibus naves partim erant onustae, partim privatis in aedibus Pesthii adservabantur, denique omnem post se¹¹⁰¹ commeatum barbaris praedam reliquere. (235) Tametsi enim iumenta¹¹⁰² multa adessent, factum est tamen partim praepropera festinatione, partim vi pavoris, uti haec nec ad trahendas machinas navesque instrui, neque ad portandum iis rebus adornari potuerint, quas res necessario homines¹¹⁰³ addere solent, ubi iter aliquod¹¹⁰⁴ ingrediuntur.

(236) Eodem tempore rex Ferdinandus, in Nova quam vocant Austriae Civitate¹¹⁰⁵ regiam tenebat, quo e Vienna ob grassantem pestilentem luem, veluti ad auram salubriorem se receperat. (237) Qui tametsi per litteras a caesare fratre confirmatus esset, et ipse praesens etiam iis constitutis fuisset, quae de supplemento in Pannoniam transmittendo amice Germaniae proceres inter se communicaverant,¹¹⁰⁶ tamen cum haec tardarent, et cognita interea suorum clade, praecipue vero, quod Turcarum in propria persona tyrannum cum ducentis milibus armatorum Budam appropinquare accepisset, multis diu anxius curis, tandem e Nova Civitate Lintzium,¹¹⁰⁷ superioris Austriae metropolim cum universa aula discessit, non tam ob belli tam horrendi tempestatem, quam ut luem pestiferam evitaret, quae iam aliquot¹¹⁰⁸ in aula nobiles homines e medio abstulerat. (238) Atque multi consulto regem, quasi diffidenciam rei simularet, reliquisse Viennam existimant,¹¹⁰⁹ ut Germaniae principum¹¹¹⁰ suppetias maturius excitaret, quae iam pridem in hoc tam necessarium bellum promissae fuerant. (239) In eo discessu cum fama de morte Rogendorffii esset allata, quem in itinere anima defecerat, [137v] Velsum iterum ad militiae magisterium¹¹¹¹ rebus turbatis designavit, atque ut quam celerrime in Hungariam ad reliquias fusi exercitus pergeret, praecepit, dato negotio et huic et reliquis, qui ab administratione provinciarum locorumque fuerant, uti Viennam et reliqua eius viciniae munitiora loca, quibus possent praesidiis ad certissimae obsidionis discrimen firmarent. (240) Et quia excursio pariter hostilis timebatur, quae

¹¹⁰⁰ plures quam] *ex numero corr. ab autore* plures **W1**

¹¹⁰¹ omnem post se] post se omnem **W1**

¹¹⁰² iumenta] *ex equi corr. ab autore* iumenta **W1**

¹¹⁰³ homines] *add. ab autore* **W1**

¹¹⁰⁴ aliquod] *add. ab autore* **W1**

¹¹⁰⁵ Austriae Civitate] Civitate Austriae **W1**

¹¹⁰⁶ inter se communicaverant] convenerant **W1**

¹¹⁰⁷ Lintzium] Lynzium **W1**

¹¹⁰⁸ iam aliquot] aliquot iam **W1 W2**

¹¹⁰⁹ simularet, reliquisse Viennam existimant] *simulasse existimant W1 ex simulasse existimant corr. ab autore simularet, reliquisse Viennam existimant W2*

¹¹¹⁰ Germaniae principum] Germaniae **W1**

¹¹¹¹ militiae magisterium] magisterium militiae **W1**

universam paene superioribus annis Austriam exhauserat, plebs¹¹¹² passim ex agris vicisque atque castellis in oppida castraque munitiora receptae fuere.

(241) Qui remanserant ex consiliariis regiis et qui primo in provincia loco fuerant, ubi quisque munus suum curabat, illo acerrime fungi, milites scribere, e villis agrestes colligere, castra oppidaque munire et ne agricolae effusoriis manibus barbarorum obruerentur, certa signa ad hosce convocandos et tormentorum stridore et campanae ictu¹¹¹³ atque in ea distantia constituere, ut unus alterum admonere periculi locus posset, neque alius in alio magis quam in se ipso¹¹¹⁴ spem habere.

(242) Pariterque Viennenses agere, quae necessaria ad obsidionem erant, parare, omnibus in locis providere, ubique spes permixta timori gemitus puerorum feminarumque ululatus, virorum iumentorumque strepitus audiebantur. (243) Qui agris passim,¹¹¹⁵ tanquam hostes iam adessent, Viennam et in loca proxima perfugerant, ita cuncti studio defendendi lares proprios¹¹¹⁶ attenti, ut¹¹¹⁷ tametsi saevissima lues multos quotidie absumeret,¹¹¹⁸ nihil tamen praesentibus periculis territi,¹¹¹⁹ omnia prius,¹¹²⁰ quam fugam meditarentur.

(244) Quae dum in Austria et ad Viennam res geruntur, Velsius interea, uti iussus erat, collectas ex fuga exercitus veteris reliquias, Comoro et locis proximis praesidio distribuit. Confirmatus insuper a rege inclyto, quia Marchio a Malignana cum copiis Rhaeticis in itinere iam erat, et decem cohortibus e Bavaria comes a Furstenberg celerrimis in Austriam itineribus maturabat. (245) Ipse proximos quosque in Hungaria regulos, uti in fide manerent, adhortatus est, exploratisque sedulo hostium rationibus, non uti in apertum campum prodiret, sed quantum posset,¹¹²¹ limites tueretur ea mente,¹¹²² ut si coeptis successisset, sine labore hibernare in Hungaria posset, sin hostis latius in Austriam progredierentur, tamen adflictas se¹¹²³ recipere semper res posse et Danubii et classis praesidio sperabat.

¹¹¹² plebs] plebes **W1**

¹¹¹³ tormentorum stridore et campanae ictu] tormentis et ictu campanae **W1**

¹¹¹⁴ in se ipso] in se **W1**

¹¹¹⁵ agris passim] ex agris **W1**

¹¹¹⁶ proprios] *add. ab autore* **W1**

¹¹¹⁷ ut] *om.* **W1**

¹¹¹⁸ absumeret] absumebat **W1 W2**

¹¹¹⁹ nihil tamen praesentibus periculis territi] tamen periculis nihil territi **W1**

¹¹²⁰ prius] magis **W1 W2**

¹¹²¹ posset] potuit **W1** *ex potuit corr. ab autore* posset **W2**

¹¹²² tueretur ea mente] tueri nitebatur ea mente **W1 W2**

¹¹²³ adflictas se] se adflictas **W1**

(246) Et iam mensis spatium transierat, cum multa de rebus Turcarum Budaeque statu incerta adferebantur, aliis aliter atque aliter, a loco¹¹²⁴ praesertim tam remoto hostibusque infesto referentibus. (247) Nam et Budam adhuc regalis filii in fide esse quidam nuntiabant, alii occupatam per insidias dicebant Monacho cum regina filioque et ceteris primoribus comprehensis. Nec deerant, qui vi expugnatam adserebant.¹¹²⁵ (248) Sed [138r] nec constabat¹¹²⁶ in ista rumorum diversitate certum, Budaene maneret, an plenis in Austriam castris moveret, vel retro denique domum satur tanto occupato regno viam ingrederetur. (249) Ad haec cognoscenda posteaquam huc illuc exploratores rex inclytus misisset,¹¹²⁷ tamen ad instantem perniciem¹¹²⁸ a limitibus Austriae amovendam, quia aperte vi belli non poterat, precibus ac donativis tyranni animum permollire¹¹²⁹ decrevit. (250) Et hac de causa praemisso in castra Turcarum N. Gassaro,¹¹³⁰ Polono aulico suo¹¹³¹ cum donativis, mox Nicolaum comitem a Salm a cubiculis suis primi nominis¹¹³² et Sigismundum baronem ab Herberstayn, fisci Austriaci praefectum navigio Budam versus transmisit, dato negotio, uti autoritate et linguae peritia conciliatis sibi primis praefectis, quos Baschas¹¹³³ cognominant, ad aliquot menses indutias impetrarent.

(251) Qui ubi primum Strigonium appulerunt, quod in fide adhuc regis castrum fuerat, sexto a Buda milliario obviam redeunte eo, uti constitutum erat,¹¹³⁴ Gassaro cum zaussio quodam (ita conductorem Turcae appellant),¹¹³⁵ lemba deinde in castra sine impedimento devecti sunt, paratoque aditu ad Rustanum Bascham ingentibus donativis, cuius autoritas in gente Turcarum post tyrannum prima habetur, ab eo postea¹¹³⁶ ceteros aggrediuntur, oblatisque muneribus placant. (252) Quorum postremo¹¹³⁷ autoritate factum est,¹¹³⁸ ut et nostri ab ipso tyranno ad osculum manus admissi legati fuerint, et indutiae in sex menses impetratae

¹¹²⁴ a loco] ex loco **W1**

¹¹²⁵ adserebant] *ex* dicebant *corr. ab autore* adserebant **W1**

¹¹²⁶ constabat] constabat certa **W1**

¹¹²⁷ posteaquam huc ... inclytus misisset] atque **W1** posteaquam hinc inde deploratores rex inclytus misisset, tamen ad *add. in marg. ab autore* **W2** *add. in marg.* **W3**

¹¹²⁸ instantem perniciem] instantem quoque perniciem **W2**

¹¹²⁹ tyranni animum permollire] rex inclytus avertere **W1** *ex* rex inclytus avertere *corr. ab autore* tyranni animum permollire **W2**

¹¹³⁰ Turcarum N. Gassaro] Turcarum pro fide accipienda Paulo Gassaro **W1**

¹¹³¹ aulico suo] aulico **W1**

¹¹³² a cubiculis suis primi nominis] a cubiculis primi nominis *add. in marg. ab autore* **W1**

¹¹³³ Baschas] Waschas **W1**

¹¹³⁴ eo, uti constitutum erat] *add. ab autore* **W1**

¹¹³⁵ zaussio quodam ... appellant] zaussio (ita conductorem appellant) **W1**

¹¹³⁶ postea] posthac **W1** **W2**

¹¹³⁷ postremo] ad postremum **W1**

¹¹³⁸ factum est] factum fuit **W1**

exsistant.¹¹³⁹ (253) De quorum altero oratore, domino Sigismundo ab Herberstayn nostri temporis quidam poeta non ineleganter cecinit.

Ecce aut Hungaricis ubi rursus imminet oris

Et nostros misera Solymanus clade peremit.

Nequicquam longa Budam obsidione prementes

Ipsius horrida subnixi sede tyranni

Altius erectae fixi stans oscula dextrae

Quam prona in terram melior pars orbis adorat.

(254) Igitur hi viri dicendi copia oblatisque muneribus magno Germaniae commodo indutias tandem extorsere. Aduvit tum rem proclinatam ipsa lues, quae in castris Turcicis iam cumulo grassabatur. (255) Quae tametsi, ut dictum est, confecta iam omnia¹¹⁴⁰ feliciter essent, omnisque iam metus animis exemptus et¹¹⁴¹ quae bellum comitari solent, pericula¹¹⁴² remota viderentur, statuit tamen Velsius, quia haud quicquam fidi ea in gente fuisset,¹¹⁴³ in subsidiis ad Comoron eventum rei exspectare. (256) Et si non posset itinere barbarum prohibere, at Danubium,¹¹⁴⁴ quantis poterat viribus, in potestate retinere conabatur, classe in eo cum ad rei frumentariae facultatem, tum ad traiciendi facilitatem¹¹⁴⁵ instructa, et roboribus magnis alveo infixis, qua Vagus in Istrum [138v] confluit, hostilis classis navigationem arcebat.¹¹⁴⁶ (257) Et quia paucae illi copiae erant, quibus vix arces¹¹⁴⁷ proximas in limite firmare praesidio¹¹⁴⁸ poterat, omnes obsidere vias nequivit. Idcirco totus¹¹⁴⁹ in explorandis hostium consiliis, ut limitem in potestate retineret,¹¹⁵⁰ omnem operam impendebat.¹¹⁵¹ (258) Quod tametsi sedulo curaret,¹¹⁵² effusiora tamen hostium manus limitem,¹¹⁵³ sed perquam exigua interea

¹¹³⁹ exsistant] *om.* W1

¹¹⁴⁰ iam omnia] omnia iam W1 W2

¹¹⁴¹ animis exemptus et] *om.* W1 *add. in marg. ab autore* W2

¹¹⁴² quae bellum comitari solent, pericula] *add. ab autore* W1

¹¹⁴³ quia haud quicquam fidi ea in gente fuisset] *add. ab autore* W1

¹¹⁴⁴ Danubium] Danubii fluentum W1

¹¹⁴⁵ cum ad rei ... traiciendi facilitatem] *ex Danubium corr. ab autore commeatum* W1

¹¹⁴⁶ arcebat] arcere posse videbatur W1 *ex arcere posse conabatur corr. ab autore arcebat* W2

¹¹⁴⁷ arces] castra W1 *ex castra corr. ab autore arces* W2

¹¹⁴⁸ limite firmare praesidio] limite praesidio firmare W1

¹¹⁴⁹ Idcirco totus] Et tametsi W1 *ex Et tametsi corr. ab autore Idcirco totus* W2

¹¹⁵⁰ ut limitem in potestate retineret] *om.* W1 *add. ab autore* W2

¹¹⁵¹ impendebat] impenderet W1 *impenderet corr. ab autore impendebat* W2

¹¹⁵² Quod tametsi sedulo curaret] *om.* W1 *add. in marg. ab autore* W2

¹¹⁵³ effusiora tamen hostium manus limitem] effusiora penetravit tamen limitem manus W1 *post effusiora del. penetravit post limitem del. manus* W2

penetravit.¹¹⁵⁴ Quae superato Arrabone depopulatum in ea, quae circa sunt loca,¹¹⁵⁵ exierat, rapinarum et praedae avida. **(259)** Quae mox tamen (incertum qua subita re) aut territa aut impedita retrocessit, ipso etiam tyranno e Buda quotidie discessum accelerante, sive quod longum illi extremo iam autumnus in reditu ad Constantinopolim iter esset emetiendum, sive quod relicta a nostris ad Budam lues barbarum sensim et ipsa inciperet exercitum adfligere.

(260) Quam tamen, antequam viam institueret, Budam ingressus aliquot Ianizerorum cohortibus stipatus urbem fertur maximi in Europa nominis et ob multarum gentium commercia, illa tempestate famigeratissimam, ut subiectam oculis vidit, illacrimasse partim gaudio tantae perpetratae rei, partim laboris ob diuturni difficultatem. **(261)** Ex altera parte proelia propter eam a suis maioribus facta, tot susceptae expeditiones, tot acceptae clades occurrebant, tot ac tam opulenti principes,¹¹⁵⁶ qui amplissimis eo ex loco populis imperabant. **(262)** Praeter ceteros Ludovicus rex recentissimae memoriae, quem ipse in acie victum morti exposuisset deletis universis prope eius in Hungaria exercitu. **(263)** Quae virtus eius et impar virtuti fortuna exstiterat, animo versabat. Quae cum animo omnia¹¹⁵⁷ occurrerent, tum illa subito cogitatio, si suam eo sedem transferret. **(264)** Quod tametsi facere percuperet et magnum videretur ad id bellum conferre emolumentum posse, quod aperte quidem adversus¹¹⁵⁸ regem inclytum, clam autem contra universam Germaniam meditabatur, terrebant eum tamen Asiaticae gentes et Graecae, hinc Persica arma, illinc Carolus caesar Africum mare Graecumque paene victor navigans. Qui Constantinopolim, sua cathedra consilio terroreque destitutam aut vi aut insidiis expugnare se absente facilius posse videbatur.

(265) Itaque Barbarus, posteaquam incepta cogitatio irrita fuit,¹¹⁵⁹ magna militum parte in castra remissa, Ianizeris¹¹⁶⁰ tantum et ex praefectis primoribus stipatus ea, qua intra se talia versabat consilia,¹¹⁶¹ hora recta templum, quod summum Budae est, petiit, unde¹¹⁶² mandato tyranni paulo ante statuae omnes araeque et simulacra sanctorum erant exportata.¹¹⁶³ **(266)** Istuc etiam sub introitu tyranni Budenses arma omnia, gladios hastasque ex domibus collectas¹¹⁶⁴ conferre cogebantur. Quo facto indutus tyrannus more gentis sacra (si diis

¹¹⁵⁴ interea penetravit] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹¹⁵⁵ circa sunt loca] circa loca sunt **W1**

¹¹⁵⁶ principes] reges **W1** *ex reges corr. in marg. ab autore* principes **W2**

¹¹⁵⁷ omnia] *om.* **W1**

¹¹⁵⁸ quod aperte quidem adversus] *ex quod adversus corr. ab autore* quod aperte adversus **W1**

¹¹⁵⁹ incepta cogitatio irrita fuit] inceptum irritum fuit **W1**

¹¹⁶⁰ Ianizeris] Ianizaris **W2**

¹¹⁶¹ intra se talia versabat consilia] intra se haec consilia versabat **W1**

¹¹⁶² unde] Ex quo **W1**

¹¹⁶³ araeque et simulacra sanctorum erant exportata] araeque erant exportatae **W1**

¹¹⁶⁴ collectas] *om.* **W1**

placet¹¹⁶⁵) veste ad aram maiorem Mahumeto suo sacrificium [139r] fecit et pro victoria gratias egit oblatis spoliis devictae gentis, quae non in bello virtute ab hostibus capta, se dolo ab amicis extorserat.

(267) Nam gentis illius tametsi sacerdotes quidam sint et monachi, tamen sine autoritate orandi tantum duces vaticiniorumque pro victoriis inventores habentur. At sacrificium¹¹⁶⁶ solus imperator maximus, qui idem suae gentis¹¹⁶⁷ et pontifex, facit. (268) Is itaque¹¹⁶⁸ sacrificio Budae perfecto, praeceuntibus tubicinibus magnoque cum strepitu comitantium urbem egressus in castra ad suos rediit magno satis intra moenia et valido Ianizerorum praesidio relicto.¹¹⁶⁹ (269) Qui violata fide per plateas discurrere refractisque foribus, cum omnia terrore ac tumultu miscerent, a caedibus tamen, ut temperarent, vix Baschae¹¹⁷⁰ et praefecti potuerunt praecavere.¹¹⁷¹ Rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata miseris civibus ademerint. (270) Qui et sub ipsam occupationem et paulatim tempore insequenti servitutis barbaricae pertaesi relictis post se laribus, vineis vinisque et familia sese subtrahentes,¹¹⁷² qua quisque arte dolove poterat, in Austriam partim evasere, partim in reliqua, quae intergra adhuc regi inclyto oppida Hungariae fuerant, dispersi perfidiae suae poenas luebant. Atque hi nobis esse omnibus exemplo debent, quid huic et quantum credi barbaro debeat.

(271) At Monachus ipse, eius concitator belli et complices, Bebecus ac Valentinus Turekhy fide decepti Turcica,¹¹⁷³ iam inde ab initio, cum primum barbarus caeso nostro exercitu amicus (ut putabatur) accesserat, vocati per speciem amicitiae in castra, tametsi prima fronte perhumane excepti essent,¹¹⁷⁴ simulans favorem tyrannus¹¹⁷⁵ osculoque regali puero impresso¹¹⁷⁶ custodia tamen et puerum et, de quibus diximus, viros, multis istic diebus continuit. E qua et puerum pecunia et ipse se monachus magna vix sollicitatione redemit.

¹¹⁶⁵ si diis placet] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹¹⁶⁶ At sacrificium] Et sacrificium **W1** **W2**

¹¹⁶⁷ suae gentis] *om.* **W1**

¹¹⁶⁸ Is itaque] Itaque **W1**

¹¹⁶⁹ praesidio relicto] relicto praesidio **W1**

¹¹⁷⁰ Baschae] Waschae **W1**

¹¹⁷¹ potuerunt praecavere] praecavere potuerunt **W1**

¹¹⁷² subtrahentes] subducentes **W1**

¹¹⁷³ eius concitator ... decepti Turcica] eius belli autor cum suis complicitibus, Bebeco et Valentino Turekhy, decepti fide Turcica **W1**

¹¹⁷⁴ prima fronte ... essent] *om.* **W1** *add. in marg. ab autore* **W2**

¹¹⁷⁵ favorem tyrannus] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹¹⁷⁶ osculoque regali puero impresso] osculum filio regali fixerat tyrannus **W1** *ex* osculum regali puero fixisset tyrannus *corr. ab autore* osculoque regali puero impresso **W2**

(272) Valentino ea copia negata, quod nescio quae in illum barbari crimina conferrent, quem ferro postea gravissime vinctum secum in Turciam abduxere.¹¹⁷⁷

(273) At Monachus haec ubi accidere praeter spem omnemque opinionem vidisset, cognitisque dolis¹¹⁷⁸ sera poenitencia¹¹⁷⁹ ductus tandem id modo salutare in praesens existimavit, uti Joannis regis thesauris, quos occultatos loco quodam habebat, adsumptis cum puero regali et matre procul hinc tutiorem in locum confugeret urbe propriis prodita consiliis¹¹⁸⁰ cum regno barbaris in praedam¹¹⁸¹ relicta. (274) Ita maximum regnum cum florentissima civitate, pro quo pluribus quam centum annis Turcae tot expeditionibus,¹¹⁸² tanto nequicquam sumptu insudaverant, unius horae momento, sine¹¹⁸³ ullis prope armis occupatur, ipsis illud, quorum intererat cum sanguine tueri, tradentibus ultro.¹¹⁸⁴ (275) Qui viri, si modo eo nomine digni sunt, duplici posteris crimine notabuntur, primum, quod regnum incolae ipsi tutoresque hosti [139v] tradiderint, deinde quod Christiana religione¹¹⁸⁵ imbuti, sed nulla¹¹⁸⁶ pietate eius acerrimo inimico religionis cedere maluerint,¹¹⁸⁷ quam regi inclyto Christianissimoque pacto foedere atque retenta parte regni reconciliari.

¹¹⁷⁷ abduxere] abduxit **W1** *ex* abduxit *corr. ab autore* abduxere **W2**

¹¹⁷⁸ ubi accidere ... cognitisque dolis] *ex* haec ubi cognovit socii *corr. ab autore* his animadversis cognitisque dolis **W1**

¹¹⁷⁹ sera poenitencia] sera tandem poenitencia **W1**

¹¹⁸⁰ prodita consiliis] consiliis prodita **W1**

¹¹⁸¹ in praedam] praeda **W1**

¹¹⁸² expeditionibus] expeditiones **W1**

¹¹⁸³ sine] *emend. ex sin* **W3**

¹¹⁸⁴ tradentibus ultro] ultro tradentibus **W1**

¹¹⁸⁵ religione] doctrina **W1 W2**

¹¹⁸⁶ nulla] minime **W1** *ex* minime *corr. ab autore* nulla **W2**

¹¹⁸⁷ maluerint] maluerunt **W1**

(1) Rerum Pannonicarum liber tertius de his gestis rebus, quas Joachimus Marchio Brandenburgensis elector ductu et nomine regis inclyti Ferdinandi aliorumque Germaniae principum in Hungaria anno gessit 1542. Autore Wolfgango Lazio Viennensi medico, regio historico¹¹⁸⁸

(2) [140r] Post eam exercitus nostri cladem, quam Budae accepisse superiori a nobis libro dictum est,¹¹⁸⁹ Velsius iterum ad magisterium militiae per Hungariam Austriamque ab inclyto rege Ferdinando designatur,¹¹⁹⁰ cum propter multa, tum¹¹⁹¹ quod adversus divitias animum invictum¹¹⁹² semper gessisset¹¹⁹³ et aequabilem in omnibus rebus famam haberet. (3) Is ubi primum magistratum ingressus est, nullam interponens moram in ipsis rebus turbatis, eo¹¹⁹⁴ tempore, quo Turcarum imperator¹¹⁹⁵ occupata iam Buda cum innumerabilibus copiis Austriam contra maturabat, ad reliquias veteris se exercitus contulit, quae ad Comorum¹¹⁹⁶ Hungariae hibernabant. (4) Huic, quia non satis fidebat,¹¹⁹⁷ quod nec numero nec sanitate militum integer esset¹¹⁹⁸ novas copias adiacere statuit, quas Austriacae interea hereditariaeque provinciae re subita scripserant. Praesidia undique accersere, palantes ad signa reducere, arma, tela, equos et cetera instrumenta militiae parare, ad haec commeatum affatim convehere, denique omnia, quae in bello vario et multarum rerum egenti usui esse solent, citius opinione¹¹⁹⁹ et prudenter expediebat.¹²⁰⁰

(5) His confectis, quamquam nec numero nec viribus tanto hosti exercitum parem haberet et itinera omnia infesta barbaris essent, cum eo tamen intrepidus Comoro¹²⁰¹ Thatam

¹¹⁸⁸ Rerum Pannonicarum...regio historico] Rerum Pannonicarum incipit liber tertius auctore Wolfgango Lazio Viennense. Inclyti Romanorum regis Ferdinandi a consiliis et historiis **W1**

¹¹⁸⁹ Post eam... dictum est] Post exercitus nostri acceptam Budae cladem illam, de qua superiori a nobis est libro scriptum [*post acceptam del. apud Budam*]**W1**

¹¹⁹⁰ designatur] designatus fuit **W1** *ex* designatus fuit *corr. ab auctore* designatur **W2**

¹¹⁹¹ multa tum] bonas artes, tum maxime **W1**

¹¹⁹² animum invictum] invictum animum **W1**

¹¹⁹³ semper gessisset] gerebat **W1** *ex* gerebat *corr. ab auctore* semper gessisset **W2**

¹¹⁹⁴ eo] eoque **W1 W2**

¹¹⁹⁵ Turcarum imperator] Turca **W1**

¹¹⁹⁶ Comorum] Comoron **W1**

¹¹⁹⁷ non satis fidebat] diffidebat **W1**

¹¹⁹⁸ esset] esset exercitus **W1** *post* esset *del. exercitus* **W2**

¹¹⁹⁹ opinione] opinione Velsius **W1** *post* opinione *del. Velsius* **W2**

¹²⁰⁰ expediebat] expedivit **W1** *ex* expedivit *corr. ab auctore* expediebat **W2**

¹²⁰¹ Comoro] e Comoro **W1 W2**

movit, quem locum paulo ante barbarum inflammatum reliquisse diximus. (6) Ad eius viciniam positis castris omnes diligenter hostium rationes explorabat.¹²⁰² Qui animis adhuc dubiis apud Budam¹²⁰³ dissidebant, domumne recepta in fidem Buda extremo iam anno maturarent, an fortunam secuti latius in Austriam progredierentur.¹²⁰⁴ (7) Erant utriusque consilii multae nec ignobiles causae. Hinc lues et subito incidens gelu profectionem difficilem reddebant, illinc spolia et opportunitas occupandae Viennae nullo adhuc tum praesidio firmatae et peste exhaustae¹²⁰⁵ [140v] opinione feliciorum belli exitum pollicebantur.

(8) Quae dum utrinque consilia suscipiuntur et in ipsa exspectatione eventus comes Fridericus a Furstenberg cum undecim cohortibus Viennam in ipso tempore navigio pervenit, civiumque animos in summam desperationem coniectos ita erexit, ut multi iterum ex fuga,¹²⁰⁶ quam extremis ceu casibus inierant,¹²⁰⁷ reverterentur. (9) Plerique posthabita peste, quae tum atrocissime Austriam adfligebat, ad militiam se sponte¹²⁰⁸ sumptis armis, quae numquam antea gestaverant, praepararint. Secutus est Furstenbergium mox cum tribus circiter milibus Longobardorum, Rhetorum atque Engadinorum Marchio¹²⁰⁹ a Marignana.¹²¹⁰ Cuius¹²¹¹ non minus acceptus Austriacis quam salutaris adventus fuit. (10) Igitur rebus omnibus, quae necessariae ad obsidionem erant, Viennae dispositis ac civium animis confirmatis prior Furstenbergius cum septem cohortibus navigio Posonium descendit¹²¹² tribus ex numero suae legionis Viennae praesidio relictis. (11) Nec cunctatus diu postea et Marchio¹²¹³ fuit ad rem capessendam latius in Hungariam Strigonium usque progressus, hosti se¹²¹⁴ proximus opposuit. (12) Comes in subsidiis Posonii cum copiis Germanicis mansit. In medio amborum dux belli Velsius ad designatam belli partem profectus apud Comorum et Jaurinum rationes omnes hostium diligenter explorabat. (13) Ita tria subito posita castra, tres summa festinantia diversis in locis scripti exercitus et magni nominis spiritusque tres item duces celerius opinione convenere labentesque¹²¹⁵ res Austriae restituere. Castris tantillo ab invicem spatio

¹²⁰² Thatam movit... rationes explorabat] Thatam movit exploratis diligenter hostium rationibus **W1**

¹²⁰³ dubiis apud Budam] ad Budam dubiis **W1** apud Budam dubiis **W2**

¹²⁰⁴ progredierentur] progredierentur **W1 W2 emend. ex progerentur. W3**

¹²⁰⁵ peste exhaustae] peste fere exhaustae **W1 W2**

¹²⁰⁶ ex fuga] a fuga **W1**

¹²⁰⁷ inierant] iniverant **W1 W2**

¹²⁰⁸ sponte] *add. ab autore* **W1**

¹²⁰⁹ Marchio] *ex Comes corr. ab autore* Marcio **W1**

¹²¹⁰ Marignana] Malignana **W1** *ex Malignana corr. ab autore* Marignana **W2**

¹²¹¹ cuius] *add. ab autore* **W1**

¹²¹² descendit] discessit **W1** *ex discessit corr. ab autore* descendit **W2**

¹²¹³ postea et Marchio] postea Marchio **W1**

¹²¹⁴ Marchio fuit...hosti se] Marchio fuit nullo certo accepto mandato, Furstenbergium tamen et ipse secutus in Hungariam ad rem capessendam cum suis descendit, latiusque progressus Strigonium usque hosti se

¹²¹⁵ labentesque] ac labentes **W1**

seiuncti, ut alter alteri sicubi ab hoste obrueretur, ferre auxilium posset. (14) Neque facile diiudicari possit, uter utri virtute antefendus atque peritia rei militaris¹²¹⁶ videretur. (15) Quo in casu¹²¹⁷ opportunissima res accidit Deo¹²¹⁸ propitio, ne nobilissima provincia,¹²¹⁹ pestilentissima lue fere evacuata irruptione hostium post hominum memoriam occasione discriminis praesentanei oblata¹²²⁰ longe omnium¹²²¹ maxima vastaretur. (16) Ita tempore accelerato plus tum ubique ob saevientem pestem sollicitudinis erat, quam ex copia militum auxilii aut bonae spei accedebat.

(17) Decrevit tamen Velsius, quamquam autumnale adhuc frigus militem haud satis bene¹²²² ferret et Barbarus¹²²³ spoliis occupataque regni metropoli ditatus exspectatione periculi, quod ex vulgata lue exercitui tam numeroso imminebat, retrocessisse nuntiaretur, non prius Hungaria excedere, quam limites novos diligenter restituisset. (18) Buda enim amissa et omni ea Hungariae parte, quae intra [141r] Dravum fluvium et montem, quem¹²²⁴ a desertis¹²²⁵ clypeis Germanis Schildbergum dici supra admonuimus, late extenditur, in hostis verba adacta reliquae adhuc erant paucae admodum arces¹²²⁶ castraque, quae aut manu aut natura loci munita oppugnationis possent discrimen¹²²⁷ sustinere. (19) Horum primum a Buda Austriam versus occurrebat Vischegradium, post hoc¹²²⁸ Strigonium et Alba, quam vocant¹²²⁹ Regalem. In haec loca nondum exacto autumnio exercitum Velsius suum divisit. Quo tempore et sua iam¹²³⁰ Strigonii¹²³¹ cum copiis Italicis Marchio castra posuerat.¹²³² (20) Cetera, uti dictum est,¹²³³ pro conditione temporis et loci Velsius eodem itinere firmaverat. Quem in huiusmodi difficultate non minus, quam si proelio decertandum foret, magnum et sapientem virum fuisse comperio¹²³⁴ tanta temperantia, ut eum non minus amare milites, quam timere

¹²¹⁶ atque peritia rei militaris] *om.* **W1**

¹²¹⁷ Quo in casu] Qua in re **W1**

¹²¹⁸ Deo] *ex ne corr. ab autore* Deo **W1**

¹²¹⁹ nobilissima provincia] nobilissima Austriae provincia **W1** *ex nobilissima Austriae provincia corr. ab autore* nobilissima provincia **W2**

¹²²⁰ occasione discriminis praesentanei oblata] *om.* **W1** *suprascr. ab autore* **W2**

¹²²¹ longe omnium] *suprascr. ab autore* **W1**

¹²²² satis bene] *om.* **W1** *suprascr. ab autore* **W2**

¹²²³ Barbarus] *ex hostis corr. ab autore* Barbarus **W1**

¹²²⁴ quem] *suprascr. ab autore* **W1**

¹²²⁵ a desertis] *om.* **W1**

¹²²⁶ arces] *om.* **W1** *suprascr. ab autore* **W2**

¹²²⁷ discrimen] discrimina **W1**

¹²²⁸ post hoc] *om.* **W1**

¹²²⁹ quam vocant] quam Hungari vocant **W1**

¹²³⁰ Quo tempore et sua iam] *ex Castrametatus etiam corr. ab autore* Quo tempore et sua iam **W1**

¹²³¹ Strigonii] Strigonii in oppido **W1** *post Strigonii del. in oppido* **W2**

¹²³² castra posuerat] *ex fuit corr. ab autore* castra posuerat **W1**

¹²³³ dictum est] dictum est loca **W1**

¹²³⁴ comperio] comperior **W1** **W2**

viderentur. (21) Ipse autem cum praesentia diligenter intueretur, praeteritorum nunquam obliviscebatur et utrum arcere hostium insultus plus sciverit, quam praecavere dubitatum est.¹²³⁵ (22) Namque multos conducens exploratores fidos et industrios hostium consilia omnia prius semper¹²³⁶ praevidit, quam ea ad exitum potuerint pervenire. (23) Praeterea locis¹²³⁷ quotidie mutatis¹²³⁸ castra movebat iuxta ac si hostes adessent propugnaculis ac praesidio castra circum arces¹²³⁹ ac oppida muniebat, vigilias sedulo curabat et procul ultra limitem cum Hungaris levis armaturae expeditis equitibus hostium vires tentabat. (24) Ita prohibendo ab excursione magis, quam expugnando certandoque brevi universam eam pacavit Hungariam, quae ultra montem, de quo locuti fuimus,¹²⁴⁰ Austriam versus excurrit. (25) Neque ulla hostilis facta excursio in tanta hostium non solum propinquitate verum copia etiam, quantum temporis Velsius in imperio fuit, nostris hominibus villas incendit aut agros vastavit. Tanta in hoc duce prudentia fuit cum pari coniuncta felicitate.

(26) Interea rex inclytus Ferdinandus, qui ob pestis grassantis vim in Austriam superiorem concesserat, ubi haec ex nuntiis accepit, simul de Turcarum novo procinctu ad aestatem instantem certior factus, quanta potuit celeritate Pragam contendit, ubi omnium provinciarum suarum concilium indixerat. (27) Istic, dum periculi imminentis¹²⁴¹ magnitudinem proponit, e suis¹²⁴² rationes quaerit, quibus tanto hosti, sicubi limite perrupto infestis signis Austriam aut Moraviam Styriamque fuisset adortus, obviam iretur.¹²⁴³ (28) Dumque de re frumentaria praevidenda, pulvere tormentario machinisque expediendis tractat,¹²⁴⁴ legatos denique¹²⁴⁵ ad Poloniae Daniae Angliaeque reges dimittit, qui suppetias in hoc tam honestum ac necessarium bellum postulent.¹²⁴⁶ (29) Erat¹²⁴⁷ autem iam aestate superiore in comitiis Ratisponensibus anno [141v] habitis 1541 communibus principum Germaniae suffragiis constitutum, uti ad primum nuntium, sicubi Turcarum aliquid adversus Austriam tyrannus tentaret, auxilium sexaginta milium peditum et decem milium equitum¹²⁴⁸

¹²³⁵ est] sit **W1 W2**

¹²³⁶ semper] *om.* **W1**

¹²³⁷ locis] transversis itineribus **W1** *ex transversis corr. ab autore* locis **W2**

¹²³⁸ mutatis] *om.* **W1** *suprascr. ab autore* **W2**

¹²³⁹ arces] *om.* **W1** *suprascr. ab autore* **W2**

¹²⁴⁰ de quo locuti fuimus] de quo supra locuti sumus **W1**

¹²⁴¹ imminentis] instantis **W1**

¹²⁴² e suis] e suis **W1** *ex suis corr. ab autore* regnicolis **W2**

¹²⁴³ iretur] eatur **W1** *ex eatur corr. ab autore* iretur **W2**

¹²⁴⁴ tractat] loquitur **W1** *ex loquitur corr. ab autore* tractat **W2**

¹²⁴⁵ denique] insuper **W1** *ex insuper corr. ab autore* denique **W2**

¹²⁴⁶ postulent] extorqueant **W1** *ex extorqueant corr. ab autore* postulent **W2**

¹²⁴⁷ postulent. Erat] postulent. Ipsos neque recte, neque pro animo facturos, si tam potentem hostem dum possent viribus adhuc integris, facto una simul syncretismo non propulsent. Erat **W1**

¹²⁴⁸ decem milium equitum] decem equitum **W1**

mature in Austriam mitterentur, et iam singulis constabat, quantum quisque principum rerumque publicarum acto censu scribere deberet.¹²⁴⁹ **(30)** Haec simul in eo, quem Pragae habuit,¹²⁵⁰ conventu omnium provinciarum, qui eo missi fuerant, legatis proponit. **(31)** Quantopere sua interesset, docet, si praevisioe eventus consilia in tempore inirent, dum extra discrimen adhuc essent, hortatur singulos, monet atque obtestatur, ne sinant tam celebres atque foecundas diripi provincias, in foedam¹²⁵¹ praeterea servitute miseris colonos, liberos, cognatos et suam quisque necessitudinem abduci, quae exilii esset¹²⁵² miseria, ex aliis sumere ipsos¹²⁵³ exempla iubet. **(32)** Quare¹²⁵⁴ de negotio dispicerent, ipsi¹²⁵⁵ sibi et familiis ditionibusque, suis¹²⁵⁶ quisque finibus consulerent. In se nihil quicquam desideraturos fore, quod si opes suas pro viribus quisque ad hanc tantam¹²⁵⁷ necessitatem conferrent, sese interea de classe instruenda, leviori equitatu¹²⁵⁸ tormentisque expediendis curam suscepturum. **(33)** Ita paulatim tentando postquam opportunos sibi cognovit, multa alternis consultando persuadet tandem, uti viginti milium¹²⁵⁹ provinciae haereditariae auxiliarem manum ad aestatem anni futuri, qui erat XLII supra sesquimillesimum¹²⁶⁰ constituerent.¹²⁶¹

(34) Interea praefecti regii Viennaem rem frumentariam curabant, eiusque tantam ex agris copiam intra urbem comportarunt, ut¹²⁶² in templorum passim fornicibus et monasteriis farina et triticum avenaque deponerentur.¹²⁶³ **(35)** Neque principes Germaniae interea cessabant, sed pariter ac si hostes adessent milites scribere, catervatim navigiis in Austriam dimittere, pars ipsi descendere, omnia illa obsequii signa ostendebant, quae in tantis turbis vel non exspectassent, vel tardius atque negligentius fore suppeditaturos plerique arbitrabantur. **(36)** Huic tantae expeditioni unus designatur dux, a quo omnia moderarentur et in quo plena nomine Romani Imperii potestas esset, Joachimus Marchio Brandenburgensis elector. **(37)** Cui in laboris participatum duo alii iuncti erant¹²⁶⁴ Cunradus a Bamelberg et Theodoricus a

¹²⁴⁹ Et iam singulis ... scribere deberet] Et constabat quidem singulis principibus rebusque Germaniae publicis et de censu et de numero militum, quantum quisque suppeditare deberet. **W1**

¹²⁵⁰ Pragae habuit] Pragae tum habuit **W1 W2**

¹²⁵¹ provincias. In foedam praeterea servitute] provincias ac in foedam servitute **W1**

¹²⁵² esset] foret **W1**

¹²⁵³ sumere ipsos] ipsos sumere **W1**

¹²⁵⁴ Quare] Ipsi **W1**

¹²⁵⁵ ipsi] *om.* **W1**

¹²⁵⁶ ditionibusque suis] ditionibusque et suis **W1 W2**

¹²⁵⁷ tantam] tantam resistendi **W1 post tantam del. resistendi W2**

¹²⁵⁸ leviori equitatu] *om.* **W1**

¹²⁵⁹ milium] milium numerum **W1 post milium del. numerum W2**

¹²⁶⁰ ad aestatem ... supra sesquimillesimum] *om.* **W1 suprascr. ab autore W2**

¹²⁶¹ constituerent] constituerint **W1**

¹²⁶² ut] quod **W1 W2**

¹²⁶³ deponerentur] deponerentur **W1 ex deponerentur corr. ab autore deponerentur W2**

¹²⁶⁴ duo alii iuncti erant] duo iuncti sunt **W1**

Pfyrd. Quorum uterque magnam peditum legionem, quod¹²⁶⁵ regimentum Germani appellant,¹²⁶⁶ ex XXII signis¹²⁶⁷ conflata ductabat. **(38)** In quibus viris¹²⁶⁸ tanta autoritas fuerat¹²⁶⁹ tantaque militiae peritia, ut an diligentius, an felicius multis saepe bellis res administrarint, in incerto¹²⁷⁰ habeatur. **(39)** Omitto reliquos principes et comites, quorum proprio quidam aere militabant, alii officia inter ordines gerebant. Mauritius, Saxoniae dux instructissima atque **[142r]** amplissima equitum ala cum Augusto fratre proprio huic expeditioni sumptu interfuit.¹²⁷¹ **(40)** Dederunt huic nomina bello¹²⁷² praecipui Germaniae comites ac proceres a Mansfeld,¹²⁷³ a Montfort, ab Hennenberg,¹²⁷⁴ a Solms, ab Eysenberg, a Leyningen, ab Affenstayn, ab Haydeck¹²⁷⁵ et alii plerique, quos longum esset enumerare. Qui primo omnes Maio una cum sibi creditis copiis in Austriam confluebant.

(41) Est haud¹²⁷⁶ longe Vienna campus in immensum pertingens. Insulam ibi¹²⁷⁷ Danubii scissio facit denso nemore circumdatam. Quam sive quod luporum istic foecunda sit venatio, sive a susurro, qui inibi auditur conflictantis aquae, gentilitia Austriaci lingua *den Wolff* hoc est, lupum cognominant. **(42)** Hic designatus ab inlyto rege Ferdinando tantis castris, dum omnes copiae conducerentur, locus fuit atque in eo singulorum principum rerumque Germaniae publicarum cohortes equitesque castrametati sunt.¹²⁷⁸ **(43)** Aggere et¹²⁷⁹ vallo comprehensus totius¹²⁸⁰ Germaniae in se robur viresque accepit, spectaculum¹²⁸¹ nostri saeculi iucundum et illustre.¹²⁸² Cum et commeatu¹²⁸³ indigerent haec castra, qui magna ex parte ab Austriacis convehebatur et mercatores ex omnibus regionibus eo confluerent.¹²⁸⁴ **(44)**

¹²⁶⁵ quod] quam **W1**

¹²⁶⁶ appellant] vocant **W1**

¹²⁶⁷ signis] vexillis **W1**

¹²⁶⁸ viris] *om.* **W1**

¹²⁶⁹ fuerat] erat **W1**

¹²⁷⁰ an felicius in incerto] an felicius antehac res singulas administrarint, in incerto **W1**

¹²⁷¹ interfuit] interfuit **W1** *ex* interfuere *corr. ab autore* interfuit **W2**

¹²⁷² Dederunt huic nomina bello] Dederunt nomina bello **W1**

¹²⁷³ proceres a Mansfeld, a Monfort] proceres comites a Mansfeld, Mondfort **W1**

¹²⁷⁴ ab Hennenberg] *om.* **W1**

¹²⁷⁵ ab Affenstayn, ab Haydeck] *om.* **W1**

¹²⁷⁶ Austriam confluebant. Est haud] Austriam confluebant, tormentaque secum machinas et reliqua ad bellum necessaria ferebant. Est haud **W1**

¹²⁷⁷ ibi] istic **W1**

¹²⁷⁸ cohortes equitesque castrametati sunt] cohortes equitesque (ut ex more eo usus obitur cum Romani a Germanis rex diademate redundans deducitur) castrametati sunt **W1**

¹²⁷⁹ Aggere et] Aggereque et **W1**

¹²⁸⁰ comprehensus totius] comprehensus totius **W1** comprehensus hic campus totius **W2**

¹²⁸¹ spectaculum] spectaculum rarum **W1**

¹²⁸² illustre] utile **W1** *ex* utile *corr. ab autore* illustre **W2**

¹²⁸³ commeatu] commeatu ingenti **W1 W2**

¹²⁸⁴ mercatores ...eo confluerent] mercatores frequentes eo confluerent **W1** mercatores ex omnibus regionibus eo frequentes confluerent **W2**

Qui dum rem faciunt ex mercibus allatis, provinciae¹²⁸⁵ simul incolas ditarunt. Adeo diversoria omnia referta erant, equi atque viri innumeri navigiis devehebantur,¹²⁸⁶ pars arma, vina obsonia, pars nervum belli, aurum argentumque et machinas ferebant. **(45)** Calonesque permixti mulieribus coquere cibos, lavare vestes. Denique ut quisque sanguine iunctos atque caros amicos habebat, si quos loci fertilitas atque fama belli tanti compulerat, omnes exercitum sequi atque ita plaustis in continenti, in Danubio navibus onerariis lembisque¹²⁸⁷ ordine perpetuo in Austriam quotidie¹²⁸⁸ descendebant, non sufficiebant itinera, deerant¹²⁸⁹ baiuli ac plaustra. Naves nautaeque desiderabantur et in magno quisque pretio habebantur, qui aut tractare remos aut equos iungere currui¹²⁹⁰ didicissent.

(46) Neque enim¹²⁹¹ in eo tam praegnanti negotio rex interea Ferdinandus impiger¹²⁹² fuit, sed vectigalibus¹²⁹³ omnibus, quae Danubii ripae frequentia habent, laxatis militibusque et mercatoribus¹²⁹⁴ immune hoc totum iter fecit. **(47)** Quam ad expeditionem post hominum memoriam visu atque auditu iucundam, ut re ipsa universo Christiano orbi pernecessariam, reliqui fere omnes dynastae Christiani,¹²⁹⁵ iam pridem in hoc a rege inclyto sollicitati, pars pecuniam contulerant, pars machinas pulveremque tormentarium suppeditavere.¹²⁹⁶ **(48)** Plerique milites, duces artificesque ad explodenda praecipue tormenta¹²⁹⁷ transmiserunt. Quae Romano etiam episcopo hortamento¹²⁹⁸ fuere, ut explorato barbaricae gentis [**142v**] adversus Austriam Germaniamque procinctu, tametsi procul abesset, suas tamen suppetias non denegarit.¹²⁹⁹ Hae erant quattuor milia peditum et equites ductore¹³⁰⁰ comite a Dorniello,¹³⁰¹ qui in primo adhuc Germanorum in Hungariam descensu ad Viennam reliquo se exercitui coniunxere. **(49)** Rex simul¹³⁰² ipse Ferdinandus, uti iussus erat,¹³⁰³ classem instruere et rem

¹²⁸⁵ provinciae] regionis **W1**

¹²⁸⁶ devehebantur] delabebantur **W1**

¹²⁸⁷ lembisque] atque lembis **W1**

¹²⁸⁸ ordine perpetuo in Austriam quotidie] perpetuo ordine quotidie in Austriam **W1**

¹²⁸⁹ itinera, deerant] itinera et deerant **W1 W2**

¹²⁹⁰ equos iungere currui] iungere equos aliquando currui **W1**

¹²⁹¹ enim] *om.* **W1**

¹²⁹² Ferdinandus impiger] impiger Ferdinandus **W1 W2**

¹²⁹³ impiger fuit, sed vectigalibus] impiger fuit, aut magis, quam antea ad privatum commodum nitebatur, sed vectigalibus **W1**

¹²⁹⁴ militibusque et mercatoribus] militibusque atque mercatoribus **W1 W2**

¹²⁹⁵ dynastae Christiani] Christiani dynastae **W1 W2**

¹²⁹⁶ suppeditavere] suppeditabant **W1** *ex* suppeditabant *suprascr. ab autore* suppeditavere **W2**

¹²⁹⁷ ad explodenda... transmiserunt] ad explodendos globos, uti rem iuarent cominus, transmisere **W1** ad explodendos praecipue idoneos transmiserunt **W2**

¹²⁹⁸ episcopo hortamento] episcopo iam inde ab initio hortamento **W1**

¹²⁹⁹ denegarit] *ex* denegerint *corr. ab autore* denegaret **W1**

¹³⁰⁰ equites ductore] equites mille ductore **W1 W2**

¹³⁰¹ comite a Dorniello] Alexandro Vitellio **W1**

¹³⁰² Rex simul] Simul rex **W1**

¹³⁰³ uti iussus erat] uti iussus erat ab imperii ordinibus **W1**

frumentariam curare, quasi nulla interposita mora omnia providere, apud omnes adesse, pecuniam his mutuare, quibus longinquitas loci stipendium menstruum negabat. **(50)** Ipse armatus intentusque in hoc bellum proprium exercitum ex provinciis suis haereditariis cogebat, viginti milium numerum expeditam et exercitam continuis pugnis manum, cui Joannem Ungnadium ducem praefecit, magno apud Styrios natum loco regulum. **(51)** Huic singuli parebant provinciarum duces, quorum praecipuae famae cognovimus Reimbertum ab Obersdorf, Erenricum a Kunigsperg, Ioannem a Weysbruch et¹³⁰⁴ Ioannem a Lamberg Austriacos, Jacobum Zakhlium et Nicolaum Iurizy Carniolanos, Casparum ab Herberstain et Rotmansdorfium Styros. **(52)** Qui omnes haud secus ac si hostis in conspectu adesset, iter facere, castra munire, reliquum imperii exercitum praecedere, huic¹³⁰⁵ viam ostendere, per medios hostes et loca inculta asperaque ignotos¹³⁰⁶ deducere, praeterea de rationibus omnibus Marchionem docere et animare, ne itinere tam necessario coeptoque desistat, non tam diffidentia futurorum, quae consuluissent, quam uti his exaequatus cum Marchione ceterisque imperii ordinum consiliariis labor volentibus esset. **(53)** Et sane hi viri et ex Hungaria plerique illoque aliisque temporibus huius expeditionis ductoribus necessitate magis, quam ex officio consilio atque adiumento fuere, uti Germani¹³⁰⁷ milites in luxu soluti cohercerentur et paulatim alieno solo moribusque Turcarum assuefacti corporibus et mentibus integri pugnam capesserent, insigni lucro et nominis Germanici gloria, si eorum, quos diximus ab ordinibus Imperii designatos duces fuisse,¹³⁰⁸ aures oboedientes habuissent.¹³⁰⁹

(54) Iamque magna pars aestatis¹³¹⁰ consumpta erat, cum Marchio Brandenburgius collectis postremo omnibus apud Viennam copiis ex stativis movit,¹³¹¹ posteaquam tres istic fere integros menses moram traxisset,¹³¹² ingressusque iter Budam versus Syrio laetos Pannoniae agros adurente, quo tempore ex tanta nostrorum cessatione Budam hostes probe¹³¹³

¹³⁰⁴ Erenricum a Kunigsperg, Ioannem a Weysbruch et] *om.* **W1** *suprascr. ab autore* **W2**

¹³⁰⁵ huic] ei **W1**

¹³⁰⁶ ignotos] ignaros **W1**

¹³⁰⁷ Germani] *ex reliqui corr:* Germani **W2**

¹³⁰⁸ ab ordinibus ...duces fuisse] *in margine add. ab autore* **W2**

¹³⁰⁹ quam ex officio... oboedientes habuissent] quam ex officio, ut reliqui soluti milites cohercerentur et paulatim alieno solo moribusque Turcarum assuefacti corporibus et mentibus integri pugnam capesserent, redireque incolumes domum spoliis ditati, consilio semper adiumento fuere, insigni lucro et nominis Germanici gloria, si ducum aures oboedientes habuissent. **W1**

¹³¹⁰ pars aestatis] aestatis pars **W1**

¹³¹¹ copiis ex stativis movit] copiis (qui tres integros menses labor consumpserat) ex stativis movit [*post consumpserat del. castra in*] **W1**

¹³¹² posteaquam tres istic fere integros menses moram traxisset] *om.* **W1**

¹³¹³ ex tanta nostrorum ... hostes probe intus] ex tanta mora probe iam hostes Budam intus **W1**

intus et extra communivissent, essentque Germanorum corpora¹³¹⁴ luxu, otio et morbis lassata, contra vires primum animosque Turcae concepissent.

(55) Hoc iter adeo tardum fuit militumne pigritia, an ducum incuria¹³¹⁵ incertum est, uti plus mensem in ea, quae Strigonium via ducit viginti quattuor milliariorum consumpserint.¹³¹⁶ (56) Eo posteaquam [143r] perventum est, et iam de belli rationibus consultatio fieret, in campis istic Hungari suas copias coniunxerunt. Quas viginti milium numerum equitum expeditorum fuisse certa¹³¹⁷ fama est. (57) Atque iidem armis, equis ac animis docuere, quantum in ea gente momentum positum esset adversus Turcarum praecipue nationem. Quibus uti vestitu moribusque paene aequalis, ita certando equorumque pernecitate, adsequendo cominus et eminus eludendo una omnium semper¹³¹⁸ accommodatissima visa fuit. (58) Hunc tantum exercitum classis in Danubio praecessit Ferdinandi regis sumptu et opera instructa, armorum, tormentorum virorumque robore et numero e Dalmatis praecipue Istrisque conflata,¹³¹⁹ uti antea iam edocta erat a naucleris exercitatissimis et in isto tum adeo bello gubernata a Marchione Malignana, viro terra et aqua praestantissimo.

(59) Cum primum Pesthii viciniam Budamque¹³²⁰ attigit, industriae fortitudinisque non contemnenda quaedam exempla ediderat, ludificari incerto praelio, rationes hostium explorare, modo eminus in hostes faces et tormenta emittere, terrere, modo cominus contis et spiculis pugnae infensi adesse, instare, atque omnibus locis Turcarum ordines conturbare, denique infinitas timoris species iniicere. (60) Eo modo diversae inter se nationes sub uno prope duce, unoque in solo coalvere, animis pares, ceterum copiis, numero armorumque specie imparibus. (61) Nam Germanorum eo bello numero et virtute robur fuit. Qui etsi tardius procedebant, tamen in subsidiis confertim conglobati, ceu fortissimum quoddam vallum universum claudebant exercitum. (62) Hungari, ut numero pauciores ita industria, audacia¹³²¹ locorumque cognitione et hostilium stratagematum scientia¹³²² reliquos facile omnes superabant. Disiectos nunquam non a tergo et lateribus circumibant, ubi opportuna¹³²³ fugae locus eo diversi abibant atque inter virgulta evadebant. (63) Sed nec Itali quidem atque Hispani ab ea alieni magnanimitate tum erant, aut spiritus sua gente non dignos gerebant,

¹³¹⁴ Germanorum corpora] nostrorum iam **W1** Germanorum militum corpora **W2**

¹³¹⁵ incuria] *ex negligentia corr. ab autore* incuria **W1**

¹³¹⁶ consumpserint] consumpsissent **W1 W2**

¹³¹⁷ certa] certior **W1 W2**

¹³¹⁸ semper] *add. ab autore* **W1**

¹³¹⁹ conflata] conflata fuit **W1 post** conflata *del.* fuit **W2**

¹³²⁰ Budamque] Budaeque haec **W1 post** Budamque *del.* haec **W2**

¹³²¹ audacia] *om.* **W1**

¹³²² scientia] *om.* **W1 suprascr. ab autore** **W2**

¹³²³ opportuna] opportunior **W1**

tametsi pedites magna ex parte essent, tormentorum tamen numero cursusque facilitate, tolerantia prope incredibili in eo itinere primi incedebant, primi impetum in hostes conspectos fecerunt, iussique ante et supra intraque moenia conspecti fuere.¹³²⁴ **(64)** In qua gente tanta agilitas corporum, animus tantus, audacia et in victu temperantia incredibilis¹³²⁵ esse solet, ut pauci an multi, cominus an eminus rectius fortiusque certent, in incerto habeatur. **(65)** Eo exercitu militumque voluntate et ducum consiliis mense Augusto iam exacto¹³²⁶ ad Pesthii oppiduli viciniam ventum est, posteaquam post divi Joannis Baptistae sollennem **[143v]** diem Vienna¹³²⁷ primum castra movissent.¹³²⁸

(66) Id oppidum Budae obiectum specie quidem exiguum, sed opulentum mercatorum emporium fuit. Itaque et incolarum quondam regni florentibus rebus cives linguae commercio Germanicae continuo¹³²⁹ ipsi Germani aut fuerunt aut tempore effecti sunt. **(67)** Quod eo facilius istic¹³³⁰ idioma et mores manserunt,¹³³¹ quod procul ab imperio Hungarorum Pesthenses uti liberi vitam agebant. Sed posteaquam occupata Buda Joannes comes eos agros sui iuris¹³³² fecit, Germanorum istic¹³³³ pessum ire libertas et pro illis¹³³⁴ Turcarum commercia invecta sunt. **(68)** Quibus servus rex, quia praerogativas largiri¹³³⁵ cogebatur, civitatem¹³³⁶ barbaro¹³³⁷ paulatim incola fecit frequentem atque habitatam. Hinc pro magnis, splendidis atque magnificis aedibus humiles Pesthii casae gentilium more exstructae surrexerunt. **(69)** Oppidum ipsum, uti Buda angustius, ita munitione moenibusque negligentius provisum tum¹³³⁸ erat. Moenia humilia, propugnacula pauca et ex uno tantum latere Danubii praesidio firmatum, sed fecit ipsum necessitatis imperium, cum Turcae hoc peti vidissent, uti accelerato opere eam intra firmarent, fossa profunda ducta et aggere lato

¹³²⁴ moenia conspecti fuere] moenia primi conspecti sunt **W1**

¹³²⁵ temperantia incredibilis] temperantia prope incredibilis **W1 W2**

¹³²⁶ mense Augusto iam exacto] Augusto iam exacto mense **W1**

¹³²⁷ Vienna] Viennae **W2**

¹³²⁸ posteaquam post ...movissent. Id oppidum] posteaquam solutis in campis Viennensibus post Divi Joannis Baptistae sollennem diem castris eam modo enumeratus esset viam exercitus ingressus. Id oppidum **W1**

¹³²⁹ commercio Germanicae continuo] continuo Germanicae commercio **W1**

¹³³⁰ istic] ibi **W1**

¹³³¹ idioma et mores manserunt] idioma moresque gentis mansere **W1**

¹³³² sui iuris] iuris sui **W1 W2**

¹³³³ istic pessum] istic paulatim pessum **W1 W2**

¹³³⁴ pro illis] *suprascr. ab autore* **W1**

¹³³⁵ largiri] *ex dare corr. ab autore* largiri **W3**

¹³³⁶ civitatem] *ex oppidum id corr. ab autore* civitatem istam **W1**

¹³³⁷ barbaro] Turcico **W1** *ex Turcico corr. ab autore* barbaro **W2**

¹³³⁸ tum] *suprascr. ab autore* **W1**

circumacto inter quae impedimenta ingredientium fixa erant, robora impedita, clavi ferrei ligneique fossa ipsa¹³³⁹ ad speciem sarmentis tecta, ne ingressos descensu¹³⁴⁰ dehortaretur.

(70) Itaque facies fuit inter initia eius obsidionis varia atque incerta, dum vallum iaciunt et aggere exercitum circumdant, plurimum temporis consumptum fuit,¹³⁴¹ potare, lurcari, alea noctes insomnes ducere, neque signa, neque ordines observare. (71) Ubi quemque praeda animaverat, eo pedem ferre, neque istic resistere, ubi plurimum periculi fuerat, arma, tela, equos et dissimiles inter se nationes otium corrupit et luxus perdidit.¹³⁴² Quae cum ita in exercitu ordinum Imperii summa, quoad eius fieri poterat, negligentia fierent, nihil tamen sine consilio atque imperio ab Austriacis actum¹³⁴³ fuit. Adeo prudentia nostrorum ducum cuncta regebat et studium laborque omnes exercuit, qui regis inclyti stipendio merebant.

(72) Verum enimvero ubi¹³⁴⁴ multum iam autumnii processisset¹³⁴⁵ et difficilis longaeque obsidionis opinione animi remitterentur,¹³⁴⁶ Marchio et qui illi a consiliis primi erant, Ungnadius Austriaci exercitus praefectus, Bamelbergius et Pfyrdius, nec non Mauritius Saxoniae dux cum comitibus Mansfeldinis et Montfortiis consilia inter se miscebant,¹³⁴⁷ operae pretiumne facerent, si oppiduli tentassent oppugnationem, an traiecto Danubio omnes adversus Budam copias dirigerent. (73) Nescire quid facerent, si discederent re infecta notam Germanico nomini inurerent, et hostium adversus se iram¹³⁴⁸ vindictamque [144r] provocarent.

(74) His consiliis dum trahitur tempus, luxus ex copia rerum convectarum, alieno praecipue solo et Germanis semper adverso exercitum perdidit. Et qui antea credebatur inexpugnabilis, iam paulatim redditus est inbellis, et pocula magis quam arma coepit tractare. (75) Quibus rebus factum est, ut cum animis corpora simul deficerent, viribus enervatis morbi et pestilens lues paulatim succederent. Quae tantum exercitum ita demum pessumdedere,¹³⁴⁹ ut iam non de expugnatione, sed de reditu in compitis miles¹³⁵⁰ et in conciliis duces sermones

¹³³⁹ fossa ipsa] fossa **W1**

¹³⁴⁰ descensu] a transcensu **W1** a descensu **W2**

¹³⁴¹ fuit] *om.* **W1** *ex est corr. ab autore* fuit **W2**

¹³⁴² otium ... perdidit] Bellona commisit **W1** *ex* Bellona commisit *corr. ab autore* otium corrupit et luxus perdidit **W2**

¹³⁴³ actum] *emend. ex* actum actum **W3**

¹³⁴⁴ et studium ... enimvero ubi] *om.* **W1** *add. in marg. ab autore* **W2**

¹³⁴⁵ processisset] processerat **W1**

¹³⁴⁶ et difficilis ... animi remitterentur] cum **W1** *ex* cum *corr. ab autore* et difficilis longaeque ... animi remitterentur **W2**

¹³⁴⁷ miscebant] miscere **W1**

¹³⁴⁸ iram vindictamque] iram primum vindictamque **W1** *post iram del.* primum **W2**

¹³⁴⁹ pessumdedere] pessumdedit **W1**

¹³⁵⁰ miles] milites **W1** **W2**

miscerent. (76) Quibus rebus cognitis hostes animos paulatim¹³⁵¹ recipere, Germanos flocci pendere. Quorum universum contra se profectum robur in obsidione oppiduli exilis et semidiruti, nec natura, nec manu muniti tam levi momento contabescere animadvertissent, ipsos milites ignavos ac vini¹³⁵² magis pecuniaeque quam martis cultores, ignaviores duces, qui ad aleam integras noctes re tam necessaria, non in consiliis consumebant, potando scortandoque, veluti inter se armis certabant.

(77) His Turcae, qui Pesthii praesidio positi erant, cognitis¹³⁵³ optimum ex inopia consilium cepere, appellatoque eorum praefecto, quem sua ipsi lingua Bascham¹³⁵⁴ dicunt, fortunam se sinat, rogant, extra moenia pariter¹³⁵⁵ tentare, quam prosperam intra essent¹³⁵⁶ experti.¹³⁵⁷ (78) Certos se, ut se hactenus more maiorum gessissent et nunc adeo tam opportuna¹³⁵⁸ oblata occasione gloriam nomini et sibi commodum paraturos. Quibus verbis expugnatus Baschae¹³⁵⁹ animus, quod ita se fere res humanae habeant, ut vel mediocris victoriae spem ignavis etiam magnam adferant, statuit ante lucem in diluculo per unam portam, eam, quae ad Danubium eiusque traiectionem ducit, quingentos equites emittere instructissimos, qui, si nil aliud possent, vel trucidatis excubiis Italos conficerent, qui proximi in ruinis monasterii cuiusdam castrametati fuerant. (79) Id ea gratia factum inter adhuc obsidionis initia comperio, quod hanc maxime gentem in oppugnatione timerent, si aliquid nostri forsitan fuissent conati. Quocirca ad insidias hostes conversi, quia aperto Marte nihil poterant,¹³⁶⁰ obscura¹³⁶¹ nocte egressi nocturnis viis itineribus ignorati erumpunt, aggressique repente excubias inopinantes caedunt, sternunt, numero, non virtute superiores, factumque fuit ea in eruptione hisque dolis,¹³⁶² uti prius ad Italorum castra, sicuti iussi fuerant, extinctis vigiliis pervenerint, quam ex aliis Germanorum castris¹³⁶³ subveniri potuerit.¹³⁶⁴ (80) Siquidem prospectum¹³⁶⁵ tenebrae et ager arbustis consitus prohibebant. Ac primo Itali

¹³⁵¹ paulatim] primum **W1** ex primum *corr. ab autore* paulatim **W2**

¹³⁵² vini] cibi **W1**

¹³⁵³ cognitis] *om.* **W1**

¹³⁵⁴ Bascham] Wascham **W1** Basscham **W2**

¹³⁵⁵ pariter] *om.* **W1**

¹³⁵⁶ essent] forent **W2**

¹³⁵⁷ quam prosperam intra essent experti] *om.* **W1**

¹³⁵⁸ opportuna] bona **W1**

¹³⁵⁹ Baschae] Waschae **W1** Basschae **W2**

¹³⁶⁰ Quocirca...poterant] Ita Turcarum apud nostros tum doli nihil languidi aut remissi patiebantur. Nam **W1** ex Ita Turcarum apud nostros tum doli nihil languidi aut remissi patiebantur. Nam *corr. ab autore* Quocirca...poterant **W2**

¹³⁶¹ obscura] obscura barbari **W1** *post* obscura *del.* barbari **W2**

¹³⁶² factumque... dolis] Quare factum est **W1** ex Quare factum est *corr. ab autore* factumque... dolis **W2**

¹³⁶³ ex aliis Germanorum castris] ex aliis castris Germanorum **W1**

¹³⁶⁴ potuerit] poterat **W1** ex potuerat *corr. ab autore* potuerit **W2**

¹³⁶⁵ prospectum] prospectus **W1** **W2**

ex similitudine armorum et vestitus¹³⁶⁶ Hungaros rati quieti in casis suis papilionibusque¹³⁶⁷ [144v] manebant, deinde ubi propius ventum est, atque ora pileosque intueri coram licebat, (nam his solum ab Hungarorum gente discernuntur)¹³⁶⁸ strepituque veluti hostes iam adventare didicissent, alteri apud alteros formidinem simul et tumultum facere, arma capere, in signa descendere. (81) Etsi autem aliquantisper remorati¹³⁶⁹ auxiliumne petant a proximis, an stationes relinquerent, dubitarint, tamen ex necessitate postremo, quod optimum pro conditione temporis locique videbatur, consilium cepere. Egressique e ruinis, postquam magis magisque appropinquare viderunt,¹³⁷⁰ pro castris magno ardore consistunt truculentae gentis vim excepturi.

(82) Qua in pugnae necessitate Marchio, Ungnadius et Bamelbergius amplius opinione Italorum in ferendis suppetiis morabantur. (83) Itaque fortiter eo die pugnatum¹³⁷¹ ab Italis atque Hispanis adversus Turcas fuit. Et antequam adhuc reliquae omnes copiae pedestres maxime succurrere potuerint, paucis tantum¹³⁷² adiuti equitibus gravis et levis armaturae Turcas Itali in fugam coniecere. (84) Ibi ante portam, dum catervatim ex fuga se recipere in oppidum nituntur, acre est proelium commissum nostris terga hostium urgentibus et sine omni errore ferientibus. Et paene imprudentia facinus memorabile tum editum fuisset, ut nostri equites simulcum hostibus intra portam fuissent recepti,¹³⁷³ ni Marchio ignorans hostium numerum suos in ipso labore revocasset. (85) Nam nostri exercitus duces solliciti de totius belli eventu et nunquam non intenti ad victoriam contendebant.¹³⁷⁴ Quo res videbatur successisse magis, eo anxii plus¹³⁷⁵ cavebant, necubi hosti prudenti et vigilantanti opportuni fierent.

Eo die eoque conflictu barbarorum ingens ante ipsam portam copia caesa est, maior ad Danubii ripam, dum a nostris pressi profugiunt, formidine istic¹³⁷⁶ et vi fluminis perierunt. (86) Ex nostris praeter Italos, qui in primo insultu cecidere, pauci desiderati dicuntur. Enituitque eo in certamine multorum virtus, inter quos Mauritius dux Saxoniae primus inter insequentes, dum hostibus immixtus pugnat, interceptus a Turcis et equo suffosso deiectus,

¹³⁶⁶ et vestitus] vestitusque **W1**

¹³⁶⁷ papilionibusque] tentoriisque **W1** ex tentoriisque corr. ab autore papilionibusque **W2**

¹³⁶⁸ nam his solum ab Hungarorum gente discernuntur] add. in marg. ab autore **W1**

¹³⁶⁹ remorati] remorati primo dum **W1** post remorati del. primo dum **W2**

¹³⁷⁰ appropinquare viderunt] appropinquasse vidissent **W1**

¹³⁷¹ pugnatum] emend. ex pugnatum pugnatum **W3**

¹³⁷² tantum] om. **W1**

¹³⁷³ simulcum hostibus ... fuissent recepti] obsessam citius forent urbem ingressi **W1**

¹³⁷⁴ contendebant] nitebantur **W1** ex nitebantur corr. ab autore contendebant **W2**

¹³⁷⁵ plus] magis **W1**

¹³⁷⁶ formidine istic] istic formidine **W1**

nisi Hungarus eques, qui id forte erat¹³⁷⁷ conspicatus supposito proprio sonipede principi subvenisset, facinus miserabile exercitui ex virtute attulisset. **(87)** Ita salvo principe et a nostris recepto gaudium in castris nostris duplicatum¹³⁷⁸ et ob victoriam insperatam fuit et ob multorum magnorum virorum salutem, ut in adverso loco victores tamen cum virtute fuissent. Miscuit tamen Bellona laetis rebus tristia. Tum quoque Jacobo Dapfero a Waldburg nobili et vetustae originis Svevo regulo ab hostibus trucidato.¹³⁷⁹ Duces nihilominus reliqui,¹³⁸⁰ qui trepidi antea et de eventu solliciti fuerant, deinceps **[145r]** laeta agere et intentiores ad virtutem niti milites increpare, luxus materiam praescindere, de Mauritio vero duce fama praeclara esse coepit.

(88) Sed in tanta animorum alacritate defuit nervus belli pecunia, quae tanta consilia impedivit militesque pigro¹³⁸¹ reclamantes a virtute ad otium revocavit. Qua re factum est, ut otio torpentes¹³⁸² animis ignaviam paulatim corporibusque morbos conciliarint, denique nomini Germanico ob rem male gestam notam perpetuam inurerent, idque apud hostes adeo contemptum redderent, ut iam non amplius de dedendo oppidulo diruto consilia inirent, etsi maior pars in eruptione oppetiisset, tamen animadversa nostrorum vecordia¹³⁸³ ad resistendum acrius quotidie nitebantur. **(89)** Et ne militem obsidionis diuturnitas veluti in nostris castris ex otio corrumperet, multas virtutis vias quaerebant, nunc operibus faciundis,¹³⁸⁴ nunc tormentorum eiaculatione sese exercentes,¹³⁸⁵ nihil tam arduum ad laborem videbatur,¹³⁸⁶ quod non conarentur. **(90)** Ceterum suis ante portam in eruptione interfectis et vix paucis receptis, ubi vident ex illorum libidine tuto posthac egredi non posse, praeterea iniquum sibi certamen cum tanto numero militum esse, statuerunt deinceps non proeliis, neque acie directa, sed alio modo bellum finiendum, conversique ad solitas fraudes, qui utroquo in oppido praesidio imperabant Baschae,¹³⁸⁷ proditionem in Hungarorum castris componere moliebantur rati, qua ad Budam anno superiori illis via successerat, si potiti machinis forent, etsi numero multo inferiores, tamen fraude et Hungarorum auxiliis¹³⁸⁸ omnem Germanorum exercitum in medio conclusum et tormentis destitutum, antequam ad arma venire posset, facile

¹³⁷⁷ forte erat] erat forte **W1**

¹³⁷⁸ duplicatum] ex repitum *corr. ab autore* duplicatum **W1**

¹³⁷⁹ Miscuit tamen Bellona ...ab hostibus trucidato] *om. W1 add. in marg. ab autore W2*

¹³⁸⁰ nihilominus reliqui] praeterea belli **W1** *ex praeterea belli corr. ab autore* nihilominus reliqui **W2**

¹³⁸¹ pigro] pigros **W1**

¹³⁸² torpentes] torpescentes **W1 W2**

¹³⁸³ animadversa nostrorum vecordia] *add. in marg. ab autore W1*

¹³⁸⁴ faciundis] faciendis **W1**

¹³⁸⁵ exercentes] exercendo **W1 W2**

¹³⁸⁶ videbatur, quod] videbatur intra moenia, quod. [*intra moenia add. in marg. ab autore*] **W1**

¹³⁸⁷ Baschae] Waschae **W1**

¹³⁸⁸ auxiliis] auxilio **W1**

oppressuros,¹³⁸⁹ eoque facto magnam genti suae gloriam, sibi vero apud imperatorem suum locum dignitatemque paraturos.

(91) Erat in castris Hungarorum summo loco natus regulus,¹³⁹⁰ vetustissimae in ea gente stirpis Petrus Perennius nomine, quem rex Ferdinandus saepe ab hoste deficientem benigne semper susceperat, postremo manentem in fide ad summam perduxerat dignitatem.¹³⁹¹ (92) Is eo tempore divisus provincialium studiis, quia opum cumulo in regno facile¹³⁹² potentissimus habebatur, aspirare ad spem regni ausus, pollicentibus operam suam plerisque occasionem eius invadendi nunquam non quaerebat.

(93) Quod perspectum iam habens Budensis Bascha¹³⁹³ per occultos nuntios consilia coepit cum homine miscere,¹³⁹⁴ quibus ille rationibus in regnum sublimaretur, hortatur hominem, occasionem ex tempore et loco arripiat, opem ad hanc rem illi suam pollicetur.¹³⁹⁵

(94) Conetur modo et vela ventis credat, nihil difficile ei futurum, qui genus vetustum in sua gente et prosapiam haberet late¹³⁹⁶ propagatam, favorem provincialium et sui denique imperatoris in hoc gratiam inclinatam paravisset. Ita homini suapte natura, [145v] libidine regnandi tracto haud magnum negotium fuerat eo¹³⁹⁷ persuadere, ad quae semper occasione oblata nitebatur. (95) Exploratoque Germanici exercitus robore in spem regni haud dubiam adductus et opportunitate¹³⁹⁸ loci et¹³⁹⁹ temporis quam occultis potest consiliis prodicionem¹⁴⁰⁰ componit. Quae hac tamen occasione antequam eventum fuerant sortita, palam facta¹⁴⁰¹ dicuntur.

(96) Pro consuetudine habebant Hungari in expugnatione pugnisque reliquum exercitum antevolare. Quod cum in tumultuariis pugnis oppugnationibusque saepe fieret, occasio fuit homini novarum rerum studioso, ut suos ita clam intra Pesthium tabellarios immitteret, consiliaqua prodicionis occultarentur. (97) Fuissetque facinus eo procinctu celatum, ni opportunissima res accidisset, ut is, qui litteras ferebat et a Bascha responsum¹⁴⁰²

¹³⁸⁹ oppressuros] oppressurum W1

¹³⁹⁰ regulus] regulus quidam W1

¹³⁹¹ in fide ...perduxerat dignitatem] in fide ad tempus ad dignitatem summam perduxerat W1

¹³⁹² facile] *add. ab autore* W1

¹³⁹³ Bascha] Wascha W1 Basscha W2

¹³⁹⁴ coepit cum homine miscere] cum homine miscere coepit W1 cum homine coepit miscere W2

¹³⁹⁵ suam pollicetur] suam insuper pollicetur W1

¹³⁹⁶ haberet late] late haberet W1

¹³⁹⁷ eo] ea W1 W2

¹³⁹⁸ et opportunitate] ex opportunitate W1

¹³⁹⁹ et] ac W2

¹⁴⁰⁰ consiliis prodicionem] prodicionem consiliis W1 W2

¹⁴⁰¹ palam facta] manifestata W1

¹⁴⁰² a Bascha responsum] responsum a Wascha W1

non bene observato tempore desinente iam tumultu tardius e porta emitteretur. **(98)** Et quia conspectus a nostris¹⁴⁰³ excubiis lento gradu per avia ferebatur, auxit suspicionem.¹⁴⁰⁴ Comprehensus idcirco a nostris et spoliatus litteras in sinu occultatas exhibuit. **(99)** Quae homine mox ipso custodiae tradito ad Marchionem delatae, adhibitoque interprete lectae, proditiōnis structae omnes rationes retexit.

(100) Alii per duorum contentionem de familia Perennii rem tantam patefactam volunt. Quos magnis ambos pollicitationibus iampridem herus ad iuvenda consilia proditiōnis evocasset,¹⁴⁰⁵ et quia de virtute multis annis inter illos contentio fuerat,¹⁴⁰⁶ ut solet res non tam perniciosas ambitio atque invidia, quam salutare aliquando et utiles parere, accidisse,¹⁴⁰⁷ ut in illa controversia alter pro hero, cuius in se plus inclinatum favorem cernebat, summis viribus pugnarit, denique ad hoc tam horrendum facinus aliquanto promptior exstiterit. **(101)** Socium contra, quod gratia heri exciderat, simul misericordia pulsatum, cunctatiorem paulo ad rem perpetrandum¹⁴⁰⁸ fuisse. Id observatum ab altero et ob id apud herum in crimen delatum comprehensumque et cum iam capite adficiendus foret,¹⁴⁰⁹ consilia nefanda prodidisse. **(102)** Verumenimvero¹⁴¹⁰ quodcunque illorum factum siet,¹⁴¹¹ satis constat, rem, uti ab Hungaris incepta fuerat, ita per eosdem proditam. Qua in gente¹⁴¹² multorum adhuc animi a sceleribus abhorrebant. **(103)** Qui re animadversa de proditiōnis consiliis verba facere, nostros hortari, rogare, ne paterentur¹⁴¹³ pravis quorundam cogitationibus¹⁴¹⁴ incorruptos ex ea adhuc gente ab amicitia et foedere populi Germanici deficere. **(104)** Quod futurum praevidebant, si tot hominum milia insidiis circumventa et destituta ab Hungaris in alieno solo intercederent.

Inprimis¹⁴¹⁵ magna adfectus sollicitudine hoc nuntio elector¹⁴¹⁶ Marchio fuit, et multo maiori rex inclutus, posteaquam a Marchione de rebus singulis certior esset redditus,¹⁴¹⁷ quod

¹⁴⁰³ conspectus] *post* conspectus *del.* et spoliatus **W2**

¹⁴⁰⁴ auxit suspicionem] *om.* **W1**

¹⁴⁰⁵ Quos magnis proditiōnis evocasset] Qui magnis ambo pollicitationibus iampridem ad iuvenda proditiōnis consilia evocati fuerant **W1** Quos magnis ambos iampridem herus ad iuvenda consilia proditiōnis evocasset. **W2**
¹⁴⁰⁶ fuerat] *ex* fuit *corr. ab autore* fuerat **W1**

¹⁴⁰⁷ accidisse] *ex* accidit *corr. ab autore* acidisse **W1**

¹⁴⁰⁸ perpetrandum] perpetranda **W1 W2**

¹⁴⁰⁹ ab altero ... adficiendus foret] ab altero fuisse et ad herum in crimen delatum et comprehensum ea de causa ab hero cum iam capite adficiendus esset **W1**

¹⁴¹⁰ Verumenimvero] *Iam* **W1**

¹⁴¹¹ siet] sit **W1**

¹⁴¹² Qua in gente] *Ex* qua gente **W1**

¹⁴¹³ paterentur] pateremur **W1 W2**

¹⁴¹⁴ cogitationibus] consiliis **W1**

¹⁴¹⁵ Inprimis] *om.* **W1**

¹⁴¹⁶ elector] *suprascr. ab autore* **W2**

plurimum huic regulo semper fidisset mixta moerori ira adficiebatur.¹⁴¹⁸ **(105)** Quare nulla¹⁴¹⁹ interposita mora, misso nuntio et litteris scriptis **[146r]** Marchioni committit, ut quibus ille tanti facinoris autor comprehendi rationibus queat,¹⁴²⁰ procuret.¹⁴²¹ **(106)** In quam¹⁴²² Marchio tametsi sedulo curam incumbibat, tamen in tanta Hungaricae gentis colluvie haud equidem securum existimans, ne ex unius fortuna tumultus in castris novus excitaretur ac duos iam pro uno hostes haberet, quibus a fronte et a tergo Germani conclusi, alieno praesertim solo atque omni commeatus paenuria, tum magna etiam ex parte tabe et insolita lue conflictati in discrimine versarentur, aliud ex necessitate consilium capit, atque hoc magis etiam, ne si infecta re exercitum¹⁴²³ reduxisset, exili praesertim oppido et minime munito pulsus notam et suo et Germanico nomini inureret, expugnationis statuit tentandam fortunam. **(107)** Quare cum suam in reliquorum consilia mentem vocasset, haberetque in hoc omnium suffragia opportuna, extremo iam Septembri convocatis, qui machinis praerant, uti eas noctu ad explosionem globorum expedirent et versus moenia ad felicem iactum dirigerent, iussit.

(108) Idem praefecto classium, Marchioni a Malignana praeceptum, ut instructis triremibus et iis,¹⁴²⁴ quae in hisce erant¹⁴²⁵, tormentis expeditis dubia adhuc luce, ex altera parte, qua id oppidum Danubio adiacet, quanta maxima vi posset, expositis in continentem copiis oppugnaret. **(109)** Simul eos prohibeat, qui Budae praesidio impositi Turcae ex adverso erant, ne ferre in eo casu Pesthiensibus suppetias possent, neve a tergo in nostros¹⁴²⁶ irruendo, in medio oppugnatores labore opprimerent. **(110)** Interea Ungnadius, quem Austriacis praefectum copiis diximus, ubi oppugnationis tempus praescriptum adesse videt, paulatim suos in aequum locum subducit. Ac dum comes Dorniella¹⁴²⁷ cum Italis murum intrepidus subit, festinantes succedunt Hungari ex equis in pedes transmissi, aciem et ipse suam exornat et nulla prorsus exspectatione periculi intentum cum suis animum ad conscendenda moenia gerebat. **(111)** Posteaquam vero Italorum atque Hungarorum plerosque murum superasse¹⁴²⁸

¹⁴¹⁷ esset redditus] redditus esset **W1**

¹⁴¹⁸ mixta moerori ira adficiebatur] *om.* **W1** *add in marg ab autore* **W2**

¹⁴¹⁹ nulla] *om.* **W1**

¹⁴²⁰ rationibus queat] rationibus possit. [rationibus *suprascr. ab autore*] **W1**

¹⁴²¹ procuret] curet **W1 W2**

¹⁴²² procuret. In quam] *post* curet. *del.* Ad quam postea rem facilius conficiendam (quia Marchio in tanta Hungarorum copia negotium difficile arbitratur) Ottonem a Neydekh a cubiculis suis in castra cum mandato transmiserat. **W1**

¹⁴²³ infecta re exercitum] *post* infecta re *del.* domum **W1**

¹⁴²⁴ triremibus et iis] triremibus **W1**

¹⁴²⁵ hisce erant] his disposita erant **W1** hisce disposita erant **W2**

¹⁴²⁶ in nostros] *add. ab autore* **W1**

¹⁴²⁷ Dorniella] Vitellius **W1** *ex* Vitellius *corr. ab autore* comes Dorniella *add. in marg. ab autore* Dubium, an fuerat comes a Dorniella **W2**

¹⁴²⁸ superasse] conscendisse **W1**

conspicatur, desertos autem suos¹⁴²⁹ a copiis Bamelbergii atque Theoderici, quae procul directa acie subsistebant, nec procedere ullo modo videbantur, veritus, ne sui re cognita laborantibus auxilio intempestivo si venissent, in discrimen praecipitarentur, primo aciem, quam diffidens paucitati militum stricte statuerat, latius porrigit. **(112)** Deinde ubi nullum animadvertit laborantibus ad murum a Marchione Bamelbergioque subsidium accedere immobilibus in acie militibus procerum Germaniae consistentibus et pecuniam non animis adhortationem ingeminantibus, tametsi in **[146v]** tam aspero negotio nihil territus, nec magis, quam antea Ungnadius demisso animo fuerit, cum audacissimus vagando modo laborantibus suis succurrerit, modo hostes,¹⁴³⁰ ubi confertissimi e muro imminebant,¹⁴³¹ tormentis propulsaverit.¹⁴³² **(113)** Tamen quia imperare turbatis¹⁴³³ omnibus non poterat (namque medium diei eo iam in labore consumptum erat¹⁴³⁴) receptui canere iussit, atque suas ne in periculum legiones daret, procul a moenibus in castra reduxit.

(114) Ita nihil prorsus ea oppugnatione effectum est, quamquam machinae murum universum crebris ictibus quatefactum deiecissent, neque ullo in loco difficultas esset, quae tantas copias contra tam paucas¹⁴³⁵ contententes remorari posse viderentur. **(115)** Igitur Marchio cum conatu suo¹⁴³⁶ exclusus fuisset, spe simul omni cadit tumultuantibus in ipsa acie militibus, et quia aegri corpore stipendia non accepissent, obsequium omne duci peritissimo detrectarunt, ita¹⁴³⁷ legiones tandem omnes re infecta reducere et ipse¹⁴³⁸ coactus est.

(116) A quo tempore habito cum suis consilio iam non clam, sed aperte verba de reditu¹⁴³⁹ facere, cohortari omnes Ungnadium, ut machinas in naves mature curet imponenda, rogare ac¹⁴⁴⁰ si cum innumerabilibus copiis ipse Turcarum tyrannus adforet, tremere nihil magis, quam caedem cuncti ac pericula summa exspectabant.

(117) Neque tamen Turcae ea victoria socordes aut insolentes facti, sed pariter atque si altera denuo esset sustinenda oppugnatione conferti pro moenibus adstabant. Ubi vident nostros

¹⁴²⁹ desertos autem suos a copiis] desertos autem a copiis **W1**

¹⁴³⁰ hostes] hostem **W1**

¹⁴³¹ imminebant] imminebat **W1**

¹⁴³² propulsaverit] propulsasset et **W1 W2**

¹⁴³³ turbatis] conturbatis **W1**

¹⁴³⁴ namque medium ... consumptum erat] iamque medium diei consumptum erat **W1**

¹⁴³⁵ contra tam paucas] contra paucas **W1 W2**

¹⁴³⁶ conatu suo] conatu isto **W1**

¹⁴³⁷ Ita] *om* **W1**

¹⁴³⁸ et ispe] *om.* **W1** *add. in marg. ab autore* **W2**

¹⁴³⁹ verba de reditu] de reditu verba **W1 W2**

¹⁴⁴⁰ ac] atque **W1** *ex* atque *corr. ab autore* ac **W2**

in castris tumultuari et conturbata esse omnia, confirmati inter se, qui Pestio¹⁴⁴¹ et Budae praesidio impositi erant, quam maximum silentium habuerunt. **(118)** Dispositisque atque erectis passim pro moenibus caereis ac iis incensis ea, quae oppugnationem excepit nocte (quod in more positum habent) Mahumeto suo gratias et simul triumphum egerunt. **(119)** Horrendum et illud nostris erat spectaculum, cum tot ignibus factis diei in nocte imaginem contuerentur ac re bene gesta barbaros laetari exultantes strepere manibus, pedibus insolitisque vocibus et tympana sonantes ubique feroces pro victoribus se gerere conspicerent.¹⁴⁴² Quae cuncta nostris ducibus in tenebris et editoribus locis facilia visu ingentem contemptum sui gentisque Teutonicae¹⁴⁴³ significabant.

(120) At Marchio et quos illi iunctos consiliarios ab ordinibus imperii dictum est,¹⁴⁴⁴ postquam contumacibus militibus atque corpore et animo aegris auram insuper adversam viderunt, quae praeter¹⁴⁴⁵ consuetudinem Septembris tum inclinantis¹⁴⁴⁶ erat frigidissima, simul et **[147r]** stipendia militibus deesse, praemissis nuntiis et ad regem Ferdinandum et ad commissarios huius expeditionis, Ducem Bavariae et episcopum Ratisponensem,¹⁴⁴⁷ qui de statu rerum omnium docerent, quamprimum discedere maturant. **(121)** Quod ne fieret extemplo¹⁴⁴⁸ machinis et commeatu in solo hostili relictis prudentia Ungnadii Austriacique exercitus audacia avertit. Cuius milites nihil reliquorum seditione commoti, virtutis¹⁴⁴⁹ memores et iurisiurandi¹⁴⁵⁰ inclyto regi¹⁴⁵¹ dicti, dum adhuc cunctaretur Marchio, dubiusque esset manendi discedendique,¹⁴⁵² tormenta, commeatum et reliqua ad bellum necessaria in naves onerarias congesserant. **(122)** Ita omnes obstructas pavore mentes gerebant, et priusquam exercitus aut instrui aut sarcinas colligere, denique antequam signum aut imperium ullum accipere potuit,¹⁴⁵³ non acie directa, neque ullo modo¹⁴⁵⁴ itineris, sed dispersi palantesque, ut quosque fors conglobaverat, abire contendebant. Quod posteris exemplum erit, contempti numinis divini. **(123)** Nam cum omnem in primo ingressu in suo robore numeroque

¹⁴⁴¹ Pestio] Pesthio **W1 W2**

¹⁴⁴² feroces pro victoribus se gerere conspicerent] feroces pro victoribus se gerere **W1**

¹⁴⁴³ gentisque Teutonicae] Teutonicaeque gentis **W1**

¹⁴⁴⁴ dictum est] diximus **W1**

¹⁴⁴⁵ praeter] *post praeter del.* eius **W2**

¹⁴⁴⁶ Septembris tum inclinantis] Septembris inclinantis tum **W1 post** inclinantis *del.* tum **W2**

¹⁴⁴⁷ Ducem Bavariae et episcopum Ratisponensem] *om.* **W1**

¹⁴⁴⁸ fieret extemplo] extemplo fieret **W1**

¹⁴⁴⁹ Cuius milites ... commoti, virtutis] Cuius milites tametsi imio motu militum imperii trepidi erant, attamen, virtutis **W1**

¹⁴⁵⁰ iurisiurandi] iusiurandi **W2**

¹⁴⁵¹ inclyto regi] regi inclyto **W1**

¹⁴⁵² discedendique] discedendique in naves **W1 post** discedendique *del.* in naves **W2**

¹⁴⁵³ potuit] quivit **W1**

¹⁴⁵⁴ modo] more **W1**

ac nomine denique¹⁴⁵⁵ spem collocassent, certique de eventu animis iam etiam ad Belgradum consisterent, ita postea in unius semidiruti oppiduli obsidione conciderant, ut ceu ad foliorum casum (ut prophetae verbis utar) tremefacti universi expavescerent.

(124) Igitur ubi ex praecepto tempus aderat discedendi, compositisque omnibus, antequam machinae adhuc omnes adversa Danubio¹⁴⁵⁶ recte traherentur, re accelerata Marchio per tibicines signum dare iubet. (125) Quo omnes, qui in castris milites erant, vehementius conturbati, neque incendere, uti iussi erant castra, neque arma induere, neque signa sequi, neque providere quicquam poterant. (126) Quare ne profectio nata ex timore¹⁴⁵⁷ similis fugae videretur, Ungnadius alternis agendo cum ducibus imperii (quia gnarus consiliorum insidiarumque hostilium erat) tandem perfecit, uti naves prius onerariae cum machinis et commeatu procederent et lento sensim legiones agmine subsequerentur, ne aut res frumentaria lassos in itinere destitueret, aut ordine turbato, si properavissent, ante et post se hostes adepti,¹⁴⁵⁸ hinc Turcas a tergo victores, et a fronte Hungaros dubiae semper fidei et Germanico nomini infensos¹⁴⁵⁹ in exercitum dispersos armarent.

(127) His consiliis die Octobris tertio¹⁴⁶⁰ circiter meridiem discessum a nostris fuit. Quadrato agmine, uti Ungnadius suaserat et admodum lento, ut unius tantum miliarii spatium eo emensi die fuerint. Suntque castra eius diei vesperi in convalle duobus utrinque collibus circumdata, loco uti videbatur opportunissimo posita. (128) [147v] Et quia primas sibi semper marchio vendicabat, in collem cum Germanicis legionibus superans eum, qui Vaciae propior erat, aequiori suos voluit ea nocte quietem agere, Ungnadio cum Hungaris, Austriacis, Styriensibus Carnisque¹⁴⁶¹ in subsidiis manente. (129) Qui late per eam convallem castra extendens excubias in alterum collem disposuerat (quia hostibus propior erat), omnesque in eo constituerat¹⁴⁶² hostium rationes consiliaque sine quiete explorare.

(130) Et iam advesperascente die noctem omnes gratam exspectabant, cum Turcae, qui procul Pesthio¹⁴⁶³ nostros occultati et locis opportunis sequebantur, oppressis subito

¹⁴⁵⁵ denique] *om.* **W1**

¹⁴⁵⁶ adversa Danubio] contra fluxum Danubii **W1** *ex* contra fluxum Danubii *corr. ab autore* adverso Danubio **W2**

¹⁴⁵⁷ ex timore] a timore **W1**

¹⁴⁵⁸ adepti] *add. ab autore* **W1**

¹⁴⁵⁹ infensos] *ex* infensum *corr. ab autore* infensos **W1**

¹⁴⁶⁰ Octobris tertio] *add. in marg. ab autore* 3o die dubium est **W2**

¹⁴⁶¹ Carnisque] Charentanis, Croatis ac Carnolanis **W1**

¹⁴⁶² constituerat] voluerat **W1** *ex* voluerat *corr. ab autore* constituerat **W2**

¹⁴⁶³ Pesthio] Pesstio **W2**

excubatoribus¹⁴⁶⁴ nostris procul se ex colle conspiciendos obiiciunt. **(131)** Horum pauci fuerant, qui more gentis obequitabant, agmina vero ipsa procul altera in convalle nemore tecta substiterant. **(132)** Qua re ad Ungnadium perlata, tametsi consternati, qui primi viderant ex equitatu Germanico tumultu facto¹⁴⁶⁵ Marchionem, ut mox discederet, urgerent,¹⁴⁶⁶ tamen ne qua subita irruptio in castra fieret, primum, qui mores ferae gentis essent, Germanos edocuit, deinde iussis¹⁴⁶⁷ omnibus alacri esse animo, et uti in ordine manerent¹⁴⁶⁸ conglobati, rogavit. **(133)** Habitoque cum suis consilio aliquot centum ex cohortibus iaculatores selegit, atque iis in equos sublatis praesidium aliquot equitum turmas levioris Hungarici equitatus addidit dato negotio, ut superato colle, quae hostium istic forent vires consiliave explorarent. **(134)** Et quia hic vir intestinae Turcarum fraudis gnarus erat, Germanicum graviorem equitatum, silenti prope agmine tardoque incessu subsequi iussit, tanquam et ipse suas insidias hostibus obtenderet, ab omni eos certamine temperare iussit, donec nostros aut in fugam fusos, aut aliquo pressos discrimine viderent. **(135)** Iaculatores et leviores equites, uti iussi erant, collem ordine servato superant, et adversus eos, qui se in vertice collis obequitando territandoque¹⁴⁶⁹ obiecerant, infesti dirigunt. Longiori ab his tramite circumductus de industria¹⁴⁷⁰ gravior equitatus et in vepribus occultatus pugnae magis eventum expectabat, quam adiuwabat.

(136) Et iam summo collis¹⁴⁷¹ vertice iaculatores cum levi equitatu iis Turcis appropinquabant, qui primi ex colle sese ostenderant, cum coniicentes se in fugam hostes, ut ad insidias nostros incautos protraherent, quae in altera convalle nemore tectae erant. **(137)** Crebro versis equis modo pugnaturis similes, modo fugae iterum nostris opinionem anteequitantes praebebant, donec ad locum insidiarum, ubi perventum est, quae nostros latebant,¹⁴⁷² tum vero¹⁴⁷³ momento **[148r]** temporis hostes qui fugam simulaverant¹⁴⁷⁴ versis equis ceu pauci cum multis certamen adsumpturi forent, in nostros irruunt, sequuntur¹⁴⁷⁵ mox accepto signo, concitis equis, pleno cursu et¹⁴⁷⁶ qui occultati in insidiis se tenebant. **(138)**

¹⁴⁶⁴ excubatoribus] excubitoribus **W1 W2**

¹⁴⁶⁵ tumultu facto] excitato tumultu **W1**

¹⁴⁶⁶ ut mox discederet, urgerent] ut ea adhuc discederet, instigarint **W1** ut mox discederet, urgerent [*ex instigarint corr. ab autore urgerent*] **W2**

¹⁴⁶⁷ deinde iussis] iussisque **W1**

¹⁴⁶⁸ in ordine manerent] manerent in ordine **W1**

¹⁴⁶⁹ territandoque] irritandoque **W1 W2**

¹⁴⁷⁰ circumductus de industria gravior] circumductus data opera gravior. [*data opera add. in marg ab autore*] **W1**

¹⁴⁷¹ summo collis] in summo collis **W1**

¹⁴⁷² quae nostros latebant] qui nostros latebat **W1**

¹⁴⁷³ Tum vero] istic **W1** *ex* istic *corr. ab autore* tum vero **W2**

¹⁴⁷⁴ hostes qui fugam simulaverant] et qui nostros imitabant, primi **W1** *ex* et qui regios imitabant, primi *corr. ab autore* hostis ... simulaverant **W2**

¹⁴⁷⁵ irruunt, sequuntur] *post* irruunt *del. et* **W1 W2**

¹⁴⁷⁶ et] *om.* **W1** *add. supra.* **W2**

Quibus conspectis nostri, quia spe ac opinione celerius occurrerant et animis et ordinibus turbati, praeceptique sui et virtutis obliti, cum pauca primum¹⁴⁷⁷ tormenta emisissent, fugam ineunt. **(139)** Quae tam ingens et foeda postea fuit, ut qui in subsidio sequebantur gravioris armaturae equites aliquot mille,¹⁴⁷⁸ tanquam de summa rerum actum foret, non observantes, quae illis data ab Ungnadio praecepta fuerant, simul versis se equis coniiicientes¹⁴⁷⁹ in fugam ad convallem iterum, unde digressi erant, studio contenderint.¹⁴⁸⁰ Qua re animadversa Ungnadius in medios¹⁴⁸¹ se fugientes ingessit.

(140) Non sic, inquit, commilitones, praeceptum nobis fuit, neque tantae sunt hostium copiae, quae tam invictum turpiter equitatum agant,¹⁴⁸² si pares numero armisque animi forent. Vertite equos et redite audaciores in hostes paucos et omni subsidio destitutos, cunctaque¹⁴⁸³ ex cura mea et victoria sperate.

(141) Conclamantibus omnibus proelium renovatum fuit tanta animorum alacritate, ut qui in altero colle fuerant cum Marchione, casu tandem explorato universi¹⁴⁸⁴ se in procinctum¹⁴⁸⁵ pararent. **(142)** Inter quos satrapa quidam Germaniae vetusti et nobilis generis Jacobus Dapifer a Waldburg et quidam Streitpergius¹⁴⁸⁶ nobilis ex Franconia eques adsumptis suis re subita equitibus pauci adversus hostes ex altera parte contendunt, qui iam effusi in fugam palabantur. **(143)** Quae ubi res ad Ungnadium perlata fuit,¹⁴⁸⁷ qui ex altera parte consilio et manu equites fugientes iuvabat, tametsi avidos pulchri facinoris viros primum laudabat, tamen quia paucis comitatum audierat, fraudis intestinae gnarus a temerario ausu¹⁴⁸⁸ desistere viros et uti redirent ad castra,¹⁴⁸⁹ rogavit. **(144)** Id uti facilius ferocientibus¹⁴⁹⁰ persuaderet, Hungarum equitem itinerum insidiarumque eius hostis expertum et manu validum hominem fortissimis heroibus comitem iunxit. Qui explorato hostium statu a periculo viros removeret. **(145)** Sed nihil potuit vel admonitio Ungnadii, vel Hungari sanum

¹⁴⁷⁷ primum] primo **W1**

¹⁴⁷⁸ mille] milia **W1 W2**

¹⁴⁷⁹ coniiicientes] *post* coniciientes *del.* se **W1**

¹⁴⁸⁰ contenderint] contenderunt **W1**

¹⁴⁸¹ Ungnadius, in medios] Ungnadius (quia reliqui eo superiores duces in colle altero ad aleam luserant), in medios **W1**

¹⁴⁸² agant] agerent **W1**

¹⁴⁸³ cunctaque] *ex* omniaque *corr. ab autore* cunctaque **W1**

¹⁴⁸⁴ universi] *ex* omnes *corr. ab autore* universi **W1**

¹⁴⁸⁵ in procinctum] ad pugnam **W1**

¹⁴⁸⁶ Streitpergius] Streydpergius ex Franconia **W1** Streytpergius **W2**

¹⁴⁸⁷ perlata fuit] erat perlata **W1**

¹⁴⁸⁸ ausu] incepto **W1**

¹⁴⁸⁹ ad castra] in castra **W1**

¹⁴⁹⁰ ferocientibus] *om.* **W1**

consilium.¹⁴⁹¹ Quaecunq̄ue dicebantur, aspernantes¹⁴⁹² in proprium exitium pergunt¹⁴⁹³ praecipue Trugsassius, qui vino prius probe oneratus¹⁴⁹⁴ multo vesperi concito per collem equo ascenderat.

(146) Is cum comitibus suis ignaviam exprobrasset, quia tardius adsequebantur, extemplo in eos, quos primum obequitantes in vertice procul agmine viderat,¹⁴⁹⁵ Turcas infestus direxit. At hi de industria pedem [148v] referentes, ut ad insidias hominem incautum petraherent, fugae opinionem audaculo praeberunt. (147) Quos tum sine mora Drugsassius¹⁴⁹⁶ cum suis insecutus nequicquam Hungaro dehortante et insidias in proximo nemore ostendente ad locum insidiarum pervenit, ubi occultati Turcae erant et occasionem eventus iam pridem praestolabantur. (148) Hinc subito barbari¹⁴⁹⁷ plenis agminibus erumpentes prius misero circumfunduntur, quam conspiciere hos, ante aut ubi forent egressi, potuisset. Tandem clamore coorto ac pulvere, qui istis partibus siccitatis tempore maximus esse solet excitato, qui oculis visum adimebat, ubi hostes proximos esse cognovit, et iam ebrietatem paene ex equi motu discusserat, sera poenitentia mutare consilium voluerat, si potuisset. (149) Sed¹⁴⁹⁸ comprehensus undique hostibus equo desiliit, quem cursu itinereque difficili defatigaverat, deiectoque equite suo quodam in audaciorem celerioremq̄ue sonipedem ascensurus erat, non ad proelium amplius, sed ad fugam, si qua posset via evadere,¹⁴⁹⁹ cogitans.¹⁵⁰⁰ (150) Cum accurrentes undique Turcae primum intempestivae audaciae heroem in ipso ascensu equi¹⁵⁰¹ arreptum capite caedunt, deinde comites, qui iuvenem assequebantur omnes,¹⁵⁰² ut quisque comprehensus fuerat, trucidant¹⁵⁰³ et sine discrimine per medium barbarica crudelitate dissecant.¹⁵⁰⁴

(151) Haec uti praeviderat Ungnadius dolens et ob viri virtutem et ob castrorum, quam futuram augurabatur, eo ex casu trepidationem, ne tamen Marchio Germaniaeque legiones

¹⁴⁹¹ sanum consilium] consilium **W1**

¹⁴⁹² dicebantur, aspernantes] dicebantur, aut probabantur iuxta aspernantes **W1**

¹⁴⁹³ in proprium...pergunt] *om.* **W1 W2**

¹⁴⁹⁴ oneratus] potus **W1**

¹⁴⁹⁵ agmine viderat] ab agmine vidit **W1** ab agmine viderat [*ex vidit corr. ab autore viderat*] **W2**

¹⁴⁹⁶ Drugsassius] Trugsessius **W1**

¹⁴⁹⁷ Hinc subito barbari] subito **W1**

¹⁴⁹⁸ Sed] Itaque **W1** *ex* Itaque *corr. ab autore* Sed **W2**

¹⁴⁹⁹ evadere] erumpere **W1** *ex* erumpere *corr. ab autore evadere* **W2**

¹⁵⁰⁰ cogitans] intentus **W1** cogitabat **W2**

¹⁵⁰¹ equi] equo **W1**

¹⁵⁰² qui iuvenem ... omnes] tametsi fortunae cedentes pugnam aliquamdiu traxissent, tamen ad extremum **W1** *ex* tametsi fortunae cedentes pugnam aliquamdiu traxissent, tamen ad extremum *corr. ab autore* qui...omnes **W2**

¹⁵⁰³ trucidant] trucidati **W1** *ex* trucidati *corr. ab autore* trucidant **W2**

¹⁵⁰⁴ dissecant] crudelitate barbarica dissecti sunt **W1** *ex* dissecti sunt *corr. ab autore* dissecant **W2**

deterrentur¹⁵⁰⁵ atque in fugam, quam iam meditabantur, effunderentur, consilio et adhortatione praevenit. **(152)** Ad incitandos hortandosque versus equites ostendebat,¹⁵⁰⁶ in quanto futuri discrimine¹⁵⁰⁷ essent, si pavoris opinionem hosti praeberent, contra quam facile, si ordine servato hostibus sese opponerent, et tueri castra et consequi gloriam possent.¹⁵⁰⁸ **(153)** Quae adhortatio Ungnadii non spem modo effectus, sed ingentem viri etiam¹⁵⁰⁹ admirationem excitavit. Ita¹⁵¹⁰ per se quisque versis equis aciem animosque renovarunt, fusique in cursum per avia¹⁵¹¹ atque iniqua loca hostes propellunt. **(154)** Qui mutato extemplo consilio, ubi mentes nostris eractas conspicuunt, remissi terga verterunt, atque usque ad Pesthii¹⁵¹² moenia fugam traxerunt. Quo animadverso¹⁵¹³ nostris iterato animus augetur. **(155)** Erat studium utrinque ingens. Turcae in fugam coniecti se ipsos multitudine impediunt, parumque abfuit, quin exclusi nostris spectaculum caedis pulchrum effecissent. At nostri quantum equorum pernicitas potuit consectantes ac terga hostium pone legentes, prius ante moenia **[149r]** et ¹⁵¹⁴ munitiones Pesthii conspecti sunt,¹⁵¹⁵ quam qui intus remanserant et suos ex fuga receperant, id animadvertissent. **(156)** Et ni equorum armorumque et vestitus¹⁵¹⁶ diversitas discrimen fecissent, simul cum Turcis nostri equites portis patentibus fuissent accepti. Et quae difficili oppugnatione antehac¹⁵¹⁷ capi non poterat obsessa, virtute totius exercitus asperrima ea casu pulchro et citra laborem solo¹⁵¹⁸ fuisset equitatu ex itinere occupata.

(157) In eo tumultu res necessaria accidit, nam cum exclusi omni tempore essent, qui machinis, pontibus navalibus, vectibus ceterisque ad expugnanda loca rebus praefuerant, easque res iam navibus impositas (id quod adverso flumine fit) tardius deveherent, late iam praecedente in continenti exercitu Marchio a Malignana cum classe sua, salubri mora etsi in hostium propinquitate in Danubio substitit et a tergo circumvectus onerarias undique clausit, ne profectio nata ex timore similis apud hostes fugae videretur. **(158)** Ipse pariter in continenti

¹⁵⁰⁵ deterrentur] deterreantur **W1 W2**

¹⁵⁰⁶ ostendebat] ostendere **W1**

¹⁵⁰⁷ futuri discrimine] discrimine futuri **W1**

¹⁵⁰⁸ possent] possint **W1**

¹⁵⁰⁹ viri etiam] etiam viri **W1**

¹⁵¹⁰ Ita] Itaque **W1 W2**

¹⁵¹¹ avia] aequa **W1**

¹⁵¹² Pesthii] Pesstii **W2**

¹⁵¹³ Quo animadverso] Qua animadversa **W1**

¹⁵¹⁴ moenia et munitiones] moenia atque munitiones **W1**

¹⁵¹⁵ sunt] *supr. ab autore* **W2**

¹⁵¹⁶ armorumque et vestitus] armorum vestitusque **W1**

¹⁵¹⁷ antehac] ante **W1**

¹⁵¹⁸ solo] a solo **W1**

Ungnadius cum copiis, quas illi subiectas supra ostendimus Austriacas,¹⁵¹⁹ pedetentim incessit, tametsi Germanicum reliquum imperii¹⁵²⁰ exercitum diu nequicquam cohortatus fuisset, ne necessario tempore, quod ceu vallum a tergo haberent, onerarias itineris celeritate desererent.

(159) Iamque octo milia¹⁵²¹ passuum progressi eramus Vaciae prope¹⁵²² vicini, quod ex itinere trium miliariorum intervallo a Pesthio occurrebat, cum Hungari soluta paene sua phalange in suos quisque fines dilabuntur. (160) Quam uti optaverat arripiens occasionem Otto a Neidekh, regis inclyti cubicularius, cui capiendi Perennii potestas a rege data erat,¹⁵²³ Ungnadium de voluntate regis iussisque certiolem facit. (161) Erat noster iam in procinctu atque adeo in traiectu Strigonium versus exercitus, et Petrus tum forte Perennius in villa quadam prandebat multis adhuc de Ungarico exercitu milibus in campis subsistentibus. (162) Id quod¹⁵²⁴ Ungnadii atque Ottonis animos¹⁵²⁵ pertentaverat, uti persuasione quadam Strigonium illectum, ab incondita suorum multitudine abstraherent. Quare excogitata causa, tanquam de hibernorum commoda constitutione eius opus consilio foret, miserum una secum, uti traiceret,¹⁵²⁶ impellunt. (163) Ubi dum navicula per Istrum traducitur, paucis comitatus¹⁵²⁷ ab eodem Ottone ostensis litteris regiis Perennius¹⁵²⁸ capitur et Viennam ad regem transmittitur unicum fortunae novercantis exemplum.¹⁵²⁹ (164) Quippe qui ex tanta et tam vetusta stirpe tantoque loco, qualem duci similem nemo in ea gente habebat, iam miser neque sui iuris in captivitate usque consenuit et anno postea sexto vitam cum morte commutavit. (165) Erant multa in illum praeter [149v] supradicta prodicionis crimina coniecta, e quibus et illud fuit, quod viatores passim mercatoresque, qui commeatum ad exercitum portabant clam ex insidiis¹⁵³⁰ per suos obruncasset.¹⁵³¹

¹⁵¹⁹ Austriacas] Austriacis **W1**

¹⁵²⁰ imperii] ex Machinis imperii *corr. ab autore* **W1**

¹⁵²¹ milia] milium **W1 W2**

¹⁵²² Vaciae prope] Vaciae iam prope **W1** *post* Vaciae *del. iam* **W2**

¹⁵²³ potestas ...data erat] praeceptum herus dederat **W1** *ex iam a rege acceperat* *corr. ab autore* potestas data erat **W2**

¹⁵²⁴ Id quod] Istud **W1**

¹⁵²⁵ animos] *ex* animum *corr. ab autore* animos **W1**

¹⁵²⁶ traiceret] traicerent **W2**

¹⁵²⁷ paucis comitatus] *add. in marg. ab autore* **W1**

¹⁵²⁸ Perennius] *add. ab autore* **W1**

¹⁵²⁹ novercantis exemplum] Certior habet fama captum a Lascano Strigoniensi castellano ad regem traduxerunt, quod idem commissis habebant dominus Philippus Gundelius et Blasius Khayn regii consilarii *add in marg. ab autore* **W1**

¹⁵³⁰ ex insidiis] insidiis **W1**

¹⁵³¹ obruncasset] obruncarit **W1** *ex obruncarit* *corr. ab autore* obruncasset **W2**

(166) De quibus commonefactus a rege Marchio¹⁵³² quanta potuit cura atque festinancia¹⁵³³ exercitum suae fidei commissum reducere conatur. Sed milites fame morbisque et anni tempore fessi, cum illis insuper multis mensibus nullum esset numeratum stipendium,¹⁵³⁴ apud Strigonium in castris versi in seditionem obsequium tribunis suis detrectare, conventus agere, contumelias passim in Marchionem et qui huic in laboris erant societatem iuncti,¹⁵³⁵ Theodericum et Bamelbergium iacere, modis omnibus atque vi stipendium¹⁵³⁶ requirebant, neque antea se discessuros e castris vociferabantur,¹⁵³⁷ quam singulis emerita essent salaria soluta.

(167) Hos tribuni primum conciliis concessis mitigare verbis aggressi in se furorem militum vertissent, ni Ungnadius suam et auctoritatem et audaciam interposuisset. Haec¹⁵³⁸ tametsi non solum Marchioni, sed Ungnadio etiam, qui regiis castris¹⁵³⁹ praeerat, novas mentibus curas excitarent,¹⁵⁴⁰ tamen ut in rebus asperis fortissima quaeque consilia optima sunt, omnes ingenii vires ad persuadendum ineptum vulgus adhibuere, uti infesta ex provincia caeloque adverso, parte satiati stipendiorum excederent. (168) Iuvit rem proclinatam rex ipse Ferdinandus, qui centum milia florenorum principibus mutuo¹⁵⁴¹ in ista trepidatione contulerat. Itaque sedato tumultu iter inceptum Austriam versus ingrediuntur. (169) Quo in itinere ita trepidatum fuit acceleratumque, ut dissipatis agminibus, decimo quo Strigonio discesserant die, ad Viennae viciniam redierint.¹⁵⁴² Quo factum est, ut morbus una famesque et ipsa adeo pallida mors¹⁵⁴³ castra sequerentur. (170) Quorum illius quidem materiam ante adhuc Pesthii obsidionem diuturna mora in castris ad Viennam¹⁵⁴⁴ acervaverant, horum vero occasiones et ipsa acceleratio et quod sine commeatu per palustria loca¹⁵⁴⁵ passim genutenus

¹⁵³² Marchio] elector **W1**

¹⁵³³ cura atque festinancia] cura festinanciaque **W1**

¹⁵³⁴ numeratum stipendium] stipendium numeratum **W1**

¹⁵³⁵ qui huic in laboris erant societatem iuncti] *ex* qui illis in laboris erant participatum *corr. ab autore* qui illis in laboris erant societatem iuncti **W1**

¹⁵³⁶ vi stipendium] vi etiam stipendia *add et del. in marg. ab autore* morata **W1**

¹⁵³⁷ vociferabantur] vociferabant **W1**

¹⁵³⁸ interposuisset. Haec] interposuisset, apud eos praecipue, qui nihil, quod salutare erat, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Haec **W1**

¹⁵³⁹ castris] copiis **W1**

¹⁵⁴⁰ excitarent] excitaret **W1**

¹⁵⁴¹ principibus mutuo] mutuo principibus **W1**

¹⁵⁴² Itaque sedato tumultu... Viennae viciniam redierint.] **W1**: Itaque quia temeritate processum ab his in tumultu fuit, eadem iter ab his tum erat arreptum, dissipatis agminibus, ut cuique compendio redire in Austriam placebat. Fugae, quam profectioi similia omnia videbantur. Ita trepidatum a militibus fuit. Reversique in Austriam sunt maior pars decimo die ex quo Strigonio discesserant, cum trium eo paene ex Austria vix mensium vix mensium (!) intervallo venissent. **W1**

¹⁵⁴³ pallida mors] mors pallida **W1 W2**

¹⁵⁴⁴ diuturna ... ad Viennam] *om.* **W1 add. ab autore** **W2**

¹⁵⁴⁵ loca] *om.* **W1 W2**

graderentur, diffugientibus¹⁵⁴⁶ ex villis passim Hungaris suasque res asportantibus, frumento, quod reliquerant domi,¹⁵⁴⁷ corrupto novum morbis fomitem conciliarant.¹⁵⁴⁸ Quem et coeli et aquarum frigore vehementique ex itinere motu etiam ipso¹⁵⁴⁹ irritabant. (171) Postremo assuetudine mali ex animis ad corpora affectus transibant, ut iam nec locus, nec dignitas aliquid decumbentibus conducerent. Sed insepulta per agros cadavera compita passim et vias sternerent in omnium prope conspectu et via communi gradientium.

(172) Quae, uti scire facile Hungari poterant, conspirati praecipue,¹⁵⁵⁰ qui proxima circa loca incolebant, odio partim communi in [150r] Germanicum nomen, partim ob Perennii captivitatem feroces, crudelissima in nostram gentem quaeque perpetrabant. (173) Nam cum assiduo labore defatigati Germani pedites propter magnitudinem castrorum, rei que frumentariae indigentiam perpetuo eisdem in locis esse non possent, per agros palantes¹⁵⁵¹ interficiebantur. (174) Quibus nec machinae¹⁵⁵² beneficio Ungnadii ereptae, quae procul subsequebantur suppetias ferre poterant, nec duces equitesque, qui festino cursu eodem in casu constituti, dies noctesque¹⁵⁵³ in Austriam maturabant. (175) Ita Germaniae proceres, qui universo antehac metuendi orbi fuerant, et quos occidens et oriens tremebat, semestri modo laetati tantus hominum numerus, tot principes, tantus fastus,¹⁵⁵⁴ tot tantarumque civitatum¹⁵⁵⁵ milites aut morbis tum consumpti sunt¹⁵⁵⁶ aut Hungaris miserrime praedae fuerunt.

(176) His rebus cognitis rex Ferdinandus, etsi praeter hoc accidisse¹⁵⁵⁷ cum sua magna iactura graviter ferret, tamen animo obfirmato et illud, ut cetera omnia tolerans invicti animi heros, ne Marchioni ingratus esset instituta de industria in Viennensis urbis vicinia venatione, equo obvis paucis comitatum densa in pluvia exceptit, et Viennam deductum convivio liberaliter habuit.

(177) Quo tempore reliqui tanta quoque celeritate duces et legiones copiaequae¹⁵⁵⁸ regressi¹⁵⁵⁹ ex Hungaria¹⁵⁶⁰ eadem miseria fuere (quod fidem apud posteros excedere

¹⁵⁴⁶ diffugientibus] fugientibus **W1**

¹⁵⁴⁷ quod reliquerant domi] *om.* **W1** *add ab autore* **W2**

¹⁵⁴⁸ conciliarant] conciliarent **W1** *ex conciliarent corr. ab autore conciliarant* **W2**

¹⁵⁴⁹ etiam ipso] magis insuper **W1**

¹⁵⁵⁰ praecipue] *om.* **W1**

¹⁵⁵¹ palantes] palantes passim **W1** **W2**

¹⁵⁵² machinae beneficio Ungnadii ereptae] tormenta beneficio Ungnadii erepta **W1**

¹⁵⁵³ dies noctesque] dies noctes **W1**

¹⁵⁵⁴ tantus fastus] *add. ab autore* **W1**

¹⁵⁵⁵ tot tantarumque civitatum] tot civitatum **W1**

¹⁵⁵⁶ sunt] *add. ab autore* **W1**

¹⁵⁵⁷ rex Ferdinandus...hoc accidisse] Ferdinandus rex, etsi praeter spem haec accidisse. [spem haec *add. ab autore*] **W1**

¹⁵⁵⁸ copiaequae] copias illis commissas **W1** *post copiae del. illis commissas* **W2**

videbitur), ut qui integris adhuc corporibus trimestri vix itinere ad Budae viciniam pervenerint, posteaquam prima in Austria castra deseruissent, hi decem iam ad summum diebus, sine com meatu, lassati morbis et vix corpora trahentes funestum illum emensi reditum fuerint. **(178)** Qui magnam postea in Austria saevissimamque luem excitavit, partim in diversoriis ex contactu¹⁵⁶¹ vulgato malo, partim quod in viis et compitis passim et ante moenia villasque¹⁵⁶² cadavera putrefacta ad corruptionem etiam aerem traherent.¹⁵⁶³ **(179)** Ea de causa Viennenses portis occlusis pestem prohibere conabantur. Quam, beneficio et clementia regis intromissi duces, tribuni, manipuli comites, barones ac aliquo loco nati nobiles ita resuscitarunt, ut tota ea hieme, quae hunc deplorandum excepit discessum, gravissima per totam Austriam pestis sit grassata.¹⁵⁶⁴

(180) At inclytus rex Ferdinandus postea ubi omnes copiae iam Austria excessissent, indictis¹⁵⁶⁵ apud Posonium comitiis regni Hungariae conventum agere decrevit multis de causis, uti et Hungarorum animos rebus tum dubiis¹⁵⁶⁶ deiectos novam in spem erigeret, et ut causam redderet, quam ob rem Petrum Perennium maximo **[150v]** inter omnes satrapas loco custodiae tradidisset. **(181)** Quod ob factum Hungarorum maior pars, quae offensa his gestis fuerat eoque facto¹⁵⁶⁷ praecipue quod ea res ad nescio quem metum pertineret, timore simul paene exterriti consilia clam de bello inire, ceterosque satrapas procul in limitibus regni accolentes, ipsumque adeo Georgium Monachum versipellem hominem, et quem supra diximus a Joanne rege filio fuisse datum tutorem,¹⁵⁶⁸ crebris legationibus sollicitare, atque omnia ea agere, quae novam ad seditionem in regno spectare videbantur. **(182)** Quae tametsi rex intelligebat, quorsum evaderent, tamen eo in conventu, quam mitissime potest, singulos appellat, nihil se praefatus propter perfidiam quorundam gravius de ceteris iudicare, neque de

¹⁵⁵⁹ reliqui tanta ... copiaeque regressi] reliquos tanta quoque celeritate duces et legiones copiasque illis commissas regressas **W1**

¹⁵⁶⁰ Hungaria eadem miseria fuere quod] Hungaria constat, quod **W1** ex Hungaria constat, quod *corr. ab autore* Hungaria eadem miseria fuere quod **W2**

¹⁵⁶¹ partim in diversoriis ex contactu] partim ex contactu in diversoriis **W1**

¹⁵⁶² villasque] *post villasque. del.* corpora insepulta **W1**

¹⁵⁶³ traherent] traxissent **W1**

¹⁵⁶⁴ per totam Austriam pestis sit grassata] non solum Viennae, verum per universam adeo Austriam pestis saevierit et optimum quemque abripuerit. **W1**

¹⁵⁶⁵ inclytus rex ... excessissent, indictis] inclytus posthac Ferdinandus rex, ubi ordinum imperii copiae Austria iam excessissent, si quibus fortuna, ut domum redirent, largita sunt, indictis **W1**

¹⁵⁶⁶ dubiis] turbatis **W1** ex turbatis *corr. ab autore* dubiis **W2**

¹⁵⁶⁷ offensa...eoque facto] contaminata eo facinore fuerat **W1** ex contaminata eo facinore fuerat *corr. ab autore* offensa ... eoque facto **W2**

¹⁵⁶⁸ datum tutorem] tutorem datum **W1**

sua aut in ipsos aut in omnes adeo regni incolas gratia clementiaque¹⁵⁶⁹ diminuere quicquam¹⁵⁷⁰ velle.

(183) Hoc transacto et benigne et feliciter conventu ipse maiorem Hungariae motum exspectans, ne a Turcarum incursione denuo invaderetur, quae potuit, consilia inibat. Quemadmodum ex loco et tempore limites restitueret ac novum contra tam potentem hostem et insperata victoria exultantem exercitum contraheret, ne discessus superiori autumnno a Germaniae factus ordinibus, natus scilicet ex necessitate, timoris apud hostes videretur¹⁵⁷¹ speciem induisse.

(184) Haec cogitanti accidere visa est facultas bene gerendae rei. Nam cum germanus frater regis inclyti, Carolus nuper eodem prope tempore victor in Belgis Clevensem ducem, aliquot annis contumacem in verba iurare coegisset,¹⁵⁷² novum extemplo apud Spiram Nemetum conventum indixerat de quibusdam rebus necessariis¹⁵⁷³ cum Germaniae proceribus consilia suscepturus. (185) Cuius ut primum factus est rex inclytus certior gavisus plurimum incoepit ex occasione quaerere commodum. Atque eo iter arripiens in ipso intentissimo¹⁵⁷⁴ frigore imperii ordines de rebus in Hungaria gestis docuit.¹⁵⁷⁵ Iuvit rem proclinatam ipse Marchio elector, qui cum imperio in hanc superiori¹⁵⁷⁶ missus aestate¹⁵⁷⁷ fuerat. (186) Atque is quemadmodum morbis, itinere laboreque fessum exercitum, insidiisque prope circumventum reducere coactus fuerit, ostendit, ut mutuam insuper pecuniam, quam ad alendam exercitus partem rex interea benigne suppeditaverat, rescribi curarent, rogat. (187) Eiusque rei rationes proponit evidentes, quibus fidem facerent,¹⁵⁷⁸ quibus denique [151r] in periculis Austriacae regiones sub fide imperii pressae iacerent, quo militiae genere quibusque¹⁵⁷⁹ stratagematibus Turcarum gens infida¹⁵⁸⁰ possit submoveri, prolixè¹⁵⁸¹ ostendit.

(188) Hac re cognita et ipse imperator et imperii proceres, et quod certis praeterea indiciis novum barbaricae gentis in aestatem sequentem procinctum contra¹⁵⁸² Austriacas

¹⁵⁶⁹ gratia clementiaque] *om.* W1 *add. ab autore* W2

¹⁵⁷⁰ diminuere quicquam] quidquam diminuere W1

¹⁵⁷¹ apud hostes videretur] videretur apud hostes W1

¹⁵⁷² coegisset] *ex* adegisset *corr. ab autore* coegisset W1

¹⁵⁷³ rebus necessariis] necessariis rebus W1

¹⁵⁷⁴ intentissimo] intensissimo W1

¹⁵⁷⁵ docuit] docuit W1 *ex docet corr. ab autore* docuit W2

¹⁵⁷⁶ in hanc superiori] *add. ab autore* W1

¹⁵⁷⁷ aestate] tempestate W1

¹⁵⁷⁸ evidentes, quibus fidem facerent] *om.* W1 *suprascr. ab autore* W2

¹⁵⁷⁹ quibusque stratagematibus] atque arte W1 atque stratagematibus W2

¹⁵⁸⁰ gens infida] infida gens W1

¹⁵⁸¹ prolixè] *om.* W1 *suprascr. ab autore* W2

¹⁵⁸² contra] adversus W1

futurum provincias didicissent, communicatis consiliis coniunctisque singuli animis de subsidiis mature in Austriam ad proximum ver transmittendis convenerant. **(189)** Quippe Romani imperii, posteaquam haec provincia limes facta est¹⁵⁸³, quem saepe barbari perrupissent, eius salutem neque negligendam censebant, neque levi momento aestimandam,¹⁵⁸⁴ ne, si occupato eo¹⁵⁸⁵ tantas provincias amisissent, circumvallati paene omni exitu regressuque viderentur, ad muniendam civitatem Viennensem acriter adnituntur, collataque ab omnibus¹⁵⁸⁶ pecunia eius¹⁵⁸⁷ rei curam Ferdinando regi imponunt.

(190) Quibus Spirae rebus celeriter¹⁵⁸⁸ confectis, ut idem Bohemi sentirent, Silesii ac Moravi, qui huic propriores¹⁵⁸⁹ limiti sunt, quanta potuit fide, dexteritate atque festinantia conventum eius quoque regni procerum habere statuit. Adeo nihil apud hunc heroem otiosi remissique vel Turcarum conatus patiebantur, vel amor, quo suas semper is princeps¹⁵⁹⁰ prosecutus provincias fuit. **(191)** Iussi sunt adesse eo in consilio¹⁵⁹¹ et provinciarum Austriacarum legati, cum quibus tota propemodum hieme incomparabili prope labore, vigiliis atque defatigatione ita amice rem transegit, quod uno omnes ore, quae rex peteret atque imperaret, nulla mora interposita aut praetenta occasione¹⁵⁹² exsequendum sibi optimus quisque existimaret. **(192)** Sed et Bohemi, tametsi iam tum coniurationem suam pestiferam, malis artibus positam foverent, tantas tamen copias se regi suo concessuros promiserunt,¹⁵⁹³ quibus hostes, si limite rupto in Hungariam forent ingressi, propulsari possent.¹⁵⁹⁴

¹⁵⁸³ Quippe Romani ...limes facta est] Quia enim haec Romani imperii limes provincia facta esset **W1**

¹⁵⁸⁴ levi momento aestimandam] levi aestimandam momento **W1**

¹⁵⁸⁵ occupato eo] occupata ea **W1**

¹⁵⁸⁶ ab omnibus] ab omnibus ordinibus **W1**

¹⁵⁸⁷ eius] ei **W2**

¹⁵⁸⁸ rebus celeriter] celeriter rebus **W1**

¹⁵⁸⁹ propriores] propiores **W1 W2**

¹⁵⁹⁰ is princeps] *om.* **W1**

¹⁵⁹¹ consilio] concilio **W1 W2**

¹⁵⁹² occasione] excusatione **W1**

¹⁵⁹³ promiserunt] promiserant **W1 W2**

¹⁵⁹⁴ possent] possint. Finis libri tertii rerum Pannonicarum [*post* possint *del.* Igitur primo vere antequam rationes adhuc omnes Pragae constituerentur, auditum fuit Turcas cum trecentis milibus hominum et ipsum adeo in propria persona tyrannum Belgradum iter suscepisse, nec longius adesse, quin Savum amnem transeat.] **W1** possint. Finis libri tertii rerum Pannonicarum **W2**

(1) Rerum Pannonicarum liber quartus de his gestis rebus, quae in regno Hungariae gesta sunt cum ab Ungnadio, tum a Velsio nomine et auspicio regis inclyti Ferdinandi ab anno Domini MDXLIII. usque ad annum MDXLVI¹⁵⁹⁵.

Autore Wolfgango Lazio Viennensi medico, regio historico¹⁵⁹⁶

[151v] Dum haec in Bohemia geruntur, nondum omnibus in Pragensi conventu confectis rebus, quo tempore primo iam vere Phoebus militiam renovabat, auditum fuit Turcarum tyrannum cum trecentis milibus hominum Constantinopoli egressum, novum¹⁵⁹⁷ denuo et reliquis (ut videbatur)¹⁵⁹⁸ atrociolem in terras nostras procinctum moliri. (2) Eaque vulgata fama primum dubia fuit, cum fluvii Mysiae imbre inactis diu in Thracia¹⁵⁹⁹ barbari morarentur. Deinde vero ubi Syndroviam appulisse, et uti Savum amnem traicerent, pontem iam eos navalem¹⁶⁰⁰ construxisse narratum esset,¹⁶⁰¹ insolitus omnium mentes terror invasit: effusique in fugam Sirmiensi agri incolae, omnia in Hungariae regno trepidatione plena reddiderunt. (3) Nam Pesthio¹⁶⁰² atque Buda amissis, praesidiis adhuc tamen regiis Vishegradium,¹⁶⁰³ Strigonium, Alba Regalis, Thata et Comorum firmata retinebantur. Et ea de causa limitem rex suum perpetuis ad Arrabonem despositis praesidiis¹⁶⁰⁴ castris diligenter tutandum decreverat. (4) Quare ea ubi fama ad regem Pragam perlata fuit, qui iam olim fidorum exploratorum indicio de isto anxius procinctu, tametsi Germaniae proceribus ceterisque vicinis populis mature id¹⁶⁰⁵ significasset, et ea de causa conventum cum Bohemis etiam perageret, tamen contrahere antea promissas copias nequivit, neque in aciem educere collectas, quam barbarus positus ad Belgradum castris iam Savum transituri dicebantur.¹⁶⁰⁶ (5)

¹⁵⁹⁵ ad annum MDXLVI] ad annum 1546 **W1 W2**

¹⁵⁹⁶ Rerum Pannonicarum.... regio historico] Rerum Pannonicarum liber quartus autore Wolfgango Lazio Viennensi medico, inclyti Romanorum regis Ferdinandi a consiliis et historicis **W1**

¹⁵⁹⁷ novum] novam **W1 W2**

¹⁵⁹⁸ reliquis (ut videbatur)] ceteris multo **W1**

¹⁵⁹⁹ Thracia] traiectu **W1**

¹⁶⁰⁰ eos navalem] navalem eos **W1**

¹⁶⁰¹ narratum esset] narratum erat **W1 W2**

¹⁶⁰² Pesthio] Pestio **W2**

¹⁶⁰³ Vishegradium] Vischegradium **W1**

¹⁶⁰⁴ praesidiis] *sublitum* **W2 W3** *fortasse delendum esset*

¹⁶⁰⁵ mature id] id *add. in marg. ab autore* **W1**

¹⁶⁰⁶ dicebantur] dicerentur **W1 W2**

Quem fluvium mira felicitate atque celeritate¹⁶⁰⁷ traiecerant, ut prius fama de Valpone obsesso in Austria Bohemiaque percrebesceret,¹⁶⁰⁸ quam Turcas ex stativis movisse nunciatum sit. Id Petri Perennii, qui superiori bello a rege inclyto captus erat,¹⁶⁰⁹ castrum ad Dravi fluvii ripam eam¹⁶¹⁰ situm est, quae Savum Sirmiensemque agrum respicit, natura loci et operibus munitissimum, quia lata perpetuaque palude, quae stagnante subvehitur Dravo ambitur, et omnem arduum habet difficilemque [152r] accessum. (6) In eius obsidione Maium mensem fere tyrannus consumpsit, multis repetitis¹⁶¹¹ oppugnationibus ad postremum tamen fraude quadam ad deditionem praesidium compulit,¹⁶¹² quod motis castris Soclosii simulatione expugnati, iam omni videretur circum terra¹⁶¹³ potitus. (7) Ita reducto¹⁶¹⁴ in potestatem munitissimo castro magna credebatur¹⁶¹⁵ iam opportunitatem facilemque viam ad expugnandum Soclossium¹⁶¹⁶ praeparasse,¹⁶¹⁷ id quod ipsum quoque Petri Perennii imbutum sacramento, in editissimo sita monte arx est,¹⁶¹⁸ quam Aureum Antonini caesaris itinerarium vocant.¹⁶¹⁹ (8) Eius milites praesidarii partim terrore expugnati Valponis, partim pecunia corrupti, cum vix duas septimanas obsidionem tolerassent, pacti vitam suasque sarcinas deditionem fecerunt. Huic proximum Quinqueecclesiae episcopale oppidum iacet iam antea multis saepe expeditionibus desolatum. (9) Quod eo necessitatis casu missis oratoribus veniaque impetrata,¹⁶²⁰ antequam adhuc¹⁶²¹ barbarus accessisset, deditionem perfecerat; his, quos ad regem item inclytum pro auxilio miserat, legatis¹⁶²² longiori in Austria tempore moram trahentibus. (10) Ita foecundis qui circa sunt agris, et generoso admodum vino famigeratis sine sanguine prope brevi potitus tempore tyrannus erat.¹⁶²³ Nec aliud ex itinere oppidum occurrebat, quod aut defensionem susciperet, aut in quo oppugnando magnopere viderentur hostes operae pretium fecisse, praeter Tolnam, Romanis quondam Altinium

¹⁶⁰⁷ felicitate atque celeritate] felicitate celeritateque **W1**

¹⁶⁰⁸ percrebesceret] percrebresceret **W1**

¹⁶⁰⁹ captus erat] erat captus **W1**

¹⁶¹⁰ ripam eam] eam ripam **W1**

¹⁶¹¹ repetitis] repetitis nequidquam *add in marg. ab autore* **W1**

¹⁶¹² compulit] quod in eo fuerat, coegerat **W1**

¹⁶¹³ circum terra] circa terra **W1**

¹⁶¹⁴ reducto] redacto **W1 W2** „redacto” *melius esse videtur*

¹⁶¹⁵ magnam credebatur] magnam **W1**

¹⁶¹⁶ Soclossium] Soclosium **W2**

¹⁶¹⁷ praeparasse] praeparasse videbatur **W1**

¹⁶¹⁸ sita monte arx est] situm monte castrum est **W1** *ex situm monte castrum est corr. ab autore sita monte arx est* **W2**

¹⁶¹⁹ quem Antonini caesaris itinerarium vocant] quem Antonini solet itinerarium appellare **W1** quem Aureum Antonini Caesaris itinerarium vocat **W2**

¹⁶²⁰ veniaque impetrata] *del. veniam suprascr. ab autore impetrata venia* **W1**

¹⁶²¹ antequam adhuc ... deditionem perfecerat] deditionem antequam adhuc barbarus accessisset, perfecerat **W1**

¹⁶²² pro auxilio miserat, legatis] miserat legatis pro auxilio **W1**

¹⁶²³ erat] fuit **W1**

appellatum et ad Danubii ripam situm.¹⁶²⁴ **(11)** Quod tum desertum et squalidum, uti eadem deditio conditione uteretur a barbaro impetravit. Eo successu duos iam Turcae menses iter emensi,¹⁶²⁵ posteaquam Savum amnem traiecissent, extremo iam Iunio ad Budae viciniam pervenere, tantumque in Hungaria terrorem incolis incusserunt, ut desertis vicis passim oppidisque, quantumvis¹⁶²⁶ numero et armis praestarent, quia animis dissentiebant, exploratam barbaro victoriam contraderent. **(12)** Quae tametsi Ferdinando regi iam cognita omnia essent,¹⁶²⁷ et ea de causa missis legatis, Bavariae Saxoniaeque duces sollicitasset, conventibusque indictis a Bohemis, Moravis, Silesiis Austriacisque provinciis auxilia in re tam necessaria postulasset, tamen res tempore trahebantur. **(13)** Et Ungnadius, cui summa imperii per Hungariam commissa fuerat, quia parvam admodum manum Iaurini secum in castris habebat et eam ex equitibus maxime levis armaturae Hungaris conflata, ad duum milium summam, praecipue quod longius abessent, qui sub Zakhlio in Styria inferiori limites tuebantur, longe sibi aliud¹⁶²⁸ eo in negotio aspero capiendum consilium, atque ante solitus erat, intelligebat. **(14)** Neque iam, ut aliquid acquireret aut limites promoveret (quod in commissis habebat) [152v] sed uti munitiora loca in fide posset retinere, incolumemque exercitum, si vis aliqua ingrueret, reducere cogitabat. **(15)** Namque barbarus opinione celerius, dum his teritur consiliis tempus, Budam cum omnibus copiis profectus, classe ad latus instructissima Danubii facultatem retinens, prius ad Strigonium pervenit, quam eum Budae fuisse ab exploratoribus ad Ungnadium fuisse perlatum. **(16)** In ea negotii asperitate, fiducia rei bene gerendae, quia omnia¹⁶²⁹ in celeritate posita videbantur, extemplo unam scriptam ex Austria cohortem peditum, alteram hinc inde re subita collectam Ungnadius Strigonio in subsidium praemisit.¹⁶³⁰ **(17)** Quibus postea duae Italarum cohortes accessere, ex eo delectae exercitu,¹⁶³¹ quem pontifex maximus regi inclyto in eo necessitatis casu subsidio praemiserat.¹⁶³² **(18)** Hae in universum omnes, de quibus dictum est, cohortes perpetuo, quod duce Lascano Hispano Strigonii militabat, praesidio adiunctae fuere. Quod quidem praesidium unam vix ipsum iustam Germanorum¹⁶³³ cohortem peditum compleverat. **(19)** Ita sub tribus ducibus tres intra castrum Strigonii diversi exercitus convenere, et de cura¹⁶³⁴

¹⁶²⁴ et ad Danubii ripam situm] *om.* **W1**

¹⁶²⁵ iter emensi] *add. ab autore* **W1**

¹⁶²⁶ quantumvis] *ex tametsi corr. ab autore* quantumvis **W1**

¹⁶²⁷ iam cognita omnia essent] iam olim cognita essent **W1**

¹⁶²⁸ sibi aliud] aliud sibi **W1 W2**

¹⁶²⁹ omnia] *ex res corr. ab autore* omnia **W1**

¹⁶³⁰ praemisit] *ex transmisit corr. ab autore* praemisit **W1**

¹⁶³¹ delectae exercitu] exercitu delectae **W1**

¹⁶³² praemiserat] miserat **W1 W2**

¹⁶³³ Quod quidem ... iustam Germanorum] Quod et ipsum unam vix integram Germanicam **W1**

¹⁶³⁴ et de cura] et nihil de cura **W1 W2**

diligentiaque alter magis altero remittebat, aggerem excitare, fossam agere, maxima ex roboribus fortissimisque tignis opera facere, propugnacula renovare, saxa ingentia convolvere, et materiam ad succendendum uberem (ut sunt in hac re industrii Hispani et Itali¹⁶³⁵) vario ritu praeparare. **(20)** Adeo, ut quemadmodum superioris temporis contentionem cohors praesidiaria ex ocio¹⁶³⁶ omnem remiserat, tribus iam aliis aucta, et validior, pro conditione loci et temporis,¹⁶³⁷ instantis obsidionis casu admonita, omnia, quae ad defensionem necessaria videbantur, sedulo pararet. **(21)** Duces ipsi munia ita distinxere, ut Franciscus¹⁶³⁸ Salamanca Italis atque Hispanis, Khyndisius¹⁶³⁹ Germanicis auxiliariibus, collectisque cohortibus,¹⁶⁴⁰ perpetuo autem praesidio Lascanus, uti antea fuerat, praessent, ad quem etiam summa imperii respiciebat, cuiusque rex inclytus¹⁶⁴¹ fidei id castrum iampridem¹⁶⁴² commiserat.

(22) Quoniam ad hunc locum ventum est, quo situ Strigonium positum sit, necessum est, ut ostendam. Id castrum in molli colle et ea parte, qua Danubius alluit, scopuloso adsurgit aedificio magno et splendido, spatio intus vasto, sed plus ad ostentationem operoso,¹⁶⁴³ quam ad munitionem ex arte (ut fieri solebat¹⁶⁴⁴) ab episcopis quondam loci constructum, sub quorum id usque obsequio fuerat.¹⁶⁴⁵ **(23)** Basilica intus editiore collis in parte¹⁶⁴⁶ ampla et magnifica, porphiretico alioque marmore multis in locis parietes integros habet et aras,¹⁶⁴⁷ testudines et laquearia auro aliisque preciosis coloribus depicta. Iuxta aedem aula **[153r]** paulo minus¹⁶⁴⁸ quam basilica nitet,¹⁶⁴⁹ amplis tamen coenaculis, quae fornices partim magni et difficilis operis, partim laquearia habent inaurata coelestino intertexto colore. **(24)** Quorum quod ibi spatiosissimum est¹⁶⁵⁰ et quo in Danubium prospicitur,¹⁶⁵¹ veterum regum imagines ostendit, antiquo admodum opere, sed perquam pulchro. **(25)** Non una in castro domus, de

¹⁶³⁵ ut sunt ... et Itali] ut Itali in hac re Hispanique edocti **W1** ut sunt in hac re industrii Hispani *posterius add. ab autore* et Itali **W2**

¹⁶³⁶ ex ocio] *om.* **W1**

¹⁶³⁷ loci et temporis] loci ac temporis **W1**

¹⁶³⁸ Franciscus] *add. ab autore* **W1**

¹⁶³⁹ Khyndisius] ex Rabenstainius *corr. ab autore* Khindisius **W1**

¹⁶⁴⁰ auxiliariibus, collectisque cohortibus] collectis cohortibus **W1**

¹⁶⁴¹ inclytus] Topographia Strigonii *add. in marg.* **W2 W3a**

¹⁶⁴² iampridem] *add. ab autore* **W1**

¹⁶⁴³ operoso] operose **W1 W2**

¹⁶⁴⁴ solebat] adsolet **W1**

¹⁶⁴⁵ sub quorum id usque obsequio fuerat] *ex sub cuius id semper iure fuerat corr. ab autore* **W1**

¹⁶⁴⁶ collis in parte] in collis parte **W1 W2**

¹⁶⁴⁷ et aras] *add. ab autore* **W1**

¹⁶⁴⁸ paulo minus] *ex minus paulo corr. ab autore* **W1**

¹⁶⁴⁹ nitet] *ex splendida corr. ab autore* **W1**

¹⁶⁵⁰ ibi spatiosissimum est] spatiosissimum est **W1** est ibi spatiosissimum **W2**

¹⁶⁵¹ et quo in Danubium prospicitur] *ex et prospectum in Danubium [ex habet corr.] obtinet corr. ab autore in marg.* **W1**

qua locuti fuimus, archiepiscopi sedes est et regia, sed iuxta ad latera, qua¹⁶⁵² praecipue parte moenia attolluntur, aediculae quamplures more gentis exstructae lapideae sunt, in quibus praepositus loci et canonici habitant, pro conditione personarum vel intus cultae visuntur,¹⁶⁵³ vel extra conspicuae existunt. (26) Ab eo castro duplex via ducit, altera ad oppidulum, quod sub radice collis secundum Istri ripam extenditur, qua Jaurinum¹⁶⁵⁴ aut in Austriam iter est, modice gentis simplicitate¹⁶⁵⁵ cultum, altera a tergo semita sursum in montem propagatur, qui ad primum lapidem castro altior attollitur, et facilem omnem hosti oppugnationem facit. (27) Ac tametsi multis magnae molis propugnaculis aliquot retroactis annis hoc castrum Ferdinandus rex firmasset, quorum praesidio in diuturna illa obsidione paucis ab hinc annis¹⁶⁵⁶ omnem Turcarum operam milites praesidiarii¹⁶⁵⁷ eluserant, tamen iniquo loco sito aedificio nihil ars adiumenti adferre potuit, una ex parte ad subruendum effossis cuniculis exposito, et altera tormentorum iactibus ex monte, de quo dictum est, obvio atque prono. (28) Uno tantum, quod Danubio incumbit, latere, partim scopulorum soliditate ac praecipitio, partim densissima turri, quae ex Danubii alveo fundoque adsurgit, aliquam forsam,¹⁶⁵⁸ neque tamen eam¹⁶⁵⁹ admodum magnam munitionem ostendebat.¹⁶⁶⁰ Est enim fere is situs loci. (29) Ad Danubii ripam perpetua montana a Vischegradio Strigonium usque ducunt, suis in Styriam usque iugis exporrecta, et nemoribus altis cum ad Danubium, tum in continenti intersepta. Et sunt ipsa eius iuga montis, quem Verteschegi, hoc est clypeorum montem, a cuiusdam Germanorum sub Henrico caesare¹⁶⁶¹ tercio expeditionis eventu denominatum supra ostendimus. (30) Eius in parte montis, quae molli iam devexitate, raro in planiciem scopulo desinit, miliario circiter a Buda sexto, Danubio Strigonium adiacet, et Romanorum adhuc florentibus in Pannonia rebus conditum, et Crumerum appellatum fuit,¹⁶⁶² praecipua ex legionis primae adiutricis hybernis stativisque statio.¹⁶⁶³ (31) Et quamquam Granii munimenti in confinibus Hungarorum Schlavorumque Vitikhindus, Ottonis primi historiam retexens, mentionem fecerit,¹⁶⁶⁴ constat tamen Stephani eius nominis Hungariae regis primi auspicio¹⁶⁶⁵

¹⁶⁵² qua] et qua **W1**

¹⁶⁵³ visuntur] *om.* **W1**

¹⁶⁵⁴ Jaurinum] *emend. ex* Jaurinam **W3a**

¹⁶⁵⁵ gentis simplicitate] simplicitate gentis **W1**

¹⁶⁵⁶ illa obsidione paucis ab hinc annis] *ex* illa paucis ab hinc annis obsidione *corr. ab autore* **W1**

¹⁶⁵⁷ milites praesidiarii] praesidiarii milites **W1**

¹⁶⁵⁸ forsam] sic satis **W1**

¹⁶⁵⁹ tamen eam] eam tamen **W1**

¹⁶⁶⁰ ostendebat] ostendit **W1**

¹⁶⁶¹ caesare] *om.* **W1**

¹⁶⁶² fuit] *add. ab autore* **W1**

¹⁶⁶³ adiutricis hybernis stativisque statio] adiutricis hybernis statio **W1** hybernis *posterius add. ab autore*

¹⁶⁶⁴ mentionem fecerit] meminere **W1**

¹⁶⁶⁵ auspicio] *om.* **W1** *add in marg ab autore* **W2**

episcopi fuisse istic cathedram positam, raris eo tempore eius loci aedificiis, [153v] et sine munimento.¹⁶⁶⁶ (32) Quod aliquot postea¹⁶⁶⁷ saeculis ob frequentes Tartarorum incursiones, veluti reliquis¹⁶⁶⁸ fere omnibus episcopalibus eius regni sedibus, accessit, ut iam non modo cathedra ad verbi divini administrationem, sed contra hostes munimenti instar esset, moenibus, turribus, aggeribusque circumdatum. (33) Factum est post haec tempora, crescente principum cum regno pietate, uti plura extra moenia divis¹⁶⁶⁹ templa construerentur. Ad quae sensim¹⁶⁷⁰ confluebant plebes in fide Christiana erudiendae, et oppidulum postea ne aliquid pietati deesset, adiecere. Quod ipsum una cum templis funesto illo bello, quod Joannes comes patriae induxit, in ruinas totum versum erat,¹⁶⁷¹ et raro incola paupereque inter vepres et dumeta cultum. (34) Quare in ea accelerata obsidione, nec praesidio tum firmari, nec defendi citra ingens periculum oppidum¹⁶⁷² poterat non solum quia vastum desertumque sine omni prope tum munitione fuerat, verum etiam quia mons illi obiectus, et a Franciscanorum coenobio sublatus in altum, uti oppido, ita et castro incommodare posse videbatur, propterea quod inde certo iactu globi contorqueri in praesidia poterant. (35) Hac re animadversa, praefecti ducesque, quorum nomina supra recensuimus, sub moenibus diurno nocturnoque labore¹⁶⁷³ incumbunt, et ex argilla partim, cespite sarmentisque propugnacula,¹⁶⁷⁴ partim vero ut tempus ferebat, ex lapide excitavere. Erat in montis¹⁶⁷⁵ eius vertice ex lapide propugnaculum, sed quia procul a castro¹⁶⁷⁶ fuerat, praesidio tum haud erat firmatum. (36) Itaque cum quae aut natura aut ars negasse videbantur, abunde iam in ea festinati temporis essent acceleratione, militum virtute, labore et diligentia¹⁶⁷⁷ confecta, Lascanus praefectorum alter, castrametante Turcarum tyranno, quia Hispanus erat invicti pectoris, et sua et cognati virtute clarus (qui simili necessitate Strigonium paucis abhinc annis pressum defenderat) cohortatus milites, (37) ut pristinae virtutis memores omne a Christo auxilium peterent, cuius numine saepe¹⁶⁷⁸ hostes superassent, deinde adversus quem hostem pugnaturi essent¹⁶⁷⁹ docet, et quo in loco sint, cuiusque sacramento et quam sancte adstricti existant, monet. (38) Qui ad

¹⁶⁶⁶ constat tamen ... sine munimento] constat tamen Stephani auspicio episcopi istuc cathedram raris tum eius loci aedificii positum fuisse sed sine munimento **W1**

¹⁶⁶⁷ postea] posthac **W1 W2**

¹⁶⁶⁸ reliquis] ceteris **W1**

¹⁶⁶⁹ divis] *add. ab autore* **W1**

¹⁶⁷⁰ sensim] *ex quae corr. ab autore* sensim **W1**

¹⁶⁷¹ erat] cernitur **W1** *ex cernitur corr. ab autore* erat **W1**

¹⁶⁷² oppidum] *add. ab autore* **W1**

¹⁶⁷³ diurno nocturnoque labore] operibus diurno nocturnoque labore **W1**

¹⁶⁷⁴ propugnacula] *om. W1 add. in marg. ab autore* **W2**

¹⁶⁷⁵ Erat in montis] Erat et in montis **W1 W2**

¹⁶⁷⁶ castro] *ex hoste corr. ab autore* castro **W2**

¹⁶⁷⁷ militum virtute, labore et diligentia] *add. in marg. ab autore* **W1**

¹⁶⁷⁸ saepe] saepenumero **W1 W2**

¹⁶⁷⁹ pugnaturi essent] pugnaturi forent **W1 W2**

bellum excitata¹⁶⁸⁰ iam ingenti et bellicosa Bohemorum gente, in ipso eos labore esset¹⁶⁸¹ adiuturus: durarent modo ad finem laborum: quem se praesente, periculorumque socio cum virtute exspectarent. Idem perorarunt ad milites suos¹⁶⁸² Salamanca et Khyndisius.¹⁶⁸³ **(39)** Et iam virtutem in oppugnatione experiri, et asperrima quaeque ad laborem pericula pati cuncti, qui intra **[154r]** Strigonium erant, cupiebant, cum Turcae agminibus factis, datoque signo, prius quam aut rescire castrenses, aut se contra firmare potuerant, catervatim, scalis iniectis, moenia petunt. **(40)** Quae paucis ante diebus continuis tormentorum ictibus ita quatefecerant, ut superiori ex parte demolita, nullo labore scalas suscipere. Quibus mox Janizeri¹⁶⁸⁴ (hi sunt fidissimi praestantissimique militum et tyranno semper proximi) conglobati sine pavore certatim adsultantes evadabant. **(41)** Et iam undique non furtim, sed vi atque aperte res gerebatur. Quippe ubi sine strepitu et tumultu primi evaserant in murum secuti ordine alii, cum priorum audacia reliquis dubitantibus animos faceret, pluribus iam iniectis scalis, factum fuit postremo, ut ceu capto¹⁶⁸⁵ prope loco, plura in moenibus signa defigerentur. **(42)** Haec dum a Turcis in oppugnatione fiunt, interea qui in castro erant, quos diximus, praefecti circumeuntes milites pro officio sedulo ad virtutem excitabant. **(43)** Qui haud segniores¹⁶⁸⁶ et praefectorum suorum confirmatione et praesenti rerum facie edocti, pars armis hostes e moenibus propellunt, pars ignis materiam ad hos iam ante¹⁶⁸⁷ casus paratam et aquam ferventem lapidesque e muro iacere, opera fracta renovare, succedere in loca defessorum occisorumque, in hoc denique¹⁶⁸⁸ totis viribus nitebantur, ut labore ad tenebras producto, noctem iterum haberent reficiendis viribus auxiliantem. **(44)** Neque tantum praefecti hostium, quos Baschas vocant,¹⁶⁸⁹ aut pollicitationibus aut fustibus agmina commovere potuere, quam virtus nostrorum e muro atque ipse vel aspectus rerum alio itinere versos opinione celerius profligaret¹⁶⁹⁰. Hic exitus primae oppugnationis fuit. Quam quies eius noctis excepit, et corpora utrinque somno ciboque¹⁶⁹¹ recreata ad opera iterum facienda proximo die incumbunt. **(45)** Et tanquam unius et non plurium dierum ea obsidio foret, ingentibus coenaculorum laquearibus trabibusque demolitis, magna ad moeniorum [!] eas partes, quae globis

¹⁶⁸⁰ excitata] *emend. ex excita* **W1 W2 W3**

¹⁶⁸¹ labore esset] esset labore **W1**

¹⁶⁸² ad milites suos] ad [*ex praesidia corr. ab autore*] milites et **W1**

¹⁶⁸³ Khyndisius] *ex Rabenstajnius: corr. ab autore* Khyndisius suae fidei commissos **W1**

¹⁶⁸⁴ janizeri] Janizari **W1 W2**

¹⁶⁸⁵ capto] in capto **W1 W2**

¹⁶⁸⁶ segniores] *post segniores del. tametsi ex praefectorum suorum cohortatione non spem modo conciperent effectus, sed in* **W1**

¹⁶⁸⁷ ante] antea **W1**

¹⁶⁸⁸ denique] *om.* **W1**

¹⁶⁸⁹ vocant] appellant **W1**

¹⁶⁹⁰ profligaret] profligarent **W1**

¹⁶⁹¹ somno ciboque] somno ac cibo **W1**

tormentorum petitae¹⁶⁹² corruerant, robora volvebant, pars cratibus terram asportare, pars tigna coniungere, omnes insano labori¹⁶⁹³ defixi brevi tempore opera maxima excitavere. In quae machinas attrahentes animos simul cum clamore ostendebant. **(46)** Quos contra Turcae, qui maiorem potestatem operum faciendorum habebant, proximis e silvis materiam innumerabilem attulerant (erant enim et numero et obsequio castrensibus superiores) iisque in fossam coniectis, ac cavitate complanata, quo facilius subire murum sui possent, priusquam hanc¹⁶⁹⁴ igne artificiali inflammare materiam castrenses¹⁶⁹⁵ potuerant, machinis¹⁶⁹⁶ dispositis, qua parte muri ruinosi aut opportuni ad oppugnationem **[154v]** erant, perpetuis ictibus ita quatefacere,¹⁶⁹⁷ ut simul cum moenibus maxima pars corrueret basilicae templi et aliquot aedificia proxima. **(47)** Mons fuit castro obiectus, de quo supra meminimus, versus paulum a Danubio, viaeque imminens ferenti in oppidum. Is ut castro altior, ita ad iaciendos inde globos accomodatissimus videbatur. **(48)** In hunc iam machinas aliquot hostes protraxerant, ingentemque nostris eo facto terrorem iniecerunt. Quibus rebus opinione¹⁶⁹⁸ celerius confectis iam alteram hostes exorsi oppugnationem, maiori murum numero et audacia subibant. **(49)** Quae, uti potuerunt,¹⁶⁹⁹ ex moenibus et propugnaculis iam magna etiam ex parte ruinosi nostri conspicati, tametsi ad praefectorum suorum adhortationem ea in negotii asperitate nihil remiserant¹⁷⁰⁰ de animis et operibus intra castrum faciendis et in ipso pugnae fervore barbaris deiiciendis omnem operam navarent; denique defessi¹⁷⁰¹ tanto iam labore, ultra¹⁷⁰² vires subministrantibus mulieribus lapides et ignis materiam, ad noctem oppugnationem traxissent: **(50)** tamen turricula,¹⁷⁰³ in qua pulveris tormentarii copia fuerat, casu a quodam milite praesidiario succensa,¹⁷⁰⁴ qui tormentum quod humeris gestabat, sub ipsam oppugnationem negligentius in locum proximum ubi ligna erant, et materia ad ignem apta, fessus labore deposuerat, tantus postea pavor nostrorum mentes corripuit, ut nihil eos iam fides aut iusiurandum, quo se adstrinxerant, permoveret, aut ad perdurandum virtus erigere posset. **(51)** Quin crebris inter se et clandestinis consiliis¹⁷⁰⁵ habitis, obliti ceu fortes esse, et duces¹⁷⁰⁶ de

¹⁶⁹² petitae] petita **W1 W2**

¹⁶⁹³ labori] labore **W1**

¹⁶⁹⁴ hanc] eam **W1**

¹⁶⁹⁵ materiam castrenses] castrenses materiam **W1**

¹⁶⁹⁶ machinis] maximis machinis **W1**

¹⁶⁹⁷ quatefacere] quatefecere **W1 W2**

¹⁶⁹⁸ Quibus rebus opinione] His opinione **W1** Quibus opinione rebus **W2**

¹⁶⁹⁹ potuerunt] potuere **W1**

¹⁷⁰⁰ remiserant] remittentes **W1**

¹⁷⁰¹ denique defessi] defessique **W1**

¹⁷⁰² ultra] ultro **W1 W2**

¹⁷⁰³ turricula] *post* turricula *del.* succensa **W1**

¹⁷⁰⁴ succensa] *add. ab autore* **W1**

¹⁷⁰⁵ consiliis] conciliis **W1**

deditione aperte loqui, et milites meticulosi quo pacto salvi redirent in Austriam consilia inibant. **(52)** Inter haec cum secunda iam tyranno irrita oppugnatio fuisset, ira¹⁷⁰⁷ plenus ac furore (uti ferunt) gravioribus, quam solet verbis Baschas¹⁷⁰⁸ increpabat, perniciem vultu truculento minatus, qui milites suos in castra, non expugnato Strigonio reduxissent. **(53)** His minis terrefacti Basschae,¹⁷⁰⁹ dum multas expugnandi Strigonii vias quaerunt, consiliisque inter se tempus¹⁷¹⁰ trahunt, erat animadversum ab his,¹⁷¹¹ qui in classe fuerant, praefectis, non minimo sibi praesidio ad eum locum expugnandum opus¹⁷¹² fore, si turrim, qua ex castro¹⁷¹³ ad Danubium descenditur et sursum aqua asportatur, prius in potestatem rede-gissent. **(54)** Quare ea re ad Basshas relata,¹⁷¹⁴ et inde ad ipsum etiam tyrannum, ubi idem illum¹⁷¹⁵ sentire animadvertere, maioribus contra turrim navium onerariarum officio productis machinis, sic postea processum in oppugnatione tertia fuit, **(55)** ut petita prius turri, ad facilem¹⁷¹⁶ a Danubio ascensum globis quatefacta, plenis agminibus et in continenti Janizeri,¹⁷¹⁷ et his subsidio **[155r]** ex equis desilientes Asappi, praefectique cuncti, et una simul in Danubio classis, maiori quam antehac cursu, prima omnes luce irruerunt.¹⁷¹⁸ **(56)** Hac in turri expugnanda virtutem ostenderet[!], illi ea moeniorum[!] parte, quam superioribus diebus deiecerant, ascensumque sibi iam ipsi familiarem fecerant, quidvis experirentur potius,¹⁷¹⁹ quam in castra redirent. **(57)** Et quo ea felicius oppugnatio procederet, prudenter nimis, tametsi crudeliter constituerant Basschae, uti captivi ac transfugae in prima acie accurrerent, quibus nulla erat per veniam reditus spes, his quod a nostris victi trucidarentur, illis quod iam antea asperrima quaeque experti omnem dominorum in se potestatem durissima servitus et ipsa legis Mahumeticae impietas fecissent. **(58)** Iam ubi id temporis visum, quo nostri vix¹⁷²⁰ ex parvi temporis quiete refecti (quia et noctu vires tempusque faciendis operibus absumebant) moenia nondum omni ex parte propugnaculaque compleverant, extemplo captata barbari occasione, tenui imprimis agmine, paucis submissis, qui scalas per noctis tenebras admoverent, ingentia posthac agmina, hinc ad moenia, illinc vero ad turrim adduxerunt. **(59)**

¹⁷⁰⁶ et duces] *add. ab autore* **W1**

¹⁷⁰⁷ fuisset, ira] fuisset, multisque et caesis et vulneratis reducere in castra copias coactus fuisset, ira **W1**

¹⁷⁰⁸ Baschas] Waschas **W1**

¹⁷⁰⁹ Basschae] *add. ab autore* **W1**

¹⁷¹⁰ tempus] tempora **W1**

¹⁷¹¹ ab his] ab iis **W1**

¹⁷¹² opus] *add. ab autore* **W1**

¹⁷¹³ castro] *emend. ex castra* **W3a**

¹⁷¹⁴ ea re ad Basshas relata] ea ad Baschas relata re **W1**

¹⁷¹⁵ illum] eos **W1**

¹⁷¹⁶ ad facilem] et ad facilem **W1**

¹⁷¹⁷ Janizeri] Janizari **W1 W2**

¹⁷¹⁸ irruerunt] irruerent **W1 W2**

¹⁷¹⁹ potius quam in castra] ne in castra **W1 W2**

¹⁷²⁰ vix] nondum **W1**

Contra quae castrenses, uti superiorum temporum contentionem animorum nullam remiserant, ita instantis diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant, quae parari eo in tempore necessitateque potuere; neque animo,¹⁷²¹ sed numero locoque inferiores, virtutem tamen et fortunam experiri contendebant, victores proculdubio et isto oppugnationis casu, si pares Germanis Hispanisque animos Itali fidemque aequalem habuissent. **(60)** Quippe qui paulatim rari in acie, colloquia iam antea¹⁷²² cum Janizaris, qui suae gentis et linguae fuerant, miscere consueverant, omnemque laborem palam et pericula declinando, deditionem magis ore quam defensionem ingeminabant. **(61)** Haec uti potuere, Janizari indicio Basschae edocti, finita oppugnatione (quae et ad virtutem et ad fortunam nostris cesserat) gravioribus deinceps tormentis globisque latera et saxa, quibus fundamenta continebantur turris, convellunt factaque ruina, cum ex acie plerique iis, **(62)** qui in turri erant (quoniam plurimum in ea positum momenti videbatur¹⁷²³ et ob aquae facultatem, et ob situs opportunitatem) subsidio decurrissent, longoque labore, omni intercisa quiete, omnium iam vires languerent, factum est postremo, ut nudata superiori ex parte moenia prodicione insuper ab Italis hosti exponerentur. **(63)** Quippe conniventibus iam **[155v]** aut parcentibus Itolorum centurionibus, ab altera parte hostes, qua e continente in castrum via est, maiori vi numeroque murum subeunt scalisque iniectis ubi sine strepitu et tumultu evadere in moenia potuere, iuvante socia lingua, et ne resisterent, magnis pollicitationibus Itolorum sedatis animis, primo pauci mutato vestitu in moenia evadunt: secuti ordine alii, cum priorum audacia ceteris dubiis animum adiecisset, propugnaculo potiuntur. **(64)** Ac tametsi¹⁷²⁴ nostri contra Germanici nominis praecipue, Hispanique impigre omnia facerent, duces milites adhortando, et pro conditione loci periculique distribuendo, ipsi vero milites obsequendo et ingressos devolvendo, alios in fossa ignis materia, lapidibus, aqua fervente, tormentorumque globis impetendo: **(65)** non datur tamen, prodito iam castro ac prope capto, muri defendendi facultas, pluribus propugnaculis areisque (quia vasta erat castris amplitudo et multis canonicorum habitationibus confusa) occupatis. **(66)** Nam simulac clamor tenentium est muros auditus, omnia iam tenere praesidiarii arbitrati, alii e moenibus fugere, pars ad fora concurrere, plerique in divorum se templis occultare, magna pars ignara¹⁷²⁵ tanti mali erat, et in vastae magnitudine arcis omnia periculo maiora metiebantur.¹⁷²⁶ **(67)** In ea difficultate, dum hi, qui in castro erant, resistunt, repentina ruina pars eius turris concidit, cuius supra fecimus mentionem, pars reliqua

¹⁷²¹ animo] animis **W1 W2**

¹⁷²² colloquia iam antea] iam antea colloquia **W1**

¹⁷²³ videbatur] *ex erat corr. ab autore* videbatur **W1**

¹⁷²⁴ Ac tametsi] Et tametsi **W1**

¹⁷²⁵ ignara] ignari **W1**

¹⁷²⁶ metiebantur] metuebantur **W1**

consequens procumbebat, lapsis qui intus erant, et partim ruina, partim unda, partim etiam superveniente hostili ense obrutis. (68) Tum eo in negotio aspero Salamanca atque Lascanus, quos castris praefectos nominavimus, et turris ruina commoti, et inopinato malo turbati cum hostium subinde agmina, quae murum subibant, increscere viderent, habito cum potioribus consilio (ut in re tam accelerata fieri potuit) ea quae occulta paulo ante erant apud quosdam, deditionis consilia et ipsi¹⁷²⁷ quoque probare coeperunt. (69) Multa erant in ea causa, quae strenuos alioquin viros eo tamen in casu percellerant, primum omnium,¹⁷²⁸ quia milites adversos habebant, deinde montis situm iniquum,¹⁷²⁹ turrimque¹⁷³⁰ amissam. Quae uti remissis tandem et ipsi animis de sua salute militumque cogitarent, perfecerunt. (70) Ac primus Salamanca ex reliquorum sententia (quia Italicam linguam familiarem habebat) Italice hostes continuo ordine ascendentes allocutus, uti a caedibus temperarent, parvoque concessio intervallo colloqui sibi cum ducibus potestatem facerent, rogavit; habere se, quae de maximis rebus cum Basscha Rustano per interpretes loquatur. (71) Qua re nova oblata hostes extemplo ducum¹⁷³¹ [156r] suorum nutu imperioque¹⁷³² aversi a proelio ad studium audiendi cognoscendique feruntur. Interea factis induciis cum hostibus, de mittendis aliquot ad hostem consultatio habetur,¹⁷³³ ad hanc Franciscus Salamca¹⁷³⁴ legationem eligitur¹⁷³⁵. (72) Qui fide publica accepta, ductus foras ad Rustanum bascham, qui connubio imperatoris¹⁷³⁶ filiae superbus, omnia eo tempore solebat¹⁷³⁷ pro tyranno agere, deducuntibus et comitantibus barbaris, ubi ingressus barbari tentorium solium eius aspexit, pronus in terram proiciens se ante pedes supplex orat, liceret Strigoniensibus, tradito munimento, vita frui, ipsius ex beneficio rebusque suis, quantum ferre humeris quisque posset,¹⁷³⁸ ad regem suum¹⁷³⁹ abire; (73) milites sese esse stipendio conductos, sacramentis tamdiu satis fecisse, dum munitiones viresque concessissent, nunc quia¹⁷⁴⁰ magna ex parte subrutis muris, occupata turri, amissa qua sitim exstinguere aqua, monte, siti tormentisque oppressi, castrum viderent nullis

¹⁷²⁷ et ipsi] ipsi **W1**

¹⁷²⁸ primum omnium] *om.* **W1**

¹⁷²⁹ montis situm iniquum] situm iniquum montis **W1**

¹⁷³⁰ turrimque] turrim **W1 W2**

¹⁷³¹ ducum] *post* ducum *del* Qua re nova oblata hostes extemplo ducum **W3a**

¹⁷³² nutu imperioque] nutu imperioque **W1 W2 W3b** *ex* imperioque *emend.* **W3a**

¹⁷³³ de mittendis ... consultatio habetur] *ex ipsaque diligenter apud castrenses consilio re ventilata corr. ab autore ipsaque diligenter posteaquam hanc seduliter castrenses consiliis versassent* **W1** *ex ipsaque diligenter apud castrenses consilio re versata corr. ab autore de mittendis aliquot ad hostem consultatio habetur* **W2**

¹⁷³⁴ Salamca] Salamanca **W1 W2 W3b**

¹⁷³⁵ eligitur] deligitur **W1** *ex* deligitur *corr. ab autore* eligitur **W2**

¹⁷³⁶ imperatoris] herilis **W1**

¹⁷³⁷ eo tempore solebat] solebat eo tempore **W3b**

¹⁷³⁸ ipsius ex beneficio ... humeris quisque posset] rebusque suis, quantum quisque humeris ferre posset **W1**

¹⁷³⁹ suum] illorum **W2 W3b**

¹⁷⁴⁰ concessissent, nunc quia] concessissent, et nihil illis ad virtutem praeter loci iniquitatem paucitatemque praesidii defuisse. Nunc quia **W1**

humanis viribus defendi posse, deditionem facere, atque in ea¹⁷⁴¹ miseros et supplices a victore veniam petere, vitam modo¹⁷⁴² pactos et si concederet victoris benignitas, sarcinulas.¹⁷⁴³ **(74)** Et tametsi vires adhuc aliquae ad defensionem iis superessent, nihil tamen praesidii ex eorum mortibus regi suo accessurum, nec utilitatis aliquid¹⁷⁴⁴ ad Imperatorem Turcarum maximum devenire posse. Se integris thesauris ac clynodiis templi¹⁷⁴⁵ magna parte adhuc¹⁷⁴⁶ stante castris deditionem facere. Uti illa omnia¹⁷⁴⁷ illaesa atque integra in eius potestatem redigantur. **(75)** Quae, si durarent ad extremum, in ipso labore¹⁷⁴⁸ diriperentur, nullo ad victorem emolumento, nisi mera perveniente laude.¹⁷⁴⁹ Itaque a defensione desistere, et urbem tradituros, si fide accepta, aliquot secum praefectos mittat,¹⁷⁵⁰ qui rem explorarent, et quorum imperio colluvies obsidentium a telis arceretur.¹⁷⁵¹ Se interea ipsorum¹⁷⁵² in castris mansurum pollicetur, donec quid praefecti de sensu sociorum referant, experiantur. **(76)** Haec uti proposita erant postulata Rustanus ad imperatorem suum refert. **(77)** Visumque ambobus fuit, uti oblata fortuna uterentur, et quam multis vix oppugnationibus pugnisque, multorum interitu, iactura temporis magna consecuturi dubio etiam forent eventu, hanc ultro traditam sine sanguine, sine **[156v]** prope tempore,¹⁷⁵³ integris aedificiis, clinodiis ecclesiae¹⁷⁵⁴ remanentibus, constanti adhuc exercitu et salvo accipere modo¹⁷⁵⁵ in verba queant et hoc temporis lucrarentur, quod illis extremo iam autumno insumendum adhuc esset, si ultro ad deditionem¹⁷⁵⁶ Strigonienses cogentur. **(78)** Et quo intervallo pulchre et sine impedimentis queant Albam regalem manu et natura munitam urbem, antequam regio firmaretur praesidio,¹⁷⁵⁷ obsidione circumvallare, suffragante ad hoc sole, animis militum suorum integris, numero exercitus non diminuto, facillime expugnare.¹⁷⁵⁸ **(79)** Ita retento in tentoriis Rustani Salamanca, uti postulatum fuit, praefecti quidam ad hoc a barbaro delecti sunt, qui accepta publica fide cum Salamantiae comitibus castrum ingrederentur. Quorum autoritate ubi

¹⁷⁴¹ castrum viderent ... atque in ea] quia castrum nullis viderent humanis viribus defendi **W1**

¹⁷⁴² modo] tantum **W1**

¹⁷⁴³ sarcinulas] sarcinulas mediocres **W1**

¹⁷⁴⁴ aliquid] aliquod **W1**

¹⁷⁴⁵ clynodiis templi] templi clynodiis **W1**

¹⁷⁴⁶ magna parte adhuc] magna adhuc parte **W3b**

¹⁷⁴⁷ illa omnia] haec omnia **W1**

¹⁷⁴⁸ ipso labore] ipso etsi dubio eventu labore **W1**

¹⁷⁴⁹ mera perveniente laude] mera lauda [!] delabente **W1**

¹⁷⁵⁰ mittat] mitteret **W1 W3b**

¹⁷⁵¹ arceretur] temperarent **W1**

¹⁷⁵² ipsorum] barbaris **W1**

¹⁷⁵³ prope tempore] tempore **W3b**

¹⁷⁵⁴ clinodiis ecclesiae] ex thesauris in ecclesia *corr. ab autore* clinodiis in ecclesia **W1**

¹⁷⁵⁵ salvo accipere modo] salvo modo accipere **W1** salvo accipere modo **W3b**

¹⁷⁵⁶ deditionem] defensionem **W1 W2**

¹⁷⁵⁷ regio firmaretur praesidio] praesidio regio firmaretur **W1**

¹⁷⁵⁸ facillime expugnare] dubio procul et facile expugnaturi **W1**

ad Lascanum ventum est,¹⁷⁵⁹ et induciae roboratae sunt, et conditiones deditiones latae.¹⁷⁶⁰ (80) Hae erant, uti tradito castro cum omnibus in eo existentibus, armis exuti, excepta parte suppellectilium militum, quantum quisque ferre humeris¹⁷⁶¹ posset, auferre liceret. Cum quibus traducti in alteram ripam, ad regem suum redirent. Tormenta omnia, cum parva, quas archibuzas¹⁷⁶² dicunt, tum maiora¹⁷⁶³ cuncta¹⁷⁶⁴ sub nominibus colubrorum regionumque Austriae¹⁷⁶⁵ celebrata, in arce manerent. (81) Haec dum ita inter se pepigissent agendoque alternis convenissent, Lascanus, penes quem summa castrum tum fuit, utpote perpetui praesidii¹⁷⁶⁶ praefectus, dans et accipiens iuramentum scriptumque exposcens, quo securius suis egredi liceret milites ab operibus moenibusque abducit, et custodias relinquere iussit. (82) Tum primum obstupefacti mentibus praesidiarii captum traditumque castrum audiverant: et pars exultantes, uti ea in celeritate fieri potuit, ad templum currunt, Itali praecipue,¹⁷⁶⁷ eiusque clinodia studio diripiunt, pars maesti ad iter se accingunt, sarcinulasque hinc inde circumspectantes colligunt. (83) Traditisque, uti iussi erant, a singulis armis et sclopetis, quales in capto loco turbae esse potuerunt,¹⁷⁶⁸ hae omnes tum Strigonii fuere.¹⁷⁶⁹ Interea dum hostium numerus incresceret, et uti fieri adsolet inter tot diversas nationes, diversarum praecipue religionum, et Turcae victores loco nostros moverent, alios in caenum lutumque coniectarent, neque a vulneribus etiam plagisque abstineretur. (84) Qui in cohortibus munera gesserant¹⁷⁷⁰ Lascanum uti maturaret iter [157r] atque id publica fide¹⁷⁷¹ securum redderet, urgent. At hostes victo in loco victores sine fide (quod iam inde ab initio multi superiorum exemplo metuerant) tempus indies magis magisque¹⁷⁷² trahebant, omnem¹⁷⁷³ occasionem fraudis quaerentes.¹⁷⁷⁴ (85) Et quia portarum iam moeniorumque habebant potestatem, suis ex castris aliquot milia prius introduxerunt, quam id nostri,¹⁷⁷⁵ qui toti in discessu colligendisque sarcinis fuerant, animadvertere¹⁷⁷⁶ potuerint. Duces pariter ipsi praefectique pro sua

¹⁷⁵⁹ ventum est] perventum est **W3b**

¹⁷⁶⁰ latae] confirmatae **W1**

¹⁷⁶¹ ferre humeris] humeris **W3b**

¹⁷⁶² quas archibuzas] quae archibuzas **W3b**

¹⁷⁶³ maiora] *ex* minora *emend.* **W3a**

¹⁷⁶⁴ cuncta] *om.* **W1**

¹⁷⁶⁵ regionumque Austriae] feminarum Austriaeque regionum **W1**

¹⁷⁶⁶ perpetui praesidii] perpetui istic praesidii **W1**

¹⁷⁶⁷ Itali praecipue] *om.* **W1**

¹⁷⁶⁸ potuerunt] potuere **W1**

¹⁷⁶⁹ Strigonii fuere] Strigonii fuerunt **W3b**

¹⁷⁷⁰ gesserant] gerebant **W1** *ex* gerebant gesserant **W2**

¹⁷⁷¹ publica fide] litterarum cautione **W1** *ex* litterarum cautione *corr. ab autore* publica fide **W2**:

¹⁷⁷² indies magis magisque]: *ex* subinde *corr. ab autore* indies magis magisque **W1**

¹⁷⁷³ trahebant, omnem] atque occasionem **W1** *ex* atque occasionem *corr. ab autore* trahebant, omnem **W2**

¹⁷⁷⁴ quaerentes] quaesiverunt **W1** *ex* quaesiverunt *corr. ab autore* quaerentes **W2**

¹⁷⁷⁵ nostri] a nostris **W1**

¹⁷⁷⁶ animadvertere] animadverti **W1 W2**

militumque salute a bascharum usque voluntate supplices¹⁷⁷⁷ pendebant. **(86)** Ita obrutum Strigoniense praesidium multitudine ac hostium dolis simul et perfidia fuit, cum alius in areis esset, alius ad portam, plerique in divorum templis, multi denique ingenti ex moerore inopes mentis, omnes autem inermes, discessum in omne momentum spemque metumque inter¹⁷⁷⁸ a barbaris praestolarentur. **(88)** Et quamquam Lascanus condiciones deditionis subinde¹⁷⁷⁹ obtenderet, et multa in rem praesentem de fide data dissereret, non potuit tamen ullis a perfidia verbis crudelem gentem amovere, ne cunctis praesidiariis comprehensis, foedae servitutis coram imaginem contueretur, et quae consensisset ipse,¹⁷⁸⁰ nimium barbaricae fidei tribuens, exsecraretur. **(89)** Ita ea in difficultate Lascanus, uti sibi suisque discedere iam tandem liceret, spoliatis rebus omnibus supplex orat, et quibus poterat modis baschas commonefacit. At illi contra, nacti occasionem perfidiae suae occultandae, spoliatum esse templum et direpta clinodia¹⁷⁸¹ obtrudebant, quod in conditionibus, ne fieret, cautum esset.¹⁷⁸² **(90)** Quare rescissa formula causabantur¹⁷⁸³ nec sese¹⁷⁸⁴ deinceps ad eas servandas adstringi, quando condiciones¹⁷⁸⁵ ipsi violassent primi. Ea propter¹⁷⁸⁶ ab Imperatore¹⁷⁸⁷ esse constitutum,¹⁷⁸⁸ uti omnes victi Constantinopolim traducerentur,¹⁷⁸⁹ perpetuaque in servitute¹⁷⁹⁰ violatae conditionis poenas luerent. Quae tum facies rerum fuerit,¹⁷⁹¹ aut quam miserrimum spectaculum, scribi non potest. **(91)** Lascanus primus ipse cum centurionibus suis, et qui his subiecti erant, militibus extra portam tractus necquicquam barbaram¹⁷⁹² fidem detestabatur, reliqui¹⁷⁹³ difficili labore pars¹⁷⁹⁴ ad plagas fossas purgare cogebantur,¹⁷⁹⁵ pars victi et amplo praesidio custoditi ceu latrones in singula momenta omnia morte asperiora exspectabant. **(92)** Inter haec, et dum summo nostri in discrimine versarentur, [157v] tyrannus

¹⁷⁷⁷ supplices] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁷⁷⁸ spemque metumque inter] et metu **W1** *ex et metu corr. ab autore* spemque metumque inter **W2**

¹⁷⁷⁹ subinde] *add. ab autore* **W1**

¹⁷⁸⁰ ipse] *om.* **W1**

¹⁷⁸¹ direpta clinodia] direptos thesauros **W1**

¹⁷⁸² cautum esset] *ex cautum erat corr. ab autore* cautum esset **W1**

¹⁷⁸³ rescissa formula causabantur] violata ab his parte conditionum **W1** *ex violata ab his parte conditionum corr.*

ab autore rescissa formula causabantur **W2**

¹⁷⁸⁴ sese] ipsos **W1**

¹⁷⁸⁵ condiciones] eas **W1** *ex has corr. ab autore* condiciones **W2**

¹⁷⁸⁶ Ea propter] Ita **W1** *ex Ita corr. ab autore* Ea propter **W2**

¹⁷⁸⁷ ab Imperatore] ab Imperatore Basschisque suis **W1** *post ab Imperatore del. Basschisque suis* **W2**

¹⁷⁸⁸ esse constitutum] constitutum esse **W1**

¹⁷⁸⁹ traducerentur] traherentur **W1**

¹⁷⁹⁰ perpetuaque in servitute] perpetuaque servitute **W1**

¹⁷⁹¹ fuerit] erat **W1**

¹⁷⁹² barbaram] barbarorum **W3b**

¹⁷⁹³ necquicquam barbaram fidem detestabatur, reliqui] pars **W1** *ex pars corr. ab autore* necquicquam barbaram fidem detestabatur, reliqui **W2**

¹⁷⁹⁴ pars] *add. ab autore* **W2**

¹⁷⁹⁵ purgare cogebantur] evacuare cogebatur **W1**

ipse¹⁷⁹⁶ cum janizaris praefectorumque summis albo et ingenti equo conspicuus Strigonium ingreditur, perductus¹⁷⁹⁷ forte ubi captivi detinebantur. **(93)** Qui cum poplitibus flexis misericordiam nutu humillime significassent¹⁷⁹⁸ rogans et edoctus causam, uti confestim omnes dimitterentur, praecepit. Ea nostri autoritate liberati, transvectique navibus in ripam ulteriorem, uxores tamen post se magna ex parte et sarcinas (uti in ea difficultate fieri adsolet) praedae¹⁷⁹⁹ reliquerunt. **(94)** Peditesque sine comitiva, sine fide publica,¹⁸⁰⁰ cum in omne monumentum caedem a tergo interitumque exspectarent, in longum se iter atque difficile coniecerunt. Quod per ambages longum¹⁸⁰¹ vitandi periculum causa et¹⁸⁰² acceleratum¹⁸⁰³ ultra vires fuit. **(95)** Itaque duorum dierum viam emensi, corporibus iam prope defectis, ad praesidium regium tandem,¹⁸⁰⁴ quod in Comoro fuerat, pervenere. **(96)** Hae clades aliae supra aliam,¹⁸⁰⁵ cum Viennam essent perlatae, atque inde mutatis ad festinationem iumentis regi inclyto apud Pragam Bohemiae¹⁸⁰⁶ essent nunciatae,¹⁸⁰⁷ ingentem et luctum et pavorem, non regi solum ipsi, qui specie¹⁸⁰⁸ iam iusti exercitus contracti animum sumpserat, sed universis prope Austriacis provinciis incussere. Sed tamen quia Bohemi directa iam acie in procinctu erant, minus his cladibus ceteri¹⁸⁰⁹ commovebantur.

¹⁷⁹⁶ tyrannus ipse] tyrannus ipse barbarae gentis **W1** post tyrannus ipse del. barbarae gentis **W2**

¹⁷⁹⁷ purgare cogebantur] praeductus **W1**

¹⁷⁹⁸ significassent] significarent **W1**

¹⁷⁹⁹ sarcinas ... praedae reliquerunt] sarcinas barbaris reliquerunt **W1**

¹⁸⁰⁰ sine fide publica] sine publica fide *add. in marg. ab autore* **W1**

¹⁸⁰¹ per ambages longum] mox **W1** ex mox imminens *corr. ab autore* per ambages longum **W2**

¹⁸⁰² causa et] causa ab his **W1** ex causa ab his *corr. ab autore* causa et **W2**

¹⁸⁰³ Quod per ambages ... acceleratum] Quod mox, ne miseris ullae perniciēs contingerent, acceleratum **W1**

¹⁸⁰⁴ regium tandem] *add. ab autore* **W1**

¹⁸⁰⁵ supra aliam] supra alias **W3b**

¹⁸⁰⁶ apud Pragam Bohemiae] Pragae **W1**

¹⁸⁰⁷ nunciatae] nunciati **W1**

¹⁸⁰⁸ specie] spe **W1**

¹⁸⁰⁹ ceteri] populi **W1** ex populi *corr. ab autore* ceteri **W2**

dc_2017_22

(1) Incipit liber quintus decadis quintae¹⁸¹⁰

Igitur rex inclytus ubi de expugnatione Strigonii uno post alium nuncio accedente, ipsisque ad se postremo praesidiariis accurrentibus rem certius cognovit, Lascanum atque Salamancam, quibus gravia crimina a militibus intendebantur, dicere causam iussit. **(2)** Posteaquam se parum expurgant,¹⁸¹¹ comprehensi multo posthac¹⁸¹² tempore in carcere vitam exegerunt, donec mitigata post annum causa remissaque iusta ira interpellantibus Hungaris libertatem consecuti essent.¹⁸¹³

(3) At Turcarum tyrannus potitus castro tam natura ac opere¹⁸¹⁴ munito et unico omnium totius Danubii propugnaculo firmissimo, diu anxius quam viam ingrederetur, ripamne sequeretur, quod recens expugnatio Strigonii suadebat et rei frumentariae postulabat commoditas, an contra in continenti ea loca prius subiugaret, dum rex in Bohemis excitandis moraretur,¹⁸¹⁵ quae illi a tergo relicta fluvium sequenti negotium facessere possent.¹⁸¹⁶ **(4)** Cogitabat **[158r]** enim astutissimus barbarus, si ea prius in potestatem loca rede-gisset, et celeriore et magis sibi tutam¹⁸¹⁷ efficere viam posse, et simul¹⁸¹⁸ rei frumentariae expeditiorem,¹⁸¹⁹ ubicumque is castra posuisset, habiturum facultatem¹⁸²⁰ sperabat.

(5) In his consiliis hostium rex apud Pragam nihil adeo infectum tyranno credens, quanta potuit celeritate, arma, tela, equos virosque contrahens,¹⁸²¹ loca,¹⁸²² tempora, naturam denique ceteris imperitantem evincere conabatur, litteras hinc inde mittere, circumire civitates, delectus facere, recensere numerum militum et arma, ad postremum satrapas¹⁸²³ adhortando undique monendoque perfecit, ut copiae tandem¹⁸²⁴ in campum explicarentur. **(6)**

¹⁸¹⁰ Incipit Liber Quintus Decadis Quintae] *om.* **W1 W2 W3b** *add. in marg.* **W3a**

¹⁸¹¹ expurgant] purgarent **W3b**

¹⁸¹² posthac] post **W1**

¹⁸¹³ donec mitigata...consecuti essent] *om.* **W1** *add. in marg. ab autore* **W2** donec mitigata...consequerentur **W3b**

¹⁸¹⁴ natura ac opere] celebri atque loco **W1** *ex celebri atque loco corr. ab autore* natura ac opere **W2**

¹⁸¹⁵ moraretur] moratur **W1** *ex moratur corr. ab autore* moraretur **W2**

¹⁸¹⁶ facessere possent] possent facessere **W1** *ex possent facessere corr. ab autore* facessere possent **W2**

¹⁸¹⁷ magis sibi tutam] magis tutam sibi **W3b**

¹⁸¹⁸ simul] *add. ab autore* **W1**

¹⁸¹⁹ expeditiorem] plus **W1** *ex plus corr. ab autore* expeditiorem **W2**

¹⁸²⁰ facultatem] *om.* **W1** *add. ab alutore* **W2**

¹⁸²¹ contrahens] colligens **W1** *ex colligens corr. ab autore* contrahens **W2**

¹⁸²² loca] locos **W1** *ex locos corr. ab autore* loca **W2**

¹⁸²³ satrapas] regulos **W1**

¹⁸²⁴ tandem]: *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

Is erat apud Znoymam, Moraviae civitatem in limitibus Austriae positam,¹⁸²⁵ loco ad eam expeditionem commodissimo designatus, utpote quo ceu ex diverticulo et per Moraviam exercitus poterat Posonium et in Austriam, si esset necesse,¹⁸²⁶ traduci, ubicunque se hostis infestus ostendisset. (7) Sed¹⁸²⁷ plurimum¹⁸²⁸ eo bello consiliis regis mora offecit et pigrae gentis necdum satis fidae vecordia, dum currus instruunt, dum calones quisque suos ocreatos a crapula cerevisiaeque lagiori potu, qui huic genti ad temulentiam usque familiaris est, educere cessat,¹⁸²⁹ dum duces ipsi¹⁸³⁰ consilia in multam noctem ad ebrietatem trahunt, et limites excedere alii recusant, alii domum redire nituntur, tanquam ad rapinas et non ad bellum forent egressi.¹⁸³¹ (8) Adeo longa in pace haec gens inutili otio¹⁸³² ac indulgentia¹⁸³³ superiorum¹⁸³⁴ principum animos¹⁸³⁵ tum et corpora pigros¹⁸³⁶ gerebat, ferox domi alioquin ad pocula natio¹⁸³⁷ et saeva intra nemora densa, rapinis olim¹⁸³⁸ magis quam aperto Marti adsueta. (9) Haec, uti debebat, rex inclytus, tametsi omnia impigre faceret, tamen pro conditione temporis graviter ferebat, et diligenter animo perspicuus quorsum evaderent, ne Austria interum Styriaque in partem fortunae cum regno Hungariae conciderent, Leonhartum¹⁸³⁹ a Vels palatii sui magistrum ex aula Viennam ablegavit dato mandato, ut scriptis novis cohortibus in Austria,¹⁸⁴⁰ auxiliares quoque copias aliunde¹⁸⁴¹ curaret quam posset citissime maximasque,¹⁸⁴² ne Ungnadius qui magisterio militiae per Hungariam praeerat, [158v] praesenti,¹⁸⁴³ sicubi opus esset, ope destitueretur.

(10) Interea¹⁸⁴⁴ pontifex maximus, cum primum¹⁸⁴⁵ barbari in Pannoniam de procinctu accepisset,¹⁸⁴⁶ duces item Bavariae, Mauritius¹⁸⁴⁷ Saxoniae princeps, pro amicitia, et qua

¹⁸²⁵ Moraviae ... positam] *om.* **W1**

¹⁸²⁶ si esset necesse] exercitus **W1**

¹⁸²⁷ ostendisset. Sed] ostendisset, aut tempore accelerato monere constituisset. Sed **W1** ostendisset, aut ... monere constituisset *del. et corr. ab autore* quoque versat *sed posterius quoque del.* **W2**

¹⁸²⁸ plurimum] *in marg.* Bohemicae gentis descriptio **W2 W3a W3b om. W1**

¹⁸²⁹ cessat] potest **W1** *ex potest corr. ab autore* cessat **W2**

¹⁸³⁰ duces ipsi] *om.* **W1**

¹⁸³¹ forent egressi] essent egressi **W3b**

¹⁸³² inutili otio] *add. ab autore* **W1**

¹⁸³³ indulgentia] *emend. ex diligentia* **W3a**

¹⁸³⁴ superiorum] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁸³⁵ principum animos] principum prope accusanda animos **W1** principum prope accusanda *del.* **W2**

¹⁸³⁶ corpora pigros] corpora pigra **W3b**

¹⁸³⁷ natio] *add. ab autore* **W1**

¹⁸³⁸ rapinis olim]: rapinisque **W1** *ex rapinisque corr. ab autore* rapinis olim **W2**

¹⁸³⁹ Leonhartum a Vels] Leonhartum **W1**

¹⁸⁴⁰ in Austria] per Austriam **W1** *ex per Austriam corr. ab autore* in Austria **W2**

¹⁸⁴¹ aliunde]: *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁸⁴² maximasque] locis ex numero maxime necessariis distribui **W1** *ex locis ex numero maxime necessariis distribui corr. ab autore* maximasque **W2**

¹⁸⁴³ praesenti] sua **W1** *ex sua corr. ab autore* praesenti **W2**

¹⁸⁴⁴ Interea] Nam **W1** *ex Nam corr. ab autore* interea **W2**

¹⁸⁴⁵ cum primum] iam inde a principio **W1** *ex iam inde ab initio corr. ab autore* cum primum **W2**

regem inclytum usque observantia complexi¹⁸⁴⁸ fuere, ne publica in necessitate, tempore etiam necessario desererent pro sacro sancta religione perpetuo belligerantem, et tum pene obrutum, quam possunt maximas copias scribunt, et delectibus¹⁸⁴⁹ festinatis in Austriam transmittunt. **(11)** Priores Itali 16¹⁸⁵⁰ signorum splendida admodum manus Viennam, superatis alpibus Noricis, primo adhuc Iulio non sine summo omnium gaudio exultationeque ex Urbe usque celerrimis longissimisque itineribus pervenere. **(12)** Post quos Boiorum secundo Danubio quattuor signa, Saxonum¹⁸⁵¹ equitatus instructissimus per Hercynium nemus paulo antequam Bohemi e stativis movissent, eluctatus, praesto fuere.¹⁸⁵² **(13)** Quas omnes copias adulto Iulio¹⁸⁵³ Velsius in sacramenta acceptas,¹⁸⁵⁴ antequam adhuc e Strigonio barbarus¹⁸⁵⁵ Thatam movisset,¹⁸⁵⁶ quia in summo periculo Hungariae Austriaeque positam salutem animadverterat, Ungnadio mature Jaurinum transmisit.¹⁸⁵⁷ **(14)** Ipsi inter se duces perpetuis nuntiis consilia belli miscebant, hostiumque sedulo rationes, antequam hi quicquam certi constituere possent, perspiciebant, atque per fidos exploratores et transfugas examinando eo tandem pervenerant,¹⁸⁵⁸ ut Comorum, Thatam, Albamque et Vischegradum¹⁸⁵⁹ validis¹⁸⁶⁰ firmanda praesidiis censerent. **(15)** Et hac de causa Albam duas cohortes ex his, quas in Austria scripserat Velsius, tertiam Comorum transmisit. Reliquis locis, quia angusta¹⁸⁶¹ erant et natura opereque munita, unam cohortem dividebat.¹⁸⁶² At Ungnadius¹⁸⁶³ interim¹⁸⁶⁴ auxiliaribus¹⁸⁶⁵ copiis Jaurini retentis, quam viam hostis esset ingressurus, quotidie exspectabat. **(16)** Neque postea ab operibus apud Comorum, Jaurinum, Albam Regalem,

¹⁸⁴⁶ barbari ... accepisset] Barbaricae in Pannoniam insultus **W1** ex Barbarorum in Pannoniam insultus *corr. ab autore* barbari ... accepisset **W2**

¹⁸⁴⁷ Bavariae, Mauritius] Bavariae et Mauritius **W1**

¹⁸⁴⁸ complexi] venerati **W1** ex venerati *corr. ab autore* complexi **W2**

¹⁸⁴⁹ scribunt, et delectibus] scribunt, ac delectibus **W3b**

¹⁸⁵⁰ Itali 16] Itali sedecim **W3b**

¹⁸⁵¹ Saxonum] Saxonumque **W3b**

¹⁸⁵² ne publica in necessitate...praesto fuere] Italorum Germanorumque cohortes aliquot in subsidium praemiserant. Quae in Austria interea ad Viennam positae castris regis modo imperata exspectabant, delecta manus peditum ad summam sex milium. **W1** ex Italorum Germanorumque ... ad summam sex milium *corr. ab autore* ne publica in necessitate...praesto fuere **W2**

¹⁸⁵³ Quas omnes copias adulto Iulio] Quam primo Iulio **W1** ex Quam primo Iulio *corr. ab autore* Quas omnes copias adulto Iulio **W2**

¹⁸⁵⁴ acceptas] acceptam **W1** ex acceptam *corr. ab autore* acceptas **W2**

¹⁸⁵⁵ barbarus] Thurcae **W1** Barbarus *add. ab autore* **W2**

¹⁸⁵⁶ movisset] movissent **W1**

¹⁸⁵⁷ Ungnadio mature Jaurinum transmisit] universam Ungnadio Jaurinum transmittit **W1** ex universam Ungnadio Jaurinum transmittit *corr. ab autore* Ungnadio Jaurinum transmisit **W2**

¹⁸⁵⁸ pervenerant] pervenere **W1 W2 W3b**:

¹⁸⁵⁹ Vischegradum] Visschegradum **W2 W3b**

¹⁸⁶⁰ validis] *add. ab autore* **W1**

¹⁸⁶¹ angusta] angustae **W1**

¹⁸⁶² dividebat] divisit **W1** ex divisit *corr. ab autore* dividebat **W2**

¹⁸⁶³ At Ungnadius] Et Ungnadius **W1**

¹⁸⁶⁴ interim]: *om* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁸⁶⁵ auxiliaribus] *emend. ex auxiliariis* **W2 W3a**

ipsamque adeo Viennam utroque a duce cessatum quicquam,¹⁸⁶⁶ aut equitibus ex provinciis haereditariis accersitis, limites in Styria, Sclavonia Austriaque minus quam antea diligenter restituti fuere, muros¹⁸⁶⁷ renovare, agrestibus signum conventus ad ictum campanae tormentorumque explosionem constituere, **[159r]** festinare, parare, prorsus ad summam diligentiam festinationemque cum hi tum reliqui his subiecti duces nihil sibi reliqui facere.¹⁸⁶⁸

(17) At Turcarum tyrannus compertis nostrorum consiliis, qui se locorum asperitate munitos crediderant, nihil segnius bellum administrabat, pari diligentia Strigonium praemunire, in alia atque alia loca effusorias manus dimittere, prorsus aliud mente occultabat, quam quod opere¹⁸⁶⁹ perficere videbatur. Ita alter alteri prudentia praeripere consilia volebat, et opinione itineris dubii¹⁸⁷⁰ ambo ad victoriam nitebantur. (18) Sed inter eas moras repente barbarus, despecta nostrorum paucitate, sese apertum¹⁸⁷¹ in bello ostendit, et quam simulabat Comorum profectionem, eam plenis effusis castris Thatam instituit. (19) Id castrum in plano¹⁸⁷² situm est,¹⁸⁷³ opere magis splendidum, quam munitum ex arte, mediocri a ripa Danubii¹⁸⁷⁴ intervallo, duorum circiter miliariorum a Comoro,¹⁸⁷⁵ Theodati quondam Hungariae apostoli sedes, ubi salubri doctrina barbaram is¹⁸⁷⁶ gentem imbuere primus coeperat.¹⁸⁷⁷ (20) Ceterum a divi quondam Stephani regis saeculo villae modo angustiam retinuerat,¹⁸⁷⁸ praeter nomen memoriamque sancti, nihil, quod memoria dignum esset, is locus¹⁸⁷⁹ habebat. (21) Posteaquam vero Mathias Corvinus rerum in Hungaria potitus est, quia venationes prope in nemoribus, piscaturaeque in stagnis amplae circum¹⁸⁸⁰ erant, hic praeter ceteros commodior¹⁸⁸¹ locus est visus, ubi a seriis negotiis animum relaxaret. (22) Et ea de¹⁸⁸² causa aulam istic, uti sub Vischegradio¹⁸⁸³ magnificam construxerat, quam partim inauratis

¹⁸⁶⁶ cessatum quicquam] cessatum fuit **W1** ex cessatum fuit *corr. ab autore* cessatum quicquam **W2**

¹⁸⁶⁷ restituti fuere, muros] restituti fuere, locis ex copia maxime idoneis muros **W1** *post* fuere *del.* ex copia maxime idoneis **W2**

¹⁸⁶⁸ ad summam ... reliqui facere] ab omnibus nihil reliqui fieri **W1** ex ab omnibus nihil reliqui fieri *corr. ab autore* ad summam ...reliqui facere **W2**

¹⁸⁶⁹ quam quod opere] quam opere **W3b**

¹⁸⁷⁰ dubii] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁸⁷¹ apertum] aperte **W1** ex aperte *corr. ab autore* apertum **W2**

¹⁸⁷² in plano] *add. ab autore* **W1**

¹⁸⁷³ situm est] *om.* **W1**

¹⁸⁷⁴ mediocri a ripa Danubii] procul in continenti **W1**

¹⁸⁷⁵ intervallo, duorum circiter miliariorum a Comoro] spatio duorum miliariorum a Comoro positum est **W1**

¹⁸⁷⁶ is] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁸⁷⁷ imbuere primus coeperat] imbuebat **W1** ex imbuebat *corr. ab autore* imbuere primus coeperat **W2**

¹⁸⁷⁸ Ceterum a divi ... angustiam retinuerat] a sancti adeo regis Stephani saeculo villae semper angustiam retinuerat **W1**

¹⁸⁷⁹ is locus] *om.* **W1**

¹⁸⁸⁰ circum] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁸⁸¹ commodior] commodus **W1**

¹⁸⁸² Et ea de] Ea de **W3b**

¹⁸⁸³ Vischegradio] Visschegradio **W2** **W3b**

laquearibus amplisque coenaculis et hortis adornavit, partim admirandi operis piscina, locum in toto regno celeberrimum effecit.

(23) Quae postquam barbaro sunt comperta, simul quia perexiguo admodum praesidio ducentorum peditum Germanorum totidemque Italorum iaculatorum, et centum denique Hungarorum ex eo peditum¹⁸⁸⁴ genere, qui vulgo Heydockii¹⁸⁸⁵ appellantur, firmatum esset: tametsi in eius expugnatione haud magnum operae pretium faceret,¹⁸⁸⁶ tamen ut¹⁸⁸⁷ profectionem Albam institutam feliciter desimularet, quam parvo praesidio¹⁸⁸⁸ ob loci asperitatem hac itineris opinione¹⁸⁸⁹ munitam cupiebat, omnibus ante Thatam copiis expositis, circumvallare, uti Strigonium, eum quoque¹⁸⁹⁰ locum occupavit. (24) Ita Albam imparatam omnino obruere volebat, quam loci natura, [159v] quod palustri et udo campo¹⁸⁹¹ sita sit, inexpugnabilem cognoverat.¹⁸⁹² (25) Et hac de causa lentius¹⁸⁹³ oppugnationem trahens, omnem nostris muniendae Albae curam eximere volebat. (26) At Ungnadius longe aliter quam hostis ratus erat, agrestes passim, quorum res fidesque in manibus sitae sunt, et in Albam et in castra vicina distribuerat, confirmatoque ibi Warkhesio praefecto, cuius supra fidem ostendimus, cohortem Germanorum duce Rabenstayno, quam Strigoniensibus subsidio missurus fuerat, si non occupata prius¹⁸⁹⁴ fuisset, Albam ire praecepit. (27) Neque in illo tumultu quicquam vel ab Ungnadio apud Jaurinum, vel a Warkhesio Albae omissum erat eorum, quae¹⁸⁹⁵ ad commune regni commodum pertinere videbantur.¹⁸⁹⁶ Ita dispositis omnibus Thata, tametsi valido praesidio firmata esset, tamen formidine partim tanti exercitus, partim proditione ducum, uti et Strigonium, expugnatur, posteaquam vix decem dies obsidione cincta fuisset. (28) Ab eo loco recta Albam iam tyrannus moturus erat. Quod ut rursus iter dissimularet, ad latera effusorias manus emittit,¹⁸⁹⁷ ipse cum delecta manu Janizerorum Thatae occasionem omnem obruendae Albae praestolabatur.

¹⁸⁸⁴ peditum] militum **W1**

¹⁸⁸⁵ vulgo Heydockii] Heydokhii vulgo **W1** vulgo Heydokhii **W2**

¹⁸⁸⁶ pretium faceret] pretium facere videtur **W1** ex pretium facere videtur *corr. ab autore* pretium faceret **W2**

¹⁸⁸⁷ ut] *add. ab autore* **W2**

¹⁸⁸⁸ parvo praesidio] parvo adeo praesidio **W1**

¹⁸⁸⁹ hac itineris opinione] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁸⁹⁰ quoque] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁸⁹¹ campo] *ex loco corr. ab autore* campo **W1**

¹⁸⁹² cognoverat] existimabat **W1** ex existimabat *corr. ab autore* cognoverat **W2**

¹⁸⁹³ lentius] *om.* **W3b**

¹⁸⁹⁴ occupata prius] antea occupata **W1**

¹⁸⁹⁵ eorum, quae] quod non **W1** ex quod non *corr. ab autore* eorum, quae **W2**

¹⁸⁹⁶ videbantur] videretur **W1** ex videretur *corr. ab autore* videbantur **W2**

¹⁸⁹⁷ emittit] emisit **W1**

(29) Haec dum in Hungaria ab hostibus geruntur, tardius opinione suppetiae ex Austria, Styria Carniaque¹⁸⁹⁸ contrahuntur, ipso tamen Ungnadio lapidem omnem movente, ut iusto exercitu hostem ab excursionem arceret. Quem iuvare in opere Velsius ex Vienna,¹⁸⁹⁹ uti iussus erat, pro conditione numeri militum temporisque nunquam cessabat. (30) Et rex ex alia parte Bohemos in arma convocans, magnam aestatis partem in eo labore absumit,¹⁹⁰⁰ dum pigram et non admodum sobriam¹⁹⁰¹ gentem educit¹⁹⁰² hosti,¹⁹⁰³ antequam ad Albam¹⁹⁰⁴ pervenire¹⁹⁰⁵ posset, omnino obviam iturus,¹⁹⁰⁶ Ea res tam longo¹⁹⁰⁷ tempore in procinctu aestivo sic¹⁹⁰⁸ elapso, postea frustra fuit, magna utriusque provinciae iactura et Germanici¹⁹⁰⁹ nominis nota.

(31) Quae uti evenerant, celeritate evitare posse barbarus existimans, sumptis¹⁹¹⁰ consiliis per otium ex opportunitate, Thatam, quia praesidio se absente retinere¹⁹¹¹ posse diffidebat, tertio quam expugnauerat die succendit, et inflammatam solo aequavit. (32) Noluit enim prudentissimus hostis in tam munitae praesertim urbis obsidione aliquam sibi vel minimam a tergo remoram esse, quae illum aut¹⁹¹² ab incepto revocaret, [160r] nostris e Thata copiis,¹⁹¹³ si integram reliquisset, suos arcessentibus, aut pugnans ad moenia nova aliunde¹⁹¹⁴ formidine sese terreret.¹⁹¹⁵ (33) Igitur prope iam exacto Augusto, motis castris, longum et difficile iter ingressus ad Albam ut postea pervenit, urbis fertur situm diligenter contemplatus.

Quia solum circa omne lubricum, humanum incessum difficilem faceret,¹⁹¹⁶ magnisque urbs omni ex parte extra¹⁹¹⁷ et profundis paludibus, intus propugnaculis diligenter

¹⁸⁹⁸ Carniaque] Charinthiaque et Carniola **W1**

¹⁸⁹⁹ ex Vienna] e Vienna **W1 W2 W3b**

¹⁹⁰⁰ in eo labore absumit] in eo labore iam absumpserat **W1** ex in eo labore iam absumpserat *corr. ab autore* absumit **W2** in eo labore absumpsit **W3b**

¹⁹⁰¹ sobriam] fidam **W1** ex fidam *corr. ab autore* sobriam **W2**

¹⁹⁰² educit] educeret **W3b**

¹⁹⁰³ hosti] Quibus **W1** ex Quibus *corr. ab autore* hosti **W2**

¹⁹⁰⁴ ad Albam] ad *om.* **W3a.** *correxerit ut lapsus*

¹⁹⁰⁵ pervenire] hostis venire **W1** venire **W2**

¹⁹⁰⁶ iturus] ire statuerat **W1** ex ire statuerat *corr. ab autore* iturus **W2**

¹⁹⁰⁷ tam longo] tanto **W1** ex tanto *corr. ab autore* tam longo **W2**

¹⁹⁰⁸ tempore in ... sic elapso] isto in procinctu tempore elapso **W1** ex tempore isto in procinctu elapso *corr. ab autore* tempore in ... sic elapse **W2**

¹⁹⁰⁹ et Germanici] Germanicique **W1**

¹⁹¹⁰ existimans, sumptis] putabat, sumptisque **W1** ex putabat, sumptisque *corr. ab autore* existimans, sumptis **W2**

¹⁹¹¹ retinere] *om.* **W1**

¹⁹¹² aut] vel **W3b**

¹⁹¹³ e Thata copiis] copiis ex Thata **W1**

¹⁹¹⁴ aliunde] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁹¹⁵ terreret] terrere **W1**

¹⁹¹⁶ humanum incessum difficilem faceret] humano incessum viam plane difficilem haberet **W1** ex humano incessum viam plane difficilem haberet *corr. ab autore* humanum incessum difficilem faceret **W2**

munita foret, animo curam barbari maiorem iniiciebat.¹⁹¹⁸ **(34)** Qua de causa cum saepe mutaret¹⁹¹⁹ consilium,¹⁹²⁰ tamen spe finiendi belli, si eius oppidi potitus foret, in quo regni nervus positus omnis videbatur,¹⁹²¹ omnes asperitates loci supervadere solertia¹⁹²² ac naturam etiam loci vincere consiliis novis¹⁹²³ aggreditur. **(35)** Et quia magnam copiam agrestium habebat, qui partim acceptis conditionibus tyranni fidem sequebantur, partim a Tartaris et reliquis effusoriis manibus ex itinere capti barbarorum sedulo in vinculis¹⁹²⁴ nutum observabant. Hos ad caedenda robora educendaque e saltibus proximis adegit. **(36)** Quos catervatim concatenatos barbari passim ad opus faciendum non verbis modo,¹⁹²⁵ sed minis etiam atque plagis ita urgent, ut brevi tempore incredibili pene opere, quam natura loci negabat, ars viam patefaceret. **(37)** Nam aderat mox ingens hominum numerus, non eorum solum, qui iussi erant sarmenta convehere et fessis in opere succedere, sed qui ultro eum libenter laborem susceperant, uti domi in villis suis salvi, et cum uxoribus liberisque securi ea in tyrannide degere possent. Quoniam ad hunc¹⁹²⁶ locum ventum est, operae pretium fecero, si eam prius civitatem eiusque situm¹⁹²⁷ delineavero.

(38) Sita est enim in continenti ad Scharunzam¹⁹²⁸ exiguum admodum fluentum, quod ex clypeorum monte, quem Verthes incola vocat,¹⁹²⁹ in Danubium defluit, et in ipso cursu crebris factis paludibus universum lubricum palustreque solum reddit. **(39)** Qua parte praecipue ad hunc Alba rivum posita est, haud admodum validis moenibus et plerisque locis sepe fortiori¹⁹³⁰ ambitur, intus¹⁹³¹ modice more gentis culta,¹⁹³² praeter basilicam et regum tumulos, qui ibi exstant, dignum fere memoria nihil continet. **(40)** Ab oppido foras late in

¹⁹¹⁷ magnisque urbs omni ex parte extra] urbs magnis omni ex parte foris **W1** ex urbs magnis omni ex parte foris *corr. ab autore* magnisque urbs omni ex parte extra **W2**

¹⁹¹⁸ foret, animo ... maiorem iniiciebat] ex esset *corr. ab autore* foret, quibus **W1** ex erat *corr. ab autore* foret, animo ... maiorem iniiciebat **W2**

¹⁹¹⁹ causa cum saepe mutaret] barbarus inter initia anxius saepe mutare **W1** ex causa barbarus inter initia anxius *corr. ab autore* causa cum saepe mutaret **W2**

¹⁹²⁰ consilia] consilia decreverat **W1 W2** consilium **W3b** *emend. ex consilium W3a*

¹⁹²¹ in quo regni ... videbatur] *om. W1 add. ab autore W2*

¹⁹²² solertia] *om. W1 add. ab autore W2*

¹⁹²³ consiliis novis] *om. W1 add. ab autore W2*

¹⁹²⁴ in vinculis] *add. ab autore W1*

¹⁹²⁵ educendaque e ... verbis modo] sternendaque palustria tignis Turcae educunt atque ad opus faciendum non verbis modo adhortantur **W1** ex sternendaque palustria tignis Turcae educunt atque ad opus faciendum non verbis modo adhortantur *corr. ab autore* educendaque e ... verbis modo **W2**

¹⁹²⁶ ad hunc locum] *in marg. Topographia Albae regalis W2 W3a*

¹⁹²⁷ situm] *emend. ex civitatem W3a*

¹⁹²⁸ Scharunzam] Scharmizam **W2 W3b**

¹⁹²⁹ quem Verthes incola vocat] *om. W1 add. ab autore W2*

¹⁹³⁰ haud admodum ... sepe fortiori] oppidum ipsum quantum muro **W1** ex oppidum ipsum quantum muro *corr. ab autore* haud admodum ... sepe fortiori **W2**

¹⁹³¹ ambitur, intus] ambitur, exiguum intus **W1** *post ambitur del. exiguum W2*

¹⁹³² culta] cultum **W1** ex cultum *corr. ab autore* culta **W2**

palustribus extenta suburbana adiacent, sepe tantum inlimata¹⁹³³ et paucis admodum ex lapide quadrato atque cespitibus propugnaculis circumdata. Quae Ferdinandus primum rex inclytus, postquam [160v] eam in potestatem civitatem redegisset, asperitati loci ex arte munimenta adiecerat. (41) Ceterum palustria ipsa profunda et gramine tecta procul in campis exporriguntur, angusta vix semita ac longa in suburbana ducente, quam et eo bello nostri milites resciderant. (42) Erant in suburbanis pauci Germanici nominis milites, Hungarorum frequens admodum numerus, qui ex agris undique villisque proximis, aut sponte intra Albam hostiles ob excursiones commigraverant, aut a Warkhesio vocati ad loci vastitatem defendendam, secundum aggerem sepemque, de qua diximus et propugnacula distribuebantur.

(43) Quae res magnam barbaro spem proponebant, fore, si maturaret, ut¹⁹³⁴ eius quoque facile oppidi potiretur scissis praesertim in diversa Hungarorum et qui intus et qui extra erant studiis. Ad haec commeatus in barbara castra spe amplior subvehebatur. Quia Hungari sicut plerique in nova deditione officia intenderant. (44) Quae tametsi omnia Warkhesio, qui loci erat praefectus, comperta essent, atque in tanta rerum omnium indigentia nostros in Alba conclusos conturbarent, memor tamen fidei inclytus heros, et cuius sacramento adstrictus, et contra quam gentem, utpote inimicissimam¹⁹³⁵ Christiano nomini, eius defensionem oppidi suscepisset in ipso etiam dum hostis itinere confirmatis suis in Christo militibus, quantum negotii festinantia permisit ex agris villisque commeatum importavit. (45) Machinas, quia paucae aderant, aliunde iussu regis missas accepit. Quibus paxillo ante hostium adventum tempore et aliquot ex Austria cum re frumentaria et tormentaria materia¹⁹³⁶ a Velsio transmissa plaustra,¹⁹³⁷ et a levi Hungarorum equitatu deducta accessere. Misit et Ungnadius e Iaurino duas Italorum cohortes cum aliquanto commeatu.¹⁹³⁸ Quae magnis itineribus per aspera et inculta loca eluctatae, sub ipsum pene hostium adventum Albam noctis praesidio a fidis et itinerum expertis deductae pervenerunt. (46) Quorum accessione exhilaratus¹⁹³⁹ Warkhesius, simul ex villis uti diximus, proximisque oppidis, ut quisque voluntarius accesserat, et ad locum hunc ceteris in vicinia et opere et natura magis munitum agrestium magnam copiam collegerat. (47) Et quia plurimum momenti in suburbanis positum erat, quae moenibus carebant, sepe¹⁹⁴⁰ tantum, aggere et paucis aliquot

¹⁹³³ inlimata] inclinata **W3b**

¹⁹³⁴ ut] *om.* **W1 W2**

¹⁹³⁵ inimicissimam] inimicam **W1 W2 W3b**

¹⁹³⁶ tormentaria materia] pulvere tormentario **W1** *ex pulvere corr. ab autore materia W2*

¹⁹³⁷ a Velsio transmissa plaustra] plaustra a Velsio transmissa **W1**

¹⁹³⁸ aliquanto commeatu] aliquot commeatu refertis plaustris **W1** *ex aliquot commeatu refertis plaustris corr. ab autore aliquanto commeatu W2*

¹⁹³⁹ exhilaratus] exhilaratus **W1**

¹⁹⁴⁰ sepe] sepibus **W1** *ex sepibus corr. ab autore sepe W2*

propugnaculis praeter paludes, quae late stagnabant,¹⁹⁴¹ praemunita, [161r] aciem intra ambitum suburbanorum ita distribuit, ut rudes atque inexpertes belli cohortium adminiculo iuvarentur. (48) Quae ita dispositae pro aggere fuere, ne ulla proditiōis occasio relinqueretur tot in urbe¹⁹⁴² nationibus congregatis, ut Hungari ubique ad latera Italos, Itali rursus Germanos haberent. Eo modo constructa acie et dispositis pro aggere militibus, brevi spatio numero hominum moenia complet, cum inter initia duo¹⁹⁴³ non amplius habuisset milia hominum. Sed ex omni copia circiter media pars vix militaribus armis instructa erat. (49) Ceteri ut quemque timor aut casus armaverant,¹⁹⁴⁴ tutandi magis se gratia, quam pro auxilio intra Albam¹⁹⁴⁵ convenerant. (50) Qui, uti necessitatis imperium coegerat, omnes operibus faciundis incumbunt, nec discrimen conditionis ullos a labore immunes, ipsos etiam nec duces fecit: robora contignare, eaque terris¹⁹⁴⁶ et sarmentis replere, propugnacula alia renovare, alia nova suscitare, in eaque machinas attrahere, pars materiam ad ignis eiaculationem efficere, pars lapides et saxa¹⁹⁴⁷ convolvere, nec feminis grandaevisque otium concessum, quae aquam ferventem parare iussae, lapidesque asportare. Adeo contentio non corporum magis quam animorum ea publica in necessitate fuit.¹⁹⁴⁸

(51) Interea tyrannus positis castris¹⁹⁴⁹ omnia ad oppugnationem instruebat, consilioque cum basshis¹⁹⁵⁰ suis inito, etsi aliquanto munitiorem opinione sua locum advertisset, tamen quia suburbanis fidere regio intellexit, aestimando singula eo pervenit, ut improbo labore, si paludes uti coeperat, ad aggerem usque sepemque suburbii sterneret,¹⁹⁵¹ haud difficulter munitiones omnes expugnari posse putaret.¹⁹⁵² (52) Quia vastus ambitus erat, et nec numero militum, nec machinis satis defensus. Itaque tentata re, ubi coeptis succedere vidit, redactis in ordinem agminibus oppugnationem aggreditur. Quae tam difficilis nostris fuit, et¹⁹⁵³ aggeribus se modo et propugnaculis, iisque imperfectis adhuc defendentibus, ut nisi¹⁹⁵⁴ Hispanorum Italorumque in eiaculandis globis felicitas adfuisset, iam tum actum de nostris fuisset. (53) Ipse autem loci praefectus Warkhesius, etsi omnia impigre ageret,

¹⁹⁴¹ stagnabant] extendebantur **W1** ex extendebantur *corr. ab autore* stagnabant **W2**

¹⁹⁴² urbe] eo oppido **W1** oppido **W2 W3b**

¹⁹⁴³ duo... milia hominum] duobus non amplius habuisset **W1** ex duobus non amplius habuisset milibus hominum *corr. ab autore* duo ... milia hominum **W2**

¹⁹⁴⁴ armaverant] armaverat **W3b**

¹⁹⁴⁵ intra Albam] *add. ab autore* **W1**

¹⁹⁴⁶ terris] terra **W1 W3b**

¹⁹⁴⁷ lapides et saxa] saxa et lapides **W1**

¹⁹⁴⁸ parare iussae... necessitate fuit] paravere **W1** ex paravere *corr. ab autore* parare iussae... necessitate fuit **W2**

¹⁹⁴⁹ positis castris] positus iam castris **W1** *post* positus *del.* iam **W2**

¹⁹⁵⁰ basshis] basschis **W1 W2** basschis **W3b**

¹⁹⁵¹ sterneret] *emend. ex* strueret **W3a**

¹⁹⁵² putaret] sperabat **W1**

¹⁹⁵³ et] ex **W1 W2 W3b**

¹⁹⁵⁴ nisi] *om.* **W3b**

providisset omnia, stationes pro sepe complisset,¹⁹⁵⁵ denique¹⁹⁵⁶ magno animo cum paucis contra innumerabiles copias contendisset, tamen vastitas suburbanorum a sauciis non recte semper defendebatur, quod praesertim¹⁹⁵⁷ sine ordine propugnacula posita erant, eorumque nondum [161v] prorsus absoluta opera fuerant,¹⁹⁵⁸ et quoniam¹⁹⁵⁹ in aggere humili et ruinosa sepe rari ubique milites adstabant diversarumque linguarum (qua in obsidione¹⁹⁶⁰ urbium perniciosius nihil esse potest), denique rei frumentariae et pulveris machinarumque¹⁹⁶¹ penuria nostris animos paulatim cum fortuna minuerent,¹⁹⁶² in perniciem optimum quemque iam inde ab initio¹⁹⁶³ praecipitabant, desideratis per quotidianas oppugnationes non paucis.¹⁹⁶⁴ (54) Simul augebant¹⁹⁶⁵ exclusae, quae¹⁹⁶⁶ subsidio per litteras a Velsio atque Ungnadio suppetiae significabantur.

(55) Tanta celeritas in hostis¹⁹⁶⁷ illius¹⁹⁶⁸ consiliis erat, qua suscipere atque conficere is pene omnia bella solitus est. Ita tribus circiter septimanis ad Albam pugnatur oppugnationem unam supra aliam hoste ingeminante, cum nostris contra¹⁹⁶⁹ multo labore, plerisque etiam perpetuis pugnis¹⁹⁷⁰ defatigatis vires quotidie descrescerent magis,¹⁹⁷¹ atque viri omnibus locis temporibusque non sufficerent. (56) Etsi enim nec consilia Warkhesio nec animus deessent, nox quoque nulla quieta foret,¹⁹⁷² in tali tamen praesertim gentium colluvie non satis nec loco nec homini credere¹⁹⁷³ oppidanos in urbe atque hostes extra urbem¹⁹⁷⁴ in castris iuxta metuere, circumspectare omnia, et omni strepitu adesse, alio atque alio loco milites adhortari, prorsus naturam ipsam imperitantem mortalibus improbo labore evincere

¹⁹⁵⁵ complisset] *emend. ex compasset* **W3a**

¹⁹⁵⁶ denique] ac denique **W1** *ante* denique *del.* ac **W2**

¹⁹⁵⁷ semper defendebatur, quod praesertim] defensa, et quia **W1** *ex* defensa, et quia *corr. ab autore* semper defendebatur, quod praesertim **W2**

¹⁹⁵⁸ fuerant] erant **W1**

¹⁹⁵⁹ et quoniam] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁹⁶⁰ obsidione] obsidionibus **W3b**

¹⁹⁶¹ et pulveris machinarumque] pulveris tormentarii **W1** et pulveris machinarum **W2** **W3b**

¹⁹⁶² minuerent] ademerunt et **W1** *ex* ademerunt et *corr. ab autore* minuerent **W2**

¹⁹⁶³ iam inde ab initio] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁹⁶⁴ oppugnationes non paucis] oppugnationes et leviores in dies conflictus non paucis **W1**

¹⁹⁶⁵ augebant] erant **W1** *ex* erant *corr. ab autore* augebant **W2** „erant” *melius esse videtur*

¹⁹⁶⁶ exclusae, quae] exclusae iam, quae **W1** *post* exclusae *del.* iam **W2**

¹⁹⁶⁷ hostis] *ex* hostium *corr. ab autore* hostis **W1**

¹⁹⁶⁸ illius] *om.* **W1**

¹⁹⁶⁹ contra] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁹⁷⁰ etiam perpetuis pugnis] continuis **W1** *ex* continuis levioribus pugnis *corr. ab autore* etiam perpetuis pugnis **W2**

¹⁹⁷¹ quotidie descrescerent magis] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁹⁷² Etsi enim ... quieta foret] Neque Warkhesio postea nox ulla quieta fuit, neque loco neque mortali cuiquam **W1** *ex* Neque Warkhesio postea nox ulla quieta fuit, neque loco neque mortali cuiquam *corr. ab autore* Etsi enim ... quieta foret **W2**

¹⁹⁷³ in tali tamen... homini credere] in tali praesertim gentium colluvie satis credere **W1** in tali tamen... homini credere *add. ab autore* **W2**

¹⁹⁷⁴ urbem] *om.* **W1** **W2** **W3b**

conabatur. (57) Sed (quod¹⁹⁷⁵ in proverbio est, ne Hercules contra¹⁹⁷⁶ duos) consilio¹⁹⁷⁷ suo saluberrimo, ut nec omnium pectora erigere potuerat,¹⁹⁷⁸ ita nec¹⁹⁷⁹ suum omnibus robur in arma largiri, tametsi omnia sua necessaria, vitam, opes, honores post uniuscuiusque commodum duceret.

(58) Erant in oppido¹⁹⁸⁰ Hungarorum aliquot centum ex ea hominum colluvie, qui boves agitando simul rapinis adsuescunt,¹⁹⁸¹ incultum genus hominum et ferox, sub dio, praeter panem et aquam nullos cibos norunt, gentilitia Hungaris lingua Heydokhii appellati, et a latrociniiis ob audaciam in ista penuria militum, tot caesis exercitibus, ad belli aperti speciem traducti. (59) Quos etsi saepenumero Warkhesius moneret, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progredierentur, deinde etiam quid iniquitas loci incommodi haberet, proposuisset, erumpentes tamen clam duce aliquoties, locis occultis in hostem ruebant, et re feliciter gesta spoliis capitibusque praecisis onerati in castra nostra¹⁹⁸² redierant. (60) Horum praefectum dubiae saepe fidei, barbarorum [162r] duces, quos basschas dicunt, dato aere et ingentibus factis¹⁹⁸³ promissis corrumpunt, atque ea maiori occasione, quod illi stipendium a Warkhesio in ea rei necessitate aut imminutum aut non pro arbitrio penderetur. (61) Is posteaquam cum hostibus consilia de tradenda urbe communicasset,¹⁹⁸⁴ capto tempore et loco, cum cohorte sua prima luce, veluti excursionem in hostes pro more suo facturus, exivit, et eam suburbanorum partem statione nudavit, cui praesidio erat destinatus.¹⁹⁸⁵

(62) Erant magnae nebulae eius diei mane, quod hostibus emolumento, nostris exitio fuit. Harum tecti praesidio Turcae, qui antehac tot nequicquam tentaverant oppugnationes, civitati subiverunt, et prius intra moenia pervenerunt, quam a Warkhesio vel ceteris nationibus Germanorum Italarumque, qui aliis in partibus suburbii excubabant, et pro civitatis eius defensione sua quisque loca distincta tutabantur, id animadverti potuerit. (63) Igitur intra suburbii vallum praesidio nebularum Heydokhiorumque prodicione ubi Turcas venisse auditum est, undique clamor et pavor exoritur, atque ut in trepidatione fieri adsolet, dum promiscue hinc inde milites discurrunt, pluribus in locis stationes nudatas hostibus exposuere.

¹⁹⁷⁵ quod] ut **W3b**

¹⁹⁷⁶ Hercules contra] Hercules quidem contra **W3b**

¹⁹⁷⁷ consilio] ita consilio **W3b**

¹⁹⁷⁸ potuerat] *ex potuerat corr. ab autore poterat* **W2**

¹⁹⁷⁹ ita nec] sic nec **W3b**

¹⁹⁸⁰ in oppido] in eo oppido **W1**

¹⁹⁸¹ adsuescunt] adsuescere didicerunt **W1**

¹⁹⁸² castra nostra] nostra castra **W1**

¹⁹⁸³ ingentibus factis] *post ingentibus del. donativis* **W2**

¹⁹⁸⁴ communicasset] communicavit **W1** *ex communicavit corr. ab autore communicasset* **W2**

¹⁹⁸⁵ cui praesidio erat destinatus] *om. W1 add. ab autore* **W2**

(64) Qui spe celeris occasionis elati et nostrorum fuga, superiorumque temporum secundis proeliis animati,¹⁹⁸⁶ toti ad victoriam nitebantur.

Neque tamen ea in rerum difficultate procul Warkhesius a suis aberat, homo indefessi ingenii manuque plus quam prompta, et qui pluribus annis, plurium linguarum commercio, contra tot gentes efferas ordines duxerat. (65) Is tametsi stupore quodam primo detentus subsisteret, ubi tot agmina Turcarum intra vallum conspexisset,¹⁹⁸⁷ explorata tamen¹⁹⁸⁸ re et omnem in numine Christi virtuteque militum fiduciam collocans, ut magno semper animo extra periculum erat,¹⁹⁸⁹ ita in ipso discrimine iam tum¹⁹⁹⁰ constantiam miram ostendebat.

(66) Qua maxime potuit locis aequioribus dispersos ex fuga collegit, et qua confertissimum hostem incedere conspexit, ibi adversus eum consedit; in eius casus asperitate eadem illa existimans, quae dudum animo proposuerat, aut hostes ex suburbanis occupatis virtute suorum eicere conabatur, aut in acie inter victores oppetere volebat. (67) Ita manu et consiliis docuit, quid in rebus adversis prudentia cum pari iuncta audacia posset. Ipse equo circumvolans unumquemque nominatim [162v] compellat,¹⁹⁹¹ hortatur, orat, meminerint cuius sacramento imbuti essent, et contra quos pugnarent. (68) Quos, ut religionis omnis hostes,¹⁹⁹² nec si se¹⁹⁹³ dederint, placatiores essent experturi: Si fortunae causaeque¹⁹⁹⁴ animos adiacere pares vellent, nihil adeo illis¹⁹⁹⁵ arduum fore, quod non virtute consequi possent. Colligerent se modo in cuneum, et directa pro vallo acie adstarent, defensionis propriae cuiusque vitae rem esse, non sui capitis, quod libens¹⁹⁹⁶ pro reliquorum salute esset devoturus. (69) Imprimis monet, ne territi clamore aut numero hostium ordines laxent et longius a signis progrediantur. Quid iniquitas loci habeat periculi proponit: hoc solo ordine observato posse vitari. His rebus expositis iubet in proximam, quae a vallo movebat, Turcarum aciem impetum facere.

(70) Auxit haec oratio ita militum animos, ut omnia in ducis salute posita esse existimarent, eumque primum omnium dirigentem in hostes¹⁹⁹⁷ omnes intrepidi pedibus in cursum actis sequerentur. Quo in facto¹⁹⁹⁸ tanta fuit nostrorum virtus atque ea animi praesentia, ut cum sanguine omnia aspersa essent, telorumque cuncti multitudine premerentur,

¹⁹⁸⁶ animati] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

¹⁹⁸⁷ conspexisset] conspexit **W1** *ex* conspexit *corr. ab autore* conspexisset **W2**

¹⁹⁸⁸ explorata tamen] tamen explorata **W1**

¹⁹⁸⁹ erat] fuerat **W3b**

¹⁹⁹⁰ discrimine iam tum] iam tum discrimine **W3b**

¹⁹⁹¹ compellat] appellabat **W1** *ex* appellabat *corr. ab autore* compellabat **W2**

¹⁹⁹² omnis hostes] omnis samoris [?] hostes **W1**

¹⁹⁹³ se] *om.* **W2** **W3b**

¹⁹⁹⁴ causaeque] ac causae **W1**

¹⁹⁹⁵ adeo illis] illis adeo **W3b**

¹⁹⁹⁶ libens] lubens **W1**

¹⁹⁹⁷ omnium dirigentem in hostes] in hostem dirigentem **W1**

¹⁹⁹⁸ facto] conflictu **W1**

nihilo tamen remissiores ultra vires quisque contendebant, locaque tueri et aciem simul restituere conabantur. (71) Et iam¹⁹⁹⁹ magna parte hostium caesa Baschae trepidantes²⁰⁰⁰ de reducendo exercitu consilia inierant, cum tyrannus²⁰⁰¹ animo feroci, torvis oculis²⁰⁰² intuitus,²⁰⁰³ ni redirent in aciem,²⁰⁰⁴ crudelia minitabatur.²⁰⁰⁵ (72) Moenia oppidi a munitionibus suburbii, si nullus intercederet anfractus, haud ita aberant procul, ut quicquid hinc obiecta repagula morae accedenti iniicerent, id spatium itineris per ambages tempore totum superabat. (73) A tribus suburbanorum locis, qui nostrorum metum a fronte et a tergo auferent, equitum turmas Janizerorumque iaculatorum legiones prodixerant Baschae,²⁰⁰⁶ atque extra aggerem suburbanorum omni fere spatio vacuo relicto, ad latera superiorem partem densissimis aciebus compleverant. (74) Ita cum undique premerentur, multis cedentibus tandem et nostri loco deiecti sunt. Quo in casu intolerantius Turcas insequentem Warkhesium²⁰⁰⁷ tardarunt, qui subsidio paulo aequiore loco constiterant. Hos rursus Hispanicae Italicaeque cohortes exceperunt. Quae e latere hostium eductae tametsi fortiter pugnarent, nihilque sibi²⁰⁰⁸ ad virtutem reliqui facerent tamen ad postremum et numero et fortuna oppressi, loco cedere coguntur. (75) Igitur ubi rebus omnibus exploratis Warkhesius spem [163r] omnem milites advertit in oppidum collocare, etsi non probasset, multa²⁰⁰⁹ tamen prius praefatus²⁰¹⁰ de non segura in oppidum fuga, hostiumque propinquitatem manu ostenderet,²⁰¹¹ subductis equo calcaribus, et ipse inter confertissimos diffisus rerum, ad oppidi portam iter intendit. Tum vero ex omnibus partibus orto clamore simul et desperatione nostri ad portam se cuncti effuse conferunt. (76) Quos pone Turcae premunt,²⁰¹² et magnam in fuga partem trucidant, ingenti inter palantes edita caede. Certatumque ad Albam eo die fuit maxima

¹⁹⁹⁹ ultra vires ... Et iam] opportunitatem loci et temporis speculabantur. Sed tanquam caeci in tenebris atque sine sensu pugnarent, quare **W1** ex opportunitatem loci et temporis speculabantur. Sed tanquam caeci in tenebris atque sine sensu pugnarent, quare *corr. ab autore* ultra vires .. Et iam **W2**

²⁰⁰⁰ Baschae trepidantes] Baschae iam trepidantes **W1** Basschae trepidantes *post* Basschae *del.* iam **W2**

²⁰⁰¹ consilia inierant, cum tyrannus] tyrannum aggrediebantur, qui **W1** ex tyrannum aggrediuntur, qui *corr. ab autore* consilia inierant, cum tyrannus **W2**

²⁰⁰² torvis oculis] parte barbae (si fama credimus) evulsa **W1**

²⁰⁰³ intuitus] *om.* **W1 W3b add. ab autore W2**

²⁰⁰⁴ ni redirent in aciem] nisi redirent **W1** nisi redirent in castra **W2 W3b** ex nisi redirent in castra redirent *corr. ab autore* ni redirent in aciem **W3a**

²⁰⁰⁵ crudelia minitabatur] crudelia torvis minitabatur **W1**

²⁰⁰⁶ Baschae] Basschae **W3b**

²⁰⁰⁷ insequentem Warkhesium] insequentem cum equitibus Warkhesium **W1 W2 W3b**

²⁰⁰⁸ nihilque sibi] nilque adeo illis **W1** ex nihilque illis *corr. ab autore* nihilque sibi **W2**

²⁰⁰⁹ probasset, multa] probasset, in fugam abire posse, multa **W1** *post* probasset *del.* in fugam abire posse **W2**

²⁰¹⁰ tamen prius praefatus] prius commemorans **W1** ex prius commemorans *corr. ab autore* tamen prius praefatus **W2**

²⁰¹¹ ostenderet] ostensa **W1** ostendens **W3b** ex ostendens *corr. ab autore* ostenderet **W2**

²⁰¹² Turcae premunt] Turcae in fuga premunt **W3b**

vi, cum hinc confusio et timor omnia conturbarent,²⁰¹³ illinc fortuna aridens et incitatio animorum vires in proelia adiicerent.

(77) At hi qui in oppido praesidii causa manserant, ducibus Bulachio et Gortsakhio,²⁰¹⁴ audito clamore, primo²⁰¹⁵ conflictum nostrorum felicem existimabant; posteaquam vero accurrentes innumeros et ceu fugientia integra agmina conspexere, quia trepidantium et ordines deserentium ea species videbatur, nullo duce, qui rem indicaret, praesente portam arctius occludunt, atque ut ad ordines redeant fugientes e muro adhortantur. (78) Qui nihilo cunctatior, ut quisque primo²⁰¹⁶ venerat, sub muro consistebat, pars in fossam paludosa aqua completam se praecipitaverunt.²⁰¹⁷ Quorum cum magna paulatim multitudo conveniret, qui primi in cursu erant, in urbis fossa vi aquae ac incidentium desuper²⁰¹⁸ commilitonum²⁰¹⁹ impetu miserrime perierunt. (79) Reliqui, quibus mora ultimum inter fugientes locum fecerat, necessitatis imperio versi in hostes a tergo ingentes²⁰²⁰ suorum pugnantium numerum animosque²⁰²¹ augebant. Adeo nostris nec loco nec numero aequum cum barbaris certamen fuerat. Simul et cursu et spatio pugnae fatigati nostri, non facile recentes atque integros sustinebant.

(80) Inter haec Warkhesius cum iniquo loco pugnari, hostiumque continuo augeri copias cerneret,²⁰²² permetuens suis ad stationes oppidi clamat petens portam aperiri, ut quae supererant cohortes, intra oppidum²⁰²³ ex pugna reciperentur. Sed res erat in celeritate posita, nec praesidium, quod intra moenia fuerat, re nova stupefactum titubantibus omnium ut mentibus, ita etiam manibus, tam cito recludere portam poterat. (81) Neque permittebant Hungaricae gentis²⁰²⁴ oppidani, qui nostros numero superabant, et omnem apertionem odio gentis nostrae²⁰²⁵ prohibebant, vel quod hostium una simul²⁰²⁶ ingressum [163v] timerent, vel quod desperatis rebus nostros caedibus exponere cupiebant²⁰²⁷ novamque sibi apud tyrannum gratiam ista in Germanos impietate mercari. (82) Ea in difficultate paululum ex loco

²⁰¹³ conturbarent] turbarent **W1 W2 W3b**

²⁰¹⁴ Gortsakhio] Gortschakhio **W1**

²⁰¹⁵ primo] primum **W1**

²⁰¹⁶ quisque primo] primo quisque **W3b**

²⁰¹⁷ praecipitaverunt] praecipitaverant **W1**

²⁰¹⁸ desuper] superne **W3b**

²⁰¹⁹ commilitonum] ex sociorum *corr. ab autore* commilitonum **W1**

²⁰²⁰ ingentes] urgentes **W1**

²⁰²¹ animosque] *add. ab autore* **W1**

²⁰²² cerneret] videret **W1**

²⁰²³ oppidum] ex *corr. ab autore* urbem **W1**

²⁰²⁴ gentis] originis **W1**

²⁰²⁵ odio gentis] *om. W1 add. ab autore* **W2**

²⁰²⁶ simul] *om. W3b*

²⁰²⁷ cupiebant] ex volebant *corr. ab autore* **W1**

progressus Warkhesius, ubi praeter spem cunctari oppidanos sentit, ante ipsam²⁰²⁸ portam cohortatus accedentes, quibus maxime poterat verbis, eventum pugnae exspectare decrevit.²⁰²⁹

(83) Cum acerrime cominus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent, dumque laborantibus ipse Warkhesius succurrit atque integros pro sauciis accersit, circumventus ab hostibus alterum brachium saucius amisit, nihilo tamen timidior, etsi trunco corpore pugnam inter²⁰³⁰ confertos instaurabat, ac strenui militis bonique ducis simul officia exsequebatur. **(84)** Ac iam hostes a fossa submoverat pene cum a multitudine oppressus, quamquam manu mutilus fortissimus heros, ut tamen suos a periculo eximeret, rursus in medios hostes infestum se²⁰³¹ ingessit, multisque interfectis reliquos a porta submovit. Quo in labore conanti multa facere alterum item brachium et ad postremum²⁰³² ipsum etiam caput praeciditur.²⁰³³ Is exitus vitae facinorumque Warkhesii fuit.

(85) Atque ea factorum invidia est, quae summa ingenia, cum mortalibus vix innotescunt, in media saepe messe abripiunt. Porro Warkhesius mense secundo postquam in Hungariam venit, est interfectus. Ex cuius morte luctus non apud regem inclytum²⁰³⁴ magis, quam ipsos etiam hostes fuit. **(86)** Quin et Hungaros ea vis doloris tantique viri amissi cura attigit, partim quod in eius regni ditione satus, et linguae commercio, et longa militia acceptissimus fuerat. Vir dignus sane meliori fortuna et vita longiori. **(87)** Post cuius interitum stupefacti ipsi etiam hostes, ab armis aliquandiu cessarunt, collectisque spoliis corpora passi sunt,²⁰³⁵ quantum in ista fieri potuit acceleratione, sepulturae tradi.²⁰³⁶

(88) Erat in oppido equitum signifer, impiger adolescens, corporis et animi²⁰³⁷ dotibus aliquanto quam pro²⁰³⁸ aetate maior. Cui desperatis rebus praesidii reliquiae, quod diximus in oppido mansisse, imperii summam tradiderant. **(89)** Fuerant autem hae reliquiae duae Germanorum peditum²⁰³⁹ cohortes et ala una equitum, qui in tanta rerum acerbitate, tametsi amissis suburbanis, caeso reliquo omni praesidio, duce ipso interfecto, intus et foris, a fronte et a tergo conclusi ad extremam perniciem essent adducti²⁰⁴⁰ cives denique ipsos [164r] (uti

²⁰²⁸ ipsam] *om.* **W1**

²⁰²⁹ exspectare decrevit] exspectabat **W1**

²⁰³⁰ pugnam inter] pugnam tamen inter **W1 W2**

²⁰³¹ infestum se] se infestum **W1 W2 W3b**

²⁰³² postremum] postremo **W1**

²⁰³³ praeciditur] *ex adimitur corr. ab autore* **W1**

²⁰³⁴ regem inclytum] *post regem del. modo* **W2**

²⁰³⁵ passi sunt] *om.* **W1 add. ab autore** **W2**

²⁰³⁶ tradi] tradita sunt **W1 ex tradita sunt corr. ab autore** tradi **W2**

²⁰³⁷ corporis et animi] *ex animi et ingenii corr. ab autore* **W1**

²⁰³⁸ pro] *om.* **W1 add. ab autore** **W2**

²⁰³⁹ peditum] *add. ab autore* **W1**

²⁰⁴⁰ adducti] *om.* **W1 W2 W3b add. ab autore** **W3a**

ea est infida natio, Germanis praecipue²⁰⁴¹) tanquam proximos sibi absque moeniorum vallique adminiculo metuere cogentur; memores tamen virtutis avitae, quos potuerunt, ex loco et tempore animos sumpserunt. **(90)** Nam strenuissimus quisque aut murum ascendere, lapidesque²⁰⁴² deorsum volvere, aut opera ad moenia quam maxima excitare, pars denique conglobati inter se in foro constiterant, oppidanorumque consilia atque insidias quotidie exspectabant.

(91) Itaque barbari ubi vident eos, qui intra urbem adhuc reliqui²⁰⁴³ fuerant, contra ac rati erant, magna vi contendere, interpretem moenibus submittere,²⁰⁴⁴ qui petito colloquio ad deditionis conditiones obsessos adhortabatur. Non ingratus fuit is civibus et praesidio nuncius. **(92)** Ita cuncti viribus destituti et laboribus enervati et animos simul ipsos²⁰⁴⁵ gerere dubios coeperant. Illud modo miseros gravabat, quod duriolem formulam²⁰⁴⁶ a victore barbaroque metuebant, quam pro temporis spatio locique intervallo ex re discedentium foret.²⁰⁴⁷ **(93)** Quamobrem habita consultatione ad has mitigandas missi sunt duo ad Rustanum bascham, qui filiae herilis connubio superbus, (simulatque Abrahami baschae is consilia retexisset) pro tyranno foris domique cuncta²⁰⁴⁸ gubernabat. **(94)** Horum alterum praesidium dedit, Johannem Gortschakhium equitum signiferum, haud postremae in re militari scientiae virum, et cives clerusque alterum item dederant, Franciscum Abstemium archidiaconum Albensem. Horum interpellatione,²⁰⁴⁹ precibus et linguae, quod habebant ex Schlavonica, commercio cum barbaris,²⁰⁵⁰ factum est postremo, ut in has conditiones vita concessa praesidio discedere liceret.

(95) Primo iussi sunt oppidum²⁰⁵¹ tradere cum omnibus machinis, templi clynodiis atque suppellectilibus, regis pecunia,²⁰⁵² singulorumque rebus necessariis. Deinde quantum singuli ferre humeris²⁰⁵³ possent indulgetur,²⁰⁵⁴ iis collectis in spatio viginti quattuor horarum, ex Alba abire maturarent. Cives omnes Hungarique manerent. **(96)** Nullus in his de comitiva,

²⁰⁴¹ Germanis praecipue] et in periculis Germanorum non admodum tuta **W1** *ex* et in periculis Germanorum non admodum tuta *corr. ab autore* Germanis praecipue **W2**

²⁰⁴² lapidesque] lapides **W1 W2 W3b**

²⁰⁴³ adhuc reliqui] reliqui adhuc **W1 W2 W3b**

²⁰⁴⁴ submittere] *ex* submitit *corr. ab autore* **W1**

²⁰⁴⁵ animos simul ipsos] ipsos simul animos **W1 W2 W3b**

²⁰⁴⁶ duriolem formulam] duriores has **W1** *ex* duriores has *corr. ab autore* duriolem formulam **W2**

²⁰⁴⁷ foret] *ex* forent *corr. ab autore* **W1**

²⁰⁴⁸ cuncta] *om.* **W1**

²⁰⁴⁹ interpellatione] opera **W1** *ex* opera *corr. ab autore* interpellatione **W2**

²⁰⁵⁰ commercio cum barbaris] cum barbaris commercio **W1**

²⁰⁵¹ oppidum] oppidulum **W3b**

²⁰⁵² pecunia] pecuniis **W3b**

²⁰⁵³ ferre humeris] humeris ferre **W3b**

²⁰⁵⁴ indulgetur] iis collectis **W1** *add. ab autore* **W2**

aut deductione factus sermo erat. Itaque cum medios²⁰⁵⁵ hostes transeundum Germanis Italisque foret, quorum perspectam multis superiorum annorum exemplis perfidiam habuerant, Tartarorum denique ingens numerus procul ab²⁰⁵⁶ urbe subsisteret, utcumque hae graves satis²⁰⁵⁷ conditiones videbantur et essent, in hoc²⁰⁵⁸ tamen necessitatis casu consenserunt.²⁰⁵⁹ (97) Neque aliud a baschis quam deductio postulabatur.²⁰⁶⁰ Quam ad postremum multis precibus lacrimisque vix impetrarunt. Igitur conducti ab aliquot alis barbarorum equitum ductore ab huius ordinis quodam, quos gentilitia Turcae lingua²⁰⁶¹ [164v] Zausios²⁰⁶² appellant, unius diei iter tutum habuere, postero²⁰⁶³ die abeuntibus Turcis nova rursus nostris pericula intendebantur.²⁰⁶⁴ (98) Quippe Tartari, quos in exercitu tyrannus habebat, hominum genus incultum ac atrox, redeuntes tum forte a populationibus, ubi ex vestitu signisque nostros procul conspexere, plenis effusi campis in eos infesti dirigunt et alios sternunt, alios in foedam captivitatem abducunt. Pauci adeo, et ex his maxime, qui equorum subsidio nitebantur, fuga salutem petentes, perque avia delati ambagibus²⁰⁶⁵ Vesprimum pervenere.²⁰⁶⁶ (99) Atque inde securiore itinere, sed magis palantium modo Austriam ingrediuntur. Sic fortuna nostros in eo bello versavit, ut ex uno in alterum periculum lapsi gravissimos quosque experiri casus, antequam Viennam redirent,²⁰⁶⁷ coacti fuerint. Porro vix sextam praesidii partem, postquam expugnata fuit Alba, salvam rediisse domum autumant.

²⁰⁵⁵ cum medios] cum per medios **W1 W2 W3b**

²⁰⁵⁶ ab] *emend. ex* ab ab **W3a**

²⁰⁵⁷ satis] *add. ab autore* **W1**

²⁰⁵⁸ hoc] *emend. ex* has **W3a**

²⁰⁵⁹ consenserunt] placuerunt **W1 W2 W3b** *ex* placuerunt *corr. ab autore* consenserunt **W3a**

²⁰⁶⁰ deductio postulabatur] deductionem postulabant **W1** *ex* deductionem postulabant *corr. ab autore* deductionem [!] postulabatur **W2**

²⁰⁶¹ Turcae lingua] *corr. ab autore ex* lingua Turcae **W3a**

²⁰⁶² Zausios] Baschas **W1 W2 W3b** *ex* Baschas *corr. ab autore* Zausios **W3a**

²⁰⁶³ postero] posteroque **W1 W2**

²⁰⁶⁴ intendebantur] intenduntur **W1**

²⁰⁶⁵ ambagibus] per ambages **W1**

²⁰⁶⁶ pervenere] pervenerunt **W1**

²⁰⁶⁷ redirent] redierint **W1** *ex* redierint *corr. ab autore* redirent **W2**

dc_2017_22

(1) Liber VI. Decadis²⁰⁶⁸

Dum haec ad Albam geruntur, Ungnadius, quem Jaurini in subsidiis remansisse²⁰⁶⁹ diximus, duodecimo ab Alba miliario, factus de obsidione Albae oppugnationibusque certior, quibus barbarus hanc urbem atrocissime erat aggressus, rogatusque a rege inclyto, ne Warkhesium in periculis constitutum desereret, multa prius consultans cum Alexandro Vitellio pontificis copiarum duce, collectis tandem²⁰⁷⁰ omnis generis militibus²⁰⁷¹ sex²⁰⁷² milium numero,²⁰⁷³ longum coepit Albam versus, ceu isto in interstitio hostes subsisterent, et plenum periculorum²⁰⁷⁴ iter ingredi, ductis secum aliquot plaustis frumenti et tormentarii pulveris, machinisque expeditioribus.²⁰⁷⁵ **(2)** Haec tametsi nostris, infesta hostibus ea universa²⁰⁷⁶ via, et longe²⁰⁷⁷ gravissima profectio esset, securiorem tamen hanc fecere fidi ac periti ductores, et nemora ingentia, quae erant transeunda, in quibus noctu se occultabant. **(3)** Ita tractus iungendo tractibus postremo ad sublimiorem paulo locum pervenere, densis consitum silvis, unde Albam coram oculis intueri poterant.

(4) Hic avidus facinoris Ungnadius, eventum tam audacis consilii talem aliquem dedit: Quippe consecitis²⁰⁷⁸ utrinque plus quam ad medium roboribus silvae, quia excubias Turcarum miliarii spatio ad eam usque silvam extentas cognoverat, intempesta nocte aliquot levioris armaturae equites Hungaros emittit, dato negotio, ut deletis excubiis,²⁰⁷⁹ rationes omnes hostium cominus explorarent. **(5)** Sin minus, vigiles saltem trucidarent, qui sparsi eo in agro, uti diximus, usque ad nemus stativa habebant. **(6)** Hi, ut²⁰⁸⁰ praeceptum erat, per tenebras tanto silentio hostium excubias adorti sunt, ut pene eas omnes deleverint, quam una ad alteram statio [**165r**] tantum necessitatis casum referre posset.²⁰⁸¹ **(7)** Et iam illucescente die Turcae in castris certiores facti de deletis vigiliis, ingens subito in procinctu agmen

²⁰⁶⁸ Liber VI. Decadis] *om.* **W1 W2 W3b** *add. in marg. ab autore* **W3a**

²⁰⁶⁹ remansisse] mansisse **W1**

²⁰⁷⁰ collectis tandem] tandem collectis **W1**

²⁰⁷¹ militibus] militum **W1** *ex militum corr. ab autore* militibus **W2**

²⁰⁷² sex] ad sex **W1**

²⁰⁷³ numero] summam **W1** *ex summam corr. ab autore* numero **W2**

²⁰⁷⁴ et plenum periculorum] *add. ab autore* **W1**

²⁰⁷⁵ machinisque expeditioribus] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

²⁰⁷⁶ ea universa] universa ea **W3b**

²⁰⁷⁷ et longe] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

²⁰⁷⁸ consecitis] *ex consecita corr. ab autore* consecitis **W2**

²⁰⁷⁹ deletis excubiis] deleta excubia **W1 W2**

²⁰⁸⁰ ut] uti **W3b**

²⁰⁸¹ posset] potuerit **W1** *ex potuerit corr. ab autore* posset **W2**

speculatum emiserant. Cum Ungnadius uti constituerat, verso exercitu robora omnia a tergo post se conscissa deiecit, impeditaque in nemore via barbaros ab insecutione ita remoratus est, ut salvo exercitu pene prius Jaurinum redierit, quam Turcae purgata via ista pertransire nemora potuerint. (8) Hoc tametsi praeclaro stratagemate hostes se elusos graviter ferrent, factum est tamen postremo improbo labore, numero et obsequio militum, denique singulari nostrorum proditione, uti Albam haud ita multo post expugnatam in suam potestatem redegerint, veluti paulo ante ostensum a nobis fuit. Quare hae clades cum aliae supra alias²⁰⁸² nuntiarentur, ingentem pavorem omnibus in²⁰⁸³ Austriacis vicinisque provinciis incussere.

(9) Et rex iam fama vulgata expugnatae amissaeque Albae, tametsi in id omni cura intentus esset, ut mature hosti, antequam insigniora posset loca expugnare, occurreret, ea tamen fuit Bohemicae gentis in consiliis copiisque contrahendis tarditas, ut omni perdita occasione, amissis praecipuis regni locis, vix hostem a populatione, atque ne latius in Austriam transiret, posset arcere.

(10) Progressusque quantum potuit celeri itinere, per Moraviam Posonium usque, quae est metropolis Hungariae, Austriae Moraviaeque proxima, in id totus incumbibat, ne qua vis hostium foecundos anni tempore agros popularetur, atque ingens illud²⁰⁸⁴ Bohemorum Austriacarumque provinciarum, quod post se trahebat, ex iniquo adoriri barbari loco possent. (11) Ob id cum omnia iam ad certamen instructa essent, exploratis diligenter hostium²⁰⁸⁵ rationibus ad consilium prima specie tardum magis, quam uti necessitas postulabat, animum adiecit. Quippe praemissis Hungarorum levis armaturae equitibus pabulatum versus hostium castra, ipse Posonii in insidiis tam diu manere decrevit, donec qua esset barbarus voluntate, quamque viam²⁰⁸⁶ ingressurus, certius cognosceret. (12) Ita facilius esse ratus cum paucis ex loco opportuno pugnare, et unde in omnia itinera ceu ex diverticulo, quocumque se barbarus ostendisset, celeriter traducere exercitum posset. Quodsi hostes divisim auderent agminibus agros suos adoriri, spe plenus erat, omni facile ex parte ad inopiam rerum omnium inclusos redacturum. (13) Sin coniunctis copiis adforent, subtracto commeatu, et inflammato frumento,²⁰⁸⁷ devastatisque²⁰⁸⁸ ante se agris, omnem obsidendae [165v] Viennae barbaris facultatem adempturum. Quodsi ita coeptis successisset gloriam suos intelligebat cum praeda ablaturus, integro et salvo exercitu. Sin vero numero et loco superatus cedere paululum

²⁰⁸² alias] aliam **W1**

²⁰⁸³ in] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

²⁰⁸⁴ atque ingens illud] *ex magnum corr. ab autore* atque ingens **W1** atque ingens illud *corr. ab autore* **W2**

²⁰⁸⁵ diligenter hostium] hostium diligenter **W1**

²⁰⁸⁶ viam] esset viam **W1**

²⁰⁸⁷ inflammato frumento] *ex inflammata messe corr. ab autore* inflammata (!) frumento **W1**

²⁰⁸⁸ devastatisque] et devastatis **W1**

cogeretur, semper locis munitis praesidium se habiturum, si in ea exercitum divisisset, aestimabat.²⁰⁸⁹

(14) At Turcarum interea tyrannus, subiugata Alba et aliquot circa locis, nunc agendo, nunc sustinendo, quo potissimum castra moveret, anxius erat. Adeo opportuna nulla occurrebant²⁰⁹⁰ loca, in quae subducere copias posset. (15) Tempus anni extremo iam autumno adversissimum, iter longinquum, quod nisi primo quoque tempore ingrederetur, non videbatur salvo posse exercitu ob nivium frigorisque suborti iniuriam, Constantinopolim redire.²⁰⁹¹ (16) His de causis praeter omnium spem cum victore exercitu, nullis factis populationibus (quod huic hosti antehac insolitum fuerat) viam retro Savum versus ingreditur, relictis Strigonii et Albae praefectis cum praesidio quantum ad haec tutanda loca satis esse videbatur, dato negotio, ut renovatis munimentis, excitatisque operibus per eam, quae urgebat, hyemem commissa loca in fide retinerent his minis additis, ut qui hactenus sua sponte tantum ausi fuissent,²⁰⁹² quantum se absente auderent, experturus foret, poenamque atrocem de pigris sumpturus.²⁰⁹³ (17) Hi, uti praeceptum erat, convehendo commeatum, tormentis instruendis, faciendisque operibus, avidi adhuc caedis sanguisque incumbabant, collectisque ex rure agrestibus, qui iam non solum in verba adacti, verum in miseram etiam coniecti servitutum fuerant, ad omnem se videbantur necessitatem intrepidi praeparare. (18) At ipse barbaricae gentis imperator, ne fugae nostris in discessu opinionem praeberet, sensim ac sedato gradu, agminibus ut plurimum in directam aciem instructis incedebat, satis et ad laudem et ad profectum se effecisse arbitratus, quod ea loca brevi tempore expugnasset, pro quibus tot frustra susceptis expeditionibus sumptum subinde perdidisset.

(19) Quae ubi fama in regia castra pervenit, primo indignationem regi, mox laetitiam excitavit, ubi foecundas regiones populosque divites in discrimine paulante summo constitutos omni iam liberatos metu consideraverat. (20) Et quamvis consiliis totaque mente²⁰⁹⁴ in Strigonium recenti expugnatione nondum satis munitum, recuperandum traheretur, tamen frigus, quale extremo Octobri esse solet, et Bohemorum contumacia, qui cerevisiae stuffarumque²⁰⁹⁵ [165*r] amore alio progredi quam in patriam recusaverant, a pulchro regem necessarioque instituto avocarunt. (21) Rex autem, quanquam multa alternis agendo, ferocem hanc gentem retinere in castris hybernisque fuerit aggressus, fuere tamen

²⁰⁸⁹ aestimabat] putabat **W1**

²⁰⁹⁰ opportuna nulla occurrebant] ex occasiones nullae aderant *corr. ab autore* opportuna nulla occurrebant **W1**

²⁰⁹¹ redire] posse redire **W1 W2**

²⁰⁹² fuissent] fuerint **W1** ex fuerint *corr. ab autore* fuissent **W2**

²⁰⁹³ experturus foret ... pigris sumpturus] experiri possit **W1** ex experiri possit *corr. ab autore* experturus ...sumpturus **W2**

²⁰⁹⁴ consiliis totaque mente] tota mente **W1** ex tota mente *corr. ab autore* consiliis totaque mente **W2**

²⁰⁹⁵ stuffarumque] stufforumque **W3b**

omnia frustra,²⁰⁹⁶ et quae facta ad eos verba,²⁰⁹⁷ et pollicitationes fuere. Sed proprii²⁰⁹⁸ iuramenti immemores, sine iussu regis, re infecta, periculo nondum remoto, omni ex parte soluto exercitu, domum diffusi ingentibus agminibus abiere, praedam sociorum, atque si ab hostibus ditati spoliis essent, secum uberem referentes. **(22)** Quapropter omne inde regi inclyto tempus muniendis castris, oppidisque limitaneis, convehendisque com meatibus consumptum. Et omnia imperia Hungari Austriacique tum impigre, tum haudquaquam abiecto animo exsequebantur.

(23) Sed quia functus magisterio militiae Ungnadius quietem adfectaret, abrogatum illi imperium petenti fuit. Et Velsius iterum ad destinatam belli partem accitus, qui aestate elapsa collega fuerat, remissis auxiliis solutisque cohortibus, paucas admodum in Vischegrado,²⁰⁹⁹ Comoro et Jaurino in hybernis retinebat, Turcarum magis consilia quam arma metuens, omnes eorum, quoad potuit, rationes explorabat. **(24)** In hanc praeterea curam praecipue intentus erat, uti regulos regnique satrapas, et quorum videbatur clades nostrorum animos²¹⁰⁰ perculisse, aut in officio retineret, omnia rite administrando, aut lapsos maioribus promissis ad studium sui perduceret. Quibus adiutoribus reliquos tandem facile quosque impellit, uti adversus Turcas, in communi omnium necessitate, regnum suum, liberos, coniuges domos atque²¹⁰¹ villas tuerentur. **(25)** Id ea gratia facilius illis procliviusque fuit, quod perpetuum rex ad Arrabonem, in²¹⁰² Styria inferiori atque confinibus Schlavoniae limitaneum praesidium²¹⁰³ ad sex milium summam alebat²¹⁰⁴ ex Hungaris equitibus maxime Germanisque peditibus conflatum. **(26)** Ultra quos procul a limite ad nemora²¹⁰⁵ adversus hostes in insidiis stipendio item regis Heydokhii militabant. Ipsum est genus hominum nationis Hungaricae²¹⁰⁶ ferum incultumque, ad latrocinia ipsasque adeo Turcarum excursiones aptissimum. Nam cum boves agitando ex Valachia Misiaque armenta tueri adversus rapinas cogantur, latrocinandi²¹⁰⁷ paulatim artem²¹⁰⁸ adsciscunt.²¹⁰⁹ **(27)** Facies ipsa²¹¹⁰ hominum atrox et ob continuam sub dio

²⁰⁹⁶ frustra] *ex consilia corr. ab autore frustra* **W1**

²⁰⁹⁷ ad eos verba] verba ad eos **W1 W2 W3b**

²⁰⁹⁸ Sed proprii] Sed et proprii **W1 W2 W3b**

²⁰⁹⁹ Vischegrado] Visschegradio **W2 W3b**

²¹⁰⁰ clades nostrorum animos] animos clades nostrorum **W1**

²¹⁰¹ atque] at **W1**

²¹⁰² in] *om. W1 add. in marg. ab autore* **W2**

²¹⁰³ praesidium] exercitum **W1 ex exercitum corr. ab autore praesidium** **W2**

²¹⁰⁴ alebat] sustinebat **W1 ex alebat corr. ab autore sustinebat** **W2**

²¹⁰⁵ ad nemora] *add. ab autore* **W1**

²¹⁰⁶ nationis Hungaricae] *om. W1 add. ab autore* **W2**

²¹⁰⁷ latrocinandi] latrocinandi et ipsi **W1 post latrocinandi del et ipsi** **W2**

²¹⁰⁸ paulatim artem] artem paulatim **W3b**

²¹⁰⁹ adsciscunt] didicere **W1 ex didicere corr. ab autore adsciscunt** **W2**

²¹¹⁰ ipsa] *add. ab autore* **W1**

moram nigricat, barba ex labris pendula et hispida,²¹¹¹ in mento [165*v] succisa,²¹¹² vestitus sordidus, unica²¹¹³ tunica oblonga ex incompta lana ut plurimum lacera teguntur,²¹¹⁴ pedes nudi et bovim tergoribus ut plurimum²¹¹⁵ in extremo tecti. (28) Pilei illis oblongi, gentilitii, nisi quod sordidiores quam reliquorum sunt, in quibus pennas volatilium sed ingnobiliores gestant, et a numero earum vires sibi corporum vendicant.²¹¹⁶ Arma baculus in manu et bipennis a tergo, paucis nostra tempestate bellorum usus tormenta etiam militaria adiecit, unde mira celeritate globos exonerant. (29) In cursum, ubi praedam nacti fuerint, tam effusi, ut per avia nemoraque aequae atque communi tritaque in via festinent,²¹¹⁷ inquirereque in nemoribus occultatos ceu industrii venatores feras in latibulis pernoverint. Horum multitudinem Ungnadius in unum²¹¹⁸ coegerat, ac paulatim consuefecerat ordines habere, signa sequi, imperium observare, aliaque²¹¹⁹ militaria facere. (30) Ita qui latrociniis ante nostram memoriam indulgebant, et sine arte ac absque prope armis ullis,²¹²⁰ servili in usu Hungaris mercatoribusque fuerant, hi edocti et armis instructi, et ad unius imperium consuefacti stipendia paulatim²¹²¹ merere, ad bella et proelia educi, et plane aptissimum adversus Turcas militum genus esse²¹²² coepit. (31) Atque hic exitus fuit eius non solum expeditionis, sed anni etiam illius,²¹²³ qui fuit a nato Salvatore supra sesqui millesimum quadragessimus tertius.

(32) Proximo²¹²⁴ anno in Hungaria nihil admodum memorabile gestum est, consiliisque magis quam armis adversus Turcas bellum iam late in Hungaria a Savo usque ad Arrabonem imperantes administratum fuit, et limites modo defensi sunt. Aliquot tamen in locis occultis, exercitibus retentis, ne fraus intestina subesset. (33) Qua de causa conventus saepe et in Hungaria et in provinciis haereditariis ab ipso sunt rege inclyto habiti. In quibus consultabatur et quibus armis amissa recuperarentur, et quae adhuc integra fuerant a vi atque insidiis tam potentis prudentisque hostis defendi²¹²⁵ possent. Sequebantur adhuc fidem regis

²¹¹¹ et hispida] *add. ab autore W1*

²¹¹² in mento succisa] *om. W1 add. ab autore W2*

²¹¹³ unica] una **W3b**

²¹¹⁴ teguntur] *add. ab autore W1*

²¹¹⁵ ut plurimum] *add. ab autore W1*

²¹¹⁶ Pilei illis ... corporum vendicant] *add. in marg. ab autore W1*

²¹¹⁷ festinent] *ex festinare didicerunt corr. ab autore festinent W1*

²¹¹⁸ in unum] adhuc in unum **W1**

²¹¹⁹ aliaque] item alia **W1** aliaque **W2**

²¹²⁰ ac absque prope armis ullis] *add. ab autore W1*

²¹²¹ paulatim] *add. ab autore W1*

²¹²² esse] *om. W1 add. ab autore W2*

²¹²³ illius] *om. W1*

²¹²⁴ Proximo anno] Annus 1544 *add. in marg. W1* Annus 1543 gesta ulium(?) et contra *add. in marg. W2* Anni 43 gesta in Hungaria *add. in marg. W3*

²¹²⁵ defendi] tueri **W1** ex tueri *corr. ab autore defendi W2*

praesidiis Germanicis firmata Vischegradum et Comorum. (34) Quorum alterum, quod Germani alio nomine Plyntenburgum vocant, in arduo monte situm, difficilem omnem accessum habebat, haud sine negotio a rege inclyto expugnatum, ut primo a nobis libro scriptum est. Alterum vero in confluentibus Danubii et Vagi fluminum positum, unicum adhuc nobis Istri munimentum supererat, ne classe, quam Strigonii et Budae Turcae instructissimam habebant, nostram quoque ripam [166r] popularentur. (35) Quae tametsi castra insidiis magis quam armis in potestatem redigere baschae Budensis Strigoniensisque aggredierentur, corruptis pretio non semel nostris navium velocium praefectis, qui perpetuo stipendio ex gente Hungara Rascianaque sub classe Itala militabant, et fluvium istac parte simul cum Comoro retinere in potestate iussi fuerant. (36) Tamen factum est partim Velsii vigilantia praesidorumque fide, partim ipsius etiam numinis benignitate, uti omnia ea de causa²¹²⁶ suscepta consilia hosti frustra fuerint.

(37) Quippe habitis conventibus in Austria, Styria, Carinthia Carniolaque praesidium postea limitaneum auctum fuerat, et fidi conducti undique exploratores sunt, qui hostium apud Albam, Budam Strigoniumque status rationesque diligenter inquirerent. Et quanquam per frumentatores et effusorias manus utrinque saepe certaretur, superiores tamen nostri ut in tumultuaria pugna semper fuere, caesique prope plures in fuga quam in pugna sunt.

(38) Et iam depulsis nivibus ver iterum illucescebat, cum praesidium, quod in Vischegradio²¹²⁷ inter medios hostes haud procul Buda, Petro Amanno Austriaco praefecto, contumacem fidem hucusque inter medios hostes²¹²⁸ retinuerat, ad²¹²⁹ omnium rerum inopiam conclusum opinione atrociora quotidie exspectabat.²¹³⁰ (39) Quod nec adeo per saltus aviaque ulla sine periculis via pateret, crebris nuntiis et Velsium er regem inclytum in quo discrimine essent docent, supplementumque ac materiam tormentariam commeatumque postulant.²¹³¹ (40) His quoniam res in procinctu erat, et nec per anni tempus nec conventuum discrepantiam transmitti tam subito per loca infesta omnia poterant,²¹³² rei frumentariae interim²¹³³ per fidos missum aliquid fuit,²¹³⁴ numeratumque²¹³⁵ ex parte stipendium,²¹³⁶ ut in

²¹²⁶ causa] re **W1**

²¹²⁷ Vischegradio] Visschegradio **W2**

²¹²⁸ fidem hucusque inter medios hostes] eousque fidem **W1** eousque fidem *corr. ab autore* fidem hucusque inter medios hostes **W2**

²¹²⁹ ad] in *corr. ab autore* ad **W1**

²¹³⁰ opinione atrociora quotidie exspectabat] *om. W1 add. ab autore* **W2**

²¹³¹ in quo discrimine ... postulant] de sua certiores necessitate reddunt. **W1** ex de sua certiores necessitate reddunt. *corr. ab autore* in quo ... postulant **W2** ex postulant *corr. ab autore* postulat **W3b**

²¹³² His quoniam ... omnia poterant] Quibus exiguuum **W1** ex Quibus exiguum *corr. ab autore* His quoniam ... omnia poterant **W2**

²¹³³ interim] *om. W1 add. ab autore* **W2**

fide²¹³⁷ manerent et ad reliqua durarent²¹³⁸ tum persuasum quidem fuit.²¹³⁹ **(41)** Sed exploratis hostium consiliis, posteaquam de quo dictum est, Vischegradii praefectus contra se parare baschas Hungariae procinctum cognovit,²¹⁴⁰ quia²¹⁴¹ ultra mensem arcem tueri²¹⁴² se posse non fidebat,²¹⁴³ commeatus praesertim angustia atque²¹⁴⁴ pulveris tormentarii penuria pressus, missis ad regem inclytum nuntiis atque litteris, ad suppetias mature ferendas invitabat.²¹⁴⁵

(42) Inter haec dum consiliis res trahitur, vere appetente, habitis conventibus, qui in Hungaria praesidium agitabant, Turcarum baschae magnam vim equitum peditumque conducunt, machinas expediunt. **(43)** Sed incertum diu erat quidnam ausuri, aut quo facturi impetum crederentur. Postremo adveniente [166v] e Constantinopoli Ianizerorum²¹⁴⁶ agmine, ubi iam iusti exercitus speciem effecerant, omnes in aciem copias²¹⁴⁷ educunt, praemissisque machinis, et²¹⁴⁸ recta adverso Danubio²¹⁴⁹ protractis,²¹⁵⁰ opinionem iam apud omnes obsidendi Plyntenburgi praeferre videbantur. **(44)** Quae ubi res ad Amanum, loci praefectum erat²¹⁵¹ perlata, tametsi quanto in periculo esset constitutus intelligeret,²¹⁵² confirmatis tamen in se militum suorum animis, quantum potuit, et turrim ad aquae praesidium positam, et ipsam desuper arcem²¹⁵³ militum robore auxit, et commeatu largiore instruxit, missoque confestim nuntio et ad Velsium et ad regem inclytum,²¹⁵⁴ qui de suo casu significaret, ab hoste opprimitur²¹⁵⁵ pene prius obsessus,²¹⁵⁶ quam cernere copias contra se venientes poterat.²¹⁵⁷

²¹³⁴ aliquid fuit] *om.* **W1 add. ab autore W2**

²¹³⁵ numeratumque] numeratum **W1 numeratumque add. ab autore W2**

²¹³⁶ stipendium] stipendium atque **W1 post stipendium del. atque W2**

²¹³⁷ ut in fide] atque ut in fide **W1**

²¹³⁸ et ad reliqua durarent] *om.* **W1 add. ab autore W2**

²¹³⁹ fuit] **W3b: fuit: erat**

²¹⁴⁰ Sed exploratis ... procinctum cognovit] Sed accepta accepta Turcarum Budae Strigonii que procinctu novo cum contra se parari (uti erat) [exploratis hostium consiliis *add in marg. ab autore*] **W1**

²¹⁴¹ quia] atque **W1**

²¹⁴² arcem tueri] castrum se tueri **W1 ex castrum corr. ab autore arcem tueri W2**

²¹⁴³ posse non fidebat] non posse **W1 non posse diffidebat W2 W3b**

²¹⁴⁴ atque] atque atque **W1 W2 W3b:**

²¹⁴⁵ commeatus praesertim ... ferendas invitabat] ni mature suppetias [post suppetias *del. acciperet suprascr. ab autore*] illi ferendum praefis (?) denuo loca] regi [post regi *del. denuo*] significaverat **W1**

²¹⁴⁶ Ianizerorum] Ianizarorum **W2 W3b**

²¹⁴⁷ aciem copias] aciem Baschae copias **W1 post aciem del. Baschae W2**

²¹⁴⁸ et] ac *add. ab autore* **W1**

²¹⁴⁹ adverso Danubio] contra fluvii fluxum **W1 ex contra fluvii fluxum corr. ab autore adverso Danubio W2**

²¹⁵⁰ protractis] instrumentis quibusdam protractis **W1**

²¹⁵¹ erat] esset **W3b**

²¹⁵² intelligeret] *ex cognitum haberet corr. ab autore intelligeret* **W1**

²¹⁵³ ipsam desuper arcem] ipsum desuper castrum **W1 ex ipsum desuper castrum corr. ab autore ipsam desuper arcem W2**

²¹⁵⁴ inclytum] *om.* **W1 W2 W3b**

²¹⁵⁵ ab hoste opprimitur] *om.* **W1 add. ab autore W2**

²¹⁵⁶ opprimitur pene prius obsessus] pene prius obsessus erat **W1 post obsessus del. fuit W2 pene prius obsessus opprimitur W3b**

²¹⁵⁷ poterat] potuisset **W1 ex potuerat corr. ab autore poterat W2**

(45) Et ipse rex spe et ratione ad bonum magis²¹⁵⁸ subinde eventum,²¹⁵⁹ quam ad metum²¹⁶⁰ pronior,²¹⁶¹ multum momenti in arcis situ, quae natura et arte inexpugnabilis existimabatur, posuerat, praesidii fidem atque industriam multis subinde retooactis annis abunde expertus erat.²¹⁶²

(46) Igitur simul ut obsidentium sunt clamores auditi strepitusque,²¹⁶³ praefectus loci, non tam quod impar viribus esset, quam²¹⁶⁴ quod diurnam futuram obsidionem timeret²¹⁶⁵ et suppetias difficulter ad eum regias et forsitan tardius perventuras metueret,²¹⁶⁶ aquam et vinum militibus parce distribuere coepit,²¹⁶⁷ atque eos ad facienda opera anxius in omnem eventum adigebat quotidie.²¹⁶⁸ (47) Sed qui in turri erant ad ripam Danubii²¹⁶⁹ procul arce, duce Sebastiano Carno, propterea quod eorum adminiculo aquam castrenses acciperent, omnem in se obsidionis molem periculorumque acervum converterant. (48) Quippe maximis ante eam dispositis machinis hostes die noctuque globis muros illius quatefaciebant,²¹⁷⁰ donec ad extremum²¹⁷¹ facta ruina parietum, qui intus praesidium agitabant, defectis viribus, fameque pressi corporaque nudi magna²¹⁷² ex parte ruina confracti, quantum eorum supererat, ad deditionem venit, caesi et miserime trucidati fuere.²¹⁷³ (49) Ita occupata turri, qui in arce desuper excubabant, in angustias redacti, non tam quod hostes aditum²¹⁷⁴ ad sese evadendi facilius adepti fuissent, quam quod aquae subsidio privati, quam a turri inferiori acceperant, in quo discrimine forent ubi intelligerent, animis²¹⁷⁵ fluctuare coepere, et ad deditionem plures,

²¹⁵⁸ magis] *om.* **W1 W3b** *add. ab autore* **W2**

²¹⁵⁹ ad bonum [...] eventum] ad bonam [...] spem **W1**

²¹⁶⁰ metum] suspicionem **W1** *ex* suspicionem *corr. ab autore* metum **W2** malam suspicionem **W3b**

²¹⁶¹ pronior] pronior erat **W1** *post* pronior *del.* erat **W2**

²¹⁶² multum momenti ... expertus erat] Quia virtute hoc ostenderant inter medios hostes, quod exspectare tamen de his neque militum numerus, neque loci situs patiebantur. **W1** *ex* Quia virtute hoc ostenderant inter medios hostes, quod exspectare tamen de his neque militum numerus, neque loci situs patiebantur *corr. ab autore* multum momenti in arcis situ, quae natura et opere inexpugnabilis existimabatur, posuerat, praesidii fidem atque industriam multis subinde annis retooactis abunde expertus erat **W2** multum momenti in arcis situ, quae natura et opere inexpugnabilis existimabatur, posuerat, praesertim quod praesidii fidem atque industriam multis subinde annis retooactis abunde expertus erat *post* retooactis *del.* non sine circumiacentium locorum **W3b**

²¹⁶³ strepitusque] *add. ab autore* **W1**

²¹⁶⁴ quam] sed **W1** *ex* sed *corr. ab autore* quam **W2**

²¹⁶⁵ timeret] timebat **W1** *ex* timebat *corr. ab autore* timeret **W2**

²¹⁶⁶ metueret] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

²¹⁶⁷ distribuere coepit] distribuit **W1** *ex* distribuit *corr. ab autore* distribuere coepit **W2**

²¹⁶⁸ adigebat quotidie] adigit **W1** *ex* adigit *corr. ab autore* adigebat quotidie **W2**

²¹⁶⁹ ad ripam Danubii] *add. in marg. ab autore* **W1**

²¹⁷⁰ quatefaciebant] quatefecerunt **W1** *ex* quatefecerunt *corr. ab autore* quatefaciebant **W2**

²¹⁷¹ extremum] postremum **W1 W2 W3b**

²¹⁷² magna] magnaue **W3b**

²¹⁷³ defectis viribus... trucidati fuere] sua nec eos amplius virtus posset iuvare, nec locus ab innumeris angustus paucos tueretur. **W1** *ex* sua nec eos amplius virtus posset iuvare, nec locus ab innumeris angustus paucos tueretur *add. in marg. ab autore* defectis viribus... trucidati fuere **W2**

²¹⁷⁴ hostes aditum] aditum hostes **W2 W3b**

²¹⁷⁵ animis] omnes **W3b**

quam ad loci defensionem ulteriorem respicere²¹⁷⁶ videbantur. **(50)** Quod cum indies magis magisque fieret,²¹⁷⁷ nihil est tamen a praefecto loci timidius²¹⁷⁸ quam **[167r]** antea cogitatum, praesidiumque,²¹⁷⁹ quod ibi erat. Opera²¹⁸⁰ ingentia ex roboribus convehere,²¹⁸¹ moenia calce et cemento renovare, suffodere²¹⁸² in scopulo cuniculos, in quibus milites latitantes a tormentorum ictibus immunes in multam possent obsidionem durare. **(51)** Ita praesidium egregium fide, audacia omnique virtute in ea rerum difficultate diu certaverat.²¹⁸³ Et iam tertius mensis exiverat,²¹⁸⁴ quo obsessi Plindenburgenses summam cum fide virtutem, et propter utrumque asperrima quaeque experiebantur, cum diuturna conclusione et sitis imprimis incremento²¹⁸⁵ conflictati, cum²¹⁸⁶ neque aquam amplius haberent, exhausta iam quae sola in arce supererat, cisterna, unicum obsessis asyllum absumptum etiam iam prope frumentum vetus esset, **(52)** putrefactum, quod ad huiusmodi usus antiquitus paratum in publico conservaverant, praefectus loci, de quo diximus, mutato²¹⁸⁷ consilio, posteaquam praesidiarios²¹⁸⁸ ea in negotii asperitate ad nullum defensionis casum retinere se posse fideret, ad deditionem faciendam tandem consensit, haud nescius exemplo finitimorum, quam ea illis cruenta foret.²¹⁸⁹ **(53)** Satius tamen²¹⁹⁰ esse ratus²¹⁹¹ inter arma occumbere, quam miserrime

²¹⁷⁶ respicere] respirare **W3b**

²¹⁷⁷ qui in arce ... magisque fieret] caesi, qui in erant omnes sunt, et crudelibus modis trucidati. Quae tametsi difficultas ceteros, qui in arce erant, pro rei periculo sic adficeret, ut iam privati aqua ad extremam se confirmare necessitatem cogerentur **W1** ex caesi, qui in erant omnes sunt, et crudelibus modis trucidati. Quae tametsi difficultas ceteros, qui in arce fuerant, pro rei periculo sic adficeret, ut iam privati aqua ad extremam se confirmare necessitatem cogerentur *corr. ab autore* qui in arce ... magisque fieret **W2**

²¹⁷⁸ timidius] ex remissius *corr. ab autore* timidius **W1**

²¹⁷⁹ praesidiumque] aut a praesidio **W1** praesidiumque *post cogitatum del.* aut a **W2**

²¹⁸⁰ erat. Opera] erat, quidquam pugnatum remissius fuit. Opera **W1** *post erat del.* quidquam pugnatum remissius fuit. **W2**

²¹⁸¹ convehere] facta **W1** *ex facta corr. ab autore* convehere **W2**

²¹⁸² renovare, suffodere] renovata suffossi **W1** *ex renovata suffossi corr. ab autore* renovare, suffodere **W2**

²¹⁸³ Ita praesidium ... diu certaverat] *om.* **W1** Ita cum strenuo duce praesidium egregium fide, audacia omnique virtute in ea rerum difficultate diu certaverat *add. ab autore* **W2** Ita cum strenuo duce praesidium egregium fide, audacia omnique virtute in ea rerum difficultate diu certaverat **W3b**

²¹⁸⁴ exiverat] agebatur **W1** *ex agebatur corr. ab autore* exiverat **W2**

²¹⁸⁵ incremento] *om.* **W1** tormento *add. ab autore* **W2** tormento **W3b**

²¹⁸⁶ conflictati, cum] *post conflictati del.* desperatis subsidiis deditionem faciendam censebant **W1**

²¹⁸⁷ praefectus ... mutato] Ea de causa habito **W1** *ex* Ea de causa habito *corr. ab autore* praefectus loci, de quo diximus, mutato **W2**

²¹⁸⁸ posteaquam praesidiarios] milites praesidiarii **W1** *ex* milites praesidiarii *corr. ab autore* posteaquam praesidiarios **W2**

²¹⁸⁹ ad nullum ... cruenta foret] tametsi praefectus loci multa milites de perfidia Turcarum certisque exemplis commonefaceret, fessi tamen operibus, siti atque fame pene cuncti, desperatis subsidiis deditionem faciendam censebant **W1** *ex* tametsi praefectus loci multa milites de perfidia Turcarum certisque exemplis commonefaceret, fessi tamen operibus, siti atque fame pene cuncti, desperatis subsidiis deditionem faciendam censebant *corr. ab autore* ad nullum defensionis casum retinere se posse diffideret, ad deditionem faciendam tandem consensit, haud nescius exemplo finitimorum, quam ea illis cruenta futura foret. **W2** ad nullum cruenta futura foret **W3b**

²¹⁹⁰ tamen] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

²¹⁹¹ ratus] rati **W1** *ex* rati *corr. ab autore* ratus **W2**

enervatos contabescere. Quare²¹⁹² petito colloquio, pactus sibi suisque vitam sine fraude deditioem se facere promisit, si id litteris caveretur. (54) In quam rem²¹⁹³ haud difficulter bascha consensit,²¹⁹⁴ concessisque litteris atque interprete,²¹⁹⁵ uti relictis machinis et rebus omnibus, arce quam primum excederent²¹⁹⁶ mandavit. Cuius verbis ductus praefectus loci,²¹⁹⁷ fortunam oblatam rebus necessariis qualemcumque subire conatus,²¹⁹⁸ arce praesidium educit.²¹⁹⁹ (55) Erat illi per medium exercitus barbarorum transeundum. Quare in omnem intentus casum, praevis ipse²²⁰⁰ litteras patentes gentilitia Turcarum²²⁰¹ scriptas lingua hinc atque hinc²²⁰² barbaris ostendit. Qui utrinque ceu ad spectaculum circumsteterant, et iam structo dolo ad horrendam se caedem armaverant. (56) Ibi eo in descensu deprehensus prior ipse praefectus, nihil adiutus litteris, cum multa de fide violata ingeminasset, vinctus abducitur.²²⁰³ Reliqui, ut quisque in frequenti numero adstantes inciderant, primum exarmati, deinde proiecti in terram, conculcati et horrendum in modum trucidati fuere.²²⁰⁴ (57) Pauci,²²⁰⁵ quos facies commendabat aut iuventus, aut quibus carnificis sui quidquam misericordia profuerat, servitatem morte duriolem merebantur.²²⁰⁶ (58) Atque hic exitus fuit eius praesidii, quod tot annis inter medios hostes destitutum omni commeatu supplementoque,²²⁰⁷ contumaci tamen fide, incredibili prope virtute memorabilem hanc arcem, in qua [167v] corona regni adservari consueverat,²²⁰⁸ tutatum fuit, quod²²⁰⁹ gentilitia Hungari lingua Vischegradium ab auatione, qua laborant, vocant, Germani hospites a loc

²¹⁹² contabescere. Quare] contabescere. Eoque postremo ventum est consensus, ut reluctari non facile illis praefectus posset. Quare **W1** *post* contabescere *del.* Eoque postremo ventum est consensus, ut reluctari non facile illis praefectus posset. **W2**

²¹⁹³ rem] *add. ab autore* **W1**

²¹⁹⁴ consensit]: *ex* consensuerat *corr. ab autore* consensit **W1**

²¹⁹⁵ interprete] *emend. ex* interinterprete **W3a**

²¹⁹⁶ arce quam primum excederent] castro excedant **W1** *ex* castro excedant *corr. ab autore* arce quam primum excederent **W2**

²¹⁹⁷ ductus praefectus loci] *ex* Amanus *corr. ab autore* ductus praefectus loci **W1**

²¹⁹⁸ conatus] coactus **W3b**

²¹⁹⁹ fortunam oblatam ... praesidium educit] etsi admodum difficulter praesidium suum omne e castro educit **W1** *ex* etsi admodum difficulter praesidium suum omne castro educit *corr. ab autore* fortunam oblatam ... praesidium educit **W2**

²²⁰⁰ ipse] *ex* ille *corr. ab autore* ipse **W1**

²²⁰¹ Turcarum] *om.* **W1**

²²⁰² hinc] inde **W1**

²²⁰³ vinctus abducitur] vinctus in tentorium abducitur **W1** *post* vinctus *del.* in tentorium **W2**

²²⁰⁴ fuere] sunt **W1** *ex* sunt *corr. ab autore* fuere **W2**

²²⁰⁵ Pauci] Et pauci adeo fuerant **W1** *ex* Et pauci adeo fuerant *corr. ab autore* Pauci **W2**

²²⁰⁶ servitatem morte duriolem merebantur] Quibus tum quidem concessa vita durior vero posthac quavis ~~morte~~ crudeli caede servitus cesserat. **W1** *ex* Quibus tum quidem concessa vita durior vero posthac quavis morte: crudeli caede servitus cesserat *corr. ab autore* servitatem morte duriolem merebantur **W2**

²²⁰⁷ commeatu supplementoque] commeatu et supplemento **W1**

²²⁰⁸ memorabilem hanc ... adservari consueverat] memorabile hoc castrum **W1** memorabile hoc castrum *corr. ab autore* memorabilem hanc ... adservari consueverat **W2**

²²⁰⁹ quod] quam **W3b**

ceu ob altitudinem ab oculis abrepto Plyntenburgum passim nominabant.²²¹⁰

(59) Amannus praefectus ductus Budam, postea in vinculis ablegandus nimirum inde²²¹¹ Constantinopolim ad Turcarum tyrannum, dum acrius Bascham de fide violata increpat, tribus pueris vinctus et inermis traditur interficiendus²²¹² (quod apud eam gentem genus mortis ignominiosissimum²²¹³ habetur). Qui pro ludibrio fortissimum heroa²²¹⁴ (proh dolor) ferientes gladiis,²²¹⁵ tormentis exquisitis tandem excarnificarunt.

(60) Quae hunc casum secuta sunt tempora, variis utriusque partis consiliis consumebantur.²²¹⁶ Nam rex ipse inclytus territus primum infausto nuncio, conventus agere, ad comitia imperii²²¹⁷ proficisci, modis omnibus provinciae opem ferre conabatur. (61) Deinde vero, quia omnia²²¹⁸ factionibus in Germania miscebantur, et exhaustae iam prope provinciae Austriacae²²¹⁹ (quod optimum esse solet in rebus asperis consilium) occasione identidem inserviebat,²²²⁰ confirmatoque in militiae magistrum²²²¹ Velsio, omnes diligenter rationes hostium consiliaque perquirebat. (62) Nec Velsius in officio cessabat,²²²² limites diligenter restituere, praesidiis Comorum et Jaurinum novis firmare, omnes opprimendi hostes occasiones observare, sine tamen clamore et strepitu totus ad victoriam nitebatur.

(63) Et iam annus transierat tali in administratione, qui erat a Christo nato MDXLV,²²²³ cum non tam sua voluntate, quam hostium cessatione Velsius pene cunctando²²²⁴ restituerat rem, perpetua tamen et aequabili eo in otio sic est usus disciplina, ut nec militibus cessatio vires diminueret, nec falsi pavoris opinio hostibus animos adderet,

²²¹⁰ ab aquatione...passim nominabant] vocant et corona regni in eo tanquam loco munitissimo ante patrum nostrorum memoriam adservare consueverat **W1** ex vocant et regni in eo tanquam loco munitissimo ante patrum nostrorum memoriam adservare consueverat vocant *corr. ab autore* ab aquatione, qua laborant, Germani hospites a loco ceu ob altitudinem ab oculis abrepto Plyntenburgum passim nominabant **W2** ab aquatione vocant, qua laborant, Germani hospites a loco ceu ob altitudinem ab oculis abrepto Plyntenburgum passim nominabant **W3b**

²²¹¹ inde] *add. ab autore* **W1**

²²¹² traditur interficiendus] est traditus **W1** ex est traditus *corr. ab autore* traditur interficiendus **W2** traditur trucidandus **W3b**

²²¹³ mortis ignominiosissimum] mortis apud eos ignominiosissimum **W2**

²²¹⁴ heroa] heroem **W3b**

²²¹⁵ gladiis] *ex gladiis corr. acinace* **W3b**

²²¹⁶ consumebantur] consumpta sunt **W1** ex consumpta sunt *corr. ab autore* consumebantur **W2**

²²¹⁷ imperii] *om. W1 add. ab autore* **W2**

²²¹⁸ omnia] *ex omnibus corr. ab autore* omnia **W1**

²²¹⁹ Austriacae] Austriacae essent **W1 W2 W3b**

²²²⁰ inserviebat] serviebat **W1 W2 W3b**

²²²¹ magistrum] magistro **W1**

²²²² in officio cessabat] cunctator fuit. Qui cum imperio magister militiae in Hungaria erat *post Velsius del.* qui cum **W1** ex cunctator fuit. Qui cum imperio magister militiae in Hungaria erat *corr. ab autore* in officio cessabat **W2**

²²²³ MDXLV] 1545 **W1**

²²²⁴ pene cunctando] cunctando pene **W1**

saepe delectum facere, supplemento cohortes augere, equites pabulatum emittere. (64) Si qui in luxum ebrietatemque incidissent, in hos gravissime animadvertibat. Quibus rebus factum est, ut qualescumque nostrae²²²⁵ forent²²²⁶ in limitibus vires,²²²⁷ barbaris tamen terrori essent. Non possum hic praeterire duorum praecipuae famae heroum laudes, qui ex huius viri officina prodierunt.²²²⁸ (65) Qui tametsi diversis in locis limitem tuerentur, pares tamen animos²²²⁹ habuerunt,²²³⁰ parique fortitudine tumultuaria saepe cum hostibus proelia miscuerunt.²²³¹ Quorum praeclaris factum est facinoribus, atque in limite cuiusque diligentia, ut nostrae provinciae longo tempore tutae et²²³² ab hostili incursione immunes optatam pacem foverent. (66) Carnus uterque Germanici nominis, limites adversus Turcas periculosissimos sortiti, Lankhawitius in Liburnia Dalmaciaque [168r] Gortschakius vero etsi aetate minor, suum tamen apud Vesprimium in Hungaria ita ab hostibus strenue²²³³ defendit, ut late proculque ab eo nullus hostis, omnia alta in pace arva vineaeque colerentur. Erat uterque ingentis animi vir ingenique indefessi, atque in disciplina militari consilio et manu instructissimus. (67) Quare dum ab armis cessaretur, rapinisque magis occultis, quam aperto res Marte gereretur, collecto hi subitaneo²²³⁴ et confuso²²³⁵ milite,²²³⁶ et quibusdam e praesidiis deductis, haud contemnendum sine stipendio fecerant²²³⁷ exercitum. (68) Cum quo, tametsi maiori semper se numero hostis opponeret, perrupto limite infesti in barbaros praesidiarios direxerant, eosque non solum a vastatione agrorum, et ne nostros²²³⁸ miseram in servitute colonos abducerent, prohibuerunt,²²³⁹ verumetiam caesa maiori hostium parte, praeda et gloria onusti ad suum limitem redire. (69) Qua ex re tantum illis nominis atque laudis accessit, regique inclyto commodi, quantum turbatis temporibus vix sperari poterat. Neque huius occasionis spem hi viri temere, sed ex re conceptam habebant; in hoc solum intenti, ut fidis undique²²⁴⁰ dimissis exploratoribus, omnes hostium rationes experirentur, suaeque fidei commissos limites ita tuerentur, ut si propagare eos non possent, iis tamen retentis, a vastatione agrorum,

²²²⁵ nostrae] *om.* **W3b**

²²²⁶ forent] *ex* essent *corr. ab autore* forent **W1**

²²²⁷ vires] admodum exiles vires **W1**

²²²⁸ prodierunt] prodierant **W1**

²²²⁹ animos] eos animos **W1 W2 W3b**

²²³⁰ habuerunt] habuisse constat **W1** *ex* habuisse constat *corr. ab autore* habuerunt **W2**

²²³¹ miscuerunt]: miscuisse **W1** *ex* miscuisse *corr. ab autore* miscuerunt **W2**

²²³² tutae et] *add. ab autore* **W1**

²²³³ strenue] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

²²³⁴ subitaneo] subitario **W1 W2 W3**

²²³⁵ et confuso] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

²²³⁶ collecto hi subitaneo et confuso milite] collectis hi militibus **W1**

²²³⁷ stipendio fecerant] stipendio regis fecerant **W1**

²²³⁸ nostros] *add. ab autore* **W1**

²²³⁹ prohibuerunt] prohibuere **W1**

²²⁴⁰ undique] *om.* **W1**

villarumque inflammatione barbarorum consilia morarentur. (70) Igitur in eo intervallo otii, uti multae saepe induciae utrinque conceptae²²⁴¹ fuerant, nunc in hanc, nunc in illam partem victoria inclinante, ita tumultuariæ pleraeque sunt pugnae commissae, ut quaeque se ad has occasio obtulerat. In quibus tamen maiori ex parte superiores nostri victoriam exploratam reportabant.²²⁴²

(71) Et alebantur stipendiis regis inclyti praeter equites Hungaros levis armaturae, genus hominum indomitum et indefessi laboris, eorum hominum, qui dum²²⁴³ boves agitent Heydokhii gentilitia Hungaris lingua vocabantur. Qui postquam militiam didicere, quam occultatam latrociniis multo tempore confirmaverant, priori nomine ceu ignominioso abolito, sese Harmonios, hoc est satellites²²⁴⁴ nuncuparunt.²²⁴⁵ (72) In magno militiae usu et Hungariae satrapis et regi inclyto,²²⁴⁶ posteaquam tot deletis exercitibus utriusque gentis, ad summam iam perventum militum penuriam fuerat. Factumque est postremo hominum audacia et multis inopinatis victoriis, ut nullum aliud genus adversus Turcas [168v] aptius²²⁴⁷ in excursionibus atque insidiis aestimaretur.²²⁴⁸ (73) Ispique Turcae quotidianis detrimentis acceptisque cladibus nullos aequè timere milites didicere. (74) Quamobrem rex inclytus et, qui eius nomine summam imperii in Hungaria acceperat, Velsius, uti constabat de feroci agrestium audacia, aliquot de his in limitibus manus perpetuo stipendio ceu Hungarorum²²⁴⁹ equites levis armaturae sustinebat, haud ignarus assuetam rapinis gentem ad famem arcessendam²²⁵⁰ (quia exile admodum illis²²⁵¹ stipendium numerabatur) acquirendamque fortunam latius e limitibus progressuros, continuisque rapinis atque insidiis²²⁵² hostiles facile posse excursiones prohibere.

(75) Dum haec in Hungaria aguntur, Imperator Carolus, regis inclyti frater germanus post habitum Bormatiae conventum Germaniae procerum,²²⁵³ et victum in acie Cliviae ducem, ingens in Gallia Lugdunensi bellum gerebat, victorque iam expugnatis praecipuis in

²²⁴¹ conceptae] confirmatae **W1** ex confirmatae corr. ab autore conceptae **W2**

²²⁴² reportabant] retulere **W1** ex retulere corr. ab autore reportabant **W2**

²²⁴³ dum] add. ab autore **W1**

²²⁴⁴ satellites] doriferos **W1**

²²⁴⁵ nuncuparunt] nuncupare voluerunt **W1** ex nuncupare voluerunt corr. ab autore nuncuparunt **W2**

nuncupaverunt **W3b**

²²⁴⁶ inclyto] nostro **W1**

²²⁴⁷ aptius] ex accommodatu corr. ab autore aptius **W1**

²²⁴⁸ aestimaretur] existimaretur **W1**

²²⁴⁹ ceu Hungarorum] ceu et Hungarorum **W1 W2 W3b**

²²⁵⁰ arcessendam] arcendam **W3b**

²²⁵¹ admodum illis] his **W1**

²²⁵² atque insidiis] insidiisque **W1**

²²⁵³ Germaniae procerum] om. **W1**

tractu Sequanensi atque²²⁵⁴ munitioribus oppidis, Ligni, Camersio, Zalona et Sancti Desiderii urbe, recta Sequanam secutus, Lutetiam Parisiorum ex inopinato obruisset, nisi Galliae rex Franciscus causa eius belli inflammatis propriis agris et corrupto frumento collectoque ex universo regno quam maximo exercitu, victori se opposuisset. (76) Contra quem quia nihilo cunctatior Caesar manum conserere volebat, diffidens viribus suis postremo²²⁵⁵ uti causam habebat inferiorem Gallus, per proximum nemus fugam arripuerat. Ea de causa²²⁵⁶ frustratus coepto consiliisque Caesar, cum nec²²⁵⁷ frigus intensum exacto prope autumno militem in castris non ferret, simul²²⁵⁸ pontifex maximus²²⁵⁹ aliique principes interpellarent,²²⁶⁰ induciae factae sunt. (77) Post quarum²²⁶¹ constitutionem Caesar, dimisso exercitu, Bruxellas ad germanam in hyberna concessit. Quo ex loco postea Imperator, quia de motu Hungariae, bellisque et publicis et intestinis fratris certior factus esset,²²⁶² oratorem in Pannoniam Gerhardum Weldbich,²²⁶³ virum doctrinae rarae summaeque experientiae media hyeme dimisit.²²⁶⁴ Qui suo nomine componere seditiones et sedare res turbatas deberet.²²⁶⁵ (78) Is vir Viennae a rege liberaliter habitus, atque de moribus gentis Hungaricae instructus, Tyrnaviam postea ad conventum Hungarorum profectus, luculentam ad ordines regni habuit orationem Latinam. (79) Qua persuasi²²⁶⁶ et in fide retenti sunt, qui defectionis suspicionem praebabant, et uti limites diligentius tuerentur rationes initaes sunt.²²⁶⁷ Habitus est ab illis comitiis et Bohemorum, Silesiorum Moravorumque Pragmae conventus. (80) Quem idem rursus²²⁶⁸ Gerhardus accedens, verbis [169r] Caesaris pacem et illi²²⁶⁹ regno reddidit, et uti omnia de Caesare expectarent subsidia,²²⁷⁰ sicubi Turca infesta esset in eius regni viciniam signa moturus, confirmavit. (81) Convenit autem utrisque in comitiis omnium suffragiis, uti induciae a barbaro

²²⁵⁴ atque] et **W3b**

²²⁵⁵ postremo] *add. ab autore* **W1**

²²⁵⁶ Ea de causa] *Inde* **W1** *ex Inde corr. ab autore* Ea de causa **W2**

²²⁵⁷ nec] *om.* **W3b**

²²⁵⁸ non ferret, simul] ferret **W1** non ferret, simul *add. ab autore* **W2** non ferret, simulque **W3b**

²²⁵⁹ pontifex maximus] pontifici maximi **W1** *ex pontifici maximi corr. ab autore* pontifex maximus **W2**

²²⁶⁰ aliique principes interpellarent] aliorumque intercessione **W1** *ex aliorumque intercessione corr. ab autore* aliique principes interpellarent **W2**

²²⁶¹ quarum] quorum **W1 W2 W3b**

²²⁶² fratris certior factus esset] rex inclytus fratri significarat **W1** *ex rex inclytus fratri significarat corr. ab autore* fratris certior factus esset **W2** fratris certior factus erat **W3b**

²²⁶³ Weldbich] Weldbikh **W1**

²²⁶⁴ dimisit] transmisit **W1** *ex transmisit corr. ab autore* dimisit **W2**

²²⁶⁵ turbatas deberet] deberet turbatas **W1** *ex turbatas iussus fuit corr. ab autore* turbatas deberet **W2**

²²⁶⁶ Qua persuasi] Cuius vi **W1** *ex Cui vi corr. ab autore* Qua persuasi **W2**

²²⁶⁷ rationes initaes sunt] persuasum fuit **W1** *ex persuasum fuit corr. ab autore* rationes initaes sunt **W2**

²²⁶⁸ idem rursus] item idem **W1**

²²⁶⁹ et illi] et **W1** *ex et corr. ab autore* ei **W2** concordiam **W3b**

²²⁷⁰ subsidia] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

impetrarentur,²²⁷¹ quo vires recipere fessa regna possent, et ne latrocinia magis quam aperta bella nocerent Caesare bello Gallico implicato. In quem post Deum immortalem, totius Pannoniae Noricique spes recumbebat. **(82)** Ad has res²²⁷² conficiendas prima functus feliciter legatione idem Gerhardus destinatur. Qui per Venetias et Dalmatiam Constantinopolim adiunctis²²⁷³ illi sociis et in eo munere collegis a rege quidem Romano²²⁷⁴ inclyto Nicolao Sico,²²⁷⁵ celeberrimo nostri temporis poeta, aliisque duobus a Galliarum rege²²⁷⁶ et Venetorum Republica. **(83)** Hi viri cum universam in Turcia aestatem consumpsissent atque autumnum,²²⁷⁷ postremo reduces, quas Hungari optabant inducias a tyranno extorsere.

(84) Iamque depulso Gallico²²⁷⁸ bello, et qui a Turcarum instabat minis²²⁷⁹ metu remoto, nova sensim in Germania succendi fax coeperat, autoribus, et qui frigidam reliquis suffuderant, Ioanne Friderico Saxoniae duce electore, et Philippo Hassiae Landgravio.²²⁸⁰ **(85)** Qui novarum rerum studiosi magnam in Germania, et eam²²⁸¹ plane pestiferam adversus Caesares coniurationem excitaverant. Cui tametsi aliquot retroactis annis opinionem religionis praetexissent,²²⁸² factum est tamen postremo ingenti Caesarum indulgentia, dum feroces hi spiritus principum rerumque publicarum verbis modo retundere student, uti a religionis,²²⁸³ quam defensuri adversus Caesares videbantur,²²⁸⁴ iam ad Imperii pariter occupanda gubernacula se conferrent, summamque dignitatem animo inciperent invadere.²²⁸⁵

(86) In quibus pro libidine²²⁸⁶ non solum immutare²²⁸⁷ quaeque a maioribus sancte²²⁸⁸ instituta²²⁸⁹ conabantur, verumetiam omnia susque deque ferentes, ad totius Germaniae

²²⁷¹ impetrarentur] impetrentur **W2**

²²⁷² has res] has tantas res **W1**

²²⁷³ Constantinopolim adiunctis] Constantinopolim profectus adiunctis **W1** Constantinopolim proficisceretur adiunctis **W3b**

²²⁷⁴ Romano] *om.* **W1**

²²⁷⁵ Sico] Sico Italo **W1**

²²⁷⁶ duobus a Galliarum rege] denique a rege Galliarum **W1**

²²⁷⁷ Hi viri ... atque autumnum] Cum universam istic aestatem atque autumnum rebus agendis consumpsissent **W1**

²²⁷⁸ depulso Gallico] Turcarum remoto **W3b**

²²⁷⁹ minis] expeditione **W1**

²²⁸⁰ Landgravio] Landgraviae **W3b**

²²⁸¹ eam] *om.* **W1**

²²⁸² praetexissent] praetexuissent **W3b**

²²⁸³ religionis] religione **W1 W2 W3b**

²²⁸⁴ videbantur] fidei Christianae unicas nostri saeculi columnas ac patrones videbantur, si diis placet **W1** *ex fidei Christianae unicas nostri saeculi columnas ac patrones videbantur, si diis placet* *corr. ab autore* videbantur **W2**

²²⁸⁵ summamque ... invadere] *om.* **W1** *add. ab autore* **W2**

²²⁸⁶ pro libidine] *del.* **W3b**

²²⁸⁷ immutare] mutare **W1**

²²⁸⁸ sancte] *om.* **W3b**

²²⁸⁹ instituta] constituta **W1**

imperium aspirabant, atque mansuetam Caesarum nostrorum administrationem in suae tyrannidis violentiam transferre nitebantur. Quo de bello proximis nobis²²⁹⁰ libris omnis nostra ad fidem rerum oratio²²⁹¹ constituetur.

Deo soli gloria²²⁹²

²²⁹⁰ nobis] a nobis **W1**

²²⁹¹ oratio] omnis nostra oratio *post* nostra *del.* ser **W1**

²²⁹² Deo soli gloria] Finis libri quarti Rerum Pannonicarum autore Wolfgango Lazios Viennensi **W1** Finis quarti libri Rerum Pannonicarum autore Wolfgango Lazios Viennensi Deo Soli gloria 48 **W2 om. W3b**

Fragmentum ex libro IX.

(130) Dum haec ad Baboczam fiunt, interea factus certior Rex Ferdinandus de reducto atque incolumi exercitu, deque cuiusque virtute singulatim cum inquisivisset, quot laboribus, periculisque perfunctus quisque [317r] foret, comitem Serynium praesertim et Bolvuylorum²²⁹³ peditum legatum, qui eo in conflictu sclopeto pede percussus fuerat, Ottonem Henricum a Puechaym,²²⁹⁴ item Ruberium et Gilium Austriacos, qui equitatum trecentorum duxerant, ob res praeclare gestas, et quod consensus militaris in hosce, (131) ut primos victoriae autores salutisque custodes inclinaret, liberaliter prosecutus sermone et scripto, ornamentis condignis condecoravit, et ad exitum belli intentus, Bohemos et Moravos excire pergit, qui tum forte mille equites iaculatores, quos nigros vocant in Moravia armabant, designato delectus loco ad Strazniczam, haud procul Austriae Hungariaeque finibus, simul filium Ferdinandum, Austriae archiducem, e Praga, ubi regiam is tenet, evocatum, huic tantae atque adeo repetitae expeditioni imperatorem designat, quo ex autoritate nimirum animi militum confirmarentur, ac in spem certam victoriae optimus quisque excitaretur. (132) Qui, antequam copias omnes apud Viennam educere in aciem potuit, Turcae Segethum castrum denuo ac eo quidem graviore obsidione cingere pergunt, quod²²⁹⁵ ceu exploratam se iam victoriam habere confidebant, ostensisque his, de quibus praefati sumus, capitibus occisorum, in levi proelio tanquam spoliis quibusdam atque trophaeis, nunc amice ad deditionem, nunc decussis parietibus, geminatisque oppugnationibus hortabantur. (133) Sed elusit omnes hostis tam atrocis minas praefecti virtus (nec nomen quidem posteros celandum reor, Marcum Croatam vocant), qui quantumvis fame adfligeretur, penuriaque non solum cibi, sed pulveris quoque tormentarii laboraret, ad extremum nihilo magis tamen languido animo, cognita hostis calliditate, quod alii mortales rebus prosperis facere consueverunt, is necessitate adductus ac paene deploratis rebus facere ausus est. (134) Quippe ultro facta eruptione ad dimicandum cum praesidio suo processit. (135) Quod cum saepe et id quidem feliciter tentasset relatis identidem in castrum opimis spoliis ac praeda non contemnenda, ad postremum Halybassam

²²⁹³ Bolvuylorum] Bolwilerum **W3a**

²²⁹⁴ Puechaym] Puechaim **W3a**

²²⁹⁵ quod] quod **W3a** quo **W3b** *correxi ut lapsum*

coegit, qui Turcicis copiis praeerat et nullam partem nocturni temporis tot mensibus Segethanis concesserat, tot frustra explosis globis, omnibus parietibus castris nequicquam quatefactis, uti diffidens rebus suis, **(136)** cum prius in omnem partem mente atque animo traheretur, minasque tyranni formidaret, cuius dubio procul²²⁹⁶ victima foret, si re infecta recederet, proiectisque omnibus rationibus, de discessu consilium caperet. Ferunt barbaro insolitam Segethinorum virtutem multisque retro annis non auditam **[317v]** audaciam lachrymas excussisse, adeo adversus opinionem expectationemque omnem Segethi obsidio potentissimo hosti cesserat. **(137)** Quod ubi fama explorata ad inclytum regem fuit perlatum, qui consultando cum suis nullam omnino eo bello intermiserat operam, filium (de quo supra diximus) ducem expeditioni designatum ut graviori bello occurreret, antequam novae ex Turcia, Servia, Bosniaque copiae confluerent, maturius ad exercitum cum supplemento mittendum existimavit. **(138)** Qui sub exitum Augusti mensis adsumpto equite Bohemico Moravicoque, quem diximus in delectu ad Strazniczam mille numerum explevisse, adiunctis etiam tribus signis peditum Austriaci nominis ac novis maioribusque machinis, quas e Praga adduci curaverat, invocato prius publica supplicatione numine divino, quod cum omnibus casibus belli, tum²²⁹⁷ praecipue pro nomine et gloria eius pugnantibus adesse semper consueverat, egressus Viennam (quod felix et faustum fuit) ipso solenni Divi Bartolomaei apostoli die, **(139)** non sine lachrymis multorum, quas partim commiseratione, partim vi laetitiae emiserant, quod tantum viderent principem pro suis laribus saluteque subditorum se devovere, tametsi propter machinas tardiori agmine incedere cogeret, primo tamen Septembri sine omni maleficio eorum, per quos transibat, comitatum videlicet Soproniensem et Castrum ferrei, ad exercitum pervenit. **(140)** Qui ad Canisiam in finibus Styriae hilaris adventum eius in armis expectabat, progressusque obviam instructa acie, more militari, atque exoneratis cum machinis omnibus, tum sclopetis singulorum, publicam eo die laetitiam testabatur. **(141)** Erant in exercitu archiducis celebres viri quamplures²²⁹⁸ gloria rerum gestarum, quorum burggravius Misnensis, dominus a Plavu,²²⁹⁹ qui partem Bohemici equitis ducebat, totius exercitus signifer constitutus fuerat. **(142)** Carolo Czerotino et Barcovio, reliqui equites Bohemici Moravicique parebant.²³⁰⁰ Ceteri, Franciscus comes a Turre, Iulius comes Hardecensis, Erenricus a Kunigspers, Ioannes a Vuespriach²³⁰¹, Carolus Heyden et

²²⁹⁶ dubio procul] proculdubio **W3a**

²²⁹⁷ tum] *post* tum *del. hoc.* **W3a**

²²⁹⁸ quamplures] quamplurimi **W3a**

²²⁹⁹ Plavu] Plavo **W3a**

²³⁰⁰ Bohemici Moravicique parebant] Moravique parebant **W3a**

²³⁰¹ Vuespriach] Vuespriach **W3a**

alii quamplures²³⁰² ex nobilium baronumque ordine consultanti principi operam dabant. **(143)** Nec defuere, qui propriis sumptibus huic tam honestae necessariaeque expeditioni nomina darent summi nominis viri, qui omnes nullum non periculum cum tanto principe adire, nullumque adeo laborem sumptumque suscipere detrectabant, quo rem Christianam adversus tot **[318r]** saeculis victorem crudelemque ac communem patriae hostem adsererent. **(144)** Itaque cum in spem certam erectos princeps singulorum animos videret, ne mora praesentibus noceret, Bolavuilerum²³⁰³ altero ab adventu suo die cum legione sua et equites Austriae cataphractos cum aliquot alis expeditioris equitatus, ad praeoccupandum munimentum Karothnam, trium milliariorum spatio separatum a Babocza praemittit. **(145)** Qui in omnem eventum ac fortunam intenti, ingentibus id animis adgressi, primo statim insultu expugnant: tantoque ardore saevitum fuit in illos, qui ibi praesidium agitaverant, Turcas Hungarosque (ut multi coniiiciunt DC numero), ut iugulatis omnibus vix duo in captivitatem rapti fuerint. **(146)** Hic rursus Bolvuilerus²³⁰⁴ egregii facinoris famam consecutus est, quum paene sine sanguine, XX modo desideratis, absque etiam operibus ullis locum natura munitum, praesidioque probe et machinis firmatum momento temporis cepisset. **(147)** Ferunt a militibus aurum in ventribus Turcarum dissectis tum repertum fuisse, quod illi desperatis rebus, ne Christianis cederet, re subita devoraverant. Ita Karothna a nostris recipitur.

(148) Cuius rei fama perculsa reliqua, quae in Babocza, Sancto Martino, Geresgalio, Calamancia, atque Sallia praesidia Turcica excubabant, omnia victa terrore succensis castris ac machinis corruptis effusa fuga abeunt Quinqueecclesias: ubi hostis subsidia ex Hungaria, Servia, Thracia et Bosnia convenire dicebantur. **(149)** Sequitur tum eadem vestigia fortunae tam laetae, qui Segetho praefectus erat, Marcus ac cum praesidio suo ad Sanctum Laurentium Salliamque usque ac paene etiam ad ipsa moenia Quinqueecclesiarum excurrit, occupatis, de quibus locuti sumus, munimentis, ingentique praeda abacta ad suos victor revertitur.

(150) Eiusdem expugnationis occasione ingens etiam facinus ausus Adamus Gallus Germanus, qui Iaurinum ad confluentes Arrabonis tuebatur, cum suo praesidio et aliquot alis levioris Hungarici equitatus secus Danubium Strigonium usque depopulatis circum agris excursionem fecit. **(151)** Quod noctis silentio adortus prius inflammavit, quam Turcae somno sepulti id intelligere possent. Quibus in stratis utplurimum vagabundisque per caecas vias trucidatis opimam praedam triumphans Iaurinum abduxit. Cuius praeterea paulo ante eodem in bello, alterum perpulchrum stratagema, non aequae felicem habuit successum. **(152)** Quippe

²³⁰² quamplures] cumplures **W3a**

²³⁰³ Bolavuilerum] Bolawilerum **W3a**

²³⁰⁴ Bolvuilerus] Bolwilerus **W3a**

centum rhedis Hungaricis, quas Gotschones appellant, clam hostibus egressus Iaurinum magnis itineribus Albam Regalem maturaverat. **(153)** Neque ambigitur, si non ob nundinas, frequentior tum in suburbiis populus confluisset,²³⁰⁵ simili Albam audacia²³⁰⁶ occupasset, abductis nihilominus aliquot milibus iumentorum, ut profectionis operae precium faceret, incolumes suos in praesidium ex via reduxit.²³⁰⁷ **[318v]** Ita accidit interdum, ut prudenter instituta pleraque nullum tamen exitum consilii consequantur: **(154)** nempe, quo bellum extrahatur, animos nunc horum, nunc illorum ad virtutem accendente fortuna. Sed redeo, unde digressus sum, ad Karothnae videlicet expugnationem.

(155) Quam ubi ex nunciis Ferdinandus archidux cognovisset, qui castris promotis ex Canisia ad Czorgonem Bolwilerum cum maiore exercitus parte sequebatur, laetus his belli primitiis, cum suis de residuis etiam consultando cogitabat. **(156)** Qui tametsi animos haberent ulterius progredi ac cetera in vicinia, ante paucos annos amissa munimenta Vesprinium, Cuposuywarum scilicet recipere, neque eo tam remisso ac languido animo quisquam esset, qui non graviora etiam perferre vellet, non est tamen visum inconsulto parente inclyto Romanorum rege quicquam facere adversus hostem praecipue dolis omnibus instructissimum, **(157)** et qui undique ex omnibus paene Pannoniarum Moesiarumque ac Croatiae latibulis excire militem dicebatur, atque instructa iam etiam acie a Quinqueecclesiis Calamanczam usque obviam procedere ausus fuisset, ductis secum ingenti numero moleque machinis. **(158)** Exploratores insuper quamplures in nostra castra praemisisset, qui LX milibus armatorum exercitum Turcicum constare capti affirmabant. De quibus et postea, cum Christiani fuissent, optimo publico supplicium sumptum fuit. **(159)** Ne tamen remissius administrare hoc tam pium tamque necessarium bellum archidux videretur, donec a parente certior fieret, Carolum Czerotinum, Bohemorum Moravicorumque equitum cataphractorum ducem cum suis exploratum circum loca vicina praemisit, qui hostis consilia specularetur, ac sicubi technas nectere, ac in armis esse viderentur, et²³⁰⁸ quonam itinere intenderent, ad se primo quoque tempore referret.

(160) Is pacato agmine ad Segethum usque excurrit, deque necessariis rebus ac principis mente collocutus cum loci praefecto, quum et rem frumentariam intulisset uberem, machinasque plures novas adportasset, paucis in hoc consumptis diebus ad archiducem revertitur. **(161)** Quo itinere haud procul abfuit, quin in hostium insidias incidisset, et iam

²³⁰⁵ confluisset] *post* confluisset *add.* quin **W3a**

²³⁰⁶ simili Albam audacia] simili audacia Albam **W3a**

²³⁰⁷ ex via reduxit] *corr.* ex reduxit ex via **W3a**

²³⁰⁸ et] ac **W3a**

sublatis excubiis res in periculo vertebatur, ni ex pristina bellandi consuetudine consideratio dux totam eam noctem equitem in statione tenuisset. **(162)** Ita sine damno ad archiducem Czerotinus revertitur, qui iam secunda castra, ut diximus, Czorgonem haud procul Babocza praemunierat, in omnem pugnae eventum intentus, ceu mox exploratae victoriae finem impositurus, quum litteris a parente certior factus, quid sibi deinceps agendum esset, **(163)** ne in discrimen exercitum suae fidei commissum **[319r]** daret, diligenter secum perpendebat frigore brumali primum omnium ex anni tempore incidente, penuria deinde rei frumentariae quotidie magis increbrescente²³⁰⁹, quum et militum corpora morbis ac laboribus, et ut prius aestu immodico, ita nunc gelu insolito confecta,²³¹⁰ in regione Germanis semper adversissima non satis ad profectionem longiorem idonea viderentur. **(164)** Turcas denique ad Kalmanczam lentius agere animadverteret, qui non sane magnam ineundi praelii audaciam prae se ferre viderentur, quod apud illos quoque ex superiorum mensium depopulatione annona gravis esse coepisset, et memoria facinorum a nigris equitibus superiori mense editorum, tot insuper amissis eo bello strenuissimis viris (quorum vel Segethinos septem milia occidisse ex transfugis auditum est) animos praeter consuetudinem remitterent.

(165) Itaque satis et ad gloriam sui nominis et regni utilitatem factum arbitratus, si liberato Segetho, propter quod expeditio primum omnium esset suscepta, ac ceteris succensis soloque aequatis munimentis, Babocza, Geresgallio, Sancto Martino, Salliaque, quo patefactum iter Segethinis maneret ad commeatus invehendos, victorem exercitum, antequam iniuria illum coeli magis adfligeret, incolumem reducere statuit, et longe carissimo parenti rationem rerum gestarum reddere, qui apud Viennam cupidissimo animo filium reducem opperiebatur. **(166)** Ad cuius reditus commoditatem atque securitatem iam antea Dravum amnem ad confluentes Muerae navali ponte iunxerat, per quem traducto exercitu, ut palustria loca secus Mueram evitaret, memor, quod ex secundis rebus milites sibi licentiam²³¹¹ sumere possent immoderatus peccandi in miseros colonos, bipertito eo incedere voluit. **(167)** Cuius partem Bolvuilerum²³¹² ac Czerotinum secus Arrabonem flumen in secundae Pannoniae agro, per eius confluentes et Altenburgum ducere praecipit, ad Lytahae pontes in Austriae Hungariaeque finibus positum oppidum, ubi lustrationis locus et dies dictus fuerat. **(168)** Ipse cum equitatus altera parte, et praecipue his, qui in comitatu suo fuerant, Hungaris praeterea levis armaturae equitibus, e Rakherspurgo Styriae, ubi machinas ad sequentis aestatis belli

²³⁰⁹ increbrescente] increbescente **W3a**

²³¹⁰ insolito confecta] *corr. ex confecta insolito* **W3a**

²³¹¹ milites sibi licentiam] milites licentiam sibi **W3a** *post milites del. licentiam* **W3b**

²³¹² Bolvuilerum] Bolwilerum **W3a**

opportunitatem reliquerat, per fines Styriae, Hungariae, Austriaeque Viennam maturavit, quo sub exitum Octobris incolumis tandem pervenit.

(169) Quanta vero eius principis non solum in laboribus subeundis, periculisque adeundis, lustrando exercitu, castrorum locatione, acieque instruenda et animi vigor, sed et in iustitiae administratione adversus blasphematores [319v] praecipue et raptores severitas, tanta rursus in miseros, afflictos caesosque milites misericordia, indulgentia et providentia paene popularis fuit. (170) Eos, qui in expugnatione Karothnae vulnerati, aut tormentis icti fuerunt,²³¹³ cum consolatione prius, laudibusque liberaliter fuisset prosecutus, medicos proprios atque chirurgos adhibuit, pecuniamque impertivit uberem. (171) Alios in discessu a Czorgone, qui exercitum sequi aequis passibus ob afflictam valetudinem non poterant, ne in itinere perirent aut hostibus colonisque victima fierent, curribus imposuit. (172) Non paucos denique, qui in reditu in morbos incidissent, ut est coelum Hungariae corporibus Germanorum adversissimum, per viam colonis passim commendans, tanquam pater quispiam aut frater liberali etiam viatico prosecutus fuit adeo, ut militari consensu atque etiam incredibili prope adfectu ab omnibus mirifice diligatur, ac praeconiis extollatur passim non dicendis. (173) Cuius vitam principis genere suo dignissimi Deus Optimus Maximus diu incolumem tueatur, ac in annos Nestoreos provehat, faxitque filius Dei Christus, ut quae superiori aestate ob copias perquam exiguas contra tam potentem hostem non potuerunt confici, sub hoc rursus duce totius Germaniae auxilio, ut imposita necessitas valde requirit, accedente fenore²³¹⁴ consequamur, ut pulso procul a cervicibus Germaniae immani hoc hoste, nominis nostri acerrimo persecutore pacis munia fovere arvaque et lares colere in Dei laudem possimus, Amen. (174) Quod olim Claudianus poeta de Honorio Caesare et Stilicone principe, eiusdem provinciae liberatoribus eleganter cecinit:

(175) *Hinc Poeni*²³¹⁵ *cumulant laudes, quod rura tyranno*

Libera possideant: hinc obsidione solutus

Pannonius, potorque Savi, qui clausa tot annis

Oppida, laxatis ausus iam pandere portis,

Rursum cote novat nigras rubigine falces,

Exesosque situ cogit splendere ligones:

Agnoscat casas et collibus oscula notis

²³¹³ fuerunt] fuerant **W3a**

²³¹⁴ fenore] foenere **W3a**

²³¹⁵ Poeni] post Poeni del. poss **W3b**

*Figit, et impresso glebis non cedit aratro.
Exectis inculta dabant, quas saecula sylvis,
(176) Restituit terras et opacum vitibus Istrum
Conserit, et patrium vectigal solvere gaudet,
Immunis, qui clade fuit. Te sospite fas est
Vexatum laceri corpus iuvenescere regni.
Sub tot principibus quaecunque amisimus olim,
Tu reddis. Solo poterit Stilicone medente
Crescere Romanum vulnus tectura cicatrix,
Inque suos fines tandem redeunte colono
Illyricis iterum ditabitur aula tributis.*

dc_2017_22

(1) Decadis IIIII liber decimus in quo obsidio Segethensis enarratur²³¹⁶

[320v] Nondum ea, quae commemoravimus, ad Baboczam et in Scepusiensi agro contigerant, et in ipso etiam, quod ea aestate flagrabat, bello primo vere anni, de quo scribimus, LV. Thuygon bassa Budensis sive id in mandatis a tyranno, hero suo haberet, qui lusam operam obsessae et non expugnatae Agriae forte vindicaturus in Christianos erat, sive ansa accepta, qua indutias iam Constantinopoli pactas violatas causabatur, quod pedites Hungari, quos Heydones vocant, stipendio liberi et ex rapto vivere assueti superatis finibus circa Quinqueecclesias latrocinati Turcis et armenta et colonos abduxissent, decem milium per autumnum contracto exercitu ex improviseo antequam exploratores aliquid certi afferre potuissent, adortus Capesuyvarum, arcem munitam in agro Amantinae Pannoniae non ita procul ab Alba regali ac Quinqueecclesiis sitam sub regis Ferdinandi fide, structa prodicione ad deditioem coegerat eo consilio, ut expeditum illi postea vere insequentis anni ac facilius ad obsidendum Segethum iter pateret. (2) Unde et maleficia fere omnia suis contigisse cognoverat, et quo loci exercitatos milites ad omnis generis virtutem alacritatemque accensos fuisse sub Ladislao Kereczeny Hungaro, qui opinione tum clarebat rei militaris, ut quisquam alius recte obeundae superiori libro dictum est. (3) Etsi autem eodem etiamnum autumno, de quo locuti sumus, Bassa Budensis Segethum a Caposuyvaro regressus tentarit castris etiam admotis, factum est tamen virtute Segethensium, ut trecentis ex suis levi in proelio amissis inglorius ac re infecta domum remeare coactus sit. (4) Cuius rei factus tyrannus certior, qui commodum tum constitutis cum Persa indutiis Constantinopolim redierat, ira sublatus ac multa minitans Bassae Budensi, Halybassam ex secretioribus praecipuum et scientia rei militaris compertissimum in Hungariam ad expugnandum Segethum anno insequenti expedit. (5) Qui adscitis aliis Hungariae bassis minoribus et zanzacis, Dervisbeck Quinqueecclesiensi, Amatzbeeck Babocziensi et Nazufbeeck Coppaniensi, vigesimo Maii procul spatio unius miliarii positus a Segetho castris, obsidere illud coepit, denunciato non ante illud tempus Ferdinando regi bello, causisque tegumento quodam, ut solent barbari, explicatis.

(6) Erat tum praesidium in Segetho non satis amplum, animorum tamen obstinatione firmum ac alacre [321r] duorum milium, quorum equites CLXXX Sebastianus Uilacky,

²³¹⁶ enarratur] Vide haec inferius eandem historiam repetitam *Blotius add. in marg. W3a*

reliquos pedites ac sclopedarios Benedictus Topordy ac Jacobus Radovan Weyda ducebant. (7) Quibus omnibus, de quo dictum est, Kereczinius ac Marcus Stanzicz Horwat nominatus nomine regis inclyti praeferre, ambo multa laude militari insignes, sed consilio ac manu fortunaque, quae plurimum in bello potest, facile alios omnes Marcus superabat tanta audacia, ut et colloquium cum hoste denegarit, et litteras barbari, quibus ad deditionem adhortabatur, fremens discreperit, tormentisque maioribus emissis hostes primum salutavit, deinde vero eruptione facta fortiter adgressus, qui pabulatum exierant, propiusque²³¹⁷ accesserant, in fugam coniecerit, multis occisis, non paucis quoque captivis in Segethum abductis. (8) Hac clade exasperatus Halybassa motis castris, militem propius²³¹⁸ Segethum adduxit, atque a plaga meridionali orientaliue obsidione cinxit. Septentrionalia enim paludes profundae ac occasum propugnacula duo maxima validissimaque munierant, qua parte et oppidum illi in plano adiacet saepe, ut est captus gentis et aggere ex virgultis temere terra iniectis mediocriter munitum.

(9) At hostis haudquaquam moratus, quo primum die Segethum circumvallavit, explosis globis tempestatis instar abortae²³¹⁹ saevire coepit, excitatoque maximo propugnaculo ex cespitibus, terra aliaque materia atque in eo colubrinis locatis parietem castris moeniaque adgreditur. (10) Tanto terrore iniecto oppidanis praecipue, qui sub minori munitione manebant, et pilis flammam inferentibus quovis momento infestabantur, ut Rodovanus quinquaginta sclopedariis expeditis eruptione facta, a propiore accessu Turcas prohibere conatus sit. (11) Tuebantur propugnaculum ad arcis portam cum aliquanto praesidio Gregorius et Michael Byksith, qui dum ad defensionem sui nihil reliqui faciunt, ac suos adhortantur, muro exteriori quatefacto ac porta arcis in ruinam tendente, glandibus interficiuntur una cum sex gregariis.

(12) Et quoniam tota vi oppugnandum tam munitum castrum barbarus existimabat, XX.²³²⁰ Iunii aliud, ac quidem propius²³²¹ propugnaculum iuxta molas frumentarias de limosis glebis, terra aliaque materia ad manum occurrente excitavit, novis ex hoc et quidem certiore iactu tormentorum pilis tum in arcem, tum oppidum coniectis, fossaque lignis roboribusque ex proximis saltibus desumptis completa, postremo in oppidum penetravit nostris in castrum secedentibus.

²³¹⁷ propius] proprius **W3a**

²³¹⁸ propius] proprius **W3a**

²³¹⁹ abortae] *om.* **W3a**

²³²⁰ XX] vigesimo **W3a**

²³²¹ propius] proprius **W3a**

(13) Ita oppido hostes potiti vexilla sua in illo passim suspendunt, novoque vallo contra castrum acto totis id viribus globorumque tempestate oppugnare coeperunt. (14) At nostri, qui omnem in [321v] crucifixo spem salutis posuerant, sacris peractis ac supplicatione praemissa haudquaquam territi per coecas vias ex arce in oppidum erumpunt, illudque octingentis sublatis rursus recipiunt, tanta hostium clade, ut praeter alios insignes Turcas duces praecipui tum interierint Nasufbeck Coppanensis et Amathbeck Quinqueecclesiensis Zanzucky, vivus quoque Aga captus cum viginti novem capitibus praecisis illatus fuit. (15) Sed nec incruenta haec nostris victoria cessit, ac praeter multos, qui desiderati tum fuerunt, duces nostrorum, et qui opinionem aliquam virtutis habebant, tum occubuerant Georgius Macedonay, Georgius Pallady, Joannes Hagmasy, Joannes Hozthoty et Georgius Zekel. Radovanus, peditum ductor unus vulnus accepit, sed opinione celerius curatus rem strenue postea gessit.

(16) Erat Zanzycus Coppanensis vasto corpore, Herculea audacia, quem ex Heydonibus minimus, dum nostros urget, saltu in ipsum facto ac acinace in abdomen acto, non aliter quam David Goliam oppresserat. (17) Hac clade suorum exulceratus barbari animus atrocius oppugnationem adgressus, tormentisque maioribus productis 22. Iunii turrim arcis interioris, quae occasum spectabat et mox quod oppido vinctum erat munimentum, vulgo patria lingua Henyei, quatefactis parietibus deiecit. (18) Et quia ira stimulante satisfacere furori nulla re satis poterat, oppidum denuo eductis in aciem copiis omni ex parte circumvallare pergit, ut duo solum loca aperta relinqueret, quibus educere et reducere copias ex sententia poterat, unum ab occasu molendinum versus, alterum ad propugnaculum, de quo diximus, Henyei.

(19) Erat ibi agger, quo aqua ex palude, veluti alveo in oppidi et arcis fossas dimittenda coercebatur, fossa, ut fit, ex congesta terra subsidente. (20) Hanc lignis aliaque materia operose complere cogitarat, profunda nimirum margini aequaturus, utque aditum ad expugnationem certiore sibi deinceps strueret, tormentis nostros toto die, qui fuit 24. Iunii, adflixit multis e medio sublatis, non paucioribus pulveris tormentarii maleficio laesis, adeoque in angustias eamque difficultatem praesidium nostrum adegit, ut aquandi facultatem adimeret, fossa aquatica, quae unica erat nostris spes, partim turbata, partim alio deducta. (21) Et quo nullum miseris intervallum quietis concederet, novum aggerem e regione castris excitare pergit, unde explosis machinis et deiectis duobus [322r] castris angulis e nostris interfecit, qui praecclare gestis cum alias tum ea Segethi in obsidione nihil sibi reliqui fecerant, Georgium Kysdezy, Detrium Thesseny et Petrum Petrudy.

(22) Sed ea fuit tum nostrorum in praesidio contentio animorum, eaque alacritas rebus utcunque urgentibus, ut larido, pice, pulvereque pilis compactis totam eam materiam succenderint, qua fossam ad aggerem compleverant. (23) Illud incendium in hostes ita saeviit nostris quoque non paucis ablatis, ut septingenti tum dicantur ignis iniuria consumpti. Oppetierant tum e nostris, dum hostium vim versus aggerem intrepide arcent, militari studio famigeratissimi Nicolaus Czernel²³²² eques, Stephanus Balogh decurio, Franciscus Kesas et XXVIII circiter gregarii.

(24) At hostis exasperato magis animo ab occasu consilium quoque prius tentaturus roboribus e proximis silvis convectis fossam ea quoque plaga complanaverat. Cui a nostris non minori audacia fortunaque occursum est, succensaque ea materia tormentorum nostrorum tempestate CCCC ex hostibus cadunt. Quae tamen et nostris iactura ex contagio cruenta fuerat: Lazaro Nagh, Valentino Thot et Martino Rodovany adolescente desideratis.

(25) Ad haec barbarus ceu rebus desperatis, quoniam aperto Marte nihil efficeret ad astum conversus, petito colloquio deditionem spontaneam postulavit, uti pacti vitam acceptisque rebus necessariis, quocumque vellent, discederent, eo se deducturum sine maleficio pollicebatur. (26) Quorum postulatorum cum repulsam passus esset, rursus ira effervescens roboribus e proximis nemoribus advectis terraque plenis corbibus aliaque texta materia novum aggerem educit et fossam, qua parte vacua adhuc erat, complet, collocatisque Janizeris (hi sunt Turcarum pedites sclopedarii) in illorum acervis, explosisque globis sine intervallo urgere nostros, qui praesidium in arce Segetho agebant, non desinebat. (27) Comprehendebatque agger iste omni ex parte castrum oppidumque: tantaque inde tempestas nostris ex huiusmodi propinquitate et commoditate machinarum imminabat, ut decimo Iulii praeter reliquos mixti generis milites, occubuerit istic Casparus Bathaseghy, effectumque est postremo tot collibus undique circumpositis, uti duodecimo Iulii magna pars parietis arcis tam exterioris quam interioris ruinis hiscens procubuerit.

(28) Qua haudquaquam difficultate nostri territi, facto prius de eventu belli tam Caesare ipso, quam Toma Nadastino regni palatino certiore, molem ex multis illam, qua arcis portam presserant [322v] hostes, summa vi adorti vectibus ex improvise et magna ex parte per tenebras divellentes evertunt, materiamque omnem, qua fossa erat completa, quae vix decem mille curribus oneratis purgata fuisset, hoste nequiquam vanum et irritum aspiciente laborem.

(29) Quo nimirum fessus, remisso animo, cum prius opinione terroris affatim exoneratis machinis tonitruasset, vigesimo sexto Iulii obsidionem solvit, reductisque machinis

²³²² Czernel] Zernel W3a

ac omni armamentarii materia, Baboczam contra se confert, quae a Caesareo exercitu tum commodum obsidebatur, qua de re superiori libro ad fidem rerum dictum est a nobis prolixè. **(30)** Unde rursus paucis diebus elapsis, nostris retro paulo amotis reversus, repetita obsidione praesidium, quod in Segetho relictum erat, denuo affligere coepit, castris tamen remotiori ac magis aequo loco positis. Qui tormentis a nostris emissis, crebrisque eruptionibus excipitur. **(31)** Qua in pugna tumultuaria Marcus Horbath militari audacia ac consilio emicuit, qui ex Thurcis validissimum adgressus obruncat, capiteque potitus illud intra Segethum virtutis suae testimonium intulit.

(32) Itaque ultima tentaturus barbarus, vigesimo septimo Iulii eductis in aciem copiis, propiusque verum Segetho admotis et globos effundere in illud et expugnationem viribus omnibus moliebatur. Sed non minori quam antea virtute ac alacritate repulsus a nostris, de solvenda obsidione primum omnium consilia iniit. **(33)** Quam ut citra discrimen secure perficeret, opinione novorum operum audaciaeque novae aggeres iterum multos undequaque educit, exoneratisque quam potuit maximis tormentis, parieteque ac moenibus castris penitus quatefactis rursus ad colloquium evocavit, deditionemque gratia heri sui prolixè ac venia praeteritorum promissa postulavit. **(34)** At nostri pristina in fide animorumque contentione persistentes, non solum pericula in sese quaevis receperunt, verum etiam factis eruptionibus caedem de barbaris auspice Deo memorabilem fecerunt. Rursusque die sequenti egressi, manu conserta victoriam splendidam reportarunt, cum octo horarum certamen contraxissent. **(35)** Ab eo tempore, etsi non semel cum insidias, tum vim omnem tentasset barbarus, reiectus tamen ilico toties in castra sua et latebras, quamplurimis amissis et exturbatus fuit. Eoque postremo necessitatis devenit, ut quinto post die maiorem in discessu, quam pugna spem collocans, reductis Quinqueecclesiis machinis retrocesserit, **[323r]** multa minatus, quae verbis magis risum, quam terrorem nostris reipsa incusserant.

(36) Fama certa tenet decem milia globorum ea in obsidione in Segethum missa fuisse, quae diligenter collecta postea Caesareis hominibus praesidiales ostenderunt. Atque hic exitus eius cum obsidionis tum belli fuit, quod ab initio nostris terrificum, postremo laetum et omni genere congratulationis refertissimum fuit. **(37)** Ideoque ut fuis antehac ad Christum precibus, ita deinceps actis pro incolumitate singulorum²³²³ gratiis, tempus dehinc reliquum hilares ac remisso animo transegere. Sunt, qui duo milia ex hostibus et paulo amplius caesa fuisse adnotarint, cum ex nostris vix centum et sedecim occubuerint.

²³²³ singulorum] singularum **W3a**

dc_2017_22

X. Fordítás

Wolfgang Lazius: *A magyar történelem első könyve Leonhard Vels báró Visegrád, Pest és Fehérvár ostromai során 1540-ben véghezvitt tetteiről*

(1) Miután János meghalt,²³²⁴ akivel a nemes Ferdinánd király²³²⁵ a szerencse többszöri fordulatai után megosztotta a Magyarország feletti uralmat, jöllehet ez a megosztás nem a jog vagy a hadi kényszerhelyzet okán, hanem egyedül a nemes király jóindulata révén történt,²³²⁶ aki csupán élethossziglan engedte át Jánosnak az ország feletti uralmat,²³²⁷ az említett János halálát követően mégis olyan idők következtek, hogy semmit nem ért sem a hűség, sem az eskü, és a pártoskodók, valamint a nyers erőszak teljességgel felforgatták a rendet az országban. (2) Immáron semmissé lettek mindazon megállapodások is, amelyeket maga a császár és a lengyel király rögzítettek szerződésben (akik, mint mondtuk, közbenjártak a felek közti megbékélés érdekében),²³²⁸ s úgy tűnt, hogy e szerződösszegés még a történelem, az utókor és mindazon emberek méltóságánál is előbbrevaló, akiknek közreműködése és tekintélye révén egy ily nagy horderejű dolog megvalósulhatott.

(3) Mindezek hatására Ferdinánd király, bár semmit sem akart kevésbé, mint egy háborút és zűrzavart a feldúlt országban, mégis, hogy írásba is adott szavát meg ne szegje, vagy ne tűnjék úgy, hogy veszni hagyja Házának jogát, illetve mivel fivére, a császár is

²³²⁴ Szapolyai János magyar király (1526–1540) 1540. július 22-én halt meg Szászsebesen. Szapolyai János életrajzának megírásával máig adós a magyar történettudomány. Életének és uralkodásának legfontosabb aspektusait, a korábbi szakirodalomra való hivatkozásokkal, egy frissen megjelent kötet tanulmányai járják körül: FODOR Pál–VARGA Szabolcs, szerk. *Egy elfeledett királyi dinasztia Közép-Európában: A Szapolyaiak*, Budapest, 2020. Mohács 1526–2026 Rekonstrukció és Emlékezet

²³²⁵ Habsburg Ferdinánd 1522-től osztrák főherceg, 1526-tól 1564-ig magyar és cseh király, 1558-tól német-római császár.

²³²⁶ Ez valójában erős csúsztatás, hiszen a váradi béke megkötésébe az aktuális hadihelyzet – főleg Katzianer hadainak veresége 1537-ben Goriannál – nagyon is belejátszott.

²³²⁷ Az 1538. február 24-én megkötött váradi béke értelmében János király élethossziglan megtarthatta a békekötés idején birtokolt területeket. Ezek azonban, akár születik Jánosnak törvényes örököse, akár nem, halála után az ország fővárosával, Budával együtt visszaszálltak volna Ferdinánd királyra.

²³²⁸ A lengyel uralkodó több alkalommal közvetített Ferdinánd és János király között, de a váradi béke előkészítésében nem vett részt. V. Károly szerepe viszont elvitathatatlan.

figyelmeztette, aki ez idő szerint birodalmi gyűlést tartott a bajorországi Regensburgban,²³²⁹ hogy milyen nagy jelentősége lenne egy törökök elleni háborúban, ha ez a tartomány az ő kezükön maradna, a helyzetről úgy, ahogy volt, beszámolt a németországi fejedelmek gyűlésén, akik azért gyűltek össze, hogy megtanácskozzák, miképpen lehetne a törököt lerázni Németország nyakáról. (4) A rendeknek, egyszersmind a császárnak is az tűnt a leghelyesebbnek, hiszen nemcsak Németország, de valamennyi nemzet régi szokásai ezt kívánták, hogy barátságosan, követek útján kérjék az ország feletti uralmat, amit szemlátomást erőszakkal tartanak hatalmukban olyanok, akik abban az országban tekintélyt tulajdonítanak maguknak.

(5) A haldokló János király ugyanis, miután felesége²³³⁰ nem sokkal azelőtt fiút szült neki,²³³¹ e sürgető helyzetben gyámokat rendelt fia mellé, nagy tekintélyű, hozzá közel álló, és hite szerint országgrészében a leghűségesebb férfiakat, mégpedig a pálos rendből való György barátot,²³³² udvari kincstárának legfőbb tisztviselőjét és egy bizonyos Petrovicsot, az egyik legnemesebb magyarországi családból származó férfit, a rokonát.²³³³ A terhek megosztása végett melléjük rendelte Török Bálintot²³³⁴ és Bebeket²³³⁵ páratlan katonai tapasztalataik miatt, mert józan fejedelemként előre látta, hogy az országot, mely a nemzetközi jog szerint nem az ő családját illette, csakis fegyverrel lehet megtartani a fia számára.

(6) Ezekről az emberektől kérte a nemes király az ősi ország feletti uralmat, minthogy az Lajos halála után annak vér szerinti nővérére, az ő feleségére szállt,²³³⁶ továbbá

²³²⁹ 1540-ben nem volt birodalmi gyűlés sem Regensburgban, sem másutt. A török háborúval is foglalkozó regensburgi gyűlés csak 1541. április 5-én nyílt meg. Lazius talán a Hagenauban tartott vallási kérdéseknek szentelt tanácskozással (*Hagenauer Religionsgespräch*) keveri össze, melyet éppen János király halálának idején, 1540 június-júliusában tartottak, és amelyen V. Károly távollétében Ferdinánd elnökölt.

²³³⁰ János király 1539 márciusában vette feleségül Jagelló Izabellát, Zsigmond lengyel király lányát.

²³³¹ János Zsigmond 1540. július 7-én született Budán.

²³³² Martinuzzi (Fráter) György, pálos szerzetes, kincstartó, váradi püspök, a Szapolyai-párt legtehetségesebb politikusa. Életéről újabban: OBORNI Teréz, *Az ördögös barát: Fráter György (1482–1551)*, Pécs, 2017.

²³³³ Petrovics Péter temesi ispán messze nem volt a legnemesebb magyarországi család sarja. Felemelkedését annak köszönhette, hogy Szapolyai János király rokona (talán elsőfokú unokatestvére) volt. Lazius rosszul tudja a nevet: következetesen *Petrus Wick* alakban írja, mintha a főurat Wick Péternek hívták volna. Petrovicsra vonatkozóan újabban: VARGA Szabolcs, *A hűség rokon. Petrovics Péter a Szapolyaiak szolgálatában*, in: FODOR Pál és VARGA Szabolcs, *Egy elfeledett királyi dinasztia...*, 145–170.

²³³⁴ Török Bálint életéről bővebben lásd: BESSENYEI József, *A Héttorony foglya: Török Bálint*, Budapest, 1986. Tevékenységére vonatkozó dokumentumokról szintén Bessenyei József készített válogatást: BESSENYEI József, *Enyingi Török Bálint okmánytára*. Budapest, 1994.

²³³⁵ Bebek Ferenc. Az ő szerepeltetése meglepő, mert ténylegesen nem volt a gyámok között. Sőt, 1540-ben még Ferdinánd oldalán vett részt a harcokban: huszáraival együtt oroszlánrésze volt Pest védelmében 1541 tavaszán. Ugyanakkor eredetileg nem szerepelt a két első kézirat variánsban sem, csak a harmadik átdolgozás előtt szűrta be a nevét Lazius. Erre a módosításra viszont már az 1550-es évek második felében került sor, amikorra Bebek pártot váltott, és a Szapolyai-párt egyik vezéralakjává nőtte ki magát.

²³³⁶ Az 1515-ös Habsburg–Jagelló kettős házassági szerződés képezte Ferdinánd magyar trónigényének legtöbbet hangoztatott alapját. Ennek értelmében Ferdinánd nőül vette Jagelló Annát, II. Lajos húgát, Lajos pedig Habsburg Máriát, Ferdinánd testvérét. A szerződés értelmében a gyermektelenül elhalt uralkodó trónja a másik

szerezések és számos tárgyalás határozta el és szavatolta ezt,²³³⁷ és első kamarását, Niklas Graf zu Salmot²³³⁸ küldte Budára. **(7)** Tekintélyüket latba vetve támogatta mindezt a pápa,²³³⁹ Károly császár,²³⁴⁰ a lengyel király,²³⁴¹ s megszavazták az ország rendjei: hogy János halála után ő [Ferdinánd] vagy törvényes feleségétől született utódai következzenek a trónon, János esetleg születendő fiát a Szepesi Grófságba²³⁴² ültetik be. **(8)** Jóindulatúan kéri végül, ne vessék óvatlanul és ok nélkül prédára ezt a gazdag országot, és ne szegjék meg írásba adott ígéretüket. A gyermek rendelkezésére áll a szerződésben elkülönített tartomány. **(9)** Széles kapu nyílik most, hogy szorosabbra fűzzék és megerősítsék barátságukat, amely minthogy a háborúnál biztosabb, úgy előbbre való is. És még ha bíznak is saját erejükben, és támaszkodhatnak a török zsarnok szövetségére, kár a biztosat a bizonytalannal felcserélni. **(10)** Könnyű a háborút elkezdni, de nem mindig azzal az eredménnyel fejeződik be, amely miatt vállalták, és nem mindig képes véget vetni neki az, akinek az akaratából a háború elkezdődött. **(11)** Belefogni akárki tud, még a gyáva is, de a sikeres befejezést már csak Istentől lehet kérni, aki mindig az igazabb ügyet támogatja. Gondoljanak ezért a gyermekekre, és az ő szerencsés helyzetét ne keverjék bele néhai atyja vesztett ügyébe.²³⁴³ **(12)** Királya kész mindent vállalni, ami a szerződésben áll, és méltó helyet biztosítani a gyermeknek, akár atyja birtokain, akár Pannónia valamely más vidékén, ha átadja az ország fővárosát.

(13) Erre a Barát és hivatali társai felettébb gögösen azt válaszolták, őket az apa rendelte gyámként a fiú mellé, amint a világra jött, és az ő hűségükre bízta, ami még megmaradt ebből az országból. **(14)** Rút dolog lenne tehát tőlük, ha ok nélkül elpártolnának tőle, miközben semmilyen szükség nem kényszeríti őket, vagy nem védenék őt utolsó leheletükig, ha megtámadják. Ennek ellenére ők is óhajtják a békét, amennyiben az

félre, illetve utódaira száll. Mivel II. Lajos gyermektelenül halt meg, Ferdinánd igényt formált a megürült cseh és magyar trónra.

²³³⁷ A korona visszaszolgáltatásáért cserébe már Mátyás a Habsburgoknak ígérte az országot, ha örökös nélkül halna el (1463). Ugyanilyen értelemben egyezett meg 1491-ben II. Ulászló és Miksa főherceg is, majd ezen korábbi egyezségeket az 1515-ös házassági szerződés mellett a váradi béke is megerősítette 1538-ban.

²³³⁸ Niklas Graf zu Salm hitlevele 1540. augusztus 11-én kelt Bécsben (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 43, Konv A, fol. 18.), követutasítását, mely a mellé rendelt Bornemisza Pálnak is szólt, ugyanezen a napon állították ki (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 43, Konv A, fol. 12r–16r.). A követeknek a váradi béke betartását kellett kérniük Izabellától, és ennek értelmében Buda átadását.

²³³⁹ III. Pál pápa (1534–1549).

²³⁴⁰ V. Károly német-római császár (1519–1556) és spanyol király (1516–1556), Ferdinánd bátyja.

²³⁴¹ I. (Óreg) Zsigmond (1506–1548).

²³⁴² Ilyen grófság a középkor nagy részében nem létezett. 1465-ben adományozta Hunyadi (I.) Mátyás király Szapolyai Imrének ezt a címet először. Tibor NEUMANN, *Treffen in Konstanz. Der Grafentitel „zu Castell” der ungarischen Familie Kórógy im 15. Jahrhundert*, in: Peter BAHL – Eckart HENNING (hgg.), *Herold Jahrbuch. Neue Folge 20. Band*. Berlin, 2015, 129–140.

²³⁴³ A Salmtól idézett beszéd lényegében Sallustius *Bellum Iugurthinum* című műve 83. caputjának parafrázisa.

összeegyeztethető a gyermek méltóságával. Ha Ferdinánd király hajlandó tiszteletben tartani királyuk végakarát, a többi már könnyen fog menni.

(15) Erre a válaszra a nemes király úgy határozott, hogy követeket küld a lengyel királyhoz, és mivel a háborúval szemben bármit előnyben részesített, ezt a már csak kora miatt is tiszteletet érdemlő fejedelmet választotta döntőbírául, mint akit mindkét családhoz vérségi kötelék és barátság fűzött, és aki részese volt a korábbi tárgyalásoknak is.²³⁴⁴ (16) Ő pedig, noha vállalt feladatának serényen és mindkét fél javára igyekezett eleget tenni, de a gyámok előre megfontolt szándékkal napról napra jobban húzták az időt: egyszer helyeseltek valamit, másszor elutasítottak, sok dolgot pedig nagy ravaszul csűrtek-csavartak. Ilyen módon, a követek ide-oda küldözgetésével akarták húzni az időt, közben a határt megszilárdítani, Budát pedig védművekkel és csapatokkal megerősíteni.

(17) Amikor Ferdinánd király rájött minderre, s hogy sem önzetlenül felajánlott barátságával, sem szép szavakkal nem ér el semmit, haragra lobbanva elkezdte összeszedni mindazt, ami a háborúhoz szükséges volt, csapatokat toborzott, segítséget kért a szomszédos fejedelmektől, a tiroli grófságban összegyűjtötte a legbátrabbakat, és így végül tisztességes sereget állított fel. Abban reménykedett, hogy ily módon, ha siet, még az ősz vége előtt a hatalmába kerítheti az ország fővárosát, Budát, ahol György barát bitorolta a hatalmat jelesebb magyarok egy csoportjával együtt.

(18) Erre a jelentős háborúra, jóllehet udvarában és tartományaiban többen is voltak, akik érdemesek lettek volna rá, mert felette járatosak voltak a hadi mesterségben, és a rájuk bízott feladatokat sikerrel, fényes és nagyszerű haditettek révén oldották meg, a király azonban számos oknál fogva udvarmesterét, a kedvelt tiroli bárót, Leonhard Velset²³⁴⁵ választotta ki közülük. (19) Szerepet játszottak ebben örökös tartományai is, akik aggódva követelték ezt a nagy hadi tapasztalatáról közismert férfiút, részint mivel megingathatatlan volt a megvesztegetéssel szemben, részint pedig mivel testi erőtlensége ellenére sem hanyagolt el semmit, és képzett volt mindazon dolgokban, melyek megfizethetetlen tekintélyt biztosítanak: értett az útvonal kikémleléséhez, az ellenség cselvetéseinek megelőzéséhez,

²³⁴⁴ Jagelló I. Zsigmond lengyel király 1467-ben született, tehát 1540-re már valóban tekintélyes kort ért meg, hiszen 73 éves volt. Izabella királyné a lánya volt, így apósa lett Szapolyai Jánosnak, nagyapja János Zsigmondnak. De mivel fia, Zsigmond Ágost ekkor már hivatalosan is Ferdinánd lányának, Habsburg Erzsébet (1526–1545) főhercegnőnek a jegyese volt, a lengyel király valóban mindkét családdal rokoni kapcsolatban állt.

²³⁴⁵ A tiroli származású Leonhard von Vels (neve Fels alakban is használatos) 1540-ben már rutinos katonának számított. Karrierjét eleinte nagybátyja, Bernhard von Cles tridenti érsek, Ferdinánd főkancellárja is egyengette, de Vels hamar saját jogán is érdemeket szerzett: Bécs 1529. évi védelmében tüntette ki magát, ezt követően pedig az 1530-as években többször kapott Magyarországra szóló főhadparancsnoki kinevezést. 1539-ben az udvartól visszavonuló Roggendorf utódként főudvarmester (*Obersthofmeister*) lett.

egyformán tűrte a fagyot és a forróságot, az őrséget mindig a helynek, az alkalomnak megfelelően állította fel, végül pedig mindent inkább ésszel, mint fegyverrel intézett, és a gyalázon kívül nem tartott semmitől. **(20)** Ez a férfiú, miután a király tekintélye és kérése folytán rá testált hivatalt elvállalta, legelőször is azzal foglalatoskodott, ami minden háború megindításakor a legfontosabb, vagyis élelmet hozatott Bécsbe, Pozsonyba és a szomszédos helyekre. **(21)** Ezt azután, a körülményeknek megfelelően Lilienberggel²³⁴⁶ naponta hajókon Győrbe és Komáromba szállíttatta.

(22) Vels, mialatt a csapatok toborzása és összevonása miatt Bécsben tartózkodott, hogy ne vesztegesse az időt, ami az ősz vége felé²³⁴⁷ már nem tűnt kedvezőnek a hadjáratra, előre küldte Magyarországra a sereg egy részével a meissen Otto von Dieskau,²³⁴⁸ egy hadakozásban járatos férfiút. **(23)** Egyesek úgy tartják, hogy ez a vezér előrelátása miatt történt, nehogy erejét megneszelve az ellenség is felduzzassza csapatait, akik eddig, nem is gondolva a háborúra, mindössze csekély őrséggel rakták meg a várakat, mások szerint viszont azért, mert a nürnbergi, augsburgi és ulmi segédcsapatok csak késve érkeztek meg, e bátor és győzelemre törekvő férfi számára pedig az a terv tűnt a legmegfelelőbbnek, melynek révén az ellenséget széttagolva egyszerre tudja megosztani figyelmüket és erejüket. **(24)** Úgy vélte, hogy így az ellenséget vagy megfosztja váraitól, vagy pedig csatára kényszerítheti, és megküzdhet velük, még mielőtt a töröktől erősítést kapnának, és így könnyebben legyőzheti őket.

(25) Vels tehát, miután terveit a lehetőségekhez képest titkolva egy ideig Bécsben időzött,²³⁴⁹ végül kellően felszerelve a Győr alatt táborozó sereghez indult, meghagyván a mellette levő vagy Németországból segédhadakként kapott zászlóaljoknak, hogy hajózzanak

²³⁴⁶ Egy bizonyos Joilokus Lilienberg neve felbukkan Katzianer balsikerű 1537. évi hadjáratában, aki ott mind ellátási tiszt (*Verpflegungskomissar*) szerepelt. Johann Grafen MAILÁTH, *Geschichte des österreichischen Kaiserstaates Bd. 2.* Hamburg, 1837, 41.

²³⁴⁷ Vels szeptember közepén kezdte meg a hadjáratot, mai fogalmaink szerint tehát még inkább az ősz elején.

²³⁴⁸ Otto von Dieskau (1500–1553) (neve a régebbi íróknál Fotiscus Ottó alakban is előfordul) régi meissen nemesi család sarja. 1540-ben már jelentős magyarországi hadi tapasztalattal rendelkezett: 1532-ben három zászlóalj parancsnokaként szolgált Esztergomban. Pest 1541. évi hősiességéért Ferdinánd lovaggá ütötte. Később Szász Móríc szolgálatába szegődött, és az 1542. évi, Pest elleni hadjáratban is szerepet játszó Christoph von Carlowitz mellett tevékenykedett (Wilhelm EDLER VON JANKO, *Dieskau, Otto von.* In: *Allgemeine Deutsche Biographie* 5 (1877), 147–148.). Síremléke a Sachsen-Anhaltban levő Finsterwalde Szentháromságok szentelt templomában van.

²³⁴⁹ 1540. szeptember 16-án még innen írt Nádasdynak, de jelezte, hogy 19-én vagy 20-án már Óváron kívánt lenni (Georgius PRAY, *Epistulae procerum Regni Hungariae II,* Posonii, 1806, 85–86.). A levél fordítását lásd: KASZA Péter (szerk.), *Buda oppugnata: Források Buda és Pest 1540–1542. évi ostromainak történetéhez,* Budapest, 2021, 104–105.

le a Dunán. **(26)** Miután megérkezett,²³⁵⁰ és feltöltötte mind a királyi, mind a segédc csapatok cohorsait, melyeket a németek manapság zászlóaljnak hívnak, mivel az évszak már sietséget javasolt, a Dunán ideérkező hajóhadat, élén egy korban és gondolkodásban is érett, dalmát származású férfiúval, a Zárainak is nevezett Jeromossal²³⁵¹ előre küldte Esztergomba, melyet állandó őrsége mind ez ideig megtartott a nemes király hűségén. Ő maga a termékeny és zsákmányban dúskáló vidéken át Tata felé haladt.

(27) Ez a hely alig négy mérföldnyire fekszik Győrtől, és inkább fényes kastélya, mint fekvése vagy erődítései miatt nevezetes. Egykor Corvin Mátyás építtette, s a király Magyarország egykori boldogabb napjaiban ide tért be időnként vadászatok alkalmával, és itt pihente ki magát. **(28)** Ezért aztán ez a vár úgy el volt látva nagyszerű szobákkal, kertekkel és halastavakkal, hogy úgy tűnt, az egész országban nincs még egy hely, mely alkalmasabb lenne rá, hogy felvidítsa az elmét, a lelket pedig megszabadítsa a gondoktól. **(29)** A vár tövében kicsi és szinte az összes többi Magyarországon levőhöz hasonlóan szerény városka terült el. Kívül a virágzó, messzeségbe nyúló szántóföldek mentén kicsiny ligetek tarkállottak, távolabb hegyek és kopár gerincű dombok magasodtak, és tették kellemessé és kedvelté a helyet nemcsak a helyiek, de az idegenek számára is.

(30) Vels alig vert tábor ezen a helyen, a városiak máris a fegyverszünetről tudakozódtak, és miután elfogadták a feltételeket, megadták magukat. **(31)** Nem sokat késlekedett az őrség sem, melyet még az ellenség helyezett a várba, mivel a védekezéshez nem voltak elegenden, életüket mentve és javaikat megtartva kivonultak a várból, és átadták Velsnek a helyet.²³⁵² Ő pedig, miután saját seregéből új őrséget helyezett a várba, hat nappal azután, hogy Tata alá ért,²³⁵³ ismét útnak indult. **(32)** Út közben ugyan meghódoltatott néhány, az itteni fogalmak szerint megerősített várat és kastélyt, de vonulás közben a győztes jogának érvényesítése helyett mindent visszafogottan intézett, és amennyire tehetett, visszatartotta a katonákat a zsákmányszerzéstől, abban bízva, hogy a Barát vagy jó szándéka miatt hajlik majd a méltányos feltételekre, vagy pedig az ország felprédálása előtt döntő

²³⁵⁰ 1540. szeptember 25-én már a Győr melletti táborban tartózkodik, innen keltezi levelét Thurzó Eleknek (ÖStA, HHStA, UA 43, Konv B fol. 150.).

²³⁵¹ Zárai Jeromos tapasztalt diplomata és katona. 1533-ban az ő közreműködésével kötött először békét Ferdinánd a szultánnal. 1541. június 1-jén halt meg Buda falai alatt.

²³⁵² Levéltári adatok azt mutatják, hogy Vels ténylegesen soha nem járt Tata alatt. A vár kapitánya, Baranyai Mátyás zálogjogon bírta az erősséget a Szapolyainak kölcsönzött 3000 arany fejében. Baranyai már szeptemberben jelezte, hogy átáll Ferdinánd oldalára (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 43. Konv. B, fol. 192.), Vels seregének közeledtekor pedig Nyáry Ferenc közvetítésével meg is született az alku. Baranyai Ferdinánd híveként is megtarthatta a várat, amíg a Habsburg-uralkodó ki nem fizeti a neki járó 3000 forintot (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 44. Konv. A, fol. 11.).

²³⁵³ A Lazius által megadott adatokat levéltári források cáfolják: Vels szeptember 29-én Gönyű község mellett, október 1-jén már Komárom közelében, Monostor alatt táborozott, 3-án estére pedig Esztergom alá ért.

ütközetre vállalkozik. **(33)** De amint felismerte, hogy az messze áll ettől, és Buda, valamint Visegrád megerősítésére törekszik, engedélyezte katonáinak a fosztogatást, a magyar könnyűlovasságot pedig a környező vidékre küldte takarmányért, parancsba adva nekik, hogy ha a helyzet úgy hozná, és a feltételek alkalmasak, vegyék rá a harcra az ellenséget. **(34)** Ő maga szorgosan ügyelt mind a sajátjai, mind az ellenség tevékenységére, megfontoltan mérlegelte, mi szolgál javukra vagy kárukra, és az ellenség minden mozgását kifürkészve igyekezett elébe vágni minden tervüknek és cselvetésüknek. **(35)** Ennek megfelelően, miután Esztergomból Visegrád felé indult,²³⁵⁴ menetből megtámadott és megfutamított néhány ellene küldött lovast, és így bárminemű véráldozat nélkül birtokba vette azt a területet, mely Győrtől a Vértes hegységig húzódik, amivel nemcsak a Barátban és cinkosaiban, de még a törökök zsarnokában is roppant nagy félelmet keltett, akinek az ország határvidékét elfoglalva az volt a legfőbb törekvése, hogy alkalomadtán az egészet igájába hajthassa.

(36) Vels pedig, miután felismerte, hogy mind magának, mind királyának micsoda dicsősége származik majd abból, ha ilyen rövid idő alatt befejezheti a háborút, elhatározta, hogy az ország fővárosa, Buda ellen vonul.²³⁵⁵ **(37)** Biztosra vette ugyanis, hogy ha ezt a hatalmába keríti, fáradozás nélkül megszerezheti ura számára az egész maradék országot, ha pedig megkaparintja ezenfelül János király kincseit, és fogságba ejti a királyfit, a Barátot és a leghatalmasabb bárókat, akik mind Budára zárkóztak be, akkor királya biztonságban, zavarok nélkül, gazdagságban uralkodhat ezután.

(38) Hatalmas erdőségek közepette állt ott egy magas és meredek hegy, mintegy annak a hegységnek a nyúlványaként, melyet említettük,²³⁵⁶ amit a III. Henrik császár idején pajzsukat eldobálva menekülő német sereg veresége nyomán a maga nyelvén mindkét nép Vértesnek nevez. **(39)** Itt szakadékos meredélyeken kellett átkelni Solymár városa felé Buda irányában, ahol rövid és egyenes út várta a sereget. **(40)** Miután azonban Vels mérlegelte a helyzetet, felismerte, hogy ez az útvonal mennyire barátságtalan, és hogy serege számára az sem jár majd elhanyagolható kockázattal, ha a háta mögött hagyja az összes többi várnál

²³⁵⁴ Leveleinek tanúsága szerint Vels október 3-án este ért Esztergom alá (Vels levele Szalay Jánosnak, ÖStA, HHStA, UA 44, Konv. A fol. 24.), és október 8-án már Visegrád alatt táborozott (Vels levele Szalay Jánosnak, ÖStA, HHStA, UA 44, Konv. A fol. 52.).

²³⁵⁵ Velsnek határozott parancsa volt Buda megtámadására: Ferdinánd király október 2-án kelt levelében tájékoztatta Thurzó Elek helytartót, hogy Velsset arra utasította, minden mást félretéve törekedjen Buda elfoglalására („Buda postpositis omnibus rebus aliis petatur”) (ÖStA, HHStA, UA Fasc 44. Konv. A, fol. 19.).

²³⁵⁶ Lazius sem ebben a könyvben, sem a magyar történelem általános áttekintését adó *Praefatió*ban nem említi a Vértes-hegységet és nevének eredetét. Megteszi ezt viszont egy, már az az 1540-es évek közepére elkészülő, de mindmáig kéziratban maradt művében, mely Magyarország földrajzi áttekintését adja. (Wolfgang Lazius, *Archeologiae Hungariae Liber primus*. ÖNB, cod 8664, fol 20r–20v.) Az adatért Csapó Fanninak tartozom köszönettel.

sokkal jobban megerősített Visegrádot, mely Budától három mérföldnyire egy meredek bércezen helyezkedett el, és bármilyen, sikeres ostromra vonatkozó számítást keresztülhúzhatott. **(41)** Ez a helyzet megérlelte Vels szándékát, és elfogta a vágy, hogy mielőtt Budával próbát tenne, hatalmába kerítse ezt a várat, akár a hadi helyzet szükségyszerúsége miatt, akár mivel ez a terv a dicsőség mellett szemlátomást előnyöket is ígért. **(42)** Bár a vár fekvése roppant kedvezőtlennek látszott, részint mivel egy magas hegyen emelkedett, részint mert a szikla úgy eltakarta az építményt, hogy nem egykönnyen lehetett lövetni, mégis, miután kifürkésztette az egész hegyet, és a helyet ismerő, megbízható emberektől tudakozódott, a következő módszert alkalmazta a vár bevételéhez.

(43) A hegy tetejéről, ahová a viskónak látszó várat építették, kettős fal vezetett a Duna partján emelkedő dombig, melyen egy négyszögletes kövekből művészien összerótt, a várfalhoz illeszkedő torony emelkedett.²³⁵⁷ **(44)** Erről a helyről szállították mintegy grádicsokon át fel a várba a Dunából valamiféle szerkezetekkel titokban kiemelt vizet. **(45)** A tömör sziklában ugyanis eleve nem volt egyetlen forrás sem, és kutat fúrni is lehetetlen volt. Vels úgy határozott, hogy elsőként ezt foglalja el, mivel abban reménykedett, hogy ha ágyúí lerombolják a tornyot, megfoszthatja a víztől a várbelieket. **(46)** Ennek hiányában pedig vagy gyorsabban szánják rá magukat a megadásra, vagy pedig a szomjúságtól elgyötörve és kitikkadva alulmaradnak a küzdelemben. A terv nem is volt hiábavaló. **(47)** Odahozatván ugyanis és a lövetéshez alkalmas helyen elhelyezve nagyobb ágyúit, éjjel-nappal, mint valami céltáblára ontani kezdte az ágyúgolyókat.

(48) A hegy lábánál, alig fél kőhajításnyira a toronytól van egy nagyszerű, téglából ízlésesen megépített emeletes palota. Ebben függőkertek, hatalmas boltívek és művészien kifestett, tágas termek vannak. Kazettás mennyezetekkel, aranyozott boltívekkel és tornyokkal oly mértékben fel van ékesítve, hogy alig akad párja a királyságban. Az atyák emlékezete úgy tartja számon, hogy ez Pannónia királyának, Corvin Mátyásnak a műve, melyet vadászatok után szokott felkeresni, hogy kipihenje magát.

(49) A palotával szemben, a Duna túlsó partján egy magyar módra szerényen kiépített városka terült el, melyet jóformán kizárólag németek laktak, akiket Magyarország engedékenyen uralkodó fejedelmei mindenféle mesterségben való jártasságuk és kereskedelmük miatt teljes egészében mentesítettek az adófizetés alól. **(50)** Emiatt a németek

²³⁵⁷ A visegrádi Alsóvár ún. Vízitornya, mai nevén Salamon-torony. Lazius leírása meglehetősen pontos, ami talán annak is köszönhető, hogy 1541-ben személyesen is volt alkalma megtekinteni a terepet.

Szabadvárosnak,²³⁵⁸ a magyarok saját anyanyelvükön Marosnak²³⁵⁹ nevezték. Az ezzel szemközti parton, ahová a vár néz, széles és kies szántók terültek el 7gészen a palotáig, a lehető legalkalmasabb módon annak a toronynak sikeres ágyúzásához, melynek megvívását, mint mondtuk, Vels szilárdan eltökélte.

(51) Így tehát Vels, miután a környezete is ezt tanácsolta neki, összes ágyúját bizonyos térközzel ezen a szántón helyezte el, majd miután nekifogott a munkának, és egy napon és egy éjszakán át nagy erővel és szokatlan robajjal gyújtógolyókat lövetett a toronyra, végtére az a sarkainál meglazult és ledőlt. (52) A bent őrséget adó közel száz rémült magyar katona (merthogy a meglehetősen tágas torony lakóhelyekre volt osztva), mivel sem saját maguk számára nem találtak fedezéket, sem pedig ágyúikat nem tudták ekkora tüzérségi tűzben használni, valamint helyzetük általában is kedvezőtlenre fordult, elfogadták a feltételeket, és megadták magukat. (53) Így a torony elfoglalása után nem volt már nagy fáradság a várat is bevenni.²³⁶⁰ Itt, mintegy az egész ország legerősebb várában tartották hagyományosan a régebbi királyok a királyi koronát, amelyről úgy tartják, hogy mennyei utasításra küldték Szent Istvánnak, a nép első keresztény királyának. (54) Noha ezt nemcsak a falak és a fegyveres őrség, de a hely megközelíthetlensége is szinte bevehetetlenné tették, mégis, mivel a torony ledőlése után nem maradt semmilyen vízvételi lehetőségük, még ha akadt is a szikla mélyedéseiben összegyűlt esővizük, pontosan tudták, hogy ennek éppúgy a szűkében vannak, mint a maradék élelemnek, e nélkül pedig nem tarthatnak ki sokáig.

(55) Amit a természet lehetetlenné tett, azon Vels vakmerőséggel és ügyességgel remélt úrrá lenni. (56) Emiatt gondosan szemügyre vett minden odavezető útvonalat, majd miután ezekkel tisztába jött, és mindezt elvégezte, attól a rajongástól is segítve, amely ezt a vezért a katonák körében mindenki másnál jobban övezte, kijelölte az ostrom napját és óráját. (57) Közben a katonák a parancs értelmében előkészítették fegyvereiket, létrákat hoztak, más és más utakat kerestek a hegy megmászásához, és egyáltalán semmit sem hagytak figyelmen

²³⁵⁸ A szövegben eredetileg németül: Freistadt.

²³⁵⁹ Ma: Nagymaros.

²³⁶⁰ Fennmaradt jelentéseiből és egyéb leveleiből tudjuk, hogy Vels 1540. október 8-án kezdte lövetni az Alsóvár falait és tornyait (Vels levele Szalay Jánosnak, ÖStA, HHStA, UA 44, Konv. A fol. 52, illetve Thurzó Eleknek fol. 57–58.), de a védők öt napon át szilárdan tartották magukat. Az őrséget vezető Deák (Litteratus) Bálint csak 13-án szánta rá magát, hogy feladja a rommá lőtt erősséget (Vels levele Thurzó Eleknek, ÖStA, HHStA, UA 44, Konv. A fol. 81–82.). Bár Lazius azt írja, hogy Vels ezt követően a várat, vagyis a Fellegvárat is bevette, ez nem igaz. Miután az Alsóvár birtokba vételével biztosította az utánpótlás zavartalanságát, a lehetőségekhez képest kijavította a vár falait, és a spanyol Diego Fernando parancsnoksága alatt százötven gyalogosból álló őrséget hagyott hátra, október 18-án tovább indult Buda felé (Karl OBERLEITNER, *Berichte des Leonhard Freiherrn von Vels an König Ferdinand vom Jahre 1540*. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen Bd. 22. Wien, 1860, 160–161.). A Fellegvárat csak Buda alól visszavonulóban, november 25-én foglalta el. Lásd erről Vels Nádasdynak írta levelét: KASZA, *Buda oppugnata...*, 105–106.

kívül, ami egy ilyen veszedelmes dolog megkísérléséhez szükséges. **(58)** De nem henyélt ezalatt sem Vels, sem a többi parancsnok, akik úgy helyezték el az ágyúkat az alkalmas helyekre, és ahová igásállatokkal megfelelőképp oda bírták vontatni, főképp azokat, melyeket a németek mozsárnak hívnak, hogy könnyű és sikeres találatokkal érthessék el a vár épületét. **(59)** Ennek falai a síkság, illetve az emelkedő kezdetétől háromezer lépés távolságban voltak, ha kanyarok nem ékelődtek volna közbe úgy, hogy bár ezek a szerpentinek járhatóbbá tették a helyet, de egyúttal az út hosszát is növelték. Az elülső résztől kezdve, ahogy a hegy természete megkívánta, a várbeliek védműveket emeltek, majd miután az alsó részt erdei fatörzsekkel járhatatlanná tették, a felső részt a vár falaitól kezdve számos ágyúval rakták meg.

(60) A mi katonáink, amint elérkezett az ostrom ideje, miután jelet kaptak, és gyorsan tovább is adtak, serényen, mintha sík és minden nehézséget nélkülöző utat kellene megtenniük, a várnál gyorsabban hatoltak át minden akadályon, és bevették az említett védműveket. **(61)** A katonák olyan nagy gyorsaságot és bátorságot tanúsítottak a hegy megmászásában, hogy ezt látva maga Vels is elámult, és mivel mindig inkább megfontoltan cselekedett, és nem akarta a rendelkezésére álló kis létszámú sereget kockáztatni, még mielőtt a falakig értek volna, visszavonulót fúvatott. **(62)** A várbeli őrség pedig, noha úgy gondolták, nincs olyan akadály, amit vitézséggel le nem bírhatnak, mégis mivel a szorongató szomjúság és a megelőző napokon rájuk záporozó ágyúlövésektől körös-körül megrongált várfalak miatt sem magukat nem tudták védeni, sem pedig étel és ital híján erejüket nem tudták felfrissíteni, előbb tárgyalásokba kezdtek a mieinkkel, majd elfogadván Vels feltételeit, megadták magukat. Életükért cserébe minden holmijukat, főképp, ami a hely megerősítéséhez kellett, a várban hagyták.²³⁶¹ **(63)** Miután Vels megvalósította, amit eltervezett, az ellenséges őrséget elbocsátva a várat meghódoltatta, és saját seregéből helyezett oda új őrséget.

(64) Mihelyt Visegrád bevételének híre eljutott az ellenséghez, azokhoz a távolabb lakó magyarokhoz, akiket eskü kötött János királyhoz és fiához, a többiek sorsát látva egy részük a falvakat és városokat odahagyva úttalan utakon menekült mindenfelől Buda felé, más részük elfogadva a feltételeket, behódolt. **(65)** Ez a nagyszerű hős pedig, miután

²³⁶¹ Lazius irodalmi szabadsággal tömörít, amikor azt a látszatot kelti, hogy a Fellegvár megvívása rögvést az Alsóvár bevétele után történt, holott a kettő között több mint egy hónap telt el. Vels Buda alól visszavonulóban, november 14-én ért újra Visegrád alá, de a ködös időjárás és megromlott egészségi állapota miatt nem foghatott neki rögtön a Fellegvár ostromának (Vels levele Thurzó Eleknek, ÖStA, HHStA, UA 44, Konv. B fol. 96.). A várat végül rövid, de heves ágyúzás után november 25-én foglalta el (Vels levele Balassa Imrének, ÖStA, HHStA, UA 44, Konv. B fol. 101–103.). Az őrség szabad elvonulás fejében megadta magát. Részletesen lásd még Vels Nádasdynak írt november 25-én kelt levelét (KASZA, *Buda oppugnata...*, 105–106.).

győzedelmeskedett valamennyi ez idő szerint elé kerülő nehézségen, és meghódította az összes útjába kerülő várat, várost és kastélyt, szokása szerint kegyesen bánt velük.

(66) Miután a fehérváriak (akiknek városa a királyok sírhelyei és a koronázási ünnepek miatt igen nevezetes) értesültek erről, bár távolabbi területen laktak, és azon a télen még mentesülhettek volna a háború viharától, mégis, mivel látták, hogy a hadvezér kegye visszautat biztosít nekik a nemes király kegyelmébe, követeik útján kértek bűnbocsánatot korábbi tetteikért, és megígérték, hogy átadván városukat, mindenben engedelmeskednek neki. **(67)** Vége felé járt már az ős, és a tél kezdte legyengíteni a katonák védtelen testét, amikor Vels az év eme legnehezebb időszakában, mivel embereit nem akarta nehéz hadakozás elé állítani, és úgy gondolta, elegendő számú helyet, földet és férfit hódoltatott meg, mégis, nehogy új háború csírája sarjadjon abból, hogy a nép fővárosa, Buda, és a vele átellenben fekvő Pest, az ország két legfontosabb városa még ellenáll, elhatározta, hogy ha Budát ezen a télen nem is tudja elfoglalni (ebben nem bízott), mégis előkészíti az utat ennek bevételéhez.²³⁶²

(68) Miután megbízható magyarokat küldött Pestre, akiknek ott barátaik és rokonaik voltak, és így, a lehetőségekhez képest mindent kifürkészett, a vártnál és reméltnél gyorsabban szervezte meg a város átállását. **(69)** Amint erről értesült, s tudomást szerzett a városiakok hajlandóságáról, akik jobbára a német nemzethez tartoztak, és a többieket, az ingatag, megbízhatatlan magyar lakosságot kereskedők szokása szerint jótéteményekkel kötelezték le, elrendelte, hogy Otto von Dieskau vonuljon oda négy zászlóaljjal és azzal a feladattal, hogy alaposan kémlelje ki a városiakok szándékait, illetve mérje fel, mennyiben lehet megbízni bennük.

(70) Otto a parancs szerint útnak indult a rábízott zászlóaljakkal, és a megbízható magyar könnyűlovasság vezetésével hamarosan Pest közelébe ért. De nem vonult be a városba, jóllehet a polgárok szívélyesen invitálták, mivel attól tartott, hogy a városbeliek lelken már eluralkodott a Baráttól és többi nagyúrtól való félelem, így katonáival a falak előtt táborozott le. **(71)** Mikor a városiak látták, hogy Otto habozik, és nem bízik a hűségükben,

²³⁶² Lazius azt a hatást kelti, mintha Vels eleve meg sem próbálta volna Buda ostromát. Holott október 25-én Óbudára ért, hadállásokat épített ki, és bár rohamot nem kísérelt meg, november 10-ig Buda alatt táborozott. Csak ekkor döntött úgy, hogy Pestet őrséggel erősíti meg, és Visegrádra vonul vissza (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 44. Konv. B, fol. 50.).

bőséges biztosítékot adva erről, túszként küldve a polgárok és a szenátorok közül a legfőbbeket, rávették emberünket, hogy végül mégis bevonuljon a városba.²³⁶³

(72) A fagy miatt igen barátságtalan volt az idő, amilyen ősz vége felé lenni szokott. Nem is tartottak már az ellenségtől, akik Budán, mintegy őrizet alá véve, nagy csendben minden reményüket a török segédcsapatokba helyezték, akiket nap-nap után vártak. (73) Úgy látták, hogy nélkülük nem elég biztonságos kimerészkedniük a harctérre, és nem hitték, hogy ha összecsapnának a mieinkkel, az övék lenne a diadal. (74) Otto ezalatt minden idejét a frissiben átadott város megerősítésének, illetve az ellátmány összegyűjtésének szentelte, és hasonlóképp a mindössze négy zászlóaljnyi katonaság is mindenben serényen és nem csak úgy ímmel-ámmal követte a vezér parancsait.²³⁶⁴ Javították a falakat, helyreállították a bástyákat, másokat az alapoktól kezdve felépítettek, farönköket hoztak a közeli erdőkből, és ezekből emeltek minél nagyobb védműveket, amiket azután földdel töltöttek föl, köveket görgettek oda, és egyáltalán, minden eshetőségre készen mindent elkövettek, hogy falakkal és sáncokkal felkészülhessenek egy majdani ostrom kihívásaira.²³⁶⁵ (75) Továbbá, bár a mieink akkor még nem erősítették meg olyan nagy őrséggel Pestet, mint amekkorával az ellenség a kezében tartotta a szemközti oldalon fekvő Budát, Otto mégis számtalanszor kimerészkedett a környező vidékre. (76) Miután pedig a zsákmányt megszerezte, minthogy gyengébb hadereje miatt kénytelen volt meghátrálni, visszavonult a városba, és itt falakkal és a tűz melegével óvta és élelemmel frissítette fel az embereit. Ilyen fortélyokkal és állhatatossággal töltötte el az évszak nagy részét a téli táborozás során. (77) Ez idő alatt minden adandó lehetőséget kihasználta, egyrészt hogy a körülzárás kockázatát távol tartsa magától, másrészt hogy váratlan rajtaütésekben seregének zsákmányt és dicsőséget szerezzen, harmadrészt pedig a csatározások révén harcedzetté tegye őket. (78) Ottónak ezzel az alaposággal hozzávetőlegesen egy egész hónapon keresztül sikerült az ellenség kellős közepén, egy kopár és védtelen helyen, az év legnehezebb időszakában s szinte ellátmány nélkül megőriznie

²³⁶³ Vels egyik levele szerint erre november 10-e előtt pár nappal került sor, mielőtt a sereg többi részével visszavonult volna Buda alól (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 44. Konv. B, fol. 50.). Ezt megerősíti Melchior Hauffe naplója is, aki azt írja, hogy Szent Márton napjának előestéjén, vagyis november 10-én rendelték Pestre, hogy védjék a várost.

²³⁶⁴ Valójában a pesti őrség nem volt minden esetben ilyen engedelmes. Vels november 22-én kénytelen volt levélben meginteni a morva csapatok parancsnokait, mivel katonáik nem engedelmeskedtek Dieskaunak, nem voltak hajlandók árkot ásni, ami pedig a város védelméhez elengedhetetlen lett volna, viselkedésükkel pedig okot adtak a magyar és német katonák számára is a fegyelmeztelenséghez (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 44. Konv. B, fol. 93.). A háttérben valószínűleg a morva csapatok fizetlensége állt, legalábbis erre utalt Velsnek a morva rendekhez intézett levele (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 44. Konv. B, fol. 94.).

²³⁶⁵ Vels 1540. november 14-én kérte Hont vármegyét, hogy szállítsanak fűtéshez való tűzifát és erődítéshez való épületfát Pestre (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 44. Konv. B, fol. 65.). Ugyanezen a napon kért fát a pesti erődítési munkálatokra Lascano esztergomi kapitánytól is (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 44. Konv. B, fol. 68–69.).

Pesten, a téli szálláson négy zászlóalj, néhány lovas szakaszt és körülbelül kétezer, a nemes király hűségén levő magyar naszádot,²³⁶⁶ **(79)** míg híre nem jött, hogy negyvenezer emberével táborot vert a közelben Mehmed pasa, aki a Barát hívására sietve érkezett egyenesen Konstantinápolyból.²³⁶⁷

(80) Erre a kedvezőtlen és nem várt hírre először Otto is elbizonytalanodott, és döbbenetben tétovázott, de aztán bátorítást kapván a nemes királytól és a csapatok egy részével nem messze állomásozó Velstől, miután megérkezett az erősítés és a segédcsapatok, ágyúkkal, puskaporral és elegendő élelemmel, már amennyit a nagy sietségben szekereken oda lehetett szállítani, a rettenthetetlen lelkű hős is elszánta magát, hogy kitart, bármilyen súlyosra forduljon is az ostrom. **(81)** Mivel pedig vészhelyzetben a leggyorsabb döntés a legjobb, a katonákkal leszedette az összes templom és magánház tetejét, hogy az innen gyűjtött és felhalmozott deszkákat és gerendákat részben a falaknál sáncként hasznosítsa, másrészt a használhatatlanokat tűzrevalónak tegye félre, hogy melengethessék tagjaikat. **(82)** Amint ezzel a munkával végeztek, gallyakból, kövekből és földből a szorgos vezér olyan magas halmot emeltetett, hogy az azon elhelyezett ágyúkkal könnyűszerrel elérhették az ellenség táborát is.²³⁶⁸ Amint a védművek készen álltak, katonákat osztott be ide bizonyos távolságot hagyva köztük, ahol az ágyúkat helyezte el. **(83)** Különös gondja volt rá, hogy a magyarok, horvátok és csehek közé két oldalról német egységeket állítson, hogy ne tervezhessenek árulást. **(84)** Majd a korábbi napok gyakorlatától eltérően állandó őrszemeket és őrhelyeket alakított ki ez egész védmű mentén. **(85)** Körbeküldte a katonai tribunusokat és az előjárókat, buzdította őket, hogy őrizzék meg lélekjelenlétüket, mivel ő sem az ügyet, sem őket nem fogja végveszélybe vinni. **(86)** Jól tudja, hogy mekkora sereggel van itt az ellenség, s bár hosszú ideig nem viselhetik el az időjárás viszontagságait, de mindenképpen felülmúlják azokat mind harckészségüket, mind pozíciójukat tekintve. Védve vannak a viharoktól és a

²³⁶⁶ Antonio Mazza jelentése (KASZA, *Buda oppugnata...*, 90.) csak kétezer morva gyalogost említ, illetve Bebek Ferenc háromszáz lovasát, de Vels november 18-án Serédy Gáspárnak írt leveléből tudjuk, hogy Pestet két német és négy cseh zászlóaljjal erősítette meg, továbbá ezer naszádos és háromszáz könnyűlovas tartózkodott a városban (ÖStA, HHStA, UA Fasc 44. Konv. B, fol. 75v.). Mivel egy zászlóalj kb. öt-hatszáz katonából állt, a Dieskau vezetése alatt álló hat zászlóalj, kb. 3000–3500 gyalogost jelentett. A naszádosokkal és Bebek Ferenc huszáraival kiegészítve tehát Vels tekintélyes haderőt hagyott hátra Pest védelmére. Az *Obsidio Budae* szerzője szerint négyezer német és morva katona maradt Pesten. (KASZA, *Buda oppugnata...*, 217.)

²³⁶⁷ A Pest ostromára érkezett felmentő sereget valójában Mehmed szendrői és nándorfehérvári bég vezette, és határ menti oszmán csapatokból állt. Életéről bővebben: Aleksandar FOTIĆ, *Yahyapasa-oglu Mehmed Pasha's evkaf in Belgrade. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 54:4 (2001). 437–452.

²³⁶⁸ Pest erődítési munkálatait a naszádos flotta parancsnoka, az itáliai Mario Speciacasa irányította. A pesti védművekkel kapcsolatban lásd: VÉGH András, *Buda árnyékában: Pest város erődítései az 1540-es évek elején*. Tanulmányok Budapest múltjából 42 (2017), 141–148. Speciacasa magyarországi tevékenységére: DÉTSZY Mihály, *Adatok Johannes Maria Speciacasa hadiépítész életpályájáról*, in: PAMER Nóra (szerk.), *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára*. (Művészettörténet – Műemlékvédelem 6). Budapest, 1994, 227–234.

fagytól, házak oltalmára és védőfalakra támaszkodhatnak, csupán a kitörésektől óvakodjanak, és mindenki éberrel vigyázza, nehogy idegenek titkon kijussanak, és valami árulást készítsenek elő. **(87)** Van élelmük és annyi lóporuk, amennyire szükség van, még ha az ostrom hosszúra nyúlik is, és minden nap még többet várnak Velstől, aki, amint alkalma lesz és módot talál rá az ellenségen keresztül, hamarosan nagyobb mennyiséget küld minden szükséges dologból megbízható és az utat jól ismerő vezetők révén. **(88)** Ezt hallván a katonák, noha a legsúlyosabb küzdelem várt rájuk, rettenthetetlen vezérük jelenlétében fellelkesülve megfogadták, hogy készen állnak a legkeményebb megpróbáltatásokra is, és hogy nincs az a nagy veszedelem, melyet ne lennének hajlandók készséggel vállalni a nemes király kedvéért.

(89) Miközben Pest alatt ezek történtek részint az ellenség, részint a mieink oldalán, mihelyt Vels Visegrádnál hírt kapott arról, hogy a hűséges várost ostrom alá vették,²³⁶⁹ ő sem volt rest: sietve levelet írt és követet is küldött a nemes királyhoz, és erősítést kért tőle mind a téli szálláson vele levő csapatok, mind pedig a komoly ostrom alatt állók számára. **(90)** A nemes király tanácsosai ezeket, kérésének megfelelően, rövid időn belül össze is gyűjtötték Bécsből, illetve a szomszédos területekről. **(91)** A toborzást olyan nagy, korábban soha nem hallott szigor jellemezte, hogy a kézműves céhek minden tizedik tagjának jelentkeznie kellett a háborúba. **(92)** Ugyanezt a számot alkalmazták vidéken a falvakban is a parasztok között, így ennek a buzgalomnak köszönhetően rövid idő alatt sikerült néhány teljes létszámú zászlóaljot összegyűjteni, és késedelem nélkül Magyarországra irányítani.²³⁷⁰ **(93)** Bár ezek mindegyike nem tudott az ellenségen keresztül áttörni Pestre, mert a várost mind a szárazföld, mind a Duna felől körülzárták a törökök, három zászlóaljnak, Stampsius, Fueger és Rabenstein²³⁷¹ vezérletével mégis sikerült Pestre bejutnia. A többi Vels téli táborhelyén maradt Visegrádnál,²³⁷² inkább kivárni akarván az ostrom végkimenetelét, semmint innen valahová is kimozdulni.

(94) Otto pedig, akit a pesti őrseggel egyetemben már jó néhány hete ostromzár alatt tartottak a törökök és a budaiak, a legnagyobb nehézségeket állta ki, és minthogy vitézségnek

²³⁶⁹ Bár Lazius nem ír konkrét időpontot, szövege olyan benyomást tesz, mintha Pestet a tél folyamán ostromolták volna meg az oszmán csapatok. Mehmed bég csapatai ugyan már decemberben megindultak a város felé, de a havazás miatt nem jutottak tovább Tolnánál, és csak 1541. március 20-án kezdhettek hozzá Pest ostromához. Lásd erről a Mehmed bég hadjáratáról szóló *Neue Zeitung* adatait, illetve Melchior Hauffe naplóját. (KASZA, *Buda oppugnata...*, 112–114 és 97–99.)

²³⁷⁰ Andrzej Górka lengyel követ is említi 1541. augusztus 8-án Bécsben kelt levelében, hogy a Budát ostromló seregnek úgy biztosították az utánpótlást, hogy minden tizedik embert besoroztak. Górka levelét lásd: KASZA, *Buda oppugnata...*, 243–247.

²³⁷¹ A három tisztre vonatkozólag nem ismerek más adatot.

²³⁷² Miután Vels november végén bevette Visegrádot, csapatait Győr és Pápa térségében teleltette át.

és állhatatosságnak nem volt híján, jó néhány rohamot győzedelmesen visszavert. Ekkor néhány német katona Bonifác bécsi nemesúr vezényletével, aki megfigyelte, hogy az ellenség éjszakánként elhanyagolja az őrséget, arra az első pillantásra is inkább vakmerő, mint bátor tervre szánta el magát, hogy önállóan, parancs nélkül, mintha az őrséget ellenőriznék, megkísérlik odakint a falak előtt megtámadni a cselvetéssel szemben nem is annyira készületlen ellenséget. **(95)** Az említett [Bonifác] tehát az őrségből maga mellé véve néhány vakmerőségéről ismert férfit, az éjszaka folyamán ezekkel titkon átmászott a falon, majd miután kissé eltávolodtak az erődítésektől, a sötétben szabályos sorban elrejtőztek a körök körül található számos mélyedésben. **(96)** A leshelyeket úgy rendezték el, hogy támogathassák egymást, és ha a szorongató szükség úgy kívánja, valamennyien egyetlen ékbe tömörülhessenek. Az így egy helyre csalt és beszorított ellenségből pedig még azelőtt minél többet megöljenek, mielőtt a mészárlás híre végigfutna a messze elnyúló török táboron.

(97) Ám ahogy az lenni szokott, a vakmerőket sokszor bukásba hajszolja a szerencse. Ők sem elégedtek meg azzal a szerény diadallal és azzal a zsákmánnyal, amit az első összecsapás során szereztek, hanem az éjszaka nagy részét leshelyükön töltötték a dermesztő fagyban Pest falai előtt. **(98)** Így történhetett, hogy miután az ellenség felfedezte a mieink leshelyét, tömött csatasorban sietett sajátjai segítségére. Így ugyanazzal a sietséggel, ahogy leshelyükre igyekeztek, látván a török csapatokat, a kényszer hatására a mieink bölcsen visszavonultak. **(99)** És ahogyan kicsivel korábban azok, akik a falakon álltak, igyekeztek lebeszélni e vakmerő tettről az ostobákat, most, hogy inukba szállt a bátorságuk, kikacagták őket.²³⁷³

(100) Ezt a kitörést egy rendkívül súlyos ostrom követte.²³⁷⁴ Ennek során a mieink oly nagy vitézséget és bátorságot tanúsítottak, hogy noha a barbárok szüntelen ágyúzása a megingott falak egy részét a földdel tette egyenlővé, és az ostromlottakat a minden irányból hevesen záporozó lövések, valamint a támadók túlereje szorongatta, Otto hatására lélekben valamennyien szilárdan és eltökélten állták a lándzsákat és a golyókat, a magukét a támadó ellenségre zúdították, és az iszonyú golyózapor közepette is elkergették a falakra felhágó ellenséget; lángoló anyagot és köveket dobáltak rájuk, és úgy tűnt, előbb halnak meg, mintsem hogy elhagyják a mégoly romos és már-már leomlással fenyegető falakat. **(101)** De

²³⁷³ Erre a kitörésre nincs más adat, de mivel főszereplője egy bécsi nemes, nem kizárt, hogy Lazius valóban hallott az esetről.

²³⁷⁴ A Pest ostromáról beszámoló kortárs újságlap két komolyabb rohamot említ: az elsőt március 27-én, a másodikat pár nappal később, április 1-jén. Lucas Górká püspök leveléhez csatolt melléklete szerint viszont az oszmánok három nagyobb rohamot is indítottak Pest ellen. (KASZA, *Buda oppugnata...*, 112–117.)

az ostrom befejeződése után sem telt el munka nélkül az éjszaka egyetlen perce sem: Otto még a betegeknek és a sebesülteknek sem engedélyezett pihenést. **(102)** Így valamennyien állapotuktól függetlenül, betegsége, nemre és korra való tekintet nélkül a védművek készítésén szorgoskodtak, akár létrákat állítva kísérelt meg rohamot az ellenség, akár a táborában gyűjtött újra erőt. **(103)** Ennek következtében néhány óra alatt egy mérföldes körben sáncot emeltek, majd néhány éjszaka alatt abból az anyagból, amit az erődítési munkálatok miatt hordtak össze, új bástyákat emeltek azok helyére, melyeket időközben a barbárok leromboltak.

(104) Miután kémjei révén Vels erről értesült, legalább egy gondtól megszabadult, tudniillik, hogy az ellenség hadereje felprédálja a környező területeket, vagy egyesén ellene támad. **(105)** Ezek ugyanis a küzdelemtől és a hidegtől elcsigázva testi erejükkel együtt elszántságukat is kezdték elveszíteni a táborban, és sem portyákra, de még az ostromra sem voltak többé képesek. **(106)** Ezért mind a maga, mind a nemes király nevében bátorította Ottót, rámutatva, hogy bizonyosan közel már az ostrom vége, hiszen mély hó borítja a földet, és a kemény fagy napról,napra jobban és jobban sanyargatja az ellenség katonáit.

(107) Ám a törökök vezére, akit ők a maguk nyelvén pasának hívnak, véget akarván vetni az ostromnak úgy határozott, hogy csapatait megosztva minden erejével megrohanja Pestet. Abban bízott ugyanis, hogy ekkora sereg láttán a mieink vagy megadják majd magukat, vagy ha meg is makacsolják magukat, azt hitte, hogy minden tekintetben végső ínségbe taszíthatja az ostromlottakat. **(108)** Ezzel szemben a mieink, akik odabent a városban Krisztus után minden reményüket saját vitézségükbe vetették, bár mind erőben, mind létszámban megfoghatottak, hiszen sokan estek el a számtalan ostrom és kitörés alkalmával, úgy tűnt, hamarabb szánják el magukat bármire, semhogy a hosszú időn át sikeresen megvédett várost, amikor közel volt már a küzdelem vége, és szinte elmúlt a veszély, átadják az ellenségnek. **(109)** Mivel ezeket a tél hidege is gátolta, és a sáncok építése közben is elvesztették embereik nagy részét, császáruk végül hazarendelte őket Konstantinápolyba. **(110)** A mieinket tehát a falakon nem rettentette meg a hosszú és vad hadoszlop, hanem amekkora bátorsággal azok a falat megmászták, ugyanakkora merészséggel, de többnyire nagyobb szerencsével taszították le a feljutókat.

(111) Napról napra nehezebb és keményebb lett az ostrom, nemcsak az ellenségnek, de a mieinknek is, akiket ostromoltak, minthogy a katonák nagy része megsebesült, így a munka a csekély számú megmaradt védőre maradt. **(112)** De mégsem csökkent elszántságuk, és a legjobbak nem lanyguló bátorsága a város megmentésével járó győzelemből és a

küzdelem végéből táplálkozott. **(113)** Miközben pedig a mindkét fél számára kimerítő küzdelem után már a pihenés foglalkoztatta az elcsigázottakat, és még bizonytalan volt, melyik fél felé hajlik majd a szerencse, szokatlan hideggel együtt újabb és erősebb havazás következett, mely jobban megviselte az ostromlókat, mint az ostromlottakat. **(114)** Ezek ugyanis a vár- és a házfalak oltalmában kályhákat és kemencéket emeltek, és így távol tudták tartani a fagy okozta gyötrelmeket és a zorddá vált időjárás viszontagságait. **(115)** Amazok viszont a szabad ég alatt, a nyílt mezőn, menedék nélkül helyezkedtek el, és bár kivágott fákból tüzet raktak, hogy tagjaikat melengessék, de ahogyan minden hirtelen változás veszedelmes, így, mivel az erős áthűléshez a tűz átható forrósága társult, sokaknak lefagyott és megbénult a lába.²³⁷⁵ **(116)** Akik pedig a tűz közelében álltak, ha előről melengették is magukat, a hátuktól nem tudták elűzni a hideget. Mivel pedig tető és falak nélkül a mély hóban vertek táborot, az eső és a hó miatt a legnagyobb viszontagságokat voltak kénytelenek kiállni. **(117)** Így aztán a törököket legyűrték a tél nehézségei, és amikor már a fenyegető veszély miatti félelmükben sem tudtak tovább kitartani, valamint a gyakori rohamok, illetve a védők kitörései közepette, nemkülönben az időjárásnak köszönhetően embereik javát is elvesztették, lassan éppúgy elcsüggedtek lelkiileg, ahogyan már testük is erőtlenné vált. Nem fenyegették többé a mieinket támadásokkal, helyette a táborukban lapultak, és valamennyiüknek az otthona, és ha mód adódna rá, a menekülés járt a fejében, annál is inkább, mert attól tartottak, hogy miután Vels új csapatokat toborzott és vont össze mindenhol, hátulról őket is ostromzár alá veszik.

(118) Amint ezt a pasa (így nevezik a törökök a hadsereg parancsnokát) észrevette, tisztjeivel tanácsot tartván az elvonulás mellett döntött. **(119)** És bár a Barát és a budaiak nagy fogadkozásokkal erősítve igyekeztek maradásra bírni, míg a hosszas ostrom végül sikerre nem vezet, de mivel egyrészt az időjárás viszontagságai, embereinek szenvedése és a katonák morgolódása is erre ösztönözte, továbbá úgy vélte, elegendő, hogy a mieinket ilyen hosszú időn át meggátolta abban, hogy Budát elfoglalják, az ostromzár feloldása mellett döntött. **(120)** De hogy távozása nehogy menekülésnek tűnjön, meghagyta a budaiaknak, hogy szálljanak hajóra, és foglalják le addig a pestieket, amíg ő a török csapatokkal néhány mérföldet megtéve biztonságosan útnak eredhet. **(121)** Miután ezt így elhatározta, egész seregével éjnek évadján felkerekedett a táborból.²³⁷⁶ Ezalatt a budaiak, bár igencsak

²³⁷⁵ Lazius orvos volt, így a fagyásról írott megfigyelései pontosak, még ha a tavaszi ostrom idején nem is szerezhettek ilyen sérüléseket az oszmán harcosok.

²³⁷⁶ A korabeli *Neue Zeitung* információi szerint Mehmed bég 1541. április 4-én adta fel Pest ostromát, és 6-án elvonult a város alól.

nehezményezték szövetségeseik távozását, mégis az utasításnak megfelelően és amennyire a fagy miatt a Dunán erre lehetőségük volt, a bátorságot inkább tetteve, mint attól ösztönözve átkeltek naszádokon a pesti partra, és színleg ismételen ostromolni kezdték a mieinket. **(122)** De mivel szándékuk azonnal lelepleződött, a mieink megfutamították őket, a menekülők pedig inkább valami nagyobb fajta kavarodás, semmint egy összecsapás képét juttatták az ember eszébe.

(123) A mieinknek pedig, akik korábban körül voltak zárva, amint értesültek a barbárok távozásáról, testét-lelkét egyaránt elárasztotta az öröm, és habár egy kitörést megkísérelve hátulról megszorongathatták volna az ellenséget, nem bíztak sem létszámukban, sem erejükben, és mivel a hosszú ostrom küzdelmei elcsigázták őket, úgy gondolták, elég dicsőn és vitézül viselkedtek, és a gondokat és a veszedelmet kiállva immár gondot viselhetnek saját testükre, és hálát adhatnak segítőjüknek, Krisztusnak, vezérüket, Ottót dicséretekkel az egekig magasztalhatják, gúnyt űzhetnek a budaiakból, és packázhatnak velük, és immár aggodalom nélkül, elhatározásuk szerint tölthetik a téli pihenőt ebben a városban, amelyet a jövőre nézve megfelelő erődítésekkel, sáncokkal és őrséggel erősítettek meg. **(124)** Egyben mindenfelé őrzőket küldtek, nehogy valami nem várt veszedelem adódjon a budai magyarok tervei és váratlan portyái miatt. Ügyeltek minden eshetőségre és háborúban szokványos veszedelmekre. **(125)** Miután Pest végre felszabadult az ostrom alól, Otto, aki, mint mondtuk, az őrség parancsnoka volt, egy gyűlésen megdicsérte katonáit, minthogy a tél közepette, kibírhatatlan hidegben, mindenfelől ellenségtől körülzárva, idegen földön állhatatosan kitartottak esküjük mellett, és illő jutalomban részesítette őket.

(126) Így cselekedett Pesten a téli szálláson, és közben gondosan figyelte, mire készül az ellenség. Ugyanezt tette Vels, aki Győr és Komárom közt váltogatta állomáshelyét.²³⁷⁷ Így, amennyire a tél lehetővé tette, és a háborús viszonyok megkövetelték, mindketten azon voltak, hogy rendezzék a hadtáp ügyét, és kémeket küldjenek ki, illetve leveleket és hírnököket küldtek a nemes királyhoz, akitől ugyanazok jöttek vissza, így telt az idő, és húzódott el a Magyarországon szinte már állandósult hadiállapot.

(127) A téli pihenő alatt, mivel csak néhány hónapot kellett kibírni, mindössze pár csetepatéra került sor a két fél részéről, de anélkül, hogy bármelyiket jelentősebb veszteség érte volna. Holott szinte csodának tekinthető, hogy két ellenséges, egyben rettenthetetlen

²³⁷⁷ Pest kora tavaszi ostroma idején Vels már nem volt főhadparancsnok. Még január elején lemondott, Ferdinánd pedig helyére átmeneti megoldásként volt helyettesét, Reinpert von Ebersdorffot nevezte ki (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 45. Konv. A, fol. 1.).

várórség ilyen közeli szomszédságban megtartson két, csupán a széles Duna által elválasztott várost. **(128)** Ezek egyikét a nemes király jóváhagyásával a meisseni Otto von Dieskau biztosította bátran meghiúsítva a török ostromot, a másikat viszont egy bizonyos György barát, szláv származású pálos szerzetes, aki János király körül forgolódva fonák esze járása révén jutott magasra, és aki a következő tavasz kezdetéig megőrizte a várat János fia számára. **(129)** Azt pedig, hogy ez a Barát mennyi ármányt forralt ezután a pestiek és ottani őrségünk ellen, és hányszor szegte meg a szavát, a következő könyvben fogjuk hitelt érdemlően elbeszélni.

dc_2017_22

**(1) A magyar történelem második könyve Wilhelm von Roggendorf báró
Buda alatti tetteiről és a mieink szerencsétlen visszavonulásáról**

(2) Miután Vels szinte egész Magyarországot leigázta,²³⁷⁸ és az elmúlt őszi szünet nélkül hadat viselt, jóllehet a nehéz téli pihenő alatt katonái elfáradtak, és ő maga is legyengülve betegségbe esett,²³⁷⁹ így nem volt már alkalmas a menetelésre, és nem felelt meg a háború követelményeinek, mégis, amennyire tudta, az ágyban fekve is bölcsen és sikerrel tartott ki a téli táborban a következő tavaszig.²³⁸⁰ Majd miután értesítette a királyt, csapatainak utánpótlást, a maga pozíciójába pedig egy utód kinevezését kérte, még mielőtt a nap melege újra indítaná a háborúskodást. (3) Úgy vélte ugyanis, hogy ha az ellenség erejét megosztva (amitől tartani lehetett) egy időben különböző helyek ellen indít támadást, megrendült egészségi állapota miatt ő sem lesz elég tettere kész, illetve csapatainak a háborútól és a hidegtől szinte felemészített maradványai, melyek Visegrád alatt állomásoztak, sem lesznek olyan erősek, amennyire a háború vihara megkövetelné. (4) Attól lehetett ugyanis tartani, hogy a vártnál nagyobb és erősebb török sereg érkezik.

(5) Mihelyt a király értesült Vels szándékáról, bár eleinte a szívére vette, hogy egy ilyen hadvezért kell nélkülöznie, akiről köztudott volt, hogy katonai ügyekben a legnagyobb jártassággal rendelkezik, és mindenkivel úgy viselkedett, hogy egyformán kedves volt a közkatonáknak és a tiszteknek is, és számos veszedelmet hárított el megfontoltságával és előrelátásával, ám miután látta, hogy eltökélte magát, nem kívánta megtagadni érdemes, de megtört vezérétől a pihenést. (6) S hogy a hadseregnél történt ilyen hirtelen változás miatt a már elfoglalt helyek ne követelhessék vissza szabadságukat, és a budaiak se tudjanak könnyebben cselegetni a mieinknek, arra kérte, hogy május elejéig maradjon a táborban, amíg alkalmas utódról gondoskodni tud. (7) Ez aztán Wilhelm von Roggendorf, ausztriai helytartó

²³⁷⁸ Ez mindenképp erős túlzás: Vels 1540. őszi hadjárata csak a Duna-menti területeket, illetve a Dunántúl bizonyos részeit érintette.

²³⁷⁹ Velsset vesekő kínozta. Lásd erről Nádasdynak írt, 1540. november 25-én kelt levelét (KASZA, *Buda oppugnata...*, 105–106.).

²³⁸⁰ Vels még 1541. január elején lemondott, Ferdinánd pedig helyére átmeneti megoldásként volt helyettesét, Reinprecht von Ebersdorft nevezte ki (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 45. Konv. A, fol. 1.).

lett, aki a hosszú és küzdelmes spanyol háborúkban szerzett hírnevet.²³⁸¹ **(8)** Bár már őt is egyként megtörték a kor és a betegségek, és csupán nyugalomra vágyott, a király parancsára mégis elvállalta a fővezérséget,²³⁸² majd kora tavasszal Magyarországra utazott,²³⁸³ és a főparancsnoksággal együtt átvette Velstől a hadsereget is, mely részben Óbudától nem messze egy táborban, részint Otto von Dieskau vezérletével Pest városában tartózkodott.²³⁸⁴

(9) Mivel e csapatok kevésnek tűntek, tíz német gyalogos zászlóaljat csatoltak hozzájuk, melyeket szerte Bajorországban, Svábföldön és a tiroli grófságban toboroztak a hadügyekben roppant jártas sváb²³⁸⁵ Eck von Reischach²³⁸⁶ és Johannes von Grimenstain²³⁸⁷ felügyelete alatt. Ezek még ugyanezen év pünkösdsje előtt Magyarországra hajóztak.²³⁸⁸ **(10)** A királyi sereg váratlan felbukkanása miatt,²³⁸⁹ ahogyan az zavaros helyzetekben lenni szokott, a budaiak és akik a közelben laktak, hirtelen rémületükben valamennyien a falak közé menekültek, és miután bőséges készleteket halmoztak fel, szemlátomást a biztosra vehető ostromot várták.

(11) Roggendorf ugyanis, miután minden környező helység hűségét biztosította, így gyors és biztos felvonulási útvonala, illetve már számottevő serege is volt a város körülzárására, nem akart másra lehetőséget hagyni nekik, mint hogy a saját menekvésükön töprengjenek, és ne másokén. **(12)** Mivel pedig gyorsasága révén a már elfoglalt helyeket is a maga oldalán tartotta, a tétovázókban pedig rémületet keltett, úgy vélte, hogy bár a budaiak

²³⁸¹ Roggendorf hadvezéri érdemei mellett a Habsburg-udvar meghatározó alakja: 1530–1537 között főudvarmesterként (*Oberhofmeister*) ő tölti be az egyik legfontosabb udvari pozíciót. Lásd: Alfred KOHLER, *Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König und Kaiser*, München, 2003, 137–148.

²³⁸² 1541 februárjában már Roggendorf a magyarországi főhadparancsnok. Bebek Imre február 17-én már generálisnak címezi hozzá írt levelében (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 45. Konv. B, fol. 19.). Roggendorf számára nem volt idegen a magyar hadszíntér, hiszen 1530–1531-ben már betöltötte a magyarországi főhadparancsnok tisztséget (PÁLFFY Géza, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*, Történelmi Szemle 39 (1997:2), 287.).

²³⁸³ Március 17-én már bizonyosan Komáromban tartózkodik a csapatok mellett (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 45. Konv. C, fol. 9.).

²³⁸⁴ Lazius szabadon kezeli az időrendet, így már az előző könyvben beszámolt a Dieskau által védett Pest török ostromáról. Valójában ez az ostrom 1541 tavaszán zajlott, és Roggendorf egyik első feladata volt felmentést vinni a pesti védőknek.

²³⁸⁵ Az eredetiben Rhaetia áll, ami természetes, hiszen Lazius antikizál. Rhaetia, az egykori római provincia több német ajkú területet is magában foglalt: Elzász egy részét, Graubündent, Észak-Tirolt és a mai Baden-Württemberg, illetve Bajorország egy részét. A Reischach család Württembergből származott.

²³⁸⁶ Eitel Egg von Reischach a gyalogság parancsnoka volt. Életéről: Otto MAYER, *Reichsfreiherr Eitel Egg von Reischach*, Hegau 4 (1957), 171–172.

²³⁸⁷ Melchior Hauffe naplója említi Eck von Reischach mellett egy Grauensteiner nevű tisztet, aki szintén elesett a harcokban. A két személy talán azonos. KASZA, *Buda oppugnata...*, 232.

²³⁸⁸ Pünkösöd vasárnapja 1541-ben június 5-re esett.

²³⁸⁹ Iványi Béla úgy tudta, Roggendorf május 3-án ért Buda alá, és kezdte meg a vár és város körülzárását (IVÁNYI Béla, *Buda és Pest sorsdöntő évei 1526–1541*, Tanulmányok Budapest Múltjából 9 (1941), 68.). Az *Obsidio* szerzője viszont azt írja, hogy Roggendorf csapatai április 13-a körül kezdtek gyülekezni Pest alatt, és 23-án keltek át a Dunán Kelenföldnél. KASZA, *Buda oppugnata...*, 218.

alaposan el voltak látva katonákkal²³⁹⁰ és készletekkel, ám, mivel megosztottak voltak és javarészt németek, meg fogják adni magukat, mihelyt meglátják a mezőn felsorakozott seregünket.

(13) A Barát, Török Bálint és Bebek,²³⁹¹ akikről mint legtekintélyesebb emberekről úgy gondolták, hogy a királyfi érdekében védelmezni fogják a várost, érzékelvén a bizonytalanságot, hosszas viták és tanácskozás után arra a döntésre jutottak, hogy amíg számottevő sereget nem kapnak a töröktől, kisebb csetepatékkal tartják távol a mieinket Budától, vagy pedig, ha elcsigázva a falak mögé szorúlnak, ideiglenesen emelt új falakkal és védművekkel fogadják a támadásukat. (14) Ebből a célból a parlagon hagyott és veszélyessé vált földjeikről a nyomorúság és a félelem miatt elűzött parasztokat Budára terelték, majd miután néhány ezret összegyűjtöttek ezekből az emberekből, farönkökből védműveket emeltek a falak előtt, és azokat földdel és mindenféle más anyaggal töltötték meg.²³⁹² Mindezen munkálatokat, mint mondtuk, a Barát irányította és felügyelte. A sáncok tetejére részint ágyúkat állítottak, részint katonákat helyeztek el rajtuk zászlóaljanként. (15) A gerendák két láb szélesek voltak, amelyeket a parasztházak mintájára vesszőfonadékkal kötöttek össze. Ezeknek arra a részére, ahol a gerendázat a falhoz illeszkedett, hegyes nyársakat tűztek. (16) Ez a fal nem jelentett mindenhol várfalat, sok helyen a magánházak fala magasodott az árok fölé. (17) Belül sziklákat, fanyesedéket és földet halmoztak fel sánc gyanánt. Hajigálni való kövek is voltak ott, illetve forró víz és mindenféle gyúlékony anyag, amiket ha eldobtak, a felfelé mászók nyakához tapadt, vagy mint valami tövis, a ruhájukba ragadt.

(18) Amint ezzel elkészültek, még mielőtt a mieink táborukat megerősíthették volna, a budaiak elhatározták, hogy kirontanak a városból. Miután ebben egymás közt megegyeztek, a legbátrabbakat választották ki erre a vállalkozásra, hogy hajnalban osonjanak ki a kapun, és titkos fortéllyal támogassák meg vitézségüket. (19) Ezeket a Barát személyesen buzdította hol fenyegetéssel, hol ígéretekkel, hogy bátrak legyenek. Ugyanezt tették a többiek. (20) Elmondták, hogy soha nem lesz még egy ilyen alkalmas pillanat egy ilyen vállalkozásra, és ha

²³⁹⁰ Egy 1540 végén kelt beszámoló, valószínűleg túlzóan, de tízezer főre becsülte a Buda védőinek a számát (IVÁNYI, *Buda és Pest...* 58.).

²³⁹¹ 1541-ben a pelsőczi Bebek családból Bebek Imre tartozott a Szapolyai-táborhoz. Bátyja, Bebek Ferenc huszáraival Dieskau parancsnoksága alatt Pestet védte. Bebek Ferenc pártváltásairól vált hírhedtté, így nem világos, Lazius melyik Bebekre gondol. Imre viszont nem játszott kulcsszerepet a politikában (bár 1541 februárjában követként járt Bécsben), Ferenc viszont 1554 után, amikor végleg a Szapolyai-párthoz csatlakozott, annak prominens figurája lett.

²³⁹² Az erődítési munkálatokról már 1540 őszéről vannak adataink. A sáncok mellett a Csonkatornyot is visszabontották, és ágyúdombot csináltak belőle (IVÁNYI, *Buda és Pest...* 58.).

harc közben életük veszélybe kerülne, gondoljanak arra, hogy őket csak gyorsabban sújtja ugyanaz a kegyetlen balsors, mint a többieket, akiknek majd nem vitézi módra, hanem fogságban és mindennél nyomorúságosabb szolgaságban kell bevégezni életüket. **(21)** Mert, ha a veszedelemtől félve veszteg maradnak, a város eleste után nekik is ugyanúgy, sőt talán még inkább el kell majd szenvedniük a hadiszerecsere fordulatát. **(22)** Ezért tehát haraggal és dühvel lelkesítsék bátorságra magukat, és a németeket, akikre lecsaptak, kíméletlenül koncolják fel, foglyokat ne ejtsenek, inkább az elesettek fejét hozzák vissza minél nagyobb számban a városba a nagyszerű diadal előjeleként.

(23) Így akiket kiválasztottak a kitörésre, testben és lélekben felvértezve az éjsötétjében, mivel az utakat jól ismerték, kiosontak Budáról, és a legnagyobb dolgokra számítottak inkább a remény, mint a végeredmény alapján. **(24)** Már egészen közel jártak őrszemeinkhez, amikor az a zászlóalj, melyet Roggendorf, aki minden eshetőségre alaposan felkészült, időközben az őrség megerősítésére küldött, értesülvén az ellenség közeledtéről, riadót fúvatott, a katonákat hadrendbe állította, és tétovázás nélkül az ellenség ellen vonult. **(25)** Bátran összecsaptak velük, és bár az ellenség sem maradt el vitézségben a mieink mögött, de mivel a sötétben nem lehetett látni, a mieink pedig olyan ordítózással lelkesítették magukat, hogy az ellenség azt hitte, az egész tábor megindult ellenük, így lassanként mind hátrálni kezdtek. A mieink pedig árkon-bokron át üldözve őket sokakat levágtak, és a menekülőket a városba szorították.

(26) Roggendorf így kedvező előjellel megkezdve a háborút, minden oldalról körülzárt Budát, és megerősítette táborát, mivel azt remélte, hogy ha bevette a várost, a munka meghozza gyümölcsét, illetve úgy vélte, hogy ha ez ellenség ütközetbe bocsátkozna az ostromlottak megsegítése érdekében, harcban tehet majd pontot a vállalkozás végére. A ravasz Barát ugyanis azon mesterkedett csupán, hogy homályos válaszokkal húzza az időt, amíg meg nem érkezik a segítség a török szultántól.²³⁹³ **(27)** Amint ezt Roggendorf észrevette, nem várta meg a nemes királytól érkező erősítést, és nem időzött hosszan a táborban, ahogy a német katonáknak ez korábban szokásuk volt, miközben elillan és odavész a jó alkalom, az időt pedig hosszas tanácskozásokkal mulatják és fecsérlik el, hanem elővontatta és a falak előtt körben elhelyeztette nagyobb ágyúit, és a legnagyobb golyókkal lövetve kezdte éjjelnappal töretni a falakat.²³⁹⁴ **(28)** Úgy vélte ugyanis, jobb a falak és az épületek lerombolása

²³⁹³ Az *Obsidio* adatai szerint május 1-jén zajlott egy megbeszélés György barát és Perényi Péter között, de eredménytelenül. C

²³⁹⁴ Az *Obsidio* adatai szerint Roggendorf először Pest felől kezdte lövetni a Vízvár tornyát. KASZA, *Buda oppugnata...*, 219.

után (a város ugyanis egy sziklára épült) előnyös helyzetből rohamot indítani, mint a lehetőség elszalasztásával, később értelmetlenül a táborban vesztegelni, és módot adni arra, hogy a rút tétlenség közepette a katonák eltunyuljanak. **(29)** Miután ezt előterjesztette a tanácskozáson azok előtt, akiket a nemes király társul adott melléje, részeltetve őket a feladatban és a munkában (ezek pedig a sváb Eck von Reischach, Varkocs [György], Otto von Dieskau, Reinprecht von Ebersdorf,²³⁹⁵ Heinrich von Dresda,²³⁹⁶ Freiherr von Gruenstain voltak és még többen mások is), mivel látta, hogy ők is egyetértenek, kijelölte a roham napját és óráját.

(30) E célból, miután egész nap ágyúkkal törette a falakat, elrendelte, hogy napnyugtakor állítsanak létrákat a falakhoz. **(31)** Ezeket azonban, mivel még fényes nappal vitték oda a városbeliek szeme láttára, miután leszállt az éj, egytől egyig behúzták a városba, így hajnalban, amikor a mieink odarohantak, nem tudtak felmászni,²³⁹⁷ akik pedig közülük elsőként értek a falak alá, a lángoló szuroktól és a forró víztől sebesülten bucskáztak le onnan. **(32)** Bár a többiek, akik a nyomukban jöttek, a veszély láttán a legkevésbé sem rémültek meg, és alakzatba tömörülve nyomultak előre, s igyekeztek feljutni, a városbeliek elnyűhetetlen küzdeni akarása, akik előnyös helyzetből mindenféle meggyújtott eszközöket dobáltak rájuk, végül oda vezetett, hogy a mieink valamelyest meghátráltak. **(33)** Ezután pedig, mivel azok, akiknek a hátsó hadrendből a falak alatt küzdők segítségére kellett volna sietniük, visszavonultak a táborba, hogy elkerüljék a kétes küzdelmet, az első sorokban harcolók is kénytelenek voltak visszahúzódni, részint mert a harc nehézsége, részint pedig a veszélytől való félelem is erre kényszerítette őket. **(34)** Ugyanis a vezér, akinek ott kellett volna lennie és biztatnia a katonákat a küzdelemben, néhányadmagával megállt a hegy alján és a táborból nézte a csata kimenetelét, amikor pedig azt látta, hogy a mieinket elúzik állásaikból, akár tétovaságból, akár a félelemtől hajtva elmulasztotta, hogy a kimerült csapatokat újakkal váltsa le. **(35)** A budaiak tehát meghiúsították a mieinknek ezt a rohamát.²³⁹⁸ Ezalatt a német nevet

²³⁹⁵ Reinprecht von Ebersdorf alsó-ausztriai nemesi család sarja, a török elleni harcok igazi veteránja: 1529-ben kiténtette magát Bécs védelmében, 1532-ben több kisebb ütközetben diadalmaskodott betörő török csapatokon. 1541 elején, Vels távozása után egy ideig ő volt a magyarországi hadak főparancsnoka. Életéről lásd: Wilhelm EDLER VON JANKO, *Ebersdorf, Reinprecht von*. Allgemeine Deutsche Biographie 5 (1877), 578–579.

²³⁹⁶ Személyét nem sikerült eddig azonosítani.

²³⁹⁷ Erről a valószínűtlen baklövésről Paolo Giovio és Antonio Mazza is beszámol. KASZA, *Buda oppugnata...*, 159 és 198.

²³⁹⁸ Lazius érdekes módon összesen egyetlen rohamot említ. Dátumot szokása szerint nem ad meg, de feltehetőleg a június 2-i nagy rohamról van szó. Roggendorf ezt követően többé nem próbálkozott támadással, aknákkal, illetve később árulás révén igyekezett elfoglalni Budát. Tudjuk, hogy Lazius katonarvosként részt vett a hadjáratban, de az eseményeket olyan sommásan foglalja össze a június közepéig tartó időszakra, ami felveti annak lehetőségét, hogy csak később érkezett a táborba. Kinevezési okmánya 1541. június 26-án kelt. Ha valóban ezt követően indult Buda alá, akkor csak júliusban érhetett oda, mire Roggendorf seregét körülzárták a

ért gyalázat és az elszenvedett veszteségek mellett jelentős összeget pazaroltak el az ágyúk használatára is. Ezen a napon valamivel kevesebb, mint háromszáz katona esett el.²³⁹⁹

(36) Így, bár Roggendorf a továbbiakra nézve szinte lehetetlennek ítélte a várívást, minthogy Budán bőségesen volt élelmiszer, a helyet pedig fekvése, védművei, katonái és felszereltsége is igen erőssé tették, mivel azonban az ellenség gyakori kitöréseivel nap-nap után komoly pusztítást végzett az őrszemek között, továbbá mert nem akarta azt a látszatot kelteni, hogy feladta a reményt (ami háborúban különösen sokat számít), illetve végképp nem akarta ellenfelei bátorságát azzal szítani, hogy mivel semmit nem tesz, azt gondolják, inába szállt a bátorsága, így tehát más módszerrel próbálkozott – ha már az előző nem hozott eredményt –, és tanácsba szólította a tisztjeit. **(37)** A város megívásával kapcsolatban felvetett számos javaslat közül azt választotta ki, amely a legkönnyebbnek és a legjobbnak látszott. Belátta ugyanis, hogy a kemény szikla, ahonnan a falak a magasba szöktek, a hatalmas védművek, továbbá az ostromlottak elszántsága és a németekkel szemben táplált gyűlölete könnyen megghiúsíthat minden próbálkozást. **(38)** Hívatta tehát Maximilian Leyssert,²⁴⁰⁰ aki ebben a hadjáratban a tüzérség parancsnoka volt, és parancsba adta, hogy a nagyobb ostromágyúkat úgy helyezze el egy mély völgyben, ahonnan a legalkalmasabban lehetet lövetni a vár falait, hogy miután a falak sarokbástyái mindenhol leomlottak, maga a fal is nagy robajjal mindenképpen ledőljön.

(39) Budának ugyanis a következő volt a fekvése. A Duna felől egy lankás, de kemény sziklából álló domb emelkedik, mely kissé magasabb és sziklásabb a keleti síkság irányában, ahol a vár tömbje emelkedik.²⁴⁰¹ **(40)** A vár falai ugyanis – miként a Duna felőli oldalon a város épületei és falai is nagyobb részt – a sziklára épültek. **(41)** A másik oldalról viszont a falak is magasabbak azoknál, melyek a Duna felől emelkednek, az a domb pedig, amelyen

Gellért-hegyen. Ez magyarázná a tényt, hogy az 1541. évi hadjáratról szóló beszámoló részleteiben inkább csak a Gellért-hegyi táborban történt eseményekkel foglalkozik.

²³⁹⁹ Giovo nyolcszázra teszi a június 2-ai rohamban elesettek számát (KASZA, *Buda oppugnata...*, 159.). Ezt a számot jelentették haza Augsburg város követei is (IVÁNYI, *Buda és Pest...* 70.).

²⁴⁰⁰ Stájer ágyúmester (*Obrist-Feldzeugmeister*). Bátyja, Ulrich Leysser is ágyúmester volt, és szintén szolgált Magyarországon. Caspar Ursinus Velius szerint Ulrich Leysser készítette 1527 őszén a Budát Pesttel összekötő hajóhidat (Caspar Ursinus VELIUS, *Tíz könyv a magyar háborúról*, Máriabesnyő, 2013, 47.), illetve szolgált Katzianer seregében az 1528-as felvidéki hadjárat során is (PÁLFFY Géza, *The Orgins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary*, in: DÁVID Géza and FODOR Pál (eds.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central-Europe*, Brill, 2000, 17.). Hauffe naplója említi, hogy 1529-ben Maximilian Leysser egy zászlóaljat vezényelt Magyarországon (Peter RATKOŠ, *Memoár habsburského žoldniera Hauffého (1526–1543)*. Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Koménskeho, 1966, 146.).

²⁴⁰¹ A budai várhegy északnyugat–délkeleti tájolású. És bár a palota inkább déli irányban fekszik a városhoz képest, a keleti irány sem hibás. Ugyanakkor Gioviónál is megfigyelhető, hogy tájolása más logikát követ. Nála gyaníthatóan a Vico-féle metszet tájolása az alap. Lazius viszont személyesen is megfordult Buda alatt, így elvileg nem szorult térképekre az égtájak meghatározásához.

elhelyezkednek, egyrészt szélesebb és lankásabb, másrészt a gerinctől egyenletesen ereszkedik alá, és sziklás jellege miatt megközelíthetetlen. **(42)** Ez okozza azt, hogy a városban képtelenség megfelelő kutakat ásni, ellenben olyan mély és hűvös pincék vannak a sziklába vájva, hogy egész Magyarországon nincs még egy város, ahol jég nélkül is, természetes módon hűvösen lehet tartani a bort. **(43)** Ám a mindenféle dolgok roppant bősége közepette, mely a kereskedelmi lehetőségek miatt mindig is Buda sajátja volt, ez a nagyszerű város híjával volt a víznek.²⁴⁰² Ezt csakis a Dunából nyerhetik ki a szomjazók egy, erre e célra két fal közé épült sétány révén, mely a falaktól egészen a Duna partjáig húzódik, arrafelé, ahol a parton a királyi istállók nagyszerű épülete emelkedik.²⁴⁰³ **(44)** Ettől az építménytől meredek sziklákon át komoly kaptatóval vitt az út a várba, mely remekmívű tornyaival, pompás bástyaival és az egész épület eleganciájával kívülről felettébb impozáns látványt nyújtott. Ahol a fal keleti irányból öleli körbe, zordabb a szirt, alatta pedig mély völgy terül el.²⁴⁰⁴ **(45)** Ezen túl ismét egy másik, igen magas, de nem sziklás hegy tör a fellegek felé a Duna partján; mindenhol szőlőtőkék borítják, és híres nemes boráról. Ezt a magyarok nemzetük apostolának, Szent Gellértnek itt elszenvedett mártíriumáról Szent Gellért hegyének nevezik. **(46)** A hegy lábánál gyógyforrások fakadnak nem messze attól a völgytől, mely a várra tekint. Átellenben, a Duna túlsó partján fekszik Pest városa, Budával összehasonlítva mind védműveinek szerénysége, mind a falai által közrefogott teret tekintve igen kicsi. **(47)** A mieink tábora azon a részen terült el a nyílt mezőn, melyről mondtuk, hogy a domb nem volt sziklás, és ahonnan minden eddigi ostromot vezényeltek. **(48)** Minthogy a kevés szikla miatt a domb felettébb alkalmasnak látszott aknák ásására, Roggendorf elterelő hadművelet gyanánt minden ágyúját a völgyben a falakra irányozta, és ezekkel éjjel-nappal a lehető legnagyobb erővel lövette a vár falait azt sugallva, hogy itt kísérli majd meg az újabb rohamot. **(49)** Miközben pedig Maximilian, akit Roggendorf ezzel bízott meg, serényen és szerencsésen elvégezte ezt, és egész seregünk hadrendbe állt ezen a részen, a másik irányból, ahol a várost nem védték sziklák, és az őrség is magára hagyta, elrendelte, hogy a bányászatban járatos emberek aknákat ássanak, hogy a kedvezőtlen körülmények által rákényszerített késlekedést valami fortéllyal behozhassa, azt gondolván, hogy az aknaásással

²⁴⁰² A pincéket illetően igaza van Laziusnak, de a vízre vonatkozó adatai tévesek. A város alatti rész jelentős mennyiségű karsztvizet tartalmaz, ami kutakkal elérhető. Csak a déli, vár alatti rész számít vízszegény területnek. Oda mindig is a Dunáról kellett felhordani a vizet. Ugyanakkor joggal feltételezhető, hogy a középkori város lakosságát ellátó vízkészletek az ostrom kivédésére beszállásolt, nagyobb létszámú katonaságot és lovaikat már bajosabban látták el elegendő ivóvízzel.

²⁴⁰³ Ez nem teljesen pontos adat: Budán már a 15. század végén volt szivattyúk által szállított vezetékes víz is. ZOLNAY László, *Buda középkori vízművei*, Történelmi Szemle 4 (1961:1), 16–55.

²⁴⁰⁴ Ha a tájolóást kiigazítjuk kelet helyett dél felé, a leírás elég pontos: a budai Várhegy és a Gellért-hegy között húzódott az azóta betemetett Ördögárok.

ugyanolyan sikert arat majd, amelyet emlékei szerint a török szultán ért el Bécs ostromakor, amikor puskaport téve a fal alá egy jó darabon a földdel tette egyenlővé. **(50)** Számos példa lebegett ugyanis előtte, hogy azzal a cselvetéssel, ha a várost az egyik oldalon védte, mekkora előnyre tehet szert terveinek szempontjából. **(51)** A dolgot aztán oly nagy gyorsasággal vitték véghez (bár csak ugyanekkora szerencsével tették volna!), hogy néhány órányi munkával már eljutottak a város pincéihez, még mielőtt az összes ágyút kilőtték volna. **(52)** Emiatt történt, hogy bár a szüntelen ágyúdörgés és a leomló falak robaja közepette a városbeliek nem érzékelték és nem hallották ugyan a vājárok ütéseit, de a látvány végül az éléskamrákban leleplezte a budaiak előtt a mieink cselvetését, ellenaknáikkal pedig meghiúsították Roggendorf minden próbálkozását. **(53)** Mindez nagy csapás volt a számára, bár meg volt győződve róla, hogy minden tőle telhetőt megtett, és rajta ugyan semmi sem múlt, ám nehogy azt higgyék róla, hogy kiengedte a kezéből a már megszerzett győzelmet, s mivel fegyverrel nem jutott egyről a kettőre, arra készült, hogy néhány megbízható polgár révén fondorlattal szerezze meg a várost, azok hitszegését használva fegyverül.

(54) Élt abban a városban egy bizonyos Bornemisza Gergely és Dralling Tamás, akik részben üzleti okokból, részben anyanyelvük és születési helyük miatt inkább a németek pártját fogták. Nekik egész gazdagságuk azokon az árukon múlt, amelyeket részben Németországból, részben Itáliából és Illyriából²⁴⁰⁵ szoktak behozni. **(55)** Mivel Roggendorf úgy gondolta, hogy tekintve a Baráttal fennálló bensőséges és bizalmas viszonyukat, nekik könnyű és biztos lehetőségük kínálkozik az árulásra, néhány megbízható ember révén komoly ígérekkel megkörnyékezte őket.²⁴⁰⁶ **(56)** Így először is elérte, hogy megbeszélések végett titokban felkeressenek néhány, a táborunkban hadakozó magyar főurat, majd ígéretet kaptak arra, hogy amennyiben átadják a várost, Ferdinánd király bőséges adományokkal fogja elhalmozni őket, és meghagyja mindenüket, amit Budán kívül és belül birtokoltak. Így könnyűszerrel meggyőzték ezeket a férfiakat, hiszen a nemes király birtokain és területén elhelyezett áruikért aggódva már amúgy is azon tanakodtak, miképpen tudnának e hőssel egyezsége jutni. **(57)** Eleinte azonban, amint meghallották a feltételeket, visszariadtak a veszély nagysága miatt, és reszkettek attól, hogy mi lesz ennek a vége. Ám nehogy a felkínált

²⁴⁰⁵ Az ókori elnevezést érhetjük Horvátországra, de Dalmáciára is.

²⁴⁰⁶ Forrásaink közül Laziuson kívül csak az *Obsidio* szerzője állítja azt, hogy a budai polgárok Roggendorf ösztönzésére léptek volna akcióba. Minden más forrás, főképpen az összeesküvésben érintett Bornemisza Tamás emlékirata azt állítja, hogy az akció belülről indult, és a polgárok önálló kezdeményezése volt, amit igyekeztek egyeztetni Roggendorffal. A továbbiakban Lazius is más forrásokkal egybehangzóan beszéli el az árulás tervét és kudarcát.

jutalom, ha visszautasítják, végül a vesztüket okozza, azon voltak, hogy véghezvigyék, amibe belefogtak és terveik megvalósítására végül a következő utat és módot eszelték ki.

(58) Volt a fal hátulsó részén egy kissé kiemelkedő dombon egy kiskapu,²⁴⁰⁷ melyen át egykor, békeidőben a vizet hordták a Dunáról. Ezt, ahogy lenni szokott, az ostrom hevében az ellenség vagy nem őrizte, vagy mivel nem sok jelentőséget tulajdonítottak neki, fatörzsekkel és más anyagokkal elmulasztották eltorlaszolni. **(59)** Ezt az éj leple alatt semmiség volt kinyitni, főképp a városbírónak, akinél a kulcsok voltak.²⁴⁰⁸ Miután ezek, akikről mondtuk, hogy a mieink felbujtották őket, erről tudomást szereztek, egy megbízható ember által levelet küldtek Roggendorfhoz a táborba. **(60)** Ebben mindenről tájékoztatták őt, egyben figyelmeztették, hogy seregét egész éjjel tartsa fegyverben, a kapu közelébe pedig állítson magyarokat, és amint kinyitották, hogy minden bajnak elejét vegye, elsőként a magyarokat küldje be, akiket fegyverzetük és ruhájuk alapján az éj sötétjében nem egykönnyen leplezhetnek le a városbeliek. **(61)** Miután pedig ezek bejutottak, de még mielőtt riadót fújtak volna, kérték, hogy rögvest küldje utánuk a nehézfegyverzetű németeket, majd pedig, amint megkapták a jelet a bentiektől, sietve vezesse a falak ellen az egész ostromló sereget, hiszen ilyen előkészítés után talán a szerencse is mutat majd valamiféle utat egy ilyen megerősített város elfoglalásához. **(62)** Figyelmeztették továbbá, hogy minden a gyorsaságon múlik, valamint arra is felhívták a figyelmét, hogy ha a terv korábban lelepleződik, akkor ők rajtakapva csapdába esnek és odavesznek, vagy ha adódik is alkalom a menekülésre, feleségüket, gyermekeiket és minden vagyonukat hátrahagyva örök száműzetésbe kényszerülnek; az pedig, hogy efféle szörnyű szerencsétlenség meg ne történjen, a fővezér befolyásán és bölcsességén múlik. **(63)** Ezért tehát fontolja meg magában, hogy azt kívánja-e, hogy hűségükért jutalmat kapjanak, vagy hogy hóhérékre jussanak.²⁴⁰⁹

(64) Miután Roggendorf elolvasta ezt a levelet, nem úgy [járt el], ahogyan ezek a derék emberek tanácsolták, és amiben kétség kívül reménykedtek: egyáltalán nem tudatta ezeket a terveket az egész sereggel, csak kevés, hűséges emberében bízott meg, és őket avatta be, valamint ezt a dicsőséget saját fiának²⁴¹⁰ akarta juttatni (aki ekkor apja és e hadjárat

²⁴⁰⁷ A Szent Mihály-kápolnához tartozó, a városfalig nyúló temetőben található kisebb gyalogos kapu, az ún. Kisajtó.

²⁴⁰⁸ Több forrás (*Memoria rerum, Obsidio*) szerint a Kisajtó kulcsai Palczán Péter kisbírónál voltak.

²⁴⁰⁹ Mivel pontosan az történt, amitől a budai polgárok Lazius szerint tartottak, ez a részlet nagyszerű lehetőséget kínál Roggendorf alkalmatlanságának burkolt bemutatására.

²⁴¹⁰ Christoph von Roggendorf (1510–1588 után) Wilhelm Roggendorf egyetlen fia. Mivel a gyermeket nagyanyja, Isabelle de la Hamaide nevelte Németalföldön, Gentben és Condéban, emiatt nevezték Condé grófnak vagy márkinak. Mazza is ezen a néven említi, de Hauffe naplójában is így szerepel. Christoph

végzetére épp ott tartózkodott), így, amennyire csak tudta, titkolta a dolgot.²⁴¹¹ **(65)** Ezért, bár a szokottnál nagyobb létszámú őrséget állított fel, és azokat a falakhoz közelebb helyezte el, az említett kiskapuhoz azonban a megjelölt órában egyedül a fiát küldte el körülbelül ötszáz vallon és olasz kíséretében, miközben a sereg többi része a táborban hortyogott. **(66)** Természetből fakadó általános hiba ugyanis, hogy az emberek jobban bíznak gyerekeikben és rokonaikban, és az ő javukat és dicsőségüket igyekeznek előmozdítani. A szeretetnek ez a meglehetősen alkalmatlan fajtája számos virágzó államot sújtott le és tett tönkre nem egyszer.

(67) Roggendorf fiát tehát, akit említettünk, mivel a német és az olasz ruházat, illetve a szokatlan láрма elárulta őt is és az embereit is, amint belépett [a városba], rögvest felismerték, és az összecsődülő városbeliek a vártnál is gyorsabban az ajtón kívülre szorították. **(68)** Nem volt ugyanis, aki hátulról a támogatta volna a lankadó katonákat, ő pedig gyáván csak attól reszkedett, nehogy megsérüljön, ezért még mielőtt odabent harcra került volna sor, már inába szállt a bátorsága, és meghátrált, embereit semmivel sem buzdította, mire valamennyien futva keresték a kijáratot, s ezzel a szerencsétlen cselekedetével rettenetes szégyenfoltot ejtett hazáján (amit ez a gazember – mint mondják – még szégyellt is) és a német néven. **(69)** Roggendorf így, rosszul időzített személyes érzelmei miatt, nem ugyanazzal a szakértelemmel folytatta az ostromot, ahogyan elkezdte, és végül be sem tudta befejezni, hiába adódott ez a kiváló alkalom. **(70)** Eleinte ugyanis, mielőtt a fia meg nem érkezett, maga is meglehetősen tetterős és sikeres is volt, éjjel-nappal más sem csinált, csak a hadsorokat igazgatta, rettenthetetlenül közel merészkedett a falakhoz, s vagy megfogadta mások józan tanácsait, vagy maga adott ilyeneket, és semmi mástól nem tartott, csak a gyalázattól. **(71)** De azután, hogy a fia, aki puhány ember volt (és akit előbb egy grófnővel, majd egy hercegnővel segített házasságra lépni), megérkezett a táborba, teljesen megváltozott és (mint mondta) nem volt többé önmaga: nagyravágyó és gőgös lett, s nem királya, hanem saját és fia javát kezdte keresni, és arra vágyott, hogy ez is részt kapjon a zsákmányból és a dicsőségből. **(72)** Mikor pedig a sors ezt megtagadta, minthogy éppen fiának gyávasága és esztelensége tette tönkre a nagyszerű tervet, melyet számára előkészített, ez a nagyszerű és Spanyolországban számos diadalt arató férfiú jobban megrendülve annál, mint illendő és üdvös lett volna, meglehetősen férfiatlanul viselte a kudarcot.

meglehetősen fordulatós életéről bővebben: Andreas ZAJIC, *Die Familie Roggendorf*. In Sabine HAAG (hgg.), *Mode in Stahl*. Wien, 2016, 81–87.

²⁴¹¹ Hauffe naplója is azt mutatja, hogy még a főtisztek, mint Eck von Reischach sem voltak beavatva az akcióba. KASZA, *Buda oppugnata*..., 231.

(73) Ebbe pedig aztán olyannyira beleroppant, hogy lelki betegsége testi nyavalyává alakult. Ezt némelyek az öregkori zavarodottságnak tulajdonították, mások arra gondoltak, hogy a méltánytalanság, amivel akarata ellenére a háborúba kényszerítették, megtörte józan ítélőképességét, sokak szerint pedig amiatt volt ez, mivel ilyen könnyűszerrel kiengedte a kezéből a remélt győzelmet, amit később, Mehmed pasa²⁴¹² harmincezres felmentő seregének közeledtével és a tábor alá érkezéssel már lehetetlen volt bármiféle erőfeszítéssel vagy csellel kicsikarni. (74) Roggendorf részéről tehát így végződött a vár és a város ostroma. Már csakis az ostromzárral reménykedhettek, de ez sem volt elég hatékony, mivel a várvédők, nem számítva a védműveket, és hogy a hely természettől fogva nehezen volt megközelíthető, minden eshetőségre jó előre felkészültek. (75) A város kellőképpen el volt látva mindennel, sőt vízben is bővelkedett, amelyet a fentebb említett titkos folyosón elszánt emberek hordtak a Dunából, miközben a katonák a környező bástyákról lövöldöztek az odavezető hajókra. (76) A munka sem tűnt nehéznek a bentieknek, vagy a küzdelem örökösnek és kibírhatatlannak, mivel szövetségeseik már errefelé tartottak, és közel volt már a bajok vége. Ugyanis már korábban értesültek Mehmed pasa és a törökök érkezéséről, és így minden nehézséget könnyedén elviseltek.

(77) Mivel Roggendorf látta, hogy az ostromzárral minden szempontból alkalmatlan helyen próbálkozik, tanácskozásra hívta a hadügyekben leginkább jártas férfiakat, akiket a nemes király tanácsosokként rendelt melléje, és akiknek a neveit fentebb leírtuk, és kifejtette nekik a hadjárat minden nehézségét és az ostrom elhúzódásának okait: nem lát semmilyen módot egy ilyen megerősített vár elfoglalására, és az ostromzárral sem reménykedik, hacsak hosszúra nem nyúlik. (78) Ám ezt sem lesz egyszerű elnyújtani, mivel a török hatalmas serege már a közelben van. A lényeg tehát a gyorsaságon van, és a helyzet komoly megfontolást igényel. (79) Megkérdezte, mi a véleményük. Vonuljanak-e vissza dolguk végezetlen? Szégyenteljes módon cselekednének, egyszersmind utat-módot adnának az Ausztriába irányuló portyákhoz. Ha viszont maradnak, hol állítsák fel táborukat, miután ostromlókból ostromlottakká váltak? (80) A továbbiakban ugyanis nem tűnnek már biztonságosnak azok a sík területek, ahol letáboroztak, minthogy szemből a városbeliek lövedékeinek és kitöréseinek teszik ki magukat, hátulról pedig, Szent Gellért hegye felől a török felmentő sereg rohamának nyújtanak célpontot, illetve minél tovább húzódik a háború, annál kétségesebb a dolog kimenetele. (81) A tanácskozáson többen voltak, akik azt javallották, hogy az ostromot fel

²⁴¹² A felmentő sereget a szerdára kinevezet Szofu Mehmed pasa negyedik vezír, illetve Huszrev ruméliai beglerbég vezették.

kell adni. A józanabb ítélőképességűek azonban azt tanácsolták, hogy ismét aknákkal kell próbát tenni. **(82)** Mivel maga a város egy sziklás magaslaton helyezkedett el, semelyik irányból nem lehetett megrohmozni, csakis meredek és nehezen járható emelkedőkön át, de akik ezt korábban megpróbálták, azokat visszakergették, és jelentős veszteségeket szenvedtek el.

(83) Mialatt a hadvezérek ilyenképpen tanácskoztak, hírül hozzák, hogy Mehmed pasa (akit, mint mondtuk, a török zsarnok küldött a budaiak megsegítésére) táborunktól egy mérföld távolságra állomásozik harmincezer barbárral. **(84)** A hír jelentőségéhez mérten még a legbátrabbakat is elgondolkodtatta, ugyanis voltak, akik úgy vélték, hogy késedelem nélkül haza kell térni, míg mások azt mondták, hogy a tábor helyét kell megváltoztatni és alkalmasabb helyre áttelepíteni. **(85)** Ezek egyik vezéralakja Eck von Reischach volt, a gyalogság főparancsnoka, egy olyan ember, aki egész életét, pedig már vénülőben volt, gyerekkorától fogva hadban töltötte, és éppolyan megfontolt volt, mint tetterős. **(86)** És noha Roggendorf is osztotta a véleményét, azt azonban nem gondolta át, milyen idők is jönnek, és a kelleténél jobban bízott a hadjárat eredményében, ezért úgy döntött, hogy ugyanazon a parton maradnak.

(87) A hegy, amelyről fentebb elmondtuk, hogy mártíromsága miatt Szent Gellértről kapta a nevét, táborunk közvetlen közelében feküdt, és a vár alatti völgyből emelkedett a magasba, majd hosszan nyúlt el a Duna partján. Roggendorf azt javasolta, hogy ennek keleti²⁴¹³ oldalára kell áttelepíteni a tábort. A terv nem nélkülözötte a józan megfontolást. **(88)** Úgy tűnt ugyanis, hogy a mieink az így felállított táborban biztonságban lesznek a budaiak minden zaklatásától, minthogy közéjük kerül ez az összes többinél jóval magasabb hegy. **(89)** Roggendorf azt fejtegette továbbá, hogy ha Mehmed szemközt táborozna le a török csapatokkal, a mieinknek csak velük lesz dolga, illetve abban bízott, hogy ha számban és erőben mégis fölébünk kerekednének – minthogy közvetlenül a Duna partján, a hegy lábánál elnyúlva fekszik a tábor –, végszükség esetén a sereget bármikor kockázat nélkül át lehet szállítani a folyón.

(90) Eck ezzel szemben úgy vélte, hogy ez a hely kedvezőtlen lesz a mieink számára, ha akár a török sereg számának megnövekedtével, akár a mieinket sújtó valamilyen csapás következtében a szerencse váratlanul távozásra készíti őket. **(91)** Az események alakulása igazolta, hogy pontosan ez volt a helyzet. Mert miután a mieinket mindenfelől körülzárták, és

²⁴¹³ Lazius tájolása nem mindig megbízható, de itt elképzelhető, hogy a tábor valóban a Gellért-hegy keleti, Duna-felé eső oldalát is elfoglalta. Így a hegy valóban a tábor és Buda között magasodott.

három tábortól szorongatva mintegy az ellenség közepén találták magukat, egyszerre nem tudtak valamennyien sem harcba bocsátkozni, sem veszteség nélkül a tábort elhagyni. **(92)** Ehhez járult még, hogy a hegy lejtőin védtelenül, az ellenség biztos lövéseinek kitéve álltak a sátrak, melyekre a törökök, mint valami céltáblára naphosszat lövöldözhettek, és a Duna sem nyújthatott komoly védelmet, mely ezen a helyen szélesen és sebesen hömpölyög alá, és a legkevésbé sem alkalmas hajóhíd építésére. **(93)** Éppen ezért Reischach azt javasolta, hogy a nem messze fekvő, szomszédos Szent Margit-szigetre kell áttelepülniük, mert azt minden oldalról folyó veszi körül, és a golyók lőtávától, valamint Buda falaitól is kissé távolabb fekszik, így akármilyen terveket is szövögessen az ellenség, ott, ha úgy látják, hogy maradniuk kell, biztonságban kivárhatják a háború kimenetelét, ha ellenben valami balszerencse arra kényszerítené őket, hogy visszavonuljanak, a mieink rendelkezésére álló flotta védelmében, nehézség nélkül átdobhatják az egész sereget a túlsó partra. **(94)** Roggendorf azonban pökhendiségből vagy (a közhit szerint) valamiféle büszkeségből nem kívánta megfontolni ezeket,²⁴¹⁴ így végül július 1-jén,²⁴¹⁵ nem sokkal azelőtt, hogy Mehmed a mieinkkel szembeszállt volna, a bizonytalan helyzet, a vezér esztelensége, a váratlanul felbukkanó ellenség, nem utolsó sorban pedig a lelkekben meggyökeresedett komoly remény, mely a háborúkat rendszerint meghosszabbítja, hogy tudniillik a hadjáratot meg lehet nyerni, arra készítette a mieinket, hogy a Roggendorf által korábban kijelölt helyre telepítsék át a tábort, még ha az nem is volt eléggé alkalmas.

(95) Pontosán tudom,²⁴¹⁶ hogy elsőként ez idő tájt fordult elő, hogy a katonák már nem titokban, hanem nyíltan morgolódtak, és belefáradván a hosszúra nyúlt hadjáratba szidalmakkal kezdték illetni vezérüket, és már nem csupán mohósággal, de elbizakodottsággal²⁴¹⁷ és butasággal is vádolták. **(96)** Az általános rossz hangulatot tetézte a betegség, mely az új és rosszul elhelyezett táborban lassanként felütötte a fejét a katonáink között, és napról napra apasztotta a hadsereg számát és tettejét, pont abban az időszakban, amikor az ellenség létszáma megkétszereződött, erőre lett volna szükség.

²⁴¹⁴ Lazius szisztematikusa igyekszik rossz színben feltüntetni a bukott hadjárat parancsnokát, de az általa keltett látszat ellenére, Roggendorf terve nagyon is alapos megfontoláson alapult. Pest számított az ostromlók bázisának, ide rakodták ki az utánpótlást, és a hajón érkező csapatok is Pesten szálltak ki, majd a hajóhídon jutottak át a budai oldalra. A Pesttel átellenben fekvő Gellért-hegy birtoklása ezért volt stratégiai jelentőségű. Ha Reischach állítólagos javaslatát fogadták volna el, sorsára kellett volna hagyniuk a pesti hídfőállást.

²⁴¹⁵ Más forrásaink azt állítják, hogy Roggendorf július 10-én helyezte át táborát a Gellért-hegy tővébe.

²⁴¹⁶ Lazius itt kezd el egyes szám első személyben írni, ami tovább erősíti a gyanút, hogy csak június végén, július elején csatlakozott a sereghez. Beszámolója innentől a legrészletesebb, amit a júliusi harcokról ismerünk.

²⁴¹⁷ Lazius az első kézirati variánsban még „imprudentiá”-t (ostobaságot) írt, a későbbi két változatban az 'r' már kimaradt, így a katonák „impudentiá”-val (elbizakodottsággal) vádolták a parancsnokot.

(97) Miután ugyanis a tábort hitvány anyagokkal megerősítették, minthogy felettebb alkalmatlan helyen állították fel, a katonák ugyanarról a helyről nyerték a vizet, ahol kevéssel korábban a levágott állatok húsáról, zsigereiről és belsőségeiről mosták le a vért. (98) Mivel pedig sem tűzifa, sem szakács nem akadt, a még szinte testmeleg húst csak félig főzték meg, így a jószerivel nyersen lenyelt falatok betegségeket támasztottak a fáradtságtól és az időjárástól amúgy is legyengült emberekben.²⁴¹⁸ (99) Végül a késlekedésből is tápot kapva a hosszas háborúskodás csak fokozta a ragályt, mely több embert ragadott el seregünkől, mint a kegyetlen ellenség, ráadásul a legjobb és legbátrabb férfiakat.

(100) A törökök viszont, még mielőtt a bajok, amikről beszéltünk, a táborban elhatalmasodtak volna, mihelyt Mehmed vezetésével a mieink szeme elé kerültek, szemközt letáboroztak, és katonáinkat mindenfelől bekerítették. Csupán azt a részt hagyták szabadon, amerről a Buda irányából folyó Duna a Szent Gellért-hegy tövénél a királyi tábort nyaldosta, és ez adott esetben, ha szükségessé vált, lehetőséget nyújthatott az átkelésre és a vereség elkerülésére. (101) Minden más helyet az ellenség kerített a hatalmába, és kelet, dél és nyugat felől²⁴¹⁹ szorongatta a királyi sereget. (102) E folyó adta lehetőség nélkül a sereg szinte falak közé szorult volna, és az élelemhiány hamarosan megadásra készíthette volna. (103) Az utánpótlást ugyanis nem kis kockázat árán Ausztriából hozták és hajókon szállították az ellenséges csapatokon át, Buda falai alatt, és út közben a sokszor igen heves ágyúzás és a támadások miatt a Dunán is nem csekély veszély fenyegette, mielőtt elért volna a táborba. (104) Ez volt a mieink egyetlen támasza ebben a szerencsétlenül megválasztott táborban. (105) De az ellenség még ezt is irigyelte tőlünk: jelentős hajóhadat vontak össze a Dunán, és miután néhány közeli szigetet²⁴²⁰ elfoglaltak, szünet nélkül alkalmat és módot kerestek arra, hogy megfosszák a mieinket ettől a támaszuktól.

(106) Volt a táborunk szomszédságában két kisebb sziget,²⁴²¹ amelyekből részint a víz meglassulása, részint szélessége miatt a Dunának ezen a szakaszán van néhány. Miután ezeket hevenyészett hidakkal kötötték össze, a táborból bármely pillanatban segítséget lehetett küldeni azok számára, akik a szigeteket őrizték. A másik oldalról, ahonnan hajóval lehetett átjutni az ellenség szigetére, jól felszerelt flottánk állomásozott, és rendszeres, erős őrséggel gondosan szemmel tartotta ellenfeleink minden mozdulatát. (107) Úgy tűnt, hogy egy hasonló

²⁴¹⁸ Lazius orvos volt, leírása, mint szakértő szemtanúé különösen hiteles.

²⁴¹⁹ Ha a szokásos korrekciót alkalmazzuk, Lazius leírása pontos: a tájolóást 90 fokkal balra visszaforgatva azt kapjuk, hogy a tábort dél, nyugat és észak felől zárták körbe. Kelet felől ez lehetetlen lett volna, mivel ott a Duna folyik.

²⁴²⁰ Az oszmán flotta a Csepel-sziget északi végén állomásozott.

²⁴²¹ Forrásaink többnyire csak egy szigetről, az időközben eltűnt Ónos-zátonyszigetről szólnak.

erejű flottát állítva össze saját szigetüket akarják biztosítani. **(108)** A többiek azonban, akik szárazföldön egy kőhajításnyira vertek hatalmas és messze kiterjedő táborot azon a mezőn, melyet a németek saját nyelvükön Kronfeldnek²⁴²² neveznek, mindjárt a kezdet kezdetén, még mielőtt védműveket állítottak és sáncokat ástak volna velünk szemben, szinte minden nap módot és alkalmat kerestek az összecsapásra: hol a sáncainkig lovagoltak, hol a nyílt mezőn állították fel hadrendjüket, állandó ágyúzásuk pedig azzal riogatta táborunkat, mintha rögtön meg akarnák azt rohanni. **(109)** Ha viszont azt látták, hogy a mieink egy erősebb csapata ront ki ellenük, kisvártatva elhagyták helyüket és visszatértek táborukba, de aztán újra és újra próbálkoztak hol ezzel, hol azzal, s nem hagytak nyugtot a mieinknek, de bátorságukat sem tudták felőrölni, minthogy a hosszú háborúskodásban már jól kiismerték ennek a népségnek a csselfogásait. **(110)** Miután pedig sem az ágyúzással, sem a mindennapos csatározásokkal nem mentek semmire, holott minden eszközt és meglepő fondorlatot bevetettek, s minthogy ez a nép hozzá van szokva a munkához, és urainak halálig engedelmeskedik, a megérkezésüket követő harmadik éjszakán Mehmed pasa, a barbárok parancsnoka kivezényelt közel ezer embert rudakkal és kapákkal a táborunkkal szembe, és parancsba adta, hogy egy jó lövésnyire a sáncunktól álljanak meg. **(111)** Itt aztán hatalmas munkába kezdtek, melyet alig pár óra alatt be is fejeztek, és táborunk szomszédságában földből, sárból és agyagból roppant méretű halmot emeltek, olyan magasat, ahonnan jól láthatták, mi zajlik táborunkban, és ahonnan ágyúikkal akadálytalanul lövöldözhetnek a mieinkre.²⁴²³ **(112)** Amint a munka elkészült, kihozták a táborból néhány kisebb ágyút, és kivezényelték a lövészek egy válogatott csapatát azon gyalogosok közül, akiket a törökök janicsároknak neveznek. **(113)** Miután ezek a sáncban elhelyezkedtek, olyan sűrűségben és robajjal kezdték ontani a golyókat a táborunkra, hogy első pillantásra úgy tűnt, hogy helyzetünk egy percig sem tartható. **(114)** S csakugyan, mikor észrevették, hogy a sikeres ágyúzás miatt naponta sokan vesznek oda, minden lehetőséget megragadtak, hogy a mieinket kiűzzék táborukból. **(115)** Úgy gondolták, hogy ezt könnyűszerrel véghezvihatják, minthogy létszámban felülmúltak bennünket, és még friss erővel harcoltak a mieinkkel, akiket megtépázott a hosszú ostrom, a betegségek és az időjárás; a mértéktelenség és a mocskok miatt egyre jobban terjedt a ragály, s végül a kisebb csetepaték is számtalan életet követeltek. **(116)** Mindezeket tetézte még a mieink táborának kedvezőtlen fekvése, mely minden irányból ki volt szolgáltatva az ellenségnek. A tábor ugyanis úgy

²⁴²² Kelenföld.

²⁴²³ Hauffe is azt írja naplójában, hogy az oszmán sáncok olyan közel voltak, hogy az őrszemek kövekkel is megdobálhatták volna egymást (KASZA, *Buda oppugnata...*,231.), illetve az előretolt sáncokról a nagyszombati Kolár levele is megemlékezik (KASZA, *Buda oppugnata...*,239.).

helyezkedett el, hogy a hegy csúcsától egészen a lábáig, majd innen a Duna partján nyúlt el,²⁴²⁴ és minden lövés számára nagyszerű célpontot kínált.

(117) Amint Roggendorf észlelte, micsoda veszedelem fenyegeti katonáit, mivel sem elegendő élelmük nem volt már, sem pedig erejük, hogy feltartóztassák az újabb és újabb rohamokat, miközben a barbárok szünet nélkül, nagy pontossággal lövöldöztek a mieinkre, noha már megbánta saját ötletét, mégis, nehogy nagyobb szégyenbe kerüljön, úgy döntött, ki kell tartaniuk. (118) Amikor azután erről beszámolt a tisztjeivel tartott tanácskozáson, minden lehetséges módon igyekezett leplezni döntésének nyilvánvaló kockázatát. (119) Ők azonban, mivel nem csupán attól tartottak, hogy végveszélybe jutnak, hanem már káruk is származott mindebből, a szorongató helyzethez illő módon úgy határoztak, hogy az éj csöndjében és leple alatt bekerítik azokat, akik a védművekben és sáncokban állomásoztak. (120) A kiküldendő csapatok számában azonban nem jutottak dűlőre. A gyalogság parancsnoka, Eck von Reischach négy német zászlóalj és néhány magyar lovasszakaszt tartott szükségesnek, Roggendorf ellenben azt hajtogatta, hogy két zászlóalj is elegendő lesz, és gyávasággal vádolta meg a kiérdemesült és sok évnyi harci tapasztalattal rendelkező Ecket. (121) Ő azonban azt bizonygatta, hogy nagyon is józanul gondolkodik, és hogy nem jelentéktelen dologról van szó, amit nem is szabad félvállról venni: joggal gyanítható ugyanis, hogy jelentős létszámú ellenség tartózkodik ott, nem kevés ágyúval, ennek a népségnek fortélyossága pedig jól ismert, és sokan estek már a csapdájukba a legnagyobb veszedelmek közepette, holott meg voltak győződve arról, hogy kellő megfontoltsággal és erővel rendelkeznek.

(122) Megengedem, mondotta, hogy csak kevesen vannak, akik ott őrséget adnak. Azokra kell azonban figyelni, akiket lesbe állítottak, s ott rejtőznek, hogy látszólag csekély létszámukkal odacsalogassák a mieinket. (123) Ezekkel pedig, minthogy a harc minden eshetőségére fel vannak készülve, jelentős erővel rendelkeznek és nagy létszámúak, két, nem is teljes létszámú és erejű zászlóalj, amelyeket megannyi betegség is tépáz nap mint nap, aligha fog egyenlő esélyekkel megütközni. (124) Ő azonban, ha ez a döntés születik, sem késlekedni nem fog, sem az elszántságnak és a bátorságnak nem lesz híján. (125) Íme, fűzte hozzá, szívesen feláldozom a kortól és most már a betegségekől is megtört testemet. Ha pedig ezt feladatom ellátása nem teszi lehetővé, fiamat, akinél nincs drágább számomra, kínálom fel zászlóaljával együtt erre a hadműveletre.

²⁴²⁴ A tábor alapvetően a Gellért-hegyen és körben, a hegy lábainál helyezkedett el. Dél felé kicsit túl is nyúlt a hegyen a Duna folyása mentén.

(126) Többen, akik jelen voltak a tanácskozáson, sűrű könnyhullajtások közepette hallgatták e szavakat, amikor látták, hogy egy ilyen nagy tekintélyű és rendkívüli katonai tapasztalattal rendelkező férfiút semmibe vesz egy másik, akit sem nagyszerű tettei, sem hírneve és megfontoltsága alapján nem lehetett Eckkel összehasonlítani.

(127) Miután a dolgot így elrendezték, az éjszaka közeledtével Eck, amint azt elhatározták, zászlóaljával együtt erre a balvégzetű kitörésre buzdította a fiát. Ő kicsiny gyermekségétől fogva táborokban nevelkedett az apja mellett, számos nagyszerű haditettével Itáliában, Franciaországban, de főképp a svájciak ellen olyan hírnévre tett szert, hogy végül ebben a hadjáratban egy zászlóalj vezetésével bízták meg. (128) Ezért aztán nem is volt nehéz vitézségre serkenteni, főleg nem az apjának, akitől bátorságát örökölte és minden hadi tudományát tanulta, és úgy vélte, nincs rútabb és méltatlanabb dolog, mint a parancsszót semmibe venni.

(129) Miután tehát csatlakozott a másik zászlóaljhoz és a kisszámú lovassághoz, eljutott a korábban említett, törökök által emelt sáncokig. Mivel pedig az ellenség nagy létszámú és alaposan felfegyverzett őrszemei, e népség szokása szerint, a legnagyobb csendben várakoztak, ő valami nagyszerű haditetre vágyva, és mert Roggendorf is ezt parancsolta, csapatát mélyen bevezette a sánc belsejébe. Itt aztán körülpillantva abban reménykedett, hogy a szerencse majd lehetőséget ad neki valami fényes haditetre. (130) A mieink, miután körbejárták a sáncot, épp ádázul rá akartak rontani azokra, akik szemlátomást csak kis számban a szekereknél heverték. (131) Ekkor azonban, adott jelre a törökök rejtekhelyeikről minden irányból megrohanták a mieinket, némelyeket elfogtak, másokat megöltek vagy megfutamítottak, és szorosan a nyomukban voltak, egyszóval azon az éjszakán úgy védték állásaikat, hogy a két zászlóaljból hírmondója is alig maradt e súlyos vereségnek, aki a táborba visszatért. (132) A bátor ifjú, akit, mint említettük, erre a veszélyes feladatra kiválasztottak, miközben a legsűrűbb első sorokban harcolt, és részint embereit igyekezett menteni a veszedelemből, részint valami fényes haditett lehetőségét kereste, puskagolyótól találva hanyatlott le, noha nyilvánvalóan méltó lett volna rá, hogy a Párkák hosszabbra fonják élete fonálát.²⁴²⁵

(133) Mivel Roggendorf ettől kezdve teljesen elvesztette a lelkierejét, a többiek mindent elkövettek, ami nemcsak az egyes emberek megmentését, de a nemes király dicsőségét és hírnevét, illetve az egész tábor védelmét szolgálta. (134) Elsősorban Varkocs,

²⁴²⁵ Reischach fiának a halálát Giovio is említi, igaz kicsit regényesebb viszonyok között. KASZA, *Buda oppugnata...*,167.

Otto von Dieskau és Reimbert von Ebersdorf javították naponta a védműveket, járták körül az őrszemeket, és növelték vagy csökkentették a számukat, aszerint ahogy az idő és a helyzet kívánta. Mindig elől álltak az ostromok során, vitézségre buzdították a többieket, egyszóval magukra vállaltak minden gondot és feladatot, mely tiszténél és e hadjárat óvatlanul reá bízott vezetése révén Roggendorfra várt volna. **(135)** Rajta viszont napról napra jobban elharapódzott a lelki betegség, és lassan már testi ereje is elhagyta. **(136)** Eck von Reischach viszont, ez a veterán katona, noha sokat gyötrődött fia elvesztése után, de nem az önsajnálattal miatt, hanem mert oly sok derék embert siratott, mégis a közös veszélyt személyes fájdalommal elé helyezte, és még annak ellenére is, hogy Roggendorf gyűlölte őt, mindent nagy buzgalommal intézett. Tribunusait (akiket manapság zászlósoknak nevezünk) minden lehetséges módon megfontoltságra és éberségre, katonáit pedig józanságra és vitézségre buzdította. **(137)** Mivel pedig a törökök a tábor ismételt megrohamozásával állandó munkát adtak a mieinknek, ez a tiszteletre méltó öreg többek kíséretében lóháton ülve jóformán már azelőtt állomáshelyeikre rendelte mégoly távol elhelyezkedő gyalogos zászlóaljait, mielőtt még riadót fújtak volna. **(138)** Ő maga pedig lóról szállva, reszketegen, de mindenkit megelőzve állt az első sorba, majd lándzsát ragadva így szólt: Fiaim, ez legyen itt a temetőnk, vagy másikat kerestek? Mutassátok meg, hogy bátrak vagytok és méltóak közös hazánkhoz és őseinkhez. **(139)** A bátrakat a szerencse is segíti, és véget vet majd megpróbáltatásainknak. Meghagyta, hogy vele együtt, míg ő maga is a csatasorban áll és a táborban tartózkodik, nyugodt lélekkel, bátran viseljék, bármi vár is rájuk.

(140) Néhány hasonló, erejét meghaladó próbálkozás után, miközben, minél tovább húzódott ez a végzetes hadjárat, a hadiszerecsé és katonáink kedélyállapota is hol így, hol úgy alakult, jaj, rettenetes, ez a nagyszerű hős is megbetegedett végül, és az egész sereg megdöbbenésére utolérte a katonák közt pusztító gyilkos ragály és a vérhas. **(141)** Kánikula volt²⁴²⁶ ugyanis, a hely pedig fekvése és szűkössége miatt is alkalmatlan volt, s minthogy csak a levágott állatok vérével beszennyezett Dunából nyerték a vizet az iváshoz és az étel megfőzéséhez, a német katonák, ahogy ez ostrom idején lenni szokott, mértéktelenül vedelték a magyar bort, így pedig könnyen megtámadta őket a sorvasztó láz. **(142)** A bajt csak tetézte a katonák mértéktelensége, a gyógyszerek hiánya, valamint az orvosok csekély száma és tapasztalatlansága. **(143)** Így, miközben minden nap sokan haltak meg, a betegekkel való érintkezés csak terjesztette a ragályt, úgyhogy akik megfertőződtek, minthogy a tömeg és az

²⁴²⁶ Gioivo furcsa módon az őszi hideggel magyarázta a katonák legyengülését (KASZA, *Buda oppugnata...*,166.), de a nyári forróságban terjedő ragály sokkal valószínűbb.

állandó ostrom akadályozta a kezelést, vagy magukra hagyatva, törődés nélkül pusztultak el, vagy akik mellettük voltak és ápolták őket, azok is megkapták a betegséget, a mindenki szeme láttára zajló, mindennapos temetések pedig csak növelték a rettegést. Így történt, hogy a ragály fokozatos elharapódzásával többen haltak meg betegségben, mint kard által.

(144) Az ellenség azonban ez idő alatt sem hagyott nekünk nyugtot, és naponta ismétlődő támadásaival olyannyira gyötört bennünket, hogy még az árkokban is, melyekben ki-ki saját sátrában rejtőzködni volt kénytelen, miután azt kívülről is minél magasabb földhányással vette körbe, alig-alig tudtuk magunkat megvédeni a golyózápportól, mely az ellenség fegyvereiből, mint valami céltáblára zúdult ránk.

(145) Miután e bajok közepette már sok és kiváló férfi odaveszett, a halál szele végül Roggendorfot is meglegyintette. **(146)** Amikor ugyanis ebéd után épp egy kéznél levő széken szunyókált, egy ellenséges puszkagolyó eltalálta a karján,²⁴²⁷ eltörte a karcsonjtát, és így először a keze feletti uralmat vesztette el, aztán pedig részben a fájdalom, részben az ezt csak tetéző gyógykezelés miatt lassanként maga is sorvasztó lázba esett. **(147)** És bár ezt a kórt az orvosok és seborvosok mindegyike (köztük én is) erejéhez és tudásához képest igyekezett kezelni és orvosolni, a lelki betegség azonban gátat vetett minden eljárásnak: a törés nem volt hajlandó gyógyulni, a napról napra növekvő láz pedig végül vérhasba torkollott. **(148)** Emiatt a kellesténél jobban felszaporodott benne a fekete epe,²⁴²⁸ és mind testi, mind lelkiereje napról napra hanyatlott. Ez a balszerencse pedig a mi dolgainkat is akadályozta, és később is komoly károkat okozott. **(149)** Ezen csapások után sem Varkocsnak, sem a többi tanácsbeli, fontos férfiúnak nem volt egyetlen nyugodt éjszakája sem. Semmire nem volt elég idő, nem volt elég hely, és mindig maradt tennivaló: a sáncon az őrség számát növelni, az őrszemek kihelyezéséről gondoskodni, mindent szemmel tartani és minden zörejre készenlétben állni. **(150)** Ilyen odafigyeléssel járt el mindenki mintegy a rájuk nehezedő szükség súlya alatt. **(151)** Kiváltképp Roggendorf, aki ugyan hajlott kora ellenére is több ízben elszánt és tetterős maradt a veszedelmek közepette, de ebben a végzetes hadjáratban, mindenfelől ellenségtől szorongatva, mikor az évszak miatt sem lehetett hadat viselni, a katonáit sújtó tomboló ragály közepette pedig, valamint az ellenség közelsége és sokasága

²⁴²⁷ Ennek még 1541. augusztus 8-a előtt kellett történnie, mert Andrzej Górka aznap Bécsben kelt levele már említi, hogy Roggendorf megsebesült a karján. (KASZA, *Buda oppugnata...*,244.) Istvánffy szerint éppen a királynak írt levelet, amikor egy lövedék repesze megsebesítette. ISTVÁNFY Miklós, *A magyarok történetéből*, Budapest, 1962, 171–172.

²⁴²⁸ A korabeli orvoslás alapvető elmélete volt az ókori gyökerekre, főleg Galénoszra visszavezethető humorápatológia. Eszerint az ember egészségéért a négy alapvető nedv: a vér, a nyák, a sárga és a fekete epe egyensúlya felelős. Ha ez felborul, az ember megbetegszik. A fekete epe túlsúlya melankóliát okoz. Mai fogalmaink szerint Lazius lényegében azt állítja, hogy Roggendorfot súlyos depresszió gyötörte.

miatt bármilyen merészebb vállalkozás kockázatot jelentett, csak tétován és bizonytalanul fontolgatta, vajon a birodalom ígéretei és a király parancsa szerint maradjon, vagy dolgavégezetlen elvonuljon, és ne tegyen semmit. **(152)** Ha pedig vissza kellene vonulniuk, tépelődött magában, miképpen szállíthatná át a sereget, amikor a viharok szétszaggatták a hajóhidat. Semmilyen helyzet, semmilyen tanács, sőt maga a pusztaság élet sem volt már kedvére. **(153)** Sokszor gondolt a menekülésre, de aztán hirtelen mégis a fegyverekbe vetette bizodalját. Őrlődött, hogy inkább a regensburgi gyűlésen neki ígért jelentős segélyben bízzon-e, ami eleinte nagy reményt ébresztett benne, vagy inkább a nyilvánvaló veszedelemre legyen tekintettel. Így bármerre nézett, nem látott kiutat.

(154) Varkocs azonban még ebben a nehéz helyzetben sem rémült meg és nem csüggedt el. Hol lovon, hol gyalog járt mindenfelé, és egyszer a sáncon küzdőknek sietett a segítségére, másszor az ellenséget kergette el a védművekről, ahol pedig a legsűrűbben tömörültek odakint, ott válogatott katonáival kicsapva rájuk rontott. **(155)** Ez a derék ember sokkal többet törődött a táborral, mint tiszte megkívánta volna, nehogy valami hanyagság folytán kiostromolják őket. Az ellenség ugyanis minden nap kíméletlenül támadott nagy számú katonasággal.

(156) Miközben Varkocs így vitézkedett a táborban, nyár közepén a regensburgi gyűlésen mindkét császár²⁴²⁹ értesült a tábor helyzetéről, s minthogy a megígért segédcsapatokat olyan gyorsan nem lehetett összevonni, és a gyűlésen is még számos dolgot el kellett intézni, a mieink megnyugtatására úgy határoztak, hogy amíg ezek elrendeződnek, követeket küldenek Magyarországra, hogy buzdítsák a vezért és értesítsék a birodalom határozatáról. **(157)** Mivel pedig ezt a többi fejedelem is egyként helyeselte, a fontos követség élére Mirandola grófot jelölték ki,²⁴³⁰ aki, miután egyik rokona a jog és méltányosság ellenére elűzte otthonából, a császár udvarában élt tisztességes száműzetésben. **(158)** A váratlanul adódott követséget elvállalva késedelem nélkül Bécsbe hajózott, ahonnan Sigismund von Herberstein báró kísérte a táborig. Itt előadta Roggendorfnak, amit rábíztak, és beszámolt neki a segélyről és a segédcsapatokról, melyeket a birodalmi rendek már megszavaztak erre a hadjáratra. **(159)** A táborban tartózkodott ekkor Niklas Salm gróf is, a nemes király kamarása.²⁴³¹ **(160)** A hírek

²⁴²⁹ Ferdinánd 1541-ben természetesen még nem volt császár. Az első, 1548-ra elkészült változatban ez a szó még nem is szerepelt. Lazius azonban 1556 után átdolgozta és több ponton kiegészítette a művet, addigra pedig V. Károly lemondásával Ferdinánd lépett a császári trónra. Az anakronizmus valószínűleg ennek köszönhető.

²⁴³⁰ Ferdinánd pápense Johannes Thomas Pico della Mirandola számára Regensburgban kelt, 1541. július 26-án (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 46. Konv. A, fol. 23.).

²⁴³¹ Mivel jelentősebb segélyhadat nem küldhetett, Ferdinánd egy utolsó kísérletre szánta el magát, hogy tárgyalásos úton rendezze a kérdést: Mirandola pápensevel egy napon, július 26-án kelt Ferdinánd követi

ugyan valamennyiüket jobb kedvre derítették, és ígéretet tettek, hogy miként eddig, úgy ezután is elviselik még a legkeményebb megpróbáltatásokat is, de mivel igen sokan haltak meg a betegségek miatt, annak a seregnek, melyet Buda alá küldtek, mostanra alig a harmada maradt meg, az ágyúgolyók záporában és a betegségek miatt pedig egyfolytában hullottak az emberek.

(161) Szinte ugyanekkor érkezett Törökországból Ficinus is, akit a nemes király a török zsarnokhoz küldött követségbe, és akit majdnem egy egész éven át, mialatt a barbár a hadjáratot készítette elő, őrizet alatt tartottak Konstantinápolyban.²⁴³² **(162)** Ő Mirandolától gyökeresen eltérő és táborunk számára roppant kedvezőtlen híreket hozott, azt tudniillik, hogy a török zsarnok kétszázezer katonájával elindult Konstantinápolyból, őt pedig kényszerítették, hogy vele tartson. Öt nap után, hosszas könyörgésre végre elengedték a táborukból. Váltott lovakon rohanvást sietett, és most itt van, hogy jelentse az igazat, és figyelmeztessen bennünket, időben tegyünk meg azt, amire a szükség is rákényszerít minket hamarosan. **(163)** Ha ki akarják várni a végét, a kegyetlen és mindennel alaposan felszerelt barbárral fogják szemben találni magukat, aki sokkal hamarabb itt lesz, minthogy az utánpótlás és a segédcsapatok megérkezhetnének Németországból. **(164)** Így tehát, miután Mirandola is és a többi jelen levő német és magyar főtiszt hosszasan tárgyaltak Roggendorffal, hogy milyen döntés hozzanak, és melyik utat kövessék, mivelhogy a hajóhidat, melyet korábban azzal a céllal építettek, hogy könnyebben és gyorsabban átkelhessenek a Dunán, a vihar ereje tönkretette. **(165)** Végül valamennyien úgy látták jónak, ha először is felderítőket küldenek ki a környező területekre, hogy azok gondosan kikémleljék a török tábor helyzetét, és hogy a zsarnok valóban személyesen vesz-e részt a hadjáratban és merre tart, majd erről a lehető leghamarabb értesítsék őket.

(166) Ezt követően többeket ki is küldtek a környező területekre. Mikor ezek hamarosan visszatértek, és ugyanazt jelentették, az adott helyzetben üdvösnek látszott kifürkészni a Barát szándékát, nem akarja-e úgy átadni Budát, hogy az ország egy része

instrukciója, melyben megbízta Roggendorfot és Perényi Pétert, illetve Sigmund von Herbersteint és Niklas Graf zu Salmot, hogy tárgyaljanak Izabellával Buda átadásáról (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 46. Konv. A, fol. 25–29.).

²⁴³² Az a követ, akit Ferdinánd Konstantinápolyba küldött, és akit ott hónapokig fogságban tartottak, Hieronym Łaski volt. A Ficinus név ebben az összefüggésben nem értelmezhető. Adataink szerint ugyanakkor Łaskit nem engedték szabadon szeptemberig, így nemigen közölhetett híreket a királyi sereg vezéréivel.

megmaradna a gyermeknek.²⁴³³ **(167)** A javaslat megtárgyalására a lengyel király is követséget küldött azzal az utasítással, hogy közvetítsen a felek összebékítésében.²⁴³⁴

(168) Mihelyt megállapodtak a tárgyalások helyében és idejében, Perényi és Bebek, akiket Roggendorf megbízott a feladattal, egy Budától nem messze eső völgyben a következő szavakkal fordult a Baráthoz, Török Bálinthoz és Petrovicshoz, akit János király fia gyámjának jelölt:

(169) „Nyakukon az ellenség, akit uralmuk megtartásának reményében hívtak be, de hogy az ő fegyvereiktől a győzteseknek vagy a legyőzötteknek kell-e inkább tartaniuk, maguk is megítélhetik a hasonló esetek alapján. **(170)** A kereszténység legádázabb ellensége nem szalasztja majd el az alkalmat és a pillanatot, amikor véráldozat nélkül, szépszerével leigázhatja az országot, melynek meghódítására, míg pártviszályoktól mentesen ereje teljében volt, hasztalanul vonult fel számtalan katonájával roppant költségek árán. **(171)** A zsarnok sem indul el hiába személyesen egy olyan távoli helyről, az év ilyen alkalmatlan időszakában, nagy költségek árán, minthogy mindig is sóvárgott a pénzre, de legfőképp erre az országra. **(172)** Soha egyetlen szavát sem tartotta meg a keresztényekkel szemben. Az ország eddig is komoly károkat szenvedett a belé vetett bizalom miatt, mely tanulságul szolgálhat, hogy tartsanak az ellenség hasonló akcióitól, még ha szövetségesük is. S habár most még veszteség nélkül tábor bonthatnának, mégis féltik ezt a nagyszerű várost és a jeles királyságot, és nem kívánják neki azt a sorsot, melyet a győztes kétség kívül szán neki, amikor majd fáradozásainak megkéri az árát. **(173)** Ezért mindkét fél számára tanácsos lenne, hogy amíg tehetik, szüneteltessék a harcot, és őszintén beszéljék meg egymással szándékaikat. Mert ha ezt megtették, könnyen megoldható lesz, hogy a szepesi grófság mellett a császár akaratából a királyfi kezén maradjon mindaz a terület is, ami onnantól a Tiszáig terül el. **(174)** Ha pedig nem tudnak megegyezni, kérjenek a békére és egyezsége vonatkozó feltételeket a lengyel királytól, aki egyaránt rokonságban áll mindkét családdal, és egyforma törődéssel viseltetik mindkettő iránt. **(175)** Közben azonban, mivel mindkettejüket, a királyfit és méltóságát, illetve mindkét sereget veszély fenyegeti, inkább azokkal foglalkozzanak, melyek a javukra szolgálnak. Az idő meglehetősen szűkös a békekötésre, és minden a gyorsaságon múlik. Mivel pedig

²⁴³³ János Zsigmond.

²⁴³⁴ A lengyel követeket még az ostrom elején eltávolították Budáról. Augusztus elején a Salm–Herberstein-követség próbálkozott tárgyalással.

mindkettejük ügyéről szó van, fontos, hogy idejekorán, bölcsen és az egész keresztény világ érdekében megállapodjanak.”²⁴³⁵

(176) A Barát azonban, ahogy korábban is számos megbeszélésen mindig fennhéjázva felelt, társaival egyetemben semmit sem engedett követeléseiből, és az egész országot meg akarta tartani a gyermek király számára a barbárok fegyvereivel, és annak a népnek a segítségére támaszkodott, mely a keresztény hitnek nemcsak kezdettől fogva legnagyobb ellensége volt, de arra törekedett, hogy az egész vallást és minden erényét népeivel és országaival együtt kiirtsa.

(177) Így aztán mindkét fél dolgavégezetlen távozott, miután az ugyanebben a szellemben megkísérelt tárgyalások rendre meghiúsultak a hazaárulók miatt, akik egyre vérmesebb reményeket tápláltak, mivel úgy gondolták, hogy megrettentünk a bennünket szorongató veszedelem miatt.

(178) Azok a magyar főurak viszont, akik a nemes király táborában katonáskodtak, és néhány lovascsapatot vezényeltek, miután értesültek róla, hogy a tárgyalások meghiúsultak, és biztos hírt kaptak arról is, hogy a török szultán hatalmas sereggel elindult Konstantinápolyból, és már olyannyira nincs messze táborunktól, hogy nyolc nap alatt oda is érhet, miután komoly aggodalmaktól gyötörve egymás közt tanácsot tartottak, együttesen felkeresték a súlyos betegen ágyban fekvő, gondoktól megviselt és saját sorsát sirató Roggendorfot, figyelmeztették és kérelték, hogy idejében gondoskodjon a hadseregről, mert azt végveszély fenyegeti. **(179)** Megbizonyosodtak róla, hogy a török szultán – az egész világ mennyköve és ostora – sietve, személyesen vonul ellenük Thrákiából kétszázezer emberével, és már a közelben jár, hogy meglepje és legyőzze őket. **(180)** Vele pedig sem létszám, sem erő tekintetében nem vehetik fel a versenyt, minthogy naponta sokan halnak meg az ostrom és az egyre kegyetlenebbül tomboló ragály miatt. **(181)** Alig a harmada maradt meg annak a tekintélyes seregnek, amellyel a hadjárat kezdetén nekifogtak Buda ostromának. Az egész sereg legyengült, és a jószerivel gyógyíthatatlan betegség úgy a hatalmába kerített mindenkit, hogy nem férfiakat, inkább csontvázakat állíthatnak csatasorba egy ilyen hatalmas és jól felszerelt ellenséggel szemben. **(182)** Akik pedig mégis jó egészségnek örvendenek, azokat a szüntelen harc a tábor védelméért, a küszködés a védművek emeléséért és végül a perzselő

²⁴³⁵ Herberstein, aki a nyári követség egyik vezetője volt, azt írta, hogy igazi tárgyalásokra nem is került sor, mivel Budára nem engedték be őket és feltételeiket sem hallgatták meg: Sigismundi Liber baronis in HERBERSTAIN, *Defensio injuste delatorum*. Viennae Austriae, 1541, Aiiii. A szöveg első fogalmazványában még Lazius is megjegyezte a margón: „Missus fuit comes Mirandulanus, ut pacem constiteret inter Monachum et nostros, sed non est auditus aut admissus a Monacho”.

hőség úgy elcsigázta, hogy alig vonszolják magukat. **(183)** Nincs zsold, a készletek megcsappantak. Éppen elégszer próbára tették a katonák vitézségét és szerencsését. Arra kéri, vigyázzon, hogy miközben ő tétovázik, a sietve megérkező ellenség nehogy meglepje és legyőzze őket, és vagy Quintilius Varushoz²⁴³⁶ hasonlóan egy szálig lemészárolja, vagy elűzze őket a táborból, ami máskülönben nem is lenne olyan nagy baj. **(184)** Mivel pedig a katonák többsége beteg, ők képtelenek lennének lépést tartani a sereggel, ezért ha késve vonul vissza a mind jobban közeledő ellenség elől, ezeket a nyomorultakat hátra kellene hagyni és martalékul vetni az ellenségnek, ami aligha tekinthető emberségesnek. **(185)** Végezetül számos és nehéz ágyúja van, melyeket nem lehet sebtében átszállítani és elvinni. Ilyen és hasonló szavakkal igyekeztek a magyarok a szerencsétlen öreg lelkére beszélni. **(186)** Kedvezőtlen hírekkel érkezve vissza egy rác felderítő is megerősítette mindezt, akit Magyarország belsejébe küldtek ki, amerről a szóbeszéd szerint a törökök közeledtek. Az ő latinul elmondott szavait én fordítottam németre a vezérnek.²⁴³⁷

(187) Így hát, bár ebben a szorongató helyzetben Roggendorf véleménye sem nagyon tért el a magyarok tanácsaitól, mégis úgy gondolta, hogy semmit sem szabad tennie királya parancsa és felhatalmazása nélkül.²⁴³⁸ Így előbb számos levelet írt, majd kollégáját és helyettesét, Niklas Salm grófort küldte követként a nemes Ferdinánd királyhoz. **(188)** Ezenközben az orvosok, akik között az első helyen voltunk, szintén írtak a királynak, jelentvén a vezér rossz egészségi állapotát, és hogy micsoda erővel tombol a jószerivel gyógyíthatatlan ragály a táborban.

(189) Roggendorf azután, az idő és a veszély szorításában mások javaslatára²⁴³⁹ parancsba adta, hogy a nagyobb ágyúkat apránként szállítsák át a szemközti pesti partra. **(190)**

²⁴³⁶ Quintilius Varus nevéhez fűződik a római sereg egyik legsúlyosabb veresége. Kr. u. 9-ben a germánok a teotoburgi erdőben kelepcébe csalták, és három légiójával együtt lemészárolták.

²⁴³⁷ Lazius ezek szerint annyira ott volt az események középpontjában, hogy ő tolmácsolta a rác felderítő latin szavait Roggendorfnak. Érdekes ugyanakkor, hogy a szöveg első fogalmazványában ez a részlet még nem szerepelt, a másodikban is csak utólag írta a margóra kiegészítésként.

²⁴³⁸ Felmerül a gyanú, hogy nem véletlen iratpusztulás műve, hogy nem maradt fenn egyetlen Buda alól keltezett Roggendorf-levele sem, de éppígy nincsenek meg Ferdinánd válaszelei. Azt Lazius mellett még Hauffe naplója is megerősíti, hogy Roggendorf kifejezetten a király utasítására tartott ki Buda alatt, bízva az uralkodó ígéretében, hogy erősítést kapnak és felmentik őket. Hauffe egyenesen úgy fogalmaz, hogy „ha nem akartak volna felmenteni minket, minden veszteség nélkül elvonulhattunk volna Buda és Visegrád alól”. (KASZA, *Buda oppugnata*..., 231.) Ennek fényében Ferdinándot is felelősség terheli a sereg későbbi felmorzsolódásáért.

²⁴³⁹ A kézirati variánsok ennek a helynek a kapcsán jól mutatják, hogy Lazius a végső szerkesztés során szisztematikusan rossz színben igyekezett feltüntetni Roggendorfort. Itt ugyanis azt írja, hogy mások tanácsára döntött úgy, hogy Pestre szállíttatja át az ágyúkat, de korábban, a W1 kéziratban még úgy fogalmazott: „Rogendorfius [...] communicatis prius cum suis consiliis machinas maiores paulatim in adversam ripam Pesthii traiecit” (azaz: *Közölve tisztjeivel a terveit a nagyobb ágyúkat fokozatosan a pesti oldalra vitette át*). Az átdolgozás során tehát egy cselekvőképes hadvezérből retorikai eszközök alkalmazásával is tehetetlen öregemberré formálja Roggendorfort.

Hogy pedig a visszavonulásnak ezt a félelemből fakadó tervét minél ügyesebben leplezhesse az ellenség előtt, elhatározta, hogy a kényszerű helyzetben cselhez folyamodik: úgy tett, mintha a túlpartra átvitt ágyúkkal azt a szigetet akarná megtámadni, melyet a törökök a királyi flotta nagy kárára korábban elfoglaltak.²⁴⁴⁰ **(191)** Úgy vélte ugyanis, hogy a törökök majd a helyzetnek megfelelően harcoló bajtársaik segítségére sietnek, és a csata forgatagában, minthogy hajóhada felülmúlta amazokét, a maradékot is könnyedén és észrevétlen átszállíthatja a túlsó partra. **(192)** Az ellenség viszont rájött, mire készülnek a mieink, mert látták, hogy az a két zászlóalj, melyet Carl Hayden²⁴⁴¹ és Hennenseynd²⁴⁴² előző nap²⁴⁴³ hozott Ausztriából, Pestről fényes nappal megindul lefelé a Duna mentén. Így, mielőtt elérkezett volna a hadműveletre megszabott óra, már hadrendbe álltak, és lovon ülve várták, hogy az ágyúkat elsüssék, és erre a jelre meginduljon a támadás. **(193)** A fortélyos ellenség tehát, amikor megorrontotta a mieink szándékait, azt is felismerte, hogy nagyszerű lehetőség kínálkozik a keresztények legyőzésére. Ezért egymást buzdítva, még mielőtt valamennyi ágyút elsütötték volna, egész seregükkel támadásba lendültek.²⁴⁴⁴ Akik a parton voltak, a királyi tábornak azt a szárnyát támadták meg, amely a Duna-part mentén a török sáncokkal szemben nyúlt előre, akik pedig a hajókon állomásoztak, a szigetünkre rontottak rá, amelynek ebben a hadjáratban gyakran nagy hasznát vettük, és majdhogynem már azelőtt elfoglalták, hogy a mieink riadót fűjtak volna. **(194)** Ezeket a támadásokat aznap olyan gyorsasággal hajtották végre, hogy a Dunát valósággal ellepték a sajkák, csónakok és a gályák, így arra kényszerítették flottánkat, hogy visszavonuljon állásaiból, és elhagyja az említett szigetet. **(195)** Azokat is, akik a hegyen voltak, olyan erővel szorongatták a másik irányból a budaiak, hogy kevésen múlt, hogy a hegy feladására és sáncaik elhagyására nem kényszerítették őket. Úgy tűnt ugyanis, hogy a rohamozó ellenség egészen a csúcsig elborítja a hegyet vöröslő zászlóival és pajzsaival.²⁴⁴⁵

²⁴⁴⁰ Vagyis a Csepel-szigetet. A Csepel-sziget felé irányzott, pesti oldalon felállított ágyúk jól láthatóak Schön metszetén is.

²⁴⁴¹ Carl Haiden zu Achau und Gundernstorf alsó-ausztriai nemesi család sarja. Nevét 1539-ben említik, mint Sigmunden von Oberhaim lovag esküvői tanúját, 1572-ben pedig már II. Miksa császár udvari tanácsosa (*Hofrat*) és fő mustramestere Magyarországon (*Oberst-Mustermeister in Ungarn*) (Franz Carl WISSGRILL, *Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels von Herren- und Ritterstande IV.* Wien, 1800, 63–64.).

²⁴⁴² Személyére nem találtunk adatot.

²⁴⁴³ Augusztus 19-én.

²⁴⁴⁴ Bár Lazius nem ad meg pontos dátumot, más források (Rabucher, Hauffe, Hans Sachs) alapján valószínűsíthető, hogy az augusztus 20-ai nagy török rohamról van szó, melynek során első lépésben lerohanták az Ónos-sziget őrségét, majd összehangolt támadást indítottak a Gellért-hegyi tábor ellen déli és északi irányból. Ebben már magyar csapatok is tevőlegesen részt vettek Török Bálint vezetésével, ők északi irányból rohamozták a Gellért-hegyet.

²⁴⁴⁵ Lazius budaiakat említ, vagyis ő is úgy tudja, hogy a Vár irányából a magyarok rohamoztak.

(196) A tábornak abban a szárnyában,²⁴⁴⁶ melyet elsőként foglaltak el a törökök, körülbelül ezer cseh lövész és egy német gyalogos zászlóalj állomásozott Laurenz Iglshofer,²⁴⁴⁷ egy rendkívül bátor és számos nagyszerű tettéről nevezetes férfiú parancsnoksága alatt. (197) Ő épp az előző este érkezett Pestre két másik zászlóaljjal Ausztriából a mieink megsegítésére. (198) Miután Roggendorf az egyik zászlóaljat a táborba rendelte, társai közül viszont senki sem akart oda menni, hacsak sorshúzás útján nem kényszerül erre, ismeretes, hogy Iglshofer a vita közben indulatosan így szólt: ne perlekedjete! (199) Átviszem én azt a zászlóaljat a táborba anélkül, hogy megkísérelném a sorshúzást, és szívesen áldozom értetek az életemet. (200) Alig hat órát töltött csak ott, s azt is pihenés nélkül, hadrendben állva, mikor váratlanul lerohanták a régóta készülődő törökök. Se nem figyelmeztették, sem pedig támogatást nem kapott, és így, miközben vitézsége semmiben nem szenvedett csorbát, bátran harcolva elesett az egész alája rendelt zászlóaljjal együtt. Odavesztek a csehek is, és jókora csapatukból csak néhányan maradtak életben, akik úszva mentették a bőrüket.

(201) A szigeten nem ekkora hősiességgel, de hasonlóan végzetes eredménnyel zajlott le a csata. Itt ugyanis a parancsnok, Sebastian Krayner²⁴⁴⁸ a bajban magára hagyta az embereit. Ezek csak kétszázan voltak,²⁴⁴⁹ és miután a török naszádosok felülkerekedtek rajtuk, egy szálíg lemészárolták és legyilkolták őket. (202) És hacsak Varkocs – e több nyelvben járatos, megfontoltsága, ereje és elszántsága miatt kivételes férfiú, aki a királyi tanácsosok közül a táborban tartózkodott – e veszedelmes pillanatban nem indított volna ellentámadást, és nem sietett volna csapatokat vezényelni a sáncokra, a mieink nagy része alulmaradt volna az ellenséggel szemben, és a sáncok elestével lemészárolták volna őket, olyan gyorsan rohamozta meg táborunkat minden irányból az ellenség.

(203) Azok a tiroli és Rajna-vidéki katonák viszont, akik a hegycsúcson állomásoztak, noha a budaiak és a pasa fia két irányból is szorongatták őket, és alig tudták megvédeni állásaikat, minthogy a hegyoldalban mind nagyobb erővel tört felfelé az ellenség, mégis

²⁴⁴⁶ Valószínűleg a Kelenföld felé néző sáncokról van szó.

²⁴⁴⁷ Mayr szerint Franz Iglshofer bécsi jegyző (*Stadtschreiber*) Lazius apósának és Laziusnak is dolgozott, Laziuszal pedig valamiképpen rokonságban is állt (Michael MAYR, *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs. Ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts. Mit Nachträgen zur Biographie*. Innsbruck, 1894, 73.), alighanem rokona lehetett az itt szép szavakkal méltatott Iglshofernek.

²⁴⁴⁸ Sebastian Krayner nevét (Bastian Kreyner alakban) Hauffe naplója is említi. Rajta kívül egy bizonyos Worthuttn töltött még be parancsnoki tisztet a szigeten. KASZA, *Buda oppugnata...*,231.

²⁴⁴⁹ Hauffe naplója két zászlóaljat ír, ami teljes létszámú zászlóaljak esetén soknak tűnik egy mégoly fontos, de apró sziget védelmére. Rabucher szerint hétszáz katona védte a szigetet. KASZA, *Buda oppugnata...*,231, és 250.

egymástól is bátorságot merítve és mert parancsnokuk, Teyss²⁴⁵⁰ is lelkesítette őket, puskáikkal visszaűzték őket, és aznap megtartották a hegyet úgy, hogy csak néhány lándzsát vesztek. **(204)** A törökök viszont a táborunk bevételehez kulcsfontosságú két hadállás birtokában immáron, bár az volt az eredeti tervük, hogy még aznap kikergetnek minket a táborunkból, úgy gondolták, hogy eleget tettek a vitézségért és a végső győzelem kicsikarásáért is, így visszavonulót fűjtak, és valamennyien visszatértek táborukba, abban a meggyőződésben, hogy a következő éjszaka, friss erővel támadást indítva a sáncaink ellen könnyebben elpusztíthatnak bennünket.

(205) Miután a küzdelem véget ért, Roggendorf előbb a körülményeknek megfelelően mindent előkészített, illetve amennyire ágyban fekve lehetett, minden lehetőséget átgondolt, végül magához hívatta valamennyi nemzet vezéreit és parancsnokait, és azokkal, akiket erre alkalmasnak vélt, tanácskozást tartott, majd elhatározta, hogy másnap²⁴⁵¹ éjjel valamennyi csapatával átkel a Dunán. Úgy vélte, hogy a közben leszálló est fedezi majd visszavonulását, és úgy gondolta, hogy az is fontos lesz, hogy ha átértek a Duna túlsó partjára, a folyó akadályt képez majd köztük, míg a szétszórtan táborozó törökök számára ez a sötétben mindenféleképpen nehézséget okoz majd. **(206)** Miután mindannyian helyeselték a tervet, a vállalkozást a lehetőségekhez képest igyekezett leplezni. Ezért egész nap, ez egy vasárnap volt,²⁴⁵² rendezetlen csetepatékat vívott az ellenséggel, visszafoglalta a szigetet, és kiűzte a törököket a tábornak abból a szárnyából és részéből, melyet – mint fentebb említettük – a mieinket lemészárolva lerohantak. **(207)** Végül azokat az ellenséges katonákat is, akik a hegyoldalban elrejtőzve bújtak meg, a vártnál gyorsabban megfutamították és elkergették. Úgy tűnt, hogy mindez nagyban hozzájárul majd a csapatoknak a másik partra történő sikeres és véráldozat nélküli átszállításához, a parancsnokok pedig meg voltak győződve arról, hogy ilyen módon el lehet leplezni a visszavonulás szándékát az ellenség elől. **(208)** Időpontként a vasárnapot követő éjszakát tűzték ki, és mivel az egész terv a gyorsaságon múlt, parancsba adták a katonáknak, hogy sátraikat és a tüzeket hagyják a táborban, nehogy az ellenség gyanakodni kezdjen, hogy inukba szállt a bátorságuk, majd néhány naszádot állítottak a part közelébe, hogy azokkal vigyék át a katonákat a túlpartra, az átkelést pedig, amennyire lehetett, Roggendorf igyekezett leplezni.

²⁴⁵⁰ Hans Teiss néven Hauffé naplója is említi. KASZA, *Buda oppugnata*..., 232. Szerinte másnap fogságba esett a hegyért vívott utolsó csatában.

²⁴⁵¹ Vagyis az augusztus 21-ről 22-re virradó éjszakán.

²⁴⁵² 1541-ben augusztus 21-e valóban vasárnapra esett.

(209) De mivel ostobán és szervezetlenül fogtak bele, a visszavonulás balul ütött ki. A jelentős számú flottából ugyanis, mely részben teherhajókból, részben hadihajókból állt, csupán két kisebb naszádot jelöltek ki, hogy szakaszonként átszállítsa a katonákat, így pár óra alatt csak néhány zászlóalj lehetett átvinni. (210) De még ezek is, mivel mindenki igyekezett magával vinni a holmiját, nagyobb részt meg voltak pakolva lovakkal és málhával, és így az éjszaka java részét evickéléssel vesztegették el. (211) Miközben pedig egymást intették és buzdították, vagy éppen, ahogy az sötétben lenni szokott, ide-oda lökdösődtek, vagy recsegő evezőkkel csapkodták a vizet, tervüket már a kezdet kezdetén leleplezték az ellenség előtt. Bár az is lehet, hogy azoknak a véleménye áll közelebb az igazsághoz, akik szerint ez a jelentős árulás Perényi Péternek, egy táborunkban tartózkodó, tekintélyes magyar főúrnak tulajdonítható.²⁴⁵³

(212) Akárhogy is történt, az bizonyos, hogy a Barát tudomást szerezvén a mieink visszavonulásáról, jóllehet szándékukat leplezendő a mieink egészen addig az estéig tárgyalásokat folytattak vele, tüstént jelentette a dolgot a pasának, majd az ő tanácsára és parancsára hatalmas tüzet gyújtott a sziklán,²⁴⁵⁴ így biztosított világosságot, és mutatta az utat a sötétben táborunkra rontó török csapatoknak. (213) Mehmed a mieink tudta nélkül, akik teljes biztonságban érezték magukat, még a félhomályban hadrendbe állította csapatait, és a lehető legnagyobb csendben vonulva a táborunk ellen vezette őket. Úgy gondolta, s ez később így is történt, hogy a katonák által fele részben már kiürített királyi tábort csekélyebb küzdelem árán elfoglalhatja, ha pedig azt megszerezte, azzal a kevés katonával, akik nem csatára, hanem menekülésre készülődtek, a sötétben sikerrel vívhat majd meg. (214) Hogy pedig ezt minél sikeresebben végrehajthassa, meghagyta a budaiaknak, hogy fáklyákat gyújtva csapataikkal is közreműködve segítsék őt, és megparancsolta, hogy leginkább a Dunán hajózókat támadják, a flottát és mindazokat, akik netán átérnének Pestre, mindaddig, amíg hajói oda nem érnek, illetve ő maga a sereg másik felét, amit a táborban megtámadott, le nem vágta, és diadalmasan át nem kelt a túlsó partra. (215) A budaiak mindenben úgy

²⁴⁵³ Perényit az 1541-es hadjáratban senki nem vádolta hitszegéssel. Lazius ezzel a célzással inkább csak megelőlegezi azt a vádat, amit az 1542-es fiaskó kapcsán Perényi nyakába varrtak, és aminek alapján élete végéig bebörtönözték. Ugyanakkor Porębski is céloz arra, hogy egy magyar ember árulta el a menekülési tervet az ellenségnek, de a nevét nem tudja. KASZA, *Buda oppugnata*...,272. Rabucher három átpártolt huszár nyakába varrja az árulást, ami egybevág Porębski információjával. KASZA, *Buda oppugnata*...,250. A *Memoria rerum* is felveti, hogy Perényi és a könnyűlovasság cserben hagyta a fősereget, de Rabucher adatainak fényében inkább a lovasság szisztematikus átszállításáról van szó, mely megelőzte a gyalogságét. KASZA, *Buda oppugnata*...,249–250.

²⁴⁵⁴ Hans Sachs szerint a királyi istállókat gyújtották fel, azok világítottak az éjszakában. KASZA, *Buda oppugnata*...,262.

cselekedtek, ahogyan meghagyta. A szirten rakott hatalmas tűz mutatta az utat a barbároknak, ami egyúttal felfedte a mieink menekülési szándékát, így megfosztotta őket a menekvés minden módjától és lehetőségétől.

(216) Így alig a sereg fele érkezett meg a túlpartra, Pest kapuihoz a hullámoktól és a küzdelemtől kimerülve, és társaikat várták, amikor a törökök váratlan üvöltéssel, a sötétség leple alatt berontottak a már elhagyott sáncokon át, és mielőtt [a mieink] málháikat összeszedhették vagy hadrendbe fejlődhetek volna, és anélkül, hogy parancsot vagy jelet kaptak volna, nem csatasorban vagy rendezetten, hanem csoportokban, ki-ki ahogy utat talált magának, rárontottak a mieinkre, akik nem csatára, hanem indulásra készülődtek, és miközben vezérek híján (mert ezek nagyobb részét már elhajóztak) rendezetlenül és szinte céltalanul ténferegtek a táborban, sokukat levágták és megölték. (217) Pedig ezek, a hirtelen rémülettől ugyan kapkodva, ám vitézségükről és hírnevükről meg nem feledkezve vagy fegyvert ragadtak, vagy azokat védték az ellenségtől, akik fegyvereiket keresték. Egy részük a sánc és zászlók mellett gyűlt össze és szembeszállt az ellenséggel: gyalogosok, lovasokkal keveredve hadi jelvények és rend nélkül kóvályogtak a vaksötétben, egyeseket megölték, másokat megfutamítottak. (218) De sem a vitézség, sem az éji homály nem nyújtott fedezéket a számos fegyvertelennek a fegyveresek ellen, az elszántan harcoló gyalogosoknak a lovasok ellen, mivel az ellenség számbeli fölényben volt, és mindenfelől körülvette a mieinket. (219) Végül azután, akik dicstelennék tartották, hogy becsületüket elveszítsék, ahogy a körülmények véletlenszerűen egymás mellé sodorták őket, kört formáltak, és így minden irányból fedezve, egyben lelkesítve egymást, fegyvert szegezve tartották fel az ellenség erejét. (220) Ám semmiféle erősítést nem kaptak, ami megsegítette volna őket, és a Duna sem nyújtott számukra védelmet, ha menekülőre fogták volna. Ezen az éjszakán tehát az ellenség meglepte katonáinkat, akiknek nem voltak tisztjeik, fegyvereik, sötétben is voltak, és javarészt az elszántságuk is hiányzott, és még mielőtt követhették volna áthajózó társaikat, a visszavonulás kellős közepén felülkerekedett rajtuk. (221) Akiknek mégis sikerült a partig elvergődniük, azokat egyetlen csónak nem vihette át a túlsó oldalra, a naszádosok pedig, látván a kivont karddal a parton álló ellenséget, nem voltak hajlandók tovább szállítani a katonákat. (222) Így tehát némelyek azok közül, akik a parton gyülekeztek, amennyire a körülmények engedték, hadrendbe álltak, és a kevesek sokakkal, fegyvertelenül és védtelenül, szinte valamennyien gyalogosan, a nedves talajon csúszkálva a pajzssal és vérttel alaposan felszerelt lovasokkal bocsátkoztak harcba, a többiek pedig a hullámokra bízva magukat az úszásban kerestek menedéket. (223) De bármelyiket választották is a szükség parancsára, a

próbálkozás közben rengetegen pusztultak el. Mert akiket az éj sötétje megvédett a kardtól, azok másnap fogságba estek, és a legnyomorultabb szolgaságba hurcolták őket, java részüket pedig a következő napokon fegyvereikről megfosztva válogatott kínzásokkal, a legnagyobb kegyetlenséggel végezték ki. **(224)** Akik viszont a Duna védelmében bizakodtak, azokat vagy a török flotta csípte el, és úszás közben végzett velük, vagy fegyvereik súlya miatt a folyó nyelte el őket, és odavesztek, még mielőtt elérték volna a túlsó partot. **(225)** Csak igen kevesen érték el csónakkal átkelve vagy úszva a menekvést jelentő, biztonságos pesti partot, miután a török elfoglalta táborunkat.²⁴⁵⁵ **(226)** A tetőtől talpig nehéz vasba öltözött lovasok ezek között voltak, akik testileg-lelkileg elcsigázva ugyan, de épségben átkeltek a szükséghelyzetben a mi oldalunkra. Mindezt mi magunk, akik az események sűrűjében voltunk, saját szemünkkel láttuk.²⁴⁵⁶

(227) Miközben a Duna melletti táborban ezek történtek, azok, akik – mint mondtuk – a Szent Gellért-hegy tetején védelmezték az ellenség rohamaival szemben állásaikat, minderről mit sem tudtak, de miután a barbárok rikoltozásából megértették, hogy a tábort elfoglalták, hirtelen úrrá lett rajtuk a rémület, és az adott körülmények között mindenki csak magával törődött: egyesek menekülőre fogták, mások fegyvert ragadtak, de nagy részük megsebesült vagy meghalt. **(228)** A nagy sokaságból mindössze három zászlóalj akadt, akik nem feledve, hogy németek, összetömörültek, és egymást lelkesítve elfoglaltak egy, a többinél kissé magasabban fekvő pontot, majd innen vették fel nagy elszántsággal a harcot a barbárok rohamával. **(229)** De részben egymásnak is útjában voltak, mivel ék alakba rendeződtek, és az előre törők egymást is akadályozták, másrészt a hosszú küzdelemben elfáradtak, és mivel senki nem sietett a segítségükre, hogy egy kis lélegzethez jussanak, végül, miután sokan elestek, elcsüggedtek, átadták fegyvereiket, zászlóikat, és a gyászos megadást választva mentették az életüket. **(230)** Az a hír járja,²⁴⁵⁷ hogy később, esküszegő módon látványosság gyanánt elővezették és egy közeli berekben fához kötötték őket, majd, mint valami céltáblára, nyilakat lőttek ki rájuk, és így a legiszonyúbb módon végeztek velük.²⁴⁵⁸ Még rettenetesebb, hogy mindezt a budai keresztények szeme láttára tették, akik szánakozás nélkül szemlélték ezt a szörnyűséget.

²⁴⁵⁵ A *Memoria rerum* úgy tudja, hogy kitörési fiasco során összesen tizenhatezer ember veszett oda. KASZA, *Buda oppugnata...*, 286.

²⁴⁵⁶ Fontos kijelentés, megerősíti, hogy Lazius augusztus 22-ig a seregnél tartózkodott.

²⁴⁵⁷ Lazius innentől már nem szemtanúként beszél.

²⁴⁵⁸ A foglyok lemészárlását több forrás említi. Az adatok megoszlanak és négyszáz–hatszáz fő közé teszik a legyilkoltak számát.

(231) Így tehát a nemes király magyarországi seregét – mely Roggendorf vezetésével körülbelül két hónapig ostromolta Budát, majd közel ugyanennyi ideig tartóztatta fel csekély erőkkel a török haderejét, hiszen ha összevetjük a török, vagyis Mehmed és a budaiak csapataival, igen kis létszámú volt, alig a nyolcada amazoknak – a kereszténység legádázabb ellenségei legyőzték, bár a katonák számos nehézség, halálos betegség és a legsúlyosabb éhínség közepette is, miután számos rohamot kiálltak, törhetetlen hűséggel, egészen a végsőkig dacoltak az ellenség gyűrűjében. (232) Akik azon az éjszakán elérték a biztonságos pesti partot, nyolc nem teljes létszámú zászlóalj javarészt parancsnokok nélkül, ahogy a zavaros sietségben lenni szokott, alakzatba rendeződve hosszú ideig hezitáltak, útnak induljanak-e, vagy Pesten maradjanak, hogy megvédjék. (233) Végül, minthogy Roggendorf és az összes többi parancsnok is útnak indult, ők is követték vezéreiket, és jól rendezett sorokban, a számos ágyú közül csak három kisebbit tolva maguk előtt, melyet a németek csatakígyónak²⁴⁵⁹ hívnak, pirkadatkor elvonultak Pest alól, és Vác felé vették az irányt. (234) Rengeteg beteget, több mint harminc nagy ágyút, hatalmas mennyiségű ezüstöt, mérhetetlen sok árut, mellyel részint a hajók voltak megpakolva, részint a pesti polgárok házaiban tároltak, nem utolsó sorban pedig az összes élelmiszert ott hagyták a barbárok martalékaul.²⁴⁶⁰ (235) S bár számos igasállat állt készenlétben, részint a sietős kapkodás, részint a félelem nagysága miatt úgy esett, hogy nem fogták be ezeket az ágyúk vagy a hajók vontatására, és még azon dolgok elszállításáról sem tudtak gondoskodni, melyeket az ember szükségképpen összeszed, ha útnak indul.

(236) Ez idő szerint Ferdinánd király Ausztria Bécsújhely nevű városában tartotta udvarát, ahová Bécsből húzódott vissza az ott tomboló pestisjárvány miatt, mert azt gondolta, hogy ott egészségesebb a levegő. (237) És bár császári bátyja levélben biztosította őt, és maga is ott volt azokon a tanácskozásokon, ahol Németország fejedelmei jóindulatúan egyeztettek a Magyarországra küldendő segítségről, miután azonban ez késett, közben pedig hírt kapott övéi vereségéről, főképp pedig arról, hogy a törökök zsarnoka személyesen, kétszázezer katonájával közeledik Buda felé, számos gondtól nyomasztva végül Bécsújhelyről a jelentős felső-ausztriai városba, Linzbe költözött át egész udvarával egyetemben, nem is elsősorban azért, hogy a szörnyű háború viharát, hanem hogy a pestisjárványt elkerülje, mely néhány nemesembert már elragadott udvarából. (238) Sokan azon a véleményen voltak, hogy a király

²⁴⁵⁹ Az eredetiben: *colubra*, ami kígyót jelent, így lényegében tükörfordítása a németül *Schlange* néven ismert tábori ágyútípusnak.

²⁴⁶⁰ Rabucher jelentése és ennek nyomán Hans Sachs részletes adatokat közöl az anyagi veszteségekről. KASZA, *Buda oppugnata*..., 251 és 263.

nagyon is megfontoltan hagyta el Bécsset, azt a látszatot keltendő, hogy reménytelen a helyzet, és hogy ezzel sarkallja Németország fejedelmeit a mielőbbi segítségnyújtásra, melyet már régen megígértek ehhez az oly fontos háborúhoz. **(239)** Út közben kapta a hírt Roggendorf haláláról, aki visszavonulás közben lehelte ki a lelkét,²⁴⁶¹ és ebben a zűrzavaros helyzetben ismét Velset nevezte ki főhadparancsnokká. Meghagyta neki, hogy a lehető leggyorsabban utazzon Magyarországra a felbomlott sereg maradványaihoz, feladatul adva neki, valamint a tartományok és városok többi irányítójának, hogy Bécsset és a környékén fekvő erődített helyeket amilyen őrséggel tudják, lássák el, és készítsék fel a biztosan fenyegető ostromra. **(240)** Mivel pedig az ellenséges portyáktól is tartani kellett, melyek az előző években szinte egész Ausztriát végigpusztították, a népet a földekről, falvakból és kastélyokból mindenfelé befogadták az erődített városokba és várakba.

(241) Akik a király tanácsosai közül helyben maradtak, nemkülönben a tartomány vezetői, bármilyen feladatuk is volt, abban a legnagyobb igyekezettel jártak el: katonákat toboroztak, a falvakból összegyűjtötték a parasztokat, megerősítették a várakat, városokat, és hogy a földművesek nehogy áldozatul essenek a barbárok portyázó csapatainak, értesítésükre ágyúlövésből és harangok félreveréséből álló meghatározott jelzésrendszert dolgoztak ki, olyan távolságokban, hogy egyik hely figyelmeztethesse a másikat a veszélyre, és mindenki inkább magában bízott, mint másban.

(242) Hasonlóképpen jártak el a bécsiek is, és minden szükséges előkészület megtettek az ostromra, mindenről gondoskodtak. Mindenfelé a remény félelemmel keveredett hangjai hallatszottak: gyereksírás, asszonyi jajveszékelés, férfiak és állatok bömbölése. **(243)** Akik a földekről innen is, onnan is Bécsbe és a közeli településekre menekültek, mintha az ellenség már a közelben lenne, egytől egyig olyannyira elszánták magukat arra, hogy megvédelmezzék otthonaikat, hogy, bár a dühöngő járvány naponta sokakat elragadott, a nyilvánvaló veszély sem ijesztette meg őket, és egy percre sem gondoltak a menekülésre.

(244) Amíg Ausztriában és Bécsben ezek történtek, Vels a parancs szerint összeszedte a menekülőben lévő sereg maradványait, majd Komáromba és más közeli helyek őrzésére rendelte őket. Közben a nemes királytól is erősítést kapott, mivel már úton volt Melegnano márki²⁴⁶² a svábföldi csapatokkal, tíz zászlóaljjal pedig Fürstenberg gróf²⁴⁶³ szaporázta a

²⁴⁶¹ Roggendorf a Csallóközben, Somorján halt meg.

²⁴⁶² Gian Giacomo Medici, Melegnano márkija (1495–1555), elszegényedett milánói nemesi család sarja, nem állt rokonságban a firenzei Mediciekkel. Melegnano márki, akit Medeghino (a „kis Medici”), vagy Marignano, esetleg Mariana néven is említenek a források, elismert zsoldosvezért volt. Évekig harcolt Francesco Sforza seregében, majd V. Károly szolgálatába szegődött. 1541–42-ben Magyarországon katonáskodott, később részt

lépést Bajorországból. Vels a környékbeli magyar főurakat intette, hogy hűek maradjanak. **(245)** Alaposan igyekezett kifürkészni az ellenség szándékait, nem azért, hogy nyílt csatába bocsátkozzon, inkább, hogy amennyire lehet, megvédje a határokat abból a megfontolásból, hogy ha ebben sikerrel jár, gond nélkül telelhet Magyarországon, ha viszont az ellenség messzebbre nyomulna előre Ausztriába, abban reménykedett, hogy a Duna és a flotta segítségével mégis bármikor helyreállíthatja majd a megrendült helyzetet.

(246) Már egy hónap is eltelt, és a törökök, valamint Buda helyzetéről mindenféle bizonytalan hírek szállingóztak, melyek egy ilyen távoli és az ellenség jelenléte miatt veszedelmes helyről érkezve egymásnak is lépten-nyomon ellentmondtak. **(247)** Némelyek ugyanis azt jelentették, hogy Buda még a királyfi kezén van, mások azt mondták, csellel elfoglalták, a Barátot pedig a királynéval, fiával és a többi főúrral együtt fogságba vetették. **(248)** De voltak olyanok is, akik azt állították, hogy erővel vették be. A mindenféle szóbeszéd közepette azt sem lehetett biztosan tudni, [a szultán] Budán marad-e, vagy teljes erejével Ausztria ellen indul, esetleg – megelégedvén egy ilyen hatalmas ország elfoglalásával – hazafelé veszi az irányt. **(249)** Miután ennek kiderítésére a nemes király mindenféle felderítőket küldött, hogy a fenyegető veszélyt elhárítsa Ausztria határaitól, mivel nyílt harcban erre nem volt módja, úgy döntött, hogy szép szóval és ajándékokkal lágyítja meg a zsarnok szívét. **(250)** E célból előre küldte a török táborba egy lengyel udvaroncát, Gassaro nevezetűt, majd hajóval Budára küldte első kamarását, Niklas Salm gróftot és az ausztriai kamara elnökét, Sigismund Herberstein bárót azzal a feladattal, hogy tekintélyükkel és nyelvismeretükkel puhítsák meg a basának nevezett főembereket, és eszközöljenek ki pár hónap fegyverszünetet.²⁴⁶⁴

vett a schmalkaldeni háborút eldöntő mühlbergi csatában (1546), de harcolt Franciaországban és Németalföldön is. Bár Lazius azt írja, Melegnano sváb gyalogosakat vezényelt, levéltári források már mutatnak: V. Károly rendeletére háromezer olasz gyalogos élén indult Milánóból a magyar hadszíntérre 1541 augusztusában (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 46 Konv. B fol. 19.). Csapataival szeptember 27-én már Linzben volt (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 46 Konv. C fol. 25.). Október 28-án Ferdinánd őt nevezte ki a magyarországi csapatok ideiglenes főparancsnokává (locumtenens capitanei generalis) (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 46 Konv. D fol. 16.). Eredetileg az újból reaktivált Leonhard Vels lett volna a főparancsnok Roggendorf halála után, de ismét megbetegedett, emiatt fordult a király bizalma az olasz condottiere irányába. Vels végül nem került hadra fogható állapotba, így Melegnano márki maradt a magyarországi csapatok főparancsnoka 1542 kora őszeit, amikor megérkezett Brandenburgi Joachim a birodalmi sereggel.

²⁴⁶³ Wilhelm von Fürstenberg (1491–1549) híres német zsoldosvezér, aki a 16. század első felének szinte összes jelentős németországi háborújában részt vett. Pár évi francia szolgálat után 1539-ben hazatért és a császár szolgálatába állt, részt vett az 1544. évi francia hadjáratban, ahol fogságba is esett. A schmalkaldeni háborúban az Uniót támogatta, de fizikai állapota miatt a harcokban már nem vehetett részt. Életéről bővebben: Johannes Volker WAGNER, *Graf Wilhelm von Fürstenberg 1491–1549 und die politisch-geistigen Mächte seiner Zeit*, Stuttgart, 1966.

²⁴⁶⁴ Ferdinánd augusztus 29-én bízta meg Salmot, Herbersteint és Révay Ferencet, hogy tárgyaljanak a szultánnal. Követutasításukat lásd: ÖStA, HHStA, Türkei I. Kart. 5. Konv 3. fol 9–13. Kiadása: Karl NEHRING

(251) Amikor Esztergom alá értek, mely vár még megmaradt a király hűségén, a megállapodás szerint Budától hat mérföldnyire elébük jött Gassaro egy csausszal (a törökök így nevezik a küldöncöket), és innen aztán csónakkal akadálytalanul eljutottak a táborba. Miután pedig hatalmas ajándékokkal bebocsátást nyertek Rusztem²⁴⁶⁵ pasához, aki a törökök között a zsarnok után a legnagyobb tekintélynek örvendett, majd utána a többiekhez is bejutottak, és felajánlva ajándékaikat szelídségre hangolták őket. (252) Az ő befolyásuknak volt köszönhető, hogy követeink kézcsókra járulhattak a zsarnok elé, és kieszközölhettek egy hat hónapra szóló fegyverszünetet. (253) Az egyik követről, Sigismund Herberstein báró úrról nem kellem nélkül zengte korunk egyik költője:²⁴⁶⁶

Íme, magyar földet fenyeget most újra Szulejmán,
hol katonáinkkal végzett csúfos viadalban,
mert ők hasztalanul vívták hosszan Buda várát.
Álltam az öntelt zsarnok szörnyű trónja előtt is,
s álltamban nyújtotta felém csókokra a jobbját,
melyet földre borulva imád a világ javarésze.²⁴⁶⁷

(254) Ezek a férfiak tehát szónoki jártasságukkal és a felkínált ajándékokkal végül kicsikarták a fegyverszünetet Németország nagy könnyebbségére. Kezükre játszott a pestis is, mely már hevesen tombolt a török táborban is. (255) Így tehát bár, mint említettük, minden szerencsésen végződött, és úgy tűnt, a lelkekből elillant a félelem, és tovatűntek a háborút szokás szerint kísérő veszedelmek is, Vels mégis úgy döntött, hogy mivel ebben a népségben semmiképpen sem lehetett megbízni, a komáromi őrségben várja ki a dolgok alakulását, így, még ha nem is tudná útját állni a barbárnak, legalább a Dunát igyekezett minden erejével ellenőrzése alatt tartani. (256) Flottát szervezett tehát, hogy lehetővé tegye az élelmezést és megkönnyítse az átkelést, a folyó medrébe pedig a Vág és a Duna összefolyásánál hatalmas cölöpöket veretett, hogy útját állja az ellenséges flotta felhajózásának. (257) Mivel pedig csak kevés katonája volt, és a szomszédos végvárakat is épp hogy meg tudta erősíteni őrséggel, minden utat nem tudott ellenőrzése alatt tartani. Ezért minden igyekezetét arra fordította, hogy

(hgg.), *Austro-Turcica 1540–1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter des Süleymans des Prächtigen*, München, 1995, 1–4.

²⁴⁶⁵ Rusztem pasa harmadvezír Szulejmán veje volt.

²⁴⁶⁶ Johann Ludwig Brassicanus (1509–1549) a jeles költő, Johann Alexander Brassicanus öccse. Jogász, humanista. Egy ideig Herberstein, majd Oláh Miklós szolgálatában állt. Az itt idézett részlet egy olyan költeményből származik, mely Herberstein *Rerum Moscoviticarum commentarii* című művéhez készült kísérőversként. A mű első kiadása csak 1549-ben jelent meg, Lazius pedig ezt a részletet már 1548-ban elkészítette, így vagy kéziratból, vagy egy korábbi nyomtatványból ismerhette.

²⁴⁶⁷ A versbetét Majoros Máté fordítása.

kikémlelve az ellenség szándékait a határt szilárdan kézben tartsa. **(258)** Bár nagyon igyekezett, egy kisebb portyázó csapat mégis átjutott, és Győrt maga mögött hagyva rablásra és zsákmányra szomjazva a környező területek pusztításába kezdett.²⁴⁶⁸ **(259)** Majd váratlanul, nem tudni mi okból, megrémültek-e vagy akadályba ütköztek, de visszavonultak, miközben már maga a zsarnok is nap mint nap jobban sürgette az indulást Budáról. Vagy azért, mert az őszi végén még hosszú utat kellett megtennie visszafelé Konstantinápolyba, vagy mert a mieink által Budánál hagyott járvány már a barbár sereget is tizedelni kezdte.

(260) Azt beszélnek azonban, hogy még mielőtt útnak indult, néhány janicsár osztagtól kísérve bement Budára, e viharos időkben Európa egyik legjelentősebb és számos néppel fennálló kapcsolatai miatt leghíresebb városába, és amint saját szemével látta, hogy meghódította azt, könnyekre fakadt, részben az öröm miatt, hogy egy ekkora dolgot vitt véghez, részint a hosszú küzdelem nehézségei miatt. **(261)** Másfelől eszébe jutottak az ősei által Budáért vívott csaták, oly sok hadi vállalkozás, számos elszenvedett vereség, aztán meg azok a hatalmas fejedelmek, akik erről a helyről kormányoztak gazdag népeket. **(262)** Mindenekelőtt a még friss emlékezetű Lajos király, akit csatában legyőzve ő maga küldött a halálba, miután csaknem egész haderejét megsemmisítette Magyarországon.²⁴⁶⁹ **(263)** Milyen bátor volt és ahhoz képest mennyire balszerencsés – gondolta magában. Miután mindezt végiggondolta, hirtelen felötlött benne a gondolat, hogy átteszi ide a székhelyét. **(264)** S bár igen vágyott ezt megtenni, és úgy is tűnt, nagy előnyére lenne abban a háborúban is, amit nyíltan a nemes király, titkon viszont egész Németország ellen tervezett, de mégis elriasztották egyfelől az ázsiai népek, Görögország, és a perzsa haderő, másfelől pedig az afrikai és a görög tengeren diadalmasan hajózó Károly császár,²⁴⁷⁰ aki távollétében könnyebben elfoglalhatta volna erővel vagy csellel székhelyét, Konstantinápolyt, ha a város többé nem rettegette őt és bölcsességét is nélkülözi

(265) A barbár tehát, miután hirtelen ötlete használhatatlannak bizonyult, serege java részét a táborban hagyta, és csupán janicsárjaitól és főembereitől kísérve, és még abban az

²⁴⁶⁸ A *Memoria rerum* szerint erre a portyára később, már 1542-ben farsang idején került sor, ekkor csaptak le török portyázók Pannonhalmára. A hazafelé tartó támadókat Kápolnay Ferenc katonái utolérték és levágták. KASZA, *Buda oppugnata...*, 493.

²⁴⁶⁹ Lazius a mohácsi csatáról írva még azt állította, hogy Lajos királyt Szapolyai György fojtotta vízbe. B. SZABÓ János és FARKAS Gábor Farkas (szerk.), *Örök Mohács: Szövegek és értelmezések*, Budapest, 2020. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet), 383–384.

²⁴⁷⁰ Károly 1541 őszi valójában támadást indított Algír ellen, de ez az akció csúfos kudarcba fulladt. Így a diadalmasan (*victor*) hajózó császár finoman szólva is eufemizmus Lazius részéről. A budai ostrom és az algíri akció összefüggéseiről újabb: KORPÁS Zoltán, *Buda – Algír – Buda: a magyarországi és a mediterrán oszmánellenes küzdelmek kölcsönhatásai 1538–1542*, Tanulmányok Budapest múltjából 42 (2017), 85–100.

órában, melyben ezeket fontolgatta, egyenesen a budai főtemplomba ment,²⁴⁷¹ ahonnan a zsarnok utasítására már előbb kihordták az összes szobrot, oltárt és a szentképeket. **(266)** Ugyanide kellett összehordaniuk a budaiaknak a házaikból összeszedett kardokat és lándzsákat a zsarnok beléptéig.²⁴⁷² Amint ez megtörtént, a zsarnok népének szokása szerint magára öltötte szent ruházatát (ha ugyan ez tetszik az isteneknek), majd a főoltárnál áldozatot mutatott be az ő Mohamedének, és hálát adott neki a győzelemért felajánlva a legyőzött néptől szerzett hadizsákmányt, melyet nem harcban, vitézül nyert el az ellenségtől, hanem csellel csikart ki a barátaitól.

(267) Mert bár ennek a népnek vannak papjai és szerzetesei, de nincs tekintélyük, csak az imát vezénylik, és a győzelmet előrejelző jóslatok kitalálóinak tartják őket. De a szertartást egyedül a hatalmas szultán végzi, aki népének legfőbb papja is. **(268)** A szultán tehát, amint elvégezte Budán a szertartást, síposait és lármás kíséretét követve elhagyta a város, és visszatért a táborba az övéihez, nagy és erős, janicsárokból álló őrséget hagyva a falak között. **(269)** Ezek aztán hitszegő módon, utcáról utcára járva betörték a házakba, mindent félelemmel és zűrzavarral töltöttek meg, és még a pasák is alig tudták visszatartani őket az öldökléstől. A fosztogatásnak azonban addig nem lett vége, amíg a szerencsétlen polgároktól el nem vették mindazt, amit hosszan tartó jólétük alatt felhalmoztak.²⁴⁷³ **(270)** A lakosok már a megszállás kezdetén, majd a rá következő időszakban megutálták a barbár szolgaságot, és hátrahagyva otthonaikat, szüleiket, borospincéjüket és családjukat elillantak, ki milyen módon vagy fortéllyal tudott, és részint Ausztriába menekültek, részint pedig más, még a nemes király uralma alatt maradt magyarországi városokba szétszóródva lakoltak meg hűtlenségükért.²⁴⁷⁴ De legalább mindannyiunk számára példaként szolgálhatnak, hogy mennyire lehet megbízni a barbárban.

(271) De maga a Barát, az egész háború előidézője és cinkosai, Bebek²⁴⁷⁵ és Török Bálint is csalatkoztak a török szavában. Mert jóformán rögtön azután, hogy a barátjuknak hitt barbár seregünket lekaszabolva megérkezett, barátságot színlelve a táborába hívatta őket, ahol

²⁴⁷¹ Verancsics szerint erre szeptember 2-án, pénteken került sor. KASZA, *Buda oppugnata...*,350.

²⁴⁷² A *Memoria rerum* szerint még a késeket is le kellett adniuk, de a gyűjtőhely nem a Nagyboldogasszony-templom volt, hanem a Szent György tér. KASZA, *Buda oppugnata...*,291.

²⁴⁷³ Ezek inkább topikus képek. Szemtanúktól származó beszámolók szerint a Budát megszálló török csapatok nem fosztogatták a polgárokat, de azt Verancsics is megemlíti, hogy az urak házait kirabolták a megszálló csapatok. KASZA, *Buda oppugnata...*,344.

²⁴⁷⁴ A budai polgárság kivándorlásáról lásd: BESSENYEI József, *Menekültek...* Miskolc–Budapest, 2007.

²⁴⁷⁵ Bár Bebek (valószínűleg Ferenc) neve már az első szerkesztésekben is része volt a szövegnek, tehát nem utólagos betoldás, szerepét illetően Lazius téved: Bebek Ferenc 1541-ben Buda alatt a Habsburg-seregben harcolt, de később valóban János Zsigmond oldalára állt, így a *Decades* későbbi könyveiben kifejezetten negatív szereplőként tűnik fel. 1541-re azonban ez még nem igaz. Talán Batthyány Orbán rejlik a név mögött, mivel ő az egyetlen kulcsfigura a Szapolyai-táborból, akit Lazius egyáltalán nem említ. Vagy tévesen Bebek néven.

ugyan látszólag szívélyesen fogadták őket, a zsarnok is jóindulatúnak mutatta magát és még a királyfit is megcsókolta, mégis, mind a gyermeket, mind a nevezett férfiakat napokra²⁴⁷⁶ őrizet alatt tartotta, ahonnan a Barát pénzért és hosszas alkudozás után is csak alig válthatta meg magát és a gyermeket. **(272)** Bálintnak azonban még ez a lehetőség sem adatott meg, mert a barbárok mindenféleképpen vádolták őt, és súlyos vasba verve magukkal hurcolták Törökországba.

(273) A Barát pedig, miután látta, hogy reményei és várakozásai ellenére mi történt, és miután rájött, hogy becsapták, késői bűnbánattól vezérelve úgy gondolta, hogy pillanatnyilag az lesz a legüdvösebb, ha magához veszi János király elrejtett kincseit, és a gyermek királlyal és anyjával együtt jó messzire, biztonságosabb helyre menekül, a várost pedig, melyet saját intrikái árultak el, az egész országgal együtt ott hagyja a barbárok martalékául. **(274)** Így a hatalmas ország, virágzó fővárosával együtt, amelynek birtoklásáért a törökök több mint száz éven át számtalan hadjáratot vezettek és töméntelen pénzt áldoztak hiába, egyetlen óra leforgása alatt, szinte kardcsapás nélkül elesett, minthogy önként odaadták azok, akinek életük árán is védelmezniük kellett volna. **(275)** Mert ezeket a férfiakat, ha ugyan méltók egyáltalán erre a névre, kettős bűn is terheli majd az utókor előtt: először is, hogy az országot annak lakosaiként és védelmezőiként kiszolgáltatták az ellenségnek, illetve, hogy bár felvették a keresztséget, annak szellemét teljességgel nélkülözve inkább meghajoltak hitünk legádázabb ellensége előtt, mintsem hogy egyezsége jutva megbékéljenek a nemes és legkeresztényibb királlyal, és megelégedjenek az ország egy részével.

²⁴⁷⁶ Lazius itt nem pontos: a királyfit még augusztus 29-én késő éjjel visszavitték Budára, csak az urakat tartóztatták hét napig.

dc_2017_22

(1) Wolfgang Lazius: A magyar történelem harmadik könyve mindarról, amit a nemes Ferdinánd király és más német fejedelmek hívására és nevében Brandenburgi Joachim választófejedelem Magyarországon az 1542. évben véghez vitt

(2) Seregünk azon veresége után, melyet, mint arról az előző könyvben beszámoltunk, Buda alatt szenvedett el, a nemes Ferdinánd király ismét Velset nevezte ki Magyarország és Ausztria főhadparancsnokának sok más mellett azért is, mert soha nem engedett a mohóságnak, és az hírlett róla, hogy minden körülmények között megállja a helyét. (3) Ő, mihelyt elfoglalta tisztét ebben a zavaros helyzetben, miután a török császár Buda elfoglalása után megszámlálhatatlan csapataival már Ausztria ellen készülődött,²⁴⁷⁷ késelem nélkül a régi sereg maradványaihoz utazott, melyek Magyarországon, Komárom mellett teleltek. (4) Mivel nem sok bizodalma volt a sereghez, melyben sem a katonák száma nem volt teljes, sem pedig egészségi állapotuk nem volt kielégítő, úgy határozott, hogy újabb csapatokkal egészíti ki ezeket, melyeket időközben nagy hirtelen az osztrák és az örökös tartományok állítottak ki. Mindenhonnan magához rendelte a várőrségeket, a kódorgókat visszavezette a hadijelvények alá, gondoskodott fegyverről, lándzsákról, lovakról és minden egyéb hadi felszerelésről, továbbá elegendő élelmet hozatott, egyszóval okosan és a vártnál gyorsabban előteremtett mindent, amire csak a változékony és sok mindenben hiányt szenvedő háborúban szükség szokott lenni.

(5) Miután ezzel végzett, bár serege sem létszámát, sem erejét tekintve nem volt a hatalmas ellenséghez mérhető, és bár a barbárok minden útvonalat veszedelmessé tettek, Komáromból mégis rettenthetetlenül Tatára vonult, melyről elmondtuk,²⁴⁷⁸ hogy valamivel korábban a barbárok lángok közt hagyták hátra. (6) Tábort vervén pedig ennek szomszédságában szorgosan igyekezett kifürkészni az ellenség szándékait, akik ez idő szerint még Buda alatt táboroztak habozva, vajon Buda kézre kerítése után, már az év utolsó

²⁴⁷⁷ A szultán 1541 őszén indult Ausztria ellen. A portyázó csapatok viszont, amint a *Memoria rerum* erről megemlékezik, 1542 farsangján eljutottak egészen Győr és Pannonhalma környékéig. KASZA, *Buda oppugnata...*,493.

²⁴⁷⁸ Lazius korábban nem szól erről, és 1541-ből nincs is adat arra, hogy oszmán csapatok Tatát felégették volna.

szakaszában hazafelé igyekezzenek-e, vagy szerencsájüket meglovagolva mélyebben benyomuljanak Ausztriába. **(7)** Mindkét terv mellett számos és nagyszerű érv szólt. Egyfelől a ragály²⁴⁷⁹ és a váratlanul beköszöntő fagy nehézkessé tette a további előrenyomulást, másrészt a zsákmány és a katonasággal még meg nem erősített, továbbá a járványtól is megviselt Bécs elfoglalásának lehetősége a háború vártnál is szerencsésebb befejezésével kecsegtetett.

(8) Miközben mindkét részről a lehetőségeket mérlegelték és az események alakulására vártak, Friedrich von Fürstenberg²⁴⁸⁰ gróf tizenegy zászlóaljjal behajózott Bécsbe, és úgy fellelkesítette a teljes kétségbeesésbe jutott polgárokat, hogy sokan visszafordultak a menekülésből, melyre a végső veszélyben elszánták magukat.²⁴⁸¹ **(9)** A legtöbben, mit sem törődve a pestissel, mely akkor kegyetlenül sújtotta Ausztriát, fegyvert ragadtak, még ha korábban soha nem is próbálkoztak ilyennel, és önként készülődtek a hadi szolgálatra. Fürstenberget hamarosan követte Melignano márki háromezer lombarddal, tirolival és svájccal, akiknek érkezése nem kevésbé volt kedvére, mint üdvére az osztrákoknak.²⁴⁸² **(10)** Fürstenberg pedig, miután minden, az ostromhoz szükséges dolgot elrendezett Bécsben, és lelket öntött a polgárokba is, hét zászlóaljjal Pozsonyba hajózott, hármat pedig hátrahagyott Bécs védelmére.²⁴⁸³ **(11)** A márki is haladéktalanul dologhoz látott: mélyen, egészen Esztergomig benyomult Magyarországra, és megközelítette az ellenséget.²⁴⁸⁴ **(12)** A gróf a német csapatokkal hátramaradt Pozsony védelmére. Kettejük között volt a főparancsnok, Vels, aki a haditerv szerint Komárom és Győr közelébe vonult, és igyekezett gondosan kifürkészni az ellenség szándékait. **(13)** Így a hamarjában felállított három tábor, a három,

²⁴⁷⁹ Budán valóban kitört a pestis. 1541 őszén ennek még az első budai pasa, Szulejmán is áldozatul esett.

²⁴⁸⁰ Friedrich von Fürstenberg (1510–1567) Rajna-vidéki nemesi család sarja volt, 1532-ben részt vett Bécs védelmében (PÁLFFY Géza, *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*, Győr, 1995, 29.), de Magyarországra soha nem jutott el. 1541-ben a regensburgi birodalmi gyűlésen még őt javasolták a felállítandó birodalmi had főparancsnokának, de mire útnak indult volna, Buda elesett, így az 1541-re tervezett hadjáratból és Fürstenberg parancsnoki megbízásából nem lett semmi (Hubertus Thomas LEODINUS, *Spiegel des Humors grosser Potentaten...*, Schleussingen, 1628, 422.). De ha csapataival Bécsig eljutott, mint Lazius írja, már az is fontos szerepet játszott a város biztonságérzetének növelésében. 1542-ben már Brandenburgi Joachim volt a főparancsnok-jelölt, aki Friedrich von Fürstenberget szánta a birodalmi lovasság egyik parancsnokául, de ez is csak terv maradt. A lovasságot ténylegesen Georg von Heideck vezette. BAGI Zoltán Péter, *Joachim brandenburgi örgróf 1542. évi sikertelen magyarországi hadjáratának okai*, Tanulmányok Budapest Múltjából 42, Budapest, 2017, 112–113.

²⁴⁸¹ Az előző részben Lazius még kifejezetten azt írta, Bécs és más alsó-ausztriai városok lakosai annyira elszántak voltak, hogy nem is gondoltak a menekülésre.

²⁴⁸² Gian Giacomo Medici, Melegnano márkija (1495–1555). Legkorábban 1541 októberében érhetett Bécsbe, mivel szeptember 27-én csapataival együtt még Linzben volt (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 46 Konv. C, fol. 25.). Életéről bővebben lásd az előző könyvhöz írt jegyzeteket.

²⁴⁸³ Pár sorral fentebb még tizenegy zászlóalj tartozott Fürstenberg alá, most csak hetet és hármat említ Lazius.

²⁴⁸⁴ Ferdinánd október 28-án nevezte ki Melegnano márkit a magyarországi csapatok ideiglenes főparancsnokává (*locumtenens capitanei generalis*) (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 46 Konv. D, fol. 16.). A márki ezt követően indult Esztergomba.

más-más helyeken a legnagyobb sietséggel toborzott sereg, nemkülönben a három tekintélyes és bátor hadvezér a vártnál gyorsabban összegyűlt, és megszilárdította Ausztria ingatag helyzetét. A táborokat csupán akkora távolság választotta el egymástól, hogy egyikük könnyen segítséget nyújthatott a másoknak, ha az ellenség megrohanta volna valamelyiket. **(14)** Nem is lehetett egykönnyen eldönteni, melyikük múlta felül a másikat vitézségben és hadi tapasztalatban. **(15)** Így e szerencsétlen helyzethez képest, Isten segedelmével, a lehető legkedvezőbben alakultak a dolgok, minthogy az ellenség nem tudott betörni és nem tudta elpusztítani a legnemesebb és a járványtól már amúgy is szinte elnéptelentett tartományt, holott ez a veszedelem erre emberemlékezet óta messze a legjobb a lehetőséget kínálta. **(16)** Így az idő előrehaladtával a dühöngő pestis miatti aggodalom mind jobban felülkerekedett a segédcsoportok érkezését követő reménykedésen.

(17) Vels azonban, bár az őszi hideg nem kedvez a hadakozásnak, és az a hír járta, hogy a zsákmánnyal megrakott, az ország fővárosával gazdagodott Barbár a veszedelemtől tartva, mely az elterjedt ragály miatt egy ilyen nagy létszámú sereget fenyegetett, visszavonult, úgy döntött, hogy addig nem hagyja el Magyarországot, míg gondosan meg nem szilárdítja az új határokat. **(18)** Miután ugyanis Buda elveszett, nemkülönben Magyarországnak a Dráva folyó és (ahogy azt fentebb említettük) a németek eldobált pajzsairól Vértesnek nevezett hegy között elterülő része is teljességgel az ellenség hatalmába került,²⁴⁸⁵ csak néhány vár és erőd maradt, amelyek vagy kiépítettségük, vagy elhelyezkedésük révén olyan erősek voltak, hogy ellenállhattak egy esetleges ostromnak. **(19)** Közülük Buda felől Ausztria felé haladva Visegrád volt az első, utána Esztergom és a Székesnek is nevezett Fehérvár. Ezekre a helyekre Vels még az őszi vége előtt szétosztotta seregét. Ezzel egy időben a márki is letáborozott olasz csapataival Esztergomban. **(20)** A többi véghelyet, mint említettük, Vels a körülmények adta lehetőségek szerint hasonlóképpen erősítette meg. Értesüléseim szerint e nehézségek közepette is éppoly bátor és bölcs férfiként viselkedett, mintha csatába készülne, és olyan mértékletességgel, hogy a katonák szemlátomást éppúgy szerették, mint tisztelték. **(21)** Vels ugyanis, miközben gondosan ügyelt a pillanatnyi helyzetre, sosem hagyta figyelmen kívül a korábbi eseményeket, így nehezen eldönthető, vajon elhárítani vagy megelőzni tudta-e jobban az ellenség támadását. **(22)** Számos megbízható és ügyes kémét toborozva ugyanis már azelőtt tudomása volt az ellenség

²⁴⁸⁵ 1541 őszi ténylegesen csak Buda és Pest került török megszállás alá, illetve a közvetlenül a Duna partján Paks, Kalocsa, Tolna, Bács és Mohács. Ezek a helyek azonban nem voltak megerősítve, így a Duna, mint utánpótlási útvonal nagyon sebezhető volt. Az oszmán hadvezetés célja ezért a főváros védelmi övezetének kiterjesztése és a Duna védelme volt. A Dunántúl Lazius által említett keleti részén azonban csak 1543-ban, Pécs, Székesfehérvár és Esztergom elfoglalásával alakult ki a hódoltság övezet.

minden tervéről, mielőtt azok a megvalósulásig jutottak volna. **(23)** Ezenkívül folyamatosan változtatta a táborhelyét, mintha az ellenség a közelben lenne, a várak és városok körüli táborokat őrséggel és védművekkel erősítette meg, fáradhatatlanul gondoskodott az őrszemekről, a tapasztalt könnyűfegyverzetű magyar lovasság segítségével pedig jóval a határokon túl igyekezett kipuhatolni az ellenség erejét. **(24)** Így inkább a portyák megakadályozásával, mint csatákkal vagy ütközetekkel rövid idő alatt nyugalmat teremtett Magyarországnak a fentebb említett hegyen túli, Ausztria felé elterülő részén. **(25)** Akkor volt ebben a hadvezérben a jó szerencsével párosuló bölcsesség, hogy amíg Vels volt a főparancsnok, semmiféle ellenséges betörés nem gyújtotta fel honfitársaink falvait, vagy dúlta fel földjeit, hiába volt a nagyszámú ellenség oly roppant közel.

(26) Ezenközben a nemes Ferdinánd király, aki a terjedő ragály ereje miatt Felső-Ausztriába húzódott vissza, amint a hírnököktől minderről értesült, valamint arról is megbizonyosodott, hogy a törökök a következő nyáron újabb hadjáratra készülnek, a lehető leggyorsabban Prágába sietett, ahová összes tartományai számára gyűlést hirdetett.²⁴⁸⁶ **(27)** Itt előadván a fenyegető veszély nagyságát, az övéi tanácsát kérte, hogy miképpen lehetne szembeszállni e hatalmas ellenséggel, ha a határt áttörve ádáz seregeivel Ausztria, Morvaország és Stájerország felé nyomulna előre. **(28)** És miközben a gabona beszerzéséről, lőpor és ágyúk előteremtéséről tárgyalt, követeket küldött Lengyelország, Dánia és Anglia királyaihoz, hogy segítségüket kérje egy ilyen fontos és kikerülhetetlen háborúhoz. **(29)** A német fejedelmek ugyanis már az előző évben, az 1541-ben Regensburgban tartott gyűlésén egyhangúlag megszavazták, hogy mihelyt híre jön, hogy a török zsarnok Ausztria ellen készülődik, idejekorán hatvanezer gyalogost és tízezer lovasat küldenek Ausztriába segítségképpen.²⁴⁸⁷ Az elvégzett összeírás alapján pedig azt is pontosan tudta valamennyi fejedelem és város, hogy mennyi katonát kell kiállítania. **(30)** Ezt Prágában, az összes tartományai számára tartott gyűlésen is előadta az oda delegált küldötteknek. **(31)** Figyelmeztette őket, hogy nagyon is érdekükben áll, előre látva az eseményt, idejekorán tervet kovácsolni, amíg még közvetlen veszély nem fenyegeti őket, és egyenként bízta, intette és

²⁴⁸⁶ Ferdinánd több tartományi gyűlést is összehívott 1541 őszen különböző helyekre: Alsó- és Felső-Ausztria rendjeit Linzbe kérte, a cseh rendeket pedig Kuttensbergbe (Kutná Hora), illetve Prágába. A magyar rendek Ferdinánd távollétében 1542 február 11. és március 7. között Besztercebányán tartottak országgyűlést. Hermann TRAUT, *Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug von Jahre 1542*, Gummersbach, 1892, 54.

²⁴⁸⁷ A regensburgi gyűlésen az uralkodó és a rendek küldöttei más-más létszámú katonaság kiállítását szorgalmazták. Végül huszonnégyezer fő háromévi fegyverben tartását határozták el (KÁROLYI Árpád, *A német birodalom nagy hadivállalata Magyarországon 1542 I–V. közl.* Századok 14 (1880), 297.). A speyeri birodalmi gyűlésen végül huszonnégyezer gyalogos és nyolcezer lovas kiállítását vállalták 1542 tavaszán. BAGI Zoltán Péter, *Együttműködésre kényszerítve, együttműködésre kényszerülve*, in: BAGI Zoltán Péter (szerk.), „...ugy irhassak, mint volt...” *Ünnepi tanulmányok a hatvanöt esztendő Tóth Sándor László tiszteletére*, Szeged, 2019, 121–122.

kérlelte őket, ne hagyják, hogy ilyen nevezetes és gazdag tartományokat kifosszanak, förtelmes rabságba hurcolják a szerencsétlen parasztokat, gyermekeiket, saját rokonaikat és ismerőseiket, továbbá intette őket, hogy ne saját kárukon tanulják meg, milyen nyomorúság is a számkivetettség. **(32)** Ezért lassanak munkához, és ki-ki gondoskodjon magáról, családjáról, birtokairól és határaitól. Meglátják majd, hogy ő is mindent el fog követni, mert ha ki-ki erejéhez mérten felajánlja javait egy ilyen sülységhelyzetben, ő magára vállalja a flotta felállításának, a könnyülovasság és a tüzérség előteremtésének gondját. **(33)** Miután pedig felismerte, hogy tapogatózásai nyomán lassanként hajlanak a szavára, hosszasan tanácskozva többekkel végül rávette őket, hogy az örökös tartományok húszezer fős segédcsapatot állítsanak ki a következő év, vagyis 1542 nyarára.²⁴⁸⁸

(34) A király tisztviselői eközben Bécsben az ellátmányról gondoskodtak, és ezt olyan nagy mennyiségben szállították a földről a városba, hogy itt-ott még a templomok pincéiben és kolostorokban is lisztet, búzát és zabot tároltak. **(35)** De ez idő alatt Németország fejedelmei sem késlekedtek, hanem úgy toborozták a katonákat, mintha az ellenség már a kapuk előtt állna, és csapatostul küldték őket vízi úton Ausztriába, részben pedig maguk is útnak indultak, és az engedelmesség olyan jeleit mutatták, amit ilyen nagy felfordulás közepette nem is vártak volna tőlük, illetve a legtöbben úgy hitték, hogy csak jóval lassabban és hanyagabban küldik majd a segítséget. **(36)** A roppant hadjárat élére egy vezért jelöltek ki, hogy a római császár nevében mindent teljhatalommal irányítson: Brandenburgi Joachim választófejedelmet.²⁴⁸⁹ **(37)** Két társat²⁴⁹⁰ rendeltek mellé, hogy a terheket megosszák: Konrad von Bemelberget²⁴⁹¹ és [Wolf] Dietrich von Pfirtet.²⁴⁹² Mindketten jelentős, huszonkét

²⁴⁸⁸ A prágai gyűlés 1541. december 5. és 1542. január 15. között zajlott. Ezen tízezer könnyülovas, egy szintén tízezer emberrel ellátott dunai flottilla, száz ágyú és négyezer sáncásó kiállítását vállalták. Silvia SCHWEINZER-BURIAN (hgg.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. Der Reichstag zu Speyer 1542*, Erster Teilband. Jüngere Reihe, zwölfte Band, München, 2003, 247–248.

²⁴⁸⁹ Brandenburgi Joachim megbízatása (*Bestallung*) 1542. március 26-án kelt Speyerben. TRAUT, *Kurfürst Joachim...* 123–128.

²⁴⁹⁰ Joachim mellé tíz birodalmi tanácsost rendeltek a vezérkarba. Christian MEYER, *Die Feldhauptmannschaft Joachims II, im Türkenkriege von 1542*, Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde 16 (1879), 523.

²⁴⁹¹ Konrad von Bemelberg (más néven Kurt von Bemelberg, avagy a Kis Hesseni) (1494–1567) híres, hesseni származású zsoldosvezér, a Brandenburgi Joachim mellé kinevezett nyolc katonai tanácsadó egyike. Bemelberg küzdött a 16. század első felének szinte összes fontos harcterén Németországtól, Itálián át Franciaországig és Magyarorszáig. V. Károly zsoldjában kitüntette magát a páviai csatában (1525), majd a *Sacco di Roma* idején már harmincöt zászlóalj tartozott a parancsnoksága alá. 1544-ben Károly seregében harcolt Franciaországban, majd mellette küzdött a schmalkaldeni háborúban is. II. Fülöp seregében harcolt a St. Quentin-i csatában (1557). I. Ferdinánd az udvari haditanács tagjává nevezte ki. Személye jó példa arra, hogy az 1542. évi hadjáratban Európa legképzettebb katonái vettek részt. Neve Laziusnál Cunradus a Bemelberg alakban szerepel. Címerével díszített sátra látható Virgil Solis pesti ostromot ábrázoló metszetén is.

Bemelberg életét és tevékenységét gazdag szakirodalom dolgozta fel: E. SOLGER, *Der Landsknechtsobrist Konrat von Bemelberg der kleine Hess*, Nördlingen, 1870; H. L. BEZZENBERGER, *Konrad von Boineburg (Kurt von Bemmelberg)*, *der kleine Hesse*, in: Hessisches Jahrbuch für 1855, Kassel, 1855, 85–115; Waldemar

zászlóaljából álló gyaloghadosztályt vezényeltek, ezt németül regimentnek hívják.²⁴⁹³ **(38)** Ezeknek a férfiaknak óriási volt a tekintélye és a hadi tapasztalata, bár nem lehetett eldönteni, hogy gyakori hadakozásaik során gondosan vagy inkább szerencsésen vezették-e seregeiket. **(39)** Mellőzöm a többi fejedelmet és gróft, akik közül némelyek saját pénzükön katonáskodtak, mások pedig tiszti rangban szolgáltak. Móric, Szászország hercege²⁴⁹⁴ Ágost fivérével²⁴⁹⁵ együtt saját költségén csatlakozott ehhez a hadjáratához egy jól felszerelt és tekintélyes lovassalappal. **(40)** De részt vettek ebben a háborúban Németország legelőkelőbb grófjai és nagyurai, a Mansfeldek,²⁴⁹⁶ Monfortok, Hennebergiek,²⁴⁹⁷ Solmsok, Eysenbergiek, Leyningenek, Affenstainok, Haydeckek²⁴⁹⁸ és sokan mások, akiket hosszadalmas lenne felsorolni, és akik május elsejére mind összegyűltek Ausztriában a rájuk bízott csapatokkal együtt.²⁴⁹⁹

(41) Van Bécs közelében egy messze elnyúló mező, ahol a Duna kettéágazása egy sűrű erdővel körbevett szigetet képez, melyet vagy azért, mert ott mindig bőségesen lehet farkasra vadászni, vagy az egymásba ömlő víz állandóan hallható surrogásról az osztrákok saját nyelvükön *den Wolff*nek vagyis Farkas-szigetnek neveznek.²⁵⁰⁰ **(42)** A nemes király ezt a helyet jelölte ki a hatalmas tábor számára, amíg az összes csapat egybegyűlik. Itt táborozott le az egyes fejedelmek és városok serege és lovassága. **(43)** Ez a fallal és sánccal körülvett térség magába fogadta egész Németország haderejét, örvendetes és nagyszerű látványt kínálva

KÜTHER und Gerhard SEIB, *Konrad von Boyneburg (Bemelberg), ein Landsknechtsführer aus Hessen im 16. Jahrhundert*, Hessische Jahrbücher für Landesgeschichte 19 (1969), 234–295. Újabb kiadása: Waldemar KÜTHER, *Konrad von Bemelberg: Ein Soldatenleben*, Schelklinger Hefte 19, Schelklingen, 1994.

²⁴⁹² Laziusnál Theodericus a Pfyrd alakban. Nevével jelzett sátra szintén látható Solis metszetén. Mind Bemelberg, mind Pfirt a birodalmi gyalogság parancsnokai voltak, kinevezésüket április 12-én állították ki, ők maguk május elején érkeztek meg a bécsi gyülekezőhelyre (BAGI, *Joachim brandenburgi örgróf...* 113.). Pfirt a mühlbergi csatában vesztette életét.

²⁴⁹³ Traut szerint a gyalogságot összesen ötvenhét zászlóaljra osztották. Bemelberg alá harminchárom, Pfirt alá huszonnégy zászlóalj tartozott. TRAUT, *Kurfürst Joachim...* 174.

²⁴⁹⁴ Móric szász herceg (1521–1553) 1547-től haláláig szász választófejedelem.

²⁴⁹⁵ Erős Ágost (1526–1586) Móric herceg öccse, 1553-tól választófejedelemként utóda.

²⁴⁹⁶ A Mansfeld-grófok közül Karl és Kaspar Mansfeld vett részt a hadjáratban Szász Móric oldalán. Utóbbi Pest alatt vesztette életét (Jochen VÖTSCH, *Kaspar I. von Masfeld-Hinterort*, in: *Sächsische Biografie*, hrsg. vom Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde. Online-Ausgabe: <http://www.isgv.de/saebi/> Letöltés dátuma: 2020. november 4.

²⁴⁹⁷ Graf Ernst von Henneberg (1511–1583) egyike volt a Brandenburgi Joachim mellé kinevezett tíz haditanácsosnak. MEYER, *Die Feldhauptmannschaft Joachims II...* 523.

²⁴⁹⁸ Freiherr Georg von Heydeck volt a hadjáratban a lovasság főparancsnoka (*Oberster Leutnant*), egyben a főparancsnok helyettese. KÁROLYI, *A német birodalom nagy hadivállalata...* 627.

²⁴⁹⁹ Lazius erősen túloz: a birodalmi csapatoknak a speyeri gyűlés határozata értelmében május 1–15. között kellett volna Bécs mellett gyülekezniük, de május elején még csak Bemelberg és Pfirt tartózkodtak ott a gyalogoszászlóaljak egy részével. TRAUT, *Kurfürst Joachim...* 47–48.

²⁵⁰⁰ Hauffe naplója is megemlíti, hogy a birodalmi csapatok az *im Wolff* nevű területen gyülekeztek.

korunknak.²⁵⁰¹ Mivel pedig a tábornak élelemre is szüksége volt, amit nagyrészt osztrák területekről szállítottak oda, mindenféle vidékről nagyszámú kereskedő is összegyűlt itt.²⁵⁰²

(44) És miközben az odahordott áruikból pénzt kerestek, a tartomány lakosságát is gazdagították, annyira tele volt minden fogadó. A hajók megszámlálhatatlanul sok embert és lovat szállítottak ide, egy részük fegyvert, bort, élelmet, más részük a háború éltető erejét, aranyat, ezüstöt és ágyúkat hozott. **(45)** A tábori szolgák az asszonyokkal együtt főzték az ebédet és mosták a ruhákat. Ha valakinek akadt olyan rokona vagy cimborája, akit ösztönzött a hely gazdagsága és a hatalmas háború dicsősége, az mind a sereg nyomába szegődött. A szárazföldön szekereken, a Dunán teherhajókon és csónakokon szakadatlan sorban áradtak nap nap után Ausztria felé, úgy, hogy nem fértek el az utakon, nem volt elég hordár és szekér, alig lehetett hajót és hajóst találni, és nagy pénzekért fogadtak fel mindenkit, aki tudta, hogyan kell evezni vagy lovat szekér elé fogni.

(46) Ám Ferdinánd király sem maradt tétlen egy ilyen jelentős ügyben: elengedte az összes vámot, melyet az utazóknak sűrűn kellett volna fizetniük a Duna mentén, így az utazást teljes egészében szabaddá tette a katonák és a kereskedők számára. **(47)** Ehhez a vállalkozáshoz, mely nyilvánvalóan örvedetesebb és szükségesebb volt az egész kereszténység számára minden hadjáratnál, amelyet valaha láttak vagy amelyről valaha hallottak, a nemes király ösztönzésére szinte valamennyi keresztény uralkodó is részint pénzzel járult hozzá, részint ágyúkat és puskaport biztosított. **(48)** Többen küldtek katonákat, tiszteket, de főleg az ágyúk kezelésében jártas szakembereket. Mindez még a római pápát is arra indította, hogy a barbár nép Ausztria és Németország ellen tervezett hadjáratáról értesülve, ne tagadja meg saját hozzájárulását, ami Tornielli²⁵⁰³ gróf vezénylete alatt négyezer gyalogost és lovast jelentett, akik rögvést a németek Magyarországra indulásakor csatlakoztak a sereghez.²⁵⁰⁴ **(49)** Ezalatt Ferdinánd király, ahogy meghagyták neki,²⁵⁰⁵ flottát állított fel és

²⁵⁰¹ Mivel a tábor Bécs közelében volt, elképzelhető, hogy Lazius személyesen is látta, bár magában a hadjáratban már nem vett részt.

²⁵⁰² 1540-ben és 1541-ben kedvező volt az időjárás mezőgazdasági szempontból, így árubőség volt a mozgósítás idején. KÁROLYI, *A német birodalom nagy hadivállalata...* 623–624.

²⁵⁰³ A pápa tizenhat zászlóaljnyi gyalogságot bocsátott a hadjárat rendelkezésére Alessandro Vitelli irányítása alatt. Sajátos módon a kézirat első változatában még Lazius is az ő nevét említette, de már a második átdolgozás során lecserélte Tornielli gróféra (Laziusnál eredetileg Dorniello alakban). Filippo Tornielli olasz zsoldosvezér volt, aki ez idő szerint Ferdinánd zsoldjában állt. Lazius következetesen és meglehetősen koncepciózusan kiszervezte a történetből Vitellit, és minden olaszokhoz kötődő cselekedetet a közvetlenül Ferdinánd zsoldjában álló Tornielli grófnak tulajdonított.

²⁵⁰⁴ Háromezer pápai zsoldos Vitelli vezetésével májusban ért a bécsi táborba, és ott volt a július 7–8-i mustra alkalmával is. KÁROLYI, *A német birodalom nagy hadivállalata...* 627.

²⁵⁰⁵ A kézirat első verziójában a „iussus erat” (*meghagyták/parancsba adták*) ige mellett még szerepelt, hogy „ab imperii ordinibus”, vagyis, hogy *a birodalmi rendektől* kapott utasítást Ferdinánd. Utóbb talán azért maradt ez el,

gondoskodott élelemről, szinte azonnal előteremtett mindent, segített mindenkinek, pénzt kölcsönzött azoknak, akik a távolság miatt nem kapták meg havi zsoldjukat.²⁵⁰⁶ **(50)** Maga is fegyverben, eltökélten gyűjtötte össze a háborúra örökös tartományaiból toborzott seregét, e húszezer fős, kipróbált és folytonos harcokban edződött sereget. Élükre Hans Ungnadot állította, egy előkelő stájer nemesurat.²⁵⁰⁷ **(51)** Neki engedelmességek az egyes tartományi parancsnokok, akik közül az osztrák Reinprecht von Ebersdorf,²⁵⁰⁸ Erenricus a Kunigspereg,²⁵⁰⁹ illetve Joannes a Lamberg,²⁵¹⁰ a krajnai Jacobus Zakhlius²⁵¹¹ és Jurisich Miklós,²⁵¹² valamint a stájer Caspar ab Herberstain²⁵¹³ és Rotmansdorffius²⁵¹⁴ voltak a legismertebbek. **(52)** Mindannyian úgy vonultak fel, és úgy erődítették meg táborukat, mintha az ellenség már látótávolságban lett volna, a birodalmi sereg előtt haladtak, mutatták nekik az utat, vezették a járatlanokat az ellenséges területen, vad és kietlen helyeken át, illetve minden

mert azt hangsúlyozta volna, hogy a hadjárat során Ferdinánd alapvetően a birodalmi rendek jóindulatára volt utalva.

²⁵⁰⁶ A zsoldfizetés elmaradozása a hadjárat egyik rákfenéje volt. A birodalmi sereg katonáinak szolgálati ideje, ami a nekik kifizetett zsoldot illeti, sokszor már addigra lejárt, mire Bécs alá értek. Hogy a hadjárat folytatódhasson, Ferdinánd jelentős, 30 ezer aranyforint kölcsönt vett fel augsburgi kereskedőktől. TRAUT, *Kurfürst Joachim...* 60.

²⁵⁰⁷ Hans Ungnad (1493–1564) hadvezér, politikus. 1530-tól Stájerország kormányzója (*Landeshauptmann*). 1540–1543 között királyi főhadparancsnok volt Horvátországban és Szlavóniában (*Oberst-Feldhauptmann der windischen und krabatischen Grenzen*), 1543-ban pedig királyi főhadparancsnoknak (*generalis capitaneus in Hungaria; Oberst-Feldhauptmann in Ungarn*) nevezte ki az uralkodó (Pálffy, *Kerületi és végvidéki főkapitányok*. passim). Károlyi úgy értelmezte a forrásokat, hogy Ungnad az örökös tartományok, valamint a cseh és morva rendek által megajánlott adóból Magyarországon toborzott tízezer lovas élén állt. KÁROLYI, *A német birodalom nagy hadivállalata...* 626–627.

²⁵⁰⁸ Róla lásd a jegyzetet a második könyvben.

²⁵⁰⁹ Ehrenreich von Königsberg. Alsó-ausztriai származású katonatiszt, 1534-ben már az alsó-ausztriai rendek megbízásából fogadott fel katonákat, 1551-ben Győrben nyolcszáz könnyűlovas élére nevezték ki, és az ő feladata volt az Észak-Dunántúl védelme (PÁLFFY Géza, *A Császárváros védelmében: A győri kapitányság története 1526–1598*, Győr, 1999, 34, 73.).

²⁵¹⁰ Talán Hans Lamberg zu Saunsteinnal azonos, aki 1516-ban Habsburg Mária udvarmestere volt, majd annak Magyarországra költözése után Anna királyné udvartartásához tartozott (RÉTHELYI Orsolya, *Mary of Hungary in Court Context (1521–1531)*, PhD thesis in Medieval Studies, Central European University, Budapest, 2010. 240.). 1526-ban ő volt az összekötő Habsburg Ferdinánd főherceg és Mária királyné között (ÖStA HHStA UA Miscellanea Fasc. 425. fol. 15–18.).

²⁵¹¹ Talán a Stájerországban is birtokos ormosdi és kövendi Székely család egyik tagja áll a név mögött. Kövendi Székely Jakab ekkor már nem élt, de az adat talán elírás Székely Lukács helyett.

²⁵¹² Jurisics Miklós (?–1543) horvát származású nemes, az 1532. évi kőszegi ostrom hőse. Érdemeiért Ferdinánd 1533-ban bárói rangra emelte. 1537–1539 között királyi főhadparancsnok Szlavóniában (*Oberst-Feldhauptmann in Slawonien*). 1538-tól krajnai indigenátust szerezve lényegében osztrák nemesnek is számított, így Lazius joggal említi más osztrák urak társaságában. Laziuson kívül ugyanakkor más forrás nem támasztja alá, hogy Jurisics részt vett volna 1542. évi hadjáratban. Életről bővebben: BARISKA István, *Jurisics Miklós (1490–1543): Egy közép-európai jelenség*, Vasi Szemle 62 (2008:6), 703–720.

²⁵¹³ Caspar von Herberstein (1515–1572) stájer nemesi család sarja. Részt vett az 1537. évi eszéki hadjáratban, és 1541-ben harcolt Buda alatt. Többször járt Konstantinápolyban követségben, és számos alkalommal viselte a stájer rendek kapitányi tisztét (*Feldhauptmann der steierischen Stände*). 1547 után V. Károly német-római császár étkefője. NAGYBÁKAY Péter, *Cimeres ostyasütővasak a Magyar Nemzeti Múzeumban a 15–16. századból*, Folia Archeologica 39 (1988) 208.

²⁵¹⁴ 1577-ből van adatunk egy Otto von Rotmansdorffra, aki részt vett a haditanács nagy megbeszélésén, de korántsem biztos, hogy a két személy azonos. KELENIK József, *A hadügyi forradalom és jelenségei Európában és Magyar Királyságban a 16. század második felében*, Studia Agriensia 17 (1997), 27–41.).

tervükről értesítették az örgrófot, és lelkesítették, ne hagyja félbe a már megkezdett és oly fontos hadjáratot: nem annyira azért, mintha nem bíztak volna a sikerben, hiszen mindenről előre gondoskodtak, inkább hogy csapataik is készségesebben vállalják az örgróffal és a többi birodalmi tanácsossal közös fáradoalmakat.²⁵¹⁵ **(53)** És bizony ezek a férfiak, és Magyarországról is a legtöbben inkább kénytelenségből, mint tisztüknél fogva mindenkor tanácsaikkal segítették a hadjárat vezéreit, hogy a dőzsölésben széthulló német katonaságot ráncba szedjék, hogy lassanként hozzászokva az idegen vidékhez és a törökök módszereihez, testben és lélekben felkészülve bocsátkozhassanak ütközetbe, amivel nagy hasznot és dicsőséget szereztek volna a német nemzetnek, ha azok, akikről mondtuk, hogy a birodalmi rendek vezérnek jelölték őket, hallgattak volna rájuk.²⁵¹⁶

(54) A nyár java része már eltelt, mire a brandenburgi örgróf, miután valamennyi csapat összegyűlt Bécs alatt, végre táborot bontott, miután már három egész hónapot elidőzött itt, és Buda felé vette az irányt, miközben a Nap forrón sütött a dús pannon mezőkre.²⁵¹⁷ Ez idő alatt a mieink késlekedése folytán az ellenség kívül-belül alaposan megerősíthette Budát,²⁵¹⁸ a németek testét viszont elgyengítették a betegségek, a dőzsölés és a nyugalom, a törökök ezzel szemben testben és lélekben is összeszedték magukat.

(55) Az utat olyan lassan tették meg – nem tudni, vajon a katonák lustasága vagy a vezérek gondatlansága volt-e az ok –, hogy több mint egy hónapot vett igénybe az Esztergomig tartó huszonnégy mérföldes út.²⁵¹⁹ **(56)** Miután ide megérkeztek és haditanácsot tartottak, ezen a vidéken csatlakoztak hozzájuk a magyar csapatok is, amelyek megbízható hírek szerint húszezer főnyi könnyű lovasból álltak.²⁵²⁰ Ugyanezek fegyverzetükkel, lovaikkal és bátorságukkal igazolták, hogy mekkora jelentősége van ennek a népnek főképpen a törökök ellen. **(57)** Hiszen ahogyan ruházatuk és szokásaik szinte megegyezett az övékével, ugyanígy

²⁵¹⁵ A részlet Sallustius, Iug. 100,4 applikációja az adott helyzetre.

²⁵¹⁶ Lazius igazi osztrák történetíróként viselkedik, amikor a birodalmi német hadak lassúságával és tapasztalatlanságával magyarázza a hadjárat sikertelenségét. A valóságban Ungnad csapatai csak Esztergom mellett csatlakoztak a főszereghez 1542 szeptemberében, így a felvonulás során nem ők képezték az előhadat. TRAUT, *Kurfürst Joachim*... 78.

²⁵¹⁷ A lassan gyülekező birodalmi had 1542. július 10-én indult el Bécs alól. Mivel az első csapatok már május elején megérkeztek, Lazius adata többé-kevésbé helyes: ha nem is három, de bő két hónapot állomásozott tétlenül Bécs alatt a sereg. KÁROLYI, *A német birodalom nagy hadivállalata*... 627–628.

²⁵¹⁸ Oszmán építkezésekről ezekből a hónapokból nem tudunk, de az eredetileg körülbelül háromezer fős védősereg létszámát jelentősen megemelték.

²⁵¹⁹ Carlowitz naplója szerint a birodalmi had 1542. augusztus 20-án érkezett Esztergomhoz, vagyis az út Bécstől idáig közel másfél hónapig tartott. KASZA, *Buda oppugnata*... 480.

²⁵²⁰ A magyar sereg létszámáról eltérő adatok maradtak fenn. Istvánffy Miklós tizenötezer lovasról beszél, egy szemtanú pedig közel húszezer magyar katonát említett (KÁROLYI, *A német birodalom nagy hadivállalata*... 633.). Ezek jelentős része külföldi zsoldon Hans Ungnad parancsnoksága alatt állt, a többiek élére Perényi Péter és Bátori András bárókat választották országos főkapitányoknak a beszercebányai országgyűlésen.

lovaik fürgesége miatt, ha ütközetre, üldözésre vagy cselvetésre került sor, egyedül ők voltak összemérhetők a törökökkel. **(58)** A roppant sereg előtt egy Ferdinánd király költségén és fáradozása révén fegyverekkel, ágyúkkal felszerelt hajóhad haladt a Dunán jórészt Dalmáciából és Isztriából toborzott nagy számú legénységgel,²⁵²¹ melyet korábbi tapasztalt kapitányai már kiképeztek, ebben a háborúban pedig Malignana márki vezényelt, aki egyformán nagyszerű katona volt szárazon és vízen.²⁵²²

(59) Mihelyt Pest szomszédságában Buda alá ért, nem lebecsülendő jelét adta elszántságának és bátorságának: kikémlelte az ellenség szándékát, kétes ütközetekben csalta lépre, hol távolról szórt tüzet és ágyúgolyókat rájuk, rémületet keltve bennük, hol közvetlen közelből szorongatta és támadta őket harcra szomjazva nyíllal és dárdával, és ahol csak lehetett, zavarta a török hadrendjét, így végül mérhetetlen félelmet ébresztett bennük. **(60)** Így a különböző nációk, akiknek csak bátorsága volt egyforma, de létszámuk és fegyverzetük különböző, egyetlen vezér keze alatt ezen a földön forrtak együvé. **(61)** Ebben a háborúban ugyanis létszámuk és bátorságuk révén a németek jelentették a fő erőt. Igaz, hogy lassabban haladtak előre, de tartalékként gyorsan összetömörültek, és mint valami megingathatatlan védőfal védték a sereg hátulját. **(62)** A magyarok, bár számra kevesebben voltak, elszántságukkal, vakmerőségükkel, helyismeretükkel és az ellenség hadicseleiben való jártasságukkal könnyen fölülmúlták a többieket. Akiket szétszórtak, azokat mindig hátulról és oldalról vették körbe, ha mód nyílt a menekülésre, szétszéledtek és a bozótban kerestek menedéket. **(63)** De nem maradtak el tőlük bátorság dolgában az olaszok és a spanyolok sem, és elszántságuk nem volt méltatlan népükhöz. Mert bár nagyrészt gyalogosok voltak, jelentős tűzérőségükkel, könnyed mozgásukkal és szinte hihetetlen tűrőképességükkel egész úton legelől haladtak, ha felbukkant, elsőként támadták meg az ellenséget, és ha parancsot kaptak, máris ott voltak a sáncok előtt, a falakon és a falakon belül. **(64)** Ez a nép pedig oly fürge, oly bátor, vakmerő és az élelem tekintetében oly elképesztően igénytelen szokott lenni, hogy nem könnyű eldönteni, kevesen vagy sokan, közelharcban vagy messzebből küzdenek-e jobban és bátrabban. **(65)** A katonák akaratából és a vezérek döntése értelmében ez a sereg érkezett meg Pest városának közelébe augusztus legvégén, minekutána Keresztelő Szent János ünnepét követően táborot bontottak Bécs alatt.²⁵²³

²⁵²¹ Carlowitz naplója is említi, hogy Melegnano flottájának legénysége javarészt dalmátokból állt. KASZA, *Buda oppugnata...* 478.

²⁵²² A dunai flottát 1541-ben Zárai Jeromos, majd halála után a tapasztalt olasz hadmérnök, Mario Speciacasa irányította, 1542-ben pedig, ahogy Lazius is írja, Melegnano márki lett a flottaparancsnok.

²⁵²³ Keresztelő Szent János ünnepe június 24-én van. Lazius tanúja lehetett a sereg indulásának, melynek egy része valóban útnak indulhatott június végén, de ennek ellenére nem biztos, hogy az adat megbízható. Korábban

(66) Ez a Budával szemközt fekvő városka ránézésre kicsiny ugyan, de gazdag kereskedőtelep, polgárai pedig vagy németek voltak, vagy az ország virágkorában az állandóan német nyelven folyó kereskedés hatására idővel azzá lettek. (67) A nyelv és a szokások pedig annál is könnyebben megőrződtek itt, mivel a pestiek szabadon éltek elkülönülve a magyarok fennhatóságától. De Buda elfoglalását követően, miután János gróf²⁵²⁴ ezeket a területeket is uralma alá vonta, a németek szabadságának bealkonyult, és helyettük a törökök áruja jelentek meg. (68) Mivel pedig a király az ő szolgájuk volt, kénytelen volt előjogokat adni nekik, és a várost lassanként barbár lakossággal népesítette és telepítette be.²⁵²⁵ Ennek következtében a hatalmas, pompás és nagyszerű épületek helyébe e nép szokása szerint épült alacsony házikókat emeltek. (69) Maga a város, minthogy Budánál kisebb volt, ennek megfelelően erődítésekkel és falakkal is gondatlanabban volt akkoriban ellátva. A falak alacsonyak voltak, a bástya kevés, és egyedül csak a Duna felőli oldalán vigyázta őrség. De mihelyt a törökök értesültek róla, hogy támadás készül ellenük, a szükség parancsát követve sebtében megerősítették belülről: mély árkokat ástak, körben széles sáncokat hánytak, melyek közé a benyomulóknak szánt akadályokat helyeztek el, roppant gerendákat, vasból és fából készült sulymokat, az árkokat pedig a látszat kedvéért gallyakkal fedték be, nehogy elriasszák a támadókat a rohamtól.²⁵²⁶

(70) Így kezdetben az ostrom változatos és bizonytalan képet mutatott. Miközben sáncokat emeltek és a sereget töltéssel vették körbe, sok idő telt el.²⁵²⁷ Ittak, zabáltak, az éjszakákat ébren töltötték kockázással, nem ügyeltek sem a csapatok, sem a tábor rendjére. (71) Ki-ki oda ment, ahol zsákmányt remélt, és nem maradt ott, hol a legnagyobb volt a veszély: a páncélok, a fegyvereket, a lovakat és az egymással viszálykodó nemzeteket

maga is azt írta, a sereg május elején megérkezett Bécs alá, és majdnem három hónapot töltött ott. A pesti érkezés dátuma viszont biztosan téves: a választófejedelem csapatai csak egy hónappal később, szeptember legvégén érkeztek Pest alá.

²⁵²⁴ Szapolyai János, akit Lazius következetesen nem tekint királynak.

²⁵²⁵ A balkáni áruk már a Jagelló-kortól kezdve egyre nagyobb mennyiségben jelentek meg a városban, ám ez nem jelentette azt, hogy civil lakosság is érkezett volna az Oszmán Birodalom területéről. Pesten még tehető német polgárságról is tudunk az 1530-as évekből, és a borból, illetve marhakereskedelemből élő magyar polgárok is helyben maradtak. Leginkább a pusztításnak kitett Szerémségből jöhettek menekültek. KUBINYI András, *Buda és Pest kereskedelme a 15–16. században*, Történelmi Szemle 36 (1994:1–2), 47–50.

²⁵²⁶ A pesti városfalak valóban nem számítottak korszerűnek, ám a 16. század első évtizedeiben elegendő védelmet nyújtottak. 1541 tavaszán Otto von Dieskau is sikerrel védte meg a várost Mehmed bég seregével szemben, és az erődítések az 1542. évi ostrom idején is jól vizsgáztak, hiszen bár a régészeti feltárások tanúsága szerint a falakat néhol alapjukig lerombolták a keresztény ágyúk, mégsem sikerült bevenni a várost. IRÁSNÉ MELIS Katalin, *Történeti, régészeti adatok a pesti középkori városfalak kutatásához, Tanulmányok Budapest Múltjából* 41 (2016), 41–104.

²⁵²⁷ Brandenburgi Joachim kötetünkben is olvasható hadijelentése szerint a főszereg szeptember 28-án ért Pest alá. Még aznap, világosban megkezdtek a sáncépítési munkálatokat és a lövegállások felállítását, de csak az ötödik napra, október 2-ára végeztek. Ezután kezdetek hozzá a falak lövetéséhez.

tönkretette a tétlenség és romlásba döntötte a dőzsölés.²⁵²⁸ De míg a birodalmi rendek seregében a lehető legnagyobb fegyelmezetlenség uralkodott, az osztrák hadvezérek bölcsessége oly mértékben irányítás alatt tartott mindent, hogy terv szerint és parancsra cselekedtek, és mindazokat, akik a nemes király zsoldjában szolgáltak, áthatotta a kötelességtudat és szorgalom.

(72) Ám mivel már jócskán benne jártak az őszben, a nehézkes és hosszúnak ígérkező ostrom pedig a kedvét szegte mindenkinek, az örgróf és legfőbb tanácsadói, Ungnad az ausztriai sereg vezére, Bemelberg és Pfirt, nemkülönben Móric szász herceg a Mansfeld²⁵²⁹ és Monfort grófokkal együtt azon kezdtek tanakodni egymás közt, megérné-e a fáradságot, ha megpróbálkoznának a városka elleni rohammal, vagy a Dunán átkelve valamennyi csapatukkal vonuljanak inkább Buda ellen. (74) Nem tudták, mitévők legyenek, hiszen, ha dolgavégezetlenül távoznak, szégyenfoltot ejtenek a német néven, az ellenség bosszuló dühét pedig kihívják maguk ellen.

(74) Miközben az idő e tanácskozásokkal telt, az odahordott javak bőségéből fakadó dőzsölés az ismeretlen és a németek számára amúgy is mindenkor ellenséges vidéken tönkretette a sereget. Amelyről korábban azt hitték, legyőzhetetlen, most lassanként harcképtelenné vált, és nem a kardot forgatta, hanem inkább a poharat markolta. (75) Emiatt történt, hogy lelkükkel együtt testük is elerőtlenedett, és erejük fogytán betegségek és pusztító járvány ütötte fel a fejét. Mindez pedig annyira megviselte ezt a hatalmas sereget, hogy a katonaság úton-útfélen, a vezérek pedig a tanácskozásokon már nem az ostromról, hanem a visszavonulásról beszélgettek. (76) Amint az ellenség erről tudomást szerzett, fokozatosan felbátorodott, és kezdte lefitymálni a németeket, hiszen látták, hogy egész, ellenük felvonultatott haderejük semmivé foszlik egy kicsiny, félig romba dőlt, sem a természet, sem emberi kéz által meg nem erősített városka ostroma során, hogy a katonák tétlenek, inkább a borral s a pénzzel, és nem a harccal törődnek, vezéreik pedig még hitványabbak, hiszen ily fontos pillanatokban tanácskozás helyett egész éjszakákat töltenek kockázással, tivornyáznak, bujálkodnak és hajba kapnak egymással.

(77) Amint ez világossá vált a pesti török őrség számára, remek tervet kovácsoltak a szükségből, és a saját nyelvükön pasának hívott előljárójukhoz fordulva arra kérték, engedélyezze, hogy a falakon kívül is próbára tegyék szerencséjüket, kedvez-e nekik annyira,

²⁵²⁸ Valójában a keresztény sereg az egész hadjárat alatt komoly ellátási gondokkal küzdött, a katonáknak aligha volt módjuk dőzsölésre.

²⁵²⁹ Kaspar I. Graf von Mansfeld-Hinterort szász nemes, bátyjával, Karlal együtt Móric szász választófejedelem kíséretében érkezett az országba, és itt is vesztette életét.

mint azt a falak közt tapasztalták. **(78)** Biztosak benne, hogy amint eddig is őseik erkölcsi szerint viselték magukat, most, amikor kedvező alkalom kínálkozik, nagy dicsőséget és hasznot is szereznek majd maguknak. Szavaik meggyőzték a pasát, hiszen az emberek már csak úgy vannak vele, hogy akár egy kisebb diadal lehetősége is nagy reményt gerjeszt még a lustákban is. **(79)** Ezért úgy döntött, hogy még a napkelte előtti szürkületben ötszáz jól felszerelt lovast küld ki azon a kapun, mely a Duna átkelőjéhez vezet, azzal, hogy ha mást nem is érnek el, legalább az őrszemek lemészárlása után az olaszokkal végezzenek, akik egy kolostor romjai között a legközelebb táboroztak.²⁵³⁰ Biztos vagyok benne, hogy törekedtek erre még az ostrom kezdete táján, mert egy roham során, ha a mieink ilyenekkel próbálkoztak volna, leginkább ettől a néptől tartottak. Az ellenség tehát cselhez folyamodott, hiszen nyílt harcban semmire sem képesek: éjnek évadján, a sötétbe borult, úttalan utakon észrevétlenül kitörtek, váratlanul megtámadták, majd legyilkolták és levágták a mit sem sejtő őrszemeket, akiket inkább számban, mint vitézségben múltak felül. A kitörés és a csel következtében, miután az őrszemekkel végeztek, a kapott parancsot követve előbb értek az olaszok táborához, mint hogy a német táborból segítség érkezhett volna. **(80)** Annál is inkább, mivel a sötétség és csalással benőtt mező akadályozta a kilátást, az olaszok pedig a fegyverzet és a ruha hasonlósága miatt eleinte magyaroknak vélték őket, és nyugodtan vackaikban és sátraikban maradtak. Csak miután közelebb értek, és már közletről látszott ábrázatuk és turbánjuk (ugyanis csak ezek különböztetik meg őket a magyaroktól), és a lármából is kiderült, hogy ellenség közeledik, akkor ragadtak fegyvert, és sorakoztak fel egymás hegyén hátán tolongva s közben egymást is rémisztgetve. **(81)** Bár egy ideig haboztak, segítséget kérjenek-e szomszédaiktól, vagy otthagyják állásaikat, végül is a végszükségből a helyzethez és az alkalomhoz legjobban illő tervet kovácsoltak: látván, hogy [az ellenség] egyre közelebb ér, előjöttek a romok közül, és elszántan megálltak a táboruk előtt, hogy bevárják a vérengző népség haderejét.

(82) A szorongatott harci helyzetben az örgróf, Ungnad és Bemelberg az olaszok véleménye szerint a kelletténél kicsit többet késlekedtek a segítségnyújtással. **(83)** Így ezen a napon²⁵³¹ az olaszok és a spanyolok harcoltak vitézül a törökkel, és még mielőtt az összes többi gyalogos csapat a segítségükre siethetett volna, az olaszok csupán néhány nehéz és

²⁵³⁰ Giovio szerint az olasz csapatok egy fallal körülvett kertben táboroztak. Talán ez felel meg a Laziusnál említett kolostornak. KASZA, *Buda oppugnata*... 464.

²⁵³¹ Lazius – szokása szerint – nem ír dátumot. Az anonim szerző *Feljegyzése* szerint (KASZA, *Buda oppugnata*... 487–488.) azonban egy jelentősebb oszmán kitörésre és ebből kibontakozó összecsapásra került sor október 1-jén. Giovio szerint (KASZA, *Buda oppugnata*... 464–465.) Vitelli hadicsellel élt, és ő provokálta a törököket, hogy kitörésre csábítsa őket, majd lemészárolta a csapdába csalt oszmánokat.

könnyű fegyverzetű lovas segítségével megfutamították a törököket. **(84)** A kapu előtt azután, melyen keresztül menekülés közben csapatosan próbáltak visszajutni a városba, vad ütközet bontakozott ki, mivel a mieink az ellenség nyomában voltak, és tévedhetetlen csapásokkal vagdalták őket. És pusztá óvatlanságból egy jelentős haditettre is sor kerülhetett volna, mivel lovasaink az ellenséggel együtt majdnem bejutottak a kapun, ám az őrgróf, nem ismerve az ellenség létszámát, visszarendelte övéit a harcból.²⁵³² **(85)** Seregünk vezérei ugyanis mindig a háború végkimenetelét tartották szem előtt, és lankadatlanul törtek a győzelemre. Minél nagyobb sikerrel kecsegtetett ugyanis valami, annál óvatosabbak voltak, nehogy a ravasz és éber ellenség csapdájába essenek.

Ezen a napon és ebben az összecsapásban igen sok barbárt kaszaboltak le a kapu előtt, még nagyobb részük pedig részint a félelem, részint a sodrás ereje miatt a Duna partján pusztult el, ahová katonáinktól szorongatva menekültek. **(86)** A mieink közül azonban állítólag csak kevesen veszték oda, leszámítva azokat az olaszokat, akik az első roham során estek el. A küzdelemben sokak vitézsége megmutatkozott. Ezek között volt Móric, Szászország hercege is, aki első volt az üldözők sorában. Miközben az ellenség közé vegyülve harcolt, a törökök körülvették, lovát leszúrták, így a földre esett: és bizony szomorú kimenetele lett volna ennek a vitézkedésnek az egész sereg számára, ha egy magyar lovas történetesen észre nem vette volna ezt, és saját paripáját átadva nem sietett volna a herceg segítségére.²⁵³³ **(87)** Miután a herceg sértetlenül visszatért a mieinkhez, táborunkban megkettőződött az öröm egyrészt a nem várt diadal, másrészt sok fontos ember megmenekülése miatt, illetve, hogy vitézségük révén a kedvezőtlen helyzetben is felülkerekedhettek. Bellona²⁵³⁴ azonban ürmöt is kevert az örömbé, minthogy ekkor ölte meg az ellenség Jakob von Waldburg Truchsesst,²⁵³⁵ ezt az előkelő és ősi családból származó sváb nemest. A többi hadvezér azonban, akik eddig csak reszkettek és az események végkifejlete

²⁵³² A *Feljegyzés* írója is azon a véleményen van, hogy megfelelő erők bevetése esetén az ellentámadásból akár be is lehetett volna venni Pestet. KASZA, *Buda oppugnata...* 488.

²⁵³³ Szász Móric vakmerő haditettét a *Feljegyzés* is megemlíti az október 1-jei összecsapás kapcsán. A Móric herceg környezetéhez tartozó szerző szerint a herceg életét egy bizonyos Schnauber nevű testőre mentette meg néhány huszár segítségével, de közben ő maga elesett a harcban. Szász Móric magyarországi hadjáratáról két költemény is született: mind Johann Cremer *De pugna illustrissimi ducis Saxoniae Mauricii in Pannonis*, mind Gaspar Bruschi *De illustrissimo principe ac domino Mauricio Saxoniae duce* című műve (ez utóbbit magyar fordításban lásd: KASZA, *Buda oppugnata...* 512–515.) megemlékezik Móric herceg haditettéről. Szerintük a herceg életét, sajátját feláldozva, egy Reibisch nevű katonája mentette meg.

²⁵³⁴ Bellona a harc istennője a római mitológiában.

²⁵³⁵ Jakob von Waldburg valóban elesett Pest alatt, de csak október 9-én. Sajátos, hogy Lazius később részletesen elbeszéli a halálát, de ott szemlátomást elfelejti, hogy egyszer már „megölte” egy korábbi ütközetben. Még érdekesebb, hogy a hiba a többszöri átdolgozás ellenére is benne maradt a szövegben.

miatt aggódtak, bizakodóbbá vált, több kedvet mutatott a harcra, elkezdte ránkba szedni a katonákat, elejét venni a dőzsölésnek és példát venni Móric hercegről.

(88) Sajnos azonban e nagy nekibuzdulás közepette hiányzott a háború éltető eleme, a pénz, ami megakasztotta a nagy terveket, a lusta és lázongó katonákat pedig a harcról újra a tétlenség felé terelte. Így esett, hogy a semmittevésben tétlenkedők lelkén lassanként úrrá lett a lustaság, testükön pedig a betegségek, végül tehetetlenkedésükkel sikerült teljesen tönkre tenni a német név becsületét, és oly mértékben megvetés tárgyává tenni az ellenség előtt, hogy többé nem is gondoltak a romba dőlt városka átadására, hanem bár java részük ott veszett a kitöréskor, a mieink esztelenségét látva nap-nap után jobban igyekeztek ellenállni.

(89) Nehogy pedig a katonaságot, miként a mi táborunkban, az elhúzódó ostromzár okozta tétlenség eltompítsa, mindenféle módokat kerestek a serénykedésre: hol védművek emelésében, hogy ágyúlovásban gyakorolták magukat, és nem volt oly fáradságosnak tűnő munka, amit ki ne próbáltak volna. **(90)** Miután pedig övéiket a kitörés során a kapu előtt mészárolták le, és csak kevesen tértek vissza, belátták, hogy többé nem mehetnek ki kedvük szerint, illetve hogy egy ilyen nagy létszámú sereggel csak egyenlőtlen harcot vívhatnak. A pasák, akik a két városban levő őrségnek parancsoltak,²⁵³⁶ úgy határoztak, hogy ezután nem ütközetben, sem pedig nyílt harcban, hanem más módon kell a háborút befejezni. Ezért a szokásos cselvetéshez folyamodva azon mesterkedtek, hogy árulást készítsenek elő a magyar táborban, amivel az előző évben sikert arattak Buda alatt. Úgy vélték, ha megszerzik az ágyúkat, még ha létszámban messze el is maradnak tőlük, részint csellel, részint a magyarok segítségével közrefoghatják az egész német sereget, és miután ágyúiktól már megfosztották, könnyen legyőzhetik őket, még mielőtt fegyvert ragadhatnának. Ezzel a tettükkel pedig nagy dicsőséget szerezhetnek nemzetüknek, önmaguknak pedig helyet és rangot vívnak ki a szultán előtt.

(91) Volt a magyar táborban egy, nemzetük egyik legrégebbi családjából származó, előkelő születésű főúr, Perényi Péter nevezetű, akit Ferdinánd király mindig jó szívvvel befogadott, valahányszor átpártolt az ellenségtől, mikor pedig az ő hűségén maradt, a legmagasabb méltóságra emelte.²⁵³⁷ **(92)** Ez az ember honfitársai megosztottsága közepette,

²⁵³⁶ Mehmed Zaim írja, hogy Buda élén Jahjapasaoglu Báli bég állt, Pest védelmét pedig Ulama pasa irányította. KASZA, *Buda oppugnata...* 503.

²⁵³⁷ Perényi valóban többször is pártot váltott 1526 és 1540 között. Utoljára János király halála után, amikor végleg Ferdinánd oldalára állt, aki őt kancellárrá és a könnyűlovasság egyik fővezérévé, egyik fiát pedig váci püspökké nevezte ki. A következőkben olvasható színes történet szinte bizonyosan Lazius leleménye. Bár valóságalapja nincs (legalábbis más források, így sem Brandenburgi Joachim, sem Ungnad jelentése nem

mivel összeharácsolt vagyona alapján bizvást az ország leghatalmasabb emberének számított, nem átalott reményt táplálni a királyi cím iránt, és mivel többen biztosították támogatásukról, állandóan leste az alkalmat, hogy elnyerhesse azt.

(93) Mivel a budai pasa²⁵³⁸ tisztában volt ezzel, titkos küldöncök útján tárgyalásokba kezdett ezzel az emberrel arról, hogy miképpen juthatna az ország élére, és biztatta, hogy ragadja meg a körülmények kínálta lehetőséget, s ehhez maga is támogatást ígért. **(94)** Tegyen csak próbát, bízva a szélre a vásznat, hiszen mi sem lesz könnyebb egy olyan embernek, aki az egész ország legrégebbi és messze leghíresebb nemzetségéből való, bírja honfitársai rokonszenvét, és már a szultán jóindulatát is megnyerte magának. Nem volt nehéz e természeténél fogva is az uralomvágytól fűtött embert meggyőznie arról, amire minden adandó alkalommal törekedett. **(95)** Miután tehát számba vette a német had erejét, az uralom megszerzésének biztos reményétől hajtva, ahogyan a hely és az alkalom kínálta magát, a lehető legnagyobb titokban árulást készített elő. Úgy beszélnek azonban, hogy ez véletlenül már azelőtt lelepleződött, mielőtt sor került volna rá.

(96) A magyaroknak az a szokása, hogy roham és csata során a sereg többi része előtt száguldanak. Ez pedig a zűrzavaros ütközetekben és ostromok során gyakran megesett, így az árulásra törekvő embernek alkalmá nyílt, hogy küldönceit titkon bejuttassa Pestre, és így leplezze a tervezett árulást. Rejtve is maradt volna a tette, hacsak nem jön közbe egy felettébb szerencsés véletlen. **(97)** Azt az embert ugyanis, aki a levelet vitte, majd a pasa válaszát hozta, nem ügyelve a megfelelő pillanatra akkor engedték ki a kapun, amikor a harci tolongás már alábbhagyott. **(98)** Őrszemeink így észrevették, és csak növelte gyanakvásukat, hogy az utat kerülve lopakodott. Elfogták, átkutatták, és megtalálták a ruhája öblébe rejtett a levelet. **(99)** A küldöncöt őrizet alá vették, a levelet pedig átadták az őrgrófnak, majd miután tolmácsot kerítve elolvasták, ez felfedte a tervezett árulás minden részletét.

(100) Mások úgy tartják, hogy két embernek a Perényiekért való vetélkedése leplezte le ezt a nagyszabású ügyet, olyanoké, akiket uruk komoly ígéretekkel már korábban rávett, hogy segítsenek az árulás kitervelésében. De mivel már hosszú évek óta vetélkedtek, melyikük a vitézebb, minthogy a nagyravágyás és az irigység nemcsak veszedelmes, de olykor üdvös és hasznos dolgokat is eredményez, úgy esett, hogy ebben a viszálykodásban egyikük teljes erejével küzdött uráért, mivel látta, hogy annak kegye inkább felé hajlik, így

említik), arra kiválóan alkalmas, hogy a Pest alatti kudarcot árulással magyarázza, illetve megindokolja Perényi későbbi, országos felzúdulást kiváltó lefogását.

²⁵³⁸ Jahjapasaoglu Báli.

aztán könnyebben ráállt egy ilyen szörnyűséges tetre. **(101)** Társa ellenben, mivel már kiesett ura kegyéből és a megbánás is hajtotta, tévovázott, végrehajtsa-e a parancsot. Amint ezt a másik észrevette, bevádolta őt uruknál, erre lefogták, és mikor már élete is veszélyben forgott, beárulta a szörnyűséges tervet. **(102)** De bárhog is történt, annyi bizonyos, hogy amint a magyarok tervelték ki, úgy ők is árulták el a dolgot, hiszen még e nép között is sokak lelke visszaborzadt a büntől. **(103)** Amikor pedig ezek értesültek az árulás tervéről, fogadkoztak, biztatták a mieinket, és kérték, ne hagyják, hogy némelyek rút gondolatai miatt azok is, akik ebből a népből még büntelenek, eltántorodjanak a németek barátságától és szövetségétől. **(104)** Jól tudták ugyanis, mi lesz a következménye, ha ármánytól körülvéve és a magyaroktól elhagyatva sok ezer ember pusztul el idegen földön.

Az első pillanatban a hír nagy aggodalmat okozott az őrgrófnak is, de a nemes királyt, miután az őrgróftól értesült a részletekről, valósággal elöntötte a keserűséggel vegyes harag, minthogy mindig is szerfelett megbízott ebben a főúrban.²⁵³⁹ **(105)** Ezért késedelem nélkül hírnököt küldött és levelet írt meghagyva az őrgrófnak, hogy minden lehetséges módon gondoskodjon e gaztett kitervelőjének elfogatásáról. **(106)** És bár az őrgróf cseppet sem vette ezt félvállról, azonban a magyar csapatok tömegének közepette nem tartotta ezt biztonságosnak, nehogy egy ember balszerencséje zendülést váltson ki a táborban, és egy helyett két ellenségük legyen, akik között a németek, előlről és hátulról is közrefogva, különösen idegen földön, az élelem nagy szűkössége közepette, ráadásul egyébként is jelentős részben járványoktól és szokatlan betegségektől sújtva igen nagy veszélybe kerülnének. Ezért a szükségből kovácsolt tervet – főképpen azért, nehogy szégyenfoltot ejtsen saját nevében és a németekén, ha dolgavégezetlen vonná vissza seregét, vereséget szenvedve egy kimondottan kicsi és alig megerősített város alatt –, és elhatározta, hogy egy rohammal megkísérti a szerencsét. **(107)** Miután pedig előadta szándékát a haditanácsban, és megszerezte ehhez valamennyiük egyetértő szavazatát, szeptember legvégén egybehívta az ágyú mestereket, és meghagyta nekik, hogy az éjszaka folyamán készítsék fel ágyúikat lövetésre, és a pontos találatok érdekében vigyék azokat a falak közelébe.²⁵⁴⁰

(108) Szintén megparancsolta Melegnano márkinak, a hajóhad parancsnokának, hogy vonultassa fel a gályákat, készítse elő az ágyúkat, és még pirkadat előtt tegye partra a

²⁵³⁹ Ez erős túlzás: Ferdinánd aligha bízott különösebben a pártváltásairól hírhedt főúrban, aki ráadásul János király halála és Török Bálint elfogatása után az ország egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb arisztokratája lett.

²⁵⁴⁰ Lazius belső kronológiája szerint eddigre már egy hónapja zajlott az ostrom, mivel azt írta, a sereg augusztus végén érkezett Pest alá. Valójában szeptember 28. és október 2-a között épültek ki a sáncok és ágyúállások, majd 3-án kezdték intenzíven lövetni a falakat.

csapatokat, majd a város Duna felé néző másik oldaláról a lehető legnagyobb erővel indítson rohamot. **(109)** Egyszersmind akadályozza meg, hogy a Budán állomásozó török őrség az átellenes oldalról a bajban levő pestiek segítségére siethessen, és így hátulról megrohamozva a mieinket a küzdelem kellős közepén az ostromlók fölé kerekedhessen. **(110)** Közben Ungnad, akiről említettük, hogy az osztrák csapatokat vezényelte, amint látta, hogy elérkezett a rohamra kijelölt pillanat, csapatait lassanként egy sík helyre vezényelte. Miközben Torielli gróf²⁵⁴¹ az olaszokkal rettenthetetlenül a fal felé tartott, a lóról szállt magyarok pedig gyalogosan követték a rohamozókat, ő maga is felállította hadrendjét, és mit sem törődve a veszéllyel, embereivel együtt el volt rá szánva, hogy felhág a falakra. **(111)** De miután látta, hogy az olaszok és a magyarok többsége már átmászott a falon, Bemelberg és Dietrich [von Pfirt] csapatai viszont cserben hagyták az övéit, minthogy távolabb álltak egyenes sorban, és szemlátomást egy tapodtat sem mozdultak semmi szín alatt, attól tartva, hogy emberei a vesztükbe rohannának, ha felismerve a helyzetet hamarjában a harcolók segítségére sietnének, legelébb is széjjelebb húzta a hadrendet, melyet korábban a katonák csekély száma miatt szorosán állított fel. **(112)** Amikor pedig azt látta, hogy sem az örgróftól, sem Bemelbergtől nem érkezik semmilyen támogatás a falaknál küzdőkhöz, hiszen a német fejedelmek katonái mozdulatlanul álltak hadrendben és nem buzdították egymást, csak pénzt követeltek, bármennyire nehéz volt is a helyzet, Ungnad nem rémült meg és éppúgy nem csüggedt, ahogy korábban sem, hiszen vakmerően fel s alá járkálva hol harcoló katonáinak sietett segítségére, hol puskával kergette el az ellenséget, akik a falakon tömörülve fenyegették őket. **(113)** Végül, mivel az egész zűrzavaron nem tudott úrrá lenni (és már amúgy is a nap fele eltelt ebben a küzdelemben), visszavonulót fúvatott, és nehogy veszélybe sodorja a csapatait, visszavezette őket a falaktól távol a táborba.²⁵⁴²

(114) Így ez a roham teljes kudarcba fulladt, holott az ágyúk már teljesen lerombolták a folyamatos lövetés miatt amúgy is megingott falakat, és sehol nem látszott semmi akadály, mely a kevesek ellen rohamozó sokaságot feltartóztathatta volna. **(115)** Az örgrófnak tehát, minekutána próbálkozása meghiúsult, minden reménye odaveszett, mivel a katonák, akik betegek voltak és még zsoldot sem kaptak, már a csatasorban is lázongtak, és mindennemű

²⁵⁴¹ Az első kézirati változatban itt is Vitelli neve szerepelt. Lazius később korigálta Dornielóra, de a margón megjegyezte, kétséges, vajon Dornielo (azaz Torielli) vezette-e a támadást.

²⁵⁴² Bár más forrásaink szerint Ungnad és az osztrák csapatok sem avatkoztak be a harcba, Lazius Ungnad esetében határozottan ködösít, illetve óvatosságnak és megfontoltságnak tudja be a stájer vezér tétlenségét.

engedelmességet megtagadtak még a legrátermettebb parancsnoknak is, így végül kénytelen volt valamennyi csapatával együtt dolgavégezetlen visszavonulni.²⁵⁴³

(116) Innentől fogva, valahányszor tanácskozást tartott embereivel, már nem titkon, de nyíltan beszéltek a visszavonulásról, és valamennyien biztatták Ungnadot, hogy idejekorán rakassa hajóra az ágyúkat, és úgy kérlelték, mintha személyesen a török zsarnok közeledne megszámlálhatatlan csapataival, és úgy reszkettek, mintha valamennyiükre a halál és a legfőbb veszedelem várna.

(117) A törököket viszont nem tette óvatlanná és elbizakodottá ez a győzelem, és éppúgy tömörültek a falakon, mintha újabb ostromot kellene kiállniuk. De amikor látták, hogy a mieink lázonganak a táborban, és hogy minden a feje tetején áll, a pesti és budai védősereg egymással egyetértésben a legnagyobb csendben maradt. **(118)** Aztán viaszgyertyákat helyeztek el és állítottak fel szerte a falakon, majd meggyújtották őket, és az ostromot követő éjszakán (szokásukhoz híven) hálát adtak Mohamednek és diadalünnepet ültek. **(119)** Rémületes volt ez a látvány a mieink számára, miközben a rengeteg lángnyelvtől nappallá változott éjszakában figyelték, ahogy a jól végzett munka feletti örömben tomboló barbárok tapsolnak, dobognak, szokatlan hangon kurjongatnak, és a szemük láttára dobokat verve vadul ünneplik győzelmüket.²⁵⁴⁴ Mindez egyértelművé tette a sötétben, magaslati helyeken álló vezéreink számára az irántuk és a német nép iránt tanúsított óriási megvetést.

(120) Az örgróf pedig és azok a tanácsadók, akiket, mint mondtuk, a birodalmi rendek adtak melléje, belátták, hogy a katonák megmakacsolták magukat, testileg-lelkileg legyengültek, és az időjárás is kedvezőtlen – szeptember vége felé ugyanis a szokásostól eltérően már erősen fagyott –, továbbá, hogy a katonák számára nincs zsold; így miután hírnököket menesztettek Ferdinánd királyhoz és a hadjárat biztosaihoz, a bajor herceghez és a regensburgi püspökhöz, hogy tájékoztassák őket a helyzetről, sürgették a mihamarabbi visszavonulást. **(121)** Ám hogy ez nem fejvesztve, az ágyúkat és az ellátmányt ellenséges földön hátrahagyva történt, azt Ungnad rátermettsége és az osztrák sereg bátorsága akadályozta meg. Az ő katonáit ugyanis nem érdekelte a többiek lázongása, nem feledkeztek meg becsületükről és a nemes királynak tett esküjükről, és mialatt az örgróf tétovázott, illetve habozott, menjen-e vagy maradjon, a teherhajókra hordták az ágyúkat, az élelmet és az összes

²⁵⁴³ Brandenburgi Joachim október 9-én kelt jelentése valóban azt állítja, hogy a fizetetlen birodalmi csapatok lényegében megtagadták az engedelmességet, így nem lehetett őket rohamra vezényelni. KASZA, *Buda oppugnata...* 522–523.

²⁵⁴⁴ Hans Sachs és a *Feljegyzés* is említi, hogy az ostromot követő éjszakán a törökök mindenfelé örömtüzeket gyújtottak Pesten és Budán. Laziustól eltérően viszont a *Feljegyzés* azt állítja, hogy a törökök teljes csendben voltak, úgy imádkoztak, csak a tüzek lobogtak. KASZA, *Buda oppugnata...* 489. és 508.

hadfelszerelést. **(122)** Mindenki más eszét megbénította a rémület. Úgyhogy még mielőtt a sereget felsorakoztathatták, a málhát összeszedhették volna, vagy mielőtt bármiféle jelzés vagy parancs érkezett volna, nem rendezett hadsorban, az úton, hanem össze-vissza, árkon-bokron át, véletlenszerűen összeverődve útnak eredtek. Például szolgál ez majd az utókornak, hogy mi a következménye az isteni hatalom megvetésének.²⁵⁴⁵ **(123)** Mert a kezdet kezdetén minden reményüket saját erejükbe, létszámukba és hírnevükbe vetették, a sikerben nem is kételkedve léleken már Belgrád előtt álltak, hogy aztán egyetlen, félig romos városka ostroma során kudarcot valljanak, vagy (hogy a próféta szavát idézzem) a szállongó falevél zörrenésére is reszketve sápadjanak.²⁵⁴⁶

(124) Amint elérkezett tehát az indulásra rendelt idő, és összeszedték holmijukat, még mielőtt az összes ágyút rendesen elszállították volna felfelé a Dunán, az örgróf – siettetve a dolgot – megparancsolta, hogy a harsonákkal adjanak jelet. **(125)** Erre aztán a táborban levő összes katona teljességgel megzavarodott, és nem gyújtotta fel a tábort, ahogyan elrendelték, nem öltött páncélt, nem követte az alakulatát, és egyáltalán nem tudott ügyelni semmire. **(126)** Hogy aztán ez a félelemből támadt visszavonulás nehogy inkább menekülésnek tűnjön, Ungnad (minthogy jól ismerte az ellenség szándékait és fortélyait) egyik-másik birodalmi vezérrel egyezkedve végül elérte, hogy előbb az ágyúkkal és az élelemmel megrakott teherhajók induljanak el, majd lassú menetben kövessék őket a légiók, nehogy útközben a kimerült katonák hiányt szenvedjenek élelemben, vagy ha a túlságos sietség miatt megzavarodna a hadrend, elől is, hátul is ellenségbe ütközzenek; hátuk mögül a diadalmas törököket, szemből pedig a megbízhatatlan és a németekkel szemben mindig ellenséges, szerte kóborolt magyarokat fordítsák a sereg ellen.

(127) Ezen megfontolások alapján október 3-án dél körül felkerekedtek.²⁵⁴⁷ Ungnad javaslata szerint négyszögbe tömörültek, és olyan lassan haladtak, hogy ezen a napon csupán

²⁵⁴⁵ Lazius katolikus író, de ritkán foglalkozik vallási, felekezeti kérdésekkel. Ez a rész itt mégis Szerémi szemléletét idézi, aki a keresztény sereg sikertelenségét a részben lutheránus katonák és vezérek eretneksége miatti isteni büntetéssel magyarázza. A vallási kérdés szerepéről a korabeli történetírásban lásd: PETNEHÁZI Gábor, *Variációk Dánielre: Az isteni bosszú és gondviselés a 16. századi történetírás nyelvében*, Sleidanus, Budina és Forgách, in: BÉKÉS Enikő–KASZA Péter–KISS Farkas Gábor–LÁZÁR István–MOLNÁR Dávid (szerk.), *A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma*, Budapest, 2019, 57–72. (Convivia Neolatina Hungarica 3.)

²⁵⁴⁶ Lazius nem ad meg pontos bibliai helyet, és valószínűleg emlékezetből idéz, így a hely azonosítása nem egyszerű. A legvalószínűbb, hogy Mózes könyvei közül a Lev 26,36 képezi a szöveghely alapját: „Azoknak szívébe pedig, akik megmaradnak közületek, féltékenységet öntök az ellenség földjén. Megrémíti őket a hulló levél zörrenése, s úgy futnak majd, mint a kard elől, elhullanak, pedig senki sem kergeti őket.”

²⁵⁴⁷ Lazius ritkán ír konkrét dátumokat. Ez most kivétel, viszont pontatlan. Más forrásokból tudható, hogy a keresztény sereg október 8-án, alig tizenegy napi ostrom után kezdte meg a visszavonulást Pest alól.

egy mérföldet tettek meg.²⁵⁴⁸ Aznap estére egy két domb által körülvelt völgyben vertek táborn, mely erre igen alkalmas helynek látszott. **(128)** Mivel pedig az örgróf mindig magának követelte a vezető szerepet, a német légiókkal felhágott a Váchoz közelebbi dombra, mivel azt akarta, hogy emberei kedvezőbb helyen pihenjenek ezen az éjszakán, míg Ungnad a magyarokkal, osztrákokkal, stájerekkel és a karintiaiakkal hátvédet képez. **(129)** Ungnad alaposan széthúzta a völgyben a táborn, az ellenséghez közelebb fekvő másik dombra pedig őrszemeket állított, és úgy rendelkezett, hogy szüntelenül figyeljék az ellenség szándékait és mesterkedéseit.

(130) Esteledett már, és mindannyian várták az enyhet adó éjszakát, amikor a törökök, akik Pesttől jó messzire titokban és rejteketukon követték a mieinket, váratlanul lerohanták az őrszemeket, és a dombról megmutatták magukat a mieinknek. **(131)** Csak kevesen voltak, akik népük szokása szerint közel lovagoltak, míg a derékhad távolabb, a másik völgyben egy erdő takarásában várakozott. **(132)** Amint ezt jelentették Ungnadnak, bár azok, akik a német lovasok közül elsőként vették észre [a törököket], megzavarodva nagy felfordulást okoztak, és sürgették az örgróft, hogy mihamarabb induljanak tovább, mindenekelőtt, nehogy váratlan támadás érje a táborn, kiokosította a németeket e vad nép szokásairól, majd meghagyván mindenkinek, hogy ne veszítse el a fejét, arra kérte őket, hogy maradjanak hadrendbe tömörülve. **(133)** Ezt követően tanácskozott embereivel, majd zászlóaljaiból kiválasztott néhány száz muskétást, lóra ültette őket és védelmül melléjük rendelt néhány szakasz magyar könnyűlovast. Azzal bízta meg őket, hogy miután felkapaszkodtak a dombra, kémleljék ki az ellenség szándékait és erejét. **(134)** Mivel pedig ez a férfiú jól ismerte a törökök zsigeri álnokságát, meghagyta, hogy a német nehézlovasság csöndben és lépésben haladjon mögöttük, mintha maga is cselet akarna vetni az ellenségnek, ám elrendelte, hogy semmiképpen ne bocsátkozzanak harcba addig, amíg azt nem látják, hogy a mieinket megfutamították vagy veszélybe kerültek. **(135)** A lövészek és könnyűlovasok a parancs értelmében szigorú hadrendben felhágtek a dombra, és elszántan azok ellen fordultak, akik a domb tetején rémületet keltve és fel-alá lovagolva a szemük elé kerültek. A szántsándékkal hosszabb úton körbevitt nehézlovasság, mely egy surjánosban rejtőzött el, inkább csak várta a csata kimenetelét, de nem nyújtott segítséget.

(136) Eközben a lövészek a könnyűlovasokkal együtt megközelítették azokat a törököket, akik elsőként tűntek fel a dombtetőn. Ezek menekülőre fogták a dolgot, hogy

²⁵⁴⁸ A *Feljegyzés* és Sachs költeménye szerint is fél mérföldet haladtak 8-án. KASZA, *Buda oppugnata...* 490. és 508.

óvatlanná vált katonáinkat a szomszédos völgyben, az erdő takarásában felállított kelepcébe csalják. **(137)** Hol megfordították lovaikat, és úgy tettek, mintha felvették a harcot, hol tovább lovagolva a menekülés látszatát keltették a mieinkben. Amikor azok, akik addig menekülést színleltek, elértek a lesvetés színhelyére, amelyről a mieinknek mit sem sejtettek, rögvest megfordították lovaikat, mint akik kevesedmagukkal bár, de csatát vállalnak a sokasággal, és nekirontottak a mieinknek. Adott jelre, megsarkantyúzva lovaikat vágásban követték őket azok is, akik eddig a leshelyen rejtőzködtek. **(138)** Amint a mieink megpillantották ezeket, mivel meglepetésszerűen és nem várt gyorsasággal rohantak rájuk, megrémültek, hadrendjük felbomlott, és megfélemezve a kapott parancsról éppúgy, mint a vitézségről, néhány puskát rájuk sütvé futásnak eredtek. **(139)** Ez aztán oly hevesre és csúfosra sikeredett, hogy a nyomukban haladó néhány ezer nehézlovas, mintha már veszve lenne minden, nem törődve azzal, hogy milyen utasítást kaptak Ungnadtól, lovaikat megfordítva szintén menekülőre fogta és sietve visszatért a völgybe, ahonnan elindult. Ungnad amint ezt látta,²⁵⁴⁹ a menekülők közé rontott, és így szólt:

(140) „Nem ez volt a parancs, vitézek, és nem is olyan nagy számú az ellenség, mely még akkor sem tudná e győzhetetlen lovasságot csúfosan megszalasztani, ha felérne vele létszámban és fegyverzetben. Fordítsátok meg lovaikat, és támadjatok újra bátran az ellenségre, hiszen kevesen is vannak, és segítségre sem számíthatnak. Bízatok bennem és a győzelemben!”

(141) Valamennyien helyeslően felkiáltottak, és újra harcba kezdtek olyan nagy bátorsággal, hogy miután tájékozódtak a helyzetről, azok is mind harcra készülődtek, akik a szomszédos völgyben voltak az őrgróffal. **(142)** Volt köztük néhány régi és előkelő nemzetségből származó német fejedelem, Jakob von Waldburg²⁵⁵⁰ asztalnokmester és Streitperg, a nemes frankföldi lovas, akik hamarjában összeszedve lovasaikat az ellenkező irányból kevesedmagukkal is az ellenségre támadtak, mely már szétszóródva futásnak eredt. **(143)** Amint ezt jelentették Ungnadnak, aki a másik oldalon megfontoltságával és tettekészségével támogatta a menekülő lovasságot, bár először elismerőleg szólt a dicső tette

²⁵⁴⁹ Érdekes adalék, hogy a szöveg első kézírata még tartalmazott egy közbevetést: „Mivel a többi főtiszt közben a szomszédos völgyben kockázott.” Bár Lazius ezt utóbb kihúzta, jól mutatja, hogy milyen tendenciózusan Ungnadnak és így Ferdinánd katonáinak tartja fenn Lazius a jelesebb haditetteket.

²⁵⁵⁰ Jakob III. von Waldburg-Trauchburg (1512–1542). Jakob von Waldburgról (akit a családban öröklődő asztalnoki hivatal miatt hol Truchsess, hogy latinosan Dapifer néven is említ) Lazius korábban azt írta, hogy már az első Pest alatti összeesapásban életét vesztette. Ha így lett volna, nem harcolhatott volna október 9-én. Ekkor viszont valóban elesett, halálát Giovio és Sachs verse is megemlíti. (KASZA, *Buda oppugnata...* 470. és 508.) Mivel halálának körülményeit illetően nagy volt a bizonytalanság, rokonsága próbált pontosabb hírekhez jutni. Ennek dokumentációját lásd: Staatsarchiv Sigmaringen, Dep 30/1 T 3 Nr. 1921.

sóvárgó férfiakra, de mivel hallotta, hogy csak kevesen kísérik őket, ismerve [a török] fortélyos természetét, kérte e férfiakat, hogy hagyjanak fel a vakmerő próbálkozással és térjenek vissza a táborba. **(144)** Hogy erre annál könnyebben rávehesse a nekihevülteket, egy, az utakat és az ellenség fortélyait is jól ismerő, tapasztalt magyar lovast is adott e bátor hősök mellé kísérőnek, hogy az ellenség helyzetét felmérve kivezesse a veszedelemből e férfiakat. **(145)** De nem használt sem Ungnad figyelmeztetése, sem a magyar józan tanácsa: semmibe vették, akármit mondtak is, és saját vesztükbe rohantak. Főképpen a Truchsess, aki miután előző este alaposan felöntött a garatra, most lovát megsarkantyúzva vágatott fel a dombon.

(146) Szapulta társai lomhaságát, amiért csak megkésve követték, és elszántan rögvést rárontott azokra a törökökre, akik a derékhadtól távolabb elsőként kerültek elé a dombtetőn. Ezek azonban, hogy az óvatlan embert lépre csalják, szándékosan meghátráltak, és menekülést színleltek a forrófejű előtt. **(147)** A Truchsess pedig, hiába próbálta a magyar lebeszélni erről, és hiába figyelmeztette a közeli berekben felállított csapdára, övéivel együtt tétovázás nélkül a nyomukba eredt, és elért a lesvetés színhelyére, ahol a törökök jó előre elrejtőztek várva az alkalmat. **(148)** A barbárok ekkor nagy hirtelen egész csapatukkal előrontottak, és hamarabb körbevették a szerencsétlent, mintsem észlelhette volna, hogy honnan kerültek elő. Mikor aztán a heves kiáltozásból és felvert porból, amiből ezen a vidéken, szárazság idején rengeteg van, és ami teljesen elvakította, ráébredt, hogy az ellenség a közvetlen közelben van, illetve már a lovaglás is kijózanította, ha tehette volna – késő bánat –, megváltoztatta volna szándékát. **(149)** Az ellenségtől mindenfelől körülvéve leugrott lováról, mivel azt a vágta és a rögvös út elcsigázta, és épp készült felszállni egy tüzesebb és gyorsabb hátasra (miután valakit lelőkött a lováról), már nem a harcot, hanem inkább a menekülés lehetséges módját keresve. **(150)** Ám ekkor a törökök mindenfelől rárohantak, elkapták ezt az esztelenül vakmerő hőst, amikor épp lóra akart pattanni, és fejét vették. Azután, ahol érték, lemészárolták összes kísérőjét is, akik követték az ifjút, és barbár kegyetlenséggel válogatás nélkül kettéhasították őket.

(151) Ungnad, aki előre látta mindezt, igen sajnálkozott a férfin egyrészt vitézsége miatt, másrészt mert jó előre sejtette, milyen hatást kelt majd a táborban ez a csapás. Ezért tanáccsal és buzdítással igyekezett elejét venni, hogy az örgróf és a német légiók megrémüljenek, és amint tervezgették, valóban menekülőre fogják a dolgot. **(152)** A lovasok biztatása és lelkesítése érdekében rámutatott arra, micsoda veszedelem leselkedik rájuk, ha félelmet mutatnak az ellenség felé, ezzel szemben mennyire könnyen megvédhetik táborukat és dicsőséget szerezhetnek, ha hadrendjüket megőrizve szállnak szembe az ellenséggel. **(153)**

Ungnad buzdító szavai nemcsak reményt keltettek, de nagy csodálatot is ébresztettek e férfi iránt. Így aztán mindenki megfordította a lovát, helyreállították a hadrendet, és megerősítették lelküket, majd rohamra indulva árkon-bokron át megszalasztották az ellenséget. **(154)** Ezek, amint látták, hogy a mieink nekibátorodnak, tüstént megváltoztatták szándékukat, elcsüggedve meghátráltak, és egészen a pesti falakig futottak. Ezt látva a mieink bátorsága megkettőződött. **(155)** Mindkét fél nagyon igyekezett: a megfutamított törököket viszont csak akadályozta önnön sokaságuk, így kevésen múlt, hogy kívül rekedve halomra nem ölték őket, ami szép látvánnyal szolgált volna a mieink számára, akik, amennyire csak lovaik fürgesége engedte, üldözték őket, a sarkukban voltak, és előbb tűntek fel Pest falai és erődítése alatt, mintsem azok, akik belül maradtak, és övéiket visszafogadták a menekülésből, ezt észrevették volna. **(156)** Ha ugyanis más jellegű lovaik, fegyverzetük és ruházatuk meg nem különböztette volna őket, a törökökkel együtt a mi lovasaink is bejutottak volna a tárva-nyitva álló kapukon. Így a várost, amit azelőtt szigorú ostromzárral körülvéve és az egész sereg vitézkedése révén sem sikerült elfoglalni, most e nagyszerű véletlen folytán a lovasság önmagában, különösebb erőfeszítés nélkül, menetből bevehette volna.²⁵⁵¹

(157) De abban a kavarodásban ez törvényszerű volt, hiszen azokra sem lehetett akkor már számítani, akik az ágyúkat, a hajóhidat, a szekereket és a többi ostromeszközt felügyelték, mert ezeket hajókra rakva már kezdtek elszállítani, bár a folyásiránnyal szemben csak igen lassan, miközben a sereg a parton már messze előttük járt. Igaz, Melegnano márkii flottájával okosan hátramaradt, és a Dunán még az ellenség közelében lehorgonyzott, hátulról védve és fedezve a teherhajókat, nehogy a félelemből támadt visszavonulást az ellenség menekülésnek vegye. **(158)** Maga Ungnad hasonlóképpen lépésben haladt a szárazföldön azokkal az ausztriai csapatokkal, melyeket, mint fentebb említettük, alája rendeltek, noha a birodalmi német sereget sokáig hiába intette, hogy a szükségesnél hamarabb – mivel mintegy mozgó sánc fedezi őket hátulról – ne hagyják el a teherhajókat a gyorsabb haladás miatt.

(159) Már nyolc mérföldet tettünk meg, és Vác közelében jártunk, ami Pesttől három mérföld távolságra tűnt fel, amikor a magyarok hadrendje felbomlott, és ki-ki szétszéledt saját otthona felé.²⁵⁵² **(160)** Otto von Neudegg királyi kamarás, akit a király Perényi Péter

²⁵⁵¹ Erről az ellentámadással felérő akcióról Giovio is megemlékezik (KASZA, *Buda oppugnata...* 470.), azzal a jelentős különbséggel, hogy szót sem ejt Ungnad szerepéről. Nála az ellenakciót Vitelli irányítja olasz muskétások és magyar huszárak segítségével. Ungnad jelentése (KASZA, *Buda oppugnata...* 519.) Laziusszal egybehangzóan azt állítja, hogy a török kitörést az osztrák és magyar könnyűlovasok védték ki, és kergették a pesti falakig az oszmánokat.

²⁵⁵² Bár Lazius azt a benyomást kelti, hogy a magyar csapatok már szétszéledtek, mire Perényi Péter letartóztatására sor került, levéltári adatok azt mutatják, hogy a sorrend fordított. Balassa Imre október 15-én,

elfogásával bízott meg,²⁵⁵³ kihasználva a régóta várt alkalmat, tájékoztatta Ungnadot a király akaratáról és parancsáról. **(161)** A mi seregünk ekkor már mozgásban volt, sőt az átkelést is megkezdte Esztergom irányába. Perényi Péter történetesen épp egy birtokon reggelizett, a magyar csapatokból pedig még több ezer katona állomásozott a környéken. **(162)** Ez arra indította Ungnadot és Ottót, hogy valamilyen indokkal Esztergomba csalva eltávolítsák embereinek gyülevész tömegétől. Ezért egy kitalált ürüggyel, mintha a megfelelő téli táborhely kialakításában a tanácsára volna szükségük, rávették szerencsétlent, hogy kelljen át velük együtt. **(163)** Miközben a csónak csekély kísérettel vitte át őket a Dunán, Otto előhúzta a király levelét, lefogatta Perényit és Bécsbe küldte a királyhoz a mostoha szerencse egyedülálló példajaként.²⁵⁵⁴ **(164)** Hiszen oly régi és oly előkelő, szinte fejedelmi családból származott, amilyen nem akadt még egy az egész országban, de most nyomorultul, jogaitól megfosztva rabságban vénült meg, és hat évvel később cserélte fel életét a halállal.²⁵⁵⁵ **(165)** Az említett áruláson kívül is mindenféle bűnökkel vádolták, többek között azzal, hogy emberei olyan utasokat és kereskedőket támadtak meg lesből és gyilkoltak le, akik élelmet szállítottak a seregnek.

(166) Amint a király ezekről értesítette az örgrófot, az amilyen odafigyeléssel és gyorsasággal csak tudta, igyekezett hazavezetni a rábízott sereget. A katonák azonban, akiket elcsigázott az éhség, a betegségek és az időjárás, és akiknek ráadásul hónapok óta nem fizettek zsoldot, az esztergomi táborban fellázadtak: megtagadták az engedelmisséget tisztjeiknek, gyűléseket tartottak, szidalmazták az örgrófot és melléje rendelt társait, Dietrichet és Bemelberget, minden eszközzel, akár erőszakkal is követelték a zsoldot, és azt hangoztatták, hogy tapodtat sem mozdulnak a táborból, amíg mindenki meg nem kapta a járandóságát.

(167) A tisztek engedélyezték a gyűléseket, odamentek a katonákhoz, és igyekeztek csitítani őket, de csak maguk ellen fordították volna a katonák dühét, ha Ungnad tekintélyét latba vetve bátran közbe nem lép. És bár mindez nemcsak az örgrófnak, de a királyi tábor élén álló Ungnadnak is csak tetézte a gondjait, de minthogy a legnehezebb helyzetekben a

Esztergomban kelt levelében arról tájékoztatta Ferdinándot, hogy Perényi elfogatása miatt nemcsak Perényi saját katonái széledtek el, de más magyar urak is hazaindultak csapataikkal (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 48, Konv. D. fol. 35.).

²⁵⁵³ A Perényi elfogatásáról szóló pátens 1542. október 1-jén kelt Bécsben (ÖStA, HHStA, UA Fasc. 48, Konv. D. fol. 19.). Az elfogatással megbízott kamarás neve Istvánffynál Wilhelm (Guilelmus) von Neudegg alakban szerepel. Wilhelm von Neudegg Otto apja volt, és már 1538-ban meghalt.

²⁵⁵⁴ Istvánffy nem említi Hans Ungnad szerepét Perényi elfogatása kapcsán. Szerinte Martin Lascano, esztergomi várkapitány fogatta le a magyar nagyurat.

²⁵⁵⁵ Fontos adalék a szöveg datálásához, hogy Lazius tudja: Perényi 1548-ban meghalt. Mivel a mondat nem utólagos betoldás egyik kéziratban sem, a mű legkorábban 1548-ban keletkezhetett.

legbátrabb terv a legcélravezetőbb, minden erejével igyekezett meggyőzni az ostoba csürhét, elégedjenek meg zsoldjuk egy részével, és hagyják itt ezt a barátságtalan éghajlatú, ellenséges tartományt. **(168)** A veszélyes helyzetet maga Ferdinánd király mentette meg, aki a bizonytalanság kellős közepén 100 000 forintot kölcsönzött a fejedelmeknek. Így a lázongás csitulással folytatták útjukat Ausztria felé. **(169)** Vonulás közben annyira inukba szállt a bátorságuk és úgy igyekeztek, hogy a hadrendet megbontva tíz nappal azután, hogy Esztergomból elindultak, már Bécs alatt voltak, a tábor nyomában pedig ott ólálkodott a betegség, az éhínség, sőt, maga a sápadt halál. **(170)** Az éhséghez még a pesti ostrom előtt elegendő táptalajt kínált a hosszas késlekedés a Bécs melletti táborban, a betegséget pedig éppen a sietség okozta, hogy élelem nélkül, a mocsaras helyeken néhol térdig süppedve meneteltek, miközben a falvakból elmenekülő magyarok magukkal vitték javaikat, az ott maradt romlott gabona pedig csak újabb tápot adott a ragálynak, melyet már amúgy is szított a zord időjárás, a nedvesség és a nehéz útviszonyok. **(171)** A csapások előbb a lelküket törték meg, ami aztán a testükre is kihatott, és egyformán hullottak rangra és méltóságra való tekintet nélkül. Mindenféle temetetlen hullák heverték szerte a mezőkön, úton-útfélen, az országutakon közlekedők szeme előtt.

(172) Mivel pedig mindez a magyarok előtt sem maradt titok, elsősorban azok, akik a környéken laktak, összefogtak, és részint a németekkel szembeni általános gyűlöletükben, részint Perényi elfogása miatti dühükben mindenféle kegyetlenségeket követtek el seregünk ellen. **(173)** A szakadatlan küszködéstől elcsigázott német gyalogosokat ugyanis, akik a tábor méretei és az élelem szűkössége miatt nem tartózkodhattak állandóan egy helyen, és szanaszét kóboroltak a földeken, legyilkolták. **(174)** Az Ungnad jóvoltából megmentett ágyúk sem jöhettek a segítségükre, mivel csak lemaradva követték őket, sem pedig a vezérek és a lovasság, akik ugyanattól a csapástól sújtva sebes iramban éjt nappallá téve igyekeztek Ausztria felé. **(175)** Németország fejedelmei tehát, akiktől korábban az egész világ tartott, és akiktől egyaránt remegett Kelet és Nyugat, csupán egy fél évig örvendezhettek: ekkora embertömeg, ennyi nagyúr, ennyi fennhéjzás, oly sok város ennyi katonája vagy a betegségeknek esett áldozatul, vagy nyomorultul a magyarok prédája lett.

(176) Amint Ferdinánd király erről értesült, bár nem viselte könnyen, hogy mindez megesett, mégpedig az ő nagy kárára, mégis megacélozta lelkét, mert minden mást is tántoríthatatlan lelkülettel viselő hős volt, s nehogy hálátlannak mutatkozzék az őgróf irányában, szánt szándékkal Bécs városa közelében rendezett vadászatot, s így szakadó

esőben elébe lovagolva pár emberétől körülvéve fogadta, majd Bécsbe kísérte és bőkezűen megvendégelte.

(177) Ezalatt ugyanilyen nyomorúság közepette a többi hadvezér, légió és csapat is oly nagy gyorsasággal tért vissza Magyarországról, amit az utókor aligha fog elhinni. Azok ugyanis, akik még erejük teljében majdnem három hónap²⁵⁵⁶ alatt értek csak Buda közelébe azt követően, hogy Ausztriában táborot bontottak, most eleség nélkül, betegségekől gyötörve, és alig vonszolva magukat legfeljebb tíz nap alatt végrehajtották ezt a gyászos visszavonulást.

(178) Ami azután nagy és dühödtt járványt okozott Ausztriában részint a fogadóknak érintkezés útján terjedő kórság miatt, részint mert a minden úton-útfélen, így a városok és a falvak előtt is oszladozó holttestek a levegőt is megmérgezték.²⁵⁵⁷ (179) A bécsiek emiatt a városkapuk bezárásával próbálták útját állni a járványnak, ám ezt azok a vezérek, tisztek, csapatparancsnokok, bárók és más előkelőbb származású nemesek, akiket a király kegye és jóindulata miatt bebocsátottak, úgy felszították, hogy e dicstelen visszavonulást követő egész télen át a legsúlyosabb ragály dühöngött szerte Ausztriában.

(180) A nemes Ferdinánd király pedig, miután már az összes csapat elhagyta Ausztriát, számos okból kifolyólag úgy döntött, hogy országgyűlést hirdet Pozsonyba,²⁵⁵⁸ és egybehívja a magyarokat: részint, hogy a bizonytalan helyzet miatt elcsüggedt lelkükbe új reményt plántáljon, részint pedig, hogy megindokolja, miért csukatta le a főurak között legmagasabb rangú Perényi Pétert. (181) A magyarok többsége ugyanis, akiket sértett, jobban mondva valamiképpen megrémített ez az eljárás, a félelemtől hajtva titkon már háborús terveket szövögetett, illetve gyakori követküdésekkal bujtogatta az ország távolabbi részein lakó főurakat, sőt magát a köpönyegforgató György barátot is (akiről fentebb mondtuk, hogy János király rendelte gyámul a fia mellé), és egyáltalán: mindent elkövetett, ami egy újabb lázadást elősegíthetett az országban. (182) A király pedig, habár érzékelte, merre tartanak az események, a gyűlésen a lehető legszelídebben szólt mindenkihez hangoztatván, hogy néhányak hűtlensége miatt nem neheztel a többiekre, és nem áll szándékában tőlük vagy az ország többi lakosától megvonnia kegyelmét és jóindulatát.

²⁵⁵⁶ Itt viszont pontos a három hónap: a sereg július 10-én indult Bécs alól és szeptember 28-án vert táborot Pest alatt. Vagyis a felvonulás valóban közel három hónapot vett igénybe.

²⁵⁵⁷ A *Memoria rerum* hasonlóan apokaliptikus képet fest a visszavonulásról. KASZA, *Buda oppugnata...* 493.

²⁵⁵⁸ A pozsonyi országgyűlés meghívólevele október 8-án kelt és november 1-jére hirdették meg. FRAKNÓI Vilmos, *Magyar országgyűlési emlékek (1537–1545)*, Budapest, 1875, 401–462.

(183) Miután ezt a gyűlést szerencsésen és jóakaratóan berekesztette,²⁵⁵⁹ mivel nagyobb mozgolódástól tartott Magyarországon, amit lehetett, átgondolt, nehogy végül még egy török betöréssel is szembe kelljen néznie. Ahogy a körülmények engedték, megerősítette a határokat, új sereget toborzott a hatalmas és a váratlan győzelemtől megittasult ellenség ellen, nehogy a német rendek múlt őszi, szükségszerűségéből fakadó visszavonulása valahogy a félelem látszatát keltse bennük.

(184) Miközben ezen töprengett, remek alkalma adódott, hogy megfelelőképp rendezze az ügyet. A diadalmas Károly ugyanis, a nemes király édestestvére, miután nagyjából ez idő tájt rákényszerítette az évek óta ellenszegülő Kleve herceget,²⁵⁶⁰ hogy hűségesküt tegyen, tüstént új gyűlést hirdetett Speyerbe, hogy bizonyos fontos ügyekről tanácskozzon a német fejedelmekkel. **(185)** Mihelyt erről a nemes király tudomást szerzett, felette örvendezni kezdett, hogy az alkalomból előnyt kovácsol a maga számára. Ezért a legdermesztőbb fagy közepette oda sietett, és tudósította a birodalmi rendeket a magyarországi fejleményekről. A kényes ügyet felkarolta a brandenburgi választófejedelem is, akit előző nyáron főparancsnokként küldtek a hadjáratba. **(186)** Rámutatott, miért volt kénytelen visszavonulni a betegségektől, az úttól és a küzdelemtől kimerült, és kelepcektől körülvett seregével, egyben kérte, hogy gondoskodjanak annak a pénznek a visszafizetéséről, melyet a király kölcsönzött jóindulatúan a sereg egy részének ellátására.²⁵⁶¹ **(187)** Minderre bizonyító erejű érveket is hozott, hogy azoknak hitelt adjanak és amelyekkel részletesen bemutatta, micsoda veszedelemben forognak a birodalom bizalmára szoruló osztrák tartományok, és hogy milyen típusú katonasággal és milyen stratégiával lehetne visszaszorítani a hitetlen török fajzatot.

(188) Minderről értesülve maga a császár és a birodalmi rendek, minthogy biztos jelek alapján arról is tudomást szereztek, hogy a barbár nép újabb hadjáratot tervez az osztrák tartományok ellen a következő nyárra, megtárgyalták a dolgot, és teljes egyetértésben megegyeztek, hogy a következő tavaszra még idejében segédcsapatokat kell indítani Ausztriába. **(189)** Miután ugyanis ez a terület a Római Birodalom határvonala lett, melyet a barbárok gyakran áttörtek, úgy vélték, védelmét sem elhanyagolniuk, sem jelentőségét alábecsülniük nem szabad, nehogy úgy tűnjék, minden ki- és menekülési utat elzárt előlük, ha

²⁵⁵⁹ 1542. november 23-án.

²⁵⁶⁰ V. Wilhelm (Wilhelm der Reiche) (1516–1592) 1539-től az észak-németalföldi Jülich, Kleve és Berg hercege.

²⁵⁶¹ Lásd ezzel kapcsolatban Brandenburgi Joachim birodalmi biztosoknak küldött összefoglaló jelentését. KASZA, *Buda oppugnata...* 525.

ezt a fontos tartományt elvesztették, mivel az ellenség kezébe esett. Így minden erejükkel Bécs város megerősítésére törekedtek, amelyhez mindenkitől pénzt gyűjtöttek, és a feladattal Ferdinánd királyt bízták meg.

(190) Amint ezt Speyerben gyorsan elintézte, majd hogy maga mellé állítsa a cseheket, sziléziaiakat és morvákat, akik e határvidékhez a legközelebb voltak, elhatározta, hogy a lehető legnagyobb buzgalommal, gondossággal és gyorsasággal ennek az országnak az előkelőit is gyűlésbe hívja.²⁵⁶² Ennyire nem hagyták nyugodni eme hőst a törököknek még nyugodt és visszafogott próbálkozásai sem, illetve az a szeretet, melyet ez a fejedelem mindig is érzett tartományai iránt. (191) Elrendelték, hogy ezen a gyűlésen jelenjenek meg az osztrák tartományok követei is,²⁵⁶³ akikkel aztán szinte egész télen át olyan páratlan buzgalommal, igyekezettel, fáradozással, de mégis barátságosan tárgyalta meg az ügyet, hogy egyhangúan minden derék ember úgy gondolta, hogy amit a király kér és parancsol, azt késedelem és mellébeszélés nélkül teljesíteniük kell. (192) Még a csehek is, bár már ekkor kártékony és aljas mesterkedés szülte összeesküvésüket tervezgették, megígérték, hogy annyi csapatot bocsátanak a király rendelkezésére, amennyivel el lehet üzni az ellenséget, ha a határt áttörve behatolna Magyarországra.²⁵⁶⁴

²⁵⁶² Lazius itt ismét nagyvonalúan kezeli a dátumokat. Ferdinánd a fenyegető háborús helyzetben több rendi gyűlést is összehívott Csehországban 1541 ősze és 1542 tavasza között. Az 1542. évi utolsó gyűlés 1542. május 1-jén (Fülöp és Jakab napján) kezdődött, majd 1543-ban ismét erre a napra hívta egybe a cseh rendeket Ferdinánd. Kifejezetten 1542 késő őszen, telén nem volt cseh országgyűlés. Franz von BUCHOLTZ, *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten*, Bd. 5., Wien, 1834, 194–196.

²⁵⁶³ Osztrák küldöttek az 1542. évi márciusi gyűlésen vettek részt: Reinprecht von Ebersdorf, Andreas Freiherr von Windhag és Siegmund Weichselberg. BUCHOLTZ, *Geschichte der Regierung Ferdinand...* 195.

²⁵⁶⁴ A cseh rendek az 1543. májusi gyűlésen végül 3000 lovas és 2000 gyalogos kiállítását vállalták. BUCHOLTZ, *Geschichte der Regierung Ferdinand...* 195.

dc_2017_22

Wolfgang Lazius: A magyar történelem negyedik könyve mindarról, amik Magyarországon az 1543. évtől az 1546-ig a nemes Ferdinánd király nevében és rendeletére történtek előbb Ungnad majd Vels vezénylete alatt.

Mialatt Csehországban ezek történtek és még a prágai gyűlésen²⁵⁶⁵ sem zártak le minden ügyet, mihelyt Phoebus kora tavasszal²⁵⁶⁶ ismét lehetővé tette a hadviselést, híre jött, hogy a törökök zsarnoka háromszázezer katonával²⁵⁶⁷ elindult Konstantinápolyból, és új, szemlátomást az eddigieknél is véresebb hadjáratra készül országaink ellen. **(2)** Ez a szélteben terjedő híresztelés eleinte nem tűnt megalapozottnak, mivel az esőzésektől megáradt mysiai folyók miatt a barbárok hosszan időztek Trákiában. De amint hírül adták, hogy elérték Szendrőt,²⁵⁶⁸ valamint, hogy hajóhidat építettek, hogy átkeljenek a Száván, minden ember szívét szokatlan félelem szállta meg: a szerémségi terület lakosai tömegesen menekültek és rémületük egész Magyarországra átragadt.²⁵⁶⁹ **(3)** Mert Pest és Buda elveszett ugyan, de Visegrád, Esztergom, Székesfehérvár, Tata és Komárom várait még mindig szilárdan tartotta a királyi őrség,²⁵⁷⁰ ezért tehát a király úgy döntött, hogy határait a Rába mentén elhelyezett táborba szállt állandó őrségnek kell minden körülmények között megvédenie. **(4)** Bár a király (mivel megbízható kémeinek jelentése nyomán tartott ettől hadjárattól) még azelőtt, hogy a

²⁵⁶⁵ Bár 1542–1543 telén nem volt Prágában cseh tartományi gyűlés, azt csak 1543. május elsejére hívta össze ismét Ferdinánd, Laziusnak annyiban igaza van, hogy az országgyűlés még tartott, amikor az újabb török hadjárat már elérte Magyarországot. A cseh gyűlésekkel kapcsolatban lásd az előző könyv végéhez írt jegyzeteket.

²⁵⁶⁶ Bár a szultáni főszereg csak nyárra ért Magyarországra, a határ menti bégek már áprilisban megkezdték Valpó körülzárását.

²⁵⁶⁷ Radu, havasalföldi vajda 1543. január 9-én küldte követtségbe Ferdinándhoz Thoroczkai Antalt és jelentette, hogy a szultán tavasszal Bécs ellen készül, és nem 90, hanem várhatóan 300 ezer fős sereggel fog majd érkezni. ÖstA, HHStA, UA 50 Konv A, fol. 16–17. Verancsics is 250–300 ezer közé tette a szultáni had létszámát. SZALAY László (szerk.), *Verancsics Antal összes munkái I.* Pest, 1857, 231.

²⁵⁶⁸ Szendrő (Smederevo, SRB). Istvánffy szerint a szultán június elsején ért Szendrő alá. (ISTVÁNFY Miklós, *Magyarok dolgairól írt históriája*, Budapest, 2003, 88.) Dzelazáde Musztafa szerint a szultán június 4-én már Belgrádnál táborozott. THURY József, *Török történetírók II.*, 1896, 236.

²⁵⁶⁹ Ennek a pániknak nyoma van a Dél-Dunántúlon is. 1543-ban Baranya megye nemessége írta, hogy „... a parasztok mindent elárulnak a töröknek. A magyar katonaság imígyen mit sem tehet anélkül, hogy a török ne tudja.” Ugyanebben az évben Váraljai Szaniszló már azt jelentette, hogy Werbőczy katonáinak kegyetlenkedései miatt a lakosság felszabadítóként várja a törököt. SZAKÁLY Ferenc, *A dél-dunántúli hadszíntér 1526–1543, in: Pécs a törökkorban.* Szerk. SZAKÁLY Ferenc. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) Pécs, 1999. 17–50.

²⁵⁷⁰ Az oszmán csapatok 1541-ben valóban csak Budát és Pestet szállták meg. A főváros köré védőgyűrűt vonni csak 1543–44 folyamán sikerült az itt említett Visegrád, Esztergom, Székesfehérvár és Tata elfoglalásával. Ez idő alatt egyedül Komárom nem került oszmán kézre.

hír Prágába érkezett volna, figyelmeztette Németország fejedelmeit és a többi szomszédos népeket, sőt ez ügyben még a cseheknél is gyűlést tartott, azonban a beígért csapatokat összegyűjteni, és az összegyűlteket hadba vezetni mégis csak azt követően sikerült neki, miután már azt rebesgették, hogy a barbár Belgrádnál tábor vert és már átkelni készül a Száván.²⁵⁷¹ **(5)** Ezen a folyón pedig olyan rendkívüli szerencsével és gyorsasággal keltek át, hogy Ausztriában és Csehországban előbb terjedt el a híre Valpó ostromának,²⁵⁷² mintsem arról értesültek volna, hogy a török had felkerekedett.

Az előző évi háborúban a nemes király által fogságra vetett Perényi Péter²⁵⁷³ eme vára a Dráva azon partján fekszik, mely a Száva és a Szerémség felé tekint, és mind fekvése, mind védművei rendkívül erőssé teszik, mivel egy széles és egybefüggő, a Dráva szétterülő vize által szüntelenül táplált mocsár veszi körbe és teszi minden irányból igen nehezen és bajosan megközelíthetővé.²⁵⁷⁴ **(6)** A zsarnok szinte az egész májust ennek ostromával töltötte, végül, többször megkísérelt rohamok után²⁵⁷⁵ valamiféle fortéllyal²⁵⁷⁶ kényszerítette megadásra az őrséget:²⁵⁷⁷ tábor bontva ugyanis azt a látszatot keltette, mintha már Siklós is elesett volna és az egész környező vidék az ő uralma alatt állna. **(7)** Miután ezt a rendkívül jól megerősített várat a hatalmába kerítette, világos volt, hogy ezzel remek lehetőséget és kényelmes utat biztosított magának Siklós elfoglalására, mely szintén Perényi Péter hűségén volt. A vár egy magas hegyen fekszik, melyet Antoninus császár Itinerariuma Mons Aureusnak nevez. **(8)** A

²⁵⁷¹ Dszelázáde Musztafa beszámolója szerint a török sereg 1543. június 12-én kelt át a Száván vert hídon. THURY, *Török történetírók II...* 237.

²⁵⁷² Váraljai Szaniszló pécsi püspök levele szerint, Murad bég csapatai április első napjaiban jelentek meg Valpó alatt. ÖstA, HHStA, UA 51 Konv A, fol. 87-93. Giovio adatai szerint Murad pozsegai béghez hamarosan csatlakozott a perzsa Uleman boszniai pasa serege, majd Ahmed ruméliai belgerbég csapatai is. (Paolo GIOVIO, *Historiarum sui temporis...*, Firenze, 1552, 440.) Várdai Pál 1543. május 28-án arról tájékoztatta Ferdinándot, hogy Murad bég jelentős lovas és gyalogos csapatokkal, valamint 12 faltörő ágyúval ostrom alatt tartja Valpó várát. ÖstA, HHStA, UA 51 Konv B, fol. 135.

²⁵⁷³ Perényi fogságba vetésének körülményeiről lásd az előző könyvet és a jegyzeteket.

²⁵⁷⁴ Valpó fekvését igen hasonlóan írja le Verancsics is. SZALAY, *Verancsics I.*, 232.

²⁵⁷⁵ Dszelázáde Musztafa még 1543. június 21-én is egy több napi ágyúzást követő heves rohamról számol be, amit a védők sikerrel vertek vissza. Másnap viszont feladták a reménytelenné váló küzdelmet. THURY, *Török történetírók II...* 237–238. Verancsics szerint Valpó ostroma 26 napig tartott.

²⁵⁷⁶ Martinus Stella azt írja, hogy a katonák hűtlensége (perfidia) vezetett a vár feladásához: parancsnokuk Árky Mihály kitartott volna mindhalálig, de a katonák elfogták és kiszolgáltatták a töröknek. Johannes Martinus STELLA, *Négy levél a törökök 1543. és 44. évi sikereiről Magyarországon*, in: *Krónikáink magyarul III/3*, Budapest, 2008, 135. Így írja le az eseményeket Verancsics beszámolója is. Istvánffy szerint Árky Mihály is a megadás mellett volt. (ISTVÁNFFY, *Magyarok dolgairól írt históriája...* 89–90.)

²⁵⁷⁷ Istvánffy szerint a várat június 23-án adták fel a védők. (ISTVÁNFFY, *Magyarok dolgairól írt históriája...* 89.) A helytartótanács 1543. július 5-én értesítette Ferdinándot, hogy Valpó várát és Pécsét már bevette a török és Siklóst ostromolja. ÖstA, HHStA, UA 52 Konv B, fol. 23.

helyőrség katonái, részben a Valpó elfoglalása keltette rémületükben, részben lefizetve alig két hétig állták az ostromot, majd megadták magukat, így mentve az életüket és javaikat.²⁵⁷⁸

(9) Siklós szomszédságában fekszik Pécs püspöki városa, melyet már korábban számos hadjárat pusztított végig. A város a szükségtől kényszerítve követeket küldött a szultánhoz és kegyelmét elnyerve még azelőtt megadta magát,²⁵⁷⁹ hogy a barbár odaért volna, minthogy azok a követek, akiket segítséget kérve a nemes királyhoz küldtek, túlságosan sokáig időztek Ausztriában.²⁵⁸⁰ (10) Így a zsarnok igen rövid idő alatt, szinte vérontás nélkül hatalma alá hajtotta a környező gazdag és nagyszerű borairól elhíresült vidéket. Nem is akadt az útjába másik város,²⁵⁸¹ mely védekezett volna, vagy melynek megostromlása az ellenségnek szemmel látható, komolyabb erőfeszítést okozott volna az egykor a rómaiak által Altiniumnak nevezett és a Duna partján fekvő Tolnát leszámítva. (11) Ez is olyan elhagyatott és leromlott állapotban volt, hogy kieszközölte a barbártól, hogy azonos feltételekkel megadhassa magát. Ezen sikereket a törökök a Száván való átkelésüket követő két hónap alatt érték el, és június végén Buda közelébe érkeztek,²⁵⁸² akkora rémületet keltve Magyarország lakosaiban, hogy falvaikat és néhol városaikat is elhagyva, még ha jelentős létszámmal és fegyverekkel rendelkeztek is, tálcán kínálták a győzelmet a barbárnak.

²⁵⁷⁸ Lazius adata egybecseng más forrásokkal is. Siklóst Vas (vagy Vasas) Mihály védte, aki a várost azonnal feladta, majd Istvánffy adatai (ISTVÁNYFY, *Magyarok dolgairól írt históriája...* 90.) szerint rögvest tárgyalásokba kezdett Kászon vajda embereivel, hogy szabad elvonulás fejében feladja a várat. Stella szerint a védők, a város feladása után, kéthetes fegyverszünetet alkudtak ki a töröktől és csak annak lejárta után adták meg magukat. (STELLA, *Négy levél...* 136.) A török források viszont egyértelműen arról tudósítanak, hogy a város felgyújtása után a várba húzódnó védők közel 10 napig állták az ostromot, és a várat csak július 7-én adták át a töröknek. Ezzel cseng egybe Verancsics véleménye is, aki úgy tudta, hogy Siklóst az ostrom 11. napján adták föl védői. (SZALAY, *Verancsics I.*, 233.) Giovio szerint Murad bég példát statuálandó, a megadási feltételeket megszegve egy szálíg legyilkoltatta a kivonuló védőket. (GIOVIO, *Historiarum sui temporis...*, 441.) Ezt írja Verancsics is, aki szerint csak a várkapitányt hagyták életben, aki a megadást kezdeményezte. (SZALAY, *Verancsics I.*, 233.)

²⁵⁷⁹ Pécszet Istvánffy szerint július 20-án foglalták el a törökök. (ISTVÁNYFY, *A magyarok történetéből...* 182.) Ez alighanem téves adat, hiszen a szultán július 21-22-én már Budán van. Az újabb kutatások szerint a magára hagyott várat Kászim vajda már július 5-én (vagy talán korábban) elfoglalta, miközben még tartott a Siklós ostroma. VARGA Szabolcs, *Írem kertje. Pécs története a hódoltság korában (1526–1686)*, Pécs, 2009, 59.

²⁵⁸⁰ Váraljai Szaniszló pécsi püspök már 1543. január 23-án írt levelében jelezte Ferdinándnak, hogy a Christoph Zoppel vezetésével Pécsre küldött 90 lovas és 150 gyalogos nem lesz elég a város és a környék védelmére. ÖstA, HHStA, UA 50. Konv A, fol. 38. A város polgárai május 10-én küldték követségbe a pozsonyi helytartótanács Pesti Ferenc segédpüspököt és Wolfgang Schreiber városbíró. ÖstA, HHStA, UA 51. Konv B, fol. 38. Érdemi választ nem kaptak: fennmaradt ugyanis egy Istvánffy Pál által jegyzett datálatlan supplicatio, melyben a pécsi püspök és a baranyai rendek kérik Ferdinándot, hogy a segítség ügyében hozzájuk küldött követet válaszával küldje vissza. ÖstA, HHStA, UA 53. Konv B, fol. 134.

²⁵⁸¹ Verancsics beszámolója ezen a ponton sokkal bővebb: sorra veszi a török által megszállt kisebb dél-dunántúli várakat: Szászvár, Mára, Anyavár, Pécsvárad, Ozora, Dombóvár, Simontornya és Várpalota. Bár azt ő is kiemeli, hogy Pécs eleste után ezek a kisebb erősségek valóban harc nélkül kerülnek oszmán kézre. SZALAY, *Verancsics I.*, 236.

²⁵⁸² Ez hibás adat: az oszmán csapatok csak június 12-én keltek át a Száván, és július közepén még Pécs és Siklós térségében állomásoztak, nem értek már júniusban Buda alá. Ugyanakkor a helyi török erők már júniusban gyülekeztek Buda és Pest körül, így elképzelhető, hogy rájuk vonatkozik a híradás. A helytartótanács információi szerint a szultán csak 1543. július 21-én vonult be Budára (ÖstA, HHStA, UA 52 Konv B, fol. 96.) Stella szerint július 22-én. (STELLA, *Négy levél...* 137.)

(12) Bár Ferdinánd királynak minderről tudomása volt és emiatt követei útján nógatta is a bajor és a szász hercegeket,²⁵⁸³ illetve gyűléseket hirdetve segítséget követelt eme szükséghelyzetben a cseh, morva, sziléziai és osztrák tartományoktól, a dolgok mégis vontatottan haladtak.²⁵⁸⁴ (13) Még Ungnad is, akire a magyarországi főparancsnokságot bízták, mivel csak kis létszámú, alig kétezer fős sereg volt vele a győri táborban,²⁵⁸⁵ azok is javarészt magyar könnyűlovasok, és mert messze voltak azok, akik Zakhlius²⁵⁸⁶ irányítása alatt Stájerország innenső részének határait védték, úgy vélte, hogy ebben a nehéz helyzetben más tervet kell szőnie, mint korábban szokása volt. (14) Ezért nem azon törte a fejét, hogy valamit hatalma alá hajtson vagy hogy a frontvonalat előrébb tolja (pedig megbízatása erre szólt), hanem hogy az erődített helyeket megtarthassa, illetve, hogy seregét épségben visszavonhassa, ha valami veszedelem fenyegetné. (15) A barbár ugyanis, miközben ők ilyen tanácskozásokkal fecsérelték az időt, a vártnál is gyorsabban teljes seregével Budára indult, és mivel jól felszerelt flottája a Duna feletti ellenőrzést teljes egészében hatalmában tartotta, már azelőtt Esztergom alá ért, hogy a kémek jelentették volna Ungnádnak, hogy egyáltalán Budán van.²⁵⁸⁷ (16) Szorult helyzetében, de a szerencsés kimenetelben is bizakodva – mivel úgy tűnt, hogy minden a gyorsaságon múlik – Ungnád egy Ausztriában toborzott gyalogoszászlóaljat, illetve egy másik, hamarjában innen-onnan összegyűjtött csapatot rögvest Esztergomba küldött segítségül.²⁵⁸⁸ (17) Ezekhez később két itáliai zászlóalj is csatlakozott, abból a seregből, melyet ebben a szükséghelyzetben a pápa²⁵⁸⁹ küldött a nemes király megsegítésére.²⁵⁹⁰ (18) Mindezek az említett csapatok csatlakoztak a spanyol Lascano²⁵⁹¹ vezetésével Esztergomban állomásozó állandó helyőrséghez, mely alig tett ki egy teljes német gyalogoszászlóaljat. (19) Így három hadvezér irányítása alatt három különböző sereg gyűlt össze az esztergomi várban, amelyek versengve osztogatták egymásnak az elvégzendő

²⁵⁸³ IV. Vilmos (1508–1550) és X. Lajos (1516–1545) bajor hercegek, illetve Szász Móric herceg.

²⁵⁸⁴ Ferdinánd 1543. június 3-án Prágából kelt levelében arról panaszkodott Mária özvegy királynőnek, hogy a német fejedelmektől semmiféle segítségre nem számíthat. BUCHOLTZ, *Die Geschichte der Regierung...* 195–196.

²⁵⁸⁵ A helytartótanács 1543. május 15-én Pozsonyból Ferdinándnak küldött üzenete szerint Ungnádnak 2500 könnyűlovasa volt a győri táborban. (ÖstA, HHStA, UA 51 Konv B, fol. 76v.)

²⁵⁸⁶ A latinosra torzított névalak mögött a németül Lukás Zäkl-nek írt Székely Lukács lovassági tiszt keresendő. Székely 1543-ban Pécs kapitánya volt, de katonáit részben a stájer rendek fizették, és Istvánffy adatai szerint Pécs elfoglalása idején is éppen Grazban tartózkodott. ISTVÁNFY *A magyarok történetéből...*, 181.

²⁵⁸⁷ A helytartótanács információi szerint a szultán 1543. július 21-én vonult be Budára (ÖstA, HHStA, UA 52 Konv B, fol. 96.) Stella szerint július 22-én. (STELLA, *Négy levél...* 137.)

²⁵⁸⁸ Istvánffy szerint két 300-300 emberből álló német zászlóalj érkezett Esztergomba Franciscus, a regensburgi barát vezénylete alatt. (ISTVÁNFY, *A magyarok történetéből...*, 182.)

²⁵⁸⁹ III. Pál (1534–1549).

²⁵⁹⁰ Istvánffy szerint Salamanca vezetésével érkezett a két olasz zászlóalj. ISTVÁNFY, *A magyarok krónikája...* 182. Giovio adatai szerint azokból a katonákból toborozták őket, akik 1542-ben Vitelli, Marignano és Torniello csapataiban katonáskodtak és még Magyarországon maradtak. GIOVIO, *Historiarum sui temporis...*, 441.

²⁵⁹¹ Martin Lascano. Nagybatyjával, Tomás Lascanóval együtt már 1530-tól az esztergomi helyőrség tisztje, 1538-tól a vár kapitánya. KÖRPÁS Zoltán, *V. Károly és Magyarország*, Budapest, 2008, 278.

feladatokat: a sáncépítést, árokásást, erős rönkökből és deszkákból hatalmas védművek készítését, a bástyák kijavítását, roppant kövek összehordását, és a bőséges gyújtóanyag változatos előkészítését (amiben az olaszok és a spanyolok igen találékonyak).²⁵⁹² **(20)** Így, bár a helyőrség korábban tétlenkedve minden erőfeszítést elmulasztott, miután három másik csapattal kiegészült és megerősödött, az ostrom veszélyétől észbe kaptak és amennyire a hely és idő engedte, igyekeztek mindent előteremteni, ami a védelem szempontjából szükségesnek látszott. **(21)** A vezérek közt úgy osztották el a feladatokat, hogy az olasz és spanyol segédcsapatokat Francisco Salamanca,²⁵⁹³ a német zsoldos segélyhadakat Khyndisius,²⁵⁹⁴ a helyőrséget pedig, mint addig is, Lascano vezényelte, aki egyben a főparancsnok is volt, mivel a nemes király már korábban az ő hűségére bízta a várat.

(22) Ezen a helyen szükséges, hogy bemutassam Esztergom fekvését.²⁵⁹⁵ Ez a vár egy szelíd és a Duna folyása felőli oldalán sziklás dombon emelkedik; nagy és pompás épület, belül is igen tágas, ám a hely egykori püspökei, akiknek ezidáig uralma alá tartozott, szokás szerint inkább hivalkodásra alkalmas műgonddal, mint egy erődhöz illő szakszerűséggel építették ki.²⁵⁹⁶ **(23)** Belül, a domb egy kiemelkedőbb részén levő hatalmas és nagyszerű bazilika falait sok helyen teljes egészében porfir és másfajta márvány borítja,²⁵⁹⁷ oltárait, boltíveit és kazettás mennyezetét pedig arannyal és más pompás színekkel festették ki. A templom mellett egy hasonlóan pompás palota tündököl: hatalmas termei vannak, amelyeket aprólékos munkával faragott boltívek, valamint égszínkéssel átszőtt, aranyozott kazetták díszítenek. **(24)** Közülük az a legtágasabb, amelyik a Dunára néz: ebben láthatók a hajdani királyok

²⁵⁹² Már a helytartótanács javasolta Ferdinándnak 1543 májusában, hogy Esztergom városát vagy meg kell erősíteni vagy le kell rombolni, mert jelen állapotában védhetetlen. (ÖStA, HHStA, UA 51 Konv B, fol. 81v-82r)

²⁵⁹³ Francisco de Salamanca, spanyol katonatiszt. 1522-től Habsburg Ferdinánd szolgálatában állt, 1548–1553 között Miksa főherceg főszállásmestere, 1555-től udvari familiáris (*aulae nostrae regiae familiaris*). Csak 1559-ben tért vissza Spanyolországba. KÖRÖS, V. *Károly és Magyarország...* 288–289.

²⁵⁹⁴ Azonosítása bizonytalan. Az első (W1) változatban még Rabenstein név szerepelt, de Lazius már ott Khindisius-ra javította a margón. Giovio azt írja, a német zsoldosokat egy bizonyos Tristan Fortaler és Franciscus Munechius vezették. (GIOVIO, *Historiarum sui temporis*. Florentiae, 1552, 441.) Istvánffy szerint a németeket egy Franciscus, a regensburgi barát néven ismert kapitány vezette. (ISTVÁNYFFY, *A magyarok történetéből...*, 182.)

²⁵⁹⁵ Lazius 1541 nyarán csatlakozott Roggendorf Budát ostromló seregéhez. Út közben megállhatott Esztergomban, így nem kizárt, hogy a leírás valóban személyes emlékeken alapszik.

²⁵⁹⁶ Lazius méltánytalanul ítélkezik. Esztergom a 16. század közepéig nem volt végvári pozícióban, az ország közepén helyezkedett el, feleslegesnek tűnt erődde alakítani. Mohácsot követően gyors ütemben megindult a védművek építése. Még 1543 tavaszán is tervezték egy újabb erődítést a kulcsfontosságú Vizi-torony védelmére. ÖStA, HHStA, UA 51, Konv B, fol. 81r-v. Oláh Miklós pedig kifejezetten úgy fogalmaz a *Hungáriában*, hogy a „vár természetes és mesterséges erődítményei miatt is igen erős” (Németh Béla fordítása). OLÁH Miklós, *Hungária*. In: *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, Budapest, 1982, 1062–1063

²⁵⁹⁷ A leírás a Bakócz-kápolnára illik. Oláh Miklós is azt írja, hogy a kápolna falait az alaptól a tetőzetig vörös márvány borította. OLÁH Miklós, *Hungária...* 1063.

ódivatú, de igen szép képmásai.²⁵⁹⁸ **(25)** Az említett várban nem a püspöki és a királyi lakhely az egyetlen épület: mellettük, főleg azon a részen, ahol a falak emelkednek, több kisebb, helyi stílusban épült kőház sorakozik: ezekben laknak a prépost és a kanonokok, és lakóik ízlése és tehetsége szerint vagy csak belül tűnnek lakályosnak, vagy kívülről is tetszetősek. **(26)** A várból két irányban vezet út: az egyik a lakosság szerény adottságaihoz képest csak módjával kicsinosított városkába, mely a domb lábánál a Duna-parton terül el; errefelé visz az út Győr és Ausztria felé. A másik egy keskeny, hátulsó gyalogút, és egy hegyre visz föl, melynek orma a vár fölé magasodik és mindenféle ostromot megkönnyít az ellenség számára.²⁵⁹⁹ **(27)** Bár Ferdinánd király az előző pár évben számos jelentős védművel erősítette meg ezt a várat, melyek oltalmában a helyőrség katonái minden török próbálkozást megghiúsítottak a néhány évvel korábbi hosszú ostrom során,²⁶⁰⁰ ám a vár eleve rossz fekvésén semmiféle mesterfogás nem segíthetett: egyik irányból ugyanis az aknaásás miatt volt kitéve a falomlásnak, a másiktól pedig az említett hegyről kilőtt ágyúgolyóknak kínált kényelmes célpontot. **(28)** Egyedül a Duna felé eső oldalán bizonyult, ha nem is túlságosan, de legalább valamennyire biztosítottak, részint az erős és meredek sziklák miatt, illetve egy vaskos toronynak köszönhetően, mely szinte a Duna medrének legaljától emelkedett a magasba. Hozzávetőlegesen tehát így néz ki a város.

(29) A Duna partján Visegrádtól Esztergomig összefüggő hegyek húzódnak és a hegyláncok egészen Stájerországig elnyúlnak, ezek közé pedig a Duna mentén, és a belső területeken is hatalmas erdőségek ékelődnek be. Itt magasodik az a hegység is, melyről korábban elmondottuk, hogy III. Henrik német császár egy hadjáratának balsikere nyomán kapta a *Mons Clypeorum*, vagyis a Vértes nevet.²⁶⁰¹ **(30)** Ennek a hegységnek azon a részén, mely enyhe lejtéssel, egyre kevesebb szirttel fokozatosan síkságba megy át, a Duna partján, Budától körülbelül hat mérföldnyire fekszik Esztergom városa, melyet még a rómaiak pannóniai uralma idején alapítottak Crumerum néven, és az első kisegítő legio legfontosabb téli táborhelye volt.²⁶⁰² **(31)** Noha Gran magyarok és szlávok határvidékén fekvő erődítményéről Vidikund is említést tesz I. Ottó történetének írásakor,²⁶⁰³ mégis bizonyos, hogy Istvánnak,

²⁵⁹⁸ A Vitéz János által építtetett érseki palotáról lehet szó. Hogy ebben voltak festmények, arról Oláh Miklós is beszámol, illetve krónikájában Heltai is. Vö.: HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*, s.a.r. Kulcsár Margit, Budapest, 1981, 324-325.

²⁵⁹⁹ A Szent Tamás-hegyről van szó.

²⁶⁰⁰ Esztergomot 1532-ben ostromolta Szapolyai János török segédszereggel megerősített serege.

²⁶⁰¹ A Vels 1540. évi hadjáratáról szóló részben már valóban említette a Vértes hegy nevének eredetét.

²⁶⁰² A Crumerum néven ismert római légiós tábor valójában Esztergomtól nyugatra, a mai Nyergesújfalu területén feküdt.

²⁶⁰³ WIDUKIND, *Rerum gestarum Saxoniarum*, I, 35.

ezen a néven Magyarország első királyának jóvoltából vált püspöki székhellyé,²⁶⁰⁴ az akkoriban még ritkásan épült és erődítés nélküli település. **(32)** Pár évszázaddal később azután, a gyakori tatár betörések miatt úgy alakult, mint az ország szinte összes többi püspöki székhelye esetében is, hogy a püspök székhelye falakkal, tornyokkal, sáncokkal körülvéve már nemcsak Isten igéjének hirdetését, de az ellenség elleni védelmet is szolgálta. **(33)** Ezt követően, ahogy az országgal együtt fejedelmeinek jámborsága is megizmosodott, a falakon kívül is számos templomot emeltek különféle szenteknek. Ezek mellé aztán lassan odagyűlt a Krisztus hitében tanításra szoruló nép, és utóbb, hogy a hitélet kiteljesedhessen, város alakult belőlük. Ez azonban abban a gyászos háborúban, melyet János gróf²⁶⁰⁵ indított hazája ellen, a templomokkal együtt teljesen romba dőlt és már csak itt-ott nyomorgott benne néhány ember az elvadult tövisbokrok között.²⁶⁰⁶

(34) A várost tehát a közelgő ostromban csak a legnagyobb veszedelem árán lehetett volna őrséggel megerősíteni vagy megvédeni, egyrészt, mivel roppant kiterjedése és lakatlansága mellett szinte semmilyen erődítéssel nem rendelkezett, másrészt, mivel a szemközt, a ferencesek kolostora²⁶⁰⁷ mögött magasodó hegy, mind a városra, mind a várra nézve igen veszedelmesnek látszott, minthogy innen nagy biztonsággal lehetett lőni a védőket. **(35)** Miután az őrség fentebb említett vezérei ezt észrevették, éjt nappallá téve serénykedtek a falakon, és földből, fanyesedékből és ágakból, részint – ha volt rá idejük – kövekből védműveket emeltek. Volt ugyan annak a hegynek a tetején egy kőből épült erődítmény,²⁶⁰⁸ de mivel eléggé távol feküdt a vártól, nem vigyázta őrség. **(36)** Így aztán, amiről addig úgy látszott, hogy sem a természet nem adta meg, sem emberi kéz nem pótolta ki, az most a katonák elszántsága, kitartása és odaadása folytán rövid idő alatt elkészült.

(37) Miközben pedig a török zsarnok letáborozott, Lascano, a parancsnokok egyike, minthogy rettenthetetlen szívű spanyol ember volt és híres mind a maga, mind rokona²⁶⁰⁹ vitézségéről

²⁶⁰⁴ Esztergom valójában a magyar egyházszervezet legfontosabb posztját jelentő érseki székhely lett már Szent István korától fogva.

²⁶⁰⁵ Lazius, mint Ferdinánd-párti történétíró általában nem ismeri el Szapolyai János királyi címét, így többnyire „vajdának” vagy „grófnak” címezi.

²⁶⁰⁶ Oláh Miklós is írja, hogy a Szapolyai-féle 1532-es ostrom komoly rombolást végzett a váron kívüli városrészekben. OLÁH Miklós, *Hungária...* 1063.

²⁶⁰⁷ A ferencesek igen korán megjelentek Esztergomban: a Segítő Szűz Mária tiszteletére szentelt kolostoruk a már az 1220-as években felépült feltehetőleg a mai belvárosi plébániatemplom helyén. ZOLNAY László, *A középkori Esztergom*, Budapest, 1983, 150.

²⁶⁰⁸ A Szent Tamás hegyen 1543-ban még nem erődítmény állt, hanem a prépostság épületei. Ezek romjain épült föl 1594-ben a Tepedelen-nek (Koponya-lyukgatónak) nevezett török erőd. ZOLNAY, *A középkori Esztergom...* 147.

²⁶⁰⁹ Tomás Lascano Ferdinánd spanyol származású hadvezére, több mint egy évtizedet szolgált Magyarországon. 1528 őszén ő volt az egyik vezére annak a seregnak, amely vereséget szenvedett a Szapolyai hazatérését előkészítő, Athinai Deák Simon vezette csapatoktól. Az 1530-as évek elején unokaöccsével, Martinnal együtt

(aki pár évvel korábban a hasonló veszedelem által szorongatott Esztergomot megvédelmezte), arra bízta a katonáit, hogy ne feledkezzenek meg eddigi bátorságukról, mindennemű segedelmet Krisztustól kérjenek, akinek támogatásával már gyakorta legyőzték az ellenséget, illetve eszközbe juttatta, miféle ellenséggel is készülnek harcba bocsátkozni, hol is vannak, kinek és miféle szent esküvéssel kötelezték el magukat. **(38)** Az uralkodó ugyanis már háborúba hívta a hatalmas és harcias cseh nemzetet, és személyesen siet segítségükre a bajban; ők csak tartsanak ki a küzdelem végéig, amit bátran bevárhatnak vele, mert társuk lesz a veszedelemben. Hasonlóképpen szólt katonáihoz Salamanca és Khyndisius is.

(39) Immáron mindenki, aki csak Esztergomban volt, arra vágyott, hogy vitézségét kipróbálhassa az ostromban és még a legnagyobb veszedelmek árán is készek voltak a küzdelemre. Ám ekkor a törökök, anélkül, hogy a várbeliek észrevették volna vagy felkészülhettek volna, hadrendbe fejlődtek, majd adott jelre létrákat állítva tömegével rohanták meg a falakat.²⁶¹⁰ Ezeket a korábbi napok szakadatlan ágyúzása oly mértékben megrongálta, hogy a felső részük leomlott, így könnyedén be tudták akasztani létráikat. **(40)** A janicsárok azután (ezek a szultán leghűségesebb és legelszántabb katonái, akik mindig a közelében tartózkodnak) csapatba tömörülve és egymással versengve, habozás nélkül indultak rohamra ezeken felfelé. **(41)** Mindenhol heves és nyílt küzdelem zajlott. Különösen azután, hogy az elsők ordítózás és a közelharc nélkül a falakra jutottak, és az élen járók bátorsága lelket öntött a többiekbe is, akik addig még haboztak; ezek is sorban követték őket, egyre több létrát támasztottak a falakhoz, s végül oda jutott a helyzet, hogy számos hadijelvényt kitűztek a falakra, mintha már hatalmukba is kerítették volna a helyet.

(42) Miközben a törökök ekképp fáradoztak az ostrommal, a várban levő, már említett vezérek körüljártak a katonák között és kötelességüknek megfelelően serényen kitartásra buzdították őket. **(43)** Parancsnokaik biztatására és mert felfogták a helyzetet a katonák is igen nagy buzgalommal szorítják vissza az ellenséget a falakról egyrészt fegyverrel, másrészt pedig az ilyen eshetőségre jó előre odakészített gyúlékony anyagot, forró vizet és köveket zúdítva rájuk a magasból, miközben helyreállítják a lerontott védműveket, a fáradtak és elesettek helyére lépnek, egyszóval minden erejüket bevetik, hogy a küzdelmet sötétedésig elhúzva ismét az éjszakát hívhassák segítségül soraik rendezésére. **(44)** Az ellenség vezérei

Esztergom kapitánya. 1532-ben sikerrel védte meg a várat Gritti ostromló csapataival szemben. (BETHLEN Farkas, *Erdély története I.*, Bp., 2000, 106.; 120.) 1538-tól haláláig felső-magyarországi főhadparancsnok-helyettes és eperjesi kapitány. 1539. június 22-én megütöközött Szapolyai kassai kapitányának, Czecey Lénárdnak seregével és az ütközetben életét vesztette. KORPÁS, *V. Károly és Magyarország...*278.

²⁶¹⁰ Szinán császár beszámolója szerint az első komolyabb rohamra 1543. augusztus 6-án került sor. THURY, *Török történetírók II...* 337.

pedig, akiket pasának hívnak, sem ígéretekkel, sem ütlegekkel nem tudták annyira nógatni csapataikat, hogy a mieink bátorsága, sőt már a helyzet puszta látványa a vártnál gyorsabban el ne kergesse a falakról a megfutamodó ellenséget. Így végződött az első roham, melyet nyugalmas éjszaka követett.

(45) Másnap mindkét fél, miután alvással és evéssel erőt gyűjtött, újra nekifoghatott a hadakozásnak. És mintha nem több napos, csupán egyetlen napi ostromról lenne szó, lebontották a palota hatalmas gerendákból álló boltozatos mennyezetét, majd az óriási rönköket a falak azon részeihez görgették, melyek az ágyúzás következtében leomlottak; kosarakban részint földet hordtak oda, részben a gerendákat kötözték össze és olyan eszeveszett erőfeszítéssel dolgoztak valamennyien, hogy rövid idő alatt hatalmas védműveket emeltek. Ebbe pedig ágyúkat vonszoltak be, s elszántságukat kiabálással is hírül adták. **(46)** Eközben a törökök, akiknek több lehetőségük volt hadállásokat építeni (mivel létszámban és fegyelmezetségben is felülmúlták a várbelieket), számlálatlanul hordták a közeli erdőkből a faanyagot, majd mindezt az árokba dobálva feltöltötték a mélyedést, hogy így könnyebben a falakhoz jussanak; és még mielőtt a várbeliek tüzet gerjesztve felgyújthatták volna a halmot, ágyúkat állítottak fel ott, ahol a fal romosabb és támadásra alkalmasabb volt, és szüntelen ágyúzással úgy megrongálták, hogy a fallal együtt a székesegyház nagyobb része és néhány közeli ház is romba dőlt.²⁶¹¹

(47) Mint már említettük, volt a várral szemközt egy hegy, mely a Dunától kissé távolabb, a városba vezető út mentén emelkedett. Mivel magasabb volt a várnál, kiváló helyet kínált az ágyúzásra.²⁶¹² **(48)** Fel is vontatott ide néhány ágyút az ellenség, amivel hatalmas rémületet keltett a mieinkben. Ám alighogy ezzel – a vártnál is gyorsabban – végeztek, máris még nagyobb számban és elszántsággal készülődtek az újabb rohamra.²⁶¹³ **(49)** A mieink a lehetőségekhez képest szemmel tartották őket a javarészt már romos falakról és bástyákról és parancsnokaik buzdítására ebben a válságos helyzetben sem kisebb elszánással építették a váron belüli hadállásokat, és ugyanakkora volt bennük a hev a barbárok visszaverésére. **(50)** Végül, elcsigázva bár a küzdelemben, de éjszakába nyúlóan állták az ostromot, miközben az asszonyok erejükön felül köveket és gyúlékony anyagot hordtak a kezük alá;²⁶¹⁴ ám az egyik

²⁶¹¹ A székesegyházat ért sérülésekről Istvánffy is beszámol. ISTVÁNFFY, *A magyarok történetéből...*, 186.

²⁶¹² Istvánffy adatai szerint a Szent Tamás-hegyre már az ostrom elején török ágyúállást telepítettek, de a védők sikerrel szétlőtték az ágyúk egy részét, így pár napig ebből az irányból biztonságban voltak. ISTVÁNFFY, *A magyarok történetéből...*, 184.

²⁶¹³ A második rohamra augusztus 8-án került sor.

²⁶¹⁴ A második roham Istvánffy szerint nyolc órán át tartott, a védők összesen hét ellenséges támadást vertek vissza. Az asszonyok és a gyerekek szerepét ő is megemlíti. ISTVÁNFFY, *A magyarok történetéből...*, 187.

kisebb, lőporral teli torony egy várbeli katona óvatlansága folytán felrobbant: ez ugyanis a harcban megfáradva, vállán cipelt puskáját az ostrom hevében óvatlanul egy olyan helyre tette le, mely igen közel a volt a tűzifához és más gyúlékony anyaghoz.²⁶¹⁵ Erre aztán olyan rémület lett úrrá a mieink szívéen, hogy sem a hűség, sem a szentül fogadott esküjük nem érdekelte többé őket, és képtelenek voltak összeszedni bátorságukat, hogy tovább is kitartsanak. **(51)** Sőt, titkos megbeszéléseket tartva egymás között, mintha minden erejük odalett volna, még a vezérek is nyíltan a megadásról beszéltek, a megrettent katonák pedig azon tanakodtak, hogyan juthatnának vissza ép bőrrel Ausztriába.

(52) Eközben a zsarnok, mivel már a második roham is megghiúsult, őrvjögő dühében, felbőszült és vést jósló tekintettel állítólag a szokottnál is durvább szavakkal szidalmazta a pasákat, amiért Esztergom bevétele nélkül vezették vissza a táborba katonáikat. **(53)** Miközben a fenyegetésektől megrémült pasák mindenféle utat-módot kerestek Esztergom megvívására és egymás közti tanakodással húzták az időt, a flotta parancsnokainak feltűnt, hogy igen csekély erőkkkel is el lehetne foglalni a várat, ha előbb hatalmukba kerítenék azt a tornyot, mely biztosította a várból a Dunához való lejutást és amelyen keresztül fölszállították oda az ivóvizet.²⁶¹⁶ **(54)** Miután ezt jelentették a pasáknak, majd magának a zsarnoknak is, és megtudták, hogy ő is helyesli, teherhajók segítségével komolyabb ostromágyúkat vittek a toronnyal szemközt²⁶¹⁷ és a harmadik rohamot úgy készítették elő, hogy előbb a torony ellen intéztek támadást, melyet a könnyebb feljutás érdekében a Duna felőli oldalán alaposan megrongáltak az ágyúgolyók. **(55)** Pirkadatkor azután teljes haderejükkel, a szárazföld felől a janicsárok és a támogatásukra a lóról szállt aszabok és az összes tiszt, a Duna felől pedig ezzel egy időben a flotta indított minden addiginál hevesebb támadást. **(56)** A flotta a torony megvívásában tanúsított bátorságot, a katonák pedig az előző napok során már lerombolt falszakasznál, melynek megmászásában amúgy is szinte már gyakorlatot szereztek, s bármire készek voltak, semmint hogy visszatérjenek a táborba. **(57)** A pasák pedig, hogy annál sikeresebb legyen az ostrom, okosan, de mégis irgalmatlan módon úgy rendelkeztek, hogy a

²⁶¹⁵ A második roham után Istvánffy is említést tesz egy délre néző, lőporral teli torony felrobbanásáról, de nem tudja, mi állt az eset hátterében. ISTVÁNFY, *A magyarok történetéből...*, 187.

²⁶¹⁶ Laziusszal ellentétben más források egybehangozóan azt állítják, hogy egy várból kiszökött olasz katona hívta fel az ostromló törökök figyelmét a vér gyenge pontjának számító Vízi-toronyra. Istvánffy szerint egy Crotonból származó öreg calabriai ágyúmester volt a tettes (ISTVÁNFY, *A magyarok történetéből...*, 185.), Giovan Anselmo Bonini 1543 szeptemberében Komáromból kelt jelentése egy 60 éves nápolyi származású katonát emleget (Demjén Balázs Adám, „Fényességes és Excellenciás Tekintetes Uramnak” — egy itáliai jelentés az 1543-as magyarországi török hadjáratról, in: *Vestigia II. Magyar források Itáliából*. Szerk.: DOMOKOS György – KUFFART Hajnalka – Szovák Márton, Piliscsaba 2018, 137–142.), Szinán csasz pedig úgy tudja, hogy egy Otrantóba való katona volt az áruló. THURY, *Török történetírók II...* 335.

²⁶¹⁷ A mai Primás-sziget északi csúcsáról lehetett belőni a Vízi-tornyot.

foglyok és a szökevények rohamozzanak az első sorokban, akiknek semmi reményük nem volt, hogy szépszerével visszavonulhatnak: a szökevényeket ugyanis, ha alul maradnak, a mieink kaszabolják le, a foglyok pedig, akik fölött a kegyetlen szolgaság és az istentelen mohemedi törvény biztosított hatalmat uraiknak, már korábban is mindenféle borzalmat megtapasztaltak. **(58)** A barbárok – miután elérkezettnek látszott a pillanat, miközben a mieink az idő rövidege miatt alig tudtak erőt gyűjteni, hiszen éjjel is sáncok építésébe ölték idejüket és erejüket, és még csak részben helyezkedtek el a falakon és a bástyákon – éltek az alkalommal, és előbb csak kisebb csapatokat küldtek előre, hogy az éj sötétjében a falakhoz vigyék a létrákat, majd teljes erejüket a falak és a torony ellen vezényelték.

(59) A védők, akiknek bátorsága eddig sem hagyott kívánnivalót maga után, és a most fenyegető veszedelemmel is tisztában voltak, mindent elkövettek a védekezés érdekében, ami ebben a vészterhes pillanatban módjukban állt, és minden kétséget kizáróan ennek a rohamnak is ellenálltak volna – mert létszámban és lehetőségekben alulmaradtak ugyan, de bátorságban nem, illetve erejük és szerencsájük megmértetésére készültek –, ha az olaszok elszántsága és hűsége felért volna a németekével és a spanyolokéval. **(60)** Ezek azonban alkalmilag már korábban is beszédbe elegyedtek a közülük származó és nyelvüket beszélő janicsárokkal és leplezetlenül kerülve minden fáradságot és veszedelmet, inkább a megadást, mint a védekezést emlegették. **(61)** Mihelyt az erről értesülő janicsárok jelentették mindezt a pasának, rögvést lefújták a rohamot (amelyben a vitézség és szerencse egyébként is a mi oldalunkon volt), majd súlyos ágyúzással a szikla oldalát kezdték szaggatni, melyen a torony talpzata nyugodott. **(62)** Miután ezt rommá lőtték, a katonák közül többen is a toronyban levők segítségére siettek (a toronynak ugyanis mind a vízvétel lehetősége, mind elhelyezkedése miatt nagy jelentősége volt), de a szakadatlan, elhúzódó küzdelemben már mindannyian kimerültek; végül oda jutott a dolog, hogy a már amúgy is védők nélkül maradt főntebbi falszakaszokat az olaszok áruló módon kiszolgáltatták az ellenségnek.

(63) Mert miközben az olasz tiszték²⁶¹⁸ félrenéztek és semmi ellenállást nem tanúsítottak, az ellenség abból az irányból, amerről a szárazföld felől a várba vezet az út, nagyobb erővel és létszámban a várfalhoz settenkedett, odatámasztotta a létráit, majd lárma és tolongás nélkül felhágott a falakra, és a közös nyelv segítségével, fűt-fát ígérve rávették az olaszokat, hogy ne

²⁶¹⁸ Istvánffy is úgy tudja, hogy elsőként egy olasz zászlótartó, bizonyos Giovanni Massa hagyta el a várat és kezdeményezett tárgyalásokat a törökökkel, ekkor még a főtisztek, Lascano és Salamanca tudta nélkül. ISTVÁNFY, *A magyarok történetéből...*, 188. Bonini jelentése is megerősíti, hogy olaszok kezdeményezték az akciót, egyben sajnálkozik is, hogy ez a tettük nagyban megingatta az olasz katonákba vetett bizalmat. DEMJÉN, *Egy itáliai jelentés...* 137–142.

álljanak ellent. **(64)** Először, ruhát váltva, csak kevesen másztak föl a falakra, majd miután az elől lévők bátorsága a kétkedőkbe is lelket öntött, rendre követték őket a többiek, és így hatalmukba kerítették a bástyát. **(65)** És bár a mieink, különösen a németek és a spanyolok, mindent megtettek az ellenállás érdekében – a vezérek is buzdították a katonákat, és úgy osztották el őket, ahogy a helyzet és veszély megkövetelte, a katonák pedig engedelmeskedtek, lelökdösték a feljutókat, a többieket pedig, akik még az árokban voltak, tűzzel, kövekkel, forró vízzel és puszkagolyókkal árasztották el –, mégsem maradt lehetőség a falak védelmére, miután a várat elárulták és szinte már elesett, hiszen a hatalmas kiterjedésű és a rengeteg kanonoki háztól zezzugos várban számos bástyát és területet foglaltak már el. **(66)** Mert amint felhangzott a falakat megszállók üvöltése, az őrség katonái, mivel azt hitték, hogy már valamennyi falszakasz amazoké, elmenekültek a védművekről és némelyek a piacra futottak, többen pedig a szentek templomaiban rejtőztek el. Nagy részük nem is tudta, mekkora a baj, csak a hatalmas alapterületű várban a valós veszély is nagyobbak tűnt.

(67) Ebben a nehéz helyzetben, miközben azok, akik a várban voltak, még kitartottak, váratlanul összeomlott a főntebb említett torony egy része, ezt követően pedig a maradék is ledőlt, a belül lévőkkel pedig részben a romok, részben a habok, részben az oda érkező ellenség fegyverei végeztek. **(68)** Ebben a vészterhes pillanatban Salamanca és Lascano,²⁶¹⁹ a vár fentebb említett parancsnokai, akiket megrendített a torony összeomlása és megzavart ez a nem várt szerencsétlenség, mivel látták, hogy egyre csak növekszik a falak ellen induló ellenséges csapatok száma, tanácsot tartottak tisztjeikkel (már ahogy abban a helyzetben ez lehetséges volt), és amit addig csak titokban emlegettek néhányan – a vár feladásának gondolatát – immár maguk is helyeselni kezdték **(69)** Számos dolog volt, ami ebben a balvégzetű helyzetben erre készítette ezeket a bátor férfiakat: elsősorban a katonák ellenkezése, aztán a hegy fenyegető elhelyezkedése, végül a torony elvesztése. Mindez oda vezetett, hogy ők maguk is elcsüggedtek és saját maguk, valamint katonáik megmentésén kezdtek gondolkodni.

(70) A többiek jóváhagyásával elsőként az olaszul jól beszélő Salamanca szólította meg a végtelen sorokban fölfelé nyomuló ellenséget, és kérte őket, hogy szüntessék be az öldöklést és egy kis szünetet tartva adjanak neki lehetőséget, hogy beszélhessen a vezéreikkel, fontos ügyben kellene ugyanis tolmács útján beszélnie Rusztem pasával.²⁶²⁰ **(71)** Úgy mondják,

²⁶¹⁹ Szinán csasz értesülései szerint Lascano ekkor már súlyos sebesüléssel küzdött. Még az augusztus 6-i roham előtt ágyúgolyó ronsolta szét az egyik lábát. THURY, *Török történetirók II...* 337.

²⁶²⁰ Más források (Istvánffy, Bonini) is egybehangzóan azt írják, hogy Salamanca ment ki tárgyalni Rusztem pasával.

ennek hallatára az ellenség, égve a vágytól, hogy megtudja és meghallgassa ezeket, vezérek intésére és utasítására azonnal beszüntette a harcot. Az ellenséggel így fegyverszünetet kötve megtanácskozták, hogy néhány embert ki kell küldeni hozzájuk: erre a követségre Salamancát jelölték ki. **(72)** Miután Salamanca biztosítékokat kapott, Rusztem pasához vezették odakint, aki a szultán lányával kötött házassága miatt magas polcra emelkedve ez idő tájt már mindent maga intézett a zsarnok helyett. Salamanca, amint barbárok vezetésével és kíséretében belépett a pogány sátrába és megpillantotta annak trónusát, földre vetette magát a lábai elé és esdekelve kérte, hogy a vár átadása után hagyja meg az esztergomiak életét, sőt, az ő jóindulatából had térjenek vissza királyukhoz annyi holmival, amit ki-ki képes magával vinni a hátán. **(73)** Elmondta, hogy ők zsoldoskatonák, akik – míg erejük és a védművek engedték – eleget tettek esküjüknek, most azonban, miután a falak nagy része leomlott, a torony elesett és nincs vizük sem, amivel szomjukat csillapíthatnák, egyaránt szorongatják őket az ágyúk, a szomjúság és a hegy; s mivel látják, hogy a vár emberi erővel immár védhetetlen, megadják magukat; a győztestől elesettséjükben alázatosan kegyelmet kérnek, hogy csak az életüket hagyja meg, illetve, ha győzelmes jóindulata engedi, csekély holmijukat. **(74)** És bár maradt még némi erejük a védekezésre, sem királyuk nem húz hasznot a várórség halálából, sem a szultánnak nem származik ebből semmiféle előnye. Úgy adják meg magukat, hogy a templom kincsei és kegytárgyai még érintetlenek, a vár pedig javarészt még áll, úgyhogy mindez épen és sértetlenül kerül a szultán hatalmába. **(75)** Ha viszont a végsőkig kitartanának, mindez a küzdelem során kétségkívül elpusztulna, és a győztesnek sem jutna semmi a pusztá dicsőségén kívül. Ezért ők elállnak a védekezéstől és átadják a várost, ha ígéretet kapnak arra, hogy néhány tisztet küld velük, hogy felmérjék a helyzetet és az ostromló csürhét távol tartsák a fegyveres erőszaktól. **(76)** Fogadkozott, hogy a török táborban marad mindaddig, amíg a küldöttek társai véleményéről nem tesznek jelentést. Ezeket a követeléseket Rusztem a császár elé terjesztette. **(77)** Mindketten úgy látták, hogy élniük kell a felkínált lehetőséggel, és amit több roham és súlyos harcok, sokak halála és jelentős időveszteség után is bizonytalan volt, megszereznek-e, azt önkéntes megadás révén, véráldozat nélkül, szinte egy pillanat alatt könnyűszerrel hatalmukba keríthetik úgy, hogy az épületek épek, megvannak az egyház kincsei és seregük is érintetlen; így időt is nyernek, melyet az ősz végén még felhasználhatnak, ha az önkéntes megadásra ráveszik az esztergomiakat. **(78)** Ezen idő alatt pedig szépen és akadálytalanul körülzárhatják Székesfehérvár emberi kéz és a természet által is megerősített városát, még mielőtt királyi őrség szilárdíthatná meg, és mivel az időjárás is a kezükre játszik, katonáik harci kedve töretlen és seregük sem fogyatkozott meg, könnyedén el is foglalhatják.

(79) Salamancát tehát Ruzstem sátrában marasztalták, majd a javasoltak szerint küldötteket választottak a barbárok közül, hogy miután biztosítékokat kaptak, Salamanca kíséreeivel bemenjenek a várba. Amikor megbízásuk szerint Lascano elé járultak, megerősítették a fegyverszünetet és megállapították a megadás feltételeit. (80) Ezek értelmében a várat minden benne tartózkodóval együtt át kellett adni, majd a lefegyverzett katonaság távozatott holmija egy csekély részével, amennyit ki-ki a vállán el tudott vinni. Mindezekkel együtt átszállították őket a túlsó partra, és visszatérhettek királyukhoz. Az összes lőfegyver a várban maradt: az arkebúznak nevezett kisebbek és az Ausztria tartományairól elnevezett nagyobb csatakiégyók is, kivétel nélkül. (81) Miután erről megállapodtak és a teendőkről kölcsönösen megegyeztek, Lascano, mint a vár főparancsnoka és az állandó helyőrség vezetője, esküt tett és elfogadta azt, amiről írást is követelt, hogy az övéi biztosabban szabadulhassanak. Ezután leparancsolta a katonákat a falakról és a védművekről, valamint elrendelte, hogy hagyják ott őrhelyeiket. (82) A döbent katonák csak ekkor értesültek arról, hogy a várat feladták és elfoglalták: egy részük erre ujjongva a templomhoz futott (főleg az olaszok)²⁶²¹ és ahogy hamarjában tudták, alaposan kirabolták annak kincseit, más részük megtörve útra készülődött és itt-ott körülnézve kis motyóját szedegette össze.

(83) Miután a parancs szerint ki-ki átadta minden fegyverét és puskáját, ugyanolyan zűrzavar lett úrrá Esztergomban, amilyen egy elfoglalt városban lenni szokott. Közben a törökök száma nőttön-nőtt, és ahogy ez ennyire különböző nemzetiségű, és főképpen különböző vallású emberek között lenni szokott, a diadalittas törökök ellökdösték helyükről a mieinket, egyeseket a sárba és mocsokba taszítva, sőt az ütlegeléstől és sebek osztogatásától sem tartózkodtak. (84) A zászlóaljok tisztjei sürgették Lascanót, hogy siettesse az indulást és biztosítsa elvonulásukat az ígélet szerint. Ám a legyőzött városban győztesként viselkedő ellenség hitszegő módon (amitől kezdettől fogva sokan tartottak a korábbi példák alapján) egyre csak húzta az időt és csak a kibúvókat kereste. (85) Mivel pedig a falak és a kapuk már az ő kezükön voltak, pár ezer katonájuk már azelőtt bevonult a táborból, mielőtt a mieink, akik a távozás előkészítésével és holmijuk összegyűjtésével voltak elfoglalva, ezt észrevehették volna. (86) De a katonákkal együtt a vezérek és a tisztek élete is egyedül a pasák jóindulatától függött. (87) Így gyúrte le az esztergomi helyőrséget részint a barbárok túlereje, részint ármányai és fondorlatai; miközben egy részük a tereken időzött, mások a kapunál, legtöbbször pedig a szentek templomaiban, a rettenetes keserűségtől szinte

²⁶²¹ Lazius gyakorlattan kelt hangulatot az olaszok ellen: már a vár feladását is szinte kizárólag az ő megingásuknak tulajdonítja, most pedig ők azok, akik mohóságuk miatt megszegik a fegyverszünet feltételeit és ezzel nehéz helyzetbe hozzák bajtársaikat.

valamennyien eszüket vesztve, de kivétel nélkül fegyvertelenül, félelem és remény közt csak azt lesték minden pillanatban, mikor kapnak a barbároktól indulási engedélyt. **(88)** És bár Lascano azonnal felmutatta a megadási feltételeket, és a helyszínen heves vitába bonyolódott a szerződésről, semmiféle beszéddel nem tudta rávenni ezt kegyetlen fajzatot, hogy felhagyjon az esküszegéssel, és hogy ne ejtsék foglyul a teljes helyőrséget, ami után be kellett látnia, hogy ez nem más, mint megalázó szolgaság, és csak átkozódhatott, hogy túlságosan hitelt adva a barbár ígéreteknek ő maga egyezett bele mindebbe. **(89)** Szorult helyzetében Lascano már csak azért könyörgött, hogy minden holmijuktól megfosztva, legalább ő és emberei had vonulhassanak el végre és minden lehetséges módon erre igyekezett rávenni a pasákat. Ezek viszont, kapva az alkalmon, hogy a szerződészegésüket elleplezhetik, azzal vágtak vissza neki, hogy a templomot kifosztották, a kegytárgyakat pedig elrabolták, holott a feltételek közt kikötötték, nehogy ez megessék. **(90)** Azzal érveltek, hogy az egyezséget megszegték, ezért ők sem kötelesek azt betartani, hiszen nem ők rúgták fel először a feltételeket. Mindezért tehát a császár úgy rendelkezett, hogy valamennyiüket láncra verve Konstantinápolyba kell hurcolni, hogy örökös szolgasággal lakoljanak a megállapodás megsértéséért. Le sem lehet írni, hogy milyen volt és milyen szánandó képet mutatott ezután a helyzet.

(91) Elsőként Lascanót és tisztjeit, illetve az alattuk szolgáló katonákat hurcolták a kapun kívülre, hiába tiltakoztak a barbár esküszegés ellen; a többieket részben arra kényszerítették, hogy verejtékes munkával tisztogassák az árkokat és a gödröket, részint pedig mint a gonosztevők, megkötözve, erős őrizet alatt minden pillanatban várták halálánál is borzalmasabb sorsukat.²⁶²² **(92)** A mieink tehát ilyen végveszedelemben forogtak, amikor hatalmas és szemkápráztatóan fehér lován beléptetett Esztergomba a zsarnok a janicsárokkal és főtisztjeivel együtt, és éppen arra vitt az útja, ahol a foglyokat őrizték. **(93)** Mikor ezek térdre esve és alázatosan fejet hajtva bűnbánatot tanúsítottak, megtudakolva és megismerve a helyzetet tüstént elrendelte, hogy valamennyit engedjék el.²⁶²³ Utasítására így a mieink kiszabadultak, majd hajókon a túlpartra vitték őket, de (ahogy az ilyen szorult helyzetben lenni szokott) asszonyaik többségét és holmijukat ott kellett hagyniuk hadizsákmányul.²⁶²⁴ **(94)** Gyalogszerrel tehát, minden kíséret és hivatalos biztosíték nélkül, miközben minden pillanatban várták, hogy hátulról megtámadják és lekaszabolják őket, nekiindultak a hosszú és

²⁶²² Istvánffy is beszámol arról, hogy az őrség katonáit arra kényszerítették, hogy eltemessék a halottakat, kitisztítsák a várarkokat és eltakarítsák a romokat. ISTVÁNFFY, *A magyarok történetéből...*, 189.

²⁶²³ Más forrás nem tud Szulejmán közbelépéséről.

²⁶²⁴ A Bonini-jelentés is említi, hogy a törökök elhurcolták a gyerekeket és így mintegy beszédtek a devshirmét.

nehéz útnak. E menetelés pedig, a veszedelmek elkerülése végett beiktatott kitérők miatt különösen hosszadalmas és erejüket meghaladó volt. **(95)** Végül két napi út után, teljesen elcsigázva érkeztek meg a Komáromban állomásozó királyi sereghez.

(96) Mikor a csapásokról szóló hírek, egyik a másik után eljutottak Bécsbe, majd a gyorsaság érdekében váltott lovakkal a csehországi Prágába is megjelentették ezt a nemes királynak, hatalmas gyász és rettegés lett úrrá nem csupán a királyon, aki már épp bizakodni kezdett az összegyülekezett jelentős sereg látványa miatt, hanem Ausztria szinte valamennyi tartományán is. Mégis, mivel a csehek már hadrendbe fejlődve útra készen álltak, a rossz hírek kevésbé rendítették meg a többieket.

Az Ötödik decas, Ötödik könyv²⁶²⁵

(1) A nemes király tehát, mihelyt az egymás után érkező hírnököktől, majd az őrség hozzá siető tagjaitól is biztosabb értesüléseket szerzett Esztergom bevételéről, vizsgálatot rendelt el Lascano és Salamanca ellen, akiket a katonák súlyos vádakkal illettek. (2) Miután pedig nemigen tudták tisztázni magukat, fogságra vetették őket és hosszú ideig börtönben sínylődtek, míg aztán egy évvel később elcsitult az ügy, a jogos harag is csillapodott és a magyarok közbenjárására visszanyerték szabadságukat.²⁶²⁶

(3) A török zsarnok pedig, miután megszerezte ezt a természettől fogva és védművei révén is jól megerősített várat, mely messze a legjelentősebb erődítmény volt a Duna menti várak közül, hosszú ideig tétovázott, melyik útvonalat válassza: a part mentit, mely a frissiben bevett Esztergom és az utánpótlás egyszerűsége miatt egyaránt tanácsosnak és szükségszerűnek tűnt, vagy inkább, amíg a király a csehek mozgósításával van elfoglalva, a beljebb lévő területeken hódoltassa meg azokat a várakat, melyek, ha a folyó mentén halad, a háta mögött maradvá gondot okozhatnak neki. (4) A ravasz barbár végül arra jutott, hogy ha előbb ezeket keríti hatalmába, gyorsabb és biztonságosabb útvonalra tehet szert, egyszersmind remélhetőleg az utánpótlást is kényelmesebben megoldhatja, bárhol táborozott is le.

(5) Míg az ellenség ebben mesterkedett, a Prága közelében lévő király, mivel úgy vélte, a zsarnok bármire képes, megpróbált úrrá lenni az időn, a távolságon és az ezeket hatalmában tartó természetén, vagyis leveleket írt szerteszét, követeket küldött a városokba, toborzást tartott, számba vette a katonaságot és a felszerelést, legvégül pedig megintette és buzdította a helytartókat, amivel elérte, hogy csapatai valahára táborba szálljanak. (6) Ennek helyéül a Morvaország és Ausztria határán fekvő Znaim²⁶²⁷ városa lett kijelölve, úgyszintén mint a hadjárat megindítására legalkalmasabb, ahonnan, mint egy leshelyről, akár Morvaországon

²⁶²⁵ Az előbbi, szinte barokkos címekkel összevetve elég hevenyészett címnek tűnik, minthogy az is. Csak a W3 margóján (cod 7688 fol. 157v) olvasható a bejegyzés, hogy innentől kezdődik majd az ötödik könyv.

²⁶²⁶ Ferdinánd utasítására Várday Pál esztergomi érsek, helytartó 1543. szeptember 9-én utasította a pozsonyi káptalant, hogy indítsanak vizsgálatot a vár feladásának körülményeiről. Ennek jegyzőkönyvét lásd: NÉMETHY Lajos, *Miként jutott 1543-ban Esztergom áruháza által török kézbe*. In: *Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat második Évkönyve, Esztergom, 1898, 41–96.* Lascanót és Salamancát Niklas Salm csukatta le áruháza vádjával Pozsonyban. A hadbíró végül nem találta bűnösnek őket és 1544-ben, közel egy évi fogság után kiszabadultak.

²⁶²⁷ Znaim (ma Znojmo, Csehország).

keresztül Pozsonyba, akár, ha a szükség úgy hozná, Ausztriába is vezethették a sereget, vagyis bárhová, ahol a támadó ellenség felbukkan. (7) Csakhogy ebben a háborúban felettebb akadályozta a király terveit ennek a lusta és nem is feltétlenül hűséges népségnek a nemtörődömsége: miközben a szekereket málházzák, képtelenek hadrendbe állítani harisnyában söröző embereiket (mert az ivászatot ez a népség a lerészegedésig szereti gyakorolni), sőt, maguk a vezérek is úgy tanácskoztak éjszakába nyúlóan, hogy közben alaposan felöntöttek a garatra; így tehát egyesek az országuk határát sem voltak hajlandóak átlépni, mások pedig igyekeztek hazaiszkolni, mintha csak egy portyára és nem hadjáratra készültek volna. (8) A hosszú békében ennyire eltunyult ez a nép testben és lélekben is a haszontalan tétlenség és korábbi fejedelmeik engedékenysége miatt; bár egyébként is csak a védelemben vad ez a nemzet, és sűrű, vad erdőségeik között egykoron is inkább az útonállásban, mintsem a nyílt harcban edződött.²⁶²⁸ (9) A nemes király, bár mindent megtett, mint illet is, az adott körülmények között természetesen igen nehezen viselte mindezt. Igyekezett felkészülni minden eshetőségre, s hogy Magyarországgal együtt Ausztria és Stájerország ne jusson ebek harmincadjára, megbízta bécsi udvarmesterét, Leonhard Velset, hogy a lehető leggyorsabban új zászlóaljakat toborozzon Ausztriában és máshonnan is a lehető legtöbb segédcsapatot gyűjtse össze, nehogy Ungnad, a magyarországi csapatok főparancsnoka, ha a helyzet rosszra fordul, utánpótlás nélkül maradjon.

(10) Eközben a pápa, mihelyt értesült a barbárok Pannónia elleni hadjáratáról, továbbá a bajor hercegek²⁶²⁹ és Móric szász herceg is, a barátság és a tisztelet miatt, amely őket a nemes királyhoz fűzte, nehogy a közös veszedelemben, a szükség idején magára hagyják azt, aki a legszentebb hitért visel állandó háborút, s most szinte alulmaradni látszik, a lehető legtöbb csapatot gyűjtötték össze és a toborzást siettetve Ausztriába küldték őket. (11) Legelőször, általános örömujjongás közepette tizenhat ragyogó olasz zászlóalj érkezett meg Bécsbe Rómából még július elsején, miután hosszú és gyors meneteléssel átkeltek az Alpok hegyein. (12) Őket a Duna mentén négy bajor zászlóalj követte, és odaért a herkyniai erdőn²⁶³⁰ át a jól felszerelt szász lovasság is, akiket már számba is vettek, mikorra a csehek egyáltalán elindultak állomáshelyükről. (13) Mindezeket a csapatokat Vels még július

²⁶²⁸ A cseh gyalogosok a huszita háborúk idején Európa egyik legjobb harcértékű katonaságát képezték. A 15–16. század fordulójára ugyan a svájci, utóbb a német és spanyol gyalogság modernebbnek számított, de azért a csehek harcértékét illetően Lazius erősen túloz.

²⁶²⁹ IV. Vilmos (1508–1550) és X. Lajos (1516–1545).

²⁶³⁰ A félig mítikus herkyniai erdő szinte egész Dél-Németországot jelentheti. Itt az útvonal alapján az a valószínű, hogy Vogtlandot vagy a Szudéta-vidéket jelöli az antik terminus.

derekán²⁶³¹ feleskette, mielőtt a zsarnok Esztergom alól Tata felé indult volna, és idejekorán Ungnadhhoz küldte őket Győrbe, mivel felismerte, hogy micsoda hatalmas veszélyben forog Magyarország és Ausztria is. **(14)** A vezérek rendszeres követek útján egyeztettek egymással a haditervet illetően, és már azelőtt átlátták az ellenség szándékait, mielőtt azok bármilyen döntésre jutottak volna. Megbízható kémeik alapján, illetve a szökevényeket kikérdezve végül is úgy határoztak, hogy Komáromot, Tatát, Fehérvárat és Visegrádot erős őrséggel erősítik meg. **(15)** Ez okból Vels az Ausztriában toborzott zászlóaljok közül kettőt Fehérvárra küldött, a harmadikat pedig Komáromba. A többi várba, mivel szűkösek voltak, ugyanakkor elhelyezkedésük és védműveik miatt elég szilárdak is, egyetlen zászlóaljat osztott szét. Ungnad eközben, aki a könnyűlovásokat Győrben tartotta, nap nap után igyekezett kikémleni, merre indul az ellenség. **(16)** A két vezér ezután sem mulasztott el semmilyen feladatot sem Komáromban, Győrben, vagy Székesfehérváron, sem magában Bécsben; mind ők, mind alárendeltjeik az örökös tartományokból toborzott lovassággal megerősítették a stájer, szlavón és osztrák határokat, kijavították a falakat, elrendelték, hogy a parasztok a harangzó vagy ágyúlövés jelére gyűljenek össze, és a legnagyobb igyekezettel, illetve gyorsasággal iparkodtak és készülődtek.

(17) Csakhogy a török zsarnok, értesülve a mieink terveiről, akik erősen bizakodtak váraik megközelíthetlenségében, ugyanolyan igyekezettel folytatta hadjáratát: Esztergomot hasonló gondossággal megerősíttette,²⁶³² és mindenféle portyázó csapatokat küldött ki, ám szívében teljesen mást forralt, mint amit tettei elárultak. Mindkét fél tehát igyekezett túljárni a másik eszén és úticéljuk leplezésével mindketten a győzelemre törtek. **(18)** A sok halogatás után azonban a barbár egyszer csak - mivel a mieink csekély létszámától egyáltalán nem tartott – nyílt támadást indított: úgy tett, mintha Komárom felé indulna, de teljes seregével Tatát vette célba.²⁶³³ **(19)** Ez a vár egy síkságon, a Dunától fél, Komáromtól két mérföld távolságra helyezkedik el és inkább pompásnak, mint erősnek van kiépítve. **(20)** Magyarország apostolának, Deodatusnak volt a székhelye egykor, ahol az üdvözítő tanításban kezdte részeltetni ezt a barbár nemzetet.²⁶³⁴ Szent István király uralkodása után is megmaradt azonban egy apró falunak, és a szent nevét és emlékét leszámítva semmi emlékezetessel nem dicsekedhetett ez a hely. **(21)** Miután azonban Magyarországon Corvin Mátyás kezébe került

²⁶³¹ Lazius datálása itt kicsit ingatag. Esztergom csak augusztus 9-én került török kézre, az ennek elestéből fakadó veszélyről Velsnek július közepén még nem lehetett tudomása.

²⁶³² Lásd erről Szinán csasz részletes leírását: THURY, *Török történetírók II...* 346.

²⁶³³ Lutfi pasa szerint a szultán augusztus 15-én indult Esztergom alól Tata felé. THURY, *Török történetírók II...*, 34. Szinán csasz 16-át ír. THURY, *Török történetírók II...*, 347.

²⁶³⁴ Theodatust vagy Deodatust, Sanseverino grófját már a magyar krónikás hagyomány is összefüggésbe hozta a tatai bencés monostor alapításával. Tata latin neve (Dotis) etimológiai összefüggésben is áll a gróf nevével.

a hatalom, mivel körös-körül a közeli erdőkben a vadászatra, a tavakban pedig a halászatra bőven nyílt alkalom, ez a hely minden másnál alkalmasabbnak látszott, hogy az államügyeket itt pihenje ki. **(22)** Emiatt itt is, miként Visegrád alatt is, pompás palotát építtetett, amit részint aranyozott kazettás mennyezettel és tágas termekkel ékesített fel, részint remekbeszabott halastavakkal, és így tette az egész ország legnagyobb településévé.²⁶³⁵

(23) Miután a barbár ezekről értesült, egyszersmind arról is, hogy csak igen kis számú őrség, kétszáz német gyalogos, ugyanannyi olasz lövész és száz, népnyelven hajdúnak nevezett magyar gyalogos vigyázza, noha nem sok értelmét látta az ostromnak, mégis, hogy Fehérvár ellen tervezett felvonulását könnyebben leplezhesse, s mert azt szerette volna, hogy azt is kevesen vigyázzák csak (abban a reményben, hogy nehezen megközelíthető és ő is másfelé vette az irányt), egész seregével Tata alá vonulva tehát éppúgy elkezdte körülzárni a helyet, ahogy Esztergomot. **(24)** Az volt a szándéka, hogy Fehérvárt így majd készületlenül éri a támadás, melyről tudta, hogy mocsarak és nedves rétek között helyezkedik el, és fekvése miatt szinte bevehetetlen. **(25)** Ez okból hosszasan elhúzva az ostromot arra törekedett, hogy a mieink egyáltalán nem gondoljanak Fehérvár megerősítésével. **(26)** Ungnad azonban az ellenség számításaival éppen ellenkezőleg: megbízható és dolgos parasztokat küldött Fehérvárra és a szomszédos erősségekbe is, majd a kapitány tisztségben megerősítve Varkocsot (akinek hűségéről főntebb szóltunk)²⁶³⁶ elrendelte, hogy a Rabenstain²⁶³⁷ vezénylete alatt álló német zászlóalj, melyet Esztergom megsegítésére küldött volna, ha korábban el nem foglalták volna, induljon Fehérvárra. **(27)** Ebben a zűrzavarban sem Ungnad Gyórnél, sem Varkocs Fehérvárott nem mulasztott el semmit, mely az ország közös érdekét látszott szolgálni. Csakhogy hiába rendeztek el mindent: Tata, bár erős őrség vigyázta,²⁶³⁸ részint a roppant sereg miatti rémület, részint kapitányai árulása folytán,²⁶³⁹ alig tíz napi

²⁶³⁵ Lazius gyakran ismétli önmagát: Tata leírása erre újabb példa. Már Vels 1540. évi hadjáratának kapcsán is leírta szinte ugyanezeket Tatáról.

²⁶³⁶ Varkocs kedvelt „hőse” Laziusnak. Joggal méltatta érdemeit Pest 1541. évi tavaszi védelmében, illetve a Gellért-hegy védelméért folytatott 1541. évi július-augusztusi harcokban.

²⁶³⁷ Rabensainról közelebbit nem tudunk. Az szöveg első ismert verziójában (W1), még azt írta Lazius, hogy ő vitte a német zsoldosokat Esztergomba, de már ebben a változatban kihúzta utóbb a nevét és a szintén rejtélyes Khyndisius-ra javította.

²⁶³⁸ Giovio szerint 800 ember, ami valóban nem kis létszám. GIOVIO, *Historiarum sui temporis...* 445. Verancsics szerint 300-300 olasz és német gyalogos adta az őrséget. SZALAY, *Verancsics I...*, 247. 1542 végén egy szervezetben összesen 500 katonát javasoltak Tata várában állomásoztatni. PÁLFFY Géza, *A császárváros védelmében: A győri főkapitányság története 1526-1598*, Győr, 1999. 57.

²⁶³⁹ Tata parancsnoka az olasz Annibale Tasso volt, illetve egy német tiszt, akit Giovio mint Antiust (talán Hans) említ. Tassót a vár feladása miatt Filippo Torniello kivégeztette, német tisztársát Giovio adatai szerint Ferdinánd ítéletére bízta, aki utóbb Lascanóhoz és Salamancához hasonlóan neki is megkegyelmezett. GIOVIO, *Historiarum sui temporis...*, 445.

ostromzárat követően éppúgy elesett, mint Esztergom.²⁶⁴⁰ **(28)** A zsarnok innen egyenesen Fehérvár alá készült. De hogy újfent leplezze az útirányt, portyázókat küldött szerteszét,²⁶⁴¹ maga pedig a janicsárok válogatott csapatával Tatán várakozott az alkalomra, hogy Fehérvárat lerohanhassa.

(29) Miközben az ellenség Magyarországon ekképpen tevékenykedett, Ausztriából, Stájerországból és Krajnából pedig a vártnál lassabban gyülekeztek a segédc csapatok, Ungnad mégis minden követ megmozgatott, hogy egy tekintélyes sereggel akadályozhassa az ellenség portyáit. A kapott parancsnak megfelelően Vels is igyekezett őt Bécsből megsegíteni, amennyire a körülmények és a katonák létszáma engedte. **(30)** Másrészt a király is, aki mindenképpen szembe akart szállni az ellenséggel, azon fáradozott a nyár nagyobbik részében, hogy fegyverbe szólítsa a cseheket és hadba vezesse ezt a lusta és nem különösebben józan népséget, még mielőtt az ellenség Fehérvár alá ér. Mindez azonban, minthogy oly sok időt fecséreltek el a nyári készülődéssel, hiábavalónak bizonyult, nagy kárára mindkét tartománynak és nagy gyalázatára a német névnek.

(31) A barbár ugyanis úgy gondolta, hogy gyorsasággal elébe tud vágni ennek, és mivel volt lehetősége nyugodtan terveket kovácsolni, az elfoglalását követő harmadik napon²⁶⁴² felgyújtotta és miután elhamvadt, a földdel tette egyenlővé a tatai várat, mivel nem bízott benne, hogy távollétében az őrség meg tudná védeni. **(32)** Az ellenség ugyanis roppant előrelátóan –különösen egy ennyire megerősített város ostroma közben – semmiféle hátráltató dolgot sem akart maga mögött hagyni: ha Tatát éppen hagyta volna, az onnan segítségül hívott csapataink miatt akár az ostrom abbahagyására is kényszerülhetett volna, vagy a falak alatt küzdve máshonnan is fenyegetve érezte volna magát. **(33)** Így tehát augusztus vége felé²⁶⁴³ táborát bontott és megindult a Fehérvár felé vezető hosszú és nehéz útnak, s miután megérkezett, mint mondják, alaposan felmérte a város fekvését.

Komoly aggodalommal töltötte el azonban a barbárt, hogy a nedves talaj körös-körül igencsak megnehezítette a bejutást a kívülről hatalmas és mély mocsarak által körülvett,

²⁶⁴⁰ Tényleges harcok valójában nem folytak a várért: Tasso már augusztus 17-én az odaérkező török előhadnak feladta Tatát. SZÁNTÓ Imre, *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk*. Budapest, 1985, 24. Lásd még Pozsgay Zsigmond nagyszombati polgár felháborodott hangú beszámolóját Tata feladásáról. BARTA Gábor, *Adatok az 1543. évi török hadjárat történetéhez*, Hadtörténelmi Közlemények 106 (1993:3), 3–16:6–8

²⁶⁴¹ Szinán császár is beszámol arról, hogy Tata eleste után egy 5000 fős tatár csapat indult portyára, akik augusztus 22-én tértek vissza 15 000 fogollyal. THURY, *Török történetírók II...*, 350–351.

²⁶⁴² Meglepően pontos adat. Szinán császár is azt írja, hogy Tatát augusztus 19-én rombolták le, illetve gyújtották fel a törökök, ami az elfoglalása után harmadik napra esett. THURY, *Török történetírók II...*, 348.

²⁶⁴³ Az oszmán csapatok augusztus 19-én indultak meg Tata alól Fehérvár felé, Szulejmán augusztus 21-én ért a főszereggel a vár alá.

belülről pedig bástyákkal is jól megerősített városba. **(34)** Emiatt aztán gyakorta változtatta a terveit; mivel azonban reménykedett, hogy ha egyszer ezt a várost (mely mindenféleképpen az ország szívének tűnt)²⁶⁴⁴ megkaparinthatja, a háborút is befejezheti; ezért újra nekiveselkedett, hogy a hely valamennyi nehézségén valamilyen lelemény révén úrrá legyen, és a természetet új tervekkel gyűrje le. **(35)** S mivel rengeteg paraszttal rendelkezett, akik részint fizetésért felfogadva álltak a zsarnok oldalára, részint a tatárok és más portyázó csapatok fogdosták össze őket innen-onnan és bilincsből lesték a barbárok utasításait: ezeket tehát kirendelte, hogy fákat döntsenek ki a környező erdőkben és hordják ide. **(36)** A csoportosan összeláncolt embereket a barbárok nem csak szavakkal, de fenyegetésekkel és ütlegekkel is olyan gyors munkára kényszerítették, hogy hihetetlenül rövid idő alatt és erőfeszítés révén az emberi kéz megnyitotta azt az utat, amit a természet megtagadott. **(37)** Hatalmas tömegben nyüzsögtek ugyanis az emberek és nem csak azok, akiket parancs kényszerített, hogy fát hordjanak és a munkában megfáradtak helyébe lépjenek, de azok is, akik önként és szívesen vállalták ezt a robotot, hogy biztonságban lehessenek odahaza, a falujukban feleségükkel és gyerekeikkel együtt e zsarnoki uralom alatt is.²⁶⁴⁵ De mivel erre a helyre érkezünk, fontosnak gondolom, hogy előzetesen vázlatosan leírjam a várost és fekvését.

(38) A szárazföld belsejében helyezkedik el a kicsiny Sárvíz folyó mentén, mely a lakosok által Vértesnek hívott mons Clypeorumból eredve a Dunába ömlik, útja során pedig számos mocsarat képez, melyek mindenfelé vizenyőssé és ingoványossá teszik a talajt. **(39)** Különösen azon a részen, amely e folyócska felé néz, nem övezik különösebben erős falak Fehérvárat, inkább csak egy erős palánk; belül e népre jellemző módon csak módjával van kicsinosítva, és a bazilikán, valamint a királyszerűségeken kívül nincs is itt semmi más, ami említést érdemelne.²⁶⁴⁶ **(40)** A központtól kifelé messze a mocsarakba nyúlnak az elővárosok, melyeket csupán sárral tapasztott palánk övez, alig néhány, faragott kőből és földből készült bástyával. Ezekkel az emberi kéz építette erődítésekkel Ferdinánd király egészítette ki a hely

²⁶⁴⁴ Lazius helyesen látja Székesfehérvár jelentőségét, mely nemcsak földrajzilag tartozott az ország közepéhez (*medium regni*), de mint koronázóváros, illetve a királyok temetkezőhelye önmagán túlmutató, szakraális jelentősége is volt. Ezt megerősíti a helytartótanács 1543. augusztus 26-án, már Tata eleste után Ferdinándnak írt levele, miszerint: „Dedito Strigonio et Tata his diebus summa ope nitendum esse videtur, ne Alba regalis quae una iam sedes regia in hoc regno superest, et acerrime oppugnatur pari ratione cum ceteris redigatur is hostium potestatem (kiemelés tőlem).” ÖStA, HHStA, UA 52 Konv C, fol. 101.

²⁶⁴⁵ Szerémi írja, hogy a Fehérvár ostromára készülő szultán fejvesztés terhe alatt a vár alá rendelet Somogy és Baranya megye parasztságát ekéikkel és fejszéikkel, hogy fát vágjanak és földet hordjanak a mocsár feltöltésére. SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról*, Budapest, 1979, 344.

²⁶⁴⁶ Feltűnő, hogy Lazius milyen keveset és sommásan ír Székesfehérvár fekvéséről. Ez annak fényében érthető, hogy míg a Duna-menti hadiút városait maga is végigjárta, arra nincs adat, hogy Fehérváron megfordult volna, így a városról semmilyen személyes emléke nincs.

természet adta akadályait, miután a várost a hatalmába kerítette.²⁶⁴⁷ **(41)** A mély és gyepvel borított ingovány a távoli mezőig nyúlik, egyetlen keskeny ösvény vezet át rajta a külvárosokba, amit a háború miatt katonáink lezártak. **(42)** Az elővárosokban csak kevés német katona volt,²⁶⁴⁸ viszont nagyszámú magyar, akik vagy maguktól húzódtak be Fehérvárra a környező vidékről és falvakból az ellenséges portyák miatt, vagy maga Varkocs hívta őket, hogy megvédjék a nagy kiterjedésű települést. Ezeket a sáncok, valamint a korábban említett palánk és bástyák mentén helyezte el.

(43) Mindez azt a komoly reménységet keltette a barbárban, hogy ha siet, könnyűszerrel a hatalmába kerítheti a várost, mivel a kinti és a benti magyarok között kifejezett széthúzás volt tapasztalható. A barbár táborba ráadásul a vártnál is több élelem érkezett, mivel a magyarok, ahogy ez frissen meghódítottak esetén a legtöbbször megesik, szorgosan teljesítették kötelezettségeiket. **(44)** Bár Varkocs, a várkapitány tisztában volt mindezzel és az általános készlethiány közepette ez Fehérvárra bezárkózott katonáinkat is aggasztotta, a nagyszerű hős azonban emlékezve adott szavára, hogy kinek esküdött fel és hogy miféle fajzattal, tudniillik a keresztények legádázabb ellenségével szemben vállalta el ennek a városnak a védelmét,²⁶⁴⁹ majd (miközben az ellenség már úton volt) megerősítve katonáit Krisztusban, amennyi élelmet sebtében lehetett, a földekről és a falvakból a városba hozatott. **(45)** Mivel ágyú kevés volt, azt a király parancsára máshonnan küldtek neki. Ezekhez jött még, kevéssel az ellenség megérkezése előtt, néhány szekérre való élelem és lőszer, amit magyar könnyűlovasok kíséretében Vels küldött Ausztriából. Két olasz zászlóalj Ungnad is küldött Győrből valamennyi élelemmel együtt. **(46)** Mindezek sietősen, úttalan utakat leküzdve, alig valamivel az ellenség Fehérvárra jövetele előtt, megbízható és a járást jól ismerő vezetők segítségével, az éj leple alatt érkeztek meg. Az érkezésüktől jó kedve hangolt Varkocs, mint mondtuk, a szomszédos falvakból és városokból is önkénteseket toborzott, illetve a környező településeknél védművei és fekvése miatt is jobban védhető városba nagy csapatnyi parasztot gyűjtött össze. **(47)** Mivel pedig az elővárosoknak, melyeknek nem voltak falai, és a messzire elnyúló ingoványt leszámítva csupán palánkkal, sánccal, itt-ott néhány bástyával voltak megerősítve, igen nagy volt a jelentősége, seregét úgy

²⁶⁴⁷ Székesfehérvár 1540 őszén nyitotta meg kapuit Ferdinánd csapatai előtt. A városba Perényi Péter lovassága vonult be és adott ott helyőrséget.

²⁶⁴⁸ Verancsics szerint az eredeti helyőrség összesen 800 német katonából állt. SZALAY, *Verancsics I...*, 244.

²⁶⁴⁹ Varkocs Györgyöt valóban szinte az utolsó pillanatban nevezték ki Székesfehérvár kapitányának. Ferdinánd eredetileg Filippo Torniellónak szánta a posztot, de az olasz zsoldosvezér nem vállalta a megbízatást. A helytartótanács még július 13-án is arról írt Ferdinándnak, hogy az általa Fehérvárra kinevezendő két parancsnok, Otto von Dieskau és Filippo Torniello mellé kellene egy magyar főtiszt is, és erre a latinul, olaszul és németül is jól beszélő Bánffy Boldizsárt javasolták. ÖStA, HHStA, UA 52 Konv. B, fol. 47–48.

helyezte el az elővárosok külterületén, hogy a harci tapasztalattal nem rendelkező, gyakorlatlan katonák a zászlóaljok segítségére támaszkodhassanak. **(48)** Ezeket pedig, hogy ha már ilyen sok nemzet gyűlt össze a városban, ne maradjon lehetőség az árulásra, úgy helyezte el a sáncok mentén, hogy a magyarok mellett mindenhol olaszok, az olaszok mellett pedig németek álljanak. Ilyen módon felállítva a hadrendet és elosztva a sáncok mentén a katonákat, rövid idő alatt feltöltötte a helyőrséget, holott eleinte nem volt több, mint kétezer embere.²⁶⁵⁰ **(49)** Csakhogy e nagy tömegnek a fele is alig volt katonához méltó fegyverekkel ellátva, a többiek, kinek milyen fegyvert adott a kezébe a félelem vagy a véletlen, inkább magukat mentendő, mint Fehérvárt segítő gyűltek a városba. **(50)** Mégis mindannyian, a szükség parancsát követve, nekiveselkedtek a védművek készítésének, és semmiféle rangbéli különbség nem mentesített senkit a munka alól, még a tisztakat sem: gerendákat kötözték össze, ezeket földdel és ágakkal töltötték meg, néhol kijavították a bástyákat, máshol újakat emeltek, ezekbe ágyúkat vontattak, egyesek a tüzes szerszámokhoz készítettek anyagot, mások köveket és sziklákat görgettek össze, és még az asszonyoknak vagy az öregeknek sem engedélyeztek pihenőt, akiket arra utasítottak, hogy forró vizet készítsenek és követ hordjanak. Ilyen megfeszített erővel és figyelemmel dolgoztak ebben a mindenkit fenyegető szükségben.²⁶⁵¹

(51) Eközben a zsarnok, miután letáborozott, megkezdte az ostrom előkészületeit: tanácsot tartott pasáival és bár látta, hogy a hely jobban meg van erősítve, mint várta, de mivel észrevette, hogy a királyi csapatok az elővárosba vetik bizodalmaikat,²⁶⁵² mindent mérlegre téve arra jutott, hogy ha kemény munkával sikerül egészen az elővárosi palánkig és sáncokig utat készíteni az ingoványon át (ebbe már bele is fogtak), úgy vélte, a falakat már könnyűszerrel bevehetik. **(52)** A város területe ugyanis hatalmas volt és a védelemhez nem volt sem elegendő számú katona, sem ágyú. Úgy határozott tehát, hogy próbát tesz, s ahol úgy látta, sikerrel járhat, hadrendbe állította csapatait és támadást indított. Ez annyira veszélyesnek bizonyult a mieink számára – mivel csupán sáncok és sok helyen még félkész

²⁶⁵⁰ Fehérvárt az ostrom kezdetekor már közel 4000 katona védte. Eleinte csak két német gyalogos zászlóalj, illetve 200 német és 500 magyar lovas tartózkodott a várban, de a közelgő ostrom hírére Torriello Győrből még négy zászlóaljat vezényelt ide. SZÁNTÓ Imre, *Küzdelem a török terjeszkedés ellen...*, 24. Verancsics szerint összesen 900 itáliai katona érkezett ekkor Octavian Scrusa, Domenico Torriello, Carlo Sicca és egy bizonyos Roscale (Gioviónál és Istvánffyánál: cremonai Uscasale) vezénylete alatt, illetve 400 német gyalogos. SZALAY, *Verancsics I...*, 245.

²⁶⁵¹ Ezzel szemben Verancsics azt írja, hogy míg a katonaság szorgalmasan dolgozott a védművek készítésén, a város lakosság télen maradt, részint a mocsarakban, részint a törökkel kötött előzetes alkujukban bízva. SZALAY, *Verancsics I...*, 245.

²⁶⁵² Giovió nyomán Istvánffy azt írja, hogy Varkocs szívesen feladta volna a nagy kiterjedésű és nehezen védhető elővárosokat, de ebbe a polgárok nem egyeztek bele, illetve a milánói csapattiszt, Octavian Scrusa is az elővárosok védelme mellett foglalt állást. ISTVÁNFY, *A magyarok történetéből...* 192.

erődítések védték őket –, hogy ha a spanyolok és olaszok nem lövöldöztek volna olyan szerencsével, a mieinknek már ekkor harangoztak volna. **(53)** Bár Varkocs, a várkapitány mindent buzgón intézett, mindenben előrelátó volt, emberekkel rakta meg a palánk melletti őrhelyeket, nem beszélve arról, hogy kevesekkel igen bátran szállt szembe egy megszámlálhatatlanul nagy hadsereggel, azonban az elővárosiak tömegét nem lehetett megfelelően megóvni a sebesüléstől, különösen mivel össze-vissza helyezkedtek el a védművek, nem is voltak teljesen készen, az alacsony sáncokban és a romos palánkokon pedig ritkásan álltak a katonák, akik ráadásul különböző nyelveket beszéltek (márpedig egy város ostroma idején nincs ennél veszedelmesebb), végül pedig az élelem és a lőpor hiánya miatt lassanként a mieink bátorsága is megcsappant a szerencsájukkal együtt, amely még a legjobbakat is a pusztulásba taszította, miközben a mindennapos harcokban sokan elesetek. **(54)** Ráadásul a Vels és Ungnad leveleiben jelzett, segítségükre küldött utánpótlást sem kaphatták meg.

(55) Az ellenség ugyanis éppolyan gyorsasággal kivitelezte terveit, amilyennel szinte minden háborúját vívni és befejezni szokta. Így körülbelül három hétig²⁶⁵³ zajlott a küzdelem Fehérvár alatt, egyik roham követte a másikat,²⁶⁵⁴ miközben az ellenség száma megkétszereződött, ezzel szemben a mieink a számos feladat és az állandó harcok miatt elcsigázva napról napra mindinkább veszítettek erejükből és nem volt elég emberük minden ponton és minden pillanatban. **(56)** Varkocs pedig, bár nem hiányzott belőle a megfontoltság és a bátorság, és még éjszaka sem ismert pihenést, ebben a változatos összetételű embertömegben nem bízott sem a helyben, sem az emberekben, és éppúgy tartott a városlakóktól,²⁶⁵⁵ mint a városon kívül táborozó ellenségtől; figyelt mindenre, ott volt minden zörrenésnél, hol itt, hol ott buzdította a katonákat, egyszóval magát a halandóknak parancsoló természetet igyekezett durva munkával legyőzni.²⁶⁵⁶ **(57)** Ám, ahogy a közmondás is tartja, Herkules sem bír egyszerre kettővel.²⁶⁵⁷ a legjobb szándék mellett sem tudott lelket önteni mindenkibe és nem tudta saját erejét mások fegyverébe plántálni, habár mások javát saját szükségletei, élete, vagyona és becsülete elé helyezte.

²⁶⁵³ Székesfehérvár ostroma augusztus 20-a és szeptember 4-e között, 16 napig, tehát inkább csak bő két hétig tartott.

²⁶⁵⁴ Szinán császár beszámolója egy augusztus 29-i és egy augusztus 31-i török szempontból balul sikerült ostromot említ. THURY, *Török történetírók II...*, 353–354.

²⁶⁵⁵ Lazius itt alighanem csak retorikailag előkészíti a városlakók árulását, ami Varkocs halálához és a vár feladásához vezetett.

²⁶⁵⁶ Eredetiben: naturam ipsam imperitantem mortalibus improbo labore evincere conabatur. Utalás Vergilius híres sorára (Georg. I, 145-46): "labor omnia vincit/improbus" („A durva munka legyőz mindent”: ford. Lakatos István).

²⁶⁵⁷ Erasmus *Adagiája* által is elhíresült fordulat. Ad. 439: Ne Hercules quidem adversus duos.

(58) Volt a városban néhány száz magyar abból fajtából, akik marhákat szoktak terelni és közben hozzászoknak a fosztogatáshoz: faragatlan és vad emberfajta, akik szabad ég alatt élnek, kenyéren és vízen kívül nem ismernek más ételt.²⁶⁵⁸ A magyarok a maguk nyelvén hajdúknak hívják ezeket, akiket vakmerőségük miatt, mivel oly sok sereg pusztulása után hiány mutatkozott katonákban, az útonállás helyett rendes hadi szolgálatra fogtak.²⁶⁵⁹ (59) Bár Varkocs gyakorta figyelmeztette őket, hogy harci lázban égve vagy a préda reményében ne kalandozzanak el messzebbre, azt is eléjük tárva, micsoda buktatói vannak ennek a veszedelmes környéknek, néhányszor mégis kitörtek a vezér tudtán kívül, félreeső helyeken megrohanták az ellenséget, és mint akik jól végezték dolgukat, zsákmánnyal és levágott fejekkel megrakodva tértek vissza a várba. (60) Ezeknek ingatag hűségű parancsnokát az ellenség pasáknak nevezett vezérei pénzzel és rendkívüli ígéretekkel megvesztegették, ami annál is könnyebben ment nekik, mivel a szorult helyzetben lévő Varkocs kevesebb zsoldot fizetett neki, legalábbis nem annyit, amennyire számított. (61) Miután ez a fickó megegyezett az ellenséggel a város átadásáról, megragadva a kellő alkalmat és pillanatot, az egyik hajnalon, mintha csak a szokásos portyára indulna az ellenség ellen, csapatával elhagyta a várost, és így őrizetlenül hagyta az elővárosnak azt a részét, mely az ő gondjára volt bízva.²⁶⁶⁰

(62) Azon a reggelen²⁶⁶¹ erős köd volt, ami az ellenségnek javára, a mieinknek a romlására szolgált. A törökök, akik addig annyiszor próbálkoztak rohamokkal hiábavalóan, a köd leple alatt a város közelébe osontak, és hamarabb átjutottak a falakon, semmint ezt Varkocs, vagy a német és olasz nemzetiségű csapatok, akik az előváros más részén őrködtek és a város védelmében számukra kijelölt helyet vigyázták, ezt észrevehették volna. (63) Mihelyt híre kelt, hogy a köd leple alatt és a hajdúk árulása folytán a törökök az előváros sáncain belül jutottak, mindenfelé lárma és pánik tört ki, és ahogy a kapkodásban lenni szokott, miközben a katonák össze-vissza, fel s alá rohangáltak, a legtöbb helyen üresen maradt állásokat tálcán kínáltak az ellenségnek. (64) A törökök, akiket fűtött a hirtelen jött lehetőség reménye, és egyaránt lelkesített a mieink menekülése és korábbi idők számos sikerrel megvívott csatája, teljes erejükkel a győzelemre törtek.

²⁶⁵⁸ Verancsics is írja, hogy a csekély számú helyőrség megerősítésére a polgárok környékbeli hajdúkat fogadtak a városba. SZALAY, *Verancsics I...*, 244.

²⁶⁵⁹ Ez az egyik legkorábbi leírás a hajdúkatonaságról és eredetéről, ami egyébként minden tendenciózussága ellenére is igen pontos. Lazius egyébként különös ellenszenvvel tekint a hajdúkra és ha csak lehet, bűnbakot farag belőlük. Nemcsak Fehérvár, de később, a 9. könyvben Temesvár elárulásáért is őket teszi felelőssé.

²⁶⁶⁰ A hajdúk árulását egyetlen más forrás sem említi, valószínűleg Lazius „leleményének” kell tartanunk.

²⁶⁶¹ 1543. szeptember 2-án.

Varkocs azonban, ez a fáradhatatlan lelkű és több, mint tetterős ember, aki annyi éven át, oly sokféle nyelven, számtalan vad nép ellen vezetett hadakat, még ebben a szorongatott helyzetben sem hagyta el az övéit. **(65)** Bár eleinte őt is megdermesztette valamiféle rémület, amikor látta, hogy török csapatok nyüzsögnek a sáncokon belül, de áttekintve a helyzetet és minden bizodalmát Krisztusba, illetve katonái bátorságába helyezve, minthogy mindig bátor ember volt, anélkül, hogy vakmerő lett volna, azonképpen ebben a veszedelemben is csodálatos állhatatosságot tanúsított. **(66)** Amennyire tudta, a sík terepen összegyűjtötte a menekülésben szerteszaladtakat, és ott foglalt velük állást, ahol látta, hogy az ellenség a legsűrűbben nyomul befelé. Ebben a szorongatott helyzetben is csak az járt a fejében, ami már régen maga elé tűzött, hogy vagy embereinek vitézsege révén megpróbálja kiűzni az ellenséget az elfoglalt elővárosból, vagy pedig harcban, a győztesek között kívánt elesni. **(67)** Tetteivel és megfontoltságával megmutatta tehát, hogy mire képes a józan ész, ha vele felérő bátorsággal párosul. Lován körülvágtatva név szerint szólított meg mindenkit, kérte és buzdította őket, hogy ne feledjék, kinek esküdtek föl és hogy kik ellen harcolnak. **(68)** Ezek pedig, meglátják majd, minthogy mindenféle vallás ellenségei, akkor sem lesznek kíméletesebbek, ha megadják nekik magukat. Ha viszont hajlandók ügyüket és szerencsájukat elszánt lélekkel megsegíteni, nem akad majd olyan nehézség, amit vitézséggel le ne győzhetnének. Rendeződjenek hát alakzatba és álljanak fel egyenes sorban a sánc mentén: nem az ő fejről van szó, amit készséggel feláldozna a többiek megmenekülése érdekében, hanem kinek-kinek a tulajdon életéért kell küzdenie. **(69)** Leginkább azonban arra intette őket, nehogy az ellenség lármájáról vagy létszámától megriadva megbontsák a hadrendet és távolabb menjenek a zászlóktól. Kifejtette nekik, hogy miféle veszedelmet rejt magában ez az egyenlőtlen helyzet, amit csakis a hadrendet megtartva lehet elkerülni. Miután ezeket elmondta, támadást vezényelt a legközelebbi, a sánctól épp elinduló török csapat ellen.

(70) Ez a beszéd annyira feltüzelt a katonák lelkét, hogy úgy gondolták, minden a vezér életben maradásán múlik, és mikor mind közül elsőként megindult az ellenség felé, határozott és sietős léptekkel követték valamennyien. Akkora volt eközben a mieink bátorsága és lélekjelenléte, hogy bár minden tele volt fröcskölve vérrel, és dárdák tömege szorongatta őket, mégis mindenki ugyanolyan fegyellemmel, erején felül igyekezett és próbálta védeni a helyet és helyreállítani a hadrendet. **(71)** Az ellenség java része már elesett, és a pasák ijedtükben a sereg visszavonásán kezdtek gondolkodni, ám a felbőszült, vérben forgó szemű zsarnok iszonyúan megfenyegette őket, ha nem térnek vissza a harcba. **(72)** A város falai, ha közbeeső kitérőket nem számítjuk, nem voltak olyan messze az előváros erődítéseitől, de ha

bármilyen akadályt állítottak fel a közeledőnek, a kitérő okozta késedelem miatti idővesztesége nagyobb lett, mint amennyi a teljes távolság megtételére fordított volna. **(73)** Hogy szemből és hátulról is növeljék a mieink rémületét, az előváros három helyéről lovasosztásokat és puskás janicsársapatokat vetettek be a pasák, illetve teljesen kiürítve az előváros sánca előtti területet egy oldalvást, magasabban fekvő helyen tömörítették hadrendjüket. **(74)** A mieinket tehát, mivel minden irányból szorongatták őket és sokan meghátráltak közülük, végül kivetették állásaikból. Ebben a szerencsétlen helyzetben a törököket vadul üldöző Varkocsot is hátráltatták azok, akik segédhad gyanánt egy kissé kedvezőbb fekvésű helyen állomásoztak. Ezeket ismét a spanyol és olasz zászlóaljok fogadták, akik oldalirányban vonultak az ellenség felé és noha bátran és kellő eréllyel küzdöttek, végül létszámban és hadiszerencsében is alul maradtak, így kénytelenek voltak meghátrálni. **(75)** Varkocs felmérte a helyzetet és látta, hogy a katonák minden reményüket a városba vetik. Bár nem helyeselte ezt és hangoztatta is, hogy nem biztonságos a városba menekülni, mivel (mint kezével mutatta) az ellenség a nyakukon van, végül hitét veszítve megsarkantyúzta a lovát és a sűrű hadsorok között maga is a városkapu felé vette az irányt. Ekkor aztán a kétségbeesett kiabálás közepette a mieink is valamennyien elkezdtek minden irányból a kapu felé özönlenni. **(76)** Hátulról a törökök szorongatták őket és hatalmas öldöklésbe fogva a megfutamodók között nagy részüket menekülés közben felkoncolták. Ezen a napon folyt a legnagyobb erővel a harc Fehérvár körül, azonban a mi oldalunkon végül mindent összekuszált a zavar és a rémület, míg amott a rájuk mosolygó hadi szerencse és az elszántság még nagyobb erőt adott a küzdelemre.

(77) Akik Bulachius és Gortsakh²⁶⁶² vezénylete alatt őrség gyanánt a városban maradtak, hallván a kiabálást, először azt gondolták, a mieink számára alakul szerencsésen az összecsapás, de amikor látták, mennyien érkeznek futva és hogy egész csapategységek fogják menekülőre, mivel a rémült és soraikat elhagyó katonák látványa azt sugallta, hogy nincs vezérük, aki erre utasítást adott nekik, szorosan bezárták a városkaput és a falakról arra buzdították a menekülőket, hogy térjenek vissza a hadrendbe. **(78)** Ezek azonban nem kevésbé tétovázva, ahogy érkeztek, megálltak a falak tövében és egy részük belevetette magát a mocsaras vízzel teli vizesárokbába. Aztán, ahogy egyre nőtt a sokaság, azok, akik futás közben elsőként értek oda, a várárokbában pusztultak el nyomorultul részben a víz, részben a felülről

²⁶⁶² A belső vár parancsnokaiként ez a két név csak Laziusnál szerepel, már forrás nincs rájuk. Giovinio nyomán Istvánffy azt írja, a belső vár megmaradt őrségének élén egy német parancsnok és a könnyebben sebesült cremonai Uscasale állt. (ISTVÁNFY, *A magyarok történetéből...* 195.) A Bulachius lehet esetleg az Uscasale (Stellánál: Ocasalle) név eltorzult alakja.

rájuk zuhanó bajtársaik súlya alatt.²⁶⁶³ **(79)** A többiek, akik késlekedve az utolsók között értek oda, a szükségtől kényszerítve szembefordultak a mögöttük érkező nagy számú ellenséges katonával és így növelték még küzdő bajtársaik számát és elszántságát is. De a mieink szempontjából mind létszám, mind pozíció tekintetében egyenlőtlen volt ez a barbárokkal folytatott küzdelem, hiszen a futásban és az elhúzódozó ütközetben megfáradt katonáink nem egykönnyen tartóztatták fel a friss és még sértetlen törököket.

(80) Varkocs ezalatt, mivel látta, hogy kedvezőtlen helyen csatáznak, és hogy az ellenség létszáma folyamatosan növekszik, emberiért aggódva odakiáltott a városbéli őrségnek, hogy nyissanak kaput és engedjék be a városba a még megmaradt zászlóaljokat a csatából. Csakhogy a gyorsaságon múlt minden, a falakon belül levő és az új helyzettől meghökkent őrség pedig, mivel valamennyien haboztak és tétlenkedtek, nem tudta kellő gyorsasággal megnyitni a kaput. **(81)** De nem engedték ezt a mieinket számban felülmúló városbéli magyarok sem, és nemzetünk iránti gyűlölettől vezettetve kerek-perec megtiltották a kapu kinyitását vagy azért, mert attól rettegetek, hogy ezzel az ellenség is benyomul, vagy reményüket veszítve le akarták mészároltatni a mieinket és így, a németekkel szembeni kegyetlenséggel akarták megvásárolni maguknak a zsarnok jóindulatát.²⁶⁶⁴ **(82)** Ebben a válságos helyzetben Varkocs kissé előrerúgott és amikor látta, hogy városbeliek nem várt módon haboznak, szavaival, amennyire tudott, igyekezett lelket önteni az odaseregülő katonákba és elhatározta, hogy a kapu előtt várja be a küzdelem kimenetelét. **(83)** Ezalatt ádáz közelharc folyt, melyben az ellenség helyzetében és létszámában, a mieink bátorságukban bizakodtak. Ekkor Varkocs maga sietett a küzdők segítségére és a sebesültek helyére friss embereket állított; az ellenségtől körülvéve azonban borzalmas sebet szerzett: elveszítette az egyik karját. Megcsonkult testtel is rettenthetetlenül folytatta a harcot a küzdelem sűrűjében, egyszerre nyújtva példát arról, hogyan kell egy derék katonának és egy jó hadvezérnek cselekednie. **(84)** Az ellenséget szinte már elkergette a várároktól, amikor a sokaság visszaszorította, de ez a vakmerő hős még egyik kezétől megfosztva is ádázul ismét az ellenség közé vetette magát, hogy embereit megmentse a veszedelemtől: sokakat megölt, a többieket pedig hátrább űzte a kaputól. Miközben ebben a küzdelemben mindent megpróbált,

²⁶⁶³ Giovio, Istvánffy és Stella egyaránt beszámolnak arról, hogy a menekülő katonák beleugráltak a várárokbába, ahol a kavargásban igen sokan megfulladtak.

²⁶⁶⁴ Az ostromról készült beszámolók közül egyedül Laziusé hangsúlyozza, hogy a polgárokat a németekkel szembeni gyűlölet is motiválta, amikor nem voltak hajlandók megnyitni a várkaput.

előbb a másik karját is levágták, majd végül fejét vették.²⁶⁶⁵ Így fejezte be életét és pályafutását Varkocs.

(85) Ilyen irigy a sors, ami a legjobb jellemeket, akiket a halandók még éppen csak megismertek, életük virágjában elragadja. Varkocs is két hónappal azután esett el, hogy Magyarországra érkezett. Halálát nem csak a nemes király gyászolta meg, de még az ellenség is. (86) De még a magyarokon is hatalmas fájdalom és aggodalom vett erőt egy ilyen tekintélyes férfi elvesztése miatt, részint mert az ország szülötte volt, és mind nyelvismerete, mind számos vitézi tette miatt nagy megbecsülésnek örvendett. Ez a férfi bizony jobb sorsot és hosszabb életet érdemelt volna. (87) Halála az ellenséget is olyannyira megdöbbentette, hogy egy időre abbahagyták a harcot, majd a zsákmányt összeszedve hagyták, hogy (amennyire hamarjában lehetett) eltemessék a holttesteket.²⁶⁶⁶

(88) Volt a városban egy lovas tisztt, egy derék ifjú, korát meghazudtoló testi és lelki adottságokkal ellátva. Kétségbeejtő helyzetükben az őrség maradéka, akikről elmondtuk, hogy a városban maradtak, rá testálták a parancsnoki hatalmat.²⁶⁶⁷ (89) Ez a maradék két német gyalogoszászlóaljából és egy lovasszakaszból állt, akik sanyarú helyzetükben, habár az előváros elveszett, az őrség többi tagját lemészárolták, maga a várkapitány is elesett, és minden irányból körülzárva végveszélybe jutottak, sőt, a falak és sáncok védelmén még a közvetlen közelükben levő városi polgárok miatt is aggódni kényszerültek (minthogy ez a népség megbízhatatlan, főleg, ha németekről van szó): ám felidézve régi vitézségüket, amennyire lehetett bátorságot merítettek a körülmények adta helyzetből. (90) A legderékabbak vagy a felháltak a falakra és onnan dobáltak alá köveket, vagy minél nagyobb védműveket építettek a falaknál, egy részük pedig a piactéren gyűlt össze és ott megállapodva minden nap készen várták a városlakók terveit és fondorlatait.

(91) Mikor a barbárok látták, hogy azok, akik a városban maradtak, minden vélekedés ellenére nagy elszántságot tanúsítanak, egy tolmácsot küldtek a falakhoz, aki engedélyt kérve a tárgyalásra, megadási feltételeket kínált az ostromlottaknak. A polgárok és az őrség sem

²⁶⁶⁵ Lazius szinte már-már groteszk túlírja ezt a borzalmas jelenetet. Giovio, Istvánffy és Stella is megemlíti, hogy a törökök megcsónkították Varkocsot, de már csak a holttestét. Giovio szerint a jobb kezét azért vágták le, hogy meg tudják szerezni az ujjain viselt gyűrűket. GIOVIO, *Historiarum sui temporis...*, 449. Sajátos ugyanakkor, hogy Szinán császár nem tud Varkocs haláláról: szerinte az várparancsnok maga is meghódolt Szulejmán előtt a vár átadása után. THURY, *Török történetírók II...* 360.

²⁶⁶⁶ Ez valószínűtlen fordulat, de az bizonyos, hogy Varkocs halála után hamarosan a kívül rekedt katonák maradékával is rövidesen végeztek a túlerőben lévő törökök, így a küzdelem kétségtelenül véget ért egy időre.

²⁶⁶⁷ Lazius sajnos nem ír nevet. Korábban (a talán Uscasaleval azonosítható) Bulachiust és Gortschakot említette a belső vár parancsnokaiként. Pár sorral lentebb is azt írja, hogy Johann Gortschak lovassági tisztt volt az egyik delegátus. Hogy ő azonos-e az itt meg nem nevezett lovassági tiszttel, az kétséges.

fogadta kedvezőtlenül a hírnököt. **(92)** Annyira kimerültek valamennyien és úgy belefáradtak a küzdelembe, hogy az elszántságuk is inogni kezdett. Az is nyomasztotta szerencsétleneket, hogy attól féltek, a győzedelmes barbár még az adott körülményekhez képest is keményebb feltételeket szab az elvonulók számára. **(93)** Hogy ezeken enyhítsenek, tanácsot tartottak és két követet küldtek Rusztem pasához, aki részint ura lányával kötött frigye miatt, illetve mert korábban ő leplezte le Ibrahim pasa²⁶⁶⁸ összeesküvését, fennhájzó módon minden kül- és belügyet maga intézett a zsarnok helyett. **(94)** Az egyik követet, mégpedig Johann Gortschak²⁶⁶⁹ lovassági tisztet, egy hadi dolgokban igen tapasztalt férfiút a katonaság delegálta, a másikat, Bornemisza Ferenc²⁶⁷⁰ fehérvári főesperest pedig a polgárok és a klérus. Az ő közbenjárásuk és könyörgéseik hatására, s mert Szlavóniából hozott nyelvismeretük révén szót értettek a barbárokkal, végül oda jutott a dolog, hogy adott feltételek mellett az életben maradt őrség szabadon távozhatott.

(95) Először is meghagyták, hogy a várost az összes ágyúval, a templom kegytárgyaival és berendezésével, a király pénzével és az egyes emberek személyes holmijaival együtt át kell adni. Beleegyeztek továbbá abba, hogy amit egy ember a vállán elbír, viheti. Ezeket összeszedve huszonnégy órán belül távozniuk kellett Fehérvárról. A magyaroknak és a polgároknak maradniuk kellett. **(96)** Kíséretről vagy az elvonulás biztosításáról szó sem esett. A németeknek és olaszoknak így az ellenség között kellett áthaladniuk, akiknek álnokságát az elmúlt évek példái alapján alaposan megismerték; ráadásul nagy számú tatár csapat is állomásozott a várostól távolabb. A feltételek tehát igen szigorúnak látszottak, mint ahogy azok is voltak, a szükségtől kényszerítve azonban beleegyeztek. **(97)** Nem is kértek mást a pasáktól, mint hogy elvonulásukat biztosítsák, amit végül nagy könyörgések és könnyhullatások árán sikerült éppen csak kieszközölniük. Így néhány török lovasosztag és az ő, a maguk török nyelven csausznak nevezett parancsnokuk vezetésével

²⁶⁶⁸ Ibrahim pasa nagyvezír 1536-ban lett kegyvesztett és végezték ki. Rusztem felemelkedése valóban az ezt követő évekre tehető, de Ibrahim bukásában nem játszott komoly szerepet.

²⁶⁶⁹ Giovio és az ő nyomán Istvánffy is azt írja, hogy a katonaság Carlo Rufus olasz tisztet küldte tárgyalni. ISTVÁNFY, *A magyarok történetéből...* 196.

²⁶⁷⁰ Bornemisza (Abstemius) Ferenc életútja még tisztázásra vár. 1529-ben egy Franciscus Abstemius de Tholna nevű személy beiratkozik a bécsi egyetemre. 1543-ban már, mint fehérvári kanonok és főesperes bukkan fel a neve. Fehérvár eleste után valószínűleg korábbi patrónusának, Kretschmer Lőrincnek a támogatásával Bécsben építi újra a karrierjét: 1544-ben már dürnsteini prépost, 1545-től I. Ferdinánd udvari káplánja, 1553-tól 1558-ban bekövetkezett haláláig bécsújhelyi püspök. Bár a városi polgárok küldöttjéről nincs más adat, Bornemisza Ferenc szerepéről csak Lazius emlékezik meg, az adat nem valószínű, hogy légből kapott lenne. Lazius történeti művéhez általában vagy nyomtatott forrásokat használ, vagy saját élményei alapján ír, vagy szemtanúk beszámolóit követi. Bornemisza, aki 1544-től sűrűn megfordul a bécsi udvarban, sőt udvari káplánként Ferdinánd belsőbb köreihez tartozott, ahogyan az udvari orvos, Lazius is, lehetett a történetíró egyik adatközlője. Bornemisza Ferenc egy 1545. novemberében kelt levele pedig megerősíteni látszik, hogy valóban végigélte az 1543-as török ostromot. Martin ROSNAK, *Memoria Provinciae Hungariae Augustiniana antiquae*, Graecii, 1778, 44–45. (A Bornemiszára vonatkozó adatokat Fazekas Istvánnak köszönöm.)

biztonságban tettek meg egy napi utat. Másnap azonban, miután a törökök eltávoztak ismét új veszély leselkedett a mieinkre. **(98)** A zarnok seregében szolgáló tatárok ugyanis, ez a vad és kegyetlen emberfajzat, miközben éppen portyáról tértek vissza, ruházatuk és hadijelvényeik alapján már messziről felismerték a mieinket, és a nyílt mezőn felfejlődve rájuk rontottak, egyeseket leterítették, másokat rút szolgálásba hurcoltak. Csak kevesen tudták futással menteni az életüket, leginkább azok, akik lóval is rendelkeztek és akik úttalan utakon, kitérőkön át jutottak el Veszprémbe. **(99)** Innen aztán már biztonságosabb úton, de szinte csavargók módjára értek Ausztriába.²⁶⁷¹ Így forgott ebben a háborúban a mieink szerencséje, hogy egyik veszedelemből a másikba jutva a legsúlyosabb viszontagságokat voltak kénytelenek megtapasztalni, mielőtt visszaértek volna Bécsbe. Úgy becsülik, hogy miután Fehérvár elesett, az őrség alig egyhatod része tért épségben haza.²⁶⁷²

²⁶⁷¹ A tatár támadásról és a visszavonuló katonák viszontagságairól Stella is megemlékezik, aki ebben a tekintetben Lazius forrása is lehetett.

²⁶⁷² Verancsics szerint mindössze 300-an jutottak haza a várőrségből. SZALAY, *Verancsics I...*, 252.

A decas Hatodik könyve²⁶⁷³

(1) Miközben Fehérvár alatt ezek történtek, Ungnad, akiről korábban elmondtuk, hogy biztosításképpen Fehérvártól tizenkét mérföldre Győr alatt maradt, miután értesült a város körülvételéről és ostromáról, és hogy a barbár milyen kegyetlen támadást indított, mivel a nemes király is kérte, hogy a veszedelemben került Varkocsot ne hagyja magára, előbb hosszan tanácskozott Alessandro Vitellivel,²⁶⁷⁴ a pápai csapatok parancsnokával; majd összegyűjtött hatezer különféle fegyvernemhez tartozó katonát, és néhány szekér élelemmel, puskaporral és könnyebb ágyúkkal egyetemben megindult a Fehérvár felé vezető hosszú és veszélyekkel teli úton, amelynek teljes szakaszán számolni kellett az ellenség jelenlétével. (2) Bár ez a menetelés az útközben mindenféle felbukkanó ellenség miatt igen veszélyes és a hossza miatt megerőltető is volt a mieinknek, biztonságosabbá tették a megbízható és tapasztalt vezetők, illetve a kiterjedt erdőségek, melyeken át kellett haladniuk és ahol éjszakánként meghúzták magukat. (3) Így egyik útszakaszt a másik után leküzdve végül egy kissé magasabban fekvő, fákkal sűrűn benőtt helyre érkeztek, ahonnan szemük elé tárult Fehérvár látképe.

(4) Ekkor a tettvágtyól sarkalt Ungnad a következő, merész elgondoláson alapuló tervet ötlötte ki: előbb az erdő hatalmas szálfáinak törzsén mindkét irányból a törzs közepén is túlhaladó bevágást ejtett, majd, mivel tudta, hogy a török őrszemek egy mérföldnyire, egészen az erdő széléig eljutnak, az éjszaka közepén kiküldött néhány magyar könnyűlovast azzal a feladattal, hogy az őrszemeket kiiktatva közelről fürkésszék ki az ellenség szándékát. (5) Ha ez nem megoldható, legalább az öröket kaszabolják le, akik a területen szétszóródva – mint mondtuk – egészen az erdőszélig őrállomásokkal rendelkeztek. (6) A huszárok a parancs

²⁶⁷³ Ez sem igazi cím. Csak a W3 margóján (cod 7688. fol. 164v) szerepel egy margó megjegyzés, hogy inntől következzen majd a hatodik könyv.

²⁶⁷⁴ Alessandro Vitelli (1500–1554) pápai szolgálatban álló condottiere. Fiatal korától katonáskodott, már 1521-ben 25 lovas parancsnoka volt Firenzében, pár évvel később már VII. Kelemen testőrségének vezetője. 1527-ben részt vett Firenze védelmében és 300 emberével 500 spanyol gyalogost futamított meg egy kitörés során. Mire a pápa 1542-ben Magyarországra küldte, már kora egyik legtapasztaltabb gyalogsági tisztje volt, később harcolt a schmalkaldeni háborúban a protestánsok ellen. Kulcsszerepe volt az 1542. évi Pest elleni keresztény hadjáratban, az ő katonái vezették Pest ellen a legkomolyabb sikerrel kecsegtető rohamot. Lazius sajátos módon kizserkesztette a nevét már a *Rerum Pannonicarum* második átdolgozásában is, és a Ferdinánd zsoldjában álló másik olasz condottierével, Filippo Torriellóval helyettesítette. Életéről bővebben: Luigi AQUILINI, *Carlo V - Alessandro Vitelli, il Feudo di Amatrice*. Milano, 1999. Vitelli már nem volt Magyarországon 1543 késő nyarán. Lazius valószínűleg Filippo Torriellóval keveri össze.

szerint az éj sötétjében olyan nagy csendben támadták meg az őroket, hogy szinte az összessel végeztek, még mielőtt egyik őrhely figyelmeztethette volna a veszedelemre a másikat. (7) Hajnalhasadtakor a táborbeli törökök is értesültek az őrszemek legyilkolásáról és rögvest egy tekintélyes csapatot indítottak útnak, hogy megszemléljék a helyzetet. Ungnad ekkor, ahogy tervezte, visszafordította a seregét és az átvágott törzszű fákat ledöntötte a háta mögött és így a járhatatlanná tett erdei úton²⁶⁷⁵ olyannyira akadályozta a barbárokat az üldözésben, hogy serege előbb érkezett meg épségben Győrbe, minthogy a törökök az utat megtisztítva kijutottak volna az erdőből. (8) Bár az ellenség nehezen viselte, hogy ezzel a remek hadicsellel túljártak az eszén, de végül irgalmatlan munka,²⁶⁷⁶ katonái nagy száma és fegyelmezettsége, nem utolsó sorban pedig a mieink közül egyesek árulása révén elérte, hogy nem sokkal ezután az ostrommal bevett Fehérvárt a hatalmába kerítette, ahogyan ezt korábban bemutattuk.²⁶⁷⁷

(9) Amikor ezeknek az egymást követő csapásoknak híre járt, nagy rettegés támadt egész Ausztriában és a szomszédos tartományokban is. Pedig a király – miután elterjedt a hír, hogy Fehérvárt elfoglalták és oda van – minden igyekezetével azon volt, hogy még azelőtt szembeszálljon az ellenséggel, hogy valami fontosabb helyet elfoglalnának: a csehek azonban olyan lomhaságot tanúsítottak a tervezésben és a csapatok összegyűjtésében, hogy az alkalom elillant; és miután Magyarország jelesebb várai odavesztek, még attól is nehezen lehetett visszatartani az ellenséget, hogy portyákat indítson és mélyebben behatoljon Ausztriába.

(10) Amilyen gyorsan lehetett, Morvaországon keresztül Pozsonyba sietett,²⁶⁷⁸ mely nagyváros Magyarországon fekszik, közel Ausztriához és Morvaországhoz. Itt minden erejével azon volt, nehogy az ellenséges erők felprédálják az évnek ebben a szakában dúsan termő földeket, vagy a kedvezőtlen helyzetet kihasználva a barbárok megtámadhassák az osztrák és cseh tartományok távolabbi jelentős területeit. (11) Bár e célból már minden készen állt a küzdelemre és az ellenség szándékát is gondosan kikémlelték, első pillantásra mégis úgy tűnhetett, hogy később szánta el magát a cselekvésre, mint azt a szükség megkövetelte volna. Mert a magyar huszárokat előre küldte ugyan az ellenség tábora felé, hogy portyázzanak, ő azonban úgy döntött, hogy mindaddig lesben áll Pozsonyban, amíg biztos értesülést nem

²⁶⁷⁵ Az eljárás emlékeztet a gyepek, szorosok, hágók elzárásának középkori technikájára.

²⁶⁷⁶ Az eredeti szöveg óhatatlanul Vergiliust idézi fel: improbo labore – Verg. Georg. I, 145-146: labor omnia vincit improbus.

²⁶⁷⁷ Más forrás nem emlékezik meg Ungnad ilyen jellegű portyájáról.

²⁶⁷⁸ Ferdinánd szeptember 19-én érkezett Pozsonyba. Stella szerint a pozsonyi táborban 8000 német, 4000 olasz és 20.000 cseh-morva katona gyűlt össze, illetve kb. 8000 magyar és osztrák könnyűlovas. STELLA, *Négy levél...* 153–154.

szerez arról, hogy mi a barbár szándéka és merrefelé indul. **(12)** Úgy vélte, egyszerűbb lesz alkalmas helyről indulva megvívnia a harcot, ahonnan, mint egy útelágazásból, bármelyik irányba vezetheti a seregét, ahol a barbár felbukkan. Mert, ha az ellenség erőit megosztva merészelne támadást indítani területei ellen, joggal remélhette, hogy minden irányból körülzárhatja és így könnyedén végső szükségbe taszíthatja őket. **(13)** Ha viszont csapataikat egyesítve bukkannának fel, miután minden gabonát felgyújtatott és minden földet felperzselt előttük, teljességgel megfosztja majd az utánpótlásuktól megfosztott barbárokat Bécs ostromának lehetőségétől. Felismerte ugyanis, hogy ha vállalkozását siker koronázza, emberei a zsákmánnyal együtt dicsőséget is szereznek, miközben a sereg ép és sértetlen marad. Ha a viszont a létszám, vagy a körülmények miatt alul maradna és valamelyest hátrálni kényszerülne, abban bízott, hogy még mindig marad helyőrség a várakban, mert oda osztaná szét seregét.

(14) A török zsarnok azonban, miután elfoglalta Fehérvárt és még néhány környékbeli helyet, tipródva tétovázott, merrefelé is indítsa seregét, nem akadt ugyanis igazán alkalmas hely, ami ellen vezényelhette volna csapatait. **(15)** Ősz vége felé²⁶⁷⁹ már az időjárás is felettébb kedvezőtlen volt, a hazaút pedig hosszú, amit ha nem kezd meg idejében, félő volt, hogy hó és a beköszöntő tél szorításban nem tudja épségben visszavinni Konstantinápolyba a sereget. **(16)** Mindezen okok miatt és minden várakozás ellenére, seregét, anélkül hogy bármiféle pusztítást végzett volna (ami merőben szokatlan volt ettől a fajta ellenséges seregtől) hazafelé indította a Száva felé,²⁶⁸⁰ miután Esztergomban és Fehérváron várkapitányokat²⁶⁸¹ hagyott akkora helyőrséggel, amekkora ezen vég helyek biztosítására elegendőnek látszott. Ezeket pedig megbízta, hogy javítsák ki az erődítéseket, illetve emeljenek újakat és a közelgő tél folyamán őrizzék meg a rájuk bízott várakat. Meg is fenyegette őket, hogy ha önállóan csak annyira képesek, mint amennyit az ő távollétében művelnének, akkor a henyelőket kegyetlenül meg fogja büntetni. **(17)** Ezek pedig a parancs szerint vérre és gyilkolásra szomjazva nagy igyekezettel készleteket halmoztak fel, ágyúkat szereltek fel és védműveket emeltek, összetereelve a falvakból a parasztokat, aki most már nem csak engedelmeskedni kényszerültek, de nyomorult szolgaságba is jutottak. Egyszóval úgy tűnt, rettenthetetlenül készülnek minden eshetőségre. **(18)** A barbár nemzet császára pedig, nehogy távozása a mieinkben a menekülés benyomását keltse, lassan és megfontoltan vonult

²⁶⁷⁹ Lazius a datálásban, időpontok kijelölésében meglehetősen nagyvonalú. A szultán még az ősz kezdetén, szeptember első napjaiban bevette Fehérvárt, még több hét állt rendelkezésére, ha valóban lettek volna még stratégiai céljai, de ezeket minden bizonnyal már elérte ekkorra.

²⁶⁸⁰ A szultán szeptember 21-én indult hazafelé Buda alól.

²⁶⁸¹ Esztergomban Jahjapasaoglu Mehmed, fehérváron ennek fivére, Ahmed lettek a parancsnokok.

csapatait egyenes oszlopba rendezve, mivel úgy gondolta, elegendő dicsőséget és sikert aratott azzal, hogy ilyen rövid idő alatt elfoglalta azokat a helyeket, melyekért eddig, számos eredménytelen hadjáratban vagyonokat pazarolt el.²⁶⁸²

(19) Amikor ez a hír eljutott a királyi táborba, először csalódottságot, de utána nagy örömet keltett a királyban, mert meggondolta, hogy a korábban a legnagyobb veszedelemben forgó termékeny vidékek és gazdag polgárok így minden rettegéstől megszabadultak. (20) És bár tervei és szándékai teljességgel arra ösztönözték, hogy az iménti ostrom után még nem kellően megerősített Esztergom visszafoglalására kell indulnia, azonban az október végén szokásos fagyok,²⁶⁸³ valamint a csehek megátalkodottsága, akik a sör és részegeskedés iránti szenvedélyükben kizárólag hazafelé voltak hajlandók útra kelni, eltántorították a királyt a derék és fontos elgondolástól.²⁶⁸⁴ (21) A király ugyanis hasztalan lépett fel elszántan, hogy hol ezzel, hol azzal egyezkedve együtt tartsa ezt a fékezhetetlen népséget a téli táborban, hozzájuk intézett szavai és ígéretei hiábavalónak bizonyultak. Ehelyett a teljes sereg részeire oszlott és saját esküjüket semmibe véve, a király engedélye nélkül, dolgavégezetlenül (pedig még a veszély sem múlt el) és rendezetlenül, hatalmas csapatokban megindultak hazafelé, és úgy vitték magukkal a szövetségeseiktől szerzett gazdag zsákmányt, mintha az ellenség kifosztása révén gazdagodtak volna meg. (22) Ezután tehát a nemes király azzal töltötte minden idejét, hogy megerősítse a várakat és a határmenti városokat, illetve, hogy készleteket halmozzon fel. Parancsait a magyarok és az osztrákok is serényen, mindenféle vonakodás nélkül teljesítették.

(23) Mivel azonban a főhadparancsnoki tisztséget ellátó Ungnad pihenni szeretett volna, kérésére felmentették a feladat alól és ismét Velset rendelték hadi szolgálatra, aki az előző nyáron Ungnad társa volt.²⁶⁸⁵ Ő pedig elbocsátva a segédcsapatokat és feloszlatta a zászlóaljkat, csak kevés katonát tartott meg Visegrádon, Komáromban és Győrben téli táborban, és mivel inkább a törökök terveitől, mint fegyvereitől tartott, amennyire lehetett, igyekezett felderíteni szándékaikat. (24) Ezen kívül leginkább arra volt gondja, hogy az

²⁶⁸² Az 1543-as hadjárat fő stratégiai céljait jelentő Esztergomot és Székesfehérvárt korábban soha nem ostromolta meg a szultán. A Buda körüli védőgyűrű kiépítése viszont biztosította a Buda és Magyarország középső része feletti uralmát, ezért pedig már valóban évtizedes viszonylatban küzdött.

²⁶⁸³ Stella szerint olyan hideg volt már októberben, hogy az őrt álló katonák állva megfagytak. STELLA, *Négy levél...* 154.

²⁶⁸⁴ A szultán visszavonulásának hírére a Ferdinánd körül gyülekező csapatok a közelgő télre hivatkozva valóban hazaindultak. Ez komoly megdöbbenést váltott ki a Pozsonyba gyűlt magyar rendek körében is. ÖStA, HHStA, UA. 53. Konv. A. fol. 2–4. Martinus Stella is azt írja, hogy a csehek akartak elsősorban hazavonulni, mert nem voltak hajlandók a zordra fordult időjárás miatt ősszel hadakozni. STELLA, *Négy levél...* 154.

²⁶⁸⁵ Vels 1544–1546 között lett újra főhadparancsnok. PÁLFFY, *Végvidéki főkapitányok...* 276. Ha Lazius adata hiteles, akkor szerepe volt már 1543-ban is.

ügyeket megfelelően intézve vagy megtartsa az ország főurainak és vezetőinek a hűségét, akiket szemlátomást szintén megráztak a mieink vereségei, vagy pedig komolyabb ígéretekkel kötelességük teljesítésére bírja azokat, akik meginogtak. Ezek segítségével aztán a többieket is könnyedén rávette, hogy a közös veszedelem idején védjék meg a törökkel szemben országukat, gyermekeiket, feleségüket, házaikat és falvaikat. **(25)** Ez amiatt is egyszerűbbnek és megvalósíthatónak tűnt számukra, mivel a király Győrnél, valamint Alsó-Stájerország és Szlavónia vidékén állandó határvédelmi csapatokat tartott fenn, összességében mintegy hatezer főt magyar lovasokból és főképp német gyalogosokból.²⁶⁸⁶ **(26)** Ezeken kívül a határvidéktől távolabbi erdőkben elrejtőzve a király zsoldjában álló hajdúk is katonáskodtak az ellenséggel szemben. Ez a magyar nemzetiségű emberfajta vad és tanulatlan, de a lehető legalkalmasabb a fosztogatásra és a törökök elleni portyákra. Mert miközben Havasalföldről és Bulgáriából ökröket terelnek, kénytelenek a jószágot megvédeni a rablóktól és lassanként maguk is kitanulják az útonálló mesterségét. **(27)** Már az ábrázatuk is fenyegető és szinte feketére sült, mivel állandóan a szabad ég alatt időznek, ajkuk fölött bozontos, lecsüngő bajuszt viselnek, álluk borotvált, ruházatuk mocskos, és egyetlen hosszú, többnyire rongyos, durva gyapjúból készült gúnya fedi a testüket. Lábszáruk meztelen és csak lábfejüket borítja ökörbőr. **(28)** Hagyományos és általában még többi ruházatuknál is piszkosabb, hosszúkás fejfedőt viselnek, amikbe egyszerű madártollakat tűznek, és ezek számával jelzik testi erejüket. Fegyver gyanánt kezükben füttykös, hátukon fokos van és az utóbbi időben a hadakozás révén néhányuknak lőfegyver is jutott, melyből hihetetlen gyorsasággal tudnak tüzelni. **(29)** Ha zsákmányra akadnak, szétszórva rohanják meg és így egyformán gyorsan tudnak haladni a járhatatlan erdőkben, mint a kitaposott valódi utakon, és mint gyakorlott vadászok megtanulták, hogyan kell felkutatni az erdőkben a rejtekhelyükön megbúvó vadakat. Ungnad jó sokat gyűjtött össze belőlük és lassanként megtanultak hadrendet tartani, zászlót követni, parancsnak engedelmeskedni és más efféle, katonákra jellemző dolgokat elvégezni. **(30)** Így akik a mi időnk előtt csak útonállónak voltak jók és mindenféle kiképzés és szinte fegyverek nélkül szolgálai munkát végeztek a magyar kereskedők számára, azok kiképezve és fegyverekkel ellátva és egyetlen ember parancsnoklásához hozzászokva lassanként kiérdemelték a zsoldot, háborúba, csatába vitték őket, mint a török ellen

²⁶⁸⁶ A magyar rendek javaslata 1543 október elején 16 ezer katona fegyverben tartása volt, ebből 3-4 ezer lovas, a többi gyalogos. ÖStA, HHStA, UA. 53. Konv A. fol. 7v

nyilvánvalóan a legrátermettebbeket.²⁶⁸⁷ **(31)** Így végződött nemcsak ez a hadjárat, de az év is, mely az ezeröttszáznegyvenharmadik volt a Megváltó születése után.

(32) A következő évben semmi említésre méltó nem történt Magyarországon, és inkább tervezéssel, mint fegyverrel folyt a harc a Magyarország széles területeit immár a Szávától a Rábáig uraló törökökkel; csupán a határokat védték néhány jól titkolt helyen állomásoztatott sereggel, nehogy valami belső lázadás törjön ki. **(33)** Ennek okán a nemes király is számos gyűlést tartott mind Magyarországon,²⁶⁸⁸ mind az örökös tartományokban, melyeken arról tanácskoztak, miképpen lehetne fegyverrel visszaszerezni, ami elveszett, illetve megvédeni az erős és eszes ellenség erejétől és ármányaitól azt, ami még megmaradt. **(34)** Ekkor még a király hűségén volt a német őrséggel megerősített Visegrád és Komárom. Az egyik, melyet németül Plindenburgnak hívnak, egy meredek hegyen állt, mindenfelől nehezen volt megközelíthető, és a nemes király is csak ügyel-bajjal tudta elfoglalni, ahogyan azt az első könyvben leírtuk.²⁶⁸⁹ A másik viszont a Duna és a Vág összefolyásánál helyezkedett el, mint az egyetlen megmaradt dunai védelmi állásunk, amely az Esztergomban és Budán állomásozó, jól felszerelt török flottát a mi folyószakaszunk pusztításától távol tartotta. **(35)** Igaz, ezt a várat is – inkább fortéllyal, mint fegyverrel – az esztergomi és budai pasa megpróbálta hatalmába keríteni, és nem egyszer megvesztegette a naszádosok tisztjeit, akiket magyarok és rácok voltak, és egy olasz admirális²⁶⁹⁰ alatt katonáskodtak állandó zsoldban azzal a megbízatással, hogy Komárossal együtt tartsák ellenőrzésük alatt ezt a partszakaszt. **(36)** Végül Vels éberségének és az őrség hűségének, továbbá az isteni jóindulatnak köszönhetően az ellenség minden ezirányú kísérletei meghiúsultak.²⁶⁹¹

(37) Az Ausztriában, Stájerországban, Karintiában és Krajnában tartott gyűlések után megnövelték a határvédő csapatok létszámát és megbízható felderítőket fogadtak fel, hogy Buda, Esztergom és Fehérvár körül alaposan kikémleljék az ellenség helyzetét és szándékait.

²⁶⁸⁷ Valószínűleg az egyik legkorábbi leírás a hajdúkatónak szerepéről történeti szövegben. A témáról bővebben: TAKÁTS Sándor, *A magyar gyalogság megalakulása*, Budapest, 1908.

²⁶⁸⁸ Magyarországon nem volt jelentős országgyűlés 1544-ben. Sajószentpéteren majd Debrecenben tartottak részországgyűlést, de Ferdinánd küldött (Peregi Albert) csak az előbbin vett részt. 1543 novemberében viszont volt általános országgyűlés Besztercebányán, és Lazius, aki hajlamos lazán kezelni az időrendet, akár még ezt is ide számíthatja.

²⁶⁸⁹ Visegrád ostromát és bevételét a Vels 1540. évi hadjáratáról beszámoló könyvben tárgyalta Lazius.

²⁶⁹⁰ 1542-ben Gian Giacomo Medici, Melegnano márkija volt a dunai flotta parancsnoka, ő azonban 1542 végén hazatért Itáliába. Szentkárty Jenőnél az olvasható, hogy 1543-ban a pápa küldött 300 naszádot Magyarországra Giovanni Sabelli parancsnoksága alatt, de ezek szétzüllöttek és 1544-ben már aligha álltak szolgálatban. 1544–1545-ben egy spanyol tiszt, Alfonso de Contreras állt a dunai flotta élén, a magyar naszádosokat pedig egy szerb nemes, Ugrinovic Vitus vezette. SZENTKLÁRAY Jenő, *A dunai hajóhadak története*, Budapest, 1885, 160–164.

²⁶⁹¹ Más források nem írnak ilyen diverzáns akcióról. Stella említi, hogy a budai és a fehérvári törökök készülődtek 1544 folyamán Komárom megtámadására. STELLA, *Négy levél...*, 155.

És bár az élelmet beszerző, illetve portyázó csapatok között gyakoriak voltak az összetűzések, ezekben az alkalmi ütközetekben többnyire a mieink maradtak felül, s többeket vágtak le menekülés, mint harc közben.

(38) Amikor a hóolvadást követően ismét beköszöntött a tavasz, a visegrádi várórség, mely az ausztriai Peter Amman parancsnoksága alatt töretlen hűségét az ellenség gyűrűjében mindvégig megőrizte, a legnagyobb szükségbe jutva nap-nap után valami minden képzeletet felülmúló szörnyűsége számított. **(39)** Mivel pedig a bércen és a sűrűsége át nem vezetett veszélyek nélküli út, több hírvivő útján is figyelmeztették mind Velset, mind a nemes királyt, hogy miféle veszedelembé jutottak, továbbá segítséget, lőszert és élelmet kértek. **(40)** Mivel már készülődtek ellenük, és sem az az évszak, sem a gyűléseken uralkodó nézeteltérések miatt az ellenséges területeken át nem küldhettek oda hamarjában mindent, fontosnak látszott, hogy megbízható emberekkel bejuttassanak valamennyi gabonát és kifizessék a zsold egy részét, hogy biztosítsák hűségüket és további kitartásra buzdítsák őket. **(41)** Miután pedig Visegrád fent nevezett várkapitánya az ellenség szándékait kifürkészte és megbizonyosodott arról, hogy a magyarországi pasák hadjáratra készülnek ellene, mivel nem bízott abban, hogy a szorongató élelem és lőszerhiány miatt egy hónapnál tovább tarthatja a várat, követeket és leveleket küldött a nemes királyhoz, és kérte, hogy siessen a segítségére.

(42) Miközben tervezgetéssel telt az idő, beköszöntött a tavasz,²⁶⁹² a magyarországi hadakat vezénylő török pasák²⁶⁹³ pedig haditanácsot tartva jelentős lovas és gyalogos erőket vontak össze és ágyúkat készítettek elő. **(43)** Ám sokáig bizonytalan volt, mit terveznek, és merre fognak támadni. De miután Konstantinápolyból megérkezett egy janicsárkülönítmény és így már szemre is tekintélyesre duzzadt a sereg, hadrendbe állították valamennyi csapatukat, és mivel az ágyúkat előreküldték, és a Duna folyásával szemben vontatták felfelé, mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy Visegrád ostromát tervezik. **(44)** Amikor ennek híre eljutott a várkapitány Ammanhoz, bár jól látta, hogy micsoda veszélybe kerültek, mégis, amennyire tudott, lelket öntött katonáiba, és mind a vízi torony őrségét, mind a várat katonákkal és bőséges készletekkel látta el, egyúttal rögvest hírnököt küldött Velshez és a nemes királyhoz, hogy szorongatott helyzetükről jelentés tegyen; ám az ellenség szinte még

²⁶⁹² A hadjárat Istvánffy adatai szerint is május elseje előtt nem sokkal indult. ISTVÁNFFY, *Magyarok dolgairól...*, 108. Ennek viszont ellentmondanak a visegrádi török defterlisták: ezek szerint az alsó vár már 1544. április 5-én az oszmánok kezébe került, mert onnantól fizetik az őrség zsoldját. IVÁN László, *A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig*, Visegrád, 2004, 83–84.; illetve HEGYI Klára, *Számítások a hódoltsági török várak haderejéről*, in: PETERCSÁK Tivadár (szerk.), *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*, (Studia Agriensia 17) 118.

²⁶⁹³ A különböző dunántúli várak (Visegrád, Csókakó) ellen indított hadakat részint Mehmed budai pasa és testvére, Ahmed fehérvári bég vezették.

azelőtt körülzárta és ostrom alá vette, mielőtt megpillanthatta volna az ellene vonuló csapatokat. **(45)** Maga a király is, akit a remény és a józan ész is inkább bizakodásra, mint rettegésre ösztönzött, nagy jelentőséget tulajdonított a vár fekvésének, melyet adottságai és védművei miatt bevehetetlennek²⁶⁹⁴ tartottak, őrsége pedig az elmúlt években bizonyította hűségét és rátermettségét.

(46) Amint meghallották az ostromlók lármáját és kiabálását, a várkapitány, akit nem is az egyenlőtlen erőviszonyok, inkább az elhúzódó ostrom aggasztott, mert attól tartott, hogy a király segítsége csak bajosan és talán csak lassabban érkezik majd meg, elkezdte takarékosan adagolni a katonáknak a bort és a vizet, illetve minden eshetőségre készen állandóan erődítési munkálatokra sarkallta őket. **(47)** Az ostrom egész terhe és a veszedelmek özöne azokra nehezedett, akik Sebastian Carno²⁶⁹⁵ vezénylete alatt a vártól távol, a Duna-parti toronyban állomásoztak, mivel az ő segítségükkel nyerték a vizet a várbeliek. **(48)** Az ellenség ezért hatalmas ágyúkat helyezett el a toronnyal szemközt és éjjel-nappal ágyúgolyókkal törette a torony erődítését, míg végül a falak leomlottak, a kimerült, éhségtől gyötört, szinte meztelen és a kőomlások miatt javarészt sebesült őrség maradványát pedig, bár megadták magukat, nyomorultul levágták és felkoncolták. **(49)** Miután a tornyot elfoglalták és a várban szolgálatot teljesítők felismerték, hogy micsoda veszedelemben és szorongatott helyzetben jutottak, nem is amiatt, mert az ellenség könnyebben talált módot, hogy megtámadja őket, hanem mert megfosztották őket a lenti toronyból kapott víztől, kezdték elveszíteni bátorságukat és már úgy tűnt, többen inkább vár feladását, mint további védelmét fontolgatják. **(50)** Bár ezek száma napról-napra nőtt, a várkapitány és az őrség is ugyanolyan elszánt maradt, mint korábban volt. Farönkökből tekintélyes védműveket emeltek, mésszel és habarccsal kijavították a falakat, gödröket vájtak a sziklába, hogy az ezekben rejtőző katonák biztonságban lehessenek az ágyúlövésektől és kiállhassák az elhúzódó ostromot. **(51)** Így a hűségben, bátorságban és mindennemű katonai erényben kitűnő helyőrség a nehézségek közepette is sokáig küzdött. **(52)** Már a harmadik hónap is letelt,²⁶⁹⁶ mióta az ostromlott visegrádiak hűségesen a legnagyobb elszántságot tanúsították, és részint a hosszan tartó

²⁶⁹⁴ Visegrád bevétele egy megfelelő tüzérséggel rendelkező sereg számára nem volt nehéz feladat, ahogy ezt Vels 1540 őszén bizonyította is, amikor néhány nap alatt olyan károkat okozott a fellelgvár falaiban, hogy a védők feladták a küzdelmet.

²⁶⁹⁵ Nevét más általam ismert forrás (főleg Stella és Istvánffy) nem említi.

²⁶⁹⁶ Ez erős túlzás. Stella szerint a Vizi-torony elvesztése után négy nappal a Fellelgvár víz nélkül maradt védői megadták magukat. (STELLA, *Négy levél...* 155.) Pecsevi, igaz későbbi keletű, adatai szerint, miután a török tüzérség szétlőtte az alsó várat, a védők a fellelgvárba vonultak vissza, de tíz napi ostrom után azt is feladták. THURY, *Török történetirók II...* 383. A defterek tanúsága szerint ugyanakkor április végére, vagyis körülbelül összesen 5-6 heti ostrom után már a fellelgvár is török kézre került. HEGYI Klára, *Számítások a hódoltsági török várak haderejéről...*, 118.

ostrom, de főként a növekvő szomjúságtól gyötörve mindenféle viszontagságokat álltak ki. Miután azonban végképp víz nélkül maradtak, mivel a várban levő egyetlen ciszterna is kiapadt, az ostromlottak egyetlen menedéke is odalett: az ógabona ugyanis, amit régebben gyűjtöttek össze és fedetlen helyen tárolták, megromlott. A vár nevezett kapitánya, mivel nem bízott többé abban, hogy az őrség katonáit ebben a szorongatott helyzetben még rábírhatja a védekezésre, szándékát megváltoztatva végül beleegyezett, hogy adják meg magukat, habár szomszédjaik példája alapján jól tudta, hogy ez számukra vérfürdőbe is torkollhat. **(53)** Mégis úgy gondolta, hogy jobb fegyveres harcban elesni, mint elerőtlenedve nyomorultul elsorvadni, ezért tárgyalást javasolt és ígéretet tett, hogy ha megállapodnak az ő és az emberei életben maradásáról és ezt írásba is adják, mindenféle ármányt mellőzve feladja a várat. **(54)** A pasa fenntartások nélkül hozzájárult mindehhez, és egy levél, illetve tolmács útján megüzente, hogy ágyúikat és minden holmijukat hátrahagyva mielőbb hagyják el a várat. A várkapitány, követte az utasítást, mert a kényszer szülte bármilyen alkalmat igyekezett megragadni, és kivezette az őrséget a várból. **(55)** A barbár sereg sorai közt kellett áthaladniuk. Épp ezért, minden eshetőségre készen, ő maga haladt elől, erre is, arra is mutogatva a török nyelven írt pátenst a barbároknak, akik mintegy báméskodva körbevették őket, de a a csapdát felállítva már a borzalmas mészárlásra készülődtek. **(56)** Elvonulás közben először magát a kapitányt ragadták meg. Mit sem használt a menlevél, és hiába panaszkolt föl a megszegett esküt: megkötözve elhurcolták. Aztán rárontottak a többiekre, aki ott álldogáltak összetömörülve, és előbb lefegyverezték, majd a földre taszították, megtaposták és szörnyűséges módon lemészárolták őket. **(57)** Csak keveseknek jutott ki a halálnál is gyötrelmesebb szolgaság, akik szépségük vagy fiatal koruk miatt kívánatosnak bizonyultak, vagy akiken megkönyörültek hóhéraik. **(58)** Így pusztult hát el az a várórség, mely az ellenség gyűrűjében, minden támogatástól és utánpótlástól megfosztva annyi éven át²⁶⁹⁷ mégis makacs hűséggel és hihetetlen bátorsággal védte ezt a nevezetes várat, ahol egykor az ország koronáját őrizték, amit a magyarok saját nyelvükön a megerőltető vízfordásról Visegrádnak hívtak, a német betelepülők viszont a szemmel követhetetlen magasságba nyúló elhelyezkedése miatt Plyntemburnak nevezték.²⁶⁹⁸

²⁶⁹⁷ A több év valóban igaz, ha figyelembe vesszük, hogy Buda és Pest 1541. évi, majd Esztergom 1543. évi elestével a visegrádi őrség három évig egyre szoruló ellenséges gyűrűben őrizte a rábízott várat.

²⁶⁹⁸ Lazius nem tudott magyarul, így nem teljesen világos, mire gondol a magyar elnevezés kapcsán, de talán a „víz” szót hallotta ki a vár nevéből. Valójában a vár Visegrád neve szláv eredetű (*Vysehrad*) és magas várat, fellegrát jelent. A német elnevezés magyarázata közelebb áll az igazsághoz, hiszen a Plintenburg a Blindenburg torzult alakja, ami kb. „Vakvárat” jelent.

(59) Amman várkapitányt Budára vitték, hogy majd onnan szultánhoz küldjék Konstantinápolyba bilincsbbe verve, de mivel vadul szidalmazta a pasát megszegett esküje miatt, megkötözve és fegyvertelenül átadták három fiúnak, hogy öljék meg: ez a nép ezt a halálnevet tartja a legmegszégyenítőbbnek. Ezek aztán (ó, borzalom!) gúnyolódva kardokkal szurkálták és végül válogatott kínzásokkal végeztek vele.²⁶⁹⁹

(60) Az év hátralevő részét mindkét fél különféle tervezgetésekkel töltötte. Mert a nemes király, akit megrémítettek a kedvezőtlen hírek, gyűlést akart összehívni, a birodalmi gyűlésre akart utazni és minden módon igyekezett segítséget nyújtani a tartománynak. (61) De mivel Németországban a pártviszályok mindent a feje tetejére állítottak, és már Ausztria is szinte teljesen kimerült, azt tette – ami nehéz pillanatokban a legjobb döntés szokott lenni –, amit a körülmények diktáltak: megerősítette Velset főparancsnoki posztján és igyekezett kifürkészni az ellenség terveit és szándékait. (62) De Vels sem tétlenkedett hivatalában, elszántan igyekezett helyreállítani a határvédelmet, Komáromot és Győrt friss csapatokkal erősítette meg, és leste az alkamat, hogy szállhat szembe az ellenséggel, egyszóval minden láрма és csinnadratta nélkül tört a győzelemre.

(63) Ilyen intézkedésekkel telt el az 1545. esztendő, mialatt Vels nem saját akaratából, mint inkább az ellenség tétlensége miatt szinte késlekedéssel óvta meg a helyzetet,²⁷⁰⁰ bár e nyugalmi időszak alatt is állandó és megfelelő fegyelmet tartott, úgyhogy a tétlenség mit sem csökkentette a katonák harci kedvét és rettegésükről terjedő tévképzetek sem növelték az ellenség bátorságát, hiszen rendszeresen toborzást tartott, feltöltötte a zászlóaljokat, és portyázni küldte a lovasokat. (64) Ha valakit dőzsölésen és részegeskedésen kapott, azzal a lehető legszigorúbban járt el. Így esett, hogy bármilyen erejű katonaság állomásozott is végeinken, a barbárokból rémületet keltettek.

Két, mintegy Vels műhelyéből kikerülő, kiváltképp hírneves hős dicséretét azonban semmiképpen sem mellőzhetem, akik bár különböző határszakaszokat védtek, egyformán bátrak voltak és egyforma elszántsággal bonyolódtak gyakori összetűzésbe az ellenséggel. (65) Az ő nagyszerű haditetteiknek és az egyes végvidéki katonák eltökéltségének volt köszönhető, hogy tartományaink hosszú időn át biztonságban voltak és mentesülve az

²⁶⁹⁹ Stella (STELLA, *Négy levél...* 155.) és Istvánffy (ISTVÁNFY, *Magyarok dolgairól...*, 108.) is úgy tudják, hogy az őrséget ugyan lemészárolták az oszmánok, de Mehmed pasa megmentette a várkapitány életét. Konstantinápolyba hurcolására nincs másik adat. Hasonló megszégyenítő kivégzésről számol be Giovio Buda alatt 1541-ben fogságba esett óriás termetű osztrák katona kapcsán. KASZA, *Buda oppugnata...*, 174.

²⁷⁰⁰ A késlekedve diadalmaskodó hadvezér archetipikus alakja: Fabius Maximus Cunctator, aki Hanniballal szemben nem veszített csatát, igaz nem is kezdeményezett. Vö.: Verg. Aen. VI, 846: unus qui nobis cunctando restituis rem.

ellenséges betörésektől a vágyott békének örvendezhettek. **(66)** Mindketten német származású krajnaiak voltak, akik a töröknek leginkább kitett határszakaszokat kapták, Lenkovics²⁷⁰¹ Dalmáciában és Horvátországban,²⁷⁰² a valamivel fiatalabb Gortschak²⁷⁰³ pedig Magyarországon, Veszprém környékén védte a rábízott területet az ellenségtől oly elszántsággal, hogy közel-távol nem akadt ellenfelük, így a földeket és a szőlőket a legnagyobb békességben lehetett művelni. Mindketten rendkívül bátor és fáradhatatlan férfiak voltak, a katonai tudományokban pedig mind elméletben, mind gyakorlatban a lehető legjártasabbak. **(67)** Ezért, amíg elült a fegyverzaj és inkább csak titkos portyákkal, mint nyílt csatában folyt a küzdelem, miután összegyűjtötték a véletlenszerűen kószáló katonákat és néhány embert a helyőrségekből is magukkal vittek, zsoldfizetés nélkül is tekintélyes seregre tettek szert. **(68)** Ezzel aztán, habár az ellenség mindenhol túlerőben volt, áttörtek a határon és megtámadták a barbár véghelyeket: így nemcsak abban akadályozták meg őket, hogy feldúlják földjeinket és rút szolgaságba hurcolják parasztjainkat, de az ellenség nagyobb részét lekaszabolva zsákmánnyal és dicsőséggel elhalmozva tértek vissza saját területükre. **(69)** Mindezekből számukra olyan hírnév és dicsőség, a nemes király számára pedig annyi előny származott, amennyit ilyen zűrzavaros időkben alig lehetett remélni. Mert ezek a férfiak nem kapkodva, hanem átgondoltan, a helyzet ismeretében éltek az alkalommal: mindig ügyeltek arra, hogy megbízható felderítőket küldjenek előre és így puhatolják ki az ellenség szándékait, a rájuk bízott területet pedig olyképpen védelmezzék, hogy ha gyarapítani nem is tudják, legalább megtartsák azt és megakadályozzák az ellenséget a földek feldúlásában és a falvak felgyújtásában. Ebben a csendesebb időszakban tehát, bár gyakran és mindkét oldalról megfogalmazták a fegyverszünet igényét, hol az egyik, hol a másik fél győzelmével többnyire olyan csetepaték zajlottak, amilyenekre alkalom kínálkozott. Ezekben azonban a bizonyos győzelem nagyobb részben mégis a mieinknek jutott.²⁷⁰⁴

(71) A magyar könnyűlovasok mellett szintén királyi zsoldban harcolt a fékezhetetlen és egyben fáradhatatlan emberfajta is, akiket a magyarok, amíg még marhákat tereltek, saját

²⁷⁰¹ Hans Lenković (az eredetiben: Lankhawitius) 1546–1556 között előbb Hans Ungnad majd Niklas Graf zu Salm helyettese a horvát-szlavón végeken. PÁLFFY, *Végvidéki főkapitányok...*, 281. A horvát-szlavón végeken folytatott tevékenységéről bővebben: VARGA Szabolcs, *A horvát bán katonai jogkörének változása a 16. század első felében*, Történelmi Szemle 45 (2003:1–2), 164–172. Életrajza: Ivan STEKLASA, *Ivan Lenković*, Letopis Matice slovenske (Ljubljana), 1893, 58–110.

²⁷⁰² Az eredetiben: Liburnia és Dalmatia szerepel. Liburnia az antik geográfiában az Adriai-tenger északi partvidékét jelöli, így nagyjából a középkori Horvátországnak feleltethető meg.

²⁷⁰³ Alighanem arról a Gortschakról van szó, akit Lazius név szerint említ Székesfehérvár védői között is.

²⁷⁰⁴ Az elbeszélés ezen része kissé fikciónak, illetve tipizálnak tűnik, de ennek ellenére nagyon is pontos leírása az éppen kiépülőben lévő végvárrendszerre alapozott új típusú hadviselésnek. Ez fajta sajátos állóháború valóban nem volt alkalmas a török uralom felszámolására, de Lazius azt kiválóan veszi észre és írja meg, hogy az ellenség feltartóztatásában döntő jelentőségűnek bizonyult.

nyelvükön hajdúknak neveztek, de miután katonai szolgálatba léptek (amelyet a rablás örve alatt már egyébként is régen gyakoroltak), megszabadultak korábbi, szégyenteljes nevüktől és harmoniusoknak, vagyis csatlósoknak hívták magukat.²⁷⁰⁵ **(72)** Igen nagy hasznára voltak mind a magyar uraknak, mind a nemes királynak, hiszen számos lovas- és gyalogossereg pusztulása után igen nagy hiány mutatkozott katonákból. Ezeknek az embereknek a vakmerősége és több nem várt győzelme miatt pedig az a meggyőződés alakult ki, hogy portyák és lesvetések során nincs náluk alkalmasabb a török elleni harcban. **(73)** De a nap, mint nap elszenvedett kudarcok és vereségek nyomán a törökök is megtanulták, hogy senkitől se tartsanak úgy, mint ezektől. **(74)** Ezért tehát, amint a nemes király, illetve az ő nevében Magyarországon parancsoló Vels értesült ezeknek a csordásoknak a fékezhetetlen vakmerőségéről, néhány határvidéki csapatukat, a magyar könnyűlovasokhoz hasonlóan rendes fizetéssel felfogadta, jól tudva, hogy ez a fosztogatáshoz szokott népség, hogy az éhezést elkerülje (ugyanis csak igen szűken mérték nekik a zsoldot), illetve hogy javakat szerezzen, messze a határon túlra is be fog nyomulni és állandó fosztogatással és lesvétéssel könnyedén elejét veszi az ellenség portyázásainak.

(75) Miközben Magyarországon ezek történtek, Károly császár, a nemes király édestestvére, miután befejeződött a német fejedelmek wormszi gyűlése és legyőzte Kleve herceget,²⁷⁰⁶ komoly háborút viselt Franciaországban,²⁷⁰⁷ ahol előbb diadalmasan elfoglalt több jól megerősített várost a Szajna vidékén, úgy mint Ligny-t,²⁷⁰⁸ Commercy-t, Jaalons-t és St.-Dizier-t , majd a Szajna folyását követve Párizst is lerohanta volna, hacsak a háborút kirobbantó Ferenc francia király felégetve saját földjét, megsemmisítve a gabonát és tekintélyes sereget gyűjtve az egész országból szembe nem szállt volna a győztesel. **(76)** Mivel pedig a császár habozás nélkül kész volt csatába bocsátkozni vele, a francia király végül, mivel nem bízott csapataiban és a lelkiismerete is rossz volt, a közeli erdőn át

²⁷⁰⁵ Lazius itt már harmadik alkalommal utal a hajdúk eredetére. A *harmonius* talán a *haramia* szó félrehallásából került a szövegbe.

²⁷⁰⁶ V. Wilhelm (Wilhelm der Reiche) (1516–1592) 1539-től az észak-németalföldi Jülich, Kleve és Berg hercege. Geldern tartomány rendjei uruk, Karl von Egmont halála után őt választották a gelderni hercegség uralkodójának, ez pedig jelentősen sértette a Habsburgok németalföldi érdekeit. Wilhelm hercegnek francia hercegnőt ígértek feleségül, ami tovább élte a helyzetet. A viszály 1542-ben háborúba torkollott (harmadik gelderni örökösödési háború), ahol Wilhelm herceg kezdeti sikereket ért el Habsburg Mária helytartó csapatai ellen, de 1543-ban alulmaradt a felvonuló császári seregekkel szemben és 1543. szeptember 7-én a Venlo melletti császári táborban kénytelen volt meghódolni V. Károlynak. Bővebben: Alfred KOHLER, *Karl V 1500–1558: Eine Biographie*, München, 1999, 282–283. Lazius Kleve hercegének ügyét már az 1542. év eseményeit tárgyaló könyv végén is említette, ami annyiban oda is tartozott, hogy a Kleve elleni háború 1542–43-ban zajlott. Itt inkább felveszi a nem magyarországi események fonalát a Kleve elleni háború ismertetésével.

²⁷⁰⁷ V. Károly 1544 júliusában indult meg Metzből Franciaország belseje felé és egy pár hetes villámháborúban valóban megadásra készítette Ferenc francia királyt.

²⁷⁰⁸ Az eredetiben: Ligni, Camersio, Zalona és Sanctus Desidrius.

menekülőre fogta a dolgot. A császár így csalatkozott terveiben és szándékaiban, és mivel az ősz vége felé már a kemény fagyok miatt sem lehetett táborban tartani a katonákat, illetve a pápa és más fejedelmek is közbenjártak az ügyben, fegyverszünetet kötöttek.²⁷⁰⁹ **(77)** Ennek aláírása után a császár, seregét elbocsátva a hűgához indult Brüsszelbe, hogy ott töltsse a telet. Mikor pedig fivére értesítette a magyarországi eseményekről, a harcokról és belviszályokról, innen küldte még télvíz idején Magyarországra követét, Gerhard Weldbrichet egy páratlan műveltségű és roppant tapasztalt férfiút.²⁷¹⁰ Az ő feladata volt, hogy a császár nevében leszerelje az elégedetlenkedőket és lecsendesítse a zavargásokat.²⁷¹¹ **(78)** Miután a király nyájasan fogadta Bécsben és tájékoztatta a magyarok szokásairól, a férfiú továbbutazott Nagyszombatba az országgyűlésre,²⁷¹² ahol nagyszerű latin nyelvű beszédet tartott a rendek előtt.²⁷¹³ **(79)** Meg is nyerte őket, azokat pedig, akik hajlottak a pártütésre, megtartotta a király hűségén, sőt határozatokat hoztak, hogy éberebben védjék a határokat. Gyűlést tartottak Prágában a cseh, sziléziai és morva rendek is. **(80)** Gerhard erre is elutazott²⁷¹⁴ és a császár nevében megbékéltette ezt a tartományt és megnyugtatta őket, hogy ha a török ellenséges szándékkal megindulna ellenük, számíthatnak a császár teljes körű támogatására. **(81)** Továbbá mindkét gyűlésen egyhangúlag megszavazták,²⁷¹⁵ hogy kérjenek fegyverszünetet a szultántól, hogy a kimerült országok erőt gyűjthessenek és így a portyák se okozzanak több kárt, mint a valódi háború, miközben a császárt, akibe Magyarország és Ausztria a hallhatatlan Isten után minden reményét helyezi, még leköti a francia háború. **(82)** A fegyverszünet megkötésére ugyanezen Gerhardot delegálták, aki korábbi követsége idején sikerrel működött.²⁷¹⁶ A római király korunk ünnepeit költőjét, a kiváló Nikolaus Sicát²⁷¹⁷

²⁷⁰⁹ Ferenc francia király 1544. szeptember 18-án írta alá a császár győzelmét elismerő crépy-i békét.

²⁷¹⁰ Gerard van Velwijck (kb. 1505–1555) németalföldi születésű humanista, hebraista. Fiatalkorától Granvelle titkáráként a császári udvar tagja. A nagyszombati gyűlésre szóló megbízólevelei 1544. november 8-án keltek Brüsszelben. FRAKNÓI Vilmos, *Magyar országgyűlési emlékek [továbbiakban: MOE] (1537–1545) II*, Budapest, 1875, 633–642.

²⁷¹¹ Lazius nem tesz említést a felháborodás okáról: V. Károly 1544 májusában levélben biztosította a magyar rendeket, hogy ha az akkor küszöbön álló francia hadjáratot sikerrel lezárja, 1545 tavaszán személyesen vonul a török ellen. Veltwijck azonban arról tájékoztatta 1544. decemberében Bécsben előbb Ferdinándot, majd 1545 márciusában a Nagyszombatban összegyűlt magyar rendeket, hogy a császár nem indít hadat a török ellen.

²⁷¹² Az országgyűlést 1545. február 2-ra hirdették meg, de a rendek késedelmes gyűlekezése miatt csak február 10-én nyitotta meg Várday Pál.

²⁷¹³ A beszéd szövege fennmaradt. FRAKNÓI, *MOE II*. 646–652.

²⁷¹⁴ Veltwijck beszédéből tudjuk, hogy 1544 decemberében érkezett Bécsbe (állítólag) abban a hitben, hogy a magyar országgyűlés decemberben esedékes. Mikor világossá vált számára, hogy az csak februárban kezdődik, elutazott Prágába, hogy a cseh rendeknek is tolmácsolja a császár üzenetét. Lazius szerint azonban erre az útra csak a magyar országgyűlés berekesztése után került sor.

²⁷¹⁵ Lazius jócskán csúsztat: Ferdinánd már 1544 december végén útnak indította Hieronymus Adorno olasz orvost, hogy békét kérjen a szultántól. Adorno követségéről a magyar rendek csak az országgyűlés megnyitása után értesültek. FRAKNÓI, *MOE II*. 617–618.

²⁷¹⁶ Lazius itt kicsit összekeveri az időrendet. A szöveg logikája szerint Veltwijck 1545. évi nyári követségéről van szó, melynek eredményeként 1545 novemberében másfél éves fegyverszünetet kötött a Portán. Ezt megelőzően

adta mellé követtársnak ehhez a feladathoz, és még másik két embert rendelt mellé a francia király és a Velencei Köztársaság, akik aztán Velencén és Dalmácián át értek Konstantinápolyba.²⁷¹⁸ **(83)** E férfiak az egész nyarat és őszt Törökországban töltötték, de végül úgy tértek vissza, hogy kicsikarták a zsarnoktól a magyarok által óhajtott fegyverszünetet.²⁷¹⁹

(84) Miután azonban a francia háborút lezárták és török fenyegetés okozta félelem is alábbhagyott, lassanként egy új tűzvész kapott lángra Németországban, melyet János Frigyes szász választófejedelem²⁷²⁰ és Hessen grófja, Fülöp²⁷²¹ gyújtottak és a többieket is lázították. **(85)** Felforgató szándékkal ugyanis nagy és végzetes összeesküvést szöttek a császár ellen. S mivel ezt a megelőző években vallási köntösbe igyekeztek bújtatni,²⁷²² császáraink rendkívüli türelme folytán, akik a fejedelmek és köztársaságok vad lelkesedését csak szavakkal igyekeztek lecsillapítani, végül odáig fajult az ügy, hogy a vallás dolgától, amelyet látszólag védelmeztek a császárral szemben, immár a Birodalom kormányzásának megszerzése felé fordultak és fejükbe vették, hogy a főhatalomra törnek.

(86) Ezenközben nemcsak az ősök által elrendelt szent hagyományokat kívánták önkényesen megváltoztatni, hanem mindent fenekestől felforgatva az egész Németország feletti uralomra törtek és azon igyekeztek, hogy császáraink mértékletes kormányzatát a maguk erőszakos zsarnokságává alakítsák át. Erről a háborúról szándékszunk hitelt érdemlően beszámolni a következő könyvekben.²⁷²³

Egyedül Istené a dicsőség

azonban nem járt követségben Konstantinápolyban. Csakhogy valóban ő vezette az 1546–47. évi újabb követséget is, melynek eredményeként 1547. június 19-én aláírták az öt évre kötött drinápolyi békét. Lazius 1548-ban fejezte meg a *Rerum Pannonicarum librit*, úgyhogy tudomása lehetett Veltwijck *mindkét* követi útjáról.

²⁷¹⁷ Nikolaus Sica valójában Ferdinánd saját követeként, külön utazott, és a szultáni udvarban nem is álltak szóba vele, amit Lazius nagyvonalúan elhallgat. Sica tevékenységéről lásd: TÖRÖK Pál, *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai*, Budapest, 1930, 95–100.

²⁷¹⁸ Veltwijck a francia Monluc társaságában 1545 augusztusában, pár héttel Sica után ért Konstantinápolyba. TÖRÖK, *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai...* 96.

²⁷¹⁹ A fegyverszünet valójában inkább V. Károly és Ferdinánd érdeke volt, adott formájában a magyar rendek komoly ellenérzéssel fogadták.

²⁷²⁰ János Frigyes (1503–1554) 1532 és 1547 között szász herceg és választófejedelem. A schmalkaldeni háborúban elszenvedett veresége után megfosztották a választófejedelmi rangtól, így élete hátralevő éveiben csak szász hercegi címet viselt.

²⁷²¹ Fülöp hesseni palotagróf (1509/1518–1567).

²⁷²² A schmalkaldeni szövetség 1531-ben alakult meg a protestáns német fejedelemségek védszövetségéeként.

²⁷²³ Az eredeti koncepció szerint a következő két könyv tárgyalta volna az időrendben soron következő schmalkaldeni háború (1546–1547) eseményeit. Ennek fennmaradt egy változata az ÖNB cod 7865 jelzetű kódexében gyönyörű színes térképekkel a hadi eseményekről. Ez a kézirat azonban csak az 1547. ávi harcokat tárgyaló második könyvet tartalmazza az első könyv szövegének helye üresen maradt. Ettől némileg eltérő szöveget hoz az ÖNB cod 7688-as kézírata. Ennek fol 208r oldalán kezdődik a schmalkaldeni háborúról szóló első könyv, mely eredeti címe szerint egy munka ötödik könyve lett volna. Utóbb ezt Lazius átszerkesztette és a schmalkaldeni háborúról szóló könyveket betagozta a csak részben elkészült VI. decasba.

(1) Az V. decas tizedik könyve, mely a szigeti ostromot beszéli el.

Mindazok, melyekről már említést tettünk,²⁷²⁴ még nem zajlottak le Babócsa alatt és a Szepességben, és még abban a háborúban, mely azon a nyáron tombolt, annak az 1555-ös évnek a tavaszán, melyről írunk, Tojgun budai pasa, akár mert parancsba kapta zsarnoki urától, aki bosszút akart állni a keresztényeken a megszállt, de el nem foglalt Egernél elvesztegetett fáradságért,²⁷²⁵ akár kapva az alkalmon, hogy a Konstantinápolyban megkötött fegyverszünet megszegését hozhatta fel ürügyül, mivel a hajdúnak²⁷²⁶ nevezett gyalogos magyar katonák, akik zsold híján hozzászoktak, hogy rablásból tartásuk el magukat, Pécs környékén átlépve a határt fosztogattak és elhajtották a törökök nyájait és a parasztokat, az őszi folyamán tízezer fős sereget toborzott, és váratlanul, mielőtt a kémek valami biztos hírt vihettek volna, megtámadta Kaposvárt, ezt a Pannónia Amantina²⁷²⁷ földjén található megerősített, Székesfehérvártól és Pécestől nem messze fekvő és akkor Ferdinánd király hűségén levő várat. Árulás²⁷²⁸ révén megadásra készítette azzal a szándékkal, hogy a következő évben majd lehetőség és könnyebb út nyílik számára Sziget megostromlására.²⁷²⁹

(2) Tisztában volt ugyanis vele, hogy ez [a vár] emberei minden bajának forrása, és hogy azon a helyen mindenféle vitézségre és vakmerőségre kész lelkes katonaság állomásozik a magyar

²⁷²⁴ Lazius a IX. könyvben, külön tárgyalta a babócsai elterelő hadművelet, illetve Tiroli Ferdinánd 1556 őszi hadműveleteinek eseményeit. Történeti művének ez az egyetlen fejezete, mely már 1557-ben megjelent nyomtatásban is. 2007 óta Kulcsár Péternek köszönhetően magyar fordítása is van. Vö.: *Krónikáink magyarul*. II. Budapest, 2007, 49–56. A Szigetvárért folyó harcokat ugyanakkor 1555-tel, Tojgun budai pasa támadásának bemutatásával kezdi. Így a *decas* X. könyve kicsit korábról indul, mint ahol a IX. könyv cselekménye abbamaradt.

²⁷²⁵ Zsámbokyhoz hasonlóan Lazius is az 1552-es egi diadallal állítja párhuzamba Szigetvár 1556-os megvédését. Zsámboky szövegét jegyzetekkel lásd: KASZA Péter (szerk.), *Egy elfeledett ostrom emlékezete: Szigetvár, 1556*, Budapest, 2016, 59–68.

²⁷²⁶ Lazius előszeretettel hártja különböző kudarckért, problémákért a felelősséget az irreguláris magyar hajdúcsapatokra. Itt újabb példát láthatunk erre.

²⁷²⁷ Pannonia vonatkozásában csak Laziusnál előforduló elnevezés. (Vö.: *C. Velleius Paternus cum selectis variorum notis*. Antonius Thysius edidit et accurate recensuit. Lugdini Batavorum, 1659. 263.)

²⁷²⁸ Tojgun pasa 1555 szeptemberében vette ostrom alá Kaposvárt. A vár kapitánya, Dersfy István Bécsbe utazott, hogy segítséget kérjen, így az ostrom alatt nem tartózkodott a várban. Bár a védők egy része valóban kiszökött a várból, az ostrom, amelyben a védők másik része az utolsó csepp véreig küzdött, valójában 18 napig elhúzódott. Kaposvár ostromáról újabb levéltári források alapján: SZATLÓCZKI Gábor, *Az elfeledett végvári hősök, Zrínyi Miklós és Szondi György kortársai. Kaposvár török ostroma 1555-ben*, https://missiles.blog.hu/2016/03/26/az_elfeledett_vegvari_hosok_zrinyi_miklos_es_szondi_gyorgy_kortarsai#omments Utolsó letöltés dátuma: 2022. május 17.

²⁷²⁹ Kaposvár bevétel valóban döntő fontosság volt abból a szempontból, hogy ezzel sikerült Szigetvárat teljesen elszigetelni.

Kerecsényi László²⁷³⁰ alatt, aki, mint az előző könyvben szó volt róla, mindenki másnál nagyobb vitézi hírnévnek örvendett. **(3)** Bár még ezen az említett őszön, a budai pasa Kaposvárról visszatérőben próbát tett Szigettel, táborát is áthelyezte oda, a szigetiek vitézsége révén azonban, miután háromszáz emberét kisebb csetepatékban elveszítette, kénytelen volt dicstelenül és dolgavégezetlen hazatérni.²⁷³¹ **(4)** Amint a zsarnok erről értesült, aki a perzsákkal fegyverszünetet kötve épp akkor tért vissza Konstantinápolyba, haragra lobbant és súlyosan megfenyegetve a budai pasát, belsőbb vezérei közül a hadtudományban igen tapasztalt Ali pasát²⁷³² küldte Magyarországra a következő évi Sziget elleni hadjáratra. **(5)** Ő pedig, magához szólítván a kisebb magyarországi pasákat²⁷³³ és szandzsákbégek, Dervis pécsi, Ahmed babócsai és Nazuf koppányi béget, május 20-án²⁷³⁴ tábort vert Szigettől egy mérföld távolságban, és hozzákezdett a vár megszállásához, anélkül, hogy előtte hadat üzent volna Ferdinánd királynak, és a barbárok szokása szerint mindenféle ürügyet hozva fel.²⁷³⁵

(6) Akkoriban nem volt túlságosan nagy a szigeti erőd, de erős volt és elszánt a kétezer lélek eltökéltsége folytán, akik közül 180 lovast Újlaky Sebestyén vezetett, a többi gyalogosokat és puskásokat pedig Topordy Benedek és Radován Jakab vajda.²⁷³⁶ **(7)** Élükön mint mondtuk, Kerecsényi és a király nevében kinevezett Stansics Horváth Márk álltak, mindketten jeles vitézi hírnevű férfiak, de megfontoltság, erő és szerencse dolgában, mely a legtöbbet számít a háborúban, Márk mindenkit könnyedén maga mögé utasított azzal a bátorságával, mellyel visszautasította a tárgyalást az ellenséggel, a barbár levelét pedig, melyben megadásra bízta, dühödten széttépte, majd az ellenséget előbb nagyobb ágyú elsütésével üdvözölte, azután pedig kicsapott a várból és bátran megtámadta azokat, akik takarmányért hagyták el a tábort és így közelebb jöttek. Megfutamította őket, sokukat levágta, nem keveset pedig fogolyként magával vitt Szigetbe. **(8)** Ali pasa a vereség feletti dühében

²⁷³⁰ Kerecsényi László 1554 nyár végétől 1555. decemberi lemondásáig volt Szigetvár kapitánya. SUGÁR István, *Szigetvár és viadala*, Budapest, 1976, 69.

²⁷³¹ Tojgun pasa 1555. október 4-én érkezett Szigetvár alá, de a védők harciassága és az ostromágyúk hiánya miatt október 13-án elvonult a vár alól. SUGÁR, *Szigetvár és viadala...* 76–77.

²⁷³² Hadim Ali

²⁷³³ 1556-ban a budain kívül nem volt másik pasa Magyarországon. Lazius is a *minor passa* kifejezést használja, mintegy magyarázandó a szandzsákbég jelentésű *zancacus* szót. Ali hadjáratát a magyarországi szandzsákbégek: Dervis pécsi, Ahmed babócsai és Naszuf koppányi bég csapatai támogatták.

²⁷³⁴ Lazius adatai alapvetően Zsámboky hatását tükrözik. Jól látható ez a fenti dátumon is. Mind Horváth Márk jelentése, mind Tőke Ferenc históriás éneke szerint is csak május 21-én táboroztak le az oszmán csapatok Szentlőrinc közelében.

²⁷³⁵ Ali pasa ugyan nem üzent hadat, de több levélben is kifejtette, hogy szerinte a fegyverszünetet Ferdinánd katonái szegték meg, így akciója csak megtorlás ezek miatt. SZÁDECZKY Lajos, *Szigetvár első ostromához*, Történelmi Tár, 1881, 268–272.

²⁷³⁶ Minden név és a létszám adatok is szám Zsámbokyra mennek vissza. KASZA, *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 61–62.

tábort bontott²⁷³⁷ és seregét Sziget közelébe vezette, majd a déli és a keleti lapály felől ostromzárral vette körbe. Északról ugyanis mély mocsarak, nyugatról pedig két hatalmas és szilárd bástya erősítette. Ebből az irányból²⁷³⁸ a síkon egy város is simult a várhoz, melyet több helyen az itteni szokás szerint sebtében földdel töltött vesszőkasokból álló sánc erősített meg valamelyest.

(9) Az ellenség pedig egy pillanatot sem késlekedett: még azon a napon, melyen Szigetet körülzárták,²⁷³⁹ ágyúikat elsütve a feltámadó viharhoz hasonlóan kezdtek tombolni, és miután gyeptől, földből és más anyagokból egy hatalmas sáncot emeltek és abban faltörő ágyúkat helyeztek el, lőni kezdték az erőd falait és sáncait. (10) Akkora rémületet keltettek a városi lakosságban, főképp azokban, akik kevésbé védett helyen tartózkodtak, és minden pillanatban fenyegették őket a gyújtólövedékek, hogy Radován ötven jól képzett puskással kitört a várból megpróbálván megakadályozni a törököket abban, hogy közelebb jussanak. (11) A várkapu melletti bástyát valamelyes őrséggel Byksith Gergely és Mihály védtek, akik, miközben mit sem törődtek a maguk védelmével és embereiket lelkesítették, hat katonájukkal együtt puszkagolyónak estek áldozatul, miután a külső fal leomlott a várkapu pedig szinte romba dőlt.²⁷⁴⁰

(12) Mivel pedig a pogány úgy gondolta, hogy egy ilyen jól megerősített várat teljes erejével kell ostromolnia, június 20-án a gabonamalmok közelében egy másik, még közelebbi sáncot emelt sáros rögökből, földből és más elérhető anyagokból, és innen új és pontosabb lövésekkel vette célba a várat és a várost. Miután az árkot rőzsével és a közeli erdőkből kivágott fahasábokkal feltöltötték, végül behatoltak a városba, miközben a mieink a várba vonultak vissza.²⁷⁴¹

(13) Mihelyt a város így az ellenség kezére került, rögvést mindenfelé kitzűttek zászlóikat, és miután a várral szemközt újabb sáncot emeltek, teljes erővel és golyózáporral fogtak neki a vár vívásának. (14) A mieink azonban, akik minden reményüket a megfeszítettbe helyezték, miután misét hallgattak és imádkoztak, félelmet nem ismerve titkos utakon kitörtek a városba, és miután nyolcszáz emberrel végeztek, azt újra hatalmukba

²⁷³⁷ Ali valójában csak hetekkel később, június 10-én ért seregével Szigetvár alá. Addig csak a helyi szandzsákbégek csapatai zaklatták a szigeti őrséget.

²⁷³⁸ A város valójában a vártól délre terült el.

²⁷³⁹ Ali pasa 1556. június 10-én ért a vár alá. Horváth Márk jelentése szerint a várat 12-én kezdte lövetni déli irányból.

²⁷⁴⁰ A városkaput őrző Byksith-testvérek elestét Laziuson kívül csak Zsámboky említi. Újabb bizonyíték arra nézve, hogy Lazius Zsámboky 1558-ban kiadott beszámolója alapján dolgozott.

²⁷⁴¹ Horváth Márk jelentése szerint a várost június 21-én több heves roham után foglalták el a törökök. KASZA, *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 52–53.

kerítették. Akkor veszteséget okoztak az ellenségnek, hogy más török főtisztek mellett akkor esett el Nazuf koppányi és Amhat pécsi szandzsákbég,²⁷⁴² az agát²⁷⁴³ pedig élve hurcolták a várba huszonkilenc levágott fejjel együtt. **(15)** De ez a győzelem a mieink számára is véráldozattal járt és a jelentős számú veszteség mellett a vitézi hírnek örvendő tiszték közül akkor esett el Macedóniai György, Pallady György, Hagymássy János, Hosszútóti János és Székely György.²⁷⁴⁴ Sebet kapott a gyalogosok parancsnoka, Radován is, de a vártnál hamarabb felépülve, a továbbiakban is serényen tette a dolgát.

(16) A koppányi szandzsákbég hatalmas termetű, herkulesi bátorságú ember volt, akit, miközben a mieinket szorongatta, egy igen alacsony hajdú terített le, mint Dávid Góliátot: ráugrott és szabljáját a hasába döfte.²⁷⁴⁵ **(17)** Az embereit ért veszteség igen elszomorított a pogányt, és még hevesebben folytatta az ostromot. Június 22-én a belső vár nyugatra néző tornyát, majd pedig a városhoz csatlakozó erődítést, melyet közönségesen az itteni nyelven Henyeinek [neveztek], falaikat megrongálva ledöntötte. **(18)** És mivel a haragtól úzve dühét semmi nem tudta kielégíteni, csapatait hadrendbe állítva minden irányból körülzárta a várost, hogy csak két helyet hagyott szabadon, ahol terve szerint ki és be járhattak a csapatok, egyet nyugatról a malom irányában, egyet pedig a már említett Henyei bástyánál.

(19) Volt ott egy töltés, mely a mocsárból, mint valami medencéből a vár és a város árkaiba vezetett vizet helyben tartotta, és ahogy lenni szokott az összehordott föld miatt árok is keletkezett. **(20)** Kiötölte, hogy ezt gondosan feltölti fával és más anyaggal, hogy a mélyedést a parttal egy szintre hozza. Majd pedig, hogy a várvíváshoz biztosabb alapot teremtsen magának, egész nap, ez június 24-én történt, ágyúkkal lövette a mieinket, sokakat megölt, nem kevesen pedig a puszkapor miatt szenvedtek sérülést. De főképp azzal hozta nehéz és szorult helyzetbe őrségünket, hogy megfosztotta őket a vízvétel lehetőségétől, minthogy a mieink egyetlen reményét jelentő vizesárkot részint feldúlatta részint máshová vezettette. **(21)** Majd pedig, hogy egy perc nyugtot se hagyjon szerencsétleneknek, újabb

²⁷⁴² A város visszavételekor más adatok szerint csak Naszuf koppányi bég esett el. Zsámboky is csak őt említi név szerint, hozzáfűzve, hogy más bégek is elesetek a harcban. (Ubi Nasufbek Zanczyakus terribilis Coppaniensis, cum aliis aliquot Bekis interiit.). Ahmed bégről viszont csak annyit ír, hogy puszkagolyótól sebesülten távozott a csataterőről. (Quinetiam Amhatbek sclopeti vulnere discessit). Ahmed babócsai bég volt, a pécsi Dervis bég testvére. Főntebb Lazius is azt írta, helyesen, hogy Ahmed a babócsai bég. Úgy tűnik, kissé felületesen olvasta Zsámbokyt. A *discessit* (távozott) ige eufémisztikusan jelentheti azt, hogy meghalt, de hogy Lazius miért csinált hirtelen pécsi béget Ahmedből, azt nem tudni. Talán a mondat elején álló és Pécs latin nevére (*Quinqueecclesiae*) emlékeztető *Quinetiam* lehet a ludas.

²⁷⁴³ Veli janicsár aga

²⁷⁴⁴ A felsorolt nevek itt is egyértelműen Zsámboky hatását mutatják. KASZA, *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 63.

²⁷⁴⁵ Ez az epizód Laziuson kívül csak Zsámbokynál szerepel, sem Tőke Ferenc, sem Horváth Márk jelentése nem említi. KASZA, *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 63–64.

sáncot emelt a vár tövében, és innen folytatta az ágyúzást. A vár két sarokbástyáját is ledöntötte, megölte a mieink közül Kisdézsy Györgyöt, Tesseney Detrét és Petrudy Péter,²⁷⁴⁶ akik korábban is jelesül viselték magukat, és a mostani szigeti ostrom során sem mulasztottak semmit.

(22) Ám olyan nagy volt a mi őrségünkben az elszántság és az eltökéltség, noha a körülmények mindenhol szorongatták őket, hogy szalonnából, szurokból és lőporból készített gyújtólövedékekkel felgyújtották mindazt, amivel az árkot a sáncig feltöltötték. **(23)** Ez a tűzvész, noha a mieink közül is elemésztett jó néhányat, az ellenség között olyan pusztítást végzett, hogy állítólag hétszázan estek áldozatul a tűz haragjának. A mieink közül ekkor estek el a vitézségükről elhíresült Czernel Miklós lovas katona, Balogh István tizedes, Késás Ferenc és körülbelül 28 közkatona, miközben a sánc környékén rendíthetetlenül igyekeztek feltartóztatni az ellenség erejét.²⁷⁴⁷

(24) Az egyre dühöttebb ellenség viszont korábbi tervét ismét kipróbálva a közeli erdőkből összehordott rönkökkel a nyugati árkot is feltöltötte a síkság szintjére. A mieink azonban nem kisebb bátorsággal, mint szerencséivel léptek fel ez ellen és miután ágyúgolyók záporával felgyújtották a faanyagot, négyszáz ellenséges katonát vágtak le. Az összecsapás azonban a mieink számára is véres veszteséggel járt: elvesztették Nagy Lázárt, Tóth Bálintot és a fiatal Rodovány Mártont.

(25) Ekkor a pogány, talán helyzetének reménytelensége miatt, minthogy nyílt harcban semmire se jutott, fortélyhoz folyamodott: tárgyalást kezdeményezett és önkéntes megadást követelt, hogy a megegyezést követően életüket megtartva és szükséges holmijukat magukhoz véve oda menjenek, ahová akarnak, és megígérte, hogy ő maga fogja bántatlanul odavezetni őket. **(26)** Miután pedig kénytelen volt eltérni javaslatai visszautasítását, ismét haragra gerjedve farönköket hozatott a közeli erdőkből és földdel töltött kosarokból és más anyagokból összeróva újabb töltést emelt és az árkot is feltöltötte, ahol még üres volt. Ezeknek a tetején pedig janicsárokat (török puskás gyalogosokat) helyezett el, és szünet nélkül golyózáporral szorongatta a Szigetben őrseget ellátó katonáinkat. **(27)** Ez a töltés pedig minden irányból körülfogta a várat és a várost és innen közelsége és alkalmas elhelyezése miatt az ágyúzás olyan vihara fenyegette a mieinket, hogy július 10-én több más mindenféle rendű-rangú katona mellett itt esett el Báthaszegy Gáspár. Végül, július 12-én az történt, hogy

²⁷⁴⁶ A neveket lásd Zsámbokynál. KASZA, *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 64.

²⁷⁴⁷ A veszteséglista itt is Zsámboky hatását mutatja. KASZA, *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 65.

miután körös-körül földhányásokat emeltek, mind a külső, mind a belső várfal nagy része, amiben már mindenhol lyukak tátongtak, leomlott.²⁷⁴⁸

(28) Ezek a nehézségek azonban cseppet sem rendítették meg a mieinket. Előbb értesítették a hadi helyzetről mind a császárt,²⁷⁴⁹ mind Nádasdy Tamás nádort, majd pedig azt a mindenféléből összetákolt halmot, mellyel az ellenség a várkaput szorongatta, teljes erővel váratlanul megrohanják, és még az éjszaka folyamán vasrudakkal nagyrészt széthányják. Azt az anyagot pedig, amivel az árkor töltötték föl, és amit tízezer rakott szekér is alig tudott volna eltakarítani, kidobálták onnan, miközben az ellenség tehetetlenül nézte, hogy megy füstbe és válik hiábavalóvá a munkája.

(29) Belefáradva mindebbe és elcsüggedve, miután előbb valamennyi ágyúját elsütve mennydörgött még egy sort, hogy félelmet keltsen, július 26-án feloldotta az ostromot,²⁷⁵⁰ és visszavonva ágyúit és minden hadiszerszámát Babócsa felé vette az irányt, melyet akkor épp ostromolt a császári sereg. De erről hűségesen és részletesen szoltunk az előző könyvben. **(30)** Néhány nappal később aztán, mihelyt a mieinket kissé visszaszorította, visszatért ide és újabb ostrommal kezdte gyötörni a Szigetben maradt őrséget, táborát azonban egy távolabbi és alkalmasabb helyen állította fel. A mieink ágyúikat elsütve sűrű kicsapásokkal fogadták. **(31)** Az örvénylő ütközetben különösen kitűnt vitézségével és megfontoltságával Horváth Márk,²⁷⁵¹ aki odaugratva a legtermetesebb törökhöz, levágta, és fejét véve bátorsága bizonyosságként magával vitte Sziget várába.

(32) A pogány végső próbára készülve július 27-én²⁷⁵² seregét csatarendbe állította, közelebb nyomult Szigethez, lövetni kezdte és minden erejével azon volt, hogy bevegye. Miután azonban a mieink a korábbinál nem csekélyebb bátorsággal és elszántsággal verték vissza, végül beleegyezett abba, amit mindenki tanácsolt, hogy feladja az ostromot. **(33)** De hogy ezt biztonságban és veszélytelenül megtehesse, és bátorságának valamint a további hadműveleteknek a látszatát keltse, újra mindenfelé töltéseket emeltetett, és a lehető leghevesebb ágyúzást követően, amikor az erőd falai és palánkjai szinte már ledőltek, ismét

²⁷⁴⁸ Erre nincs utalás sem Zsámboky szövegében, sem Horváth Márk jelentésében. Tőke Ferenc említi (373–376. sorok), hogy az oszmánok átmeneti elvonulása után a várfal egy része leomlott, de mire Ali csapatai visszaértek Babócsa alól, sikerült kijavítani a védműveket.

²⁷⁴⁹ V. Károly 1556-ban lemondott trónjairól, így Lazius már utódát, I. Ferdinándot nevezi császárnak.

²⁷⁵⁰ Lazius kronológiája itt téves. Az oszmán sereg július 21-én vonult el a vár alól, csak július 26-ra értek vissza és kezdték újra az ostromot.

²⁷⁵¹ Úgy tűnik, Lazius a várkapitánynak, Horváth Márknak tulajdonítja a hőstettet, holott minden más forrásunk, köztük a várkapitány jelentése is, egy Horváth *Márton* nevű katonát említ. KASZA, *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 56.

²⁷⁵² Lazius itt ismét helyes dátumokkal dolgozik.

tárgyalást kezdeményezett, és megadást követelt biztosítva őket ura kegyelméről és szavatolva a büntetlenséget az eddigiekért. **(34)** A mieink azonban megmaradván korábbi hűségükben és állhatatosságukban, nemcsak bármilyen veszélyt hajlandóak voltak vállalni, de Isten segítségével még kitöréseket is hajtottak végre és emlékezetes öldöklést vittek végbe a pogányok közt. A következő napon szintén kicsaptak és harcba bocsátkozva fényes győzelmet arattak nyolc órányi viaskodás után. **(35)** Ettől kezdve, noha nemegyszer próbálkozott csellel vagy teljes erejével, mégis mindannyiszor rögvest visszaűzték a táborába és rejtekhelyére, és miután számos emberét elvesztette igencsak össze is zavarodott. Végül szorult helyzetében oda jutott, hogy öt nappal később²⁷⁵³ már reménykeltőbbnek látva az elvonulást, mint a harcot, ágyúit Pécsre visszavonva meghátrált, miközben hosszasan fenyegetőzött, ám szavai inkább derűtséget, mintsem félelmet keltettek a mieinkben.

(36) Szilárdan tartja magát a hír, hogy az ostrom során tízezer ágyúgolyót lőttek ki Szigetre, melyeket aztán az őrség gondosan összegyűjtött és bemutatott a császár embereinek. Így végződött tehát ez az ostrom és ez a háború, mely a mieink számára eleinte rettegést, végül azonban örömet és minden szempontból jelentős elismerést hozott. **(37)** Így tehát, ahogy előtte Krisztushoz fordultak buzgó imáikkal, úgy utána is hálát adtak minden egyes ember megmeneküléséért, és a hátralevő időt boldogan és nyugodt szívvel töltötték. Némelyek azt írják, hogy az ellenségből kétezret vágtak le, míg a mieink közül alig száztizenhat ember esett el.²⁷⁵⁴

²⁷⁵³ Ali pasa 1556. július 30-án adta fel végleg az ostromot.

²⁷⁵⁴ Lazius itt is Zsámboky adataira támaszkodik. KASZA, *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 67.

dc_2017_22

IRODALOMJEGYZÉK

Kéziratos források

EFK: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár

OSZK: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

ÖNB: Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung (Wien)

ÖStA HHStA AA UA: Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Akten, Ungarische Akten (Wien)

ÖStA HHStA AA Türkei: Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Akten, Türkei (Wien)

Staatsarchiv Sigmaringen

Kiadott források

AMADONUS, Petrus Raymundus, *Historia vera expeditionis anni 1556*, Sitzungsberichte der königlichen Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften (1887) 24–38.

BESSENYEI József, *Enyingi Török Bálint okmánytára*, Budapest, 1994.

BESSENYEI József, *1504–1566. Memoria rerum*, Budapest, 1981.

BETHLEN Farkas, *Erdély története I.*, Bp., 2000.

BLEYER Jakab, *Magyar vonatkozású német történeti népelemek 1551-ig*, Egyetemes Philológiai Közlöny 21 (1897), 334–347, 417–436.

BOD Péter, *Magyar Athénás*, szerk., vál., utószó, TORDA István, Magyar Hírmondó, Budapest, 1982.

BONGARS, Jacques de, *Rerum Hungaricarum scriptores varii, historici, geographici, Ex veteribus plerique, sed iam fugientibus editionibus reuocati, quidam nunc primum ed. etc.*, Francofurti, Apud heredes Andreae Wecheli, 1600.

BRUTUS János Mihály, *Magyar históriája*, közli TOLDY Ferenc, MHH II 12, Budapest, 1863.

CSAPODI Csaba (ed.), *Stephanus Brodericus: Oratio ad Adrianum VI. pontificem maximum*, Budapest, 1985.

CSAPÓ Fanni–PESTI Gábor, *Ismeretlen forrás Buda 1541. évi ostromáról*. Fons 25 (2018), 225–246.

- DURAND DE VILLEGAIGON, Nicolas, *Caroli V. Imperatoris Expeditio in Africam ad Argieram*. Norimbergae, 1542.
- FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*, in: *Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR Péter, Budapest, 1977, 567–1039.
- FRAKNÓI Vilmos, *Magyar országgyűlési emlékek (1537–1545)*, Budapest, 1875.
- GIOVIO, Paolo, *Historiarum sui temporis*, Florentiae, 1552.
- HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*, s.a.r. KULCSÁR Margit, Budapest, 1981.
- HEROLDT, Johannes, *Princeps Iuventutis sive panegyricus Ferdinando. Adiecimus eiusdem authoris Turcici Belli MDLVI anno gesti historiolum Dialogo descriptam*, Basiliae, 1557.
- Historia obsidionis et oppugnationis arcis Zigeth in Ungaria*, Wittembergae, haeredes Petri Seitzii, 1557.
- ISTVÁNFFY Miklós, *A magyarok történetéből*, ford. JUHÁSZ László. Budapest, 1962.
- ISTVÁNFFY Miklós, *Magyarok dolgairól írt históriája*, Budapest, 2003.
- KASZA Péter, *Patay Ambrus jelentése Szigetvár 1556. évi török ostromáról*, *Lymbus* 17 (2019), 19–27.
- KASZA Péter, *Wolfgang Lazius beszámolója az 1552–1556 közti évek magyarországi eseményeiről*, *Lymbus* (2017), 89–117.
- KATONA Tamás (szerk.), *Mohács emlékezete: A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források: A csatahely régészeti feltárásának eredményei*, Budapest, 1979.
- KULCSÁR Péter (szerk.), *Humanista történetírók*, Budapest, 1977. (Magyar remekírók)
- LAZIUS, Wolfgang, *Rerum Viennensium commentarii IV*, Basiliae: ex officina Oporini, 1546).
- LEODINUS, Hubertus Thomas, *Spiegel des Humors grosser Potentaten...*, Schleussingen, 1628.
- NEHRING, Karl (hgg.), *Austro-Turcica 1540–1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter des Süleymans des Prächtigen*, München, 1995.
- NYÁRY Albert, *Buda 1541. évi bevételéről Mazza Antal egykorú jelentése*, *Magyar Történelmi Tár* 2 (1875), 193–242.
- OBERHUMMER, Eugen–WIESER, Franz R. von, *Wolfgang Lazius: Karten der österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus dem Jahre 1545–1563*, Innsbruck, 1906.
- OBERLEITNER, Karl, *Berichte des Leonhard Freiherrn von Vels an König Ferdinand vom Jahre 1540*, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* Bd. 22. Wien, 1860.
- OLÁH Miklós, *Hungária*. in: *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, Budapest, 1982, 1044–1097.
- PATERCULUS, C. *Velleius cum selectis variorum notis*. Antonius Thysius edidit et accurate recensuit, Lugdini Batavorum, 1659.
- PRAY, Georgius, *Epistulae procerum Regni Hungariae II*, Posonii, 1806.

- RATKOŠ, Peter, *Memoár Habsburského žoldniera Hauffeho (1526–1543)*, Sborník Filofickej Fakulty Univerzity Komenského. *Historica* 17 (1966), 141–158.
- REUSNER, Nicolaus, *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus gestarum* Francofurti, impensis Claudii Marnii et heredum Ioannis Aubrii, 1603.
- ROSNAK, Martin, *Memoria Provinciae Hungaricae Augustiniana antiquae*, Graecii, 1778.
- SAMBUCUS, Johannes, *Obsidio Zigethiensis brevissima et uti regi, quod actum sit quotidie, notabatur, vera expositio*, Viennae Austriae, Raphael Hofhalter, 1558.
- SCHARDIUS, Simon, *Historicum opus*. Vol. 2. Basiliae, 1574.
- SCHMELTZL, Wolfgang, *Der Christlich und Gewaltig Zug in das Hungerland*, Wien, Raphael Hofhalter und Casparn Krafft, 1556.
- SCHRAUF, Karl (hgg.), *Acta facultatis medicae universitatis Vindobonensis, Bd. III. (1490–1558)*, Wien, 1904.
- SCHWANDTNER, Johann Georg, *Scriptores rerum Hungaricarum II.*, Vindobonae, 1768.
- SCHWEINZER-BURIAN, Silvia (hgg.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. Der Reichstag zu Speyer 1542*, Erster Teilband. Jüngere Reihe, zwölfter Band, München, 2003.
- Sigismundi Liber baronis in HERBERSTAIN, *Defensio injuste delatorum*. Viennae Austriae, 1541.
- STELLA, Johannes Martinus, *Négy levél a törökök 1543. és 44. évi sikereiről Magyarországon*, in: *Krónikáink magyarul III/3*, Budapest, 2008, 135–156.
- SZÁDECZKY Lajos, *Szigetvár első ostromához [1556]*, Magyar Történelmi Tár 3/4. (1881) 268–282.
- SZAKÁLY Ferenc, *Egy végvári kapitány hétköznapijai: Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561*, Somogy Megye Múltjából 18 (1987), 45–126.
- SZALAY László (szerk.), *Verancsics Antal összes munkái I.* Pest, 1857.
- SZATHMÁRY Tibor, *Descriptio Hungariae: Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477–1600*, Fusignano, 1987.
- SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról*, Budapest, 1979.
- THURY József, *Török történetírók II.*, 1896.
- TŐKE Ferenc, „*Spira doktor hitehagyása*”, *Tőke Ferenc históriás énekei*, s.a.r. TŐKEI Ferenc, Eötvös Klasszikusok 9, Budapest, 1996, 19–35.
- TŐKE Ferenc, „*Szigeti győzelem*”, *Tőke Ferenc históriás énekei*, s.a.r. TŐKEI Ferenc, Eötvös Klasszikusok 9, Budapest, 1996, 37–58; *Balassi Bálint és a 16. század költői*, szerk. VARJAS Béla, Budapest, 1979, 674–696.
- VARGA Szabolcs, *Horváth Márk szigeti kapitány hagyatéki leltára 1561-ből: forrásközlés*, Somogy Megye Múltjából 38 (2007), 7–17.
- VELIUS, Caspar Ursinus, *De Bello Pannonico Libri Decem Ex codicibus manu exaratis Caesareis nunc primum in lucem prolati... illustrati, studio et opera Adami Francisci KOLLARII*, Vindobonae, 1762.

VELIUS, Caspar Ursinus, *Tíz könyv a magyar háborúról*, Ford.: SZEBELÉDI Zsolt, Máriabesnyő, 2013.

ZUNIGA, Avila de, *Commentariorum de bello Germanico libri duo*, Antwerpiae, 1550.

Felhasznált szakirodalom

ALMÁSI Gábor, *Egy különleges életút a 16. század első feléből: Martin Brenner erdélyi szász humanista*, Magyar könyvszemle (2016), 14–30.

ALMÁSI Gábor–KISS Farkas Gábor, *Johannes Sambucus*, Turnhout, 2015.

ALMÁSI Gábor–KISS Farkas Gábor, *Szöveggondozás és kapcsolatápolás. Zsámboky János életműve a reneszánsz filológia tükrében*, Irodalomtörténeti Közlemények 117 (2013), 627–691.

ALMÁSI Gábor, *The Uses of Humanism. Andreas Dudith (1533–1589), Johannes Sambucus (1531–1584), and the East Central European Republic of Letters*, Leiden, 2009.

APPONYI Sándor, *Hungarica*, Budapest, 2004.

AQUILINI, Luigi, *Carlo V - Alessandro Vitelli, il Feudo di Amatrice*. Milano, 1999.

BAGI Zoltán Péter, *Együttműködésre kényszerítve, együttműködésre kényszerülve*, in: „...ugy irhassak, mint volt...” *Ünnepi tanulmányok a hatvanöt esztendőös Tóth Sándor László tiszteletére*, szerk. BAGI Zoltán Péter, Szeged, 2019, 120–138.

BAGI Zoltán Péter, *Joachim brandenburgi örgróf 1542. évi sikertelen magyarországi hadjáratának okai*, Tanulmányok Budapest Múltjából 42 (2017), 101–119.

BARISKA István, *Jurisics Miklós (1490–1543): Egy közép-európai jelenség*, Vasi Szemle 62 (2008:6), 703–720.

BARTA Gábor, *Adatok az 1543. évi török hadjárat történetéhez*, Hadtörténelmi Közlemények 106 (1993:3), 3–16.

BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi történetírás történetéből*, Budapest, 1975.

BARTONIEK Emma (szerk.), *Mohács Magyarországa: Báro Burgio pápai követ jelentései*, Budapest, 1926.

BAUCH, Gustav, *Caspar Ursinus Velius, der Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II*, Budapest, 1886.

BEKE Margit, *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*, Budapest, 1991.

BENDA Kálmán, *A törökkor német újságírodalma XV–XVII. században*, Budapest, 1942.

BENDE Lajos, *Szigetvár 1556. évi ostroma*, in: *Szigetvári emlékkönyv: Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára*, szerk. RUZSÁS Lajos, Budapest, 1966, 61–104.

BESSENYEI József, *A Héttorony foglya: Török Bálint*, Budapest, 1986.

BESSENYEI József, *Menekültek...*, Miskolc–Budapest, 2007.

BEZZENBERGER, H. L., *Konrad von Boineburg (Kurt von Bemmelberg), der kleine Hesse*, Hessisches Jahrbuch für 1855, Kassel, 1855, 85–115.

BLEYER Jakab, *Magyar vonatkozású német történeti népelemek 1551-ig*, Egyetemes Philológiai Közlöny 21 (1897), 334–347, 417–436.

BOD Péter, *Magyar Athénás*, szerk., vál., utószó, TORDA István, Magyar Hírmondó, Budapest, 1982.

B. SZABÓ János, *A mohácsi csata*, Budapest, 2006.

B. SZABÓ János, *A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom” I. rész*, Hadtörténelmi Közlemények 117 (2004), 443–480.

B. SZABÓ János, *A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom.” A magyar hadsereg a mohácsi csatában II. rész*, Hadtörténelmi Közlemények 118 (2005), 573–632.

B. SZABÓ János–FARKAS Gábor Farkas (szerk.), *Örök Mohács: Szövegek és értelmezések*, Budapest, 2020. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet)

B. SZABÓ János–FODOR Pál (szerk.), *Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*, Budapest, 2019.

B. SZABÓ János, *János király döntő csatái: Tokaj, 1527 és Szina, 1528*, in: *Elfeledett háborúk: Középkori csaták és várostromok a 6–16. században*, szerk. PÓSÁN László–VESZPRÉMY László, Budapest, 2016, 426–442.

B. SZABÓ János, *Kinek példa – kinek tanulság. Szigetvár első oszmán-török ostroma és az 1555–1556. évi dél-dunántúli hadjáratok*, in: *Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár 1556*, vál. KASZA Péter, szerk. FODOR Pál, Budapest, 2016, 27–50;

B. SZABÓ János (szerk.), *Mohács*, Budapest, 2006.

B. SZABÓ János, *Mohács: régi kérdések – új válaszok: A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában*, Budapest, 2015.

B. SZABÓ János, „...neveteket pedig megőrzi majd az örökkévalóságig”. *Az 1555–1556. évi hadjárat és Szigetvár védelme*, in: „Vár állott...” *Tudományos történeti konferenciák. Vajdahunyadvár 2013–2016*, szerk. HERMANN Róbert, Budapest, 2017, 121–129.

BUCHOLTZ, Franz von, *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten*, Bd. 5., Wien, 1834.

Buda oppugnata 1541 – Egy korszakhatár a magyar történelemben, Tanulmányok Budapest Múltjából 42 (2017)

CHMEL, Joseph, *Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien I.*, Wien, 1840.

CSAPÓ Fanni, *Erdély népei egy osztrák humanista szemével*, in: *Biográfia és identitás*, szerk. TÓTH Orsolya, Debrecen, 2020, 255–268.

CSAPÓ Fanni, *On the manuscript(s) of Lazius' description of Transylvania*, Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 56 (2020), 309–323.

CSAPÓ Fanni, *Wolfgang Lazius magyar vonatkozású földrajzleírásai*, in: *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*, szerk. BÉKÉS Enikő–KASZA Péter–KISS Farkas Gábor, Szeged, 2021, 145–154.

DEMJÉN Balázs Ádám, „Fényesség és Excellenciás Tekintetes Uramnak” — *egy itáliai jelentés az 1543-as magyarországi török hadjáratról*, in: *Vestigia II. Magyar források*

- Itáliából*, szerk. DOMOKOS György–KUFFART Hajnalka–SZOVÁK Márton, Piliscsaba 2018, 137–142.
- DÉTSZY Mihály, *Adatok Johannes Maria Speciacasa hadiépítész életpályájáról*, in: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára*, szerk. PAMER Nóra, Budapest, 1994, 227–234. (Művészettörténet – Műemlékvédelem 6)
- DOMOKOS Gyöngyi, *Függőbeszéd Zsámbokyra, avagy Az Eger vár viadaláról való ének szövegvariánsai*, in: szerk. CSÖRSZ Rumen István, *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika*, Kolozsvár, 2008, 55–77.
- DOMOKOS György–MÁTYUS Norbert, *Antonio Mazza és Buda ostromáról írott jelentése*, *Lymbus* (2016), 43–73.
- EDLER VON JANKO, Wilhelm, *Dieskau, Otto von*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 5 (1877), 147–148.
- EDLER VON JANKO, Wilhelm, *Ebersdorf, Reinprecht von*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 5 (1877), 578–579.
- FARKAS Gábor Farkas, *II. Lajos rejtélyes halála I.*, *Magyar Könyvszemle* 116 (2000), 443–463.
- FARKAS Gábor Farkas, *II. Lajos rejtélyes halála II.*, *Magyar Könyvszemle* 117 (2001), 33–66.
- FARKAS Gábor Farkas–SZEBELÉDI Zsolt–VARGA Bernadett (szerk.), *„Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos rejtélyes halála és különböző temetése*, Budapest, 2016.
- FAZEKAS István, *Besztercei Kretschmer Lőrinc székesfehérvári prépost, királyi nevelő* in: *Portré és Imázs*, szerk. ETÉNYI G. Nóra, HORN Ildikó, Budapest, 2008, 63–71.
- FODOR Pál, *Az oszmán-törökök szerencsenapja: augusztus 29./Osmanlı Türklerinin Uğurlu Günü: 29 Ağustos*, in: *Félhold és kereszt. Konferencia és kiállítás a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban 2001. október 17. / Hilal ve haç. Başkent Szabó Ervin Kütüphanesinde bilimsel konferans ve sergi*. Budapest, 2002, 23–30/129–137.
- FODOR Pál, *Magyarország és a török hódítás*, Budapest, 1991.
- FODOR Pál, *The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Centra-Europe – A Failed Attampt at Universal Monarchy*, Budapest, 2016.
- FODOR Pál–VARGA Szabolcs (szerk.) *Egy elfeledett királyi dinasztia Közép-Európában: A Szapolyaiak*, Budapest, 2020. (Mohács 1526–2026 Rekonstrukció és Emlékezet)
- FODOR Pál–VARGA Szabolcs (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, Budapest, 2019.
- FOTIĆ, Aleksandar, *Yahyapasa-oglu Mehmed Pasha's evkaf in Belgrade*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 54:4 (2001), 437–452.
- FRAKNÓI Vilmos, *A mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában*, *Magyar Könyvszemle* 1 (1876), 8–14.
- FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország a mohácsi vész előtt: A pápai követek jelentései alapján*, Budapest, 1884.
- FRAKNÓI Vilmos, *Magyar országgyűlési emlékek (1537–1545)*, Budapest, 1875.
- GÁLFI Emőke, *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690)*, *Erdélyi Tudományos füzetek* 283 (2015), 74–83.

GOUWENS, Kenneth, *Remembering the Renaissance. Humanist Narrations of the Sack of Rome*, Leiden–Boston–Köln, 1998.

GÖLLNER, Carl, *Turcica: Die europäische Türckendrucke des XVI. Jahrhunderts. I. Band MDI–MDL*, București–Berlin, 1961.

GUNSZT Péter, *A magyar történetírás története*, Történelmi Kézikönyvtár, Debrecen, 2000.

GYULAI Éva, *Két udvar vonzásában: a historikus Verancsics Antal*, in: *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*, szerk. BÉKÉS Enikő–KASZA Péter–KISS Farkas Gábor, Szeged, 2021.

HEGYI Klára, *Számitások a hódoltsági török várak haderejéről*, in: *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*, szerk. PETERCSÁK Tivadar, Eger, 1997, 107–121. (Studia Agriensia 17)

HOROWITZ, Adalbert, *Wolfgang Lazius*, Allgemeine Deutsche Biographie, Leipzig, Band 18 (1883), 89–93.

HORVÁTH Magda, *A törökveszedelem a német közvéleményben*, Budapest, 1937.

HRENKÓ Pál, *Lazius magyarországi térképei*. Geodézia és Kartográfia 31 (1979:4), 276–287. és (1979:5), 362–367.

HUBAY Ilona, *Röplapok, újságok, röpiratok az OSZK-ban 1480–1718*, Budapest, 1948.

HUSZÁR Imre, *Hazánkra vonatkozó külföldi újsághírek a XVI–XVII. századból*, Századok 46 (1912), 517–520.

IRÁSNÉ MELIS Katalin, *Történeti, régészeti adatok a pesti középkori városfalak kutatásához*, *Tanulmányok Budapest Múltjából* 41 (2016), 41–104.

IVÁN László, *A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig*, Visegrád, 2004.

IVÁNYI Béla, *Buda és Pest sorsdöntő évei 1526–1541*, *Tanulmányok Budapest Múltjából* 9 (1941), 32–84.

JANKOVITS László, *A Mohács előtti humanista költészet szakaszai*, in: *A magyar irodalom története I: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László–ORLOVSZKY Géza–JÓZAN Ildikó–SZEGEDY-MASZÁK Mihály Budapest, 2007, 146–152.

JANKOVITS László, *Aranykor a Mohács előtti Magyarországon: Taurinus Saturomachiájának felépítéséhez*, in: *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István–OLÁH, Szabolcs, Debrecen, 2004, 74–82.

KÁROLYI Árpád, *A német birodalom nagy hadivállalata Magyarországon 1542, I–V*, Századok 14 (1880), 265–754.

KASZA Péter, *Cuspinians Oratio protreptica und ihr Echo in Ungarn*, in: *Würzburger Humanismus*, hgg. BAIER Thomas–SCHULTHEISS Jochen, NeoLatina 23, Tübingen, 2015, 175–185.

KASZA Péter, *Egy elfeledett ostrom emlékezete, Szigetvár 1556*, a szövegeket válogatta, jegyzeteket készítette KASZA Péter, bevezető tanulmányok KASZA Péter és B. SZABÓ János, szerk., FODOR Pál, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016.

KASZA Péter, *Egy elveszett kiadás nyomában. Brodarics István Históriájának első kiadásáról*, in: *Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról. A Kosáry Domokos 100. születésnapjának emlékére rendezett konferencia előadásai*, szerk. TÓTH Gergely, Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes, Budapest, 2014, 39–65.

- KASZA Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja: Brodarics István pályaképe*, Budapest, 2015.
- KASZA Péter, *Parafrázis parafrázisa: Narratívák Szigetvár 1556. évi ostromáról*, in: *Imitáció és parafrázis: Szövegváltozatok a magyar régiségben. Tudományos konferencia Pécs, 2019. május 23–25*, szerk. BARTÓK István–JANKOVITS László–PAP Balázs, Pécs, 2020, 117–140.
- KASZA Péter, „*Írtanak pedig akkor esztendő számának 1541-et.*”: Istvánffy Miklós Buda elestéről, in: ÁCS Pál, TÓTH Gergely (szerk.), „*A magyar történet folytatója.*” *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*, Budapest, 2018, 165–189. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések)
- KASZA Péter, „*Kézirat sosem ég el.*” Caspar Ursinus Velius mohácsi csatáról írott beszámolójának és egyéb töredékeinek kézirata az OSZK-ban, *Magyar Könyvszemle* 135 (2019:1), 36–49.
- KASZA Péter–PÁLFFY Géza, *Brodarics-émlékkönyv: Egy különleges pártváltás a mohácsi csata után*, Budapest, 2011.
- KASZA Péter, „*Párhuzamos történetek*”: Johannes Herold dialógusa az 1556. évi dél-dunántúli hadjáratról, in: *A dialógus formái a magyar régiségben*, szerk. FARMATI Anna–GÁBOR Csilla, Kolozsvár, 2021, 259–272.
- KASZA Péter (szerk.), *Buda oppugnata: Források Buda és Pest 1540–1542. évi ostromainak történetéhez*, Budapest, 2021. (Mohács 1526–2026 Rekonstrukció és emlékezet)
- KASZA Péter (szerk.), *Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról. / Caspar Ursinus Velius: De interitu regis Ludovici et clade Hungariae. A Long-Lost Report about the Battle of Mohács*, a kötetet összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket készítette KASZA Péter; bevezető tanulmányok KASZA Péter–TÓTH Gergely, Budapest, 2020.
- KASZA Péter, *Variációk egy témára. Wolfgang Lazius latin nyelvű beszámolója az 1556. évi dél-dunántúli hadjáratról. (Szövegahagyomány és források)*, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018:4), 417–443.
- KASZA Péter, *Wolfgang Lazius als Hofhistoriker Ferdinands I. Vorbemerkungen zur kritischen Ausgabe der fünften Dekade der Rerum Austriacarum Decades*, in: *Wolfgang Lazius (1514–1565): Geschichtsschreibung, Kartographie und Altertumswissenschaft im Wien des 16. Jahrhunderts*, hgg. DONECKER, Stefan–SVATEK, Petra–KLECKER, Elisabeth, Wien, 2021, 201–217. (Singularia Vindobonensia 8)
- KELENIK József, *A hadügyi forradalom és jelenségei Európában és Magyar Királyságban a 16. század második felében*, Eger, 1997, 27–41. (Studia Agriensia 17)
- KERSKEN, Norbert, *Hofhistoriographen im frühneuzeitlichen Ungarn, Höfe – Historiker – Texte* in: *Historiographie an europäischen Höfen (16–18. Jahrhundert): Studien zum Hof als Produktionsort von Geschichtsschreibung und historischer Repräsentation*, hrsg. VÖLKEL, Markus–STROHMEYER, Arno, Berlin, 2009, 155–176. (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft, 43)
- KERTBENY Károly, *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok*, Budapest, 1880.
- KISS Farkas Gábor, *Taurinus Parasztháborúja: Kétértelműség és paradoxitás a Jagelló-kor humanista irodalmában*, *Történelmi Szemle* 61 (2014:4), 549–562.
- KLANICZAY Tibor (szerk.), *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták*, Budapest, 1982.
- KOBÍKOVÁ, Blanka–HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava–DOBALOVÁ, Sylvia (eds.), *Arcivévoda Ferdinand II. Habsburský. Renesanční vladař a mecenáš mezi Prahou a Innsbruckem*, Praha, 2017.

- KOHLER, Alfred, *Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König und Kaiser*, München, 2003.
- KOHLER, Alfred, *Karl V 1500–1558: Eine Biographie*, München, 1999.
- KORPÁS Zoltán, *Buda – Algír – Buda: a magyarországi és a mediterrán oszmánellenes küzdelmek kölcsönhatásai 1538–1542*, Tanulmányok Budapest múltjából 42 (2017), 85–100.
- KORPÁS Zoltán, *V. Károly és Magyarország*, Budapest, 2008.
- KNEDLIK, Manfred, *Wolfgang Schmeltzl: Schuldramatiker, Chronist und Musiker im Reformationszeitalter*, Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie 37 (1993), 92–104.
- KRATOCHWILL, Max, *Wolfgang Lazius*, Neue Deutsche Biographie, Berlin, Band 14 (1985), 14–15.
- KRISTÓ Gyula, *História és kortörténet a Képes Krónikában*, Budapest, 1977. (Gyorsuló idő)
- KRISTÓ Gyula, *Magyar historiográfia I: Történetírás a középkori Magyarországon*, Budapest, 2002.
- KUBINYI András, *Buda és Pest kereskedelme a 15–16. században*, Történelmi Szemle 36 (1994:1–2), 1–52.
- KULCSÁR Péter, *Humanista történetírás Magyarországon: Tanulmányok*, Budapest, 2008.
- KULCSÁR Péter (szerk.), *Humanista történetírók*, Budapest, 1977. (Magyar remekírók)
- KULCSÁR Péter, *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700*, Budapest, 2003.
- KUPELWIESER, Leopold, *Johann Katzianer's Zug gegen die Türken 1537*, Wien, 1899.
- KÜTHER, Waldemar– SEIB, Gerhard, *Konrad von Boyneburg (Bemelberg), ein Landsknechtsführer aus Hessen im 16. Jahrhundert*, Hessische Jahrbücher für Landesgeschichte 19 (1969), 234–295.
- KÜTHER, Waldemar, *Konrad von Bemelberg: Ein Soldatenleben*, Schelklinger Hefte 19, Schelklingen, 1994.
- LEODINUS, Hubertus Thomas, *Spiegel des Humors grosser Potentaten...*, Schleussingen, 1628.
- LUKINICH Imre (szerk.), *Mohácsi emlékkönyv 1526*, Budapest, 1926.
- MAILÁTH, Johann Grafen, *Geschichte des österreichischen Kaiserstaates Bd. 2*. Hamburg, 1837.
- MAJOROS Máté, *Előjáték a Szigeti veszedelemhez, avagy az 1556-os magyarországi hadjárat és annak körülményei Wolfgang Lazius művében*, (szakdolgozat), Szeged, 2017.
- MAJOROS Máté, „Ferdinánd arcai” – *Tiroli Ferdinánd a humanista történetírásban: Wolfgang Lazius, Johannes Herold, Forgách Ferenc és Istvánffy Miklós Ferdinánd-ábrázolásai* in: BÉKÉS Enikő–KASZA Péter–KISS Farkas Gábor (szerk.), *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*, Szeged, 2021, 155–166.
- MÁLYUSZ Elemér, *A Thuróczy-krónika és forrásai*, Budapest, 1967. (Tudománytörténeti tanulmányok 5)
- MAYER, Otto, *Reichsfreiherr Eitel Egg von Reischach*, Hegau 4 (1957), 171–172.

MAYR, Michael, *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs, Ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts, Mit Nachträgen zur Biographie*, Innsbruck, 1894.

MENHARDT, Hermann, *Das älteste Handschriftenverzeichnis der Wiener Hofbibliothek von Hugo Blotius 1576: Kritische Ausgabe der Handschrift Series nova 4451 vom Jahre 1597 mit vier Anhängen*, Wien, 1957 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 76).

MEYER, Christian, *Die Feldhauptmannschaft Joachims II, im Türckenkriege von 1542*, Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde 16 (1879), 480–544.

MONOK István (szerk.), *A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587): Gulyás Pál olvasatában*, Szeged, 1992. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 12/2)

NAGYBÁKAY Péter, *Címeres ostyasütő vasak a Magyar Nemzeti Múzeumban a 15–16. századból*, Folia Archeologica 39 (1988) 195–226.

NÉMETH S. Katalin, *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720. Katalog der HAB Wolfenbüttel*. München–New York–London–Paris, 1993.

NÉMETHY Lajos, *Miként jutott 1543-ban Esztergom árulás által török kézbe*, in: *Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat második Évkönyve*, Esztergom, 1898, 41–96.

NEUMANN Tibor–C. TÓTH Norbert–PÁLOSFALVI Tamás, *Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról*, in: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerk. FODOR Pál–VARGA Szabolcs, Budapest, 2019, 11–73.

NEUMANN, Tibor, *Treffen in Konstanz. Der Grafentitel „zu Castell” der ungarischen Familie Kórógy im 15. Jahrhundert*, in: *Herold Jahrbuch. Neue Folge 20. Band*, hgg. BAHL, Peter–HENNING, Eckart, Berlin, 2015, 129–140.

OBERLEITNER, Karl, *Finanz- und Kriegswesen unter Ferdinand I. von Jahre 1522 bis 1564*, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 22 (1860), 78–79.

OBORNI Teréz, *Az ördögös barát: Fráter György (1482–1551)*, Pécs, 2017.

PÁLFFY Géza, *A császárváros védelmében: A győri kapitányság története 1526–1598*, Győr, 1999.

PÁLFFY Géza, *A Szent Korona Sopronban. Nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei*. Sopron–Bp., 2014.

PÁLFFY Géza, *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*, Győr, 1995.

PÁLFFY Géza, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*, Történelmi Szemle 39 (1997:2), 257–288.

PÁLFFY Géza, *The Orgins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary*, in: *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central-Europe*, eds. DÁVID Géza–FODOR Pál, Brill, 2000.

PAP Norbert–GYENIZSE Péter–KITANICS Máté–SZALAI Gábor, *II. Lajos halálának helye*, Történelmi Szemle 62 (2020:1), 73–109.

PERJÉS Géza, *Mohács*, Budapest, 1979.

- PETNEHÁZI Gábor, *Variációk Dánielre: Az isteni bosszú és gondviselés a 16. századi történetírás nyelvében, Sleidanus, Budina és Forgách*, in: *A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma*, szerk. BÉKÉS Enikő–KASZA Péter–KISS Farkas Gábor–LÁZÁR István–MOLNÁR Dávid, Budapest, 2019, 57–72. (Convivia Neolatina Hungarica 3.)
- PILHÁL Katalin, *Egy »ismeretlen« Wolfgang Lazius térkép*, *Geodézia és Kartográfia* 41(1989), 200–203.
- RÉTHELYI Orsolya, *Mary of Hungary in Court Context (1521–1531)*, PhD thesis in Medieval Studies, Central European University, Budapest, 2010.
- ROMSICS Ignác, *Clio bővületében: Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Budapest, 2011.
- RÚZSÁS Lajos–SZAKÁLY Ferenc (szerk.), *Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*, Budapest, 1986.
- SCHMIDT, Otto Eduard, *Wolfgang Lazius, ein Geschichtschreiber des Schmalkaldischen Krieges [1551]*, *Neues Archiv für sächsische Geschichte* 24 (1903), 111–133.
- SIRAI, Nancy G., *History, medicine, and the traditions of Renaissance learning*, Ann Arbor, 2007.
- SOLGER, E., *Der Landsknechtsobrist Konrat von Bemelberg der kleine Hess*, Nördlingen, 1870.
- STEKLASA, Ivan, *Ivan Lenkovič, Letopis Matice slovenske* (Ljubljana), 1893, 58–110.
- STROHMEYER, Arno, *Geschichtsbilder im Kulturtransfer: Die Hofhistoriographie in Wien als Rezipient und Multiplikator*, in: *Metropolen und Kulturtransfer in Ostmitteleuropa (15., 16. Jahrhundert)*, hgg. LANGER, Andrea–MICHELS, Georg, Prag–Krakau–Danzig–Wien–Stuttgart, 2001, 65–83.
- STROHMEYER, Arno, *Höfische und ständische Geschichtsschreibung*, in: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16–18. Jahrhundert)*, hgg. PAUSER, Josef–SCHEUTZ, Martin–WINKELBAUER, Thomas, München–Wien, 2004, 881–897.
- SUGÁR István, *A budai vár és ostromai*, Budapest, 1979.
- SUGÁR István, *Szigetvár és viadala*, Budapest, 1976.
- SULICA Szilárd, *Adalékok Jovius „Historiarum sui temporis” magyar vonatkozásainak forrásaihoz*, Budapest, 1907.
- SVATEK, Petra, *Die Geschichtskarten des Wolfgang Lazius: Die Anfänge der thematischen Kartographie in Österreich*, *Cartographica Helvetica* 37 (2008), 35–43.
- SVATEK, Petra, *„Rei contra Turcas gestae anno MDLVI brevis descriptio» Eine Geschichtskarte des Wolfgang Lazius aus dem Jahre 1557*, in: *Festschrift für Univ.-Prof. Dr.-Ing. Kurt Brunner anlässlich des Ausscheidens aus dem aktiven Dienst*, hrsg. BEINEKE, Dieter–HEUNECKE, Otto–HORST, Thomas–KLEIM, Uwe G. F., Schriftenreihe des Instituts für Geodäsie der Universität der Bundeswehr München, 87(2012), 237–248.
- SVATEK, Petra, *Wolfgang Lazius als Kartograph. Eine Analyse seiner Karten in Bezug auf die Werke anderer Kartenmacher des 16. und 17. Jahrhunderts*. Wien, 2005. (Doktori disszertáció)
- SVATEK, Petra, *Wolfgang Lazius: Leben und Werke eines Wiener Gelehrten des 16. Jahrhunderts*, *Wiener Geschichtsblätter* 61 (2006), 1–22.

SVATEK, Petra, *Wolfgang Lazius und seine kartographischen Werke: Kartenanfertigung - künstlerische Kartenelemente - wissenschaftlicher Stellenwert der Karten im internationalen Vergleich*, Mensch - Wissenschaft - Magie. Mitteilungen Österreichische Gesellschaft für Wissenschaftsgeschichte 25 (2008), 1–39.

SZAKÁLY Ferenc, *A dél-dunántúli hadszíntér 1526–1543*, in: *Pécs a török korban*, szerk. SZAKÁLY Ferenc, Pécs, 1999. 17–50. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.)

SZAKÁLY Ferenc, *A mohácsi csata*, Budapest, 1975. (Sorsdöntő Történelmi Napok 2.)

SZÁNTÓ Imre, *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk*, Budapest, 1985.

SZATHMÁRY Tibor, *Descriptio Hungariae: Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477–1600*, Fusignano, 1987.

SZATLÓCZKI Gábor, *Az elfeledett végvári hősök, Zrínyi Miklós és Szondi György kortársai. Kaposvár török ostroma 1555-ben*, https://missiles.blog.hu/2016/03/26/az_elfeledett_vegvari_hosok_zrinyi_miklos_es_szondy_gyorgy_kortarsai#comments Utolsó letöltés dátuma: 2022. május 17.

SZENTKLÁRAY Jenő, *A dunai hajóhadak története*, Budapest, 1885.

TAKÁTS Sándor, *A magyar gyalogság megalakulása*, Budapest, 1908.

TANTALICS Béla, *A Bánffy-család szellemi hagyatéka*, Lenti, 2009.

TARDY János, *Néhány adalék a Lazius személyére és Magyarország-térképeire vonatkozó megállapításokhoz*, Geodézia és Kartográfia 30 (1978:6) 452–458

TÓTH Gergely, *Bűnbakkepzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)*, in: *Több mint egy csata: Mohács: Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben* szerk. FODOR Pál–VARGA Szabolcs, Budapest, 2019, 76–83.

TÓTH Gergely, *Értelmezések fogságában: Az 1514. évi parasztháború a kora újkori magyarországi történetírásban*, Történelmi Szemle 61 (2014:4), 563–586.

TÓTH Gergely, *Velius mutilatus: Caspar Ursinus Velius csonkán fennmaradt Mohács-története*, in: *Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról. / Caspar Ursinus Velius: De interitu regis Ludovici et clade Hungariae. A Long-Lost Report about the Battle of Mohács* szerk. KASZA Péter, Budapest, 2020, 63–86.

TÖRÖK Pál, *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai*, Budapest, 1930.

TRAUT, Hermann, *Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug von Jahre 1542*. Gummersbach, 1892.

TRENKLER, Ernst, *Wolfgang Lazius, Humanist und Büchersammler*, Biblos 27 (1978) 186–203.

VADAI István, *A függőleges beszéd: Tinódi akrostichonjairól* in: *Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály–FONT Zsuzsa–KESERŰ Gizella–ÖTVÖS Péter, Szeged, 1997, 617–638.

VADAI István, *Tinódi Sebestyén Buda veszéséről*, Tanulmányok Budapest Múltjából 42 (2017), 151–164.

- VARGA Szabolcs, *A horvát bán katonai jogkörének változása a 16. század első felében*, Történelmi Szemle 45 (2003:1–2) 155–174.
- VARGA Szabolcs, *A hűséges rokon. Petrovics Péter a Szapolyaiak szolgálatában*, in: *Egy elfeledett királyi dinasztia Közép-Európában: A Szapolyaiak*, szerk. FODOR Pál–VARGA Szabolcs, Budapest, 2020. 145–170. (Mohács 1526–2026 Rekonstrukció és Emlékezet)
- VARGA Szabolcs, *Írem kertje. Pécs története a hódoltság korában (1526–1686)*, Pécs, 2009.
- VARGA Szabolcs, *Megjegyzések II. Lajos király halálához*, Történelmi Szemle 62 (2020:1), 57–71.
- VÉGH András, *Buda árnyékában: Pest város erősítései az 1540-es évek elején*. Tanulmányok Budapest múltjából 42 (2017), 141–148.
- VÉGH Emese, „Méltók erre a szigeti vitézek.” *Horváth Márk szigeti kapitány ostromjelentésének továbbélése Töke Ferenc versében és Johannes Sambucus elbeszélésében*, Fons 25 (2018), 187–224.
- V. KOVÁCS Sándor, *Taurinus és Sallustius „Catilinája”*, Irodalomtörténeti Közlemények 60 (1956:3), 319–322.
- VÖTSCH, Jochen, *Kaspar I. von Masfeld-Hinterort*, Sächsische Biografie, hrsg. vom Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde. Online-Ausgabe: <http://www.isgv.de/saebi/>
Letöltés dátuma: 2020. november 4.
- WACZULIK Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században*, Budapest, 1937.
- WACZULIK Margit, *Ismeretlen magyar vonatkozású részek I. Ferdinánd udvari történetírójának munkájából*, Történetírás (1939:3–4), 149–160.
- WAGNER, Johannes Volker, *Graf Wilhelm von Fürstenberg 1491–1549 und die politisch-geistigen Mächte seiner Zeit*, Stuttgart, 1966.
- WISSGRILL, Franz Carl, *Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels von Herren- und Ritterstande IV.*, Wien, 1800.
- ZAJIC, Andreas, *Die Familie Roggendorf*. in: *Mode in Stahl*, hgg. HAAG, Sabine, Wien, 2016, 81–87.
- ZIMMERMANN, T. C. Price, *Paolo Giovio: The Historian and the Crisis of Sixteenth-Century Italy*, Princeton, 1995.
- ZOLNAY László, *A középkori Esztergom*, Budapest, 1983.
- ZOLNAY László, *Buda középkori vízművei*, Történelmi Szemle 4 (1961:1), 16–55.